II,
(ಪ್ರಥಮ)
ಸಂಪುಟ

ספר זכרון

ט ר נ ו ב — ט א ר נ ע

טרנוב - טארנע

ספר זכרון

כרך שני — צווייטער באנד

גירוש פון יידן פונעם שטעטל וואס ברענט

אלעקסאנדער פלוצער

הוצא לאור על ידי הועד להוצאת הספר

ארויסגעגעבן דורכן בוך־קאמיטעט

ישראל תשכ"ח 1968

העורכים — רעדאקטארן:

ז"ר אברהם תומט (כאמעט)

יוסף קורנילו

ועד להוצאת הספר:

בוך־קאמיטעט:

ד"ר איסלער צבי (הענריך), רמת־גן

בלאזער יצחק, חיפה

גאטלאב לעאן, ניו־יארק

ד"ר וואנדשטיין יעקב, לאנדאן

ווענגער אברהם, ניו־יארק

זינגער אברהם, טאראנטא

מגר. עו"ד סאלפעטער מיכאל, תל־אביב

פיינגאלד האלינא, פאריז

שפארן אהרון, מאנטרעאל

ד"ר שווארץ נפתלי, רמת־גן

גלוסות: צינקוגרפיה ארץ ישראלית ת"א רח' לבונטין 30

דפוס „ארזי" בע"מ, ת"א. רח' אילת השחר 4, טל. 34294

„יהודים, תרשמו הכל"

קרא למכריו ההיסטוריון זאיציש שמעון דובנוב ז"ל,
כשהנאצים הטבילו אותו להורג...

ה ק ד מ ה

בספר זכרון „טרנוב — קיומה וחורבנה של עיר יהודית" שהוצא לאור בשנת 1954 — מצאו חיי יהדות טרנוב לשעבר את ההשתקפות הכללית. לא הכל שהיה בטרנוב היהודית נכתב בספר הזכרון הזה. בפרט במספר מצומצם הם הפרקים על החורבן והשמדת קהילתנו הישנה, על היסורים והעינויים האיומים, שסבלו יהודי טרנוב בגטו ובמחנות המוות.

את החסרון הזה החלטנו למלא על ידי זכרונות של גבית־עדות מפי יהודים בני עירנו, שניצלו על פי נס מהגיהנום הנאצי וגם על ידי ידיעות ועובדות הנוגעות לקיום, לסבלות ושמחות הישוב היהודי בטרנוב.

חוץ מזה מצאנו לנחוץ להשתמש בחומר שנשאר מקודם ושאספנו גם מחדש וכך היתה לנו אפשרות יותר בולטת לתאר את המהות של יהדות טרנוב לשעבר.

התחשבנו גם עם העובדה, שהקדושים שלנו לא הובאו לקבר ישראל ואין להם מצבות, כי בקברי־אחים ובתאי־גז פרחו נשמותיהם היקרות... והיה זה אחד מהגורמים החשובים שהחלטנו לחבר את הכרך השני של ספר זכרון „טרנוב", ובזה נתנו לשרידים המעוטים של יהדות טרנוב שנשארו בחיים את ההזדמנות להנציח בספר זכרון שני את קרוביהם שנספו בשואה. ובסוף סדרנו גם לפי אפשריותנו וידיעתנו המוגבלות רשימה חלקית של יהודי טרנוב שנפלו על קדוש השם בשואה האיומה בידי הרוצחים הנאצים.

אין ספק שרשימה זו אינה מלאה ומכילה רק חלק קטן של יהודי קהילת טרנוב, שמנתה לפני החורבן בעשרים וחמשה אלפים נפש.

הטלנו על עצמנו משא כבד ואחריות רבה ואם יכולנו לבצע את העבודה הזו בשלמות, הישגנו את המטרה הודות לעזרה גדולה של ארגוני יוצאי טרנוב במונטרעאל, טורונטא וניו־יאָרק, ובמיוחד הודות למאמצים ולעבודתם של עסקנים ציבוריים, בני עירנו במקומות אלה : אהרן שפורן, אברהם זינגר, אברהם וועגר ולעאָן גאָטלוב.

רואים אנו גם כחובה להזכיר כאן את בן עירנו הצעיר, יעזשי בערגמן, החי עד היום בטרנוב... הוא עזר לנו בהשגת מסמכים ותמונות מהישוב היהודי לשעבר בטרנוב.

לכולם רב תודות ויישר כוח !

ה מ ע ר כ ת

אריינפיר־וואָרט

שוין אין אונדזער יזכור־בוך „טאָרנע — קיום און חורבן פון אַ יידישער שטאָט", וואָס איז דערשינען אין יאָר 1954, האָט דער פילפאָרביקער, הער־לעכער יידישער לעבנסשטייגער פונעם אַמאָליקן טאָרנער יידנטום געפונען אַן אַלזייטיקע אַפשפיגלונג.

נישט אַלץ אַבער, מיט וואָס דאָס יידישע טאָרנע האָט געהאַט צו שטאָל־צירן, איז אין דעם יזכור־בוך באַשריבן געוואָרן. בפרט האָט דאָרט וויניק פלאַץ פאַרנומען דער חורבן און אומקום פון אונדזער אַלטער טאָרנער היים. עס זענען דאָרט אין אַ שוואַכער מאָס איבערגעגעבן געוואָרן פרטים וועגן די שוידערלעכע עינויים, וועגן לייד און פיין, וואָס טאָרנער יידן האָבן געליטן אינעם טאָרנער געטאָ, אין די ארבעטס־און טויט־לאגערן.

דעם דאָזיקן בלויז האָבן מיר זיך אונטערגענומען אויסצופולן מיט זכרונות פון גבית־עדות פון יידן, וואָס זענען אַרויס לעבעדיק פונעם נאַצישן גיהנום ווי אויך מיט איבערגעבן פאַקטן און געשעענישן, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיטן קיום, מיט די ליידן און פריידן פונעם יידישן ישוב אין טאָרנע.

אַ חוץ דעם האָבן מיר איינגעזען פאַר נויטיק אויסצונוצן דאָס פארבלי־בענע פון פריער און דאָס איצט צונויפגעזאַמלטע מאַטעריאַל, וואָס האָט אונדז געגעבן די מעגלעכקייט נאָך בולטער צו שילדערן די באַזונדערקייט פונעם אַמאָליקן יידישן שטייגער אין אונדזער אַלטער היים.

מיר האָבן אויך גענומען אין באַטראַכט, אז אונדזערע טאָרנער קדושים זענען נישט געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל און האָבן נישט קיין מצבות, וויל אין מאָסן־קברים און אין גאַז־קאַמערן האָבן זיי אויסגעהויכט זייערע טייערע נשמות... דער דאָזיקער פאַקט איז אויך געווען אַ וויכטיקער גורם, וואָס האָט אונדז באַווויגן אַרויסצוגעבן דעם צווייטן באַנד יזכור־בוך „טאָרנע", אין וועלכן מיר האָבן אַפגעגעבן אַ באַזונדערן פלאַץ פאַר סימבא־לישע מצבות צום אייביקן אַנדענקען נאָך די אומגעקומענע נאַענטע משפחה־אַנגעהעריקע פון לאַנדסלייט פונעם פאַרטיליקטן יידישן ישוב אין טאָרנע און סביבה, דערביי האָבן מיר לויט אונדזערע באַגרענעצטע מעגלעכקייטן און ידיעות צונויפגעשטעלט אַ טיילווייזע רשימה פון טאָרנער יידן, וואָס זענען געפאַלן על קידוש השם בעת דער שוידערלעכער היטלער־תקופה.

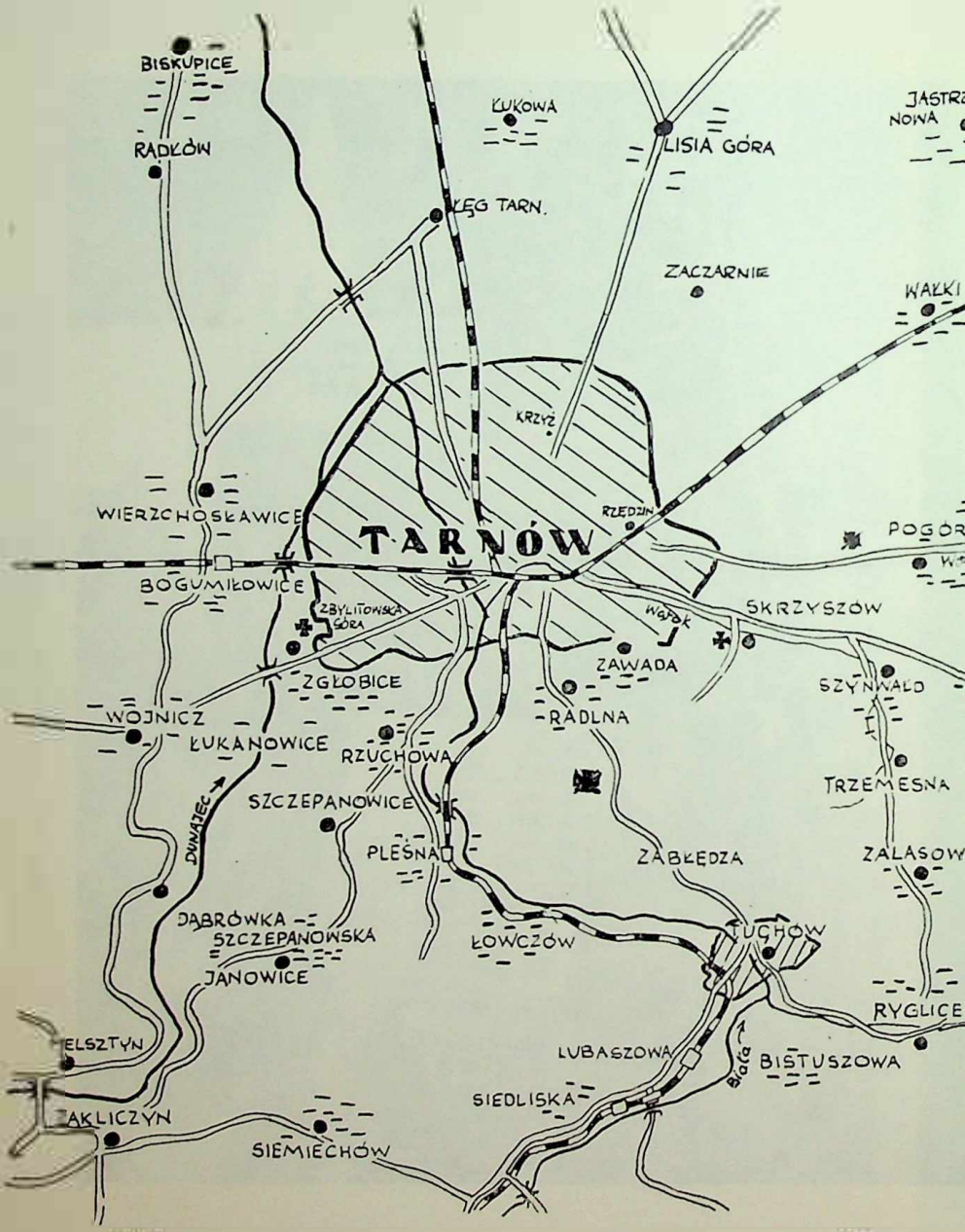
מיר האָבן גענומען אויף זיך אַ שווערע אחריותפולע אַרבעט און אויב מיר האָבן געהאַט די מעגלעכקייט זי דורכצופירן בשלמות, האָבן מיר דאָס

צו פֿאַרדאַנקען דער גרויסער הילף פון די לאַנדסמאַנשאַפטן פון טאָרנער ייִדן אין מאַנטרעאַל, טאָראָנטאָ און ניו־יאָרק, דערביי האָבן אונדז דערמוטיקט אין אונדזער אַרבעט אַזעלכע געזעלשאַפטלעכע טוער, ווי די חשובע טאָרנער פריינט אונדזערע אין די דאָזיקע אַרטשאַפטן: אהרן שפּאָרן, אברהם זינגער, אברהם וועניגער און לעאָן גאָטלאָב.

מיר האַלטן אויך פֿאַר אונדזער חוב צו דערמאָנען אויף דעם אָרט אונדזער יונגן לאַנדסמאַן, יעזשי בערגמאַן, וואָס ווויינט נאָך היינט אין טאָרנע. ער האָט אונדז פיל געהאָלפן ביים צוניפזאַמלען דאָקומענטן און בילדער פונעם אַמאָליקן ייִדישן ישוב אין טאָרנע, וועלכע האָבן זיך נאָך דאָרט געפונען.

פיל דאַנק און אַ ייִשר כוח אייִך אַלע.

די רעדאַקציע

מאפע פון דער שטאָם טאַרנאָב

מפת השיר טרנוב

כיכר השוק בסרנוב לפני המלחמה הראשונה עם בית העיריה והעתיק
דער מאַרק אין סארנע פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה מיטן אַלטן ראַטהויז

פרקי עבר

קאפיטלען
פון דער פארגאנגענהייט

אהרן שפּאָרן
(מאנטרעאל — קאנאדע)

אהרן שפּאָרן

געווען אַ מאָל אַ יידישע שטאָט טאָרנע

בעת דער גרויזאַמער צווייטער וועלט־מלחמה, וועלכע די נאַציסטע פעלקער־מערדער און קריגספּארבּרעכער האָבן פּארשפּרייט אין גאַנץ אייראָפּע טויט און טאָטאַלע פּאר־ניכטונג פונעם יידישן פֿאָלק, וועלכן ס׳איז פּארפּייניקט געווארן דאָס פּוילישע יידנטום — איז אויך פּארטיליקט און תּרוב געווארן אונדזער טאָרנער יידישער ישוב.

עס ווייטיקן אונדזערע הערצער און אין זכרון פון דער טאָרית־הפּליטה פונעם טאָרנער יידנטום האָט זיך טיף איינגעקריצט דער קאָשמאַר פון דער אויסראָטונגס־תּקופה און פּאַר אונדזערע אויגן אָנטפּלעקן זיך די שוידערלעכע בילדער פונעם גרויליקן צומקום פון טאָרנער יידן, וואָס האָבן אין מאָסן־גריבער און גאַז־קאַמערן אויסגעהויכט זייערע נשמות.

א פערטל יאָרהונדערט איז שוין פֿאַרביי זינט די שוידערלעכע געשעענישן. עס איז אויפגעוואַקסן א נייער דור, וואָס האָט נישט געזען דעם תּורבן און איז נישט מסוגל צו באַגרייפן, אז אין 20סטן יאָרהונדערט האָט מען געבראַנט יידן אויף שייסערהויפנס און בּאַרגאָזט אין קרעמאַטאָריעס. איז דעריבער אונדזער אויפגאָבע, דער חוב פון הייבּעלע בייש לעבן געבליבענע טאָרנער יידן נישט צו דערלאָזן, אַז דעם פּיין און די יסורים, תּפיסות און לאָגערן, דער שוידערלעכער גרויל פון חורבן זאָל פאַרזינקען ווערן אין תּהום פון פאַרגעסנהייט...

אין אונדזער זכרון קערן מיר זיך תּמיד צוריק צו דער אלטער טאָרנער היים אונדזערער, וואָס איז מער נישטאָ... צו די פּארפּייניקטע טאָטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער אונדזערע, וואס זענען אויף אזא שוידערלעכן אופן אומגעבראַכט געוואָרן.

און ווער קאָן פּארגעסן אונדזערע טייערע קינדערלעך, וואס זייערע קעפּעלעך

קטע מ־רחוב יהודי ישן בטרנוב
א פראגמענט פון דער אלטער „יידישער גאס" אין טארנע

פלעגן די דייטשע מעדער שפאלטן אויף די מויערן פון די הייזער... אומברחמנותדיק פלעגן די דייטשע רוצחים אין זייער חיהשער רוגזה דורך די פענצטער שליידערן די אומגליקלעכע קינדער אונדזערע...

מיר, די שרידי פונעם טארנער יידנטום, וואס האבן געהאט דאס מול און זענען על־פי נס געבליבן לעבן נאך דער שרעקלעכער וועלט־שריפה, מוזן געדענקען אזן דערמאנען: „זכור מה שעשה לך עמלק"!... נישט פארגעסן און נישט פארגעבן...

ואל יערע מצבה, יעדער מאנומענט, וועלכן מיר שטעלן צום זכרון נאכן פאר־טיליקטן טארנער יידנטום, זיין א נר תמיד, וועמענס צאפלדיקע שטראלן זאלן אריין־דרינגען אין די הערצער פון די ביים לעבן געבליבענע טארנער יידן, צעוויטע און צעשפרייטע אויף דער גאנצער וועלט... אזן דערמאנען אונדז או אונדזער חוב אויפצו־האלטן דעם אייביקן אנדענק נאך דעם פארשניטענעם טארנער יידישן ישוב, וואס האט

סטאלצירט מיט זיינע וואגיקע פערזונלעכקייטן אויפן געביט פון וויסנשאפט, קונסט און ליטעראטור...

אונדזער יידיש טארנע האס געהאס א שפע פון באדייטנדע יידן, וואס האבן געשאפן א גאנצע ריי פון מוסערהאפטע ארגאניזאציעס און אינסטיטוציעס אויף אלע געביטן פון פאליטישן, סאציאל־עקאנאמישן און קולטורעלן לעבן. געפריבן דורך אן איידעלעם כארמעסט — האט יעדע פארטייאישע גרופע געמאכט די גרעסטע אנשטרענגונגען צו שטייגערן איר געזעלשאפטלעכע טעטיקייט, צו שאפן וואס מער נוצלעכע אינסטיטוציעס און אנשטאלטן אויף דער יידישער גאס אין טארנע. ריינער אידעאליזם און פולע קרבנות־גרייטקייט זענען געווען אין אונדזער יידישן טארנע דער מהות. די אייגנטימלעכקייט פון יעדן געזעלשאפטלעכן טוער, צו וועלכער פארטיי ער האס נישט געזאלט געהערן.

אלץ איז פארשוווינדן, אפגעוויש געוואָרן... די נאצי־חלינים, די דייטשע חבלנים האבן דאס אלץ אויף א כארבאריסן אופן פארניכטעט. אָפגעמעקט... נישט איבערגעלאזט דערפון קיין זכר.

איז דעריבער דער חוב פון דער שארית־הפליטה כונעם פארפיניקטן טארנער יידנטום — אָפצוהיטן

דעם יזכור נאך אונדזערע טארנער יידן, וואס זענען אומגעקומען על קידוש השם.

דעם יזכור נאך אונדזערע מארטירער, וואס זענען געפאלן אין קאמף קעגן דעם גרעסטן שונא פון דער מענשהייט;

דעם יזכור נאך די העלדישע געטא־ און פארטיזאנער־קעמפער, וואס האבן געהויבן דעם כבוד און די נאציאנאלע חשיבות פונעם יידישן פאלק.

אויפן מזבח און אינעם אלגעמיינעם חורבן פונעם פארטילקטן אייראפעאישן יידנטום האס דער טראגישער גורל נישט פארשוינט אונדזערע טארנער קדושים.

כבוד זייער אנדענק!

ד"ר ז. כסיף
תל־אביב

טרנוב „בימים ההם"

ד"ר ז. כסיף

הקדמה

קטעי הזכרונות, שאני מעלה כאן על הנייר, מתייחסים לתקופה די רחוקה ושונה לגמרי מתקופתנו. הם מתייחסים ל„ימים ההם", שבהם גרתי בטרנוב: עד שנת 1920 (סוף מלחמת העולם הראשונה וראשית תקומתה של פולניה העצמאית) וכן לשנים 1927—1932, שבהן ניהלתי את „הגימנסיה היהודית לבנים ולבנות של חברת „תפה בירורה" בטרנוב.

אין כאן הכוונה לרשום קטעי מקורות לתולדות טרנוב היהודית, אלא להעלות מתהום הנשיה כמה דברים, אשר, לדעת כותב השורות האלה, ראויים להתפרסם בספר הנועד ליוצאי טרנוב באשר הם שם. אין להמנע מנימה אישית, סובייקטיבית, בשעת כתיבת הדברים. ומכיוון שבני משפחתי פעלו בתחומים ציבוריים שונים בעשרות שנות קיומה האחרונות של קהילת טרנוב, הרי שזכרונותי האישיים משתלבים פה ושם גם בכמה עניני ציבור של עירנו.

ילדות

זכרונותי הראשונים קשורים בהווי הדתי של סביבתי.

זכור לי היטב ה„שטיבל" של חברת „לומדי תורה" (רחוב לבובסקה 12 — בערך), שבו התפללו אנשי משפחתנו: סבי, דודי ואני. ב„שטיבל" זה הייתי הילד היחידי הלבוש

לבוש אירופי, שלא גידל „פאות" מסולסלות לפי מנהג החסידים. אנשי „לומדי תורה" הבליגו על קנאותם במקרה מיוחד זה — בזכות אבי סבתי, ר' זכריה מנדיל אברדם, שהיה מבעלי הבתים והלמדנים המובהקים ב„שטיבל" זה.

שפת אמי היתה אידית במבטא דרום־רוסי (אמי היתה מברדיצ'ב) ואילו רוב הילדים ששיחקו או בגן העיר („גן הקלעים") "Ogród Strzelecki". דברו ביניהם פולנית. עד היום אני זוכר, עד כמה הייתי מבודד מחמת חוסר „לשון משותפת" עם ילדי הסביבה.

יתמות

בילדותי נתיתמתי מאבי (ראה: להלן). הקנאים שב„לומדי תורה" ראו בסבי, אבי אמי (ר' זלמן חודורוב מברדיצ'ב, סגר אז בטרנוב) את האחראי לחינוכו של הילד היתום. והנה החליטה אמי לא לשלוח אותי ל„חדר" לפני גיל שש, כלומר — לפני גיל חינוך החובה הממלכתי, ולכשהגעתי לגיל שש התחלתי ללמוד דווקא „עברית בעברית". התחלתי חומש מספר בראשית (ולא מספר „ויקרא"...) ו„גמרא למתחילים". ספר חדיש לפי מושג הימים ההם — הכל עם הסבר עברי (ולא אידי).

ביה"ס העברי „שפה ברורה" בטרנוב נמצא אז בעצם התרחבותו, ואחד ממוריו הצעירים — הארוך שביניהם — ר' יוסף אומנסקי ז"ל, נתן לי בכל יום שני שעורים פרטיים — הכל על טהרת העברית. החסידים שב„שטיבל" באו בטרוניא על סבי, על שהרשה לאמי למסור אותי ל„שמד". רחמנא ליצלן. לידי מורה ציוני, עברי, אולם אמי זכרונה לברכה, מרת רייזיל זילברפניג, שהיתה אז אלמנה בת 25, עמדה על דעתה בעניני חינוך ואני נשארתי תלמידו של ר' יוסף אומנסקי עד גיל 15—16. אנשי טרנוב יודעים, שר' יוסף אומנסקי, שהיה תלמיד חכם מובהק, נשאר עד סוף ימיו אדוק ביהדות ואדוק בעברית. הוא נפטר בשיבה טובה בארץ בגיל צ"א (91) לפני שנתיים. יהי זכרו ברוך.

נעורים

לאחר שהתבססתי בעברית חדישה, דאגה אמי לכך, שאלמד ש"ס ופוסקים בנוסח המסורתי אצל ר' אבא'לי הירש, תלמיד חכם ידוע מאנשי „לומדי תורה" ועם זאת בעל דעות מתונות ביחס לדור החדש.

כאמור, התחלתי לדבר באידית, למדתי קרוא וכתוב בעברית ורק אחר־כך קבלתי שעורים פרטיים בפולנית. מורותי היו העלמות פנינה ואח"כ מריה גלייכר, חברות האגודה הציונית „מרים", כלומר, גם פולנית זו ריח הציונות היה נודף ממנה.

אמי היתה בעלת אופי תקיף ושקט כאחד ושמרה בקפדנות על הקו החינוכי שקבעה

לגבי — הן בתחום לימודי היהדות והן בתחום לימודי חול. היא רצתה שאקבל השכלה תיכונית ואקדמית מלאה — אולם, עד כמה שאפשר, במסגרת הבית היהודי והמשפחה המסורתית — מבלי להתערב בין ה„גויים". לפיכך למדתי בבי"ס ציבורי אך ורק בסוף כיתה שביעית (גימנסיה פולנית) ואח"כ בכתה שמינית (גימנסיה אוסטרית בוינה). גם במוסדות אלה נעדרתי באורח עקבי מהלימודים בשבתות. שמא אתרגל לחלול שבת (כתיבה, נסיעה בשבת וכדומה). באוסטריה שוחררתי רשמית מביקור בביה"ס בשבתות. אולם בגימנסיה הממלכתית הפולנית לא היתה אפשרות חוקית לשחרר אותי מבקור בביה"ס בשבתות. לפיכך נאלץ דודי לשחד את מחנך הכתה (קליטובסקי) בכמה ק"ג סולת (היתה אז תקופת המחזור שלאחר מלחמת העולם הראשונה). ושעות ההעדרות ביומן הכתה „בצלמו" או „הוצדקו".

הוראה וחינוך

ומעניין לענין באותו ענין: כמה שנים לאחר שהשתמטתי מבקור בבי"ס פולני בשבתות זכיתי להיות מנהלה הראשון של הגימנסיה היהודית „שפה ברורה" בטרנוב, שהיתה, כמובן, סגורה בשבתות ושדאגה לספק חינוך ולימוד עברי לדור הצעיר בטרנוב.

ייסודה של הגימנסיה „שפה ברורה" מהווה לא רק מגנה מכריע בחיי, אלא גרם גם למעין מהפכה זוטא בחינוך הנוער היהודי בטרנוב. מאז זכו יהודי גליציה בשווי זכויות בפני החוק, התרגלו ההורים היהודים בגליציה, במדה ששאפו לחת השכלה לבניהם, לשלוח אותם לבתה"ס התיכוניים הממלכתיים (האוסטריים והפולניים), שבהם שכר הלימוד היה אפסי. מבחינה יהודית היתה השפעתם של בתה"ס האלה על הנוער היהודי שלילית ביותר. התלמידים היהודים התחילו להתבולל בין הפולנים, ספגו לתוכם תרבויות זרות וגם סבלו לא מעט מאנטישמיות גלויה ונסתרת.

מסיבות שונות לא נתקבלו על דעתם של יהודי גליציה ופולניה ה„קונגרסאית" בתה"ס בעלי שפת הוראה עברית (מהטפוס „תרבות"), לעומת זאת הוקמו בהדרגה בערים הגדולות והבינוניות של פולניה המרכזית והדרומית גימנסיית יהודיות. שבהן הקדישו בערך שליש מהשעורים (שעתיים בכל יום) ללמודי היהדות ושני שלישים מהשעורים (4—5 שעות בכל יום) — ללימוד חול בשפה הפולנית. תופעה זו הגיעה גם לעירנו: חברת „שפה ברורה" קיימה לפני מלחמת העולם הראשונה אך ורק „שעורים", „קורסים" וכתות יסוד של אחה"צ בשפה העברית. לעומת זאת, אחרי מלחמת העולם הראשונה, הועברו ה„קורסים" והשעורים העבריים לסניף הסתדרות „תרבות", שנוסד בטרנוב, ואילו חברת „שפה ברורה" הקימה בשנות ה־20 גן ילדים ובי"ס יסודי דו־לשוני של 4 כתות ואח"כ נפתחה בשנת 1927 הכתה א' של הגימנסיה „שפה ברורה".

בימים ההם מנתה כל גימנסיה שמונה כתות וגם בגימנסיה „שלנו" נפתחה מדי שנה בשנה כתה נוספת עד שבשנת 1935 סיים מחזור הבוגרים הראשון של הגימנסיה.

בספר טרנוב א' נדפסו פרטים רבים על החברה „שפה ברורה" ואין טעם לחזור עליהם כאן. אציין רק, שהדאגה העיקרית לגימנסיה „שפה ברורה" היתה מוטלת על ראשי החברה — ר' חיים ניגר והד"ר שמואל שפן, שהשקיעו מאמצים רבים בפיתוח המוסד. בשנים 1927—1932 ניהל את המוסד כותב השורות האלה; בשנים 1932—1939 ניהל אותו — הד"ר רוזנבוש.

תמשה מחזורים הוציאה הגימנסיה „שפה ברורה" עד פרוץ מלחמת העולם השניה. כאחד ממניחי היסוד של בית ספר זה אני מעדיף לא להיות בבחינת „נחתום המעיד על עיסתו". המוסד חרות על לוח לבי כבי"ס דינמי, שמוריו היו בעלי השפעה מחנכת, לא רק במסגרת כתותיהם, אלא גם בציבור היהודי ובתנועות הנוער הציונית בטרנוב. אחוז ניכר מניצולי השואה, הגרים כיום בארץ, שאבו את ציונותם בצורה זו או אחרת מהגימנסיה „שפה ברורה" בטרנוב. גם זכור לטוב אחד מחסידי אומות העולם, המפקח על הגימנסיה מטעם הקורטוריון הממשלתי המחוזי הפולני, בשנות קיומה הראשונות, מר ולאדיסלב ויאז'ביצקי (Władysław Wierzbicki).

היתה זו העזה מצד בעלי ביה"ס ומצד המנהל, שזה אך סיים את חוק לימודיו באוניברסיטה, להקים בי"ס תיכון חדש מכל הבחינות בתנאים שנוצרו אז בפולניה. אולם המפקח הקתולי התיחס למוסד הצעיר ולמוריו הצעירים ברגש אבהי וחיפה לא־פעם על הליקויים הפורמליים שבהם נתקל ביה"ס בראשיתו.

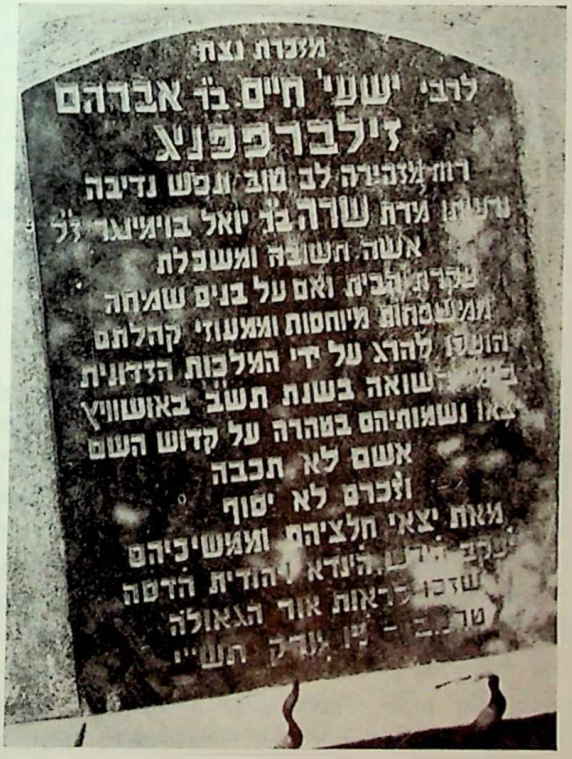
זכרונות משפחתיים

משפחת אברדם: שמי נקרא בישראל זכריה, על שם ר' זכריה מנדיל אברדם, אבי סבתי, — שהיה תלמיד חכם מובהק, חכיר ונגיד, וראשו ורובו שקוע בלמדנות. זוגתו, מרת חנה מינדל אברדם, אם סבתי, זכורה לי היטב: ישישה מקומטת, חבושה שביס שחור עם מלמלות, ויחד עם זה היתה אשת חיל, שניהלה עסק בנקאי מצליח וידעה לשלוט בכל הסובבים אותה. זכור לי היטב המשרד העתיק, המאובק, האפרורי, שבו „כהנה" הסבתא, היא ישבה מאחורי שלחן כתיבה גדול, מאחוריה קוכת פלדה כבדה וממולה, במרחק מה, עמד שלחן כתיבה ועל ידו ישב מר פנחס פניכל „הכל־יכול" במשרד, פנקסן, יועץ סתרים, „קצין קשר", מין „פקסוטום". במשרד היו יוצאים ונכנסים טפוסים שונים הנמנים עם עולם ששקע ונעלם וממרחקים אני משקיף עליהם באהדה: סרסורי־שטרות (באידית: „חשתר"), סוכנים להובלות קטנות (באידית: „פראכטער"), ה„בחור" האוכל „ימים" (כלומר: בחורי ישיבה שהיו אוכלים בכל יום על שלחנה של משפחה אחרת). להווי המשרדי של הסבתא היו שייכים הנכדים והנינים, שהיו מרחרחים במשרד להנאתם, ממשמשים בחותמות השונים, מסתכלים במכשיר טלפוני מוזר ומתפעלים מספר ההעתקות של מכתבי משרד, המופצל באמצעות מכבש־יד.

הביקור אצל סבתי כלל גם קבלת כיבוד מסורתי: עוגה ותפוז ארץ־ישראלי, פרי מותרות בימים ההם, שרק ילדי „נגידים" זכו ליהנות ממנו.

סבתי חיה את חייה בתקופה שלווה ארוכה ובטחה גם בשלום לעתיד לבוא. לאחר מעשה התלוננו בני המשפחה (ואח"כ יורשיה) על שהזקנה השכויה חלק ניכר מביתה לאחד מעשירי הסביבה, הברון גאץ (מאוקוצים), למשך תקופה ארוכה מאד, 20 שנה, ובמחיר קבוע וקצוב. זמן קצר אחרי פטירתה של הסבתא פרצה מלחמת העולם הראשונה ובעקבותיה קמה אינפלציה דוהרת וכל אותו חוזה השכירות השופע יציבות ובטחה לא היה ראוי לצור בו על פי צלוחית.

בדורות שלאחר חנה מינדל אברדם חדלו לעשות חוזים לזמן ארוך.

מצבה זו הוקמה על ידי ילדי ר' ישעיהו זילבערפענץ ז"ל שנשארו בחיים אחרי החורבן
די מצבה איז׳ן בית הקברות אין סאַרנע האָבן געשטעלט די ביים לעבן פאַרבליבענע
קינדער פון ר' ישעיהו זילבערפענץ ז"ל נאָכן חורבן

משפחת וקסלר: משרדה הבנקאי האפור והקריר של סכתי עבר לאחר מותה לחתנה, ר' ישראל וקסלר. „הדוד ישראל" לא הצליח לפתח את העסק ולהתאימו לתקופה שבין שתי המלחמות ורק שמר על הקיים. בניו לא מצאו עניין במפעל, — התחתנו ונדדו למרחקים. מלחמת העולם השניה חיסלה סופית את בית הבנק של אברדם־ווקסלר.

משפחת וואלף זילברפניג: אבי, ר' בנימין זאב (וואלף) זילברפניג ז"ל נפטר ביום שמיני עצרת תרס"ח (1907). הוא הצטנן, חלה בדלקת ריאות. תרופות אנטיביוטיות לא היו עדיין באותם הימים. אבי לא עמד במשבר — והלך לעולמו, כשהוא רק בן 27.

לכשגדלתי קצת, ספרו לי חבריו של אבא ז"ל (בני ברנדשטטר, רובין, ר' חיים ניגר ועוד), שבית אבי היה אחד הבתים הציוניים הראשונים בטרנוב, בתקופה שבה רוב יהודי טרנוב היו חסידים־קנאים ומעוטם היו מתבוללים. בפני אבא היו משיחים את לבם בחורים. שגורשו בחרפה מהקלויז על שעסקו ב„השכלה", בעלי בתים, שמקומותיהם בבית המדרש נמרחו בזפת על שעסקו בציונות. בבית אבא סכסו עצה, כיצד יש לקעקע את ביצתם של המתבוללים, ששלטו אז במוסדות הציבור היהודי בטרנוב.

יריבי הציונות ידעו על פעילותו של אבא, אולם לא העיזו להתקיפו או לפגוע בו, שכן השתייך למשפחה מיוחסת ומבוססת וגם שמר על צורת הופעתו המסורתית. נחרתה יפה בזכרוני דמות דיוקנו של אבא: בעל וקן עבות, לבוש קפוטת משי בשבתות, חבוש „קסקט קטיפה פולני" לראשו (אביו היה מהעיירה פלונסק שליד ורשה, מקום מוצאו של בן־גוריון). כשגדלתי, ראיתי את כתב ידו הנאה ונהניתי מסגנונו היפה בשפות אחדות. בחדרו עמדו שני ארונות גדולים: אחד — מלא וגדוש ספרות עברית עתיקה ורבנית, לרבות ש"ס ווילנא גדול מודפס על נייר קלף. בארון השני עמדו כל הספרים העבריים שיצאו לאור בימיו, לרבות ספרי „תושיה", „מוריה", וכו'.

לאחר פטירת אבי קבעה אמי את צביונו של „הבית" (ראה: לעיל) ואחותי הנדה ז"ל הלבה בדרכי הורינו. שתיהן נספו בימי השחיטה הגדולה בטרנוב, ביוני 1942.

ר' ישעיהו חיים זילברפניג, אחי אבי, היה האישיות הבולטת בכל משפחתנו. רבים מקוראי ספר זה ודאי יזכרו את „שעיה" (כך קראו לו וותיקי טרנוב — בקיצור) מתקופת יריידתו, לאחר שנהרס מבחינה חברתית וחמרית, אולם אני זוכר אותו יפה מימי שיא גדולתו, דמות קורנת ברחובות טרנוב, נדיב ושופע טוב לב. מוכן לרוקן את כיסיו, לחלוץ את נעליו ולתת את כל מה שבידו לנצרך מקרי, שפגשו בדרך (מעשה שהיה!). הוא היה נואם טוב בעניני ציבור, ציוני מסור ועסקן „עירוני", אדם שוחד אמנות, איש עסקים מבריק — הן בתעשיה הן במסחר, ואעפ"י כן גם ידע לעבור לפני התיבה בחגים ובימים נוראים.. אווירת אצילות וחרבות הרוח היתה נסוכה בביתו המפואר, במשך שנים החזיק בביתו מורה עברי מצויין (שמעון קופלנסקי), שלימד את דודתי ואת שלשת ילדיה שפה וספרות עברית ברמה גבוהה.

עוד לפני מלחמת העולם השניה פגעה בו יד הגורל ובית ישעיהו זילברפניג —

„התפרק". עם פרוץ המלחמה ניתה משפחתו מפוזרת בקצוי תבל ותודות לזה ניצלו שתי הבנות והבן — ואילו ההורים נספו בזה אחר זה בימי השואה. באותה תקופה נספתה גם דודתי, מרת גולדה מוזל, אחותו של אבי.

ככה הלך לעולמו כמעט דור שלם של משפחה מפוארת זו, ואילו שרידי צאצאי המשפחה פזורים כיום על ארבע יבשות: מישראל ועד ארה"ב ומאוסטרליה ועד ברזיל.

קטע מרחוב העתיק „די יודישע גאס" בטרנוב
א פראגמענט פון דער אלטער „יודישער גאס" אין טאַרנע

אברהם זינגער
(טאראנטא — קאנאדע)

אברהם זינגער

טאָרנע — מיין אלטע היים

נאך גאר יונג בין איך געוועזן, וועז איך האָב פאַרלאָזן מיין טייערע היים־שטאָט טאָרנע. טיף אין מיין זכרון האָבן זיך איינגעקריצט די איבערלעבענישן בעת מיינע יונגע יארן... ווי אין אַ פילם לויפן די בילדער פונעם אמאליקן יידישן לעבן אין טאָרנע.

מיט א ציטער אין מיין הארץ האָב איך זיך אונטערגענומען אויפצופרישן זכרונות, וואָס זענען כאַרבינדן מיטן לעבן און שאפן פונעם טאָרנער יידנטום, וואָס איז אויף אַזא שוידערלעכן אופן אומגעקומען על קידוש־השם. דעריבער וועל איך זיך באשטרעבן צו האלטן זיך אין די ראָמען פון מיינע מעגלעכקייטן ביים איבערגעבן פרטים פון מיין יידיש טאָרנע, אזוי ווי איך האָב זיי געזען און ווי איך געדענק זיי נאך היינט.

ברויזנדיק איז געווען דאָס יידישע לעבן אין טאָרנע. פון תמיד אן האָבן דאָרט יידן שווער געאַרעוועט אויף זייער פרנסה, יעדער אויף זיין שטייגער, לויט זיינע כוחות און פעאיקייטן, סיי אלס אינדוסטריעלער, סיי אלס ארבעטער אדער אַנגעשטעלטער, סיי אלס הורט־סוחר אדער קרעמער. א דאנק יידישער פלייסיקייט און ארבעטזאמקייט איז געשטיגן די ווירטשאפטלעכע באדייטונג פון טאָרנע... א דאנק דעם אונטערנעמונגסגייסט פון טאָרנער יידן איז די שטאָט געווארן אַ וואָגיקער האנדלס־און אינדוסטריע־צענטער, וואָס האָט פיל בייגעטראָגן צום עקאָנאמישן אויפשטייג פונעם גאנצן טאָרנער קרייז. אויף אן אנדער ארט — נאָך אינעם ערשטן באנד פונעם יזכור־בוך „טאָרנע" זענען דערמאָנט געווארן די וויכטיקסטע נעמען פון טאָרנער יידן, וואָס האָבן געלייגט דעם יסוד פאר גרויסע האַנדלס־ און אינדוסריע־אונטערנעמונגען, ווו עס האָבן באקומען באשעפטיקונג א גרויסע צאָל יידישע און נישט־יידישע ארבעטער און אַנגעשטעלטע.

סהנת קיטור של שאַנצר־בורנשטיין בטרנוב — היום ממשלתית
די דאָמף־מיל שאַנצער־בארנשטיין — אין טאַרנע — היינט א מלוכה־ש׳ע

אין דער תקופה צווישן די צוויי וועלט־מלחמות האָט זיך אין טאַרנע שטאַרק אנטוויקלט א בריים פאַרצווייגטע באַקליידונגס־אינדוסטריע, וואָס איז געווען גענגלעך אין יידישע הענט און האָט באשעפטיקט בערך דרייַ טויזנט יידישע ארבעטער... זיי האָבן דאָס געשאפן אין טאַרנע די שטארקע פראָפעסיאָנעלע אַרגאַניזאציע, וואס איז געשטאַנען אויף דער וואך פון וייערע ארבעטס־אינטערעסן. די דאָזיקע יידישע הארע־פאשניקעס האָבן פון אָפגעשפאָרטע געלטער אויפגעבויט אן אייגענע ארבעטער־הייַם, א הערלעכן בנין א. נ. פון בונדישן פירער ב. מיכאַלעוויטש. דאָרט האָבן זיך אויפ־געהאלטן די ביוראָען פון די געווערקשאפטלעכע פאראייגען פון פאַרשידענע בראַנזשען; דאָרט האָבן געפונען פלאַץ די קולטור־געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס, וואס זענען געשאפן און אויפגעהאלטן געוואָרן דורך יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער דער השפעה פון „בונד". זאָל ביי דער בעלענהייט דערמאָנט ווערן, אז צום צויפבוי פון דעם דאָזיקן ארבעטער־הויז האָט מיט א באדייטנדיקן סכום געלט פיל בייגעטראָגן דער כריינד אברהם הערשקאָוויץ פון ניו־יאָרק, אַן אַקטיווער טוער אין דער דאָרטיקער געווערקשאפט־באוועגונג.

*

טאַרנער יידן האָבן געפירט א באַשיידן לעבן. דער רוב טאַרנער יידן האָט מיט שווערער מי אויסגעהאַרעוועט זייערע פרנסה און ביי דעם דאָזיקן שווערן לעבן האָט

„רחוב יהודי" (אוליצא זשידאָווסקאַ) מימין על יד הגבלת — כניסה לחצר של בית הכנסת העתיק „די יידיש גאס" — פון רעכטס ביים מיסטהויפן — דער אריינגאנג צום הויף פון דער אלטער שול

דאס טאַרנער יידנטום אויסגעבויט הערלעכע קולטור־אינסטיטוציעס, סאַניטאַרע און פילאַנטראָפישע אנשטאלטן.

טארנער יידן האָבן פארשטאַנען אַרויסצוהייבן זיך איבער די טאגטעגלעכע דאגות און האָבן אין זייער אייביקן דורשט נאַך תורה און וויסן דערגרייכט גאָר הויכע לומדישע און וויסנשאפטלעכע מדרגות. טארנער יידן האָבן תמיד געזוכט וועגן צו א נייער צוקונפט און האָבן געהאלפן לייגן יסודות פאר א נאציאָנאלן און סאָציאָלן אויפשטייג. טויזנט טעמים און חנען האָט געהאט דאס יידישע לעבן אין טארנע... ערגעץ־וווּ אויף די גרינע גראָזן אין „שענקלס סקלד" אדער אין די וועלדער הינטער דעם „שלאָס־בארג" האָבן יידישע קינדער געזונגען חלוצישע לידער און האָסיק געטאַנצט די „הארא". אויף אסיפות פון טאַרנער יידן — יונגע און אלטע — האָט געהילכט די „התקוה", די „שבועה" אדער אַנדערע נאציאָנאלע לידער, וואָס האָבן געהופן אינדזערע חלוצים צו טאָט און גבורה...

אין פון די יידישע ארבעט־וואַרשטאַטן אין טאָרנע, פון די באשיידענע פאראיינס־לאקאלן פון יידישע ארבעטס־מענטשן, פון יידישע יוגנטלעכע ארבעטער, פלעגן זיך אין א שבת אדער אין אן אנדער רו־טאָג צעטראָגן די קלאַנגען פון די רעוואָלוציאָנערע און יידישע פרייהייט־לידער, וואָס האָבן געהופן צום קאמף און טריישאפט צו די אידעאלן פון ארבעטער־אחדות.

דעריבער קערן זיך תמיד אונדזערע געדאנקען צוריק צו דעם שטיגער־לעבן אין

אונדזער אַלטער הייס, וואס האָט געוואָלט אין זיך אַזוי פיל יידישקייט מכל המינים... אַזוי פיל ליידן און פריידן.

פון דעם ברויזנדיקן יידישן לעבן אין טאָרנע איז נישט געבליבן קיין זכר... אַלץ האָבן פאַרלעגדעט די נאציש מערדער... אַלץ, וואָס טאָרנער יידן האָבן במשך דורות געשאַפן אין דער שטאָט, איז אָפגעמעקט, אָפגעווישט געוואָרן.

פון דער הערלעכער אַלטער און נייער שול אונדזערער, פונעם בית המדרש, וווּ טאָרנער יידן פלעגן יום ולילה לערנען תורה... פון דעם מאָדערנעם טעמפּל מיט די אַרגלען... פון דער קלויז, — דעם צענטער פון דער שטאָרענג אָרטאָדאָקסישער עדה יידן... פון די צענדליקער מנינים און שטיבלעך... זענען געבליבן נישט מער ווי חורבות.

און ווו איז דאָס מוסטערהאפטע יידישע שפּיטאָל אין טאָרנע מיט זיינע פּאַוויליאָנען דאָקטוירים און איבעראַלעבענע קראַנקנשוועסטער?...

ווו איז אונדזער יתומים־הויז מיט די פאַריתומטע קינדערלעך, וואָס האָבן דאָרט געפונען אזא ווארעמע און גוטע היים...

ווו זענען די העברעאישע שולן אין טאָרנע?... ווו זענען אונדזערע אזוי רייכע יידישע ביבליאָטעקן... און ווו זענען די יידישע קולטור־ און ספּאָרט־גימנאַסטישע פאַראיינען און אנשטאלטן?...

געגנלעך פאַרניכטעט איז אלץ געוואָרן... אינעם מבול פונעם אלגעמיינעם יידישן חורבן אין פוילן איז אויך פאַרשניטן געוואָרן אונדזער יידיש טאָרנע.

חורבות של בית הכנסת הגדול כרחוב נווּאָ בטרנוב, שנהרס ע"י נאצים בעת הכיבוש הנאצי
די חורבות פון דער גרויסער שול אין דער נאַוואָ־נאָם אין טאָרנע, וועלכע איז צעשטערט געוואָרן
דורך דער געסטאַפּאָ בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע

*

אונדזער אלטע טארנער היים האָט געהאט אירע אייגנטימלעכקייטן, וואָס האָבן זי אונטערשיידט פון אַנדערע יידישע ישובים אין פוילן. איז דאָך אונדזער יידיש טארנע געווען אזוי פאפולער צווישן פוילישן יידנטום א דאנק זייער גרויסע זין, לומדים און סופרים, "רייבער און פובליציסטן, קינסטלער און וויסנשאפטלער... מיר האבן זיך נישט געהאט צו שעמען מיט אונדזער יידיש טארנע, וואָס איז זינט יאָרהונדערטער געווען א קוואל פון יידישקייט, פון היכער מאָראל פון זייער געזעלשאפטלעכע מנהיגים, פון טיפער פארשטענדעניש און ברידערלעכער גרייטקייט צו העלפן נויטבאדערפטיקע. מיר זענען שטאלץ אויף אונדזער בכבדיקן פלאץ אין דער ציוניסטישער און סאציא־ליסטישער באוועגונג... ווי הערלעך זענען געווען אלע אונדזערע יוגנט־ארגאניזאציעס פון פארשידענע רייכטונגען...

*

בי דעם שיין פון דער ציוויליזאציע פונעם 20סטן יאָרהונדערט, בייַם קאלטבלוטיקן צוזייגן און נישט זעלטענער מיסהילף פון יידנפיינטלעכע קרייזן פון אונדזערע שכנים, ביט ווילכע מיר האבן במשך גאנצע יאָרהונדערטער געלעבט צוזאמען און נישט איין כאל געקעמפט צוזאמען פאר זייער און אונדזער פרייהייט... האבן די דייטשע רוצחים אויסגעמארדעט אונדזער טארנער יידנטום אויף א בעסטיאלישן אופן...

געווען אויסנאמען... געווען קריסטן, וואס האבן געהאלפן... וואס האבן איינשטעלנדיק

די פריערדיקע נאוואַ־נאס. „נייע הייזער זענען איצט דאָרט אויפגעבויט געוואָרן..." דאָס נייע הויז אַנגעצייכנט מיט דעם סייגעכל געפינט זיך אויסן מגרש פון דער צעשטערטער גרויסער שול

א פראָגמענט פון דער פריערדיקער נאָוואַ־נאס (גויענעצט מיט דער קאָשאראוא־גאס) אויפן ארם. ווו עס איז פארן חורבן נעשפאנען דער בנין פון דער יידישער קהילה (דער בלאק פון די דבורה־וועקסלער־הייזער) איז אויפגעבויט געוואָרן א זיריי־שטאָקיג הויז (אָנגעצייכנט מיט דעם פיילעכל) און וועלכן עס געפינט זיך היינט דער שטאָטישער נאציאנאלער־ראט

זייער אייגן לעבן געראָטעוועט יידן... געווען אויך אין טארנע עטלעכע אזעלכע איידעלע קריסטן... מען קאן זיי אויפציילן אויף די פינגער פון איין האנט.

מיט גרויס כבוד זענען די דאזיקע קריסטן אויפגענומען געוואָרן אין פאנטעאן פון די חסידי אומות העולם, די אויסדערוויילטע פון די פעלקער פון דער וועלט־ — וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין דעם אַנדענק־מאָנומענט „יד ושם" אין ירושלים.

*

ביי דער טאָטאָלער טויבקייט פון די גרויסע און קליינע מלוכות איז אויסגעשאָכטן געוואָרן דאס פוילישע און דערונטער אויך אונדזער טארנער יידנטום. אלץ... אלץ... וואָס איז אמאל געווען אינעם יידישן טארנע איז צעריסן ווי א חלום. דער נאצישער שטורמוויגט האָט איבערגעדרייט, ארויסגעריסן און אויסגעוואָרצלט דעם פארצווייגטן יידישן בוים אין טארנע... עס זענען שוין היינט פאָרשוונדן אין טארנע די יידישע גאסן... די יידישע הייזער... אָפגערוימט זענען שוין געוואָרן אין טארנע די יידישע חורבות... נייע הייזער זענען איצט דארט אויפגעבויט געוואָרן, נייע גאסן זענען שוין ברוקירט געוואָרן אין דער שטאָט ווו טארנער יידן האבן געלעבט און געהאַרעוועט במשך יארהונדערטער.

געבליבן אין טארנע איז נאָר דער בית הקברות...

יעקב פלישר
(מרחביה)

לעירי האהובה שאיננה

היכן אתם? שנות נעורים וחלומות פז. שנות ילדות תמימה ולב חם וחברות אין קץ. לילות ויכוחים, ערבי לימוד שפת המולדת הנכספת. היכן אתם בני פלוגתא של תנועות נוער שכנות וקרובות, כל אחת על דרכה הרעיוני שלה ומוסיפה פאר והדר לעתידה. טיולים בהרי הטטרה וביערות הקרפטים, טיולי שבת תחת דגל הגדוד, לילות מדורות ביערות עד בסביבה לא אוהרת כשהנפש הקסומה והמבוסמת מתנשאת על למרחבים למולדת חדשה ולחברה מבוססת על חיי יצירה וכיסופים. חברה שתוך מאבקים פיזיים ונפשיים עילאים מקימה הריסות אלפי שנים, בונה אריחים חדשים של בית לעם ואומה. יש ומפניה נסוגו ידידים וקרובים, אחים והורים, ואף על פי כן זרחה השמש באופק ורמזו הכוכבים מעל... זרמו שיירות נעורים, הדהדו שירים עליזים בנשפי הפרידה ובבתי הנתיבות, חמקו רכבות עמוסות חלוצים במסילות אין קץ ברחבי אירופה, מלאו הנמלים

קבוצת שומרים בטרנוב בשנת 1920 — א קבוצה שומרים אין טאַרנע אין יאָר 1920

יושבים משמאל (זיצן פון לינקס): ענגעלהאַרט אַרטשק, טראום זיגמונט — היום באוסטרליה, העגדלער ישעיהו (היום רופא בתל־אביב), קאופמן מרדכי, (—), זאַלץ יעקב
עומדים משמאל (שטייען פון לינקס): צימערמן, מאַנעק רודנר, שפיינר יעקב, מרגולית לעאָן, קופפערמן ישראל, שוארץ ארטשק (היום בקיבוץ מרחביה), אייזענבערג

„השומר הצעיר" בטרנוב בשנת 1921 — קבוצת „זאב"
יושבים משמאל לפי מספרים: 7—זעמעל, 8—רעסלר, 9—ואכטל חיים (היום רופא בסבעון)
עומדים: 1—טורנהיים, 2—פריס מילק, 3—שטין, 4—לינצר, 5—אומאנסקי יעקב,
6—בראון הענעק (היום בטרנוב), באמצע: קורנילו יוסף (היום בישראל)

בנים נאמנים אצים לבנין המולדת הקוראת. הוי! מה יקרתן השנים. מה עלזה הנפש השואפת לגדולות, לחבוק עולמות, לכבוש שממות, להכניע כל התנגדות.

נופי הארץ הקסומה, פולין האם־המולדת השאולה, משכה את הנפש ביופיה, נתנה פורקן למאוויי הרגע. השפע בבית ובמדינה, מלוא חופן שאיבה ממלאת תענוגי הגוף והנפש, לא הספיקו להת מרגוע למעמקי הישות. בעומק הלב בערה האש התמיד, היא הלהיבה והמרידה חפשה את המחר הלא נודע הרומז ומושך בכל נימי הנפש ומבטיח להשלים את החסר בפנים.

מאווי הפרט הצטברו למאוויי החברה. נוצרו חבורות ואגודות, צמח נוער מאורגן נוער הווי חברתי מגבש תמרורי דרך, מאבק בלתי פוסק ובלתי נשבע בין הפרט והחברה

כשבסוף ניצחה התנועה, זו שלך ושלה, זו ואחרת, שרק מסגרות חיצוניות נדמות להפריד ביניהן, כך נעזבת עירי האהובה, עריסת הילדות והחלומות, תוך בגידה בעבריך העשיר והמפואר, מעין האהוב הבוגד באהובתו למען זו החדשה יצור חלומותיו ומאוויו.

לארץ הנשמת החלומות

הפעירו השלגים, זרחה השמש, ובא האביב. שיירות שיירות זזו בני התנועות, ידידים וחברים, בכו האמהות, בכו הבנים „האם אי פעם נתראה"?. על גלי ימים סוערים נשאו האוניות לחופים הרחוקים כה קרובים ללב ונפש. גדלה החרדה מפני הלא נודע והחדש, האם יעמוד הכוח והרצון? והארץ אכלה את בניה. באו שנות רעב ואכזבות. המצוי רחוק היה מהרצוי. היכולת קטנה מהשאיפה. הגוף החלש והנפש השבורה שכו לא פעם ונכנעו למציאות האכזרית. פה ושם צץ לפתע קבר רענן מוסתר בצל באויקליפטוסים, בבית הקברות, ושם של ידיד או מכר, מבני העיר הנציח את האיש שהתאכזב בדרכו הארוכה, ולא מעטים דמו בנפשם כי מצאו את הדרך חזרה לעבר, שנשכח כבר ונעזב

פגישת הלוצי יוצאי טרנוב אחרי שחרורם מכית הכלא בשנת 1924. (הם נתפסו ונכלאו בדרך עליתם בהתיישבות ארצה. יושב ראשון משמאל למעלה: יצחק קורניל (היום בישראל) יושב למטה באמצע: פרידמן בערא

פגישת חלוצים יוצאי טרנוב בארץ ישראל בשנת 1925

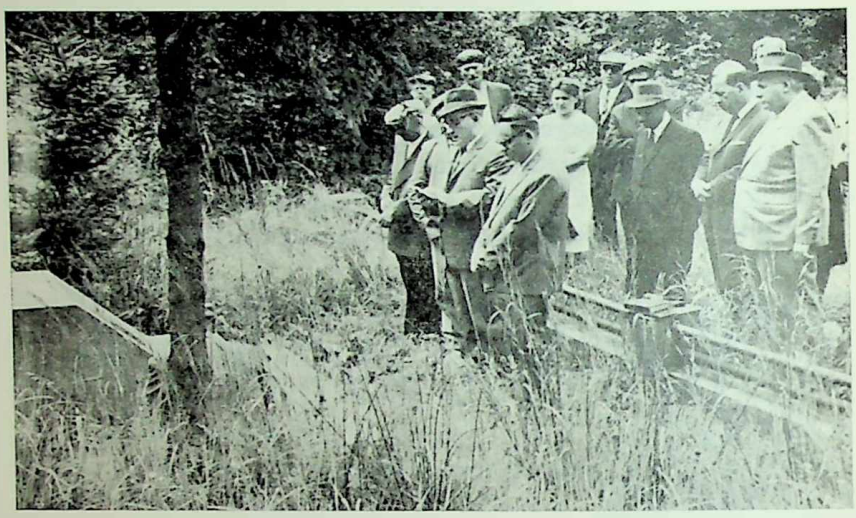
יושבים משמאל: שטורם פנקס (היום בישראל), קלאָפהולץ עזרא (היום בישראל), (—), (—), רובין יעקב (היום בישראל), שרייבר צבי
עומדים מימין: שפאנאוף משה, (—), פאוסט שמואל, (—), לבנוני זאב (היום בישראל), פרנקל, קורנילו יצחק (היום בישראל), טראים (היום בישראל), פינצ'יבסקי

וכאילו חזרו ל„ביתם". נדמה היה להם כי התגברו על היאוש ושוב השתלבו בדרכם הקודמת ושכך יוכלו לפסוע על פעמי האביב וההיסטוריה — אולם זו חיש מהר חרצה את גורלם לעד...

עברו גם שנות הדוחק והאכזבות בארץ היעודה והתחילה תקופת הפריחה והשגשוג. קמו קיבוצים ויישובים אשר הדבירו את השממה והרחיבו גבולות וביצרו הספר. פרחה החקלאות והיגיעה להישגים ניכרים. הובטחה היציבות בבית החדש. גדלו הערים, צמחה התעשיה. ואז איימה השואה על הכל. היישוב התגייס בגופו ובנפשו להגנת המולדת ולמלחמה נגד הפולש הנאצי אשר עמד לבלוע ולהשמיד הכל.

גילויי השואה

אט אט הסתננו הידיעות, הגיעה בשורת השואה. הלא יאומן הפך לעובדה. החיה הנאצית הספיקה להשמיד את פאר היהדות באירופה, נפלו ששה מליון קורבנות על

טרידי יהדות טרנוב באזכרה על יד קבר־האחים ביער בוצ׳ינא־זבילישובסקא־הר (רביבת סרנוב) בשנת 1967

לא עוון בכפם, זוועת ההיסטוריה עברה כל מימד משוער. עם בוא פליטי החרב לחופי הארץ, בדרך לא־דרך, נתגלתה כל האמת האכזרית. במחי יד אבד העבר המפואר ומועטת היתה הפליטה. נעלמו עיירות ויישובים יהודיים פורחים, נכרתו משפחות שלימות מהגזע היהודי. עירי האהובה, משוש כל חיי בגדה ביעודה. טרנוב עיר ואם בישראל, על רבבות יהודיה, פרנסיה ומרודיה הפכה תל חרבות. הקהילה הקדושה, רבת תהילה ומעש חוללה על ידי הקלגסים הנאצים. דופק חיי הנעורים והכמיה חדל לפעום. רק זו שמנגד, הלא יהודית, נשארה כאילו במלוא כבודה לעוש רה הבזוי. היא נפגעה מעט והיא גם פגעה רבות. בית הכנסת המפואר שבלב היישוב היהודי בעיר, על כיפתו הנשאת לעל ומתחרה כביכול במגדלי הכנסיות הנוצריות בעיר, הועלה למולך ההשמדה והשנאה הגזעית. רק עמוד אבן אחד בודד שנשאר לפליטה מהבנין המפואר כאות וסימן לעבר הגדול, הועד באוד מוצל למצבה על קבר אחים ענק, בבית העלמין העתיק שבעיר. ועליו הציבה יד האומן משרידי העיר את הכתובת רבת המשמעות — „והשמש זרחה ולא בושה״ — „כאן טמונים 25,000 קורבנות יהודים, חפים מפשע, קורבנות החיה הנאצית. וכך נסתם הגולל על הכל — והיה זה בשנת תש״ב לספירה, במאה העשרים, המאה של הישגים במרע, בטכניקה, המאה של גדולי הרוח והרעיונות הנשגבים בעולם!

אל העתיד

ההיסטוריה פסחה חיש על השואה. קמה מדינת ישראל. בחיקה מצאו מקום רבים מניצולי החרב. על אף המכשולים הגדולים והתנכלויות השונות היא עלתה כבורחת. היא היא המבטיחה בית נאמן ויציב לעם ישראל על תפוצותיו.

חלפו שנים ואינן — היה עבר מפואר ואיננו עוד. אולם אש הגחלת אשר לחמה במשך דורות בעירי האהובה טרנוב, ובעשרות ומאות קהיליות שכמוהה, בתפוצות הגולה, הפיחה רוח עזה וזו קוממה את הריסות הדורות והיא אשר הקימה את מדינת ישראל!

קהיליתי הקדושה טרנוב! יהיה זכרך ברוך וצרור בצרור בנין הארץ. ואתם בניי ובנות יקרים, אחים ואחיות, אמהות ובנים מעונים, שאינכם עוד איתנו, ונפלתם אי כרעתם בדרך הארוכה והקשה למולדת החדשה, תשארו בלבנו לעולם ועד!

ד"ר אברהם חומט (באמעס)
(ישראל)

צושטייער צו דער געשיכטע פון יידן אין טאַרנע

(פאקטן און געשעענישן)

— 1 —

עלילת דם־בלבול אין טאַרנע אין יאָר 1844

ד"ר אברהם חומט

אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט איז אין דער דייטשער שטאָט לייפציג דערשינען א צייטשריפט אין דער דייטשער שפראך א. ס. „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס", רעדאַגירט דורך ד"ר לודוויק פיליפזאן, אן אומפאַרטייאישע וואָכנשריפט פאר כלל־יידישע אינטערעסן. אין דער דאָזיקער צייטונג פלעגן פון צייט צו צייט פאַרעפנטלעכט ווערן קאָרעספאָנדענצן פון טאַרנע. וואָס דערמעגלעכן אונדז צו באַקענען זיך מיטן לעבן און שאַפן פונעם טאַרנער יידנטום אין דער דעמאַלטיקער תקופה.

אזוי דערוויסן מיר זיך פון א קאָרעספאָנדענץ פון טאַרנע, וואָס איז דאַרט אָפגעדרוקט געוואָרן דעם 29.4.1844 (נומ. 18) וועגן אן עלילת דם־בלבול אין טאַרנע. וואָס האָט אויפגעטרייסלט די גאַנצע יידישע באָפעלקערונג אין דער שטאָט. לויט ווי עס גיט איבער די קאָרעספאָנדענץ, איז דעם 25 אַפּריל 1844 פאַרשוווונדן אין טאַרנע א קריסטלעך עלפיאָריק ייִנגל. באַלד איז געפאַלן דער חשד אויף די יידן, אז זיי האָבן געכאפט דאָס ייִנגל, כדי צו שעכטן עס אויף פסח. שוין דעם זעלבן אָוונט האָט די אַרטיקע פאַליציי מיט הילף פון מיליטער־לייט געזוכט דאָס פאַרשוווונדענע ייִנגל אין אַלע יידישע הייזער. דערביי האָט מען נאָר געקוקט צו הילף די פויערים פון 2 שכנותדיקע דערפער. מיט דער אויפגאבע צו זוכן אין די פאַרשטעט פון טאַרנע. אין טאַרנע גופא זענען באַוואָכט געוואָרן אַלע גאַסן, ווו עס האָבן געווינט יידן. דערביי איז גרינטלעך דורכגעזוכט געוואָרן דאָס הויז און די ווינונג פון רב. מען האָט געזוכט בײַ די קצבים, אין די בעקעריין, ווו מען האָט געבאַקן מצות. אפילו דאָס מעל איז דאָרט דורכגעזיפט געוואָרן... ווי מיר לייענען אין דער דערמאָנטער קאָרעספאָנדענץ, זענען אַלע מענטשן, וואָס זענען באַשעפטיקט געווען בײַם באַקן מצות, אויסגעפאָרשט געוואָרן און נאָכן

פֿאַרהעֶר איז יעדער פֿון זיי אַרומגעטאָפּט געוואָרן, צי ער טראָגט נישט ביי זיך מיט בלום אויסגעפּולטע פּיאַלן.

אַך הגם עס האָט זיך נאָך דעם גרינטלעכן זוכן ארויסגעוויזן, אז דער חשד, וואָס איז געפֿאַלן אויף דער גאַנצע יידישער כאפּעלקערונג איז לגמרי גרונטלאָז, איז טראָץ דעם חל עס שטרייכט אונטער דער קאַראַקטעריסטיק פון טאַרנע — די קריסטלעכע באַפֿעלקערונג געבליבן כּיי איר גלויבן, אז די יידן האָבן געהרגעט דאָס יינגל, כדי צו באַנוצן זיך מיט קריסטלעך בלוט.

צום גליק האָט מען אין עסלעכע טעג אַרום געזען דאָס יינגל אין א נישט ווייט פון טאַרנע געלעבענער ארטשאפט... „מען האָט עס — גיט איבער די קאַראַקטעריסטיק — מן הסתם נאָך אויסכאהאלטן, כדי די אויפגערעגטע געמיטער זאָלן זיך נישט אווי באַלד באַשוויכטיקן".

גלחים באַפֿאַלן יידישע סוחרים נישט ווייט פון שלאָסבאַרג...

אין יאָר 1965 איז אין פּאַרלאָג פון וואַיעוואָדישן קאָמיטעט פֿאַר פּיזיצער קולטור און טוריסטיק אין קראָקע דערשינען א זאמלונג פון מאַנאָגראַפיעס וועגן טאַרנע און איר געשיכטע א. ס. „זשעמיא טארנאָווסקא" („די טאַרנער ערד"). אין אפּהאַנדלונג א. ס. „פון דער פּארגאַנגענהייט פון טאַרנער ערד" האָט אָנגעשריבן דער יונגער פּוילישער היסטאָריקער יוזעף דוזשיק, וועלכער דערציילט אז „אין אינסערעסאַנטער פּאַל איז פּאַרגעקומען אין יאָר 1629, ווען גלחים האָבן געשלאָגן יידישע סוחרים, וואָס פֿלעגן פּאַרן קיין טאַרנע נישט ווייט פון הוילקן מאַרטין־באַרג (שלאָס־באַרג — רעד.), ווייל זיי האָבן נישט אפּגענעבן די גלחים דעם געהעריקן כּבוד. (ז. 27).

וועגן כּאַראַקטערן די שיטה פון לערנען יידישע רעליגיע אין די כּישלשולן אין טאַרנע

ווי עס גיט איבער די דערמאָנטע פּריער „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" אין א קאַראַספּאָנדענץ פון טאַרנע פון 17.12.1855, (נומ. 51) — האָט די גאַליציש לאַנדס־רעגירונג אויפגעפּאָדערט די פּאַרוואַלטונג פון דער יידישער קהילה אין טאַרנע אויסצושרייבן א קאָנקורס אויף לערער פון יידישער רעליגיע פֿאַר יידישע שילער אין דער נימנאזיע און רעאל־שולע אין טאַרנע. בשייכות מיט דער ראַזיקער פּאַראַדענונג באַמערקט די צייטונג, אז דער לימוד פון יידישער רעליגיע אין דער טאַרנער נימנאזיע ווערט געפירט אויף א לגמרי אומכאַראַקטעריסטיקן אופן און אז עס איז זייער סרויעריק, וואָס אייגע פון די גרעסטע קהילות אין גאַליציע, וואָס קאָן באַטראַכט ווערן ווי אן

עיר ואם בישראל, האָט ערשט געמוזט דורך ערנסטע ווערטער פון די מאכטאָרגאַנען אויפגעפאָדערט ווערן צו פאַראינטערעסירן זיך לטובת איר אייגענער און איר אבות אמונה. צום שבח פון דער דעמאָלטיקער קהילה־פאָרוואָלטונג אין טאָרנע, אונטער־סטרייכט דער קאָרעספאָנדענט, אז „זי האָט זיך תיכף ענערגיש געמומען צו דער זאַך".

דער קאָרעספאָנדענט אַפּעלירט צו דעם דעמאָלטיקן ראש הקהל אין טאָרנע י. ב. גאָלדמאַן, ער „זאָל זיך נישט לאָזן אַראָפּירן פון ווענג דורך פאַרשידענע פּאַרטיי־קאָמבינאַציעס אדער אַנדערע קליינלעכע מאָטיוון", דערביי ווערט אויסגעדריקט א בא־זונדערס וואַרעמער דאַנק דעם דעמאָלטיקן דירעקטאָר פון דער „קאיזער־קעניגלעכער" גימנאַזיע אין טאָרנע, פּעטרי, אויף וועמענס איניציאַטיוו דער גאַנצער ענין איז געוואָרן אקטועל.

טאָרנער יידן ווילן גרינדן א דייטש־העברעאישע שולע

פון א קאָרעספאָנדענט פון טאָרנע, וואָס איז דערשינען אין דער לייפּציקער „אלגעמיינער צייטונג דעס יודענטומס" פון 21.12.1857 (נום. 52) דערוויסן מיר זיך, אז בערך 500 טאָרנער יידן האבן אונטערגעשריבן א פעטיציע צו דער יידישער קהילה מיט דער בקשה צו גרינדן אין טאָרנע א דייטש־העברעאישע שולע.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אז די דאָזיקע שולן זענען בשעתו שטאַרק באַקעמפט געוואָרן דורך די יידישע אַרטאָדאָקסישע קרייזן, וועלכע האָבן זיך אויך אין טאָרנע

בית חולים יהודי בטרנוב בשנת 1939 — ראָס יידישע שפּיטאָל אין טאָרנע אין יאָר 1939

אַנטקעגנגעשטעלט דער דאָזיקער פאַדערונג פון די משכילישע יידן צו שאַפן א וועלט־לעכע שול. געשען איז דאָס אין דער תקופה, וועו עס האָט זיך געשטארקט די עסטרייכישע רעאקציע, וואָס האָט זיך געשטעלט פאר א ציל מבטל צו מאכן די דער־גרייכונגען פון דער רעוואָלוציע אין יאָר 1848.

דאָס יידישע שפיטאָל אין טאַרנע אין יאָר 1860

דאָס טאַרנער יידנטום האָט שוין אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט געקאָנט ויך באַרימען מיט זיינע סאַציאַל־געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. באזונדערס האָט דאָס יידישע טאַרנע שטאָלצירט מיט דעם יידישן שפיטאָל, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן נאָר אין יאָר 1842 און איז במשך די שפעטערדיקע יאָרן ארויסגעוואקסן צו איינער פון די בעסטע היילאנשטאלטן אין גאנץ מערב־גאליציע.

אין דער דערמאָנטער שוין צייטונג פון לייפציק פון 24.4.1860 (נומ. 17), איז אָפגעדרוקט א דין וחשבון, ווען די אַדמיניסטראציע פון יידישן שפיטאָל אין טאַרנע האָט פאַרעפנטלעכט פאר דעם פעריאָד פון 1859—1858.

לויט דעם דאָזיקן באריכט זענען במשך דער 17 יאָריקער עקזיסטענץ פונעם שפיטאָל, דאָרט באהאנדלט געוואָרן בערך 10.000 קראנקע, דערבייַ איז אינטערעסאַנט דער פאקט, אז צווישן 486 קראנקע, וואָס זענען געווען דאָרט אין ערצטלעכער באַהאנדלונג אין יאָר 1859, האָבן זיך געפונען 12 איטאַליענישע־סאַלדאטן, וואָס זענען פארוונדעט געוואָרן אין דער דעמאָלסיקער איטאַליעניש־עסטרייכישער מלחמה.

ווי עס גיט איבער דער דערמאָנטער דין וחשבון, איז דער אויפשטייג פונעם יידישן שפיטאָל אין טאַרנע מעגלעך געווען א דאַנק דער קרבנותפולער ארבעט פון דער שפיטאָל־פאַרוואַלטונג, צו וועלכער עס האָבן אין דעם דאָזיקן יאָר געהערט: חיים לייב פייגענבאום, ישראל אברהם קאמינער, מענדל קעללער, מענקע וועקסלער. דערבייַ האָט זיך מיט א באזונדערער פאַרדינסטפולער טעטיקייט אויסגעצייכנט דער הויפט־ארצט (אַדדינאריוס) ד"ר ש. קרייצער, וועלכער איז גלייכצייטיק געווען הויפט־אַרצט אינעם קריסטלעכן ציוויל־שפיטאָל. במשך מערערע יאָרן איז ער אן שאַדן פאר זיין פריוואַטער ערצטלעכער פראַקטיס און אן שום באַלוינונג געווען טעטיק אין די דאָזיקע צוויי שפיטעלער און אלס אויסצייכענונג און פארערונג מצד דער גאנצער באפעלקערונג איז אים צוגעטיילט געוואָרן דער בכבודיקער טיטל פון ערנבירגער פון דער שטאָט טאַרנע.

די שטאַט־פֿאַרוואַלטונג פון טאַרנע אין איר פֿאַרעראַנג צוריק צו שאַפֿן א נעטא פֿאַר די יידישע אייגנווינער

מיט דער פֿרייהייט־באַווגונג אין דער עסטרייכישער מלוכה אין יאָר 1848 האָבן זיך פֿאַר די יידן אין גאַליציע באַווזן די ערשטע שטראַלן פון בירגערלעכער און פּאָ־ליטישער גלייכבארעכטיקונג. די פּוילישע מיעשטשאַנעס, וועמענס רעפֿרעזענטאַנטן האָבן בעהערשט אין די פֿאַרוואַלטונגען פון די גאַליציש שטעט, האָבן זיך מיט אַלע מעגלעכע מיטלען באשטרעבט אויפֿצוהאַלטן די פֿריערדיקע באַגרענעצונגען לגבי דער יידישער באַפֿעלקערונג און וועו ס׳איז אין עסטרייך אין די ערשטע יאָרן פון דער צווייטער העלפֿט פון 19טן יאַרהונדערט, ווידער געקומען צו דער מאַכט די רעאַקציע — זענען די לאַקאַלע מאַכט־אַרגאַנען אין די שטעט און שטעטלעך תיכף אַרויף אויפֿן וועג פון אפשאפן דאס ביסל גלייכבארעכטיקונג. וואָס יידן האָבן באקומען אין דער תקופה פון „פֿרילינג פון די פעלקער".

אויף דעם דאָזיקן געביט האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט די טאַרנער שטאַט־פֿאַרוואַלטונג. ווי מיר דערוויסן זיך פון א קאַרעספּאַנדענץ פון טאַרנע, וואָס איז דער־שינען אין דער לייפּציקער „אלגעמיינער צייטונג דעס יודענטומס" פון 24.4.1860 (נומ. 17) — האָט די טאַרנער שטאַט־פֿאַרוואַלטונג אין דער צווייטער העלפֿט פון יאָר 1858 באַרופּנדיק זיך אויף א בפֿירושע פֿריוווילעגיע פון פּוילישן קעניג סטאַניסלאַוו אויגוסט פון יאָר 1764, פֿאַרלאַנגט צוריק אייגצופֿירן אין טאַרנע א יידיש געטא. דערויף האָבן די רעפֿרעזענטאַנטן פון דער יידישער קהילה אין טאַרנע אונטערגענומען אַן אקציע קעגן דעם פֿרווו מבטל צו מאַכן דאָס דערוואַרבענע שוין דורך די טאַרנער יידן, רעכט צו ווווינען מחוץ דעם געטא־שטח אין דער שטאָט. אין רעזולטאַט פון די דאָזיקע באַמיאונגען מצד די דעמאַלטיקע טאַרנער קהילה־פֿרנסים, האָט דער טאַרנער קרייז־האופטמאַן מיט א כאַראַרדנונג פון 8טן יאַנואַר 1859 באַפֿוילן דער טאַרנער שטאַט־פֿאַרוואַלטונג אָפּצוהיטן און צו שוינען די בירגערלעכע רעכט פון די יידן און נישט צו דערלאַזן, אז דאָס בטלומדיקע ביזאַנטיקע צוואַמענלעבן פון דער יידישער אין קריסטלעכער באַפֿעלקערונג זאָל געשטערט ווערן און עס זאָל נישט געשעדיקט ווערן די אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. ווא ספּאַראַנקט איר אויפּבלי צום גרעסטן טייל דער פוחרישער און אינדוסטריעלער טעטיקייט פון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

צו דער דאָזיקער דערקלערונג האָט דער קרייזהאופטמאַן נאָך צוגעגעבן, שטיצנדיק זיך אויף דער מיניסטעריאַלער פֿאַראַרדנונג פון 13טן סעפּטעמבער 1858, ווי אויך אויף דער פֿאַראַרדנונג פון דער גאַליצישער לאַנדעס־רעגירונג פון 11טן אָקטאָבער 1858, אז דאָס אקטיוע און דאָס פּאַסיוע וואַלרעכט צו דער שטאַט־פֿאַרוואַלטונג און צום בירגערלעכן אויסשוס — קאָן אונטער די זעלבע רעכטלעכע באַדינגונגען דערוואַרבן

וועלן דורך די יידישע ווי דורך די קריסטלעכע איינווינער און בשייכות דערמיט האָס דער קרייזהאופטמאן אויפמערקזאם גמאכט די טאַרנער שטאָט־פאַרוואלטונג — אז זי איז מחויב צוריקצוהאַלטן זיך פון יעדער פרינציפיעלער נעגאטיווער באציאונג בנוגע די דאָזיקע רעכט.

די שטאָטישע מאכטאַרגאַנען אין טאַרנע האָבן געמוזט אָפטרעטן פון זייערע באַשטעבונגען צוריק אייגצופירן אין טאַרנע אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט א יידיש געטא.

בלוטיקער איבערפאַל אויף יידן אין טאַרנע אין יאָר 1866

אינעם ערשטן צענדליק יאָר פון דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט — זענען פון צייט צו צייט פאַרגעקומען אין טאַרנע בלוטיקע עקסצעסן קעגן דער יידישער באפעלקערונג.

פון א קאַרעספאַנדענץ פון טאַרנע, וואָס איז דערשינען אין דער דערמאָנטער פּריער לייפּציקער „אלגעמיינער צייטונג דעס יודענטומס" פון 22סטן מאי 1866 (נומ. 22) — דערווייסן מיר זיך, אז דעם 6טן מאי דעם יאָר האָבן זיך אויפן וועג צו דער יידישער גאס אין טאַרנע באַווײַזן שיכורע רעקרוטן, וואָס האָבן אויסרופנדיק „ביז" זשידוב" (הרגענען יידן) יעדן אנגעטראפענעם ייד בלוטיק געשלאגן און באַרויבט. אין דער יידישער גאס איז אינצווישן אויסגעבראכן א שרעקלעכע בהלה... יידן האָבן אין גרויס אייליגניש פאַרהאקט טירן און לאָדנס פון די געוועלבער... פאַרמאכט די טויערן פון די הייזער.

אָך און ווי איז געווען צו די, וואָס זענען נישט צו דער צייט אַנטלאפן און פאַרמאכט די קראָמען... נישט בלויז, וואָס זיי זענען מערדערלעך געשלאגן געוואָרן דורך די באַנדיטישע רעקרוטן, וואָס זענען געקומען פון מאַרק־פלאַץ... די גאַנצע סחורה איז די קראָמען איז צוגערויבט געוואָרן... צום גליק האָבן עטלעכע אנגעזעענע קריסטלעכע בירגער פון דער שטאָט געפועלט בייַם קרייזהאָפטמאן, אז ער האָס אינסערוועניירט בייַם אַרטיקן מיליטערקאָמענדאַנט און איס געבעטן א סוף צו מאכן צו די גוואַלדטאַטן פון די כוליגאַנישע איבערפאַלער.

דער אמטירנדיקער עסטרייכישער גענעראַל האָט זיך נישט געלאָזן לאַנג בעטן און — ווי עס גיט איבער די ציטירטע אויבן קאַרעספאַנדענץ — איז ער אליין דערשינען אין דער יידישער גאס מיט אן אָפּטיילונג סאַלדאטן און האָס אַרויסגעשיקט פאַטרולן, וועלכע האָבן פונאַנדערגעטריבן דעם המון און אַרעסטירט די הויפּטאיבערפאַלער. אין אַנוועזנהייט פונעם גענעראַל זענען זיי באשטראָפט געוואָרן און

אויף די גאסן פון דער שטאָט האָבן במשך דער גאַנצער נאכט געוואַכט מיליטעריש פּאטרולן. דעם אַנדערן טאָג האָט שוין אין דער שטאָט געהערשט רו.

*

וועגן דעם בלוטיקן פּאָגראָם אויף יידן אין טאַרנע אין יאָר 1870 האָבן מיר פּרטימדיק געשריבן אין דעם ערשטן באַנד „יזכור־בוך טאַרנע" (אין דעם מאמר וועגן דער געשיכטע פון יידן אין טאַרנע).

יידישע חברות און אַנשטאַלטן אין טאַרנע אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט

די חברה „ביקור חולים"

אָחוץ דעם יידישן שפּיטאָל אין טאַרנע, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין געשריבן אין די פֿריערדיקע שורות, האָט אין טאַרנע אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט א גאָר נוצלעכע טעטיקייט אַנטוויקלט די חברה „ביקור חולים". וואָס איר אויפגאבע איז געווען צו געבן אומזיסטיקע מעדיצינישע הילף אָרעמע יידן און אויך דעקן אַ טייל הוצאות פֿאַר די רפואות.

ווי מיר דערוויסן זיך פון אַ קאָרעספּאָנדענץ פון טאַרנע, וואָס איז דערשינען אין „המגיד" פון 22.1.1873 (נום. 4), איז דער דאָזיקער פּאראיין געגרינדעט געוואָרן אין טאַרנע נאָך אין יאָר 1872 און האָט שוין אין חודש יאַנואַר 1873 געציילט בערך 700 מיטגלידער, וואָס האָבן מיט אַלע מעגלעכע כוחות אונטערשטיצט די טעטיקייט פון דער חברה. צו דער פּאַרוואַלטונג פונעם פּאראיין האָבן דעמאָלט געהערט איבער־געגעבענע געוועלשאַפטלעכע טויער ווי ר' בעריש מאשלער, ר' פסח ביבעלמאַן, ר' שלמה טרינק, ר' בערל דאַנקאָוויטש, ר' אברהם קליינהענדלער און ר' ישראל מענדל קעלער.

„נושאי המטה ומנחמי אבלים"

די דאָזיקע חברה, וואָס איז אין די דרייסיקער יאָרן פון 20סטן יאָרהונדערט געווען שוין זייער פּאָפולער אויף דער יידישער גאַס אין טאַרנע און ווי מיר האָבן דאָס שוין איבערגעגעבן אין ערשטן באַנד פון יזכור־בוך „טאַרנע" — האָט זי אין יאָר 1932 געציילט 800 מיטגלידער און האָט געהאַט פֿאַר א ציל צו סטיצן אָרעמע און קראַנקע יידן און בייהילפיק זיין ביים איבערפירן דעם מת פון שטוב אויפן בית־עולם. דער דאָזיקער פּאראיין איז געגרינדעט געוואָרן אין טאַרנע נאָך אין יאָר 1891 און איז

מיט דער צייט אויסגעוואקסן צו א גאר וויכטיקער סאציאלער אינסטיטוציע אין דער סטאט.

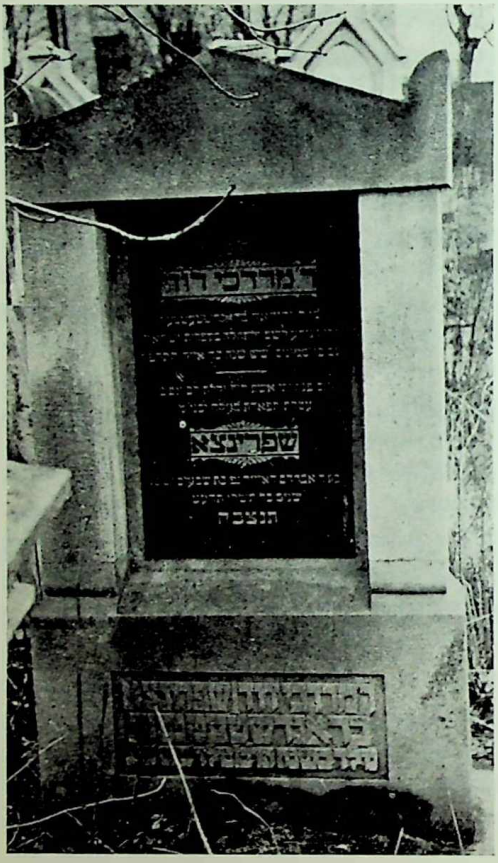
ווי מיר דערוויסן זיך פון א קארעספאנדענץ כון טארנע, וואס איז דערשינען אין „המגיד" 10.2.1893 (נומ. 6), האט די דאזיקע חברה צום אנהייב פון דעם דאזיקן יאר געעפנט א קוך פאר ארעמע, ווו יעדער, וואס האט „אויסגעשטרעקט די האנט" האט באקומען פארמיטאג א טעפל סיי און ברויט כאר איין צ"ל (איין גרייצער — אזוי ווי 2 פרוטות) און נאכמיטאג א טעלער זופ און ברויט פאר צוויי גרייצער.

גאר א גרויסן פארנעם האט אנגענומען די הילפס־אקציע פונעם דאזיקן פאראיין למובת די ארעמע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג אין טארנע בעת די ווינטער־חדשים. ביו צום חודש מערץ האט יעדער ארעמער ייד באקומען יעדע וואך ברויט און קוילן פאר אלע 7 טעג. צו דעם צוועק פלעגט דורכגעכירט ווערן יעדעס יאר א גרויסע אקציע פאר זאמלען געלט ביי די רייכערע בעלי־בתים פון דער שטאט. מיט דער דאזיקער אקציע פלעגן אנפירן די דעמאלטיקע געזעלשאפטלעכע עסקנים: זכריה מענדל אבערדאם, אהרן סאפיר, מרדכי דוד בראנדשטעטער, ה. היימאן און מיט פארטיילן דאס ברויט און קוילן האבן זיך באשעפטיקט: פסח ביבעלמאן, שלמה קליינער, פנחס משה גאלדוואסער, יוסף הכהן אייזענבערג. ווי עס גיט איבער די דערמאנטע פריערדיקע קארעספאנדענץ, איז במשך איין וואך (אין חודש פעברואר 1893) פארטיילט געווארן 1200 בריטלעך ברויט און 600 קג. קוילן.

ווי מיר זענען — איז שוין רעמאלט די ארעמקייט אויף דער יידישער גאס אין טארנע נישט געווען קיין קליינע.

די גרויסע הילפס־אקציע פון טארנער יידן לטובת דעם יידישן ישוב אינעם שכנותדיקן שטעטל זשאבנע נאך א שריפה אין יאר 1888

אין זשאבנע, א שכנותדיקע ארטשאפט נעבן טארנע, איז אין א פרייטיק נאכמיטאג סוף חודש אפריל 1888 אויסגעבראכן א שרעקלעכע שריפה, וואס האט ארומגעכאפט דאס גאנצע שטעטל פון איין עק צום אנדערן. כמעט אלע הייזלעך זענען פארברענט געווארן און די גאנצע יידישע באפעלקערונג פונעם שטעטל איז געבליבן אן א דאך איבערן קאפ. עס זענען געווען אויך מענטשן־קרבנות און ווי מיר דערוויסן זיך פון א קארעספאנדענץ פון טארנע אין „המגיד" פון 6.5.1888 (נומ. 17) זענען פארברענט געווארן עטלעכע ספרי תורה און פיל זעלטענע ספרים. ווי עס גיט איבער די קארעספאנדענץ האבן טארנער יידן נאך אין דעמזעלבן טאג אוונט ארויסגעשיקט קיין זשאבנע ברויט פאר די נשרפים און אויך דעם אנדערן טאג, שבת, זענען ארויס פון טארנע וועגענער מיט ברויט, כדי די זשאבנער יידן זאלן נישט ליידן קיין הונגער.

מצבת ר׳ מרדכי דוב בראַנדשפּטר זיל (אשתו שפרינצא זיל)

גלייכצייטיק איז באלד ארגאניזירט געוואָרן אין טאַרנע א הילפסקאַמיטעט לטובת די זשאבנער יידן מיטן דעמאלטיקן טארנער ראש הקהל הערמאַן מערץ אין דער שפיץ.

נאָך שבת איז דער ראש הקהל פון זשאבנע, פ. גראסבארד ארויס מיט א קול קורא אין וועלכן ער האָט געשילדערט די טרויעריקע לאגע פון דער יידישער באפעלקערונג אינעם אפגעברענטן שטעטל, וווּ אָחוז אלע כמעט ווינהייזער זענען פארברענט געוואָרן אלע בתי מדרשים מיט ספרי תורות און אן אוצר פון הייליקע ספרים, פון וועלכע ס׳איז

נישט געבליבן קיין שריט ופליט. דער קול קורא האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ וואַרעמען רוף וועגן באַלדיקער הילף פאַרן געליטענעם פון דער שרעקה יידישן ישוב אין זשאַבנע.

חברה „שבי ציון" אין טאַרנע אין יאָר 1893

ווי מיר דערוויסן זיך פון אַ קאָרעספאָנדענץ פון טאַרנע, וואָס איז דערשינען אין „המגיד" פון 20.10.1893 (נומ. 31) אין דאָרט אין דעם יאָר געגרינדעט געוואָרן אַ חברה „שבי ציון" מיטן ציל צו קויפן ערד אין ארץ־ישראל און אהינשיקן פון דייט צו צייט איינעם פון די מיטגלידער, אויף וועלכן עס איז געפאַלן דער גורל פון צווישן 100 מיטגלידער, וואָס האָבן זיך דעציידירט צו עמיגרירן קיין ארץ־ישראל. ביי דער גרינדונג פון דער דאָזיקער חברה האָט זי געציילט ערשט 40 חברים און די גרינדער האָבן אונטערגענומען אַן אקציע צו ווערבירן מיטגלידער אויך פון אַנדערע שטעט אין גאַליציע.

דער יידישער ישוב אין טאַרנע אין די יאָרן 1897/98 און 1913/14

ביים שרייבן דעם מאמר „צו דער געשיכטע פון יידן אין טאַרנע" פאַרן ערשטן באַנד יזכור־בוך „טאַרנע", האָבן מיר נאָך נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַנוצן זיך כיט אַ ריי מקורות און ידיעות בנוגע פאַקטן, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער געשיכטע פון יידן אין טאַרנע — און וועלכע מיר האָבן באַקומען ערשט שפעטער נאָכדעם, ווען „טאַרנע 1" איז שוין ארויס פון דרוק. די עטלעכע ידיעות, וועלכע מיר גיבן דאָ איבער, זענען אַ וואָגיקער ביישטייער צו דער געשיכטע פון יידן אין טאַרנע. מיר האָבן זי גענומען פון אַ „קאַלענדאַר פאַר אינאַליזן", ארויסגעגעבן דורך דעם אמאַליקן עסטרייכישן פאַראַין „עסטרייכיש־אינאַליטישע אוניאָן אין ווין". אין דעם דאָזיקן קאַלענדאַר, ארויסגעגעבן אין דער דייטשער שפראַך געפונען זיך פרטים וועגן אַלע כמעט יידישע קהילות אין דער גאנצער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע.

זאָל מיר דערלויבט זיין אויף דעם אָרט אויסצודריקן אַ האַרציקן דאַנק דעם טאַרנער לאַנדסמאַן און פריינד חיים קעלער, וואָס וויינט היינט מיט זיין חשובער פרוי און זון אין ווין און האָט פאַר דעם חורבן פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דער קאָנפעקציע־אינדוסטריע אין טאַרנע און האָט געהערט צו די אקטיוויע אָנפירער פון דער דאָרטיקער „מזרחי"־באַוועגונג — פאַר זיינע באַמיאונגען און הילף ביי פאַרשאַפן מיר די אויבן־דערמאָנטע קאַלענדאַרן פון עטלעכע יאָרגענג.

די טאַרנער קהילה אינעם בודזשעט־יאָר 1897/98

ראש הקהל אין סאַרנע איז געווען דעמאָלט יוסף מאשלער און זיין פאַרטרעטער איז געווען אהרן סאפיר. צום בייראָט האָבן געהערט: אברהם אבערדאָם, מרדכי דוד

בראנדשטעטער, ברוך יאקובאוויטש, יאכים מאשלער, משה ארנשטיין נפתלי רובין, ארטור שאנצער, משה וועקסלער, הירש וויטמאיער, דוד צינז. ראבינאוויטש־פארטרעטער איז געווען נפתלי רובין און ראבינאוויטש־אסעסאר זענען געווען: נפתלי גאלדבערג, משה אפשער, שלמה יוסף קורץ, יהודה ארשיצער, יואל עטינגער, בריש פון דער חברה קדישא זענען געשטאנען: יוסף אייזענבערג, שלמה דוד בארן. און צו דער פארוואלטונג פון יידישן שפיטאל האבן געהערט: בעריש מאשלער און ברוך יאקובאוויטש.

די יידישע קהילה אין טארנע אין בודושעט־יאר 1913/14

עס זענען פארבי קוים 6 יאר און דער יידישער ישוב אין טארנע האט דורכ־געמאכט א באדייטנדיקן אויפשטייג. אינעם בודושעט־יאר 1913/14, דאס איז הארט פארן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען אין דער טארנער קהילה רעגיסטרירט געווען 17000 נפשות און עס זענען געווען 850 קהילה־שטייער־צאלער. ראש הקהל איז געווען דעמאלט בעריש מאשלער און זיין פארטרעטער איז געווען אליהו בארן. צו דער ענגער קהילה־פארוואלטונג האבן געהערט: יוסף מאשלער (דער עלטערער)און לעאן שוואנענפעלד. צו דער ברייטערער פארוואלטונג האבן געהערט: אברהם אבערדאם, ד"ר עליאש גאלדהאמער, יעקב געלדווירט, מרדכי דוד הערציג, מענדל הערצבאום, ברוך יאקובאוויטש, איגנאצי מאשלער, ד"ר הערמאן פילצער, ד"ר עדווארד ראפאפארט, הערמאן זאלדינגער, יואל שפיגעל, ד"ר שלמה פעבוס, לאזאר שפירא, אייזיק סאפיר, אברהם טארן, דוד צינז. שטאט־רב איז געווען דעמאלט ר' אברהם אבעלע שנור. קהל־סעקרעטאר: ל. לערהאופט. עס זענען שוין דעמאלט טעטיק געווען אין טארנע די יידישע פאראיינען: נושאי המיטה, יד הרוצים, משנית, תדושים, רודפי צדקה, חברה יולדות, הכנסת כלה. ווי עס וועט אויך אנגעגעבן אינעם דערמאנטן פרייער קאלענדאר פאר דעם דאזיקן בודושעט־יאר האבן עקזיסטירט דעמאלט אין טארנע 40 מניינים.

א רבנים־קאנפערענץ אין טארנע אין יאר 1927

פאר די וואלן צום דריטן סיים אין פוילן, וועלכע זענען פארגעקומען אין יאר 1928 — האט זיך דער לאנדעס־פארבאנד פון דער ציוניסטישער פארטיי אין מערב־גאליציע פאר־בונדן מיטן ציוניסטישן לאנדעס־פארבאנד אין מזרח־גאליציע אן בוידע האבן אויפ־געשטעלט א געמיינאמע ליסטע אונטערן נאמען „די פאראיניקונג פון יידישע פארטייען אין קליין־פוילן", בעת אין קאנגרעס־פוילן איז ארגאניזירט געווארן א מינדערהייטס־בלאק, וואס האט ארומגענומען נאר סיילן אזוי גוט פון די נישט־יידישע ווי אויך פון דער יידישער נאציאנאלער מינדערהייט. אחוץ די צוויי בלאקן איז נאך געשאפן געווארן

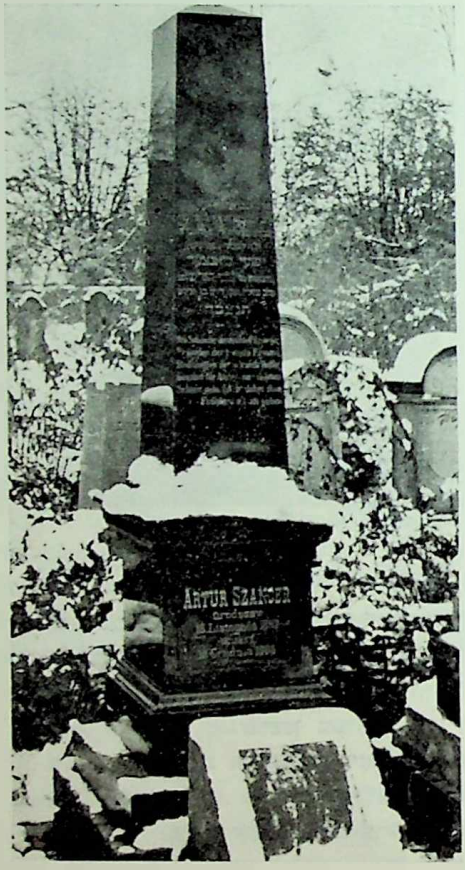

מצבה פון ר' יואכים מאשלער ז"ל — מיטגליד פון דער קהילה־פארוואלטונג אין סארנע אין 1897/98
מצבת ר' יואכים מאשלר ז"ל — חבר הנהלת קהילת טרנוב בשנת 1897/98

צויף דער יידישער גאס א דריטע וואל־פאראייניקונג פון די פאלקיסטן מים דער ארטאר דאקסישער „אגודה".

אן אומאפהענגיקע יידישע פאליטיק — איז געווען אייגע פון די הויפט־לאוזונגען פון אלע דריי גרופן.

צו די דאזיקע סיים־וואלן האט אויך גענומען א שטעלונג דער לאגער פון גאלי־

מצבת ר' ארטור שאנצר ז"ל — הבר הנהלת קהילת טרנוב בשנת 1897/98
מצבה פון ד"ר ארטור שאנצער ז"ל — מיטגליד פון דער קהילה־פארוואלטונג
אין טאָרנע אין יאָר 1897/98

ציסע רבנים, וואס האבן באקעמפט אלע יידיש־נאציאָנאלע באזעגונגען, אפילו לויטן נוסח פון דער „אגודה".

ווי עס גיט איבער ד"ר יצחק שווארצבארד אין זיין בוך „צווישן בויידע וועלט־מלחמות", (זייט 230) — האבן 35 רבנים דעם 5טן דעצעמבער 1927 אפגעהאלטן אין טארנע א קאָנפערענץ און 281 רבנים האבן וויידער צונויפגערופן אן ענלעכע קאָנפערענץ

מצבת ד״ר הערמן פילצר ז״ל ואשתו לוציה היה חבר הנהלת קהילת טרנוב בשנת 1913/14

מצבה פון ד״ר הערמאן פילצער ז״ל און ז״ין פרוי לוציה — געווען מיטגליד פון דער קהי־ לה־סאַרוואַלטונג אין טאַרנע אין 1913/14

מצבת ד״ר שלמה מערץ ז״ל — טופט בית ה־ משפט וחבר העיריה בטרנוב לפני מלחמת העולם הראשונה

מצבה פון ד״ר שלמה מערץ ז״ל — גערעכטס־ ראָט און מיטגליד פון שטאָטראָט אין טאַרנע ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין לעמבערג אויפן 27סטן דעצעמבער 1927 און אויף בריעף קאָנפערענצן איז רעקלא־ רירט געוואָרן אַ פּאָליטיק פון אונטערשטיצן די רעגירונג אָן שום באַדינגונגען.

וועגן די דאָזיקע צוויי רבנים־קאָנפערענצן וועלט אויך דערמאָנט אין דעם זאַמלבוך „די ייִדן אין וויִדעראויפגעשטאַנענעם פוילן״ — אונטער דער רעדאַקציע פון ד״ר יצחק שיפער, ד״ר א. טאַרטאַקאָווער און אלעקסאַנדער האפטקא (ז. 11), וווּ עס וועלט אויך איבערגעגעבן די החלטה, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אויף דער קאָנפערענץ אין טאַרנע, אין וועלכער עס וועלט בפירוש אונטערגעשטראָכן אז „דער צוואַמענפאַר זאָגט זיך אַרויס קעגן זעמטלעכע האַנדלונגען, וועלכע זענען נישט אין אייִנקלאַנג מיט די וווּנטשן פון דער ממשלה, וויִל עס איז אונדזער חוב צו פירן אַ פּאָליטיק, אַ געטרייַע פאַר דער רעגירונג״.

דעם דאָזיקן שטאַנדפונקט האָט אויך — ווי עס גיט איבער א. האפטקא אינעם ציטירטן זאַמלבוך — באַשטעטיקט דער צוואַמענפאַר פון 281 רבנים אין לעמבערג דעם 27.12.1927.

אויך אינעם „נאַווי דזשענניק״ פון קראָקע פון 11.12.1927 (נום. 328) איז דער־ שינען אַ ידיעה וועגן דער דאָזיקער רבנים־קאָנפערענץ. ווי עס וועלט דאָרט איבער־ געגעבן איז אין טאַרנע דעם 5טן דעצעמבער 1927 פאַרגעקומען אין דער וווינונג פֿון ר׳ לייזער לעזער א צוזאַמענפאַר כון 20 און עטלעכע רבנים פון מערב־און מזרח־ קליינפוילן וועגן אַ פאַרשטענדיקונג בנוגע די וואלן. לויט דער דאָזיקער ידיעה האָט

מצבת רב העיר טרנוב ר׳ אברהם אבלי הכהן
שנור זצ״ל
מצבה פונעם שטאט־רב אין טארנע פאר דער
ער־שטער וועלט־מלחמה ר׳ אברהם אבעלע
שנור זצ״ל

מצבת ר׳ אייזיק ספיר ז״ל — חבר הנהלת
קהילת טרנוב בשנת 1913/14 מימין לוח זכרון
אשתו קלרה ז״ל שהוכמרה בשואה
מצבה פון ר׳ אייזיק סאפיר ז״ל — מיטגליד
פון דער קהילה־פאָרוואלטונג אין טארנע אין
יאָר 1913/14 רעכטס (מיט דעם צייכן X) אן
אנדענק־סאָוול לזכר זיין פרוי קלארה ז״ל
אומגעקומען אין טארנער געטא אין יאָר 1942

דעם פאָרזיץ אויפן צוואַמענפאָר נעפירט דער רב פון קראקע און די קאָנפערענץ האָט זיך איינשטימיק אַרויסגעזאגט קעגן דעם אויסברייסערן אויפן שטח פון קליינפוילן דעם פילסודסקי־דעקרעט בנוגע דעמאָקראטישע וואלן צו די קהילות.

שוין דעם אַנדערן טאָג — דעם 12.12.1927 איז אין דעם „בארי דושענניק" (נומ. 329) דערשינען א הכחשה. וואָס האָט איבערגעגעבן, אז די טארנער רבנים־קאָנפערענץ האָט נישט געהאט קיין שום שייכות מיט וואל־ענינים, וויל מען האָט דארט ועגן וואלן בכלל נישט דעבאַטירט און נישט אנגענומען קיין שום החלטות אזן אז די קאָנפערענץ איז צונויפגערופן געוואָרן איינציק און אליין נאָר כדי צו באַראַטן זיך ועגן שאפן א פארבאנד פון רבנים אין קליינפוילן, דערביי איז וועגן דעם דאויקן ענין באשלאָסן געוואָרן צונויפצורופן אויפן 27סן דעצעמבער 1927 א באזונדערע קאָנפערענץ קיין לעמבערג.

דער העלדישער טויט פון א טאַרנער ייִד
בעת דער פּאַרפּלייצונג אין גאַליציע אין יאָר 1934

אין יאָר 1934 האָט כּמעט גאַנץ מיטל־גאַליציע שוועך געליטן פון א כּארפּלייצונג, ווָאס האָט פּאַראורזאכט געוואַלדיקע שאדנס מיט מענטשלעכע קרבנות בתוכּם.

די וואַסערשטראמען פון אָזעלכע גרויסע טייכן ווי די ווייכסל, דער דונאיעץ און סאַן האבן מיטגעריסן אלץ, ווָאס האָט זיך געפונען אויפן וועג. גאַנצע דערפער, שטעט־לעך און אזעלכע ארטשאפטן ווי ראבקע, זאקאפאנע, מיעלעץ, יאסלע, טארנאבזשעג (דזשיקאָוו), יארעסלאָוו, זענען פּארפּלייצט געוואָרן דורך די שטורמישע כוואליעס פון די דאָזיקע טייכן.

די גאַליצישע מאכט־ארגאנען און די באַפעלקערונג פון גאַנץ גאליציע האָט אנט־ווילקלט א בריים־פּאַרצווייגטע און מיט פיל אָפּפערווילליקייט דורכגעפירטע רעטונגס־אקציע לטובת די געליטענע קרבנות פון דער פּארפּלייצונג, דערבי איז באוונדערס רירעוודיק און ענערגיש געפירט געוואָרן די רעטונגס־אקציע אויף די פּארפּלייצטע געביטן. בעת אזא רעטונגס־אקציע איז דער שטאָם ראבקע האָט זיך מיט באוונדערער העלדישקייט אויסגעצייכנט און געאפּפערט זיין לעבן א מאַרנער ייִד, ר׳ יוסף נויגאסער ז״ל. אייניקע פרטים וועגן דעם דאזיקן פּאל האָט זיינערציים איבערגעגעבן דער וואר־שעווער „היינט״ פון 25סטן יולי 1934. ווי מיר לייענען דארט, „איז בעת דער רעטונגס־אקציע אין ראבקע, וווּ עס איז אונטערגעוואַשן געוואָרן די ביער־ברויערייַ כון ושעב־ראצקי, אומגעקומען מיט א העלדישן טויט דער 39־יאריקער ייִד יוסף נויגאסער. ער האָט צוואמען מיט א גורל זיך געוואָרפן אין די פלייצנדיקע שטראמען, כדי אריוס־צוראטעווען פון דער פּארפּלייצטער געביידט די אינערלעכע אינזריכטונג״.

„ער האָט עס געטאָן — לייענען מיר דארט וויטער — אויס ריינער אויפאפערונג פאַר דעם נעכסטן, מחמת ער האָט דעם ברויערייַ־אייגנטימער אפילו נישט געקענט״.

„ראָס וואַסער האָט אים — גיט איבער דער „היינט״ — פארכאפט ביזן גארטל און ער האָט וויטער מיט דער גרעסטער ענערגיע געארבעט ביי דער רעטונגס־אקציע. דערווייל האָם אנגעהויבן איינפאלן א וואַנט פון דער ברויערייַ און א פאלנדע בעלקע האָט אים געשפאלטן דעם מ׳ח״.

„נויגאסער איז געווען — גיט וויטער איבער דער „היינט״ — א רעזערוע־אפיציר פון דער פוילישער ארמיי. אין וועלטקריג איז ער קראנק געוואָרן צויף טובער־קולאָז און צוליב דעם האָט ער זיך אריבערגעצויגן קיין ראבקע, וווּ דער קליאָס איז געווען פאר לונגען־ליידנדע גינסטיק. די יידישע קהילה איז ראבקע האָט אפגעהאלטן א ספעציעלע סרויער־זיצונג צום אָנדענק פון דעם אומגעקומענעם העלדישן ייִד און האָט באשלאָסן צו וועגדן זיך צו די געהעריקע מאכטאָרגאַנען וועגן אייסדריקן פאר דעם אומגעקומענעם יוסף נויגאסער אן אויסצייכענונג פאר העלדישקייט.

מנשה אונגער
(ניו־יאָרק)

אדאָלף רודניצקי — אַ טאָרנער ייד

אייגער פון די גרעסטע שרייבער אין פוילן איז היינט־צו־טאָג אדאָלף רודניצקי. אדאָלף רודניצקי איז אָבער נישט קיין פוילישער שרייבער, נאָר בפירוש א יידישער שרייבער אין פויליש. איך וואָלט געוואָגט דער סאָמע יידישער שרייבער אין דעם היינטיקן פוילן, נישט בלויז וויל ויין גאַנצע טעמאָטיק איז א יידישע, ווייל אלע זיינע העלדן אין די ראָמאַנען און דערציילונגען שטאַמען פון יידן, נאָר ווייל ער איז היינט־צו־טאָג דער פירשפּרעכער פון יידישן ווייַ־געשריי אין פוילן.

אדאָלף רודניצקי איז דער מאָרערנער „איוב", דער יידישער מקונן, וואָס קלאָגט און ווייַנט אויף אונדזער גרויסן בראָך, אויף דעם אונטערגאַנג פון דעם פאַרבונרייכסטן טייל פון גאַנצן יידישן פאָלק אין די לעצטע טויזנט יאָר, אויף די דרייַ מיליאָן יידן אין פוילן און אויף דעם פאַרלוסט פון זעקס מיליאָן, וואָס זענען פאַרשניטן געוואָרן דורך די דייטשן ימח שמם...

מיט אדאָלף רודניצקי פאַרבינדן מיך א סך פעדים פון מיין יוגנט־לעבן, און ווי נאָר איך בין געקומען קיין וואַרשע, האָב איך אָנגעהויבן צו זוכן זיין טעלעפאָן־נומער און אַז איך האָב זיך מיט אים פאַרבונדן טעלעפאָניש, האָט ער נישט געגלויבט, אַז דאָס רעד איך און באלד צוגעזאָגט צו קומען צו מיר אין „האָטעל גראַנד", ווו איך בין איינגעשטאַנען...

און נאָך א שעה וואַרטן, האָט דאָס גלעקל פון מיין צימער געגעבן א קלונג און עס האָט זיך אין טיר אריינגעשטעלט א הויכער און שיינער מענטש, מיט א פולן געקרויזלטן שווארצן קאָפּ האָר, מיט א לענגלעכער נאָז און מיט א מוראדיקן אומעט אין זיינע אויגן...

מיר זענען זיך בויידע אַרויפגעפאַלן אויף די אקסלען, שטיל געווישט די טרערן און ווי מען וואָלט מיט א צויבערשטעקעלע אָפּגעווישט די פערציק פאַרגאַנגענע יאָר, זענען מיר בויידע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין צוויי יונגע קינדער.

מיר האָבן די ערשטע פאָר רגעס בויידע געשווינגן און באלד האָט אדאָלף רודניצקי זיך געפילט היימיש און זיך אַרויפגעוואָרפן אויף מיין בעט אין זיין גראָבן וואַלענעם סוועטער און איז שוין אָוודי אָפּגעלעגן ביי מיר אויפן בעט ביז נאָך האַלבער נאַכט...

כדי מען זאָל פאַרשטיין די מיסטעריע ווי אזוי עס קומט א רבינס א זון צו א פוילישן שרייבער מיט אַזא פוילישן נאָמען, ווי רודניצקי, מוז איך דאָ מגלה סוד זיין, אז דער אמתער נאָמען פון דעם באַרימטן פוילישן שרייבער, אדאָלף רודניצקי, איז

אהרן הירשהאָרן און ער איז דער יינגסטער זון פון ר׳ איטשע הירשהאָרן, וועלכער איז געווען דער הויפּט־גבאי ביי מיין פאָטער זצ״ל נאָך ווען דער טאָטע האָט געגעטן קעסט ביי זיין שוועי. דעם ראָזוואָדאָווער רבין, ר׳ משה האָראָוויץ. דערנאָך איז ר׳ איטשע געפאָרן מיט מיינע עלטערן קיין זשאבנע, דאָרט חתונה געהאָט און געווארן גבאי אין רבישן הויף. ער איז אויך מיטגעפאָרן מיט מיינע עלטערן קיין ווין, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און דאָן ווידער אין טאָרנע, ווו מיין פאָטער האָט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אויפגעשטעלט דעם רבישן הויף.

ר׳ איטשע דער גבאי איז געווען זייער געטריי אונדזער הויז און בפרט מיין פאָטער זצ״ל. ער האָט ראש־השנה געדאָווענט די שחריתים פאָרן עמוד. ער האָט געהאָט א פיינע שטימע און האָט געקענט גוט דעם ראָפשיצן און ראָזוואָדאָווער נוסח און די ראָפשיצער און ראָזוואָדאָווער סקאָרבאָוע ניגונים.

ר׳ איטשע גבאי האָט שטארק אָפגעהיטן דאָס געווינט כון מיין פאָטער זצ״ל און ער האָט נישט געוואָלט, או דער רבי זאָל האָבן עגמת נפש דערפון. וואָס דעם רבינס מיזיניקל איז אראָפ פון דרך־הישר...

איין עפיזאָד געדענקט זיך מיר, וואָס האָט זיך מיר שטארק איינגעקריצט אין זכרון, ווי אזוי ר׳ איטשע גבאי האָט אָפגעהיטן דעם כבוד פון דעם רבינס יינגסטן זון.

דאָס איז געווען אַרום די יאָרן 1917—1918. אין טאָרנע איז שוין געווען א העב־רעאישע שול „שפה ברורה״, א יידישע יוגנט פון „השומר הצעיר״ און פועלי־ציון און אנדערע אַרגאַניזאַציעס. מיך האָט מער געצויגן צו דער פועלי־ציון יוגנט, הגם אין דער גרויסער „קלויז״, ווו איך האָב געלערנט א שטיקל צייט א שיעור. צוזאַמען מיט אברהם זואלד (יערי), דעם באַווסטן היינט ביבליאָגראָף און קולטור־פאַרשער אין ירושלים*, וואָס האָט מער סימפאַטיזירט מיטן „השומר הצעיר״ אין מיט זיין יונגערן ברודער יודקע וואלד (היינט דעם באַווסטן העברעאישן שרייבער יהודה יערי אין ישראל), וועלכער האָט געהערט צום „השומר הצעיר״, בין איך אָבער מיטגעריסן געווארן מיט דער פועלי־ציון־באַוועגונג.

אין טאָרנע האָט צו יענער צייט געווינט א יונגער־מאָן מיטן נאָמען איטשע שיפער, וועלכן מען האָט גערופן איטשע קאָפעלושניק. ער איז געווען א קרוב פון דעם באַרימטן יידישן היסטאָריקער ד״ר יצחק שיפער הי״ד. כון פאָך איז ער געווען א קאָפעליוש־מאכער און ער האָט ליב געהאָט צו שרייבן קאָרעספאָנדענציעס אין די פאָרטיי־צייטונגען.

איטשע קאָפעלושניק האָט אויך געהאָט א ליבשאפט צום יידישן טעאָטער און ער

---

* אין יאָר תשי״ג (1953) האָט ער כאָקומען דעם „פרס אוסישקין און אין עטלעכע יאָר כפעטער דעם „פרס ביאליק״ און באָלד דערנאָך איז ער נפטר געווארן.

האָט באַשלאָסן אויפצופירן פרצעס „אין פאַליש אויף דער קיים". ווי אַזוי איך בין אַרײַנגעצויגן געווארן אין דעם דאָזיקן שפּיל געדענק איך שוין נישט, איך דערמאָן זיך נאָר, אַז איך בין געווען שטאַרק פאַרקאַכט אין די רעפעטיציעס. איז דאָך פרץ געווען מיר פון מײַן יוגנט אָן נאָר נאָענט און בפרט די דאָזיקע דראַמע „א חלום פון א זינדיקן קלויזניק" איז געווען עפעס סימבאָליש פאַר מײַן דעמאָלטיקן יוגנט־לעבן.

און איין מאָל אין א זונטיק נאָכמיטאָג איז דער זאל אין „שפּה ברורה" געווען געפאָקט פון ייִדישער יוגנט, איך בין געווען אונטער דער בינע און דער הויפּט־העלד, דער „זינדיקער קלויזניק" איז געווען פארגרימירט, אזוי ווי איך; ער האָט זיך אויך געבאָרגט מײַן קאָפאָטע אָן מײַן ברייטן רבי'שן סאַמעטענעם קאַפּעליוש אָן דער אקטיאָר, גרימירט אין א לענגלעך בלאָס פנים מיט שווארצע געקרייזלטע פּיאות, ווי כלעמלעך אָן א שוואַרץ רונדיק בערדל ארום זיין צאַרט פנים. האָט פון דער בינע אראפגעשריגן: „אין מיר האָט אויפגעפלאַמט א רויז... ווילט איר דערנער, שטראָפן מיך?"...

איך בין געזעסן אין הוילן טלית קטן הינטער דער בינע אין דער גאַרדעראָבע און מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז דאָס רעד איך אַליין גאר אראפּ פון דער בינע...

און פלוצלינג... דער זינדיקער קלויזניק רעדט פאַרצערט אויף דער בינע: „די נשמה טריפט מיר אײַם, טראָפנווײַז... טראָפנווײַז"...

איך דערהער א גרויסן טומל אין זאל... ביים אַרײַנגאַנג האָט זיך באַוויזן פאַליציי. עס האָט וועך געמסרט אין נישט געוואַלט, מען זאָל אויפפירן די דאָזיקע דראַמע. מען האָט צעטריבן די טעאַטער־יוגנט און דעם הויפּט־העלד — דעם זינדיקן קלויזניק מיט דעם צווייטן העלד ר' ברכיה האָט מען אַרעסטירט. געפירט איבער די וואַלאָווע־גאַס צו דער פאַליציי...

ווען די יידן אויף דער וואַלאָווא־גאַס האבן דערזען פירן דעם דאָזיקן יונגן־מאַן, דעם „זינדיקן קלויזניק", האָט זיך פארשפרייט א שמועה, אז מען האָט אַרעסטירט דעם רבינס יינגסטן זון... און באַלד „ביים טויער", האבן קופקעלעך יידן שוין געזאָגט, אז זיי האבן געהערט ווי דעם רבינס זון האָט געבעטן, מען זאָל זיך משתדל זיין אים צו באַפרייען...

און איך בין געלעגן הינטער דער בינע אין געהאַקטע צרות, איך האָב נישט געהאָט נישט מײַן קאַפּאָטע און נישט מײַן ברייטן רבישן סאַמעטענעם קאַפּעליוש. איך האָב אַנגעטאָן א פשוטע בעקעשע, וואָס איז געהאַנגען אין דער גאַרדעראָבע און א טיכענעם קאַפּעליוש און בין הענדום־פענדום אַרויסגעלאָפן פון דער „שפּה ברורה". איך בין אין איין אָטעם גלאָפן דורך די הינטער־געסלעך צום האַלץ־פלאַץ, צו דעם הויז פון ר' איטשע גבאי, דאָרט האָט מען מיר אָנגעטאָן א קאַפּאָטע און אָן אַנדערן רבישן קאַפּעליוש און איך האָב נאָך באַוויזן אַהיימצוקומען פאר מנחה־מעריב און ר' איטשע

גבאי האָט יעדן איינעם געזאָגט, אז עפעס אַ לאָבוז האָט זיך פאַרשטעלט פאַרן רבינס זון און דעם רבינס יינגסטער זון איז גאָר דעם גאַנצן נאָכמיטאָג געווען בייַ אים אין הויז...

אָט אַזוי האָט ר׳ איטשע גבאי געשאַנעוועט מיין כבוד...

אויך אַ צווייטער עפיזאָד האָט זיך מיר אייַנגעקריצט אין זכרון מיט יאָרן שפּעטער, דאָס איז שוין געווען, וועַן איך בין צוריקגעפאָרן פון ארץ־ישראל קיין ווארשע, אין מיטן די דרייסיקער יאָרן.

איך האָב געוואָלט זען מיין מאַמען, עליה השלום, וואָס האָט געווינט אין טאָרנע בייַ מיין ברודער, דעם זשאָבנער רבין ר׳ אלעזר הי״ד, וואָס איז געוואָרן דער ממלא מקום נאָך דער פטירה פון מיין פאָטער זצ״ל...

די מאַמע איז שוין געווען אַ זקנה און איך האָב געווסט, אַז אין מיין הילך וועל איך צו איר נישט קענען אריינקומען; אַ בארד האָב איך כסדר געטראָגן, (איך בין דעמאָלט אויך נאָך דערצו געווען אַ וועגעטאריאַנער) און אַ קאָפאָטע האָט מען געקענט זיך פארשאפן אין טאָרנע, אבער וואָס טוט מען מיט פיאות... ווי קאָן איך זיך באווייזן פאַר דער מאַמען אָן פיאות?

האָט מיר דער יידישער קולטור־טוער, זיינפעלד אין קראָקע, דער שוואָגער פון דעם דיכטער אימבער, פארשאפט אַ גרויס קאָפל און עס איז צום קאָפל צוגעשטוקעוועט געווארן צוויי קליינע געקרייזלטע פיאהלעך און אז איך האָב אַנגעטאָן די קאָפאָטע און די יאַרמולקע מיטן סאָמעטענעם קאפעליוש, האָב איך צוריק אויסגעזען ווי דער רבישער יונגערמאַן פון אמאל... אַזוי בין איך טאָקע אַריינגעפאָרן פון קראָקע קיין טאָרנע און אַריין צו ר׳ איטשע גבאי אין הויז... דאָרט האָב איך זיך איבערגעטאָן און בין אַרויף אין הויז אויף לוואָווסקא 24, דאָרט ווו מיין ברודער און די מאַמע האָבן געווינט.

געשען איז מיר אַבער אַ מכשול, עס איז געווען אַ הייסער זומערטאָג, האָב איך עפעס געגעבן אַ רוק דאָס קאָפל אויפן קאָפ און די צוויי צוגעשטוקעוועטע פיאות צו דער יאַרמלקע האָבן זיך מיטגערוקט און איין פיאה איז געשטאַנען שוין העט היינטערן אויער און די צווייטע — כמעט אין מיטן שטערן...

ר׳ איטשע גבאי האָט גלייך באמערקט און האָט געגעבן אַ דריי אויף צוריק די יאַרמולקע און די פיאות האָבן זיך אַוועקגעוועצט אויף זייערע ריכטיקע ערטער און מיין מאַמע, עליה השלום, וואָס איז שוין געווען אַלט און נישט גוט געזען, האָט דאָס גאָדנישט באמערקט...

דערצייל איך אָט די זכרונות „אליושן״ (אַזוי האָט מען גערופן ר׳ איטשע גבאיס זון פארצוגן) און ער בעט מיך, איך זאָל אים דערציילן נאָך און נאָך פון זיין פאָטער און פון זיין און מיין היים, ווייל ער וויל אויפפרישן די יוגנט־זכרונות, וואָס זענען געלעגן טיף פאַרבאָרגן אין זיין מוח...

אַבער וועגן וואָס מיר זאָלן נישט געווען האָבן געהאַט, איז אַדאָלף רודניצקי צוריקגעקומען אויף זיין אייביקער טעמע, וועגן דעם אומקום פון די יידן אין ווארשע. וועגן ווארשעווער געטאָ־אויפשטאַנד און וועגן דעם גרויסן אומגליק, וואָס האָט אונדז געטראָפן...

*

אַדאָלף רודניצקי איז א טיפער ליריקער אין פּראָזע. ער האָט אין יאָר 1932 פֿאַרעפֿנטלעכט זיין ערשטן ראָמאַן „ראָטען" וועגן פסיכאָלאָגישן און מאָראַלישן צושטאַנד פון די יידן, וואָס האָבן געלעבט אין א שטעטל, בעסער אין זיין שטעטל.

אין יאָר 1933 דערשיינט זיין צווייטער ראָמאַן „די סאָלדאָטן", וווּ עס ווערט געשילדערט די מענטשלעכע וערט פון יחיד. עס זענען דערשינען נאָך עטלעכע ראָמאַנען פאַר דער מלחמה און אין יאָר 1939 איז ער מאָביליזירט געוואָרן אין דער פוילישער אַרמיי, ער האָט דורכגעמאַכט אין דער אַרמיי פוילנס מפלה. די ערשטע צייט פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע האָט ער פֿאַרבראַכט אין לעמבערג אוּן די שווערסטע יאָרן האָט ער דורכגעמאַכט אין ווארשע. וווּ עס איז אים באַשערט געווען צו זיין אַן עדות אוּן כראָניקער פון דער שחיטה איבערן פוילישן יידנטום. זיינע ליטעראַרישע שאַפֿונגען זענען געשטיצט אויף זיינע אייגענע דערפֿאַרונגען אוּן איבערלעבונגען.

אַדאָלף רודניצקי דערציילט אין זיין דערציילונג „פּסח". ווי אַזוי ער איז אין יענע טעג, בעתן גענטאָ־אויפשטאַנד אין ווארשע געקומען אָלס פֿאַרשטעלטער אריער הינטער זיינע מויערן אוּן באַגעגנט דאָרט א יונגע איינזאַמע יידישע פרוי. — „מיר פֿלעגן זיך דערקענען צווישן פרעמדע לויט די אויגן, אין וועלכע עס פֿלעגן זיך פלוצלינג באַווייזן א היימישער, וואַרעמער פֿלאַם" — שרייבט דאָרט רודניצקי — „אוּן פֿאַרבייגיייענדיק פֿלעגן מיר זיך, אוּן אַ וואָרט, קעגנזייטיק רופן, אַנווייזנדיק איינער דעם אַנדערן אויף זייער אוּן אונדזער גורל... די יונגע פרוי האָט איצט נישט נאָר געציטערט... זי האָט זיך געשטיקט מיט די טערערן... זיי קומען אום, האָט זי שטיל געמורמלט, זיי קומען אום אוּן קיין צייכן ווערט נאָך דיר נישט בלייבן... אחוץ חורבות, אש אוּן אומדייטלעכער געדענקעניש ווערט גארנישט בלייבן נאָך אזוי פיל לעבנס. ליבע, ליידן, זיסן אוּן קענטנישן... וואלט עס כאטש ווער באשריבן, ארויסגעהויבן הויך אין הימל, עס זאָל אַן אנדענק בלייבן נאָך זייער פילפֿאַרביק לעבן אוּן אוממענטשלעכן אוּן אזוי שיינעם טויט זייערן. וועגן עס וועט אפילו נאָר איינער פֿאַרבלייבן, וואלט אויך געדאַרפט דאָס אלץ פֿאַרשריבן ווערן, כדי מענטשן זאָלן אמאָל קומען פון הינטערן זיבנטן ים אוּן ווייזן ווי מיר היינט ווינען"...

אַדאָלף רודניצקי איז געבליבן געטריי אָט דער צוואה ביזן היינטיקן טאָג. אָלע זיינע טעמעס אין זיינע ראָמאַנען אוּן דערציילונגען דרייען זיך ארום די אומגעקומענע ועקס מיליאָן יידן...

— „סראכטס דו צו פֿאַרן קיין ישׂראל — האָב איך פלוצלינג אין מיין לאַנגן שמועס אריינגעוואָרפֿן, כדי איבערצורייסן די געדריקטע שטימונג.

— איך קאָן נישט פֿאַרלאָזן דאָס אָרט, ווו דער גרויסער אומגליק איז געווען. איך קאָן נישט און וויל נישט אנטלויפן פון אונדזער גרויסער סראָגעדיע. דאָ אין וואַרשע, אין פוילן, איז אונדזער חורבן געשען, דאָ איז אויסגעגאַנגען א גאַנץ פֿאָלק, דאָ דאַרף איך פֿאַרבלייבן.

— קום אמאָל מיט מיר א פֿאַרסאָג ארום די חורבות פון געטא — האָט ער וויטער סרויעריק געריידט — וועסטו זען ווי די פון אונטער די קופעס אָנגעהויפֿטע ציגל פון די פֿאַרניכטעטע געטאָ־הייזער הערט מען א שטיל געוויין... דאָס ווייזען די קליינע קינדערלעך מיט זייערע מאמעס, וואָס זענען אונטער די חורבות לעבעדיקערהייט באַגראָבן געוואָרן... דאָס ווייזען די געטאָ־העלדן, וואָס האָבן געבעטן הילף, געוויער. אָבער קיין הילף איז נישט געקומען; דאָ דאַרף איך פֿאַרבלייבן און אויסגיסן תמיד מיין וויסיק און צער...

און וואָס האָב איך געקאָנט אים ענטפֿערן?... איך האָב אים בלויז געבעטן, ער זאָל פֿאַרן כאָטש אויף א באזוך קיין ישׂראל און דאָס האָט ער מיר צוגעזאָגט אין דער נאענטסטער צוקונפֿט צו טאָן...

א באַכעדיקט הויז אין דער יידישער גאַס אין פֿאַרש (עס איז פֿאַרבליבן נאָר דער טאָוול מיט דער אויפֿשריפֿט: Ulica Żydowska

ד"ר ישעיהו פייג (פגי)
(רוסה)

דער לעבנס־שטייגער פון דאָרפס־יידן אין טאָרנער קרייז

איך בין געבוירן געוואָרן אין א דאָרף נעבן טאָרנע, ווו מיין פאָטער האָט זיך פארנומען מיט מילכווירג־האַנדל. אַזוי אַרום האָב איך קענען גענוי אַלע דאָס לעבן פון יידן אין דאָרף, וואָס האָט זיך געפונען נישט וויַיט פון שטאָט. שווער איז געווען דאָס לעבן פון דאָרפישע יידן, און נישט נאָר צוליב פרנסה. נאָר אויך צוליב די טוט־ריקייטן אין פירן דאָס סראַדיציאָנעלע יידישע לעבן. אין וואָס אייגנטלעך וענען באַשטאַנען די פרנסות פון די יידן, וואָס האָבן געלעבט אויפן דאָרף? זיי פלעגן אויפקויפן ביי די פויערים זייערע פראָדוקטן און פארקויפן זיי ארטיקלען פון ערשטן געברויך. די רייכערע פויערים, וואָס האָבן געהאט אייגענע פעוד, פלעגן זייערע פראָדוקטן אויסקפירן אין שטאָט. מיט דער מיינונג, אז דאָרט וועט מען צאָלן א בעסערן פרייז. אָבער אויך אויפן דאָרף גופא איז אָנגעאָנגען א מסחר: מיט שטריק. פאָדעם. בילקע וואָל און טריקא אויסאויבעטונגען, וואָס פלעגן טייל מאָל אויסגעביטן ווערן אויף אייער, עופות, פעלעכלעך פון קראָליקעס, גרינווארג, קארטאָפל און אַנדערע דארפישע סחורות. אמאָל כלעגט קומען אין דאָרף א שטאָטישער גלעזער, פאררייכטן די צעבראָכענע שויבן אָן נעמען דערפאר באצאָלט מיט געלט אדער מיט סחורה.

אין דאָרף איז געווען א קרעמשמע וואָס איז איינגעשטאנען ביי א יידישן אַרענדאר, געווען אויך א מיל און א צווייסער מילכיקער. אין א ריי שכנותדיקע דערפער האבן געווויינט יידן, וואָס פלעגן באארבעטן זייערע עטלעכע מארג ערד. געווען אויך דייכע יידן, וואס האָבן פארמאָגט א סך ערד. אָבער זיי גופא האבן געווויינט אין שטאָט און דאָס גוט פלעגן זיי איבערגעבן אין ארענדע צו יידן אדער נישט־יידן, אַדער אויס פאליטישע סיבות (אנטיסעמיטיזם), געהאָלטן א פאליאק אלס פארוואלטער פונעם גוט.

יידן פון דאָרף זענען געווען דערווייטערט פון געדיכטע ישובים און אין מיינסטע כאלן האט מען שכת נישט געקאָנט צונויפשטעלן א מנין צום דאוונען. אָכילו ווען עס האָבן זיך צונויפגעזאמלט יידן פון דריי שכנותדיקע דערפער. קיין מנין „טליתים" איז קיינמאָל נישט געווען, מען האָט געמוזט אנקומען צו די יינגלעך פון נאָך בר־מצוה, און מען קאָן זיך פארשטעלן זייער שסאָלץ, ווייל אן זיי וואָלט דער גאַנצער מנין געקאָנט בטל ווערן... אין דאָרף איז אויך געווען א שווער פראָבלעם דאָס דערציען יידישע קינדער. אמת, זיי פלעגן באזוכן די פוילישע שול אין דאָרף. אָבער ווער זאָל זיי געבן „דאָס ביסל יידישקייט"? און פונוואנען נאָלן זיי עס נעמען? דאָס דאָרף האָט געהאט א חדר. אָבער נאָר דעמאָלט, ווען איינער פון די יידן פלעגט איבערגעבן זיינעם א צימער אויף א גאנצן „זמן". כדי די יידישע קינדער פון דאָרף זאָלן דאָרט קאָנען

לערנען. פאר א רבין צו אזא חדר פלעגט מען אראָפּבערעננען פון שטאט א בעלפער, און ער פלעגט עס אריינקלאפן די תורה אין קינדערישע קעפלער. ווייניק יידן פלעגן צאלן שכר לימוד אין אזא חדר, גיכער איז עס געווען א סימכאלישער אפצאל אויף איינצוקויפן זיך א מצוה, און דאס געלט האט קוים געסטייעט אויף אויסצוהאלטן דאס חדר.

עס האבן זיך אנגערוקט די ימים־נוראים. ווי אזוי דאוועגען בציבור אין דארף? גישט געווען קיין געגונדיקע צאל טליתים, וואס זאלן שאפן א מנין אין די דאזיקע פאר־כטיקע טעג. די יידן פון דארף וענען אוועקגעשטעלט געווארן פאר צוויי ברירות: אדער פארבעטן „אורחים" פון שטאט, כדי צוזאמען מיטן חזן, וועלכער ווערט אויך אראפגעברענגט פון דארט, זיך צו קאנען שאפן דעם מנין; אדער אריבערפארן מיטן גאנצן בני־בית אין שטאט אויף דער צייט פון יום־טוב (ראש־השנה אין יום־כיפור). ביידע אויסוועגן זענען געווען שווערע, ווייל אראָפּברענגען א חזן האט געקאָסט גאלט, ער האט זיך אויך געהייסן באצאלן פאר די משוררים וואס פלעגן מיט אים מיטקומען. איינשאפן דאס גאלט האט מען געקאנט נאר לויט א פארטיילונג פון די אויסגאבן צוויסן אלע יידן אין דארף. אבער דאס איז שוין גארנישט געווען אזא פשוטער ענין. אריבער־פעקלען זיך אין שטאט, שפאנען וועגענער, אויפלאדן די קינדער און דאס ביסל האב־און־גוטס, האט אויך נישט געהערט צו די לייכטע זאכן. פון דעסטוועגן האבן יידן אין דארף, אין די מיינסטע פאלן, אויסגעקליבן דעם צווייטן וועג, יעדן ערב ראש־השנה און ערב יום־כיפור פלעגט מען זען פיל געשפאנטע וועגענער, אנגעלאדענע מיט מענשן און זאכן. דאס האבן יידן זיך איבערגעקליבן אין שטאט, כדי צו דינען דעם רבונו־של־עולם אין די ימים נוראים. זיי האבן זיך באגענוגנט מיט שלאפן אויף דער פאדלאגע אין שטאט, ביי קרובים, אדער אויף א געדונגענער סטאנציע. דערביי האבן זיי טאקע געהערט א גוטן חזן, הגם פאר דער גאנצער צייט האט זיי נישט פארלאזט דער געדאנק אז דער פחד איבער די איבערגעלאזענע הייזקעס אויפן דארף.

יידן אין דארף וענען שטענדיק געווען דורכגענומען מיט דער זארג ווי אזוי דערציען זייערע קינדער. זייער שטרעבונג איז געווען צו קאנען געבן די קינדער א יידיש־וועלט־לעכע דערציונג אין שטאט. אבער ווינציקע פון זיי האבן געשיקט זייערע קינדער אין גימנאזיע. אנדערע פלעגן אייגארדנען זייערע קינדער ביי בעלי־מלאכות אין שטאט. כדי זיי אויסצולערנען א פאך.

ביי דער געלעגנהייט ווייל איך דערמאנען די נעמען פון די יידן, וואס האבן פון דארף איבערגעווואנדערט קיין סארנע און שפעטער געשפילט א געוויסע ראלע אין יידיש־געזעלשאפטלעכן לעבן פון שטאט: יעקב בלאט, פון דארף פלעשנא, א מומחה אין די קלאסיסע שפראכן (גריכיש, לאטיין), א זייער סאלענטירטער פילאלאג. וואס ווען נישט זיין יירישער אפשטאם. וואלט ער געווען געמאכט א גרויסע קאריערע אויפן אוניווער־זיטעט. שוין אין פערטן קלאס גימנאזיע האט ער זייער לייכט געלייענט די גריכישע

„איליאדע" און „אדיסייע" אויף יעדן אָרט. זיינע שול־צייגענישן זענען פון די סאַמע בעסטע. דערנאָך איז ער געווארן דירעקטאָר פון א מיטלשול אין דראָהאָביטש; אינזל. באַרגענויכט איז געקומען פון דארף ביאלע; זאב בלאך (פון דארף קאשיצע), האָט גלייך נאכן באקומען מאַטורע אין טארנע, עולה געווען קיין ארץ־ישראל, ווו ער איז געווען איינער פון די גרינדער פון קיבוץ בית־אלפא*; אדוואָקאט ד״ר זיידען (פון דארף סקזשעשווו); די ברידער ליינמאַן און ברידער וועסטרייך — געענדיקט די גימנאזיע אין טארנע. איינער פון זיי, אברהם, איז געשטאָרבן אין אינדיע, און דער צווייטער, דוד, האָט אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע.

בכלל איז ביי די יידן פון דארף געווען א שטארקע נטיה אויסצוואנדערן אין שטאָט הן צוליב די אויבנדערמאָנטע סוועריקייטן, הן צוליב אויסערלעכן דרוק — אנטיסעמיטיזם און פארפאלגונגען. נאָר אין די צייטן פון די עסטרייכער, נאָר די וואלן־גיין וואריצע, אין יאר 1907, וועלן די יידן האבן געהאָלפן אין וואל־קאמף דעם סאציאל־ליסטישן קאנדידאט אנטקעגן דעם קאנדידאט פון דער אנטיסעמיטישער ענדעציע און נצחונ האָט דער סאציאליסט. איז דאס געווען א פרישע סיבה פאר אנטי־יידישע ארויס־טרעטונגען. דער עיקר אין די דערפער, וווּ יידן האבן נישט געווינט אין רוב פאלן אין אייגענע הייזקעס, נאָר אין געדונגענע דירות אדער ארענדירט קרעטשמעס צי מילכעריין. די דאָזיקע יידן האט מען ממש געטריבן פון דאָרף אויף צוליב עקאנאָמישן דרוק און צוליב דעם זענען זיי געווען געצוווּנגען אריבערצופאָרן אין שטאָט. די גלחים האבן גערופן צו באיקאָטירן יידן, נישט קויפן און נישט פארקויפן צו זיי. די פויערים האבן זיך טאָקע איבערגענומען מיט גלחישע דרשות און נישט געוואלט האנדלען מיט יידן אויף די דערפער, דערפאר אבער האבן זיי אנגעהאלטן לעבעדיקע האנדלס־פאַרבינדונגען מיט די יידן אין שטאָט. אויך אויף דעם האבן זיך געבאפט די גלחים און אנטיסעמיטן און אויפגעשטעלט אייגענע קראָמען, ארגאניזירטע אין די א. ג. לאנדווירטשאפטלעכע קרייזלעך („קולקא ראלניטשע"). די ניי־געגרינדעטע קראָמען האבן אבער געצאלט א פיל ביליקערן פרייז פאר די לאנדווירטשאפטלעכע ארטיקלען.

צו יענער צייט בין איך מיט מיין משפחה אריבערגעפאָרן קיין סאָרנע, הגם די באורגונג צו מאכן „יידן־ריין" די פוילישע דערפער האט זיך א ביסל איינגעשטילט איז זי אין יאר 1918 פארשטארקט געווארן, גראד וען פוילן איז געווארן אומאָפהענגיק. דערנאָך איז געקומען דאס געזעץ וועגן „פארצעלאָציע". דאס געזעץ וועגן ערד־צעטיילונג איז פון יאָר צו יאר אָפגעלייגט געוואָרן בנוגע פריצישן באדן, אבער מיט דער גאנצער שארפקייט און שנעלקייט איז עס דורכגעפירט געוואָרן לגבי דעם יידישן ערד־באזיץ אויפן דארף. אזוי ארום זענען שוין יידן לגמרי באוייטקט געווארן פון דארף.

---

* ער איז נפטר געווארן אין יאר 1966.

יצחק בלאזער
חיפה

יצחק בלאזער

וואָס איך געדענק פונעם יידישן טאָרנע...

וועגן דעם גייסטיקן חשיבות פונעם טארנער יידנטום, וועגן דעם ספעציפיזן יידישן שטייגער, וואָס איז געווען טיף איינגעוואָרצלט אין דעם יידישן ישום אין טארנע זינט זיין אנטשטייאונג ביז צום טראגישן חורבן, וועגן די סאָרנער גדולי התורה, וועגן די טאָרנער בתי כנסת, וועגן די פילאַנטראָפישע צדקה־אינסטיטוציעס, וועגן אהבת ציון פון טאָרנער יידן און וועגן דעם ברויזנדיקן פאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן פונעם טאָרנער יידנטום איז שוין פיל געשריבן געוואָרן.

דאָס יידישע לעבן אין טאָרנע איז אָבער געווען אזוי רייך און פילפאָרביק, אז בלי ספק איז נאָך נישט אלץ, מיט וואָס דאָס יידישע טארנע האָט געהאָט צו שטאָלצירן, באשריבן געוואָרן. דערביבער איבערגעבנדיק א בינטל זכרונות פון אונדזער אלטער טאָרנער היים, וועל איך מיך באשטרעבן נישט צו איבערחזרן זיך.

וועגן דער אלטקייט און חשיבות פונעם יידישן ישוב אין טאָרנע

אויך אין דער אלגעמיינער אנטוויקלונגס־געשיכטע פון דער שטאָט טאָרנע גופא — האָבן די דאָרטיקע יידן געשפילט אן אויסערגעווייניעלעך וויכטיקע ראָל. אויב דאָס ארעמע שטעטל טשרנאָוו, וואָס איז במשך לאַנגע יאָרהונדערטער געווען א פריוואָט אייגנטום פון פוילישע פריצישע כאַנאַטן־משפחות, איז אויסגעוואקסן צו א וויכטיקן האַנדלס־צענטער אין קליינפוילן, צו איינער פון אירע גרעסטע שטעט, איז דאָס געווען אויסשליסלעך צו פאַרדאַנקען דער רירעוודיקייט און ארבייטסאַמקייט פון אירע יידישע תושבים.

פֿאַר די פּריצים, פֿאַר די אייגנטימער פון דער שטאָט, זענען טאָרנער יידן געווען א ווייכטיקער מקור פון הכנסות. פֿאַר דער שטאָטישער באַפעלקערונג, פֿאַר די מיעש־טשאַנעס, זענען די טאָרנער יידן געווען די פּיאָנערן, וואָס האָבן צוגעפּירט די שטאָט צום דעמאָלטיקן צענטראַלן האַנדלס־טראָקט און דערמיט פיל בייגעטראָגן צום ווירט־שאַפֿטלעכן אויפֿשטייג פון דער שטאָט.

אָבער טראָץ דעם איז דאָס לעבן פון טאָרנער יידן נישט תמיד געווען אויסגעבעט מיט רויזן. די געזיכטלעכע פֿאַרשונגען בנוגע דעם קיום פון יידן אין טאָרנע ביז צום 17טן יאָרהונדערט האָבן נישט געבראכט צו קיין גרעסערע רעזולטאַטן און נאר אויפֿן סמך פון השערות און רמזים. אויפֿן סמך פון מסורות, וואָס זענען איבערגעגאַנגען פון דור צו דור און אויך אויפֿן סמך פון אוראַלטע מצבות אויפֿן טאָרנער בית הקברות, קאָנען מיר קומען צו דער מסקנה, אַז טאָרנער יידן האָבן נישט איין מאָל געליטן פון בלוטיקע עקסצעסן און עלילת־דם פּראָצעסן, וואָס זענען דאָרט פאָרגעקומען.

בכייכות דערמיט דערמאָנען איך זיך א פּרט, וועלכער האָט זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון נאָך פון מיינע קינדערייאָרן. מיין עלטערער ברודער ישראל ז"ל האָט מיר אמאל געוויזן א בוך וועגן יידישער געשיכטע, געשריבן אין דייטשער שפּראַך (איך געדענק שוין היינט נישט דעם נאָמען פונעם מחבר); איך דערמאָן זיך נאָך היינט, אַז דער ברודער מיינער האָט דעם ספּר באַקומען פון ר' וואָלף קראָפּנער ז"ל, וועלכער איז געווען אדמיניסטראַטאָר פון קוואַדראַטשטיינס הויז. אויף דעם האָלצפּלאַץ. אין א בוידעם־שטיבל פון דעם דאָזיקן הויז האָבן זיך געפונען עטלעכע גרויסע קאָסטנס מיט העברעאישע, פּויליש און דייטשע ביכער.

ווי איך דערמאָן זיך זענען אין דעם אָטאָ ספּר איבערגעגעבן געווארן פרטים וועגן שווערע עלילת־דם פּראָצעסן קעגן יידן אין טאָרנע אוו וועגן בלוטיקע עקסצעסן, וואָס זענען פאָרגעקומען אין טאָרנע נאָך פאָר הונדערטער יאָרן פאָרן טאָטאָלן חורבן פונעם טאָרנער יידישן ישוב אוו בעת וועלכע עס איז פאָרגאָסן געווארן אומשולדיק יידיש בלוט.

אויפֿן בית הקברות אין טאָרנע, נישט ווייט פון אַריינגאַנג, קעגנאיבער דעם מאָסן־קבר פון די קדושים, וואָס זענען אויסגעמאָרדעט געווארן דורך די דייטשע רוצחים, האָבן זיך נאָך פאָר דער לעצטער וועלט־מלחמה געפונען אור־אַלטע מצבות (איך בין אין ספק צי זיי עקזיסטירן נאָך היינט). מיט אָפּגעמעקטע אותיות. לויט די השערות, וואָס פלעגן איבערגעהזרט ווערן דורך דעם עלטערן דור טאָרנער יידן, האָבן זיך אויף דעם דאָזיקן שטח פונעם טאָרנער בית הקברות געוואָלט געפונען די קברים פון די קדושים. ויאָס זענען אומגעקומען בעת די אנטי־יידישע רדיפות און עקסצעסן אינעם אַלטן טאָרנער ישוב.

עס זענען אויך פאָרן חורבן געווען סימנים פון א לעבהאפטער גייסטיקער אנט־וויקלונג פונעם אמאָליקן טאָרנער יידנטום. אין דער ערשטער ריי מוז דערמאָנט ווערן

א פראגמענט פונעם שכה אויפן טאַרנער בית הקברות. ווו עס זענען געשטאַנען אור־אלטע מצבות (פאטאגראפירט דורך י. בערגמאן אין יאַר 1965)

דער טויער צום אַריינגאַנג צום הויף פאר דער צעשטערטער אלטער שול בייענדיק פון דער יידישער גאַס. (פאטאגראפירט דורך י. בערגמאן אין יאַר 1966)

בית הכנסת הישן בטרנוב נבנה בשנת 1581
די אלטע שול אין טשערנע בעבויט אין יאר 1581 (דער פראנט פון סיש־פלאץ געזען'

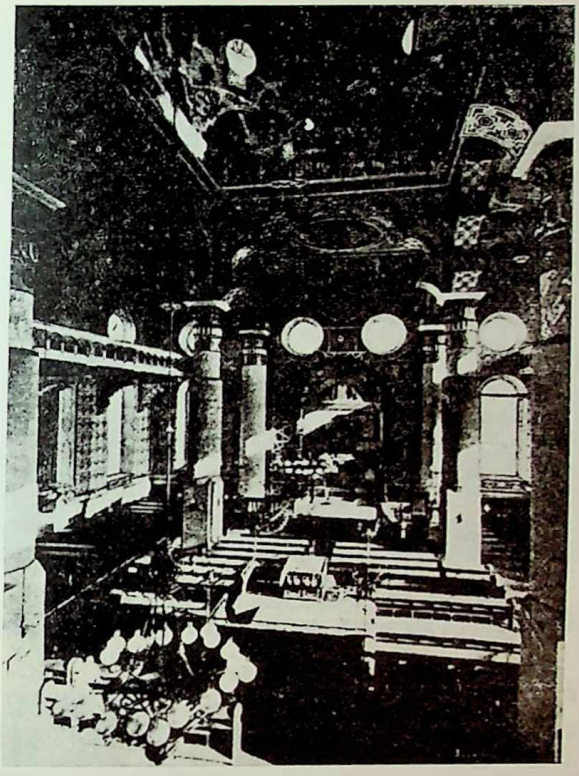
די אלטע שול. וואס האט געשטאמט נאך פון דער צווייטער העלפט פון 16טן יארהונדערט *. מיט דער צייט איז דער בנין פון דער דאזיקער שול באדייטנד געזונקען און כדי ארייננצוקומען אין אייגנטלעכן מקום קדוש האט מען גייענדיק פון דער יידישער גאס דורך אַ גרויסן הויף אדער פון פישפלאץ — געמוזט פון פאליש פון דער שול אראפגיין מיט עטלעכע שטיגן.

אין דער דאזיקער אלטער שול, אין וועלכער פארנער רבנים און לומדי התורה האבן געלערנט בכשך הונדערטער יארן — פלעגט מען הערן דרשות און חידושים וועגן אקטועלע רעליגיעוע פראבלעמען פון אזעלכע גדולי התורה, ווי הרב יהודה לייב הכהן מימן זצ"ל, דער ערשטער רעליגיע־מיניסטער אין מדינת ישראל, ווי הרב מאיר שאפירא, דער לובלינער רב, דער גרינדער פון דער ישיבה תכמי לובלין און פון פיל אנדערע רבנישע פערזענלעכקייטן.

דער בנין פון דער אלטער שול איז אויפגעריסן געוואָרן דורך די דייטשע

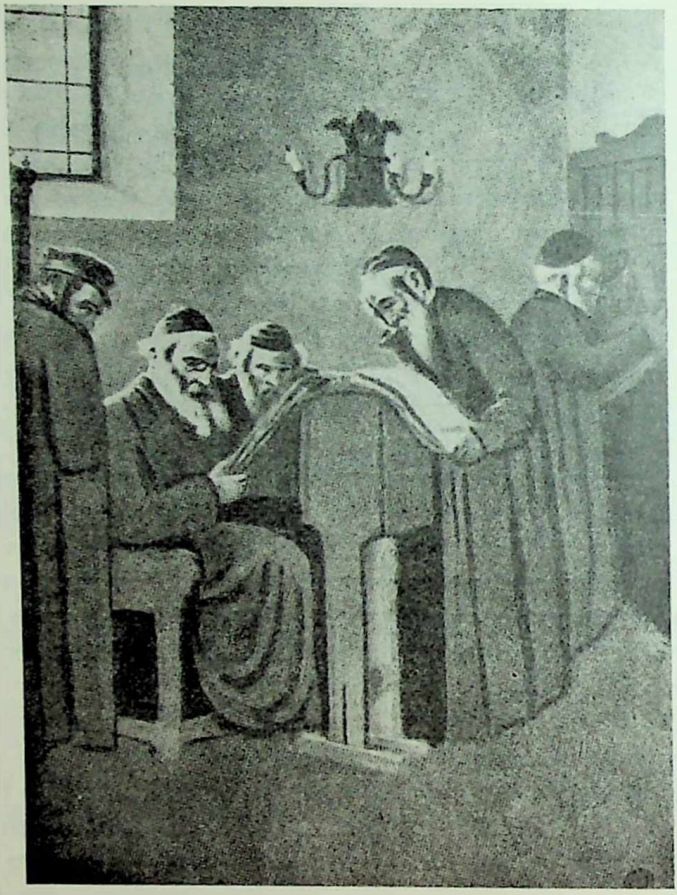
* זי איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאר 1581.

פנים בית הכנסת הישן די אלטע שול פון אינעווייניק

וואנדאלן אין איין טאג צוזאמען מיטן בית המדרש, מיט דער נייער שול און מיט צענדליקער אנדער שולן. מנינים און קלויזן

דער נאקעטער באלעמער פון דער אלטער שול, פארוואקסן מיט גראז, איז פארבליבן ניסט באשעדיקט נאכן אויפרייס און שטייט נאך היינט אויף דעם זעלבן פלאץ, געהיטן דורך דער שטאטפארוואלטונג אלס א „היסטארישׂ־דענקמאל"... אחוץ דעם בית הקברות אין טארנע איז דער דאזיקער באלעמער היינט צו טאג דער אייניציקער שריד פונעם הערלעכן טארנער ישוב און זאגט עדות וועגן דעם טראגישן גורל פונעם טארנער יידנטום און זיינע הייליקע קולטור־אוצרות.

קאפיע פונעם בילד „די תלמודיסטן" פון פראפעסאר פ. ווילענבערג

חסידות און חסידים אין טארנע

אין טארנע האט חסידות גאר פרי געשלאגן זייגע וואורצלען אויף דער יידישער גאס. טיפע אמונה, דאס לערנען תורה מיט חריפות און שארפזיניקייט — דאס זענען געווען די עיקר־יסודות פון טארנער חסידות, וואס איז מיט דער צייט א דאנק דער דאזיקער שיטה געוואָרן א שטארקער כוח און האט בעווענען בריייטע קרייזן פון טארנער יידנטום.

וועגן דער גרויסער השפעה פון סאנדזער חסידות אויף דער יידישער גאס אין טאַרנע און וועגן דעם גרויסן צענטער פון דעם דאַזיקן נוסח פון חסידות אין דער סאנדזער קלויז אין טאַרנע — איז שוין אויספירלעך געשריבן געוואָרן אין ערשטן באנד פון יזכור־בוך „טאַרנע". איך וויל נאר אונטערשטרייכן, אַז אין דער דאַזיקער גרויסער קלויז האָבן יום ולילה געלערנט הונדערטער בחורים. אין די ווינטער־חדשים פלעגט שוין פאַרטאָגס שוואַר זיין צו פארנעמען דאָרט א פלאַץ צום לערנען.

א סך טאַרנער חסידים האָבן געלערנט אין בית המדרש, ווו עס האָט זיך געפונען א רייכע זאַמלונג פון סייערע און זעלטענע ספרים.

עס האבן אויך נישט געפעלט קיין תלמידים אין בעלזער שטיבל און אין די צוויי באַבאַווער קלייזלעך. אין בעלזער קלויז האָט צווישן אַנדערע געלערנט דער קדוש אפרים שטיגליץ ז״ל. וועגן וועלכן עס דערציילט מיין ברודער אהרן בלאזער צו זיינע לאנגע יאָרן (היינט עו״ד אין חיפה), וועלכער האָט דאָרט צוואמען מיט אים געלערנט, אז ער האָט געהאַט אַן עילויישן מוח און אַן אויסערגעווויינלעכן זכרון. בכלל האָט די משפחה שטיגליץ אין טאַרנע אַרויסגעגעבן גרויסע תלמידי חכמים; געווג צו דערמאָנען דעם גרויסן למדן ר׳ אלחר שטיגליץ. אפרימס א פעטער, וועלכער האָט מחבר געווען פיל וויכטיקע ספרים און חידושים אויף ש״ס און הלכה. מגיד השיעור אין דער בעלזער קלויז איז דעמאָלט געווען דער דיין מיכל האַלענדער ז״ל.

א גרויסע צאָל לומדים האָט מען תמיד געטראָפן אין דער דושיקאָווער קלויז. מיט גרויס התמדה האָבן דאָרט געלערנט אָוועלכע באגאבטע בחורים ווי ישעכר וואַקס־פרעס, יהושע פראַכט, די ברידער קעלנער, די ברידער הערצאָג, די קינדער פון ר׳ ישעיהלע ראַזנער, יהושע שליסל, גרינבאום, קאופמאַן און פיל אַנדערע טאַלאַנטירטע בחורים, וואָס זענען אכזריותדיק דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע תלינים.

און ווי טומלדיק איז געווען תמיד אין ביאנער שטיבל, און מיט וואָס פאַרא התמדה האָט מען געלערנט ביי די רביים פון סטוצין, פאַקשעוויץ, גראַדזשיסק און זשאַבנע... אדער ביי ר׳ ישראל יאָסעלע אונגער ז״ל און אין צענדליקער אַנדערע כתי תפילה אינעם יידישן צענטער פון טאַרנע...

פון די דאָזיקע קלויזן און רבייאישע שטיבלעך וענען אַרויס לומדי התורה, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער תריפות און בקיאות — ווי צווישן אנדערע ר׳ משה וואַלף, ר׳ אברהמעלע געוועלב, ר׳ מענדל האָפמאַן, ר׳ מאיר מאלטער, ר׳ וואלף וועקסלער, און פיל, פיל אַנדערע סייערע לומדישע יידן.

פון די דאָזיקע ישיבות זענען אַרויס גאונישע כחורים, וועלכע מען האָט געהאַלטן פאַר צוקונפטיקע גדולי התורה והדור, ווי צווישן פיל אנדערע: יעקב האַלענדער, לייביש שיינער, אבוש שוואַרץ, שאול בערנער, נפתלי מעהר, ברוך רינדער, משה ריק, אליעזר טעמפלער, קלמן האַלבערשטאַם. משה און מאיר וועקסלער, ישעיה אַרשיצער,

ברוך טייטלבאום... פארפייניקס דורך די נאצישע מערדער, זענען אלע די טייערע בחורים אומגעקומען על קידוש השם.

אבער נישט נאר אין ישיבות האבן זיך באריכטע למדנים מתעסק געווען מיט פארשפרייטן תורה און חסידות צווישן יידישע בחורים. נאר צום סוף פון 19טן יארהונדערט האבן געווינט אין סארנע גרויסע תלמידי־חכמים, וואס האבן געגעבן פרייאטע שיעורים — תורה, גמרא און תוספות תלמידים, וואס האבן אויך געלערנט וועלטלעכע לימודים.

איינער פון די גאר וויכטיקע אזעלכע מורים איז געווען ר׳ אייזיק וורובעל זיל, ביי וועמען עס האט געלערנט דער באריכטער היינט פראפעסאר אויף דער קאלומביא־אוניווערסיטעט אין אמעריקע, ד״ר שלום באראן־וויטמאייער. דער זון פון ר׳ אליהו בארוך, במשך פיל יארן ראש הקהל אין געזעלשאפטלעכער עסקן אין סארנע (זיין פרוי מרנא ז״ל האט געשטאמט כון דער אנגעזעענער משפחה וויטמאיר אין סארנע). כדאי צו דערמאנען צויך ר׳ אייזיק וורובעלס זון, דעם יונגן ד״ר צבי וורובעל־אנקורי, וועלכער איז נאכן פארענדיקן אין יאר 1938 די העברעאישע „שפה־ברורה״־גימנאזיע אין סארנע עלי׳ה געווען קיין ישראל, וווּ ער האט אויף דער העברעאישער אוניווערסיטעט באקומען דעם דאקטאראט און איז היינט פראפעסאר אויף דער דאזיקער הויכשול אין ירושלים.

*

צויב די סאנדזער קלויז אין סארנע איז אויסגעוואקסן צו א וואגיקן צענטער פון חסידות אין סארנע, איז דאס געווען צו פארדאנקען דער גרויסער גייסטיקער השפעה פונעם סאנדזער רבין, ר׳ חיים האלבערשטאם זצ״ל, און אויסערגעווינלעכע פערזענ־לעכקייטן. וואס האט צווישן די גאוני הדור פארנומען א בכבודיק ארט. אחוץ דעם, וואס ער איז געווען א מחבר פון פיל ספרי תורה און חסידות, איז ער אויך געווען באקאנט אלס א גרויסער בעל צדקה און איש חסד. א דאנק זיין קלוגשאפט און תריפות איז ער געווען אן אמתער וועגווייזער איינעם לעבן פון זיינע חסידים, וועלכע האבן געהאט דאס פולסטע פארטרויען צו זייער רבין, אין אלע וויכטיקע ענינים כלענן זיי זיך מיט אים באראטן און שטרענג זיך פירן לויט זיינע אנווייזונגען. עס איז דעריבער נישט קיין וווּנדער, וואס דער רבי האט צוגעציגן די חסידישע שטאט סארנע, וואס איז געלעגן נישט ווייט פון סאנדז. זיין עלטסטער זון, דער שינעווער רבי, ר׳ יחזקאל האלבערשטאם זצ״ל איז געווען באקאנט אלס איינער פון די גרויסע אדמורים און גאונים. עס איז באקאנט זיינע נעגאטיווע שטעלונג צו דער „אהבת ציון״־באוועגונג אין גאליציע און ווען ס׳איז אין כ״ב טבת תרנ״ז 27.12.1896 פארגעקומען אין סארנע די גרינדונגס־פארזאמלונג פון דעם פאראיין „אהבת ציון״ און ווען ס׳איז דעמאלס צו דער פארוואלטונג צווישן אנדערע געוויילט געוואָרן אלס קאסירער פונעם פאראיין

מצבת ר׳ שרגא פיבל בלאזר ז״ל
נפטר בטרנוב תרצ״א (1931)
מצבה פון ר׳ פיבל בלאזער ז״ל
נפטר גענאַרן תרצ״א (1931)

דער טאַרנער שינעווער חסיד ר׳ זכריה מנדל אבערדאָם, האָט ער דאָס געפּועלט, אַז ר׳ זכריה מענדל האָט נישט אַנגענומען די וואָל און אַפּגעגעבן א דערקלערונג, אַז ער האָט נישט קיין שום מגע מיט דער „אהבת ציון״ אין טאַרנע •.

א גרויסן אַנהאַנג ביי די טאַרנער חסידים האָט געהאַט ר׳ לייביש האַלבערשטאַם זצ״ל, דער זון פון שינעווער רביז, אַן אייניקל פון גרינדער פון דער סאַנדזער דינאַסטיע רבי ר׳ חיים האַלבערשטאַם זצ״ל. ער איז געווען רבי פון דער גרויסער טאַרנער קלויז, געווען א גרויסער למדן און ירא שמים. דאָס הויפּטגעוויכט האָט ער תמיד געלייגט אויף לערנען תורה. זיין שיטה פון חסידות האָט זיך אייסגעצייכנט מיט מעסיקייט און נטיעה

• המגיד. 1897. נל. 7

אויסצומיידן רעש און טומלדיקע אויסדרוק־פֿאַרמען. ער איז נישט געווען קיין גרויסער אַנהענגער פון פֿראַוען אַ בריטן רבישן טיש מיט נעמען קוויטלעך וכו׳. איך דערמאָן זיך אַ פֿאַל פון מיינע יונגע יאָרן, וואָן איך האָב געהאַט די געלעגנהייט פון דער נאָענט קענען צו לערנען דעם גרויסן תלמיד חכם. מיין פֿאָטער ע״ה פלעגט זיך נהג זיין פֿאַר די ימים נוראים צו פֿאַרברענגען פיל צייט ביי די רביים. איך בין נאָך געווען אַ יונגער בחור, וואָן מיין פֿאָטער ע״ה האָט מיך אמאָל צוואמען מיטן יונגערן ברודער מיינעם מענדל ז״ל מיטגענומען צום רבי ר׳ לייביש סאַנדזער. דער רבי האָט פונקט דעמאָלט געלערנט אָון ער האָט נישט דערלויבט, מען זאָל אים שטערן אָון דערציער איז שוועך געווען צו אים צוצוקומען. אָבער פֿאַר מיין פֿאָטער ע״ה האָט מען געמאַכט אַן אויסנאַם אָון דער רבי האָט אונדז אויפגענומען. ער איז געווסן ביי אַ שווערן ספר אָון וואָן מיין אבי ז״ל האָט זיך צו אים געווענדעט מיט דער בקשה, אר זאָל אונדז — מיך אָון מיין ברודער מענדל — בענטשן, מיר זאָלן זיין גוטע תורה־לערנער, האָט דער רבי ר׳ לייביש קודם כל דערקלערט, אז נישט ער קאָן משפיע זיין אויף אונדז, מיר זאָלן ווערן גוטע לומדי התורה אין אונטערשטרייכנדיק, אז וואָן מיר וועלן לערנען מיט התמדה, וועלן מיר זיין גוטע תלמידים — האָט ער אונדז צום סוף געגעבן זיין ברכה.

מיין ברודער מענדל ע״ה האָט אין די שפּעטערע יאָרן געענדיקט די בארימטע הילדעסהיימער ישיבה אָון האָט באקומען דאָרט דעם דאָקטאָראָט אָון סמיכות אויף רבנות. ער איז געפֿאָלן ווי אַ קדוש בעת די דייטשע מאָרדאקציעס אינעם טאָרנער געטאָ.

אויף סאַנדזער חסידות האָט אין דער לעצטער צייט פֿאָרן חורבן אַ געוויסע השפּעה געהאַט דער באַוווער רבי, ר׳ בן־ציון האַלבערשטאַם זצ״ל, זון פון ר׳ שימה האַלבערשטאַם זצ״ל, אַן אייניקל פון בעל „דברי חיים״. דעם סאַנדזער גאון אָון רבין ר׳ חיים האַלבערשטאַם. דאָס עיקר־נייעס פון באַוווער חסידות איז געווען דאָס לייגן געוויכט אויף דעם יונגערן טור. אין טאָרנע האָט באַוווער חסידות געהאַט אַ גרויסן אנהאנג אָון עס האָבן דא עקזיסטירט צוויי באַוווער שטיבלעך, וווּ עס האָבן געלערנט הונדערטער בתורים. בעת וואָלן צו דער טאָרנער קהילה פלעגן די באַוווער חסידים ארויסשטעלן אַן אייגענע קאַנדידאַטן־רשימה אָון דער אַנגעזעענער אַלגעמיין געשעצטער פֿאָרטרעטער זייערער ר׳ ישראל ווינד ז״ל פלעגט תמיד באַקומען די געהעריקע צאָל שטימען, כדי אויסגעווײלט צו ווערן אלס מיטגליד פונעם טאָרנער קהילה־ראָט.

כדי דאָס בילד פון חסידות אין טאָרנע זאָל אַרומנעמען אַלע שיטות אָון נוסחאות — וויל איך נאָך איבערגעבן אין אלגעמיינע שטריכן עטלעכע פרטים וועגן אַועלכע רבייאישע אויטאָריטעטן ווי די גאונים פון דושיקאָוו, זשאַבנע אָון גראַדזשיסק, וויל אויספירלעך אָון מיט פולער בקיאות אָון גרינדלעכקייט האָט וועגן די דערמאָנטע טאָרנער רביים־קדושים געשריבן אונדזער טאָרנער מגשה אונגער אין זיין וואַגיק בוך „ספר קדושים״, וואָס איז דערשינען אין ניו־יאָרק אין יאָר 1967.

אייגער פון די גרויסע רביים אין טאַרנע איז געווען דער דושיקאָווער רבי האדמו"ר ר' אַלטער האַראַביץ זצ"ל, אָן אייניקל פון רבי ר' נפתלי פון ראָפשיץ און אָן איידעם פון וויזשניצער רבין ר' ישראל האָגער זצ"ל. דער רבי ר' אַלטער איז געווען זייער פאָפולער אוּן באַליבט אין די חסידישע קרייזן אוּן זיין חכמה אוּן פקחות האָבן געשמט זוייט מתוץ פון די גרענעצן פון טאַרנע. אויף די ימים טובים, בפרט אויף די ימים נוראים פלעגן קומען קיין טאַרנע צום דושיקאָווער רבין חסידים נישט בלויז פון אַנדערע אָרטשאַפטן אין גאַליציע, נייערט אויך פון דער גרויסער וועלט, פון ענגלאַנד, בעלגיע, האָלאַנד וכו'. אין מיין זכרון זענען פאַרבליבן די נעמען פון בכבודיקע טאַרנער יידן, וואָס האָבן געהערט צו די געטרייעסטע חסידים פונעם דושיקאָווער רבין ווי ר' אבוש פאוסט ע"ה, ר' אליהו געווירץ ע"ה, אבי מורי ר' פייוול בלאזער ע"ה, ר' שמחהלע וואקספערס ע"ה, ר' יעקעלע פאוסט ע"ה, ר' ישעיה'לע און דוב ראָזנער ע"ה, ר' מאטיס קעלנער ע"ה, ר' טוביה גרינבוים ע"ה, ר' זלמן גוטער ע"ה, ר' ישעיהלע שפירא ע"ה, ר' יצחק אשכנזי ע"ה און פיל, פיל הונדערטער געטרייע יידן, וואָס פלעגן זיך אויך אקטיוו באַטייליקן אין פארשידענע געזעלשאַפטלעכע הומאַניטארע אקציעס לטובת די נויסבאַדערפטיקע יידן אין טאַרנע.

אָרום דעם רבין ר' אַלטער, וועלכער איז געווען אָן אָנהענגער פון דער „אגודה"־ אָרגאַניזאַציע האָבן זיך קאָנצענטרירט אַלע אָנפירנדיקע מנהיגים פון דער טאַרנער „אגודה" אוּן זיין השפעה איז געווען הויפטזעכלעך צו פאַרדאַנקען, אַז די אגודה־ פאַרשטייער האָבן אין דער קהילה אין טאַרנע אַכט צוואַמענגעאַרבעט מיט דער ציו־ ניסטישער פראַקציע. אין די לעצטע יאָרן פאָרן חורבן איז לויט א הסכם, בראש פונעם קהל־ראַט געשטאַנען א פאַרשטייער פון דער „אגודה" — (ר' אליה געווירץ ע"ה) אוּן דעם אַכט פון פאַרטיצער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג האָט פאַרנומען א פאַרשטייער פון ציוניסטישן בלאָק — (ד"ר מענדערער אוּן במשך די לעצטע צוויי יאָר פאָרן חורבן — יבלת"א ד"ר אברהם כאַמעס).

ביים טיש, וועלכן דער רבי ר' אלטער פלעגט כּירן פרייטיק צונאַכטס אין אָנווועזנה"ט פון א גרויסן עולם חסידים, פלעגט ער זאָגן תורות אין חידושים לויט דעם נוסח פון זיין פאָטער, דעם רבין ר' יהושע, זצ"ל, דעם בעל פון ספר „עטרת יהושע". צום סוף פון „טיש" האָבן די חסידים פארהערלעכט דעם אוונט מיט א התלהבותדיקן ריקוד. די דושיקאָווער חסידים האָבן אויך געשמט אלס גרויסע בעלי נגינה אוּן בעלי תפילה, וואָס האָבן מיט זייער שטימע אַרײַנגעבראַכט א רוח־חיים אוּן מתיקות אין די תפילות. געגנג צו דערמאָנען אונדזערן נישט פארגעסלעכן ר' אבוש פאוסט ז"ל, ר' שמואל עדער ז"ל מיט זייער פרעכטיקער שטאַרקער שטימע, ווי אויך יבלח"א שמואל קאָרן (ווויינס הייגט אין ישראל), וועלכער האָט פארמאָגט א מוזיקאַלישן טאַלאַנט אוּן א באַזונדערס שיינע שטימע. די חסידישע קאָפעליע פון די דושיקאָווער בחורים מיט זייערע ראַכשיץ־

דושיקאָוער ניגונים זענען געווען באַקאַנט אין אַלע כּמעט חסידישע קרייזן אין גאַליציע.

אין דער דזשיקאָוער קלויז אין טאַרנע האָט מען געלערנט מיט ערנסטקייט און התמדה. די תלמידים האָבן זיך געקאַנט באַנוצן מיט דער רייכער זאַמלונג פון ספרי ש"ס און פוסקים, דערבייַ זענען דאָרט געווען אויך ספרי שאלות ותשובות, מחקר און מדרש, ספרי קבלה און מוסר. עס האָבן זיך אין דער דאָזיקער מוסטערהאפט געאָרדנעטער ביכער־זאַמלונג געפונען אויך זעלטענע, ווערטפולע עקזעמפלאַרן פון ספרים, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך די ערשטע העברעאישע דרוקער.

אין דער דזשיקאָוער קלויז זענען געווען צווי באַזונדערע חדרים. אין איין חדר זענען פאַרגעקומען די תפילות און אין צווייטן די לימדים. איך האָב געהאַט די זכיה א געווויסע צייט צו לערנען אין דער ישיבה „בית דזשיקאָוו" צוזאַמען מיט דעם רבינס ר' אלטערס צווי זין, ר' מאיר הי"ד און ר' יעקעלע הי"ד א שיעור גמרא און תוספות ביי מורי ורבי ר' משה אהרן בראַנד ע"ה, וועלכער איז געווען א גרויסער למדן און תלמיד חכם. ביידע זין צוזאַמען מיט זייער ברודער ר' מענדעלע ז"ל, זייער פאַטער דער רבי ר' אלטער זצ"ל און זיין רביצין, די צדקנית מרת חוה ע"ה, דעם וויזשניצער רבינס טאָכטער, זענען פאַרפייניקט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים אָן אומגעקומען על קידוש השם.

על פי נס האָבן זיך געראַטעוועט — דעם דזשיקאָוער רב'ס טאָכטער, דבורהלע אָן דער זון ר' יהודהלע, וועלכער וווינט הייַנט אין ישראל.

*

צו די גדולי ישראל אין טאַרנע האָט אויך געהערט דער זשאַבנער רבי, ר' אלעזר אונגער זצ"ל, אָן אייניקל פון רבין ר' מרדכי דוד אונגער זצ"ל פון דאָמבראָוע לעבן טאַרנע. ר' אלעזרס פאָטער, רבי שלום דוד זצ"ל, האָט שוין געווויינט אין טאַרנע נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה און האָט געשמט פאַר א גאון. נאָך זיין פטירה איז יאָר 1923 איז זיין עלטסטער זון, ר' אלעזר זצ"ל, וואָס האָט געווויינט אין טאַרנע געוואָרן רבי. ער איז געווען געשעצט און באליבט ביי א גרויסן קרייז פון חסידים. בעת דער דייטשער אָקופאַציע האָט ער נישט געוואָלט פאַרלאָזן די טאַרנער יידן, הגם זיינע חסידים האָבן אים געבעטן, ער זאָל אוועק פון טאַרנע קיין זשאָבנע, ווו זיי האָבן צוגעגרייט פאַר אים און דער משפחה זיינער א באַהעלטעניש אין א זיכערן בונקער *. אכזריותדיק געפייניקט דורך די נאַצישע רוצחים איז ער אין חודש סעפטעמבער 1943 אומגעקומען על קידוש השם.

אַלס גרויסער תלמיד חכם האָט אינעם יידישן טאַרנע געשמט דער גראַדושיסקער

---

* „ספר קדושים" — מנשה אונגער — ז. 159.

רבי ר׳ אליעזר האראוויץ זצ״ל, א זון פון רבין ר׳ אברהם חיים האראוויץ פון פלאנטש. וואס האָט געווינען אין ראדאמישל און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין רייַשע. דער גראָדזשיסקער רבי איז געווען א גדול בתורה און האט געהאָט א גרויסן קרייז חסידים פון טאָרנע און בפרט פון קאָנגרעס־פוילן. אין זיין בית־המדרש האט ער געפירט א ישיבה, וווּ עס האָבן געלערנט פיל בחורים און ער אליין איז געווען דער מגיד שיעור. ער איז פאַרפייניקט געוואָרן אין טאָרנער געטאָ אין כסלו תש״ג (1942). ווי עס גיט איבעד דער מתבר פונעם בוך „ספר קדושים״ מנשה אונגער — האט „זיין געשריי „שמע ישראל״. איידער די דייטשן האָבן אים דערשאָסן, געמאכט אויפציטערן די גאַנצע יידישע געגנט״.

זייער פאָפולער איז אין דער חסידישער וועלט אין טארנע געווען דער פאקשעוויצער רבי ר׳ יחיאל האראוויץ זצ״ל, א זון פון „אמרי גועם״ זצ״ל. אן אייניקל פונעם גרויסן גאון ר׳ נפתלי ראָפשיצער און א ברודער פון דזשיקאוועד רבין. ער האט איבערגעלאָזן דריי זין, וועלכע האָבן ממשיך געווען דאָס פאקשעוויצער חסידות. זיין זון רבי נפתלי האָט זיך באָזעצט אין דער ירושה־שטאָט פון זיין פאָטער, אין פאקשעוויץ. דער צווייטער

ב״ה

בעאנטמאכונג.

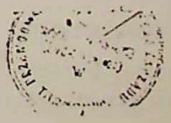
שבת קודש פ׳ [illegible] א זייגער 4 אוועט
וועט דרש־ענען המגיד המפורסם עם העשרה חיבורים
אשר חיבר והוציאם לאור עולם בכל מקצועות התורה
בהלכה ובאגדה

הרב חיים צבי הירש שאטטלאנד

אשר הי״ו מו״צ ושו״ב בעיר מאדין 18 יאהר
אין די שוהל [illegible] אין טארנא.

מניד מישרים בס״ד.

הודעה מסעם הנהלת קהילת טרנוב משנת 1935 על דרשת הדרשן הרב חיים צבי הירש שאטלאנד בבית הכנסת „ר׳ ישעיע־לעס מנין״ בטרנוב

זון זיינער. ר׳ אלטער. לעצטער פאקשעוויצער רבי, איז צוזאמען מיט זיין יונגערן ברודער ר׳ באראהם ז״ל אומגעבראכט געוואָרן דורך די נאצים.

צו די רביים פון גרויסער השפעה אין דער חסידישער וועלט האָט אויך געהערט דער סטוטשינער רבי ר׳ יצחק האראוויץ זצ״ל, א זון פון ראזוואדאוער רבין ר׳ משה זצ״ל, און אן אייניקל פון רבין ר׳ נפתלי פון ראפשיץ זצ״ל. מערערע פרסים וועגן דעם גרויסן למדן און צדיק געפינען זיך אינעם ערשטן באנד פונעם יזכור־בוך „טארנע״, וווּ עס ווערן אויך דערמאנט נאך אנדערע גדולי התורה וצדיקי ישראל, וואס האבן געלעבט און געווירקט אין טארנע.

*

קאן איך פארגעסן דאס ברויזנדיקע יידישע לעבן אין מיין אמאליקער טארנער היים... אין דער היים, וווּ עס האט געלעבט א גאספארטיקע עדה יידן, וואס האבן יום וליל זיך אויסגעלעבט אין לערנען תורה... וווּ עס האט געלעבט א גרויסע מחנה הארפאיזע יידן, וואס האבן כיס שווערער פראצע געהארעוועט אויף פרנסה, כדי צו כירן א בכבודיק יידיש לעבן...

ווי גרויזאם האט געמוזט זיין זייער פיין... ווי טיף דער תהום פון זייערע ליידן... און וואס פארא שוידערלעכן גיהנום איז זיי אויסגעקומען צו לעבן ביז צו דעם טאג, ווען פונעם יידישן טארנע איז נישט געבליבן קיין זכר...

איך געדענק אונדזערע הערלעכע געזעלשאפטלעך־פאליטישע טעטיקייט אינעם יידישן טארנע... די צענדליקער פאליטישע, הומאניטארע און קולטורעלע ארגאניזאציעס... איך געדענק און איך דערמאן מיט שטאלץ די הויכע מאראל פון טארנער יידישע מנהיגים... די טיפע פארשטענדעניש און בריידערלעכע גרייסקייט צו העלפן יעדעם נויטבאדערפטיקן ייד...

קאן איך דען פארגעסן די ס׳יערע טארנער יידן מיט זייערן אייביקן דורסט נאר תורה און וויסן?... נאך דער לעצטער מלחמה בין איך עטלעכע מאל געווען אין מיין געבורטשטאט טארנע... יעדעס מאל זענען מיינע ערשטע שריט געווען צום פלאץ, וווּ עס איז געשטאנען די דזשיקאווער קלויז... נישט געבליבן פון איר קיין זכר... אפגערוימט זענען שוין געוואָרן אפילו די חורבות... עס איז פארבליבן נאר א פוסטער פלאץ. אן דעם ארון קודש, אן די ספרים־שענק, וועלכע האבן דערגרייכט ביז צום באלקן... פול מיט ספרים...

אויסגעקוילעט זענען געוואָרן — פונקט ווי אין אלע אנדערע יידישע ישובים — די ישיבה־בחורים... ס׳ייערע לומדי תורה... און שטייענדיק דאָרט — האבן מיך תמיד מיינע געדאנקען צוריקגעפירט צו דעם דאזיקן פלאץ, וווּ ס׳איז געשטאנען דער הייליקער מקום קדוש... וווּ דער רבי ר׳ אלטער זצ״ל פלעגט זיינע תפילות מיט אזא דבקות צוטראגן דעם בורא עולם...

ד"ר אברהם חומט (באָמעט)

ידיעות וועגן דעם בית עלמין אין טאָרנע

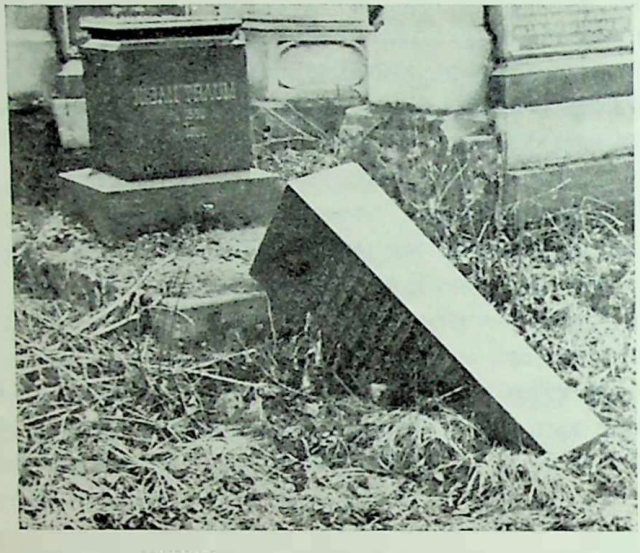
דער בית עלמין אין טאָרנע איז דער אייניציקער שריד פונעם פאָרשניטענעם טאָרנער יידישן ישוב. די דייטשע וואנדאלן האָבן בעת זייער הערשאפט אין טאָרנע באנוצט דעם דאָרטיקן בית הקברות אלס אן ארט, ווו זיי פלעגן אויספירן זייערע פאָרברעכערישע מאָדאָקטן לגבי דער יידישער באפעלקערונג. דאָרט פלעגן די דייטשע רוצחים דורכפירן זייערע עקזעקוציעס... דאָרט אהין זענען אויך געבראכט געווארן די פאָרכייניקטע און דערשאסענע טאָרנער יידן... פאר די דאָזיקע קרבנות זענען שוין אויפן בית עלמין צוגעגרייט געווארן מאסנגרבער... די נאצישע אכזריער האָבן נישט פארשוינט דעם כבוד פון הייליקן ארט... פארוואָרלאָזונג... הפקרות האט געהערשט אויפן טאָרנער בית הקברות בעת די גרויאָמע יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

דייטשע אדער אוקראינישע און אָרטיקע מנוולים האָבן פארשוועכט דעם בית עלמין... אומוואָרפנדיק און צעשטערנדיק גאנצע שורות פון מצבות. מיט וויעלכע עס זענען אויסגעפלאָסטערט געווארן די הויפטגאסן אין טאָרנע.

עס איז אנטשטאנען א נייע משנהדיקע פרנסה... עס האָבן נישט געפעלט קיין

קטע מבית־העלמין בטרנוב, שנהרס בימי השואה
א פראָגמענט פונעם בית־עלמין אין טאָרנע — צעשטערט אין די טעג פון חורבן

אובזערוואַרסענע און אפגעהאקטע מצבות אויפן טאַרנער בית עלמין

בעלנים אויף קויפן טייערע מארמאָר־מצבות, וואס זענען געשטאנען אויף די קברים פון אנגעזעענע טאַרנער בעלי־בתים.

*

ביי אזא שענדלעכער פראָפאנאציע פון הייליקן ארט, איז קיין וווּנדער נישט, אז ס'איז שטארק באשעדיקט געוואָרן דער טייל פונעם טאַרנער בית עלמין, וווּ מען פלעגט מקבר זיין רבנים, לומדים און קדושים — קרבנות פון עקסצעסן און פאָגראָמען, ארער בעלי בתים, וואס האבן זיך אויסגעצייכנט לטובת הכלל. אויף דעם דאָזיקן שטח, נישט ווייט פונעם אָרייַנגאַנג צום בית עלמין — האבן זיך נאָך פאַרן חורבן, געפונען אלטע מצבות, שוין דעמאָלט כמעט אין גאנצן איינגעזונקען אין באדן און נאָר דא און דאָרט האבן ארויסגעשטאַרצט קעפלעך אָדער אפילו גאנצע טיילן פון זעלטענע מצבות מיט שוועָר איבערצולייענען אדער אפגעמעקטע אותיות.

די ערשטע ידיעות וועגן יידישן בית עלמין אין טאַרנע האבן מיר געפונען אין א פוילישער מאנאָגראפיע אונטערן טיטל: "Sześćset-lecie Tarnowa" — „600 יאָר טאַרנע" — ווּעלכע איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין יאָר 1930 דורך דער קריסטלעכער איינוווינערין פון טאַרנע, אניעלא פישאָוא, אייגענטימערין פון דער עלטסטער אין טאַרנע דורקעריי. מיר לייענען דאָרט (אויף דער זייט 209), אז ס'איז נישט מעגלעך

געווען פעסטצושטעלן דעם דאָטום, ווען ס'איז געגרינדעט געוואָרן דער ערשטער בית עלמין אין טאָרנע; אבער לויט ווי זי גיט איבער — האָס קאָנסטאַנטי אָסטראָנסקי, דער פירשט פון אסטראג און זאסלאוו, אייגנטימער פון דער שטאָט טאָרנע, געגעבן די דאָרטיקע יידן דעם 4טן מאי 1531 א פּריוילעגיום (ליסט סוואָבאָדני) אַ מין פּריוילעגיע, מיט וועלכער ער האָט פּאָראָדנט, אַז אויפן „קיערכאל" * זאָל אפּגעהיטן ווערן רו אונטער שטראָף פון 500 פּוילישע זלאָטע.

פון א צוויטן מקור — פון בוך „טאָרנע — אין דער צייט פון די לעלעוויטן" געשריבן דורך ד"ר יאָן לעניעק (דערשינען אין יאָר 1911) — דערוויסן מיר זיך, אז די שטאָט טאָרנע איז געווען אַן אייגנטימערין פון א דערפל, וואָס איז געלעגן צווישן די פעלדער פון דער פּאָרשטאָט „זאוואלע" און דעם דאָרף „גראבווקע" מיטן נאָמען „וויגוויזדאָוו" אָדער „פּאָגוויזדאָוו". די דאָזיקע אָרטשאפט האָט טאָרנע באקומען פון אירע גרינדער, דערביי ציטירט לעניעק א דאָקומענט. (וואָס געפינט זיך אין שטאָטישן אָרכיוו) און וועלכער אנטהאלט דעם טעקסט פּין אָן אפּמאָך, וואָס איז אפּגעשלאָסן געווארן אין יאָר 1631 צווישן דער שטאָפּפּאָרוואלטונג פון טאָרנע און די פּאָרשטייער פון דער יידישער באָפעלקערונג אין טאָרנע בנוגע זייערע רעכט און התחייבותן בשייכות מיטן באָנוצן דעם בית עלמין. וועלכער האָט זיך שוין פון פריער געפונען אויפן שטח פונעם דאָזיקן דארף „פּאָגוויזדאָוו". מצד דער טאָרנער שטאָטפּאָרוואלטונג האבן זיך אין דעם אפּמאָך באטייליקט דער דעמאלטיקער בירגערמייסטער פון טאָרנע באלטאזאר בויאקאָוויטש, די ראטמענער, דער וואיט פון טאָרנע און די געשווירענע מענער אויפן ראטהויז און מצד די יידישע איינוווינער האבן דעם אפּמאָך אונטערשריבן זכריאש לאזאראוויטש און זיין שוואָגער שלמה — די אזוי גערופענע עלטערע טאָרנער יידן.

ווי עס גיט איבער לעניעק, איז לויטן אפּמאָך באשטעטיקט געוואָרן, אז אזוי ווי די יידן האבן שוין פון לאנג אין „פּאָדגוויזדאָוו" א בית הקברות און אזוי, ווי דיי האבן צוגעקריפט א שטיק שכנותדיקן באָדן און ס'איז אנטשטאנען א סכסוך בנוגע דעם אופן פון באנוצן דעם דאָזיקן צוגעקויפטן שטח — האבן זיך ביידע צדדים געאיניקט, אז להבא דארפן די טאָרנער יידן צאָלן פארן באנוצן דעם בית הקברות אויפן „פּאָדגוויזדאָוו" 8 פּוילישע זלאָטע יעדעס יאָר און דאָס איז צוויי ראָטן פון יאָר 1631 אָנגעהויבן. דערפאר האבן זיך די טאָרנער ראטמענער מחחייב געווען אפּצוהיטן, אז די יידן זאָלן נישט באלעסטיקט ווערן דורך די פּאָדגוויזדאָווער און שטעטישע איינוווינער (ד"ר לעניעק „טאָרנע" ז. 137).

---

* אן אלט־פוילישער אויסדרוק אויף א בית הקברות. זאָל שטאָמען פון דייטשן וואָרט: „קירכהאָף" — די זעלבע באדייטונג וואָס פרידהאָף — בית הקברות.

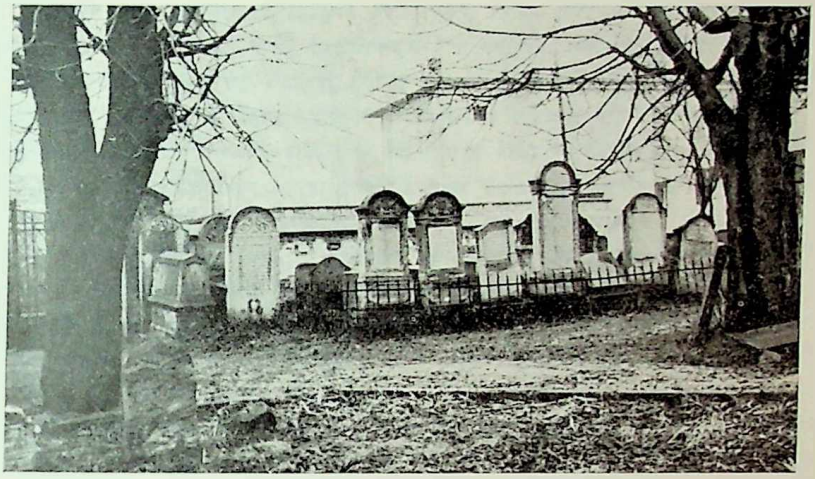
טאַרנער יידן האָבן טאָקע געצאָלט דעם דאָזיקן שכר, ווייל ווי עס גיט ווייטער איבער אין זיין ציטירטער אויבן מאַנאַגראַפיע ד״ר לעניעק, האָט ער אויפן סמך פון א פנקס, וועלכער האָט זיך געפונען אינעם אַרכיוו פון דער שטאָט טאַרנע און אין וועלכן עס זענען געווען פאַרצייכנט די הכנסות און הוצאות פון דער שטאָט פאַר דער תקיפה פון אָנהייב מערץ 1632 ביזן 8טן יאַנואַר 1633 — פעסטגעשטעלט, אז אין דער רשימה פון הכנסות איז געווען אַנגענומען דער סכום פון 8 פוילישע זלאָטע און 12 גראָשן אויפן חשבון פון שכר פונעם „קירכאַל״ אויפן „פאַגוויזדאַוו״.

ד״ר לעניעק ציטירט אויך א שפעטערדיקן באשלוס פונעם טאַרנער מאַגיסטראַט פון 15.5.1763, לויט וועלכן די טאַרנער יידן האָבן נאָך געמוזט צאָלן פונעם „קירכאל״ אויפן „פאַגוויזדאַוו״ 3 פוילישע זלאָטע פאַר „קאָפשטייער״, דערבייַ האָט דער פאַרוואַלטער פונעם „פאַגוויזדאַוו״, וואָס האָט דאָרט געווינט, געדאַרפט צאָלן 3 פוילישע זלאָטע קאָפשטייער, 16 פוילישע זלאָטע אלס שכר פאַרן שטח. וועלכן ער האָט באַנוצט און א חוץ דעם האָט ער געדאַרפט אָפּאַרבעטן 15 אַרבעטס־טעג (ז, 137).

*

דער שפעטערדיקער בעל הבית פון טאַרנע, פירשט קאַזימיעזש ראַדזיוויל האָט מיט דער פריוווילעגיע פון 17.2.1676 באשטעטיקט אַלע אויבן דערמאָנטע רעכט, וועלכע טאַרנער יידן האָבן באַקומען פון די פריערדיקע בעלי־בתים פון דער שטאָט בשייכות מיטן אויפהאלטן און באַנוצן דעם בית־עלמין אויפן „פאַגוויזדאַוו״, אונטערשטרייכנדיק דערבייַ באַזונדערס דעם חוב פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אין טאַרנע אָפּצוהיטן, אז די שול און דער בית עלמין זאָלן נישט זיין קיין אָרט פון שלעגעריי אוו איבערפאלן אויף יידן.

מיט דער צייט האָט די שטאָט טאַרנע דורכגעמאַכט א באַדייטנדע אַנטוויקלונג. מיט יעדן יאָר איז געשטיגן די צאָל יידישע אייגוויינער אין דער שטאָט און עס איז אַנטשטאַנען די נויטוועניקייט צו פאַרגרעסערן דעם שטח פון בית עלמין. אין דער סביבה פונעם טאַרנער בית עלמין אויפן „פאַגוויזדאַוו״ האָבן זיך געפונען נישט באַאַרבעטע ערד־שטחים און דערביבער האָבן זיך די פאַרשטייער פון דער טאַרנער קהילה תמיד באשטרעבט צו דערוועַרבן וואָס מער קרקע, וואָס האָט געגרענעצט מיטן בית הקברות. עטלעכע אָזעלכע קניות האָבן מיר פעסטגעשטעלט אויפן סמך פון די היפאָטעק־ביכער אינעם טאַרנער קרייז־גערייכט. אזוי למשל האָט די טאַרנער קהילה־פאַרוואַלטונג געקויפט א שטח ערד, וואס האָט געגרענעצט מיטן בית־עלמין אויפן „פאַגוויזדאַוו״ אין יאָר 1840 און שפעטער אין די יאָרן 1893 אָן 1900. צוויי צענדליק יאָר שפעטער — אין יאָר 1924 האָט די טאַרנער קהילה־פאַרוואַלטונג אייניגע־קויפט פאַרן בית־עלמין א גרעסערן שטח באַדן אויך אויפן „פאַגוויזדאַוו״ און אין

דאָס לידיק שטיק פעלד אויפן בית עלמין אין טאַרנע. ווו עס האָבן זיך לויט השערות בעזאלט געפונען קברים פון קדושים, קרבנות פון אנטי־ידישע רדיפות אינעם אלטן טאַרנער יידישן ישוב

די שפּעטערדיקע יאָרן פאָרן חורבן זענען נאָך געמאַכט געוואָרן באַמיאונגען איינצוקויפן וויייטערע שטחים ערד אויפן „פאָגוויזדאָוו", אין שכנות פונעם בית־עלמין.

*

ווי מיר האָבן שוין דאָס פריער באַמערקט, האָבן אַלטע מצבות אויף די בתי עלמינס א גאר וויכטיקע באַדייטונג פאַר דער פאָרשונג פונעם יידישן שטייגער־לעבן אין די יידישע ישובים. זייער אפט וויייזן זיי אַלטע מצבות אויף לעגענדעס און וויכטיקע געשעענישן אין דער קהילה, וועלכע פלעגן באַוונדער פרטימדיק באַשריבן ווערן אין דעם פנקס, וואָס איז געפירט געוואָרן דורכן פאַרוואַלטער פון יעדן כמעט בית־עלמין. אַן אַלטע מצבה פלעגט נישט איינמאָל זיין דער איינציקער זכר פון א גרויסער פערזענלעכקייט, גאָנץ אַדער למדן.

דער בית־עלמין פון טאַרנער יידן אויפן „פאָגוויזדאָוו" האָט עקזיסטירט שוין אין יאָר 1581 *, און איז אַנטשטאַנען אַ סך יאָרן פריער. די דערמאַנטע שוין דרוקערייי־אייגנטימערין אין טאַרנע, אַניעלא פישאַווא, דערמאַנענדיק אין איר ציטירטער אויבן מאַנאַגראַפיע "600 יאָר טאַרנע", דעם יידישן בית הקברות, האָט צוגלייך אונטערגעשטראָכן, אז די עלטסטע דאַטע, וועלכע מען האָט געקאָנט פעסטשטעלן אויפן בית עלמין איז געווען דאָס יאָר 1642.

---

* אין דעם יאָר איז אויסגעבויט געוואָרן אין טאַרנע די גרויסע אַלטע שול.

די פראגע וועגן די עלטסטע מצבֿות אויפן טאַרנער בית עלמין איז אויך באַרירט געוואָרן אויף אן אנדער אַרט פון דעם דאָזיקן יזכור־בוך. אזוי גיט אַן יצחק בלאזער אין זיין מאמר: „וואָס אין געדענק פון יידישן טאַרנע", אז אויפן בית הקברות אין טאַרנע, נישט ווייט פון אַרייננאַנג, קעגנאיבער דעם מאַסן־קבר פון די 20.000 טאַרנער קדושים, וואָס זענען אויסגעמאַרדעט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים, האָבן זיך נאָך דער לעצטער וועלט־מלחמה געפונען אור־אַלטע מצבות מיט אַפגעמעקטע אותיות. לויט די השערות, וואָס פלעגן איבערגעחזרט ווערן דורך דעם עלטערן דור טאַרנער יידן — דערציילט יצחק בלאזער — האָבן זיך אויף דעם דאָזיקן שטח געוואָלט געפונען קברים פון די קדושים, וואָס זענען אומגעקומען בעת אנטי־יידישע רדיפות און עקסצעסן אינעם אַלטן טאַרנער יידישן ישוב.

בנוגע דעם דאָזיקן שטח כאָר קדושים אויפן טאַרנער בית עלמין — באזיצן מיר ידיעות, וועלכע באַשטעטיקן די אַנגעפירטע אויבן פרטים און השערות בנוגע דעם באוונדערן פלאַץ פאַר קדושים אויפן בית הקברות אין טארנע.

אינעם טאַרנער „יידישן וואָכנבלאַט" (טיגאָדניק זשידאָווסקי) פון 31.1.1931 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן א מאמר א. ט. „די שפורן פון די נאַצאַלעאַנישע מלחמות אויפן בית עלמין אין טאַרנע", געשריבן דורך א טאַרנער איינוווינער, יצחק שיפער, א קרוב פינעם באַרימטן היסטאריקער — אויך א טאַרנער — יצחק שיפער ז"ל. דער מחבר פונעם דאָזיקן מאמר האָט מיט הילף פונעם פאַרוואַלטער פון טארנער בית עלמין, ר' שמעון אָפעל ז"ל זוכנדיק דאָרט אין יאָר 1931 אלטע מצבות, קודם כל פעסטגעשטעלט, אז אויפן בית הקברות האָט זיך באמת געפונען אזא באַזונדערער שטח פאַר קדושים און ווי ער האָט דעמאָלט געשריבן: „„איז שוין דאָס איצט (דאָס איז אין יאָר 1931 — א. ח.) א לידיק שטיק פעלד (פאַלאַנקע), באַשאַפֿנט מיט א ריזיקער קרוין פון אַלטן בוים און מען דערקענט דאָס פעלד לויט אַן אויסגע־גראָבענער דאָרט פון נישט א גרויסער טיפקייט מצבה, אויף א זעלטענעם אין די דעמאָלטיקע צייטן אויף א יידישן בית הקברות שותפותדיקן קבר פון א פאַרפאַלק, וואָס איז צוזאמען נאָך פאַר עפעס א הונדערט יאָר אויסגעשאַכטן געוואָרן און אויף וועלכער עס איז אויסגעקריצט געותן, או זיי זענען באגראָבן אויפן אָרט פון יד קדושים".

ווי עס גיט איבער דער מחבר יצחק שיפער, האָט ער געהערט פונעם אַלטן גרעבער, וואָס איז אין יאָר 1931 באַשעפטיקט געווען אויפן טאַרנער בית הקברות, אז — ווי עס האָט אים דערציילט זיין זיידע — זענען די קדושים דערמאָרדעט געוואָרן אויפן הייליקן מארטין בארג דורך באנדיטן אין רוסישע מונדירן.

אין זיינע באמיאונגען אויפצוקלערן דעם ענין מיט די קדושים אויפן טאַרנער בית עלמין — האָט דער מחבר פונעם מאמר יצחק שיפער דורכגעבלעטערט דעם בית

עלמין־פנקס, וואָס האָט זיך געפונען אין דער קאַנצליי פונעם טאָרנער בית־הקברות און איז געפירט געוואָרן זינט 250 יאָר און דאָרט האָט ער צווישן אנדערע געלייענט א נאָטיץ, וועלכע ער האָם אין זיין מאמר איבערגעגעבן וערטלעך אין פוילישער שפּראַך און מיר איבערחזרן זי אין יידישער איבערזעצונג:

1) „אין טאָג פון שבת קודש וועלכער פאלט אויס דעם 4טן טאָג פון חג הסוכות איז געפאלן על קידוש השם דער רב ר' אהרון, דער זיידע פונעם רב ר' חיים, אב"ד אין וואלבראָם און איז געבראכט געוואָרן צו בורה, זונטיק (הושענה רבה) אויפן נייעם בית עלמין.

2) אין דעם זעלבן טאָג איז געפאלן על קידוש השם ר' איציק צוזאמען מיט זיין כרודער דעם קדוש דוד און זענען געבראכט געוואָרן צו קבורה אין טאָג פון הושענה רבה.

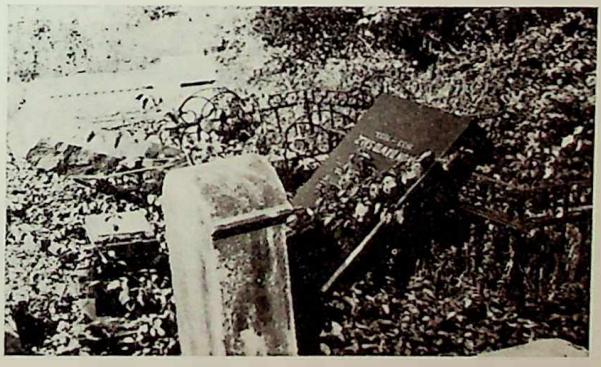
3) אין דעם זעלבן טאָג איז געפאלן על קידוש השם ר' עזרא. וועלכער איז אויך אַווי ווי די אויביקע אין דעם זעלבן טאָג געבראכט געוואָרן צו קבורה.

4) אין דעם זעלבן טאָג איז געהרגעט געוואָרן דער קדוש זעליג קאַץ, וועלכער איז אויך אין דעם זעלבן טאָג געבראכט געוואָרן צו קבורה.

אין דעם זעלבן טאָג איז געהרגעט און געבראכט געוואָרן צו קבורה דער בחור משה.

5) אין דעם זעלבן טאָג איז געפאלן על קידוש השם ר' מעכל, וועלכער איז אין דעם זעלבן טאָג ווי די אויביקע געבראכט געוואָרן צו קבורה.

ווי עס גיט ווייטער איבער דער מחבר פונעם דערמאָנטן מאמר, איז אינעם פנקס אויך דער זעלבער זייט, אויף וועלכער עס האָט זיך געפונען די ציטירטע אויבן נאָטיץ וועגן די 6 קדושים, פאַרשריבן געוואָרן דאָס יאָר תק"ע (1810) און אויך דעם סמך איז דער מחבר געקומען צו דער השערה, אז די הריגות האָבן געמוזט פאָרקומען בעת

נאָך א פראגמענט פונעם בית עלמין אין טאָרנע מיט אומגעוואָרפענע, צעבראָכענע מצבות

„די ערשטע טעטיקייט פונעם נאכמלחמהדיקן יידישן קאמיטעט אין טארנע: צונויפואמלען די שטיקער מצבות פון די גאסן... אויפשטעלן די אומגעווארפענע מצבות אויפן בית עלמין"

עס האבן זיך אין טארנע אויפגעהאלטן אין דעם יאר רוסישע חיילות, וואס זענען געקומען צו הילף דער עסטרייכישער ארמיי אין איר קאמף קעגן דעם קיסר נאפאלעאן. דערבייַ בארופט זיך דער מחבר אויך אויף ידיעות, וועלכע א קריסטלעכער טארנער שטאַטראט־באאמטער פר. הערציג האָט פארצייכנט אין זיין מאנאגראפיע א. ס. „דזיעיע מיאסטא טארנאווא" (די געשיכטע פון דער שטאט טארנע), וואס איז דערזינען אין טארנע אין יאר 1911, לויט וועלכע רוסישע סאלדאטן זענען שוין אין יאר 1809 געווען אין טארנע.

*

פאר דער מלחמה האט דער בית עלימן אין טארנע געשמט פון מוסטערהאפטער ארדנונג. א ראנק דעם ענערגישן כארוואלטער פונעם בית הקברות, שמעון אפעל ז"ל, איז איינגעפירט געוואָרן א געניוע עוידענץ פון די סוינטער באָנרדיקסט און מיט לייכטקייט האָט מען געקאָנט געפונען יעדע מצבה, צו וועלכער מען האָט געוואלט צוקומן. די טארנער קהילה־פארוואלטונגען האבן תמיד מיט באזונדערער זארג געלייגט גרויס געווייכט דערויף, אז אויפן בית עלמין זאל הערשן ארדנונג. עס זענען שוין אפילו אין די לעצטע יאָרן פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געמאכט געוואָרן פלענער אויפצופרישן און צו פארפעסטיקן די אלטע מצבות אויף דעם שטח באלד ביים אריינגאנג פון בית עלמין. וווּ עס האבן זיך געפונען די קברים פון די גרויסע לומדים.

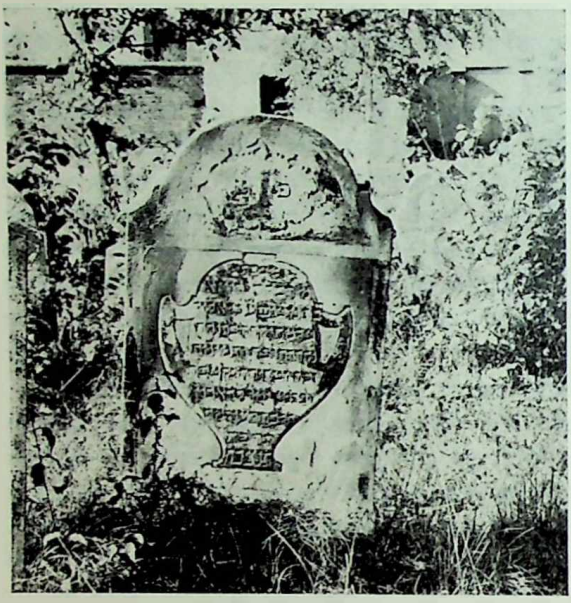
רבנים און געזעלשאפטלעכע טויער. דער גרויזאמער חורבן האט צעשטערט די אלע פלענער. די דייטשע בארבארן האבן גישט פארשוינט דעם בית עלמין אין טארנע... טייערע מצבות זענען פון דארט פארשלעפט געווארן אויף די גאסן... מיט די מצבות פון די פארשוועכטע קברים זענען ברוקירט געווארן די טראטוארן אויף די גאסן פון טארנע... א גרויסע צאל מצבות זענען אומגעווארפן, צעבראכן געווארן...

ערשט־ווען עס האבן זיך צוריקגעקערט קיין טארנע אייניצלנע יידן, וואס האבן זיך א דאנק הונדערטער נסים אפגעראטעוועט פונעם היטלעריסטישן גיהנום און וועלן עס אנגעהויבן צוריקקומען מיט דער רעפאטריאציע כדי סאוויעט־רוסלאנד די ביים לעבן פארבליבענע טארנער יידן — זענען געמאכט געווארן אנשטרענגונגען צו דערוואכן אויף די חורבות א נייי יידיש לעבן. די ערשטע טעטיקייט פונעם נאכמל־חמהדיקן יידישן קאמיטעט אין טארנע איז געווען דאס צונויפזאמלען די שטיקער מצבות פון די גאסן, אויפשטעלן אויפן בית עלמין די אומגעווארפענע און צו פאריכטן די צעבראכענע מצבות.

דאס מכלומרשטע נייע יידישע לעבן אויף די חורבות פונעם כארשניסטענעם טארנער

אן אלטע מצבה אויפן בית עלמין אין טארנע

אן אלטע מצבה אויפן בית עלמין אין טאַרנע פון יאָר תקס"ז (1827)
(פאָט. ביגמאַן 1965)

צוויי עלטסטע מצבות אין פּאָרם פון מע־ דאליאָנען אויפן בית עלמין אין טאַרנע אויף דער ערשטער מצבה (פון לינקס) לייענען מיר: „נפטר טו כסלו תקס"ח" (דאָס איז 1808) — און אויף דער צווייטער (פון רעכטס) לייענען מיר אויך: „נפטר סו כסלו" אָבער דער דאטום פון יאָר איז שוין נישט לע־ זערלעך — וואַרשיינלעך האָנדלט זיך דאָ וועגן דעמזעלבן יאָר, וואָס אויף דער ערשטער מצבה

יידישן ישוב האָס נישט געהאָט קיין לאַנגן קיום. ביסלעכווייז האָבן די עטלעכע הונדערט על פי נס ביים לעבן פארבליבענע טאַרנער יידן פאַרלאָזן טאַרנע. א גרויסע צאָל איז עולה געווען קיין ישראל... ציל האָבן עמיגרירט אין די לענדער מעבר לים. געבליבן אין טאַרנע איז נאָר דער בית הקברות מיט א הייפעלע יידן פון דער שארית הפליטה.

בלי שום ספק וועלן אויך די לעצטע שרידים פונעם טאַרנער יידנטום, וואָס ווויניגן נאָך אין טאַרנע אויך פאַרלאָזן די שטאָס... און וואָס וועט דעמאָלט זיין מיטן ביה עלמין, וואָס איז פאַרבליבן אין טאַרנע? וואָס וועט זיין, ווען די טאַרנער שטאָט־פאַרוואַלטונג וועט וועלן מאַכן א געברויך פונעם עקויסטירנדיקן אין פוילן געזעץ, לויט וועלכן א בית עלמין, וואָס וועדט נישט געגנוצט 25 יאָר, גייט איבער אין רשות פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, וועלכע באַקומט דעמאָלט פרייע הענט צו האַנדלען לויט איר איינזען?

מיר האָבן געמאכט באַמיאונגען און עס איז אונדז געלונגען צו באַקומען פאָטאָ־גראָפיעס פון א טייל מצבות * פונעם טאַרנער בית עלמין און בפרט האָבן מיר אריסבאַקומען פונעם תחום פון די ביימער און ווילד צעוואַקסענעם גראָז, וואָס באַדעקט דעם גאַנצן שטח באלד ביים אריינגאַנג צום בית הקברות — בילדער פון עטלעכע נאָר אלטע מצבות. (אויף איינער זעט מען נאָך אן דאָס יאָר 1808) מיט אויפשריפטן, וואָס זענען זייער שווער צו איבערלייענען.

אין חודש נאָוועמבער 1961 האָבן די יוצאי טאַרנע אין ישראל און אין די תפוצות באַקומען א ידיעה פון טאַרנע, אז פונעם דאַרטיקן בית עלמין האָט מען שטיקער, אז מען ראַבירט מצבות און אז די דאַרטיקע שטאָט־פאַרוואַלטונג פלאַנירט אויסצוּ־בריייטערן די שפיטאַלנאַ־גאָס אויף קאָסטן פונעם בית הקברות דורך אפשניידן פון אים א גאַנץ בריייטן פאָס. דערשיטערט פון דער דאָזיקער ידיעה האָבן די לאַנדסמאַנ־שאפטן פון טאַרנער יידן אין ישראל, ניו־יאָרק און קאַנאַדע געוואַנדן זיך מיט אן אָפיציעלער שריפט צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אין טאַרנע מיט דער פאָדערונג איינצושטעלן די פרווון צו פאַרשוועכן דעם בית עלמין אין טאַרנע און צו באַקעמפן די סיסטעמאַטישע גניבות פון מצבות...

לעת עתה הערט מען נישט מער, מען זאָל פראָפאַנירן דעם טאַרנער בית הקברות... עס לעבט דאָך נאָך אין טאַרנע דאָס הייפעלע 10 ביז 15 יידן, וואָס האַלטן אויף דאָס ליכט פונעם פאַרשניטענעם טאַרנער יידישן ישוב און לאָזן אים נישט אויסגיין...

---

* א דאַנק דער מיטולער ארבעט פונעם יונגן טאַרנער שילער י. בערגמאַן, וועלכער וויזט אַרויס — הגם געבוירן שוין נאָכן חורבן — אן אויסערגעווינלעך וואַרעמע באציאונג צו אַלץ, וואָס האָט א שייכות צו יידישקייט און א טיפע פאַראינטערעסירונג סאַר פאַרש־ארבעט אויפן נעביט פון דער געשיכטע פונעם טאַרנער יידנטום, זייענ לויבן און טראַגישן אומקום.

ד״ר נפתלי שווארץ*

אונדזערע ערשטע שריט

ד״ר נפתלי שווארץ ז״ל

א ווייסן וועג האָט דורכגעמאַכט אונדזער דור אין סאָרגע. די שטאָט איז פאַר אונדז געווען דער אנהייב פונעם וועג — אין דער אומבאַקאַנטקייט. אָבער סאָקע אין דער ווייטער און איצט לייַדיקער פאַר אונדז יידן שטאָט. איז געשטאַנען דאָס וויגעלע פון אונדזערע אידעאַלן און חלומות.

סאָרגע איז געווען א שפּרודלדיקע שטאָט, פול מיט מי און ארבעט פון דער יידישער באַפעלקערונג — נאָר גלייכצייטיק אויך געווען די קושניע ווו אונדזער דור האָט אויס־געשמידט זיין געדאַנק. א דור, וועלכער האָט נישט געקענט און נישט געוואָלט זיך אסימילירן, בפרט נאָר, אז פאַר די אויגן איז געשטאַנען דער נאַציאָנאַלער אוֹן סאָציאַלער אידעאַל, וועלכער האָט, וואס אן אמת, ערשט אָנגעהויבן זיך אויסצוקריסטאַליזירן. מיר האָבן געווויסט און געפילט, אז מיר זענען יידן, נאָר אַלס יוגנטלעכע, וואָס זענען אויס־געוואקסן און דערצויגן געוואָרן אין דער פּוילישער שול, איינגעזאַפּט דאָרט אין יענע יאָרן די אידעע פון פוילנס קאמף פאר אומאָפּהענגיקייט — איז אונדז ווייניק געווען באקאַנט דער באַגריף יידן. מיר האָבן געקענט יידן אַלס עטנישע איינהייט, געזען יידישע מינהגים און שטייגער אין די שטובן און אויסער זיי. אָבער אין יענע צייטן האָבן מיר געזוכט עפעס אנדערש.

ארום אונדז האָט זיך געריידערט. ס׳איז אנטשטאַנען אן ארגאַניזירטע ארבעטער־באוועגונג, וואָס האָט געקעמפט פאר א בעסערער צוקונפט און א באַפריים פאַלק — צי איז דאס ס׳פּוילישע, צי ס׳יידישע פאַלק. מיר זענען אוועקגעשטעלט געוואָרן פאַר דער

---

* נאָסטר געוואָרן אין חודש נאָוועמבער 1967.

אקסיאמע: אין וועלכער ריכטונג זיך לאָזן? מיט וועלכן שטראָם מיטגיין? קיינער פון אונדז האָט נישט געוואָלט רעזיגנירן פון זיין נאַציאָנאַלער אָנגעהעריקייט, מען האָט אָבער אויך נישט געוואָלט פארמאכן די אויגן פאר דעם קעמפנדיקן סאָציאַליזם.

דאָס דאָזיקע פּראָבלעם איז אין אָנהייב פון אונדזער באַווּסטזיניקן פאָליטישן געדאַנק געווען א וויכטיקער פאקטאָר, מיט וועלכן מ'האָט באַדאַרפט זיך רעכענען אוּן צויך געבן אַן ענטפער. אין אונטערבאַווּסטזיין האָט אונדז געצויגן צו שטעלן זיך אין די רייען פון די בויער און באַנייער פון אונדזער פאָלק. מיר האָבן געטראכט, אז עס וועט קומען א צייט, וועו אונדזער פאָלק וועט זיך אומקערן אין זיין הימלאַנד אוּן דעמאָלט וועלן מיר קענען רעאַליזירן אויך די סאָציאַלע אידעאַלן, וועלכע האָבן אזוי געלאָקט. דערביבער האָט די דעמאָלטיקע יוגנט געשטרעבט צו פּראַקטישן דעם אינהאַלט פון ביידע אידעאַלן — יידיש פאָלק און סאָציאַליזם.

נאָר פאר אַלעמען — יידישקייט. מיר האָבן געווכט עפעס א נייעס תוכן פאר דעם דאָזיקן באַגריף. געווכט אוּן געפונען גאַנצע אוצרות פון יידישן וויסן אוּן אמונה. אויף דעם געביט איז דער ציוניזם געווען א נישט־אַנטוישנדיקער אוּן אומאויפשפּלעכער מקור, פון וועלכן מיר האָבן געקענט שעפן א דערפרישנדיקן טרונק, ווי א מידער בארג־קלעטערער פון קוואל־וואסער. מ'האָט זיך געזומען לייענען די ווערק פון הערצל, נארדוי, אחד העם. הערצל האָט אין אונדז דערוועקט דעם געדאַנק, אז ס'איז פאראן א יידן־פראגע. נאָר א באַוּנדערס שטאַרקע ווירקונג אויף דער יוגנט אין יענע יאָרן, האָט געהאַט פינסקערס „אויטא־עמאַנציפּאַציע, וואָס האָט אונדז אַריינגעפירט אין דער יידישער פּראָבלעמאטיק אוּן אויך אָנגעווויזן דעם וועג. נאָר הערצלס „יודענשטאַאט" האָט דעם פאָלק געגעבן אַן ענטפער אויף דער פראגע בנוגע אונדזער מארגן. דאָס דאָזיקע ווערק, אנשטאַנען אין די פינצטערע סעג פון דרייפוס־פראָצעס, האָט מיט זיין לאקאַנישער שפּראך געראטעט צו אונדז פיל שטארקער, ווי פיל בענד וויסנשאפטלעכע אָפּהאַנדלונגען. אוּן פאר א סך יונגע מוחות, איז „אלסניילאַנד" געווארן א חלום אויף דער וואָר...

נאָר דאָס אלץ זענען געוועו ערשטע שריט, ווייל שוין אין אָנהייב פון דעם דאָזיקן וועג, זענען קלאָר געוואָרן צוויי ענינים: ערשטנס, אז מיר מוזן זיך אַרגאַניזירן אין א, ג. „קריזלער", שפעטער — אין א „קבוצה"; אז לערנען מוז מען צוזאמען, וויל ביחידות וועט מען גארנישט אויפטאָן. צווייטנס — שאפן אַן אַרגאַניזאציע, וואָס וועט זיין מסוגל צו דערפילן די אלע אויפגאבן.

די ערשטע קריזלער גריזדן זיך אין דער גימנאזיע. נאָר די לערערס האלטן אַן אויג אוּן מיר דארפן אָפּהיטן אלע כללים פון קאָנספיראציע. ערגער איז מיט יענע שילער אוּן סטודענטן אונדזערע. וועלכע האָבן איין ענטפער אויף אלע יידישע צרות: אסימילאציע. אונדזערע אויפקלערונגען, אז קיין שום פאלק ווייל אונדז נישט צונעמען צו זיך — העלפן נישט. די מונדירטע סטודענטן צעטיילן זיך אין צוויי לאגערן: אייגער.

וועלכער ציט צום אייגענעם פאלק; דער צווייטער, וועלכער וויל זיך אריינפאסן און איינלעבן מיטן פוילישן פאלק. אזוי ארום זענען מיר באלד ביי די ערשטע סריס געשטעלט געוואָרן אין קאמף מיט צוויי כוחות: די שול און די אסימילאטאָרישע חברים.

מיר האבן געזוכט א נייעם אינהאלט און אנהאלט אין יידישן לעבן. פאר אונדזערע אויגן איז געשטאנען דער פשוטער ייד פון גאס, וועלכן יצחק לייבוש פרץ האט אזוי שיין געשילדערט. אויך מאַרטין בובער האט גערעדט צום הארצן און געמיט פונעם יידיקן יוגנטלעכן. זייער ביכער האבן אונדז אנטפלעקט דעם יידישן מענטש, וועלכן מיר האבן געזוכט — „דער זינגענדער יודע", וועמען בובער ברענגט ארויס אין איינעם פון זיינע ווערק. אין אונדזער סביבה אין טאַרנע און אין אנדערע שטעט און שטעטלעך פון גאליציע, וועלכע איז נאך געווען א פראָווינץ פון דער האבסבורגישער עסטרייך־אונגאריישער מאָנאַרכיע, האבן מיר געפונען אם יענעם פשוטן ייד — דעם סוחר, בעל־מלאכה, ארבעטער, געלערנטן, אינטעליגענט און חסיד. וועלכער בעט צו גאם און הים אפ די תרי"ג מצוות. דאס האט אונדז באַווייזן צו באווכן אין שמחת־תורה די שול. אדער א שטיבל פון א רבין און אנטפלעקן א נייע ווערט, פול מיט אינהאלט, התלהבות אין יידישן שטייגער, וואס איז ביז איצט געווען פאר אונדז אומבאקאנט. אזוי ארום האבן מיר אנטדעקט די ליכטיקע וועגן פון יידישער וויסנשאפט און יידישער געשיכטע. מיר האבן געוואלט וויסן וואס מערער וועגן אונדזער פאלק. נישט נאר פאר זיך. נאר אויך פאר יענער יונגט, וועלכע האט אנגעהויבן זיך צו אונדז דערנענסערן.

אזוי האבן מיר אין דער יידישער געשיכטע אויסגעפונען העלדן, ארום וועלכע מ'האט געקענט וועבן לעגענדעס. די יידישע יום־טובים זענען געווארן נאענט, פאר־שטענדלעך. אן אומפארגעסלעכן איינדרוק האבן אויך איבערגעלאזט די חנוכה־ליכטלעך און אונדזערע הערצער האבן זיך אנגעפילט מיט שטאלץ פון די העלדישע מכבייער. אדער פסח — דער יום־טוב און סימבאל פון פרייהייט, דאס ארויסגיין פון דער עגיפ־טישער שקלאפערייי.

מיר זענען נישט געווען אפגעזונדערט, א פאר יחידים. דער רוב פון דער יידישער יוגנט אין יענער תקופה האט געגוי געטראכט ווי מיר. אזוי האט אין די יאָרן, ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה זיך אויספארמירט א נייער טיפ ייד. וועלכער איז אזוי שיין געשילדערט געוואָרן אינעם ליד פון יידיש־טשעכין פאעט צוקערמאן (געפאלן אויפן פראנט אלס עסטרייכישער זעלנער): „ווער וואללען מכבייער זיין".

געפעלט האט אונדז בלויז... די שפראך. נאר העברעאיש וואלט אונדז געעפנט די קוואלן צו אונדזער אלטער יידישער קולטור. די יידישע שפראך, וועלכע האט אין יענער צייט שטארק זיך אנטוויקלט. האט נישט געקענט געבן דאס, וואס מיר האבן דערוואַרט פון עברית, די שפראך פון תנ"ך. דאס איז געווען א שווערע אויפגאבע. צווישן דער פוילישער קולטור, ליטעראטור און שפראך, אין א פרעמד לאנד — געפונען דעם וועג

צום אייגענעם לשון. האָט מען אינסענסיוו אָנגעהויבן לערנען העבריאיש אויף ספעציעלע קורסן, אבער נישט קיין סך איז געלונגען זיך אויסצולערנען.

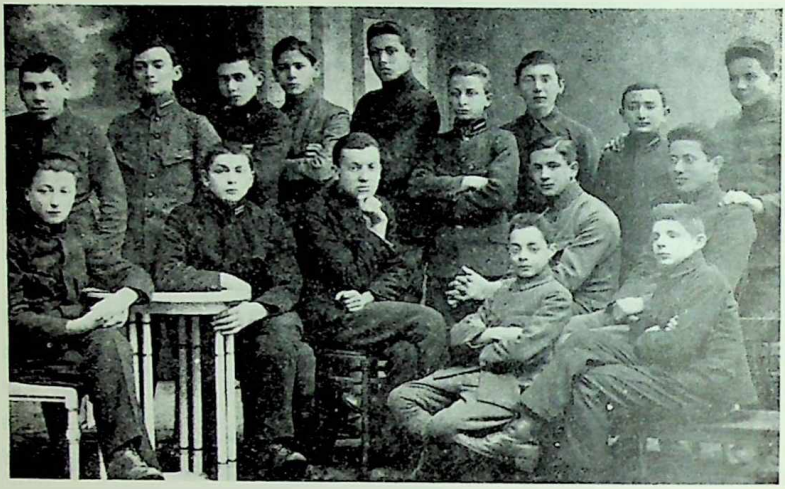
*

איצט איז כדאי זיך אפצושטעלן אויף דער אנטשטייאונג און אנטוויקלונג פון דער יידישער יוגנט־ארגאניזאציע „השומר", שפעטער — „השומר הצעיר". וועלכע איז געווארן די צענטראלע באוועגונג אין די שטעט און שטעטלעך פון גאליציע. א סך פון אונדז האבן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה זיך געפונען אין ווין אלס פליטים. אין דער הויפטשטאט פון עסטרייך האט עקזיסטירט א ספעציעלע פוילישע שול פאר די קינדער פון די פליטים, נאר געלערנט האבן דאָרט דער עיקר יידישע קינדער.

נאָך פארן אויסברוך פון קריג, איז אין ווין געווען א יידישע סקויטן־ארגאניזאציע, אָנגעפירט דורך ד"ר וואשיץ. גלייכצייטיק האבן דאָרט עקזיסטירט יידישע זעלבסטביל־דונג־קרייזלעך, ווי א המשך פון די סטודענטישע קרייזלעך פון גאליציע. אזוי ווי ביידע באוועגונגען — די סקויטישע אין פון די קרייזלעך — האבן געפירט זייער טעטיקייט צווישן די יידישע סטודענטן און שילערס און ביידע זענען געווען דורכגענומען מיטן נאציאנאלן גייסט — האָט מען זיך פאראייניקט אין אין ארגאניזאציע, וועמענס וועג־

ההנהגה של „השומר הצעיר" בסרנוב בשנת 1918
די לייטונג פון „השומר הצעיר" אין טאָרנע אין יאָר 1918
יושבים מצמאל (זיצן פון לינקס): חנה אפנר, מאיר מאן, מרים אומאנסקי, סימה אורמיאן (חיה בישראל), מאנעק ענגלהארט
עומדים מצמאל (שטיין פון לינקס): נפתלי שוארץ, אפרים זאוערשטראם, טולעק פלאָנצער, לאלא רוסענבערג, קאָלעק סריס (חי בישראל). זאב בלאך (נפטר בישראל 1966)

קבוצת חברי „השומר הצעיר" בטרנוב בשנת 1918
א גרופע חברים פון „השומר הצעיר" אין טאַרנע אין יאָר 1918
יושבים למטה (אונטן זיצן) מימין (פון רעכטס): לעאָן קאר, חיים האבער
יושבים כיסין (זיצן פון רעכטס): יעקב וואַנדשטין (היום רופא בלונדון), יעקב ווייס, נפתלי שווארץ.
יוסף העדלער. אינסלער. — עומדים מימין (שטיין פון רעכטס): גבריאל אסטערוויל, יעקב קלאפהולץ (היום רופא בישראל). נתן האבער. לעאָן קאמפף (היום מהנדס בישראל). שינאגל פרידעק (חי בישראל). (—), יוסף קורנילו (חי בישראל). גאליצר. קלמן גולדברג (חי בישראל)

ווייזער און מוסטער איז געווען דער ארץ־ישראלדיקער „השומר" — פאָר זעלבסשרץ, פאָר אָפהיטן יידישע לעבנס, יידישע פעלדער און פארמעגנס.

דער ווינער „השומר" האָט געפירט אַן אינטענסיוע טעטיקייט אויפן געביט פון דערציונג, זעלבסטבילדונג און סקויטינג, וואס איז שפעטער געווארן דער יסוד פאר דער טעטיקייט פון „השומר הצעיר" אין גאליציע. נאכן פארענדיקן די מלחמה, שוין אין די יאָרן פון פוילנס אומאפהענגיקייט, קיין טאַרנע האבן זיך אומגעקערט עטלעכע יוגנטלעכע, וועלכע האָבן אין די מלחמה־יאָרן פאַרלאָזן די שטאָט, זיי האבן דאָ געגרינ־דעט דעם „השומר", בראש פון וועלכן ס'איז געשטאַנען מאיר מאָן, סטודענט פון ווינער פאָליטעכניקום. דער אָנהייב איז געווען אַ באַשיידענער, אָן אַ לאָקאל. דאס געווינען נייע יוגנטלעכע איז צוגעגאַנגען זייער שווער. דערפאר האָבן מיר פארמאָגט אַ סך ענטוזיאָזם אָן יונגע יאָרן. נישט דאָ איז דאָס אַרם צו שילדערן געווי די געשיכטע פון שאָפן אין טאַרנע דעם שומרישן קן. אָבער עטלעכע פרטים ווען איך יאָ איבערגעבן:

צום „השומר" האָבן אין אָנהייב פון זיין אנטשטייאונג געהערט בלויז סטודענטן

און שילער. דאס האט פון פארוויס פארשמעלערט די ראמען פון דער ארגאניזאציע נאר פאר א באשטימטן קרייז יוגנטלעכע. האבן מיר באשלאסן אויסצוברייטערן די דאויקע ראם און ווערבירן פאר דער באוועגונג יוגנטלעכע אַרבעטער. די רעזולטאטן זענען גוטע. נאך עטלעכע יאר האבן מיר זוכה געווען עטלעכע אזעלכע יוגנטלעכע צו שיקן קיין ארץ־ישראל, אלס ערשטע חלוצים פון סאָרינע. די צווייטע וויכטיקע געשעענים איז געווען דאס איינשטעלן קאנטאקטן מיט דער פוילישער סקויטן־יוגנט, די „האַרצעזשן". געהאלפן אין דער פארבינדונג האט אונדז אדאם טשאלקאש, שפעטערדיקער אנגעזעענער פירער פון דער פוילישער סאציאליסטישער פארטיי (פ. פ. ס.).

אומפארגעסלעך איז דער טאג, ווען אונדזער ארגאניזאציע האט אין מונדירן אדורכ־מארשירט איבער די סארנער גאסן. צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון סארנע. זענען יידישע ארגאניזירטע יוגנטלעכע, אין מונדירן, געגאנגען איבער די וויכטיקסטע גאסן — פון דער קראקאווסקא ביז וואקזאל. באגלייטן די עטלעכע צענדליק שומרים. וועלכע זענען געפארן אלס דעלעגאציע צום צוזאמענפאר אין סארנע־ווישנע, לעבן טורעק.

קבוצת חברות „השומר הצעיר" בטרנוב בשנת 1919
יושבות משמאל: לולא לייסט, צילה זאוערשטרום, פריס חנה
עומדות משמאל: פריס צפורה, רוטענ־ברג לולא, לאדנר סלה (היום בישראל)

ראשי קבוצות של „השומר הצעיר" בטרנוב אנטיזער פון די „השומר הצעיר" גרופן אין טאָרנע
יעקבוביטש שמואל (זיצן פון לינקס): מאנעק ענגעלהארט, מילעק וויינס (היום רופא באמעריקא),
חיים הערצמאן, מאיר מאן, (—)
עומדים משמאל (שטייען פון לינקס): נפתלי שוואַרץ, קאָלעק פריס (היום רופא בהמות בישראל),
זאב בלוך, אלעקסאַנדר וואַנדשטיין, בערנארד קרומהולץ (רופא בהמות בישראל), סלאנצער טולעק

ווי דער שטייגער אין אַנהייב פון יעטוועדזער באוועגונג, איז געווען א סך פראבלעמען צו לייזן. קודם אל — דער באגריף און מהות פון א יוגנט־ארגאניזאציע, איר ראס, צילן און אויפגאבן. א גרויסן טייל פון אונדז האס אנטשפראכן גיכער דער וועג פון דער דיטששער יוגנט־באוועגונג „דער וואנדער־פאגעל". א סך ליידנשאפטלעכע דיסקוסיעס זענען געפירט געווארן. דערבי דארף מען נישט פארגעסן, אז דאס זענען געווען די יארן פון נאך דער אקטאבער־רעוואלוציע און פון דער באלפור־דעקלאראציע. פונעם צעפאלן זיך פון דער עסטרייך־אונגארישער אימפעריע און קייזער ווילהעלמס דייטשלאנד און פון פוילנס אומאפהענגיקייט. אין סאמע קאך פון די אלע געשעענישן, איז אונדזער יוגנט אוועקגעשטעלט געווארן פאר א צענטראלער אויפגאבע: גרייטן חלוצישע קאדרען פאר ארץ־ישראל. פאר דעם צוועק איז אין טארנע געשאפן געווארן א לאנדווירטשאפטלעכע פארם אין איינעם פון די גיסער, כדי צוגרייטן אונדזער יוגנט צו ערד־ארבעט.

געווען אויך אנדערע פראבלעמען. ווי אזוי דערציען אין איין קבוצה יינגלעך מיט מיידלעך צוזאמען. דער געדאנק פון באזונדערע גרופעס. איז פון לאנג געווארן אפ־געווארפן.

אזוי איז רייף געוואָרן די נייע אַרגאַניזאַציע צווישן דער טאַרנער יידישער יוגנט. למען האמת, איז זי נישט געווען די אינציקע אויף דער יידישער גאַס. ביסלעכווייז האָבן אַנגעהויבן זיך שאפן פארשידענע ארבעטער־אַרגאַניזאַציעס. אויך די רעליגיעזע יוגנט האָט אויף איר שטייגער און מיט אירע וועגן, געפונען די פאסיקע אַרגאַניזאַציאָ־ נעלע ראַם, נאָר דער עיקר געשטיצט זיך אויפן מוסטער פון עלטערן דור.

עס זענען פאַריבער יאָרן. די יידישע טאַרנע עקזיסטירט נישט מער, נישט געבליבן קיין זכר פון אירע אינסטיטוציעס, הייזער — און ווער ווייסט ווי נאָך לאַנג עס וועט עקזיסטירן דער אינציק פאַרבליבענער סימן פון יידישן לעבן אַמאָל אין דער שטאָט — דער בית־הקברות. געבליבן זענען בלויז דערינערונגען פון יענע יאָרן, וועלכע מיר האבן מיטגענומען מיט זיך, פאַרלאָזנדיק טאַרנע. יעדער איז זיך אַוועק זיין וועג, אָבער נישט איין מאָל עגבערט אין מוח א געדאנק: וועט וועמען אינטערעסירן יענער „שטורעם־און־ דראַנג־פעריאָד" פון דער טאַרנער יידישער יוגנט, אירע שטרעבונגען און אידעאָלן, אירע טאָג־טעגלעך לעבן, אירע יום־טובדיקע טעג. וועט אונדזער דור, דער דור פון די אנ־ פאנגער און וועגווייזער, וועט שוין מערער נישט זיין צווישן די לעבעדיקע?!...

בקן „השומר הצעיר" בטרנוב

חחצר הגדולה של בית הספר העברי „שפה ברורה" בטרנוב, המתה גם בשעות של לפנות ערב המון רב של ילדים ונוער יהודיים. לא היו אלה תלמידי בית הספר. באחד מהמעברים של החצר שכן הקן השומרי והוא אשר בכוח קסמים, משך לתוך חדריו הקטנים את מיטב הצעירים והצעירות מכל אזורי העיר. מפרברי העוני של הרובעים היהודים, מהרובעים מעורבי־אוכלוסיה נוצרית ויהודית, מהרחובות, מהם רק מועט היה מספר המשפחות היהודיות — כי רק מתבוללים אמידים העיזו בהם לגור — באו בנים ובנות של כל השכבות ומעמדות אשר לאוכלוסיה היהודית של עיר טרנוב.

המיה בלתי פוסקת פרצה מבין חומות החצר רחבת הידיים, הגיעה אל הרחוב הסמוך מצד אחד ואל גן הנזירות ובוסתן משורד העיריה, מצד שני.

צחוק, שמחה, שירה עברית, הרעידו הכול סביבם. ובתוך כתלי הקן, מתחת לקירות המקושטים בתמונות נוף הארץ ישבו דרוכים ומקשיבים השומרים־החניכים, הבולעים בצמא את דברי מחנכיהם, הבוגרים מהם רק במעט.

קן שומרי טיפוסי. כעשרות או מאות הדומים לו, המפוזרים בכל רחבי גליציה ופולין לפני 30 שנה — היה קן תנועת „השומר הצעיר" בטרנוב.

גרוד צעירים בקן „השומר הצעיר" בטרנוב עם הבוגרים בשנת 1922
יושבים משמאל: גדשיב, י. וומר, מארמור, משה קלאפהולץ (היום שופט בישראל)
עומדים משמאל: שמואל העלר, יעקב שפייזר, ישעיהו הענדלער (היום רופא בישראל), בורגעניכס

מגיל עשר היו באים לקן, בני פועלים, ילדי בעלי מלאכה זעירים, בני סוחרים ותנוונים יהודים, ילדי אינטליגנציה מקצועית מתבוללת — מכל אפסי העם היהודי בגולה, באו לספוג לתוכם את אוירת המרד בקיים ולהפכו לחזון ולמעזה התחדשות על אדמת המולדת העתיקה־חדשה.

מאורגנים בקבוצות חינוכיות קטנות וגדולות (גדודים), חיו הצעירים את מיטב חוויותיהם האישיות והחברתיות. לבטי הפרט והחברה, הקניית ערכים לאומיים ומעמדיים, העמקת הקשר הרגשי והרעיוני עם הנעשה בארץ־ישראל — היו לרקמה עשירת גוונים, אליה ערגו ונארגו רבים.

אך בין צעירים אלה או נכון יותר, מחוצה להם — התבלטה דמותו של הילד הקט, אשר רך מדי היה בשביל צירופו לאחת הקבוצות. בעל עיניים חייכיות, עם צחוק מתמיד על השפתיים, היה הוא לאהוב של כולם, שולק* השובב העליז. היה בכול וכל בו. משחק „ההקפות", „זנבנוע", „דייג", „תופסת", ועוד משחקים רבים, לא יכלו להתקיים בלעדיו. במיפקדי הקן והגדודים, בימי מועד ושמחת, בטיולים ובמחנות בחורשות והרי הסביבה, לא נעדר אף פעם מקומו. נישא על גל האהבה של כולם, הפך שולק לחלק מהנוף השומרי בקן.

לא אזכור איך הגיע לקן, הוא, בן של בעל המסעדה הידועה בעיר, אשר בין מבקריה, רבים מבין פקידי הרשות הגבוהים הנוצרים — הרגיש בנימי נפשו הצעירה את מצב משפחתו ועמו.

וכך הופיע בקן, עוד בהיותו ילד. סופג אל תוכו מהוירה השומרית, נספג והיה לחלק בלתי נפרד של ההווי התוסס והרענן.

עברו כמה שנים והוא בתוך קבוצתו הופך למוקד החוויה החברתית. יוזם טיולים, מסעות, מסיבות־חברה, עורך עלון הגדוד והקן — היה לאישיות תוססת בין בני גילו. וכבר קבוצתו וגדודו אינם מספקים את עירנותו הרבה והוא שואף להרחבת המגע עם הבריות. במושבות הקיץ ובפגישותיו עם אחים שומרים מהקנים האחרים, יוזם הוא את הרעיון של הקמת שכבה בין־גלילית. אשר בעתיד תהווה קיבוץ. ולא די רק ביוזמה, הוא הקושר את הקשרים, הוא מבקר בערים האחרות ומייסד למעשה את הקיבוץ החדש.

וכך גם הכירוהו חניכיו הצעירים. תחילה כראש קבוצה של תלמידי הגמנסיה העברית ולאחר זמן מה כראש הגדוד — משרה הוא על כולם מרוחו הפעלתנית.

במערכה החינוכית הזאת, עומד הוא במיטב יכולתו אשר אינה יודעת ליאות. כל הגיגי חניכיו, כל שטח התעניינותם, כל מעשיהם הקטנים והגדולים הופכים לחלקו הוא, לקטע חייו של המחנך האוהב והאהוב. ואין פלא שנערץ הוא ע"י חניכיו. כל

---

* וואכטל (המערכת).

שולק וואכסל ז"ל
בקיבוץ יד מרדכי

אמירתו, הופכת לקידש, כל דעתו לחוק בלי־יעבור. הוא אינו מסתפק בסגנון בלתי אמצעי עם צעיריו. הוא חוקר גם את תנאי חייהם — הוא מקדיש זמן רב לשיחות עם הוריהם, בשביל לדעת את מוצאם, בשביל לרכוש את אהדת ההורים למפעלו החינוכי. כך מגיע גם שמו למורי חניכיו, אשר בהערכה מתיחסים אל הצעיר הכובש לבית תלמידיהם.

הוא אינו תובע „שריפת הגשר" המוחלטת. „לדעת, גם אנו חייבים" — היה משנן תמיד באוזני המתמרדים למשטר הלימודי אשר בכתלי בית הספר. הוא דורש התמדה ולימוד רציני וגוער במזלזלים בערך הלימודים.

הוא אינו מסתפק בידיעות בית הספר. הוא בעצמו הרודף אחר כל ספר חדש, מרחיב אופקי ההתעניינות והדעת של הצעירים ממנו. הנעשה בציבוריות היהודית והנוצרית בעיר ובמדינה, נהיר לו היסב, ומדבק הוא בעירנותו הפוליטית גם אחרים.

הוא יודע שלא די בזה לרכוש את לבות הצעירים. מרחבי־השדות, קוראים לו. ביערות ובהרים ממשיך הוא במעשהו החינוכי, כספורטאי וצופה הנותן את הדוגמה האישית לגיבוש אופיים של חניכיו.

ועת זמנו פנוי, יוצא הוא בחברת רעיו למסעות ממושכים, לסטרים ובסקידים (הרי פולין) ומתגלה כאחי־סמך ואחי־עזר שאין דוגמתו.

כך הכרתיו בקן השומרי בטרנוב בגולה גליציה.

וכאשר שנית מגשתיו בארץ, בקיבוץ — חן האחריות והמעשיות הבוגרת, הוסיפה להעמקת אישיותו.

אהוב על הצעירים .הבוגרים, היה תמיד לבן נאמן של התנועה השומרית המגשימה, שלמענה חי ויצר ובמילוי תפקידיה הקריב את חייו. יהי זכרו ברוך!

יוסף הײמאן *

פון מיינע זכרונות

ו

פאר א שבועה

(ל'וט אן אמתער פאַסירונג)

דער פאַרשטאַרבענער רב אין טאַרנע, ר' מאיר אַראַק ע"ה, דער מחבר פון א ריי לומדישע ספרים, וועלכער איז צוליב זיין גרויסן תלמוד־וויסן געווען באקאנט אויך אויסער די גרענעצן פון פוילן, — האָט איין מאל געלאָזט זיך אַנרעדן, ער זאָל דערציילן א פאסירונג פון זיין לעבן.

זיינע תלמידים, וואס פלעגן צו אים גערן קומען און אים פארערן, האָט ער גראד דערקלערט וועגן דער באַדייטונג און מהות פון א שבועה, פון שטאַנדפונקט פון דער רייכער תלמוד־ליטעראַטור וועגן דעם ענין.

דער דאָזיקער וויניק־באַריידעוודיקער דענקער האָט נישט ליב געהאַט, אז א דער־ציילונגל צו וועלכער ער האָט זיך נישט אזוי שנעל דעצידירט, זאָל איבערגעריסן ווערן מיט פראַגן — דערביבער האָבן מיר אין קאַנצענטרירטקייט געהערט זיינע ווערטער.

„אין א הייסן יולי־טאָג פון יאָר...191 — האָט דערציילט דער רב אַראַק ע"ה — איז צו מיר געקומען דער גלח פונעם דאָרף וואָס ליגט עטלעכע מייל פון בוטשאַטש, מיין דעמאַלטיקע רעזידענץ, און מיך געבעטן אַנטשיידן אין א מחלוקת צווישן אים און א ייד — א דאַרפישן העגדלער וואָס האָט געווינט אין דעם זעלבן דאָרף. אויף מיין א ביסל פארווונדערטער פראַגע, פאַר וואָ סאיז ער גראַד צו מיר געקומען, האָט ער געענטפערט, אז דער ענין איז פון אזא אַנרעגנדיקן כאראַקטער, א זער זעט ניטפּ קיין אַנדערן אויסוועג.

ווען כ'האָב מסכים געווען ער זאָל מיר איבערגעבן דעם ענין, האָט מיר דער גלח דערציילט, אז זינט א לענגערער צייט איז ער מיטן אויבנדערמאַנטן ייד געווען אין האַנדלס־באציאונגען, צו זיין פולשטענדיקער צופרידנקייט — ביזן נעכטיקן טאָג, וווייט

---

* די זכרונות פון יוסף הײמאַן ז"ל, דעם פאַרדינסטפולן ציוניסטישן עסקן און געזעלשאַפט־לעכן טוער אין טאַרנע, וועלכער איז נפטר געווארן אין יאָר 1937 — זענען געדרוקט געווארן אינעם טאַרנער חשכנאַז „טיגאַדניק זשידאָווסקי" און א טייל פון זיי איז שוין איבערגעדרוקט געווארן אינעם „יזכור־בוך טאַרנע". אַרויסגעגעבן דורך די לאַנדסמאַנשאַפטן פון טאַרנער יידן נאָך אין יאָר 1954. איצט דריקן מיר איבער אין יידישער איבערזעצונג די וויכטיקערע זכרונות פונעם טאַרנער מנהיג, וואָס זענען זייער צייט אויך דערשינען אין דעם דערמאַנטן „טיגאַדניק זשידאָווסקי". (רעד.).

מצבת יוסף הימאן ז"ל

אָבער אויס, אז דער ייִד האָט אויף א מיאוסן אופן געמיסברויכט מיטן צופרוי. מיט וועלכן עור האָט אים באשאנקען.

„נעכטן, וויִ עס האָט נישט איין מאל געטראָפן, האָט דער גלח דורך זיין פענצטער, וואָס גייט אַרויס אינעם גאַרטן, אַ רוף געגעבן דעם ייִד, כדי מיט אים אַרומצוערדן אַ געשעפט, צו וועלכן עס איז אים נייטיק געווען זיין פאַרמיסלונג.

„בעת דעם א ביסל פאַרצויגענעם געשפּרעך מיטן ייִד, האָט מען דעם גלח דער־לאַנגט די אָנגעקומענע מיט דער פּאַסט 5.000 קראָן אין 5 באנקנאָטן צו 1.000 קראָן, וועלכע דער גלח האָט אוועקגעלייגט אויף זיין שרייבטיש.

„אין א ווייליע אַרום האָט מען דעם גלח נעוואָגט, או עמעץ וואַרט אויף אים אין שכנותדיקן צימער. אָוועקשיקנדיק דעם ייִד, איז ער אַוועק אין דערבייאיקן צימער, אח אומקערנדיק זיך נאָך א קורצער צייט, האָט ער זיך דערמאָנט, או ער האָט פּריער געלאָזט דאָס געלט אויפן שרייבטיש.

„אבער דאָס נעלט איז פֿאַרשוווּנדן.

„וויסנדיק געווי, אז אויסער דעם ייד האָט קיינער נישט איבערגעטרעטן די שוועל פונעם צימער, האָט ער גלייך געשיקט נאָך אים און קאָטעגאריש געפֿאדערט צוריק דאָס געלט, צוגעבנדיק, אז צוליב דער ביואיצטיקער באַקאַנטשאפֿט, וועט ער מאכן אַ שווייג וועגן דעם גאנצן פֿאַרפֿאל, ווייל ער מיינט, אז דער ייד האָט בלויז אין אַ „שוואכער מינוט" נאָכגעגעבן דעם יצר־הרע.

„דער ייד האָט אָבער מיט דער גאנצער קאָטעגאָרישקייט בעסטגעשטעלט, אז דאָס געלט האָט ער זיך נישט צוגעאייגנט, און צוליב דעם, פֿאַרשטייט זיך, קאָן ער עס נישט אומקערן.

„דעם גלח איז זייער נישט געווען אנגענעם צו וועגן זיך צום געריכט, ווייל ער האָט נישט געוואלט, אז זיין העכערע מאכט זאָל וויסן וועגן גאנצן פֿאַרפֿאל, און וויסנדיק מיט אַ וואָסער כבוד און אכטונג — אזוי האָט ער זיך אויסגעדריקט — מיינע ארטיקע מיטגלידיקע רינגלען מיך אָרום, האָט ער זיך דעצידירט אין גאנצן איבערגעבן מיר די אַנטשיידונג און דערלייריקונג פון דעם פֿריקרען ענין.

כ׳האָב נישט געקאָנט זיין בקשה אָפּזאגן, און בעטנדיק אים ער זאָל ביי מיר צו־ווארטן, האָב איך גלייך געשיקט צו דעם מיר באַקאַנטן ייד, וועלכער האָט געווויזן עטלעכע קילאָמעטר פון בוטשאטש, און פֿארשטעלנדיק אים דעם ענין, האָב איך געפֿא־דערט אָן אויפֿקלערונג, עוועטואל א באַלדיק דערלעדיקן דעם אויך פֿאר מיר געוג פֿריקרען אינצידענט.

„דער ייד אָבער האָט מיט אזא אַנטשלאָסנקייט געטענהט אז ער האט דאָס געלט נישט געוומען. ער האָט פשוט אזוי הייס און לייַדנשאפֿטלעך פארזיכערט וועגן זיין אומשולד, אז איך האב זיך א וואקל געגעבן אין מיין חשד בנוגע דער ריכטיקייט פון גלחס אַנקלאגע און געהאלטן פאר נייטיק צו דערלעדיקן דעם ענין מיט א פשרה.

„נאָך געווג לאַנגע פארהאנדלונגען, האָט דער גלח פֿארקלענערט זיין פרעטענסיע אויף 4.000 קראָן, — און דער ייד האָט ענדלעך באשלאָסן צו באצאלן 2.000 קראָן, — הערנדיק פון מיר פריער, אז וואַרשיינלעך וועט ער מוזן אפגעבן א שבועה.

„צום סוף האָט דער גלח שוין געוואלט זיך באַגנוגענען מיט דער סומע פון 3.000 קראָן. וועו דער ייד האָט אָבער דערקלערט, אז ער וועט בשום אופן נישט געבן מער, האָב איך אים קאָטעגאריש דערקלערט, אז עס בלייבט מיר נישט איבער עפעס אַנדערש, ווי ארויפלייגן אויף אים א שבועה, וואָס וועט אנטשיידן דעם אויסגאנג פונעם ענין.

„אייַדער אָבער דאָס וועט געשען, גיב איך דעם ייד עטלעכע טעג צייט צום באַ־טראכטן, לויט די אונדז פארפליכטנדיקע פֿארשריפטן.

„דאָס האָט פֿאר א ציל צו פארמיידן דאָס אָפּגעבן א שבועה אונטער א צוואַנג און אַ פריערדיקער און געוויסנהאפֿטער באטראכטונג פון אזא וויכטיקן שריט.

„די שכועה האָט געדארפט אפגעגעבן ווערן אין דער הויפּט־שול. אין דער אָנווע־זנהייט פון דער מעגלעך גאָנצער יידישער קהילה, און דער שבועה־אָפּגעבער האָט געדארפט זיין אָנגעטאָן אין טלית און תכריכים.

„דער יידּ, דערהערנדיק מיינע ווערטער, איז בלייך געוואָרן און דערקלערט, אז מאָרגן וועט ער זאָגן צי ער וועט אָפּגעבן א שבועה. אוּן ווען דעם האָט מען דערנאָך באדארפט צו וויסן געבן דעם גלח.

„צומאָרגנס אין דער פרי איז געקומען דער ועלבער יידּ זייער א פארדאגהסטער אוּן טרויכריקער מיט ציטערדיקע ווערטער דערקלערט, אז ער איז גרייט צו שווערן.

„טיף געירט פון זיינע ווערטער האָב איך אים דערקלערט, אז אין דער נאָענסטער צייט וועל איך באשטימען א טאָג פאר אָפּלייגן די שבועה.

„אין דעם זעלבן טאָג איז געקומען צו מיר דער גלח, א צעמישטער אוּן גענצלעך איבערגענומענער אוּן דערקלערט, אז ער פארלאָזגט שוין נישט פונעם יידּ קיין שבועה. ווייל אין צווישנצייט איז דאָס געלט געפונען געוואָרן. א פויער פון דער פאראָפיע האָט אים נאָר וואָס געבראַנגט דעם גאָנצן סכום געלט... ער האָט עס געפונען אין גערטנדל נעבן דער פאראָפיע...

„כסתמא איז עס ארויס דורכן אפענעם פענצטער מיטן צוגוויגט, וואָס איז אָנט־שטאָנען בעת דער גלח איז אריין אין דער דערנעבנדיקער שטוב, וווהין מען האָט אים פלוצים גערופן. דער פויער איז זיך מודה געוועזן, אז לכתחילה האָט ער חשק געהאָט דאָס געלט צו באהאלטן פאר זיך... אָבער דאָס געוויסן האָט אים נישט געגעבן קיין רו אוּן ער האָט באשלאָסן איבערצוגעבן דאָס געלט דעם גלח, וועלכער איז איצט געשטאָנען פאר א רעטענים: צוליב וואָס האָט דער יידּ געוואָלט שוין געבן 2.000 קראָנען, אויב ער האָט נישט גענומען דאָס געלט...?

„וואַרשיינלעך, כדי אויסצומיידן די שבועה, פאר וועלכער ער האָט סמס געציטערט. אָבער פאר וואָס האָט ער שוין נישט געוואָלט געבן 3.000 קראָנען אוּן האָט זיך סוף סוף אנטשלאָסן אָפּצוגעבן די שבועה?...

„פארשטייט זיך" — האָט ווייטער דערציילט דער רב אראָק ע"ה — „אז איך האָב באפוילן צו רופן צו מיר דעם יידּ... איך האָב אים דערציילט אלץ, וואָס ס'איז אין צווישנצייט פאָרגעקומען אוּן אים געבעטן, ער זאָל געבן א תשובה אויף די אלע שאלות.

„נאָך א קורצער הפסקה, האָט דער יידּ, טיף געירט געענטפערט: „כדי נישט מוזן שווערן אוּן נישט אַנרופן אומזיסט דעם השם יתברך — האָב איך אַן אומפאָרמעגלעכער אוּן אומווויסנדיקער ייד געוואָלט אָפּפערן מיין באשיידן פארמעגן, איך האָב אין דער שנעלקייט אויבערפלעכלעך בארעכנט, אז מיין פארמעגן באטרעפט בערך 2.000 קראָנען, היות, ווי איך האָב אַבער געדארפט באצאָלן אוש 3.000 קראָנען — האָב איך געוואָלט

אין דער היים ביי זיך געגוי אפשאצן אוך בארעכענען מיין פארמעגן אוך דעריבער האב איך דאס דערקלערט, אז איך וועל ערשט דעם אנדערן טאג מודיע זיין, צו איך בין גרייט צו א שבועה.

„לויט ווי איך האב אויסגערעכנט, האט מיין מאטעריעלער צושטאנד נישט דערלויבט מיר צו געבן מער ווי 2.000 קראנען... דעריבער האב איך דערקלערט, הגם מיט א שווער הארץ, אז איך בין גרייט אפצוגעבן די געפאדערטע שבועה.

„אין דער שטוב איז אויך אנווען געווען דער גלח, וועלכן איך האב געלאזט רופן צו דעם צוזאמענטרעף מיטן יידּ. א רגע האט געהערשט א שטילקייט... איבערגעריסן האט זי דער גלח... א טיף געפיר'טער האט ער אויסגענומען פון זיין טאש 2.000 קראנען און זיי איבערגעבן דעם יידּ מיט דער בקשה, ער זאל צונעמען דאס געלט אלס באלוינונג פארן שווערן חשד און גרויסן צער, וועלכן ער, דער גלח, האט אים גורם געווען.

„דער יידּ האט זיך אבער אפגעוואגט אנצונעמען די 2.000 קראנען און דערקלערט, אז מיט הייסע תפילות דאנקט ער דעם רבונו של עולם, וואס האט אים על פי נס באפרייט פון אפגעבן א שבועה.

„דער גלח האט אויסגעדריקט זיין וווּנטש, אז דער גאנצער פאל מיט דער שבועה זאל פארשווינדן ווערן.

„ער האט דערנאך פיל גוטס געטאן פאר יידן. דא נישט לאנג האב איך זיך דערוווסט, אז ער איז געשטארבן, — דערפאר דערציילּ איך ערשט איצט וועגן דעם פאל, זאל געלויבט זיין דער נאמען פון השם יתברך...“

II

ד ע ר ש ו ל ־ ש מ ש

גייענדיק איין פאל באגינען דורך דער יידן־גאס, האב איך אנגעטראפן דעם נידעריקן, געלן שמש. וועלכער האט מיט א הילצערנעם האמער געקלאפט אין די טויערן פון די הייזער און אזוי ארום גערופן די פרומע אפריכטן די פרימארגן־תפילות אין די שולן.

כ'בין זיך מודה, אז שוין זייער לאנג האב איך זיך נישט אנגעטראפן אויף א שול־שמש, וואס זאל טועז די אויבנדערמאנטע ארבעט. זיכער האט ער א זייער קליינעם ראיאן „ארומצוקלאפן“. וויל עס איז דאך פארשטענדלעך, אז ער קאן דאס נישט טאן אין דער גאנצער שטאט, וווּ עס וווינען איצט כמעט אומעטום יידן.

דער דאזיקער מינהג האט וויזט אויס אנגעהאלטן מיט דער טראדיציע פון יענע צייטן, ווען די יידן האבן געווווינט אין בעטן און מען האט באדארפט האבן א סך צייט

און גרויסע מי, אז דער אייניציקער פון דעם מין קאמוניקאט זאל דערגרייכן אלע יידן אין דער שטאט.

אויסערדעם האבן די יידן אין זייער קנאפע צווייטוויזנסיאריקן גלות געמוזט זיך רעכענען מיט דער סביבה. וואס האט זיי הויפטזעכלעך בלויז טאלעריזם און נישט דערלויבט, אז זיי זאלן אויף א מער טומלדיקן אופן רופן זייערע גלויביקע צו דער תפילה.

די באגעגענישן מיטן אמטירנדיקן שמש האט אין מיר דערוועקט דערינערונגען פון די יינגל־יארן. וועו איך האב אין די פרייטיקדיקע פארנאכטן געהערט דאס קלאפן פונעם דעמאלטיקן שמש אין די טויערן פון די טארנער יידישע הייזער ווי אויך ווי עס זענען איבערגעגאבן געוואָרן דערנאך פון מויל צו מויל, די וועדטער: „מען קלאפט אין שול אריין".

די יידן האבן לעבהאפט אנגעהויבן שלישן זייערע געשפענסטן, מען האט ענערגיש ארויסגעגאבן די פאראנענע קונים, די פרויען האבן זיך אנגעהויבן באשעפטיקן מיט די ליכט, צוגעגרייטע אין די לייכטערס און מגורות און מיר יינגלעך, וואס האבן אין די וואַרעמע טעג צו דער צייט געשפילט זיך פאר די הייזער, האבן מיט פאדרוס געמוזט זיך פאנאנדערגיין.

אין אונדזער קינדערישער פאנטאזיע האט דער דאזיקער שמש — א הויכער, עטוואס אייגעהויקערטער, גראָלעכער ייד, ארויסגעווינן זיך ווי א צבועק, וועלכער טטערט אונדז דעם שפיל מיט זיין פריצייטיק קלאפן אין די טויערן. דעריבער האבן מיר נישט ליב געהאט נישט אים, נישט זיין האמער און א סייל פון אונדז האבן פשוט פאר אים מורא געהאט, באזונדערס אין די טעג פאר די ימים נוראים. וועו ער האט לאנג פאר קאיאר, מיט זיין אויסגעצויגענער קבר־שטימע גערופן די גאטפארכטיקע יידן גיין אפריכטן סליחות. זיין קול האט זיך אונדז אויסגעווינן ווי פון אונטער דער ערד, ווי א גלאק, וואס קלינגט אויף אלארם און אונדז יינגלעך האבן זיך דעמאלט די האר געשטעלט קאפויער און מערסטנסטייל האבן מיר באהאלטן די קעפ אונטער די איבערבעסס...

איז דאך אונדזער פחד געווען בלויז אן איבערגעטריבן געפיל פון אומרו, וואס האט געוגבערט — ווי כ׳האב זיך שפעטער איבערצייגט — אויך דעם עלטערן דור יידן.

במשך דעם גאנצן חודש אלול, האט זיך אין דער פרי נאכן שופר בלאזן געלאזט מערקן אויף די פנימער פון די מתפללים אן אויסערגעווייגלעכע ערנסטע שטימונג, וואס איז בעתן זאגן סליחות פארוואנדלט געוואָרן אין א געדריקטע, שטארקע אויפרעגונג. דאס איז געווען א שטימונג, ענלעך צום פסיכישן מצב פון אן אנגעקלאגטן, וועלכער דארף אין ניכן געשטעלט ווערן פאר באשטימטן פאר אים הויפט־משפט. צווישן ראש־השנה און יום־כיפור האבן זיך פון די דאזיקע מענטשנס הערצער געלאזט הערן זיפצן

אוו שטילע קרעכצן, וואָס זייער מקור איז געווען דער טיפער גלויבן, אז אין יום־כיפור וועלן זיך אַנטשיידן זיי־ערע לעבנספראָגן אוו, אז נאָר מיט תשובה, תפילה אוו צדקה וועלן זיי קאָנען אָפוועגדן דעם שלעכטן גורל.

דאָס זענען געווען טעג פון ציטער אוו חרטה... ערשט מוצאי יום כיפור נאָך דעם באפרייערישן שאָל פונעם שופר, וועו ס׳האט זיך פארענדיקט דער הייליקער פאָסט־טאָג, זענען פול געוואָרן די הערצער מיט האָפענונג אוו מוט אוו דער עיקר מיט דעם גלויבן, או עס זענען אויסגעהערט געוואָרן די הייסע תפילות.

אזא טיפן גלויבן, אזעלכע הערצער, פולע מיט תשובה, אזא עכטע, טיפהארציקע פרומקייט, איז היינט שווער צו טרעפן...

מיטן אָנקומען פון ווינטער זענען אונדזערע, דאָס איז פון די יידישע יינגלעך אנטי־פאטיע־געפילן צום שמש אייגנגעשלאָפן מיט א ווינטער־שלאָף. נישט קאָנענדיק זיך שטילן אויפן הויף, האָבן מיר אין דער דאזיקער צייט אַן אים פארגעסן.

ערשט פאר פורים האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן אונדזערע שפילעריייען פארן הויז.

איינער פון אונדזערער חברה יינגלעך איז געפאלן אויף אן המצאה צו פארשטעלן זיך פורים פאר א שמש. א פארמאסקירטער, אנגעטאן אין א שטראמל און לאנגער קאפאָטע, האָט ער אין איין האנט געהאלטן א שטעקן און אין דער צווייטער האָנט א הילצערן העמערל אויסצוקלאפן פלייש־קאָטלעטן און דערמיט האט ער דריי מאל א קלאַפ געגעבן אין טויער.

צומערשט האָט ער אַרויסגערופן שטוינונג — די ערשטע נאכט פורים גייען דאך נישט יידן אין שול אריין — דערנאָך אבער — אן אלגעמיין געלעכטער. און ווען ער האָט א קלאַפ געגעבן אין טויער פון שמש, איז דער לעצטער אַרויסגעלאָפן פון זיין שטוב און מיטן שטעקן געדראָט פאר אויסלאָכן גאָטס עבודה... דאָס יינגל איז, פארשטייט זיך, אַנטלאָפן.

מיין אומפריינטלעכע, לגמרי אומבאַרעכטיקטע באציונג צום שמש איז אין די שפעטערדיקע יאָרן געענדערט געוואָרן.

אין איינעם אן ערב פסח ווען איך האָב שוין געלערנט אין דער שול, איז דער שמש געקומען צו מיין פאָטער מיט א בקשה אָנצושרייבן פאר אים א ביטע צו אן איינפלוסרייכער פערזענלעכקייט וועגן דערטיילן אים הילף אויף יום־טוב.

„פאר אן ארעמען מענטש איז דאָס — האָט ער זיך באַקלאָגט — „די שווערסטע צייט אין יאָר און די הוצאות בשייכות מיטן צוגרייטן פסח לאָזן מיך נישט שלאָפן שוין עטלעכע וואָכן. מיינע אויסגאבן אויף דעם דאָזיקן יום־טוב זענען פארהעלטנישמעסיק גרעסער ווי ביי א פארמעגלעכן, אויב נישט רייכן ייד.״

אויף דער פראָגע פון מיין פאָטער, ווי אזוי ער דערף דאָס פארשטיין, האָט דער שמש געענטפערט: „מיין דירה, כאָטש נישט א גרויסע, מוז איך אויף יום־טוב טינקעווען

און אויסקאַלעכן — אַ פּאַרמעגלעכער דאַרף עס נישט, ווייל זיינע צימערן זענען געמאַלעוועט. איין מאָל אין יאָר, ד. ה. אויף פּסח, מוז איך געבן פּריש שטרוי אין שטרוי־זעק — אַ פּאַרמעגלעכער האָט מאטראַצן.

„פּאַר מיינע פּינף קינדער — דאָס איז דער דורכשניטלעכער ציפער פון קינדער אין יעדער אַרעמער יידישער היים — מוז איך באַשטעלן שיכלעך און אנצוגלעך, ווייל זיי האָבן נישט וואָס אָנצוטאָן, בעת דער פּאַרמעגלעכער מאכט דאָס במשך פון אַ גאַנץ יאָר.

„יעדער פּרומער ייד האָט יומטובדיק געפּעס, וואָס ווערט נאָך פּסח באַהאלטן אויפן בוידעם. אויב אַבער ביי מיר ווערט אין משך פון יאָר צעבראָכן ווערן אַ טעלער אָדער אַ טאַפּ וועט טריפה ווערן, — און ווי דער שטייגער איז, פּעלט אין דער היים תמיד געלט אויף צו קויפן די פּעלנדיקע כלי, — פלעג דאָך מיין ווייב זאָגן דעמאָלט צום קינד, וואָס געפינט זיך אין שטוב: „ביי נאָר אויפן בוידעם און בדיעבד אַ טעלער אָדער טעפל פונעם יום־טובדיקן געפּעס. פּאַרשטייט זיך, אז מיטן דערנענטערן זיך פונעם יום־טוב, דאַרף מען די פּאַראַנענע בלויזן דערגאַנצן — אַ פּאַרמעגלעכער האָט נישט די דאָזיקע אויפגאבן.

„די זילבערנע אויערינגלעך" — האָט דער שמש ווייטער זיך באַקלאָגט — „וואָס מיין ווייב האָט נאָך זינט אונדזער חתונה, געפונען זיך געווייגלעך אין פּאַרוצונגס־אמט אוז מען וואָלט דאָך זיי באַדאַרפט אויף יום־טוב אויסקויפן, ווייל די אַרעמע פּרוי שעמט זיך צו גיין יום־טוב אין שול אריין מיט ליידיקע אויערן — אַ פּאַרמעגלעכער האָט נישט די דאָזיקע אויסגאבן.

„איך רייד שוין נישט וועגן אַנדערע נייטיקע אויסגאבן ווי: מצות, אייער, ווײַן, פליישׂ... פּאַרשטייט זיך, אז א פּאַרמעגלעכער דאַרף דאָס אלץ אויך האָבן... אַבער פון וואַנען נעמט מען אויף דעם אַלעמען? אויסער מיין קאַרגן געהאַלט, האָב איך אויך נעבעכדיקע זייטיקע הכנסות. איך אַרבעט אויס און פּאַרקויף הבדלות, אַבער ווי אפט קויפט מען דאָס? איין שטיק סטייעט כמעט אויף א גאַנץ יאָר... מיין ווייב פּאַרקויפט אין גאָס אפגעקאַכטע אויף הארט ארבעס אָדער באַבעס... אויב זי וועט די גאַנצע סחורה נישט פּאַרקויפן, וואָס עס טרעפט זיך איבריקנס זייער אפט, און דאָס איז דאָך דער אייגנטלעכער פּאַרדינסט, עסן עס אויף אונדזערע תמיד הונגעריקע קינדער... נו...

„איז דען א ווונדער, אַז יעדעס יאָר, פון פורים ביז פּסח, שלאָף איך נישט כמעט צוליב די דאגות און זאָרגן"?

אן אויפריכטיק געפיל פון באַדויערונג און בושה האָט דעמאָלט אָנגעפילט מיין הארץ.

איך האָב זיך געשעמט, וואָס מיט עטלעכע יאָר צוריק האָב איך אין געדאַנק באַוולהט דעם דאָזיקן אַרעמען מענטש.

וועגן יידישן טאָרנע דערציילט אַ פוילישער דיכטער

אין יאָר 1961 זענען דערשינען אין לאָנדאָן, אין פאַר־לאָג „וועריטאַס" זכרונות פון יאָן ביעלאָסאָוויטש א. ט.: „קשיאָנזשעטשקאָ" (דאָס ביכעלע).

דער מחבר יאָן ביעלאָסאָוויטש האָט געענדיקט אין טאָרנע די גימנאַזיע און דעם פילאָזאָפישן פאַקולטעט אויף דעם אוניווערסיטעט אין קראָקע און האָט פאַרעפנטלעכט א גאַנ־צע רייַ פון וויסנשאַפטלעכע אַפּהאַנדלונגען אויפן געביט פון שפראַך־און ליטעראַטור־פאָרשונגען. דערביי האָט ער אויך געשריבן פובליציסטישע און ליטעראַרישע אַרטיקלען. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער אָנטייל גע־נומען אין די קאַמפן אין פוילן, איסאָליע און ליביע און נאָך דער מלחמה האָט ער אַלס עמיגראַנט זיך באַטיליקט אין פאַרשידענע ליטעראַרישע אויסגאבן און עטלעכע אַליין רעדאַגירט.

א נדויסער טייל פון „ביכעלע" אָנטהאלט זכרונות פונעם מחבר פון דער צייט, וועלן ער איז געווען אין טאָרנע, דערביי גיט ער איבער פיל אינטערעסאַנטע פרטים סיי בנוגע דער שטאָם גופא — סיי בנוגע אירע איינוווינער. זייער שטייגער לעבן אויף אַלע געביטן פון דער פאַרמל־חמהדיקער נעזעלשאַפטלעכקייט.

אַזוי ווי דער מחבר שענקט אויך די יידישע איינווויינער פון טאָרנע וואַרעמע אָנדענק־וואָרטער, גיבן מיר איבער אין יידישער איבערזעצונג פון דער פוילישער שפראַך עטלעכע פראַגמענטן פונעם „ביכעלע", וואָס האבן א שייכות צום טאָרנער פאָרטיליקטן יידנטום.

דערמאָנענדיק די ספאָרט־גימנאַסטישע פאַראיינען אין טאָרנע שרייבט דער מחבר: (זייט 133) ...טאָרנע, אייגע פון די פעסטונגען פון פוילישן ציוניזם. האָט דערצויגן צאָלרייכע גרופן פון „שומרים" און ספאָרט. אחוץ „סאמסאָן" (שמשון) האָט טאָרנע נאָך פאַרמאָגט די „זשידאָווסקא מלאָדושעוש ספּרטאָווא" (וש. מ. ס.) (יידישע ספאָרט־יוגנט), די „יוטשענקא", (בונדישער ספאָרט־פאַראיין — רעד.), „דרור", „הכדור", „הגיבור", „הפועל" און אַנדערע.....

....אין דער אורשולאָנסקא־גאַס, אונטערן נומער 18 — האָט דער שונא אייגנע אַרדנס זיין „קאָאָוניע"[1]. במשך 5 יאָר האָט מען דאָרט אַרייגעפירט — מען האָט דאָס גערופן: דער זיץ פון דער געהיים־פאָליציי — ביי א 20 טויזנט אָפט אין קייטן געשלאָסענע מענער, פרויען און קינדער. פון זיי זענען צווייי טויזנט נישט אַרויס לעבעדיק, מאַנכע פלעגט מען אַרויסטראָגן אין זעק, כדי די טיילן פון זייערע גופים זאָלן זיך נישט צעשיטן.

„די טויערן פון דער מאדערנער טארנער חפיסה האבן זיך במשך דער דאזיקער תקופה פארמאכט הינטער 50 טויזנט ארעסטירטע.

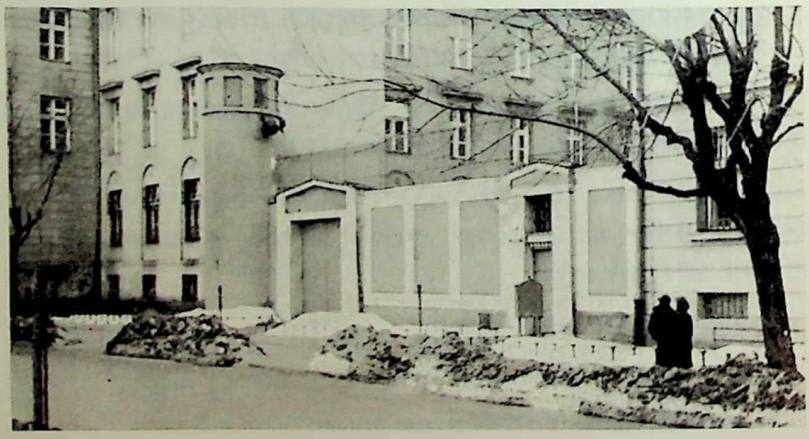
„א באזונדערע זאך איז געווען דאס כאפן מענטשן... טארנער זענען געווען פון די ערשטע אשוויענטשימער ארעסטאנטן און צו די גאר ערשטע האבן געהערט די אינזכיערן פון מאשציצע.

„אין די גאז־אויוונס זענען געגאנגען אלע יידן, קלאר מיט זיין ווייב רעבעקא, דער פון די פאסט־מארקן און שולמכשירים... און לעווי, דער פון די ציטראן און שמעטן „לאדים“[2]... און פעניכטל פון די אלטע ביכער און „בריקעס“[3]... און פלאטטא פון די קיכלעך און די וואס כלערן זיצן אין די קאוע־הייזער „סעצעסיא“, „אוועגוע“ און „ווייס“ און די שילער פון דער העברעאישער גימנאזיע... און אלע איינווינער פון די געסלעך פון „שרודמיעשטשיע“[4] און „רינעק“, פון די גאסן: וועקסלארסקא, קרעטא, זיבידאווסקא, און „...הכדור“ און דער וועסקעמפער מענדל קאמס... און די הענדלערינס מיט וואדעמע באבעס און קאלטן ברויט־קוואס... און וואכטעל און מארין — די בוכחים פון קאכן פיש „פא זיבידאווסקו“ און די דאקטוירים־מעדיצינער און די אדוואקאטן, די בוכהענדלער.

„די קאפולע פון דער נייער שול, וואס האט דאמינירט איבערן מיזרחדיקן האריזאנט פון דער שטאט — איז געפאלן אין חורבות פון די פלאמען. עס זענען פארברענט אלע בעלעמערס פון אלע אלטערסימלעכע בתי כנסת...

---

1. פיניקונגס־ארט (רעד.)
2. אייז־קרעם (רעד.)
3. אויסהילף־העפטן פאר סטודענטן
4. אין צענטער פון דער שטאט.

דער אריינגאנגס־טויער צום בנין פון דער חפיסה אין טארנע

פאם. י. בערגמן (1966)

לזכר נעדרים

לזכר בני טרנוב שנפלו למען המולדת

בכרך הראשון של ספר הזכרון „טרנוב" הזכרנו את הגיבורים, בני עירנו, שנפלו במלחמת הקוממיות בשנים 1948—1949.

יהודי טרנוב תרמו קרבנות יקרים גם במבצע סיני בשנת 1956 ובמלחמת ששת הימים בשנת 1967.

לצערינו הרב לא הגיעו לידיעותינו שמותיהם של כל החילים, שהם או הוריהם מיוצאי טרנוב, שהשתתפו ונפלו בקרבות בכל החזיתות.

כולם לחמו מלחמת גבורה...

כבוד ותהלה לגבורים בני טרנוב!

כבוד ותנחומים להוריהם בני טרנוב!

לזכר בני עירנו שנפטרו בישראל ובתפוצות

בשנים 1948-1967 לקח המוות רבים מתוכנו, ביניהם מנהיגים דגולים, שפעלו בטרנוב וגם בישראל בתחומים שונים של עסקנות ציבורית, חברתית או מפלגתית.

אספנו רשימה חלקית של שמות מאנשי טרנוב שהלכו למנוחת עולם.

נשמור זכרם באהבה!

אלה שנפטרו בישראל:

ד"ר איכנהולץ דוד
ד"ר אובר יוסף
אומנסקי יוסף
אונגר אברהם
אונגר דוד
באום דוד
באַרנשטיין גדליהו
ד"ר בלאך-מערץ, פראַנצישקא
בלאנדר צבי
ד"ר בלומענפעלד הענריק
בראנדשטעטער שמואל
בראנדשטעטער אברהם
גב. ברוקנער
גאַלדבערגער-וויט עטל
גזשיב רפאל
גלייכער פערעלקא
ד"ר גרינבערג הענריק
ד"ר גרינשטיין יצחק
הולנדער רעניא
האַפמייסטער (קלאובאוף) אהרן
הולנדער שמואל
הערצוג דוד
וואקסמאן
וואכטל שולעק, נפל במילוי תפקידו
ווידן שאול
וויידר מאריא
וויינטראוב שמואל
זיידן דוד
זיידן שמעון
חומט אסתר
טאובנשלאג צדאלף
ד"ר טיש אליהו
יולוביטש משה — נפל במילוי תפקידו
יולוביטש אמי — נפל במילוי תפקידו
יזרטנר אברהם
יערי (וואלד) אברהם
כנהא אברהם
לב טוב חיים
לב טוב אמי — נפל במילוי תפקידו
ליכטינגר לייב
מהנדס ליכטבלאו אנשל
לייכל דניאל
ליכטבלאו חיים הערש

ד"ר ליכטבלאו זיגפריד
לעזער יחזקיה
ד"ר נייגר חנה
גב. נייגר לאה
אשתו של ר' חיים נייגר ז"ל
גב. ענגלענדער, פרוי פון ר' חיים
ענגלענדער ז"ל
פאבר יעקב
פישמן משה
פלייש יעקב
פלוישר איזידור
פעסל אלחנן
פאפער יעקב
צאנגן בן ציבי
צראסבארד
צוקאפף לייביש
קאץ נחמיה
קלאר יוסף, נפל במילוי תפקידו
בצוללת „דקר"
קראמר נתן
מהנדס קלאר לעאן
ריין אהרן
שחר (שוואַרץ) איהוד —
נפל במילוי תפקידו
שוואַרץ אהרן (ארנולד)
ד"ר שהרין נפתלי
שינאגל לעאפאלד
גב. שמירר
שנור יוסף
שנור מארקום
שפאנאף שמואל
ד"ר שפן שמואל
גב. שפענאדל שושנה
שפאנאף ליפעק
גב. שפילפאנגל
שפאנאף משה
ארגאד עליזה
ד"ר ארנולד חיים
בערקלהאמר שרה
אשתו של ד"ר וויהעלם
בערקלהאמער ז"ל
בלאזר יוסף
גב. נעלדצייהלר
אשתו של שלמה נעלדצייהלר
ז"ל
בינדר מתתיהו
מסיסדי „מחניים" —
עלה ארצה לפני 74 שנה
האמער י.
טייטלבאום רבקה, בתו של
ר' פנחס וואסרקרץ ז"ל
לנצברג חיים
ד"ר מאשלר שמואל
מינק פאולה, אשתו של ברוך
שפיגל ז"ל
מיטלמן ישראל
מיטלער
לייבעל דן
גב. פרידלענדר מרים
קעניג פלה
קינברג יוסף
רעכהן רחל בת ר' פייבל בלאזר
גב. שושנה לבית ווורצל ז"ל
גב. שפאנאף אשתו של
ר' שמואל שפאנאף
שפילפונל יהודה לייב
רוזענבאום
רוסקעס יצחק

אלה שנפטרו בתפוצות:

מגר. בירקן-קרישאל פייגה (טרנוב)
בינענשטוק לאזאר (מאנטרעאל)
ד"ר בלאך שמעון
בראון חנינא (בריסל)
באַרדאַך-לעפלהולץ רוזה (ניו-יורק)
בראטר דוד
בערנשטיין (ניו-יאָרק)
גאַרנרייך דורה (ניו-יאָרק)
גלאַצנער פנקס (טרנוב)
געלערנטער שלמה (ניו-יאָרק)
גרינבערג יצחק
גראָס-קליינהענדלר אנדה
(וואראצלאוו)
קליינבערגער (פאריז)
הייטאן דז'ייקובס (חיים יצחק קורן)
(ניו-יאָרק)
האַמער י. (ניו-יאָרק)
וויינשטוק יוסף (פאריז)
וויינשטוק סאבינא (פאריז)
וויץ הויבערגער ראָזה (ארגנטינה)
זיידן אדאלף (וועגעזעלא)
זוסקינד ישראל (פאריז)
פרוי מגר. טאובעלעס —
מבית יאסעס (טרנוב)

יאכימוביטש (ארגנטינא)
ליאן (לונדון)
ליאן עמיל (ארגנטינה)
ליכטבלאו עמיל (קראקא)
לאמענסדורף לעאפולד
מוישל רפאל (פראנקפארט)
שפילמן אברהם (בלגיה)
שפילר-פאבר סאלא (קראקא)
פינדר הוגו (קלאַצקאָ)
פינדר יעטי מבית רייער (קלאַצקאָ)
פעלדשטיין פעלעק
פערסטר עו"ד רומאן
פרעליך פעפא (טאראנטא)
צעטעל (טאראנטא)
קאָם שלמה
קנעכט אברהם (מונטרעאל)
ד"ר ריין שלמה (וואראצלאוו)
ראזנבלאט אברהם (ארגנטינא)
רוטנברג לולה
ד"ר ראפאפארט זיגמונד (לאָנדאָן)
ראנד עמנואל (וואראצלאוו)
שפערבער חיים (פאריז)
ד"ר מוסקאטנבלוט (דזשערזשאָנאָוו)
שמירער וואלהעלם
שטינלער ריסיעק

בן ציון אוזן
ישראל

קנאי לשפה העברית — יוסף אומנסקי ז"ל

יוסף אומנסקי ז"ל נולד בכ"ח טבת ה'תר"ל (1870) באוקראינה. קבל חינוך מסורתי והורני ורכש לו השכלה יסודית ומקיפה בכל למודי היהדות וגם ידיעות כלליות רחבות.

הוא היה ציוני מימי נעוריו וקנאי לארץ־ישראל ולשפה העברית.

לפני למעלה משבעים שנה, עוד בשבתו ברוסיה, פנה אל ד"ר מנדלשטם בקיוב בבקשה לאשר עליתו לארץ־ישראל. התשובה היתה שלילית, כי ד"ר מנדלשטם פקפק, אם יוכל לקיים את אשתו וילדו בארץ.

בשנת 1903 (לפני 63 שנים), השיג מהשלטונות הרוסים רשיון לפתוח במקום מגוריו, בעיירה דובובה, מחוז אומן פלך קיוב, חדר עברי מתוקן, בו למד סטודנט יהודי בשם קרימסקי חשבון ורוסית בשפה הרוסית. מורה זה קבל שכר. אולם אומנסקי ושני חבריו (דוד ינשטין כעת בארה"ב, ויוסף וקסלמן נשאר ברוסיה), למדו תנ"ך, ספרות, דברי הימים וכו' בשפת ברליץ, עברית בעברית, חנם. עם ילדיו דבר רק עברית בהיותם עוד בגיל רך בני 3—4 והשפה השלטת בביתו היתה עברית.

הוא שנא את השלטון הצארי וחפש אפשרויות לעזוב את רוסיה. הדבר עלה בידו באביב 1906, כאשר הוזמן ע"י אגודת המורים העברים בגליציה ובוקובינה למלא תפקיד של מנהל ומורה בביה"ס העברי בויזניץ, בוקובינה.

אם כי ידע יידיש, רוסית וגרמנית לא דבר עם יהודים מיום עזבו את רוסיה בשנת 1906 כמעט מלה אחת בשפה אחרת, אלא בעברית. — הוא טען כי כל יהודי חייב לדעת עברית. בשנים — 1906—1908 עסק בהוראת השפה העברית כמורה ומנהל בתי ספר בויזניץ (בוקובינה), בגליניאני, ע"י לכ"ב (בגליציה המזרחית) ומשנת 1908 בטרנוב,

גליציה המערבית. במשך תקופה מסוימת היה פעיל בהסתדרות „המזרחי" בטרנוב ובשנת 1911 נבחר כציר לתעידה העולמית של „המזרחי", שהתקיימה בוינה. בשנות מלחמת העולם הראשונה גר בוינה וגם שם למד את ילדי הפליטים עברית. בשנת 1918 חזר לטרנוב ושהה שם עד עלותו ארצה באפריל 1934.

בשנתיים הראשונות גר בקבוצה „גניגר" וגם שם לימד את הורי החברים עברית. העמיד תלמידים רבים. ביניהם גם פרופסורים, רופאים, מורים ועד ידועי שם שאחדים מהם נמצאים בארץ ואחרים בחו"ל.

עד בהיותו ברוסיה התחיל לעסוק בחכורים על האמוראים. פרסם במאסף „איגר הספרות", בשנת תרנ"ו—1896, מאמר מקיף „תולדות רב". אח"כ פרסם בהיותו בטרנוב בשנים תרפ"ט—תשי"א, 1931—1929, שני ספרים „לוי בן סיסי" ו„רב" ובהם תולדותיהם של האמוראים הנ"ל ומאמריהם ערוכים לפי סדר א"ב. בארץ הוציא המוסד ע"ש הרב קוק, בשנים תש"ט—תשי"א — 1951—1949, שניים מחבוריו „חכמי התלמוד" ובהם שמות כל חכמי התלמוד ופירוט המקומות בתלמוד, בהם הם נזכרים. יתר חבוריו נשארו בכתובים.

היה טומר מצוות ומחמיר על עצמו, אבל התיחס בסובלנות רבה לבעלי דעות הפכיות. הגיע לשיבה טובה וזכה לראות בחייו דור חמישי בארץ.

זכרו לא ימוש מקרבנו לעד.

יעקב פלישר
(מרחביה)

ד"ר שמואל שפאן ז"ל

נסתלקה מאתנו אחת הדמויות הנעלות והאצילות של ראשוני הציונים בגליציה, אהוב ונערץ ע"י ידידים ויריבים כאחד.

עסקן ציוני משחר ימיו, בעל טוהר מידות; מנהיג ציוני למופת — ללא רבב של רדיפת כבוד, מסור ללא גבול לתפקידו הציבורי, הן כמנהיג ציוני במערב גליציה, הן כפרנס וכראש קהילת טרנוב.

שמואל שפאן רכש בכוחות עצמו את השכלתו ואת מקצועו כעורך־הדין.

ד"ר שמואל שפאן ז"ל

אוהב אדם היה, לוחם באומץ לב על צדק וחושר וטוען לזכויות האדם, והיהודי הפשוט. את העסקנות ראה לא כמקצוע, אלא כשליחות והוא מילא אותה בקנאות ובמסירות. משנת 1913 השתתף בכל הקונגרסים הציוניים, כנציג ציוני מערב־גליציה, עד גילו

המאוחר. כשנה זו מבלה הוא את ירח־הדבש שלו בארץ־ישראל ובין היתר זוכה גם לראות בראשית בניינה של מרחביה.

משנת 1927 הריהו חבר בית־הדין הקונגסאי עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה; ראש ועד־ההורים של השומר־הצעיר בעירו; פועל גם רבות למען כל תנועת הנוער החלוציות; מבוני בית־הספר העברי בטרנוב; מרכז התרבות העברית, מייסד הספריה הציונית העממית, שנקראה על שמו, ובה התאחדו בזמנו כל הספריות התנועתיות בעיר, אירגוני ספורט ועוד.

הודות לתכונותיו האישיות הוא זוכה לנצחון הציונים בבחירות לקהילת טרנוב ומתמנה כראש קהילתה. כאן הוא פועל רבות בשטח הסוציאלי, פיתוח בית־חולים יהודי, בית־יתומים, ארגוני ספורט ומוסדות־צדקה שונים.

כל השנים לא ויתר על הרעיון של עליה והגשמה עצמית. בשיא הקריירה שלו — עלה עם משפחתו ארצה (1934) וכאן מתחילה מלחמה קשה על... הקיום. המנהיג הוותיק מצמצם את פעילותו העניפה למסגרת „הוועד של יוצאי טרנוב" בחיפה; הוא מקים קרנות עזרה לעולים נצרכים; הוא גם היוזם להוצאת ספר־זכרון, רב מידות ליהדות טרנוב.

באותם הימים הריהו עושה נסיון נועז לעבור לעבודת־אדמה. למרות גילו, ואנו רואים אותו על יד ביתו בגבעת־עדה מגדל עופות, כבשים ועגלים — מלא חדוות יצירה.

בגיל 86 נפטר ד"ר ש. שפאן. הוא מת בהספידו ידיד בישיבת ועד יוצאי טרנוב, בביתו בחיפה.

בהלוויתו השתתפו רבים מכל רחבי הארץ — מחוגי האינטליגנציה ופשוטי־עם, מהעיר ומהכפר והקיבוצים, כולם באו לחלוק כבוד אחרון לידידם בדרכו האחרונה.

(„על המשמר", 14.3.67)

קרסל

דניאל לייבל ז"ל

רק זה מקרב שפעו מכל העברים ברכות למלאת לו שבעים וחמש שנה ומשאלת מוקיריו היתה שתצא לאור אסופת מתקריו הפזורים — ולא זכה.

לפני עשר שנים נזדמן לי להפגישו עם ריעו ב„חדר" פרופ' שלום בארון, מגדולי ההיסטוריונים שבדור והייתי עד־שמיעה לשיחה קולחת על טרנוב. היא טארנע ביידיש, שכה גדלו שניהם. יליד דמביץ היה, היא העיר שהציב לה ציון בספר־זכרון שערך. אולם מילדותו היה בטרנוב, היא העיר שבימי ההשכלה זהרה מאישיותו של ברנדשטטר

ובימי ההתנערות הלאומית בשלהי שנות התשעים־כציונות המעשית: אגודת „אהבת ציון" וייסוד מחניים.

בדור השני להתנערות לאומית עברית־ציונית היתה זו אגודת בחורי ישיבה „השחר", שהתרכזה באותה סביבה ובאווירתה גדל לעברית ולציונות. נתפזרה החבורה של „השחר", מי לארץ בימי העליה השניה (יצחק לופבן בן עירו ודב קמחי), מי ל„חכמת ישראל" (ריעו מנוער אף הוא — י. פריס־חור). אולם שונה מהם היה הוא. הצעיר בחבורה, שנתפס לתנועת פועלי־ציון מנערותו. ה„רבי" האחר היה יעקב קנר והשני יצחק שיפר. שרנוב היתה, כידוע עריסת תנועת „פועלי ציון" בגליציה. אולם כל שביקש מרחב־מחיה בתחום זה, יצא אל מחוצה לה ולייבל אחד מהם נעשה פעיל התנועה בפולין ובעיקר בכתב — בפובליציסטיקה לוחמת ובעריכה — והכל ביידיש. אולם תכונת־המחקר שבו לא נדחקה. בהשפעתו של שיפר עבר לחקר־יידיש ולסיגולו המעשי: התקנתו של כתיב ראוי לשמו, ענין שהיה מחלוציו הראשונים. יחד עם כך משורר היה ובעל זיקה עמוקה לשירה (זכה לכינוס שירתו היידית עוד בראשית שנות העשרים). מכאן חדירתו היתירה לנבכי המקרא ולשלל אוצרותיו. עשה בפולין שלאחר מלחמת־העולם הראשונה בעריכת עתונות פועלי־ציון ולאחר הפילוג עבר לתנועת פועלי־ציון שמאל. בדרכו לארץ עשה בברלין ושם הכיר לראשונה את ביאליק ומאז ההיכרות הקרובה אתו. שנמשכה עד פטירתו של ביאליק. זכרונותיו על ביאליק (ב„גאלדענע קייט"), הם מהמופלאים שנתפרסמו אי־פעם, ובאכסניית ביאליק (ב„רשומות") אף השתתף בעניני פולקלור. בארץ פעיל כל הימים והשנים בתנועת פועלי־ציון שמאל ועם המפלגה עבר למפ"ם ואחרי כן לאחדות־העבודה. תוך עבודתו ב„דבר" פעיל היה בעתונות פועלי־ציון ביידיש ועם זאת פירסם לרוב בעילום שם מחקרים ומאמרים ב„דבר" (תיזכר רשימתו המרשימה על אביר ההתבוללות בגליציה נתן לוונשטיין, שנדפסה ב„דבר" לרגל פטירתו, בה חשבון נוקב עם ההתבוללות בגליציה ויחד עם כך אלגיה על דמות גדולה זו). אף שירים ותרגומי שירה הופיעו בעילום שם ובאלה תרגומו ל„אנהלי" לסלובצקי (תחילה בקובץ „מנחה" ובנפרד ולאחרונה בתשכ"ב). חלם כל השנים על שעה פנויה למחקרי מקרא ולשון שלו. זו ניתנה לו עם פרישתו מ„דבר" לפני כמה שנים. עבר לירושלים ובזה אחר זה היו מופיעים מחקריו אלה, שהקיפו גם את המגילות הגנוזות. מחקרים אלה מפליאים בחידושיהם וכן בהבנה מעמיקה בכבשונם של כתובים וקשרי־לשון, שלמראית־עין נראו רחוקים ביותר. היה איש־שיח, אם בעניני לשון ומקרא ואם בעניני יום ואירועי עבר. היתה בו מזיגה בלתי־שכיחה של זיקות שונות ומרובות, שחוט השני בכולן גם יחד — שורשיות יהודית בעלת השלכות מרובות ומגוונות לעבר ולהווה גם יחד.

(„דבר", י"א אדר א' — תשכ"ז)

י. פלישר

ז א ב ב ל ו ך (ווביציו) ז"ל

נפטר בבית אלפא ב־27.6.63 בגיל 64.

נולד בכפר על יד טרנוב שבגליציה, איפה שספג את אהבת הטבע והאדם. כבר בגיל צעיר התגלה כעילוי, את לימודיו הראשונים גמר בחדר ובבית המדרש „קלויז" בטרנוב.

בוגר הגימנזיה בטרנוב ממיסדי השומר הצעיר בעיר. ראש הקן בעיר ומארגני ההגנה בטרנוב נגד הפורעים הפולנים אשר השתוללו עם הקמת המדינה החדשה בתום מלחמת עולם הראשונה. מעולי השומר הצעיר הראשונים יצא עם קבוצת עולים בינואר 1920 בדרך בלתי ליגלית, טילטל מספר חדשים דרך הקרפטים מרומניה והגיע ארצה ב־17.5.1920.

כאן בארץ עבד בכבישים ובגליל, בביתניה עלית, ממיסדי קיבוץ שומרי ראשון בית אלפא והקיבוץ הארצי, יצא לשליחות התנועה ברומניה ובפולין. פעיל בקבוץ הארצי ובהסתדרות בשטח התרבותי והרעיוני, מרצה בסמינריונים, פובליציסט מוכשר, פרסם מאמרים רבים וספרים. קנאי לדרך הרעיונית של תנועתו.

א. ה.

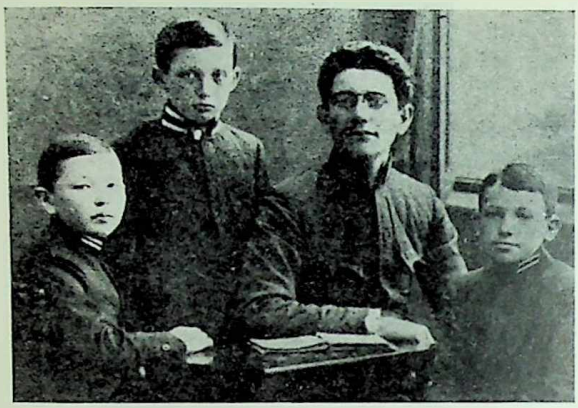
ד"ר נ פ ת ל י ש ו ר ץ ז"ל

נפטר בתל־אביב בגיל 67 שנה, 18 בנובמבר 1967. נולד בטרנוב למשפחת ציונים נאמנים. כתלמיד הגימנסיה בעירנו כבר היה מושפע מהתורעה היהודית והציונית.

לאחר סיום הלימודים באוניברסיטה בווינה קיבל את התואר ד"ר פילוסופיה והתחיל לעבוד בבנק יהודי בטרנוב. מהבנקאות עבר לעבודה בחברת ביטוח ובשטח זה התבלט בכשרונותיו המיוחדות ומשך זמן קצר עלה דרגתו כאחד הפקידים הבכירים בחברות ביטוח בלבוב ובוארשה.

ד"ר נפתלי שורץ היה מאד פעיל בתנועה הציונית ועסק בעניני ציבור שונים. בשנים מ־1930, בתקופת הוויכוח בענין האיחוד בין המפלגות „התאחדות" ו„פועלי־ציון", היה ד"ר נפתלי שורץ מהמנהיגים התשובים בתנועת „התאחדות" במזרח־גליציה, אשר התנגדו לאיחוד ונשארו נאמנים ל„התאחדות" לפי תפיסת א. ד. גורדון.

ד"ר נפתלי שורץ השתתף בכמה קונגרסים ציוניים ובשנת 1940 עלה ארצה. בארץ־ישראל עבד ב„הסנה", חברה ישראלית לביטוח.

משמאל: נפתלי שורץ, שמואל וואגדשטיין

לאחר זמן תפס מקום חשוב בחברה זו, פירסם כמה ספרים על בעיות הביטוח והיה כרצה ב„מכון לביטוח".

עד פטירתו היה ד"ר נפתלי שורץ פעיל במועצה הלאומית למניעה תאונות בדרכים והיה חבר האיגוד הישראלי של חברות לביטוח. ידידיו ומוקיריו העריצוהו על יושרו ותמימותו.

א. ח.

לזכר אהוד שחר (שורץ) ז"ל

אהוד שחר (שורץ) נולד בשנת תרצ"ו בקיבוץ מרחביה. אביו — אהרן (ארטעק) שורץ יליד טרנוב, היה אחר מלחמת העולם הראשונה חבר פעיל בתנועת „השומר הצעיר" בעיר מולדתו. הוא עלה ארצה בשנת תרפ"ה (1925) והתישב במרחביה עם אשתו עליזה מבית זברסקי, אחד ממייסדי הקיבוץ הזה.

אהוד התחנך במוסד מרחביה וכבר מילדותו „היה אתד הצברים השובבים והאמיצים של המשק... היה חדרץ מאוד ואמיץ מאוד" •.

באוגוסט 1954 התגייס לצה"ל. נפל במילוי תפקידו בקרב עזה כיום ז' אדר תשט"ו (28.2.1955). היה בן י"ט במותו.

אבל כבד התחטף את הוריו, קרוביו וחבריו בקיבוץ...

• מדברי חבריו על קברו (חוברת לזכר אהוד שחר — הוצאת קיבוץ „השומר הצעיר", מרחביה.
•• מהחוברת הנזכרת לעיל.

אהוד שחר (שוואַרץ) ז"ל

אביו — ארסק אמר ביום ההלויה על קברו:

„אהוד, אהוד,
גידלנו אותך וחינכנו אותך.
נתנו לך כל מה שהיה ביכולתנו,
חינכנו אותך, שתוכל לעמוד במבחנים הקשים ביותר,
אתה עמדת במבחן, אך שילמת מחיר יקר מדי.
הננו גאים עליך.
נפלת במילוי תפקידך, לקראתו חינכנו אותך.
מכל הארץ באו לחלוק לך כבוד, המגיע לך.
הלכת מאתנו והשארת אותנו שבורים ורצוצים.
למענך, למען כבודך וזכרך נמשיך לחיות ולעבוד באותה רוח שחינכו אותך.
שלום, בני היקר אהוד, שכב במנוחה".

וגם חבריו מהקיבוץ הדגישו בדבריהם על יד קברו: „אהוד היה תמיד בין הראשונים למלא כל תפקיד קשה שנדרש, גילה זריזות רבה, התמסרות ופריון־עבודה עצום".

אהוד היה „חבר תנועה נאמן לערכיה, מסור בלב ונפש למולדת, לחברה, לקיבוץ, למשפחתו ולקבוצה שבה אהב אותה ואת כל אחד מחבריה".

וכותבת עוד חברתו מהקיבוץ עדה בחוברת לזכרו:

„הוא נפל בגבורה ואנו גאים בו. נמשיך את מלחמת העם הצודקת למען המשך החיים, למען השלום והצדק שאנו שואפים להם וזכרו של אהוד יישאר בקרבנו לעד".

גם אנו, אנשי טרנוב, גאים בו, אהוד שחר (שורץ), בנו של ארסק שורץ, יליד טרנוב.

• מהחוברת הנזכרת לעיל.

קטעים מהישוב היהודי לשעבר
בטרנוב – בתמונות

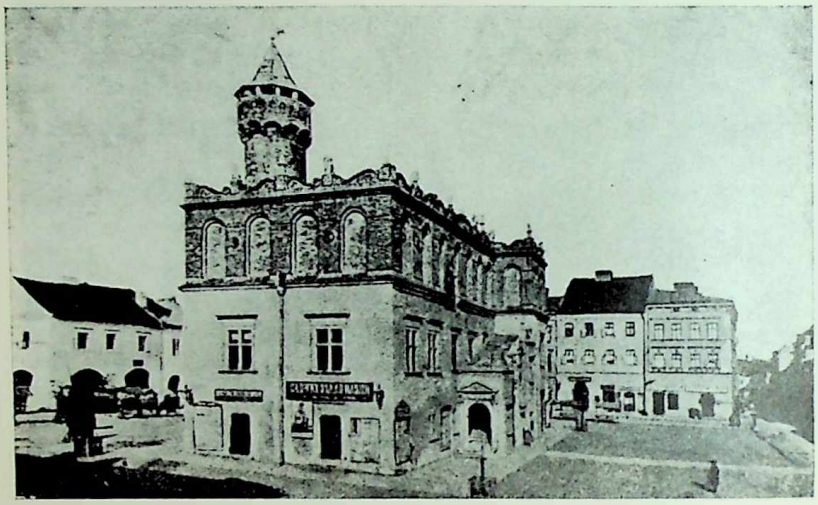
פראגמענטן פון דעם אמאליקן יידישן
ישוב אין טארנע – אין בילדער

דאס ניכטיקסטע, וויבאלדיקע וועלט האבן מענטשן אין פארבן אין
שוין פראנצויזיש כאשטבול באלאקיי אין א לאנגער רי־ אראנזשמענט
אין ווייזיק איך וויל אין מישער יו אין אין דאס לאנדשאפטן
כאשר ״וויבאלדיק.״

וס וואקס אכער באשר פאוועל טיפ סוס סקפ א רוסאא גון אוידיאר
ר־וס צו כאשינסטאר, אי אצא באכטאל פיזיזיד־ידי ־וועמ האלט
אין פארבן ווכיל באל פאוועל טיז אוידיאר אין ר־ צוי־ כאידאר
וועכ ״פארבן.״

פון וואקס אכער באשר פאוועל טיפ סוס סקפ א רוסאא גון אוידיאר
ר־וס צו כאשינסטאר, אי אצא באכטאל פיזיזיד־ידי ־וועמ האלט
אין פארבן ווכיל באל פאוועל טיז אוידיאר אין ר־ צוי־ כאידאר
וועכ ״פארבן.״

העיר – די שטאט

דער מארק און דאס ראטהויז פארן הויבן אין א שבת־טאג השוק ובית העיריה לפני הכואה ביום שבת

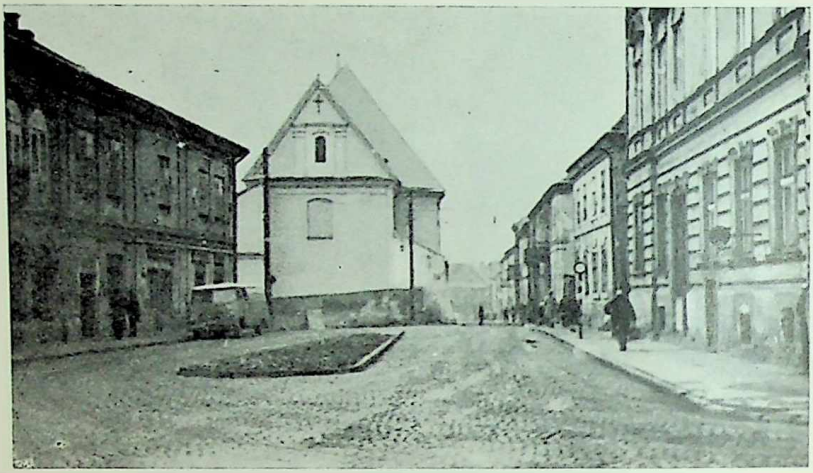
רחוב „מיזעלקע סכאדי" „גרויסע שטיגן־גאס

רחוב פילזנער־טויער — בהמשך: רחוב לוואווסקא
פילזנער־טויער און אין דער פארלענגערונג די לעצבערגער־גאס פאטאגר. בערגכן 1964

רחוב וואלאווא — וואלאווא־גאס פאטאגר. בערגמן 1965

רחוב בערנארדינסקאַ — בערנארדינסקאַ־גאַס פאטאגר. בערגמן 1965

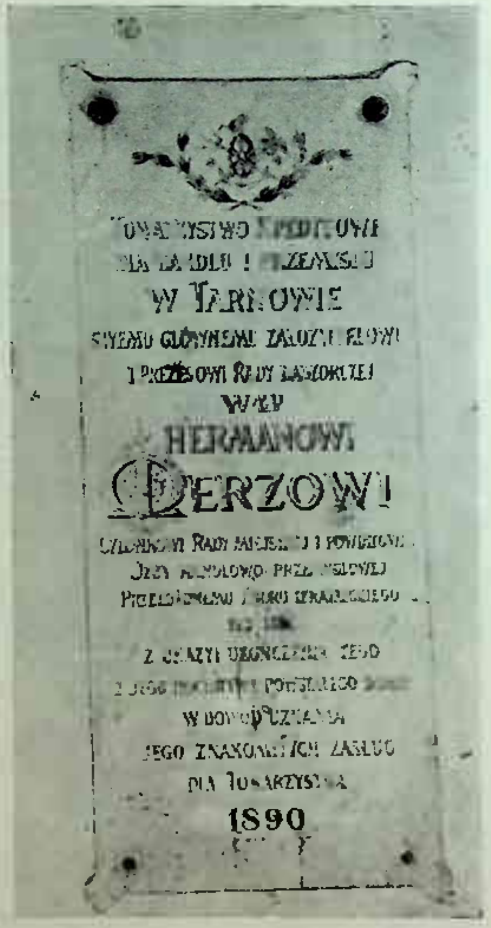
רחוב גולהאַמער — גאָלדהאַמער־גאַס פאַטאָגר. בערגמן 1965

רחוב „פלאץ וואלנאשצי" (בעת הכיבוש הנאצי: בכר מאגדעבורג)
„פלאץ־וואלנאשצי־גאס (חוץ־פלאץ) — בעת דער דייטשער אקופאציע — מאגדעבורגער פלאץ
בית עם הסימן (X) עומד על המקום שבו היתה תחנת האוטובוסים
דאס הויז מיטן טיכן (X) שטייט אויפן אָרט, ווו ס'איז פריער געשטאנען די אוטאבוס־סטאציע

תחנת הרכבת — דער וואקזאל (פאסאגיר. בערגען 1967)

דער אנדענק־טאוול, וואס איז געבליבן נישט בשעדיקט ביזן הייַנטיקן טאג. נעפינט זיך אינעם הויז אין דער גאלדהאמער־גאס און איז אין זיינעריַיס אייגנטומערס געווארן לכבוד דעם גרינדער פון דער „קרעדיט־געזעלשאפט פאר האנדל און אינדוסטריי" אין טארנע. הערמאן מערץ ז"ל, דעם סארדינספולן נעזעלשאפטלעכן טוער און ראש הקהל (אין די יאָרן פרום 1870). א דאנק זיינע באמיאונגען איז אויפגעבויט געווארן דאס צווייַ־שטאקיגע הויז, אין וועלכן די דערמאנטע קרעדיט־גנשטאלט האט טארנומען דעם נאנצן סארטער. (סאסאנר. ". בערגמאן 1966)

מחאות היהודי בטרנוב לפני החורבן

יהדות טרנוב לפני מדעות ב"שבועון יהודי" (פיגאזניק
וכיראוסקי) עיצא לאור בטרנוב לפני החורבן

Ani grosza za towary niemieckie.

Terror band hitlerowskich na ulicach Państwa Żydów w Niemczech papierze się z bolącym dniem.
Tylko bojkot ekonomiczny co pochodzi z Niemiec hitlerowskich może pomóc krzywdzonym naszym. Akcja bojkotowa musi

WIELKIE ZGROMADZENIE PUBLICZNE

które odbędzie się w niedzielę dnia 16-go maja 1933 r. o godzinie 5-tej po południu na podwórzu koło Starej Bożnicy głosić na temat

„Nasza odpowiedź na bestjalstwo hitlerowskie"

referować **DR JOACHIM HEIGER i SALOMON MEHR.**

W razie niepogody Zgromadzenie odbędzie się w Stare

Zjednoczony Komitet dla niesienia pomocy Żydom w Niemczech.

Z Organizacyj mieszczańskich

Wyjazd chalucōw

Przeciw przynale- ńskiej.

Sjonistycznych w Tarnowie

ROTESTACYJNE

Zebranie Obywatelskie

Niedzielskiego

Uroczyste

Wielkie zebranie protestacyjne

przeciw ograniczeniom emigracyjnym rządu palestyńskiego.

tow. Dra Schwarzbarta

czwartek dnia 29-go października 1931 roku o godzinie 8-ej wieczór

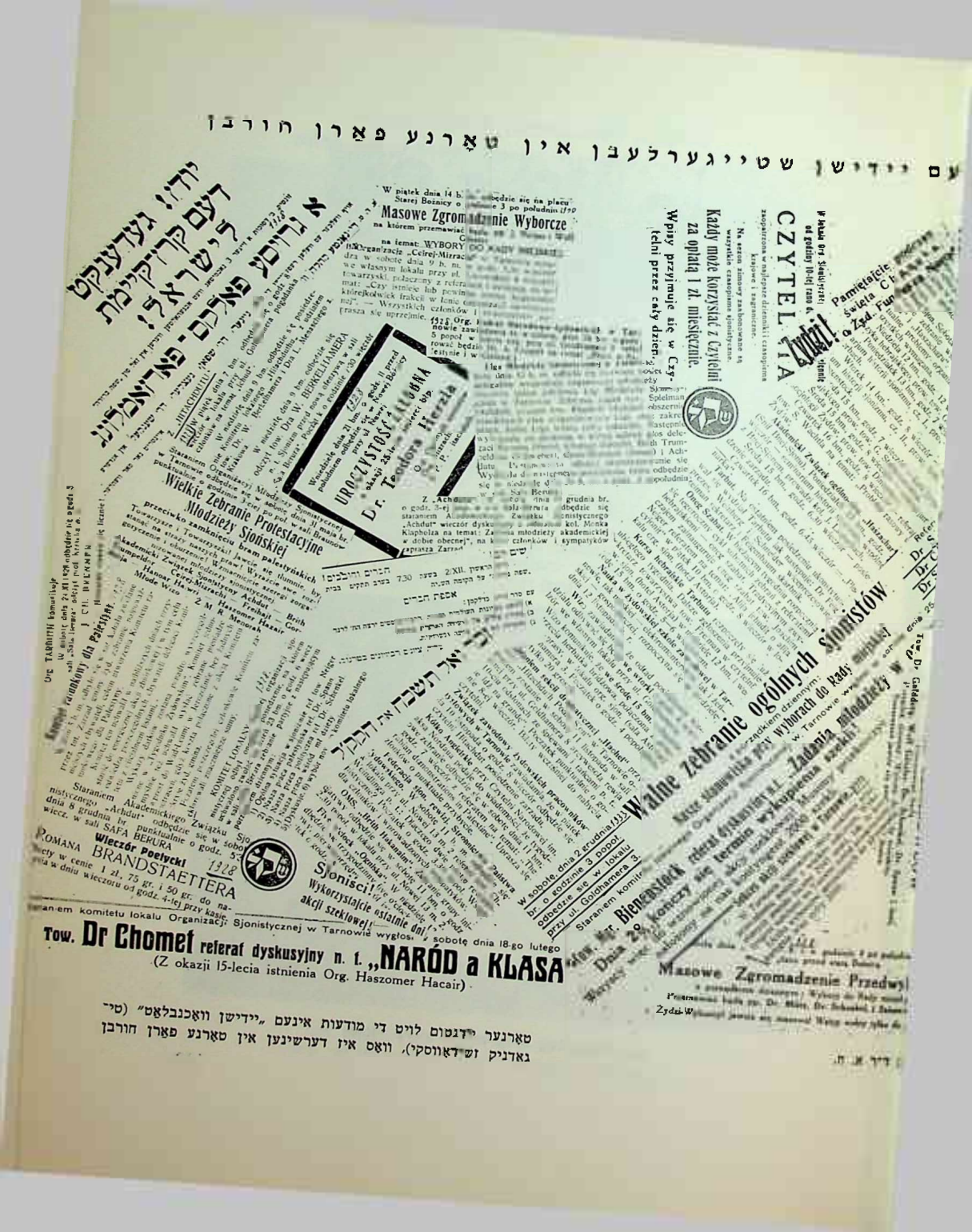
Ch. N. Bialik

REFERAT na temat

Wyzwolenie ducha

Przedsprzedaż biletów w księgarni A. Seidena.

Żydzi! Pa... o cierpieniach braci naszych w Niemczech

טאַרנער ייִדנטום לויט די מדעות אינעם „יידישן וואָכנבלאַט" (סי־
נאדניק זש־דאַווסקי), וואָס איז דערשינען אין טאַרנע פאַרן חורבן

הנהגת הקן „הנוער הציוני" בטרנוב בשנת 1930
יושבים משמאל: נחום בלומנקרנץ (היום בארצות הברית), וויסיא סינגרמן־סרימן (היום בישראל), שלמה ישראל (היום בקאנאדא)
עומדים משמאל: וויקטור וויס (היום עו"ד לעזאנוני בישראל), יעקב ביננישטוק (היום עו"ד בישראל), יוסף סרימן (היום בישראל)

קבוצת ציונים צעירים בטיול בשנת 1928

פון דער סאציאליסטישער באוועגונג אינעם יידישן טאָרנע

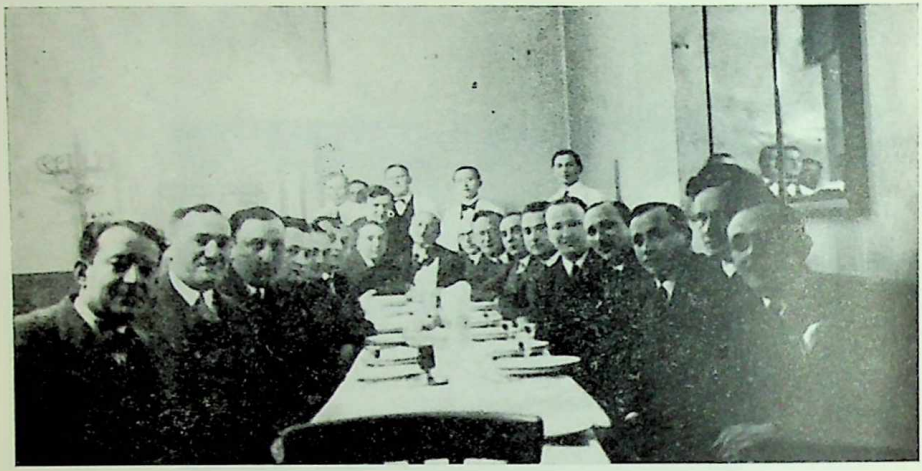
הפגנת צעירי „בונד"—„צוקונפט" (העתיד) בטרנוב ביום 1 במאי בשנת 1935
אן ערשטער־מאי דעמאָנסטראַציע פון דער יוגנט — „בונד"־אָרגאַניזאַציע „צוקונפט" אין טאָרנע
אין יאָר 1935

תנועת הנוער „פועלי־ציון־יוגנט" בטרנוב בשנת 1921
„פועלי־ציון־יוגנט"־אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע אין יאָר 1921

קציניס יהודים, בני טרנוב, בצבא האוסטרי בעת מלחמת העולם הראשונה
יידיש: אפיצירן, טאַרנער קינדער, אין דער עסטרייכישער ארמיי בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה
עומדים משמאל (שטייען פון לינקס): בצלאל שפייזער, יוסף אוכער, ר. וועדמוס, דאָלעק לעווינגער,
זעמעל, ישראל פעלדשטיין, קאַרעץ (תי בקאנאדא), מארגוליית יוליוש (תי בישראל), עמיל
אדלער (תי בישראל). ווילדשטיין, לעווינגער מאַנעק — שוכב (ליגט): דאָלעק אייכהאָרן

מכבת רעים א פיירלעכער חבֿרים־צוזאַמענקום

יושבים משמאל (זיצן פון לינקס): רוזענבֿרג, וויסמן, שטרוכינג, יוסף איזראַעלאָוויץ, דאָלעק פומערנץ, אברהם יורסנר, ד"ר איגנאַץ גולדפינגר

באמצע (אין דער מיט): שלמה אייכהורן, — עומד לידו (שטייט נעבן אים): ד"ר מוסקאָטנבלים

יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): גרינפלד, מאנעק קאַץ, אולעק בראנד, אייכהורן, יעקב האבר, ד"ר הערמאן פומעראַנץ, ד"ר פעניכל, ד"ר אדולף קאַץ, ד"ר לייבל

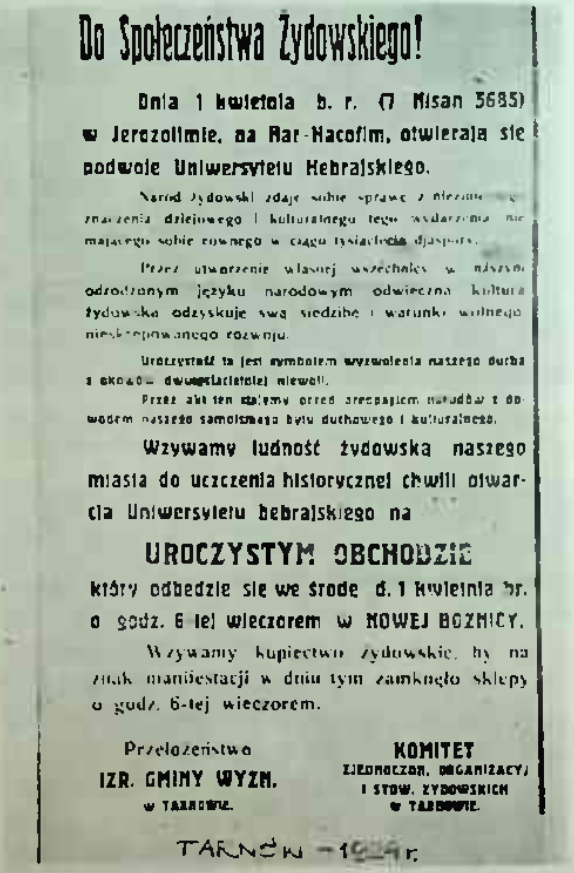

חוג כדורגל של אגודת ספורט „שמשון" בטרנוב

רער פוטבאָליסטן־קרייז בײם ספארט־קלוב „שמשון" אין טאַרנע

דער פּאַרטרעט פון דער באַוווסטער טאָרנער נדבנית דבורה וועקסלער ז״ל (נסטר געוואָרן אין יאָר 1887) איז ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געהאָנגען אין אויפנאַם־ביוראָ פון יידישן שפיטאָל אין טאָרנע. אין דער צוואה האָט די אייגעלע סילאנטראָפין פּאַרשרייבן דער יידישער קהילה אין טאָרנע אירע צוויי גרויסע הייזער אויף דער פּאָלוואָרטשנא — און נאָוואָ־גאָס בתנאי. אַז די הכנסה פון די הייזער זאָל גיין אויף אויסצוהאלטן דאָס יידישע שפיטאָל אין טאָרנע. אין אייגעם פון די הייזער אויף דער נאָוואָ־גאָס האָבן זיך געפונען די יידישע קהילה ביוראָען דעם פּאַרטרעט האָט נעפונען אונדזער יונגער בערגמאַן אין א קריסטלעכער ווינונג אין טאָרנע

Do Społeczeństwa Żydowskiego!

Dnia 1 kwietnia b. r. (7 Nisan 5685) w Jerozolimie, na Har-Hacofim, otwierała się podwoje Uniwersytetu Hebrajskiego.

Naród żydowski zdaje sobie sprawę z niezmiernego znaczenia dziejowego i kulturalnego tego wydarzenia nie mającego sobie równego w ciągu tysiącleci djaspory.

Przez otwarcie własnej wszechnicy w własnym odrodzonym języku narodowym odwieczna kultura żydowska odzyskuje swą siedzibę i warunki wolnego nieskrępowanego rozwoju.

Uroczystość ta jest symbolem wyzwolenia naszego ducha z okowów dwutysiącletniej niewoli.

Przez akt ten stajemy przed przepaścią narodów z obowiązkiem naszego samolistnego bytu duchowego i kulturalnego.

Wzywamy ludność żydowską naszego miasta do uczczenia historycznej chwili otwarcia Uniwersytetu hebrajskiego na

UROCZYSTYM OBCHODZIE

który odbędzie się we środę d. 1 kwietnia br. o godz. 6 tej wieczorem w NOWEJ BOŻNICY.

Wzywamy kupiectwo żydowskie, by na znak manifestacji w dniu tym zamknęło sklepy o godz. 6-tej wieczorem.

Przełożeństwo
IZR. GMINY WYZN.
w TARNOWIE.

KOMITET
ZJEDNOCZON. ORGANIZACYJ
I STOW. ŻYDOWSKICH
w TARNOWIE.

TARNÓW – 1924 r.

די פארשלאגונג פון דער יידישער קהילה אין טארנע רופט די פארנער יידן צו מאניפעסטירן דעם 1.4.1924 בשיכות מיט דער דערעפנונג פון דער העברעאישער אוניווערסיטעט אין ירושלים

באשעפטיקטע אין דער קאנפעקציע־פאבריק פון „צאודער און ווייגשטאק" אין טארנע פארן חורבן
עס שטייט דער דריטער פון רעכטס: אברהם זינגער — היינט אין טאראנטא

בית הספר מסחרי בטרנוב די האנדלס־שולע אין טארנע
יושבים מימין (זיצן פון רעכטס) מעס־אנרחי (היום מורה בבית הספר „מוריה" בתל־אביב).
ד"ר סאובע, מרת שנור, מרת אייגשפרוך (מנהלת בית הספר), קליינהענדלער אנדא, (—), ווילרשטיין

„WAWEL" B. SCHEINOK
TARNÓW
KRAKOWSKA
pecjalny skład
Fabryka
konfekcji damskiej
JÓZEF KETZ
poleca swe wyroby
Tarnowska 13. Tel 327
„SILESIA"
TARNÓW Krakowska
ZAKŁADY PRZEMYSŁOWE „TARNOWIANKA"
EKSTEIN w TARNOWIE
ZWIĄZEK KREDYTOWY w Tarnowie
z ograniczoną odpowiedzialnością
Spółdzielnia z ograniczoną odpowiedzialnością
ul. Bernardyńska 23.
Braci Rachuth
Fabryka
Adwokat
Dr. Abraham Chomet
otworzył kancelarję
Tarnowie przy ulicy Bernardyńskiej L. 25.
damsk
Przy ulicy Wałowej L. 23
Świat
Dr W. Mandel
powrócił.
Dr med. JÓZEF HANDLER
Dr. S. GOLDMAN
ZŁOTY P
Salomon Lion
Eksport ja
A. Bursztyn, Tarnów
najnowsze modele zagraniczne
Dla obecnej mody
najmodniejszy zakład bieliźniany
poleca żydowskie książki liturgic
EWA
poleca
fabryka gorsetów
KLEIN i ITZKOWI
J. Geldzähler, Tarnów
ul. Wałowa L. II
Tel. 167
ZAWIADOMIENIE
Jakób Wandstein
LEKARZ-DENTYSTA
TELEFON Nr. 115.
Tarnów, Lwowska 5.
powrócił z zagranicy
PELUSZY MĘSKICH I DZIECINNYCH.
TARNOW, Targowa 4.
„Borsalino" „Lion" i inne.
„Hucket-superior"
Bernarda Kapellnera
PRZEDSZKOLE
Wild i Straus
Dr. HELENA LADNER
FUTRA
SAMUEL SPANAUER
TARNÓW
Dr. ADOLF KATZ
przeniósł swoją kancelarję na
ul. Wałowa L. 19.
Adwokat
IZRAEL OSTERWEIL
SÜSSERA
Isidor i Leon Frisch
Tarnow, ulica Wałowa 13.
(naprzeciw Kasy Oszczędności)
Tow. Eskontowe w Tarnowie
SPÓŁDZIELNIA Z OGR. ODPOW.

קטעים מבית הקברות בטרנוב

פראגמענטן פון בית הקברות אין טאַרנע

מצבה על קברו של הרב הגאון רבי מאיר אראק זצ"ל
מאָטאָגר. בערגמאן. 1966

מצבה על קברו של הרב ר' לחכישל השלבערשטאם זצ"ל

מצבת ר' מאיר עקשטין זיל

מצבת ר' הערמאן מערץ זיל

פאטאגר. בערגמאן 1966

מצבת ר' שלמה זלמן שיואנענפלד ז"ל
בן ר' אשר שוואנענפעלד ז"ל
נפטר תרפ"א (1921)

מצבת ר' אשר שוואנענפלד ז"ל (1831—1896)

פאטאגר. כערנמאן 1967

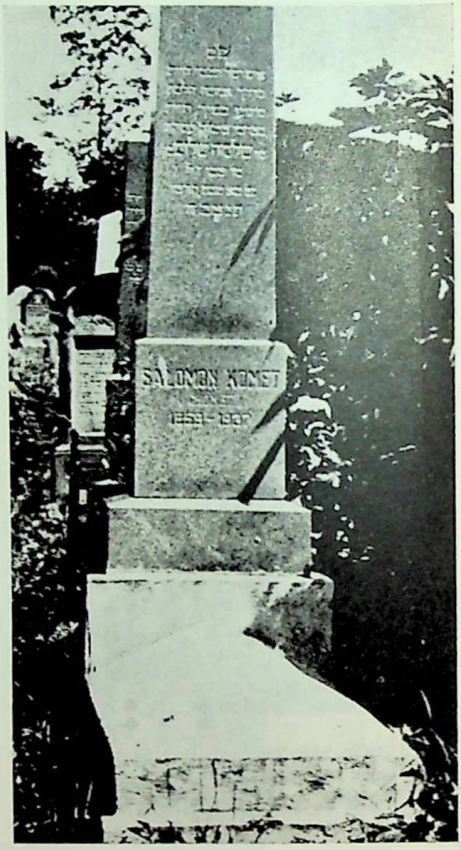

מצבת ר׳ הענריק זאלדינגער
תרכ״ט—תרפ״ב — 1869—1922

מצבת ר׳ שמחה קעללער ז״ל נפטר תרצ״ו (1936)

פאטאגר. בערגמאן 1966

מצבת ר׳ שלמה קאָמעט (כאָמעט) ז״ל
תרי״ח—תרצ״ג — 1858—1933

מצבת רבקה קאָמעט (כאָמעט ז״ל
תרכ״ד—תרס״ח — 1864—1928

פאָטאָגר. ד״ר א. ח. 1947

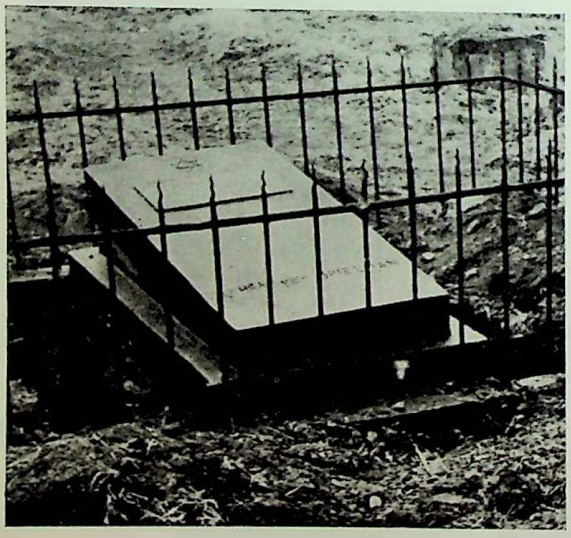
מצבה על הקבר של הרב מביעלסקא
(ביעלשץ) — ר' מנחם הלל ז"ל

מצבת ד"ר עמיל מיץ ז"ל נפטר תרפ"ד—1924
ולוח זכרון לזכר אחיו מנר. לעאן מיץ
שנפטר בלבוב בשנת 1940

מצבת ד"ר עמיל ווידר ז"ל וד"ר מאקסימיליאן רוזענבוים ז"ל
שנרצחו בידי הנאצים בשנת השואה

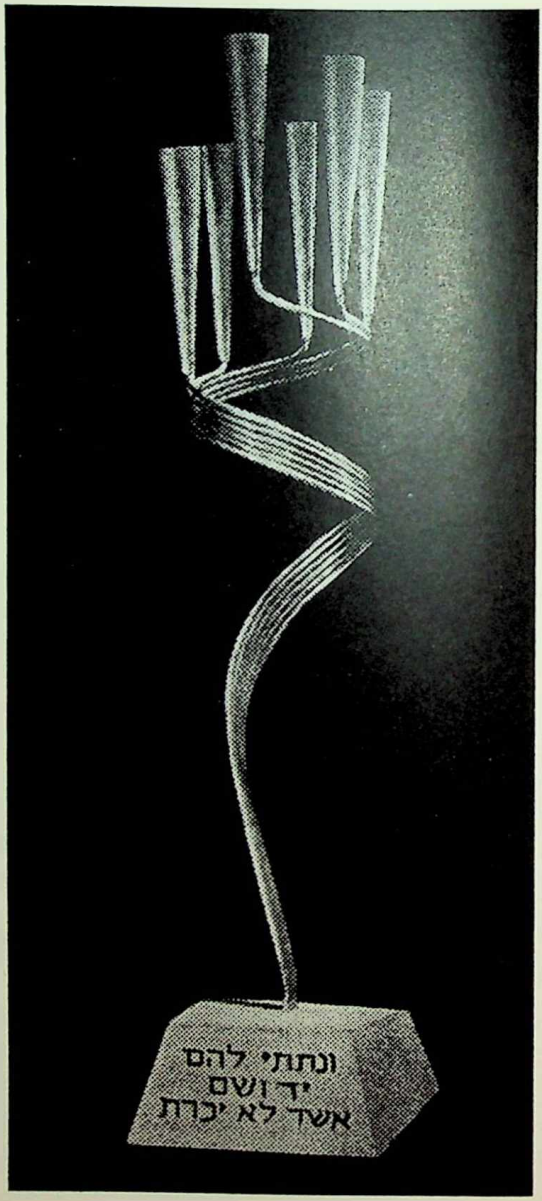

מצבת מגר. הצניח שפילמן ז"ל נספר בשנת 1945

הכניסה הראשית ל„בית הכנסת החדש" מתוך ברוחוב „נלווא"
דער הויפט־אַריינגאַנג צו דער „נייער שול" פון דער פראַנט־זייט אין דער נוואַ־גאַס

השואה

דער חורבן

יוסף קאַרנילא
רכּס־גן

יוסף קאַרנילא

דער וועג פון פּיין און יסורים

— 1 —

שוין צום סוף חודש אוגוסט 1939 האָט געהערשט אין טאָרנע אַן ערב־מלחמהדיקע בהלה. דעם 28טן אויגוסט 1939 האָט אַרום אַוייגער 11 ביינאַכט אויף דער טאַרנער באַנסטאַציע אויפגעריסן אַ צייט־באַמבע. אייניקע מענטשן זענען געהרגעט און אַ סך זענען פאַרוווונדעט געוואָרן. דער בנין פונעם באַנהויף איז זייער באַשעדיקט געוואָרן. דאָס איז שוין געווען אַ בולטער אַנזאָג פון באַלדיקן מלחמה־אויסברוך מיט היטלער־דייטשלאַנד.

דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939 האָבן טאָקע דייטשע אַרמיי־אַפּטיילונגען איבערשריטן די פּוילישע גרענעץ. דייטשע טאַנקן האָבן שוין געראַלט אויף די פּוילישע שאַסייען... דייטשע באַמבאַרדירער האָבן שוין אומגעשטערט באַמבאַרדירט פּוילישע שטעט און שטעטלעך.

די פּוילישע ארמיי־לייטונג האָט געמאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונגען אין דער לעצטער מינוט צו מאָביליזירן גרויסע רעזערוון, כדי אויפצוהאַלטן דעם שטורעמדיקן פאַרויסמארש פון דער דייטשער ארמיי.

אויך איך — אַן אויסגעדינטער סאַניטאַר־אונטעראָפיציר, האָב זיך געראַפּט צושטעלן צו דעם 5טן סאַניטאַר־באַטאַליאָן אין קראָקע. די באַן איז שוין אַבער נישט געווען טעטיק... פון קראָקע און אַנדערע אַרטשאַפטן זענען אַנגעקומען קיין טאַרנע מאַסן פליטים... יידן זענען געלאָסן אין דער ריכטונג צו מזרח... פּוילישע

אַרמיי־אָפּטיילונגען האָבן אין בהלה פֿארנומען זעמטלעכע קאָמוניקאַציע־מיטלען, כדי ווי אמשנעלסטנס צו דערגרייכן דעם טייך סאָן.

און וועו מיין 5טער סאָניסטאר־באַטאַליאָן איז אָנגעקומען קיין טארנע, האָב איך זיך צוזאמען מיט דער גאנצער אָפּטיילונג גלאָזט אין וועג אריין קיין מזרח... פֿארפֿאַלגט דורך דייטשע באָמבארדירער זענען זיך די סאָלדאטן פון מיין סאָניטאר־אפּטיילונג צעלאָפֿן, אויסבאהאלטנדיק זיך אין די זייטיקע פעלדער און וועלדער... דורך אומוועגן בין איך צוריקגעקומען קיין טאַרנע צו מיין פרוי און צווייי קינדער... אין דער שטאָט האָבן שוין געהערשט די רייטשן.

אָפּטיילונגען פון דער דייטשער ארמיי האָבן פֿארנומען טארנע דעם 8טן סעפּטעמבער 1939. קוים זענען פֿארביי עטלעכע טעג און די אַרגאנען פון דער געשטאָפּאָ האָבן אָנגעהויבן זייערע פֿארברעכערישע טעטיקייטן. אויך די „קריפּא" (דייטשע קרימינאל־פּאָליציי). יי עס. עס און די פּוילישע פּאָליציי, וועלכע מען האָט ערופן „פּאָליציא גראנאטאוואַ", ווייל זיי האָבן געטראָגן טונקל־בלויע מונדירן, האָבן באלד אָנגעהויבן צו הערשן אין דער שטאָט.

דער ערשטער אויפטו פון דער געשטאָפּאָ איז געווען דאָס באשטימען א קאָמיסאריאט שטאָט־פֿארוואַלטונג. צו וועלכער עס האָבן אָנגעגנג געהערט בלויז פֿאליאקן און נאָר א געוויסער צייט האָבן איבערגענומען די שטאָט־פֿארוואַלטונג בלויז דייטשן.

זעמטלעכע אמטן זענען באזעצט געוואָרן דורך דייטשן, וועלכע האָבן פֿארנומען די שענסטע יידישע ווויינונגען אין דער שטאָט.

„קרייז־הויפּטמאן" איז געוואָרן דער דייטש ערנעסט קונד. די דייטשע אָקופּאַנטן האָבן זיך באלד ענגומען צו רודפן די יידישע באפעלקערונג .אין אלע יידישע אונטערנעמונגען און גרויסע געשעפטן זענען אריינגעזעצט געוואָרן קאָמיסאַרן "Treuhaender", אין יידישע ווויינונגען זענען סיסטעמאטיש טאָג־טעגלעך דורכגעפירט געוואָרן רעוויזיעס, בעת וועלכע ס'איז צוגעגרויבט געוואָרן יידיש האָב און גוטס. די דייטשן האָבן געזאָרגט פאר זייערע משפחות אין דייטשלאַנד און האָבן צוגענומען ביי יידן אלץ, וואָס האָט געהאט א ווערט און געקאָנט ברענגען נוצן זייערע פרויען און קינדער אין דייטשלאַנד.

אלץ האָבן די דייטשע מושלים צוגעגרויבט: טייערע זילבער־און גאָלד־חפצים, קריסטאַלן, דיוואַנעס און זעלטענע מעבלשסיקער. נישט איינמאָל האָבן זיי מיך אַרויסגעשלעפּט פון מיין ווויינונג און אייגעגשפאנט מיך צו דער ארבעט ביים איבערפירן די צוגערויבטע ווערט־זאָכן אין די מאַגאזינען.

דאָס כאפן יידן אויף די גאסן, בפרט פון קרייזן פון דער יידישער אינטעליגענץ און דאָס סרייבן זיי צו ארבעטן ביים רייניקן און אויסקערן די גאסן — איז געוואָרן א סאָג־טעגלעכע דערשיינונג. מיט א גרויזאמער אכזריותדיקייט האָבן זיך יונגע

דייטשע עס.עס.־לייט מיט טויטן־קעפ אויף די היטלען איזדעקעוועט איבער די פארקנעבטעטע יידישע „גאסן־קערער", וואס האבן אנגטער מערדערישע קלעפ געמוזט נאר דערצו זינגען און טאנצן.

נישט איין מאל האבן מיך די דייטשן געטריבן צו דער ארבעט אויף די גאסן... אין א קאלטן, פראסטיקןווינטער־טאג אוועקצוקערן דעם שניי...

— 2 —

צווין דעם 12טן סעפטעמבער 1939 האבן זיך אויף די מויערן פון די הייזער באוויזן די שרשטע מודעות וועגן אנצייכענען די יידישע געוועלבער מיט א ווייס־בלאען כגן דוד אפצייכן פון א 15 צענטימעטערדיקן דורכמעסטער, דערביי האבן נישט בלויז די טירן פון די געוועלבער. נייערט אויך זעמטלעכע שילדן האבן געמוזט אזוי אנגעצייכנט ווערן .פאר עובר זיין די דאזיקע פראדעדענונג האט געדראט א גאר שטרענגע שטראף.

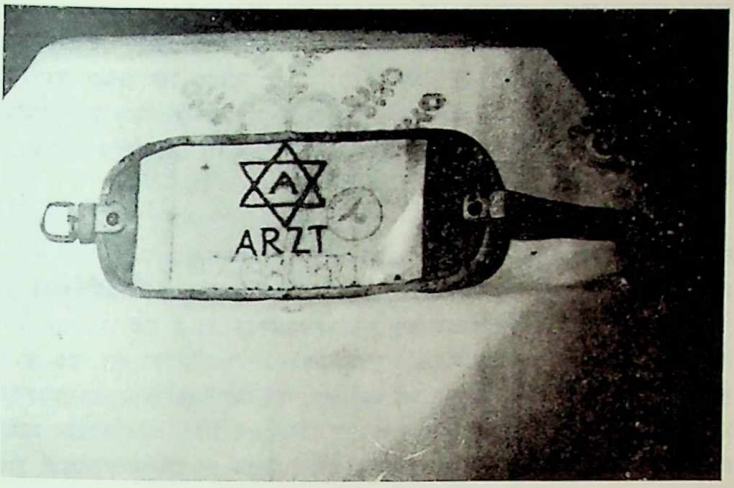
כדי אינטערצוגראבן די מאטעריעלע עקזיסטענץ פון דער יידישער באפעלקערונג, זענען לויט א פראדעדענונג פון 18.9.1939 פארבלאקירט געווארן אין די בענק אלע קאנטעס, דעפאזיטן און סייפן פון יידן, דערביי האבן זיי געמוזט יעדן סכום פון העכער 2.000 זלאטעס אייגצאלן אויף א „שפער"־קאנטא, פון וועלכן זיי האבן געקאנט ארויסנעמען העכסטנס 250 זלאטעס וועכנטלעך.

פארשידענע אדמיניסטראטיוון באגרענעצונגען האבן אין גרויסער מאס געטראפן די יידישע בעלי מלאכות, וואס האבן געמוזט זיך ראגלען מיט גרויסע שווערקייטן, כדי אויפצוהאלטן זייערע ווערשטאטן.

אזוי איז מיט יעדן טאג געשטיגן די נויט אויף דער יידישער גאס אין טארנע און דחקות און הונגער האבן זיך אריינגעריסן אין יידישע היימען. טארנער יירן האבן אנגעהויבן פארקויפן זייער צירונג און אנדערע ווערשפולע זאכן, כדי צו קאנען איבערהאלטן די שווערע צייט. די וואס האבן נישט געהאט וואס צו פארקויפן, האבן געהונגערט און זענען געווען אנגעווויזן אויף דער הילף מצד קרובים און פריינט, אדער מצד דער יידישער קהילה, וואס האט נאך דעמאלט אנטוויקלט אין א באגרענעצטער מאס א סאציאלע טעטיקייט.

— 3 —

דעם 23טן נאוועמבער 1939 איז פארעפנטלעכט געווארן א נייע גזירה, וואס האט פארארדנט, או אלע יידן פון ביידע געשלעכטער, אין עלטער פון העכער 10 יאר מוזן סראגן ווייסע בענדער אויפן לינקן ארעם, ברייטע אויף 10 צענטימעטער, מיט אן אויפגענייטן בלויען מגן־דוד. די מיטגלידער פון דער יידישער קהילה־

דער אַרעם־באַנד מיט דער אויפשריפט „אַרצט"

פֿאַרוואַלטונג האָבן געטראָגן שטייפע אַרעמבענדער מיט אַן אויסגעהאָפטענעם מגן־דוד, כדי מען זאָל זיי קאָנען אונטערשיידן פון אַנדערע יידישע איינוווינער. יידישע מעדיצינער איז דערלויבט געווארן צו טראָגן אויף די אַרעמבענדער נאָך אַ צווייטן באַנד מיטן אויפשריפט „אַרצט".

די דייטשע מאַכט־אַרגאַנען, ווי אויך די פוילישע פֿאַליציי האָבן געלייגט גרויס געווליכט אויף די ריינקייט פון די אַרעמבענדער און פֿאר אַן אומריינעם ארעמבאַנד איז מען באַשטראָפט געווארן מיט א געלטשטראָף, אַדער מיט ארעסט במשך עטלעכע שעה. פֿאר נישט טראָגן דעם אַרעם־באַנד האָט געדראָט תפיסה.

געשמדטע זענען אין יעדער באציאונג געווען גלייכגעשטעלט מיט אַלע אנדערע יידן. דער ש מ־ד האָט נישט געהאָלפן און די משמודים האָבן געטיילט דעם גורל פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע. אזוי למשל — ווען די געשטאַפּ־לייט גרונאַוו און אָפּערמאַן האָבן זיך געפונען אין דער ווויונוג פון משומר אינזשיניער בעסטער אויף דער שאָפּען־גאַס 4. בעת מען מען האָט ארויסגעטראָגן פון דאָרט די צוגעריבטע ווערטזאכן האָבן זיי ביי דער גלעגנהייט באמערקט, אז צווישן די אָנווועזנדע אין דער ווויונוג, האָט נאָר איין פרוי געטראָגן דעם אַרעם־באַנד. אָפּערמאַן האָט נישט לאַנג געצענגערט... אָלע אָנווועזנדע, וואָס האָבן נישט געטראָגן דעם אַרעם־באַנד, האָט ער ארויסגעטריבן פון דער ווויונוג

אויפן הויף פונעם הויז אין דארט אלע דערשאסן. געבליבן לעבן איז נאר די פרוי מיסן ארעס־באנד.

— 4 —

מיט יעדן טאג איז ס'ווערער געווארן דאס לעבן פון דער ייִדישער באפעלקערונג אין סארנע. שוין אין די ערשטע וואכן פון דער דייטשער אקופאציע איז איינגעשטעלט געווארן יעדע קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע טעטיקייט... עס זענען פארמאכט געווארן זעמטלעכע יידישע שולן און פאראיינען. אויף יעדן טריט און טריט האבן אונדז די דייטשע הערשער געגעבן צו פילן, אז אונדזער לעבן איז הפקר... פון טאג צו טאג זענען זייערע געוואלט־טאטן געווארן אחזריותדיקער. ביים באגעגענען אויף דער גאס א דייטש, האט א ייד געמוזט אים באגריסן און אראפנעמען דאס היטל פונעם קאפ. יעדער דייטש האט געהאט דאס רעכט צו נעמען א ייד צו יעדער ,אפילו ס'ווערסטער ארבעט. צו דעם צווינג האט ער צו יעדער צייט, ביי טאג צי ביי נאכט, געמעגט ארויסשלעפן א ייד פון דער ווינונג, געוועלב, ארבעט כאפן אים אויף דער גאס. די דייטשע באצווינגער האבן זיך באנוצט מיט אונדז ביים טראגן זייער באגאזש, ביים רייניקן זייערע אויטאס. ביי אויפלאדענען סחורות און שווערע מאטעריאלן. ביים שלעפן טרעגער־וועגעלעך וכדו', דערביי זענען מיר באוואָרפן געווארן מיט זידל־ווערטער ווי „יודע פערעקע", „שוויין־יודע", „זאוער־יודע". דער לוין פאר אזא ארבעט איז געווען א קאפ אין בויך אבער אדער אין הינטערן טייל פונעם קערפער...

צו דער דינערשאפט פון די הויכע געשטאפא־ און פאליציי־אפיצירן זענען צוגעטיילט געווארן יידישע פרויען, וואס האבן זיך גוט אויסגעקענט אויף פירן א הויז־ווירטשאפט.

און ווען דייטשן האבן זיך געוואלט א ביסל וויילן און אפמחוקן פון יידן, פלעגן זיי צורופן אויף דער גאס צוויי אדער מער יידן און באפוילן... זיי זאלן זיך קעגנזייטיק כלומיק שלאגן...

דאס פייניקן און מאטערן יידן האט אנגענומען גרויזאמע פארמען. ביי יעדער געלעגנהייט פלעגן די דייטשן די געכאפטע אויף דער גאס אדער אין די ווינונגען יידן, דראען מיט דערשיסן, כדי מיט א סאדיסטישער הנאה צוקוקן זיך צום פחד, וועלכן זיי האבן אריסגערופן ביי זייערע קרבנות.

אין איינעם א ווינטער־טאג סוף יאר 1939 — ערב די קריסטלעכע חגאות, האבן די דייטשע רוצחים געכאפט אויף דער גאס עטלעכע יידן און אוועקגעפירט זיי אין די אמאליקע אולאנען־קאסערן אויף דער כישאוועי־גאס. ווו עס האבן איצט זיך אויפגעהאלטן די עס.עס.־לייט. דארט האט מען אלע געכאפטע יידן אריינגעטריבן

אין אַ גרויסער שטוב. וווּ מען האָט זיי באפוילן צו שטעלן זיך מיטן פנים צו דער וואַנט... דערנאָך צו קניען און צו האַלטן די הענט אין דער הויך... באַלד איז אַנגעקומען אן עס.עס־מאן און באפוילן אַלע צו זאָגן וודוי און מיט די ווערטער: „דאָס זענען אייערע לעצטע מינוטן“ — איז ער פאַרשוווּנדן. נאָך אים איז דערשינען אַ בריי־ פלייציקער עס.עס־מאן אין אַ וויסן קיטל און מיט אַ לאַנג קצב־מעסער אין דער האַנט.

עס איז לייכט זיך פאַרצושטעלן דעם שרעק, וואָס איז באפאלן די מענטשן, וועו דער עס־עס־מאן האָט ארויסגעפירט דעם ערשטן פון דער רייַ קניענדיקע יידן... נאָך עטלעכע מינוטן איז ער צוריקגעקומען און אויף זיין קיסל און מעסער האָט מען געזען סימנים פון בלוט... תיכף האָט ער אַרויסגעפירט דעם צווייטן פון דער רייַ אוו איז ווידער באַלד צוריקגעקומען מיט אַ נאָך מער פאַרבלוטיקטן קיטל און מעסער און אזוי האָט ער דאָס איבערגעחזרט ביז ער האָט ארויסגעפירט דעם לעצטן ייד פון דער שטוב.

אין דער שכנותדיקער שטוב האָט דער עס.עס־מאן אין וויסן קיטל, יעדעס מאל, וועו ער האָט אַרייַנגעפירט אַ ייד, געשאָכטן מיט דעם לאַנגן מעסער אַ גאַנדז און די געבאַפטע יידן האָבן געמוזט פליקן די פעדערן, אפרייניקן און צוגרייטן די גענדז צו אַ גרויסער מאַלצייט. וואָס האָט געדאַרפט פאַרקומען אין די עס.עס־קאַסערן. ערשט נאָך מערערע שעהן פון דער דאָזיקער ארבעט האָט מען די יידן באפרייט. אועלכע שוידערלעכע פאַלן, וואָס זייער צוויעק איז געווען נישט בלויז אפצוחוזקן און צו שאַפן מאכן די יידישע באפעלקערונג, נייערט אויך צו דערנידעריקן זי און אפצושוואכן איר מאראַל — זענען געווען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג.

— 5 —

דעם 4טן נאָוועמבער 1939 זענען פאַרפנטלעכט געוואָרן נייע גזירות: יידן איז פאַרבאָטן געוואָרן צו ארבעטן אין מלוכהשע אינסטיטוציעס. צו האַנדלען מיט אריער, צו היילן זיך ביי אַרישע ערצטע; יידישע דאָקטוירים־מעדיצינער איז פאַרבאָטן געוואָרן אַנצונעמען אַרישע פאַציענטן. יידן האָבן נישט געטאָרט פאַרנעמען פלעצער אויף די פאַדערשטע טיילן פונעם טאַרנעווער טראַמווייַ. אַלע יידן, באַשעפטיקטע אין די פאַרשידענע אמטן, זענען אפגעשאָפט געוואָרן פון דער ארבעט אן שום אנטשעדיקונג.

א שרעקלעכע בהלה און אימה האָט באפאלן די טאַרנער יידן, וועו די דייטשע בארבארן האָבן דעם 9טן נאָוועמבער 1939, אונטער אן אויסרייד פון נישט אייַנצאַלן די הויכע קאַנטריבוציע, אונטערגעצונדן אַלע שולן און בתי מדרשים אין סאַרנע. די דאָזיקע וואַנדאַלישע אקציע האָט אין איין טאָג חרוב געמאַכט אַלע שולן אויף דער יידישער גאָס אין טאַרנע. צוואַמען מיט די ספרים און ספר תורות.

פארברענט איז געווארן די אלטערטימלעכע שול. דאס בית המדרש, די דבורה מענקעס שול און די שול אויף דער סטרושינע. קיין זכר איז נישט געבליבן פון דער קלויז, פון די מנינים און שטיבלעך, וואס זענען אויסגעהאלטן געווארן דורך טאנער רבנים... מיטן רויך איז אוועק דער טעמפל מיט דעם ארגל און די טרעגער־שול אויף דער גראבאווקע, וווּ עס האבן געדאוונט יידישע האראפאשניקעס אזן פאלקס־מענטשן. מיט דינאמיט זענען אויפגעריסן געווארן די שטארקע מויערן פון דער נייער שול. וועלכע איז געבליבן פון דעם ערלעכן מקום קדיש איז בלויז איין אפגעהאקטער וייל, וואס שטייט איצט אויפן טאנער בית הקברות, אלס מצבה־דענקמאל אויפן מאסן־קבר פונעם פארשניטענעם טאנער יידנטום. אויך אויפן ארט, וווּ ס׳איז געשטאנען די אלטע שול, לעכן דעם פיש־פלאץ, איז פארבליבן אין שטייט נאך היינט דער באלעמער פון דער שול...

אלע באמיאונגען ביי די געשטאפּ־ארגאנען אייגצושטעלן די שוידערלעכע פארניכטונגס־אקציע זענען געבליבן אן דערפאלג. להפך — עס איז שטרענג פארווערט געווארן אונטערצונעמען וועלכע ס׳איז מיטלען צו לעשן דאס פייער.

א געפיל פון אומזיכערקייט און צעטומלונג האט זיך איריינגעכאפט אין אונדזערע הערצער נאך דער דאזיקער אויסטערלישער דייטשער פארניכטונגס־אקציע. דערצו האבן די סיסטעמאטישע כאפונגען פון יידן אויף די גאסן און די עקאנאמישע רעפרעסיעס געווירקט אויף דער פארשפרייטונג פין ארעמקייט אין וואס אמאל גרעסערער צאל יידישע היימען. נעכטיקע גבירים האבן זיך אנגעהויבן צו ראגלען מיט מאטעריעלע דאגות. מצד דער סאציאלער אפטיילונג ביי דער יידישער קהילה זענען אפילו געמאכט געווארן באמיאונגען צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאס, אבער די באגרענעצטע מיטלען פון דער דעמאלטיקער קהילה־פארוואלטונג האבן נישט דערלויבט צו אנטוויקלען א בריימערע הילפס־אקציע לטובת דער פארארעמטער יידישער באפעלקערונג.

גלייכצייטיק זענען איינגעפירט געווארן פאר יידן פאליציי־שעהן. לויט דער פארארדענונג פון 11טן דעצעמבער 1939 איז יידן פארבאטן געווארן דאס פארלאזן זייערע וווינונגען, ווי אויך דאס באווייזן זיך אויף ווענן, גאסן און פלעצער פון אזייגער 19 אוונט ביז 5 פארטאג. בלויז די מיטגלידער פון דער קהילה־פארוואלטונג און א צאל יידישע ערצטע האבן באקומען א דערלויבעניש צו געפינען זיך צו יעדער צייט אויף דער גאס. זיי האבן אבער רעזיגנירט פון דעם דאזיקן „זכות" — נישט ווילנדיק אויסגעשטעלט ווערן אויף פארשידענע סכנות.

— 6 —

דעם 18טן דעצעמבער 1939 איז פארארדנט געווארן צו טראגן דעם ארעם־באנד אויסן רעכטן, שטאט אויפן לינקן ארעם.

דעמזעלבן חודש האָבן די דייטשן אויפן אָרט פון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג געשאפן אַ „יודענראַט" מיט אַ „יודענעלטסטן" בראש. זיער זיץ פונעם „יודענראַט" האָט זיך געפונען אינעם בנין פון דער קהילה אויף דער נאָוואָ־גאַס 11. מיטן הויפטאיינגאַנג פון דער פֿאַלוואַרטשנאָ־גאַס און זיין אויפגאַבע איז געווען בציקר אויסצופירן אין אַלע ענינים פון דער יידישער באַפעלקערונג די פֿאַראַרדענונגען פון די דייטשע מאַכטהאָבער, דערביי האָט צום יודענראַט געהערט דאָס פֿאַרוואַלטן מיטן יידישן שפּיטאָל, מיטן זקנים־ און יתומים־הויז און מיט אַנדערע יידישע אינסטיטוציעס.

לכתּחילה זענען בראש פונעם „יודענראַט" געשטאַנען ערלעכע און אַנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן באמת געגלייבט, אַז זיי וועלן מסוגל זיין מיט זייער פערזענלעכער השפּעה אָפּצוטעמפּן די שאַרפקייט פון די דייטשע אַנטי־יידישע גזירות. צווישן די ערשטע אָנפירער פונעם „יודענראַט" איז טאַרנע האָבן זיך געפונען ערנסטע עסקנים. וואָס דורכזעענדיק באַלד די אמתע כוונות פון די דייטשע מאַכטהאָבער, האָבן זיי זיך אָפּגעזאָגט פון דעם דאָזיקן צווייפֿלהאפטן „כבוד", אָדער זענען אַנטלאָפן לגמרי פון טאַרנע... אָדער די געשטאַפּע האָט זיי ליקווידירט אין אוישוויצער טויטן־לאָגער, ווי דאָס איז געשען מיט די פֿאַרדינסטפולע ציוניסטישע מנהיגים ד״ר שענקעל און ד״ר גאָלדבערג און אַנדערע. ערשט זינט דעם יאָר 1940 איז שוין ביז צו דער געגנלעכער פּאָליקונג פונעם טאַרנער יידנטום אַן דער שפּיץ פונעם טאַרנער „יודענראַט" געשטאַנען פּאָלקמאַן אלס „יודען־עלטסטער" און י. לערהויפט, אלס זיין פֿאַרטרעטער.

צו דעם דאָזיקן „יודענראַט" האָבן איצט געהערט, צווישן אַנדערע: שטוב, פּרענקעל, י. פּאָסט און קליינהענדלער .אין דער קאַנצלייַ פונעם „יודענראַט" זענען באַשעפטיקט געווען מערערע באַאמטן, ווי צווישן אַנדערע די פּריערדיקע קהילה־באַאמטינס: ט. לאופער, דאָרא שטראָם, דער פּריערדיקער קהל־באַאמטער ע. זאָוער־שטראָם, דאָס פּר. מגר. האָניג און רעשקא פּאבער.

נאָך פּריער האָט דער יודענראַט, לויט אַ פֿאַראַרדענונג פון דער דייטשער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג פון 4.11.1939 צונויפּגעשטעלט אַ רשימה פון אַלע יידישע אייגווויינער אין טאַרנע, דערביי איז געמאַכט געווארן אַ באזונדערע רשימה פון פֿאַרמעגלעכע און אַ באזונדערע פון אַרבעטס־פּאָעיקע יידן. אויפן יסוד פון אַזא רשימה האָבן די געשטאַפּאָ־לייט דורכגעפירט אַ רעוויזיע ביי דעם פֿאַרמעגלעכן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, כעת וועלכער זיי האָבן צוגעריבט זעמטלעכע געפונענע טייערע ווערט־זאכן. ביי די דאָזיקע פלינדערונגען האָבן זיך באַוונדערט אויסגעצייכנט די געשטאַפּאָווצעס פּאָן מאלוסקי אח נאָוואָק, וועלכע האָבן נאָך דערצו מערדערלעך געשלאָגן די אייגנטימער פון די צוגעריבטע זאכן.

פון דער רשימה פון ארבעטפאיקע מענטשן אוז סאָב־טעגלעך אויסגעוויילט געווארן א צאל יידן, וועלכע זענען צוגעשטעלט געווארן דער געשטאפּע פאר פארשידענע שוועדע ארבעטן לטובת די דייטשן. פון אזעלכע ארבעטן האבן זיך יידן געקאנט אויסקויפן דורך אייניקאלן דעם יודענראט א געוויסן סכום געלט. פון וועלכן עס פלעגן באלוינט ווערן מענטשן, וועלכע מען האט געשיקט אויף זייער ארט צו דער ארבעט.

אינעם הויף פונעם הויז, אין וועלכן עס האט זיך געפונען דער משרד פונעם יודענראט, איז געשטאנען א הילצערן קעמערל, וואס האט געדינט פאר א צייטווייליקע תפיסה. איך פלעג אפט קומען אין ביורא פונעם יודענראט, כדי צו דערלויבעניקן פארשידענע ענינים און ביי דער געלעגנהייט האב איך נישט איין מאל געזען, ווי א געשטאפּוויעץ פלעגט צופירן צום קעמערל א ייד, וועלכן ער האט געכאפט אויף דער גאס, ווייל ער האט אוודאי נישט געטראגן דעם ארעמבאנד... און באלד דערנאך האט מען געהערט דעם קנאל סון א רעוואלווער־שאס.

אויף דעם דאזיקן הויף איז אויך געשטאנען א מתים־וועגעלע, ביי וועלכן עס האט תמיד דיזשורירט א גרופע יידן פון דער חברה קדישא. וואס זייער אויפגאבע איז געווען אריבערצופירן די דערשאסענע אויף די גאסן יידן, אויפן בית הקברות און צו ברענגען ווי דארט צו קבורה.

דער יודנראט האט געמוזט זארגן דערפאר, אז אלע גלוסטענישן פון די העכערע געסטאפּא־ און פאליציי־אפיצירן און זייערע משפחה־אנגעהעריקע זאלן באפרידיקט ווערן. צו דעם צוועק איז ביים יודענראט געשאפן געווארן א ספעציעלע ווירטשאפטלעכע אפטיילונג, וואס איר אויפגאבע איז געווען צו פארזארגן די דייטשע מושלים מיט לוקסוריעזע ווויינונגס־ און קלוב־אינריכטונגען, מיט די טייערסטע קאסמעטישע ארטיקלען, מיט ועלטענע דעליקאטעסן און מאדערנסטע מלבושים. עס זענען אויך געווען געווען ספעציעלע יידישע שנייידער־ און שוסטער־וואַרשטאטן, וואס האבן געארבעט פאר די געשטאפּא־ און פאליציי־אפיצירן, פארשטייט זיך — אן שום באלוינונג.

יידישע בעלי־עגלות האבן געמוזט צו יעדער צייט זיין גרייט ארומצופארן מיט די דאזיקע דייטשע רוצחים און זיך צוקוקן צו זייערע אחזריותדיקייטן. פון אלע דעמאלטיקע יידישע בעלי־עגלות איז געבליבן לעבן ישראל איזאק, וואס ווינט היינט אין ישראל.

צום יודנראט האט אויך געהערט די פארוואלטונג מיטן יידישן שפיטאל, וואס איז פארבליבן אונטער דער לייטונג פונעם פארמלתמהדיקן דירעקטאר ד״ר עוגענויש שיפער. צוזאמען מיט א גרופע ארבעטסזאמע און איבערגעבענע דאקטוירים, ווי ד״ר לוסטיק, ד״ר מארצין בלאך און זיין פרוי, ד״ר טעסטע, ד״ר חיים וואכטעל, ד״ר ר. הענדלער, ד״ר ע. שעכטער און ד״ר זיגפריד, האט ער מיט מסירת נפש דערפילט זיינע אויפגאבן. אין די שווערסטע אקופאציע־באדינגונגען האט דער גאנצער דאקטוירים־

פערסאנאל, ווי אויך אלע קראנקן־שוועסטער און זעמטלעכע משרתים. פיל בייגעטראגן צום קיום פונעם יידישן שפיטאל. אין דעם אויסערגעווייניקלעך שווערן געראנגל פאר דערהאלטן די נויטיקע מעדיקאמענטן פאר די קראנקע און פאר איינשאפן אלץ, וואס איז נויטיק געווען פארן דערמעגלעכן די טעטיקייט פונעם שפיטאל, האבן מיט זייער קרבנות גרייטקייט א חוץ די דאקטוירים און שוועסטער ,אויך פיל מיטגעהאלפן יונגע מעדיקער, ווי צווישן אנדערע לאון רייך, ג. אסטערוויל, חיים פאבער, דערבייַ האבן מיס פולן ברען געהאלפן אלע סאניטארן און ווי מיר האבן שוין דערמאנט. אלע קראנקן־שוועסטער, וואס זענען טראץ די גרעסטע סכנות, בעשרייַ און מוטיק געטאנען אויף זייערע פאסטנס.

ביים שפיטאל, האט א חוץ אן אלגעמיינעם — עקזיסטירט אויך א דענטיסטישע אמבולאטאריע, אונטער דער לייטונג פונעם דענטיסט יוסף קארנילא. די שפיטאל־אפטייק איז געפירט געווארן דורכן מאגיסטער יוסף פיינער (דאברוצקי). עס איז אויך ביים יידישן שפיטאל טעטיק געווען א דעזינפעקציע־אפטיילונג, ביי וועלכער עס האט אין דער פרויען־אפטיילונג געארבעט מיין פרוי רבקה ז"ל.

א גרויסע הילף האט דאס יידישע שפיטאל באקומען פון א גרופע פרייוויליקע מיטארבעטער, וואס האבן נישט געשפארט קיין מי און כוחות אין דער ארבעט לטובת די קראנקע. צווישן די דאזיקע הילפסגרייטע פרייוויליקע כוחות, האבן זיך אויסגעצייכנט דער סאניטאר חיים ארגאנד און באשעפטיקטע אלס קראנקן־שוועסטער: דאס פר. ארגאנד, רויזה וואכטעל, לאנגער און דאס פר. קרומהאלץ פון קראקע.

די אנפירער פונעם אלגעמיינעם שטאטישן שפיטאל מיט אן אוקראינער בראס. האבן זיך באמיט אונטערצוגראבן די עקזיסטענץ פונעם יידישן שפיטאל און נאך א רייַ רדיפות מצד די דייטשע מאכט־ארגאנען, איז דאס יידישע שפיטאל, אינעם יאר 1941 איבערגעפירט געווארן אין דערבייאיקן בנין פונעם יידישן זקנים־הויז, וואס איז מיט שווערער מי און מאטערניש איבערגעארבעט און צוגעפאסט געווארן צו די באדערפענישן פון א שפיטאל־אנשטאלט.

נאך דער דריטער אויסוידלונגס־אקציע איז דאס יידישע שפיטאל ווידער איבערגעפירט געווארן אין א הויז אויף דער שול־גאס ,דערביי האט די געשטאפע ביי דער איבערזידלונג צוגענומען כמעט אלע אינסטרומענטן און מעדיקאמענטן. קוים איז מיט גרויסע שווערקייטן ווידער איינגעארדנט געווארן א פרימיטיוו יידיש שפיטאל, האבן די עס.עס.־לייט בעת דער לעצטער, ענדגילטיקער ליקווידאציע פונעם טארנער געטא, דערשאסן אלע קראנקע, וואס זענען געלעגן אינעם שפיטאל אוז צוגעגוזלט אלע מעדיצינישע מכשירים און מעדיקאמענטן.

ביטער און מרה שחורהדיק איז געווען אונדזער לעבן אין יאָר 1940. צונויפגעדרענגט אין די ענגע וווינונגען, מיט דער שטענדיקער אומזיכערקייט אוּן פחד, געכאפט צו ווערן צו אַרבעט, אַדער גאָר אַרעסטירט צו ווערן אַן א שום פאַרוואָס, איז אונדז אויסגעקומען צו ראַנגלען זיך אונטער דער שווערער לאסט פון נייע גזירות.

שוין אין די ערשטע טעג פון דער דייטשער אָקופאַציע האָט דער געוועזענער־ גובערנאַטאָר פראנק, פאַרוועזט די כשרע שחיטה אוּן אין חודש אָקטאָבער 1939 איז אויפן גאַנצן שטח פון אָקופירטן פוילן פאַראַרדנט געווארן דער אַרבעטס־ צוואַנג פאר יידן.

מיט דער פאַראַרדענונג פון 26טן יאנואר 1940 האָט פראַנק פאַרוועזט יידן צו באַנוצן זיך מיט באַנען.

דעם 17.4.1940 איז אין צוואַמענהאַנג מיט עפעס א דייטשער פייערונג פאַרבאָטן געווארן יידן צו פאַרלאָזן זייערע וווינונגען. אן ענלעכער פאַרבאָט איז פארעפנטלעכט געווארן דעם 30.4.1940 צוליב דעם 1טן מאי יום־טוב. דערביי האָבן טאָרנער יידן ניט געטארט ארויסקומען פון די פענצטער.

כדי צו ווארפן אן אימה אויף דער יידישער באפעלקערונג אין טאָרנע, זענען אנהויב 1940, דעפארטירט געווארן קיין אשוויענצים א ווייטערע גרופע אַנגעזעענע יידן, ווי צווישן אנדערע, די אַדוואָקאַטן ד״ר עמיל ווידער, ד״ר יצחק האַלצער, דער דירעקטאָר פון דער העברעאישער שול ד״ר ראזענבוש און דער אינדוסטריעלער יעקב שוואַרץ. פאַר די דייטשע תלינים האָבן אזעלכע יידן געקאָנט זיין א מניע פאַר זייערע פארניכטונגס־פלענער לגבי דעם טאָרנער יידנטום... האָט מען געמוזט זיי קודם כל ליקווידירן און פאַרטיליקן.

לכתחילה איז דערלויבט געווען אויסצוהעלפן יידן, וואָס זענען געזעסן אין דער תפיסה, מיט שפייז־פעקלעך. באַלד אָבער איז דאָס אויך פאַרבאָטן געוואָרן. פון צייט צו צייט זענען פון דער טאָרנער תפיסה דעפאָרטירט געוואָרן גרעסערע טראַנספאָרטן אַרעסטאַנטן קיין אוישוויץ. זעלטן ווער איז פון דאָרט לעבעדיק צוריקגעקומען. נאָך א ציים פלעגן די קרובים באַקומען פון דאָרט אַ קאָמוניקאַט ווען טויט פון די דעפאָרטירטע אַרעסטאַנטן. נאָך איינצאָלן א געוויסן סכום געלט האָבן די קרובים באַקומען א פושקע מיט אש פונעם פאַרברענטן מת.

אין יאָר 1940 איז שוין איבערפולט געווען די טאָרנער תפיסה. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן ארעסטירט יידן און פאַליאָקן פאר עובר זיין וועלכע ס׳איז פאַראַרדענונג פון דער גרויסער צאָל פארשידענע גזירות, וואָס האָבן שווער געמאכט דאָס לעבן.

דעם 14טן יוני 1940, איז פון דער טאָרנער תפיסה דעפאָרטירט געוואָרן א טראַנספאָרט פון איבער 700 ארעסטירטע קיין אשוויענצים, וועלכן די דייטשע

דער מאָנומענט פאַר דער מקווה — באַצייכנט מיטן סימן „V", פון וואָנען עס איז אַרויס דער ערשטער טראַנספאָרט אַרעסטירטע טאָרנער בירגער קיין אָשוויענצים

הערשער האָבן אַ נאָמען געגעבן „אושוויץ". דאָס איז געווען אַ טראַנספאָרט פון יידן און פאָליאַקן פון טאָרנע און פון אַ גאַנצער רייַ שטעט און שטעטלעך אין מיטל־גאַליציע. ווי זשעשאָוו. נייַ־סאָנץ און נאָווי־טאָרג. ס'רוב מענטשן, וואס האָבן אין די אויגן פון די דייטשע אקופאַנטן געווען דעם מינדסטן חשד. אָן זיי זענען פיינטלעך אייַנגעשטעלט צום הוטלעריסטישן רעזשים.

אין דעם טאָג, באַגינען ,איז פון דער בושניץ־גאס לעבן דער מקווה, אַרויס א צוג פון אַרעסטאַנטן, א צוג פון מענטשן, פון וועלכע פיל זענען שוין נישט מער צוריק צו זייערע משפחות. געווען צווישן זיי יונגע און אַלטע, אויסגעמאַטערטע בעת די גרויליקע אויספאָרשונגען און שוידערלעכע ענויים מצד די געסטאַפּאָ־אַרגאַנען אויף דער אורשולאַנסקא־גאַס 18 — אַלע פון פאָרשידענע פאַכן אַרבעטער און לערער, געווען אפיצירן פון דער פוילישער אַרמיי, אַדוואָקאַטן, גלחים, סוחרים, פויערים און סטודענטן.

שטיל און פוסט איז צו דער צייט געווען אויף די טאָרנער גאַסן. שוין עטלעכע טעג פריער איז אַרויס אַן עפּנטלעכע וואָרענונג, אַז אין דעם טאָג פונעם 14טן יוני איז פאָרגעזען צו באַווייזן זיך אויף די גאַסן און אַז מען טאָר אויך נישט שטיין ביי די פענצטער פון די ווויינונגען. מיר זענען אָבער שוין גאָר פרי געווען אויף די פיס און פון אונטער די פאָרהאַנגען, ביי אונדזערע פענצטער, האָבן מיר זיך צוגעקוקט צו דעם צוג פון די אומגליקלעכע, וואס אונטער דעם קאַנוואַי פון דייטשער פאָליציי, זענען פיל, זייער פיל פון זיי געגאַנגען זייער לעצטן וועג.

Miss Lal Chhoanga at Chalk Garh Multipurpose Hall Opening Ceremony

פון דער בושניץ־גאס איז געגאנגען דער צוג צום פלאץ „פאד־דעמבעם" אוו פון דארט דורך די גאסן וואלאווא, קראקאווסקא, באנדראוסקיעגא, ביז צו דער סחורה־באן־סטאציע, וווּ אלע זענען איינגעלאדנט געווארן אין לאסט־וואגענען אוו דער טראנספארט איז אוועק אין דער ריכטונג קיין אושוויץ.

— 8 —

דעם 25.8.1940 איז געעפנט געווארן אין טארנע א דייטשער „ארבייטס־אמט". וווּ אלע יידן אין עלטער פון 12 יאר אנגעהויבן. האבן זיך געמוזט רעגיסטרירן .דער „ארבעטס־אמט" האט ארויסגעגעבן ארבעטס־קארטן מיט פאטאגראפיעס, וועלכע מען האט געמוזט צו יעדער צייט בייַ זיך האבן. יעדן חודש האט מען געמוזט שטעלן זיך אין „ארבייטס־אמט" צו א קאנטראל, וועלכע האט זיך אפט זייער טראגיש פארענדיקט, וויייל יונגע, געזונטע יידן פלעגן נאך אזא קאנטראל, דירעקט פון דעם דאזיקן אמט דעפארטירט ווערן אין די ארבעטס־לאגערן אין פוסטקאוו (לעבן דעמבין) אדער אין סטאלאווא וואלא. יידן, אויב זיי זענען בכלל צוריקגעקומען פון די דאזיקע לאגערן, זענען געווען צעבראכן און אויסגעמאטערט. פון אזא צוואנגס־ארבעט זענען באפרייט געווען אינוואלידן, זקנים און קראנקע, וועלכע האבן דורכגעמאכט אן ערצטלעכע אונטערזוכונג און באקומען א באשטעטיקונג, אז זיי זענען אומפעיק צו דער ארבעט. זייער גורל איז שוין געווען א געחתמתער.

בעת אייגער פון די מאדד־אקציעס אינעם אקופירטן טארנע

דעם 15טן סעפטעמבער 1940 איז פֿאַרוועלט געוואָרן די יידן צו טראָגן פּיטער. אָלע פּיטער־מלבושים, אָלע פּיטער־זאַכן, בערג־שטיגער־שיך און ראַדיאָ־אַפּאַראַטן האָבן געמוזט אָפּגעליפֿערט ווערן אין געסטאַפּאָ־מאָגאַזין אין קינג „אפּאָללאָ". אין לאַנגע רייען זענען שעהווייז געשטאַנען יידישע מענער און פֿרויען, ביז זיי זענען צוגעקומען צום דייטשן תלין און איבערגעגעבן אים די טייערע פּיטער־מלבושים און ראַדיאָ־אַפּאַראַטן — אָן שום פֿאַרגיטיקונג... האָט דאָך פֿאַר נישט אָפּגענעמען די דאָזיקע חפּצים געדאַרפֿט טויט־שטראָף.

נאָכן פֿאַרענדיקן די דאָזיקע רויב־אַקציע זענען דורכגעפֿירט געוואָרן רעוויזיעס אין די יידישע וווינונגען. ווער איז געווען דעם, בײַ ווען מען האָט געפֿונען די מינדסטע כאָטשבי פּיטער־זאַך.

א חוץ דער גרויסער כוואַליע פון גזירות, וועלכע האָבן שווער געמאַכט דאָס לעבן — איז א שרעקלעכע פלאָג געווען דאָס כסדרדיקע כאַפּן אויף די גאַסן, די אומבאַגרינדעטע אַרעסטירונגען און דאָס אָפּטע דערשיסן לגמרי אומשולדיקע מענטשן.

טאָג־טעגלעך פלעגן די דייטשע רוצחים אונטער א נישטיקן אויסרייד, שלעפּן יידן אין ביורא פון דער געשטאַפּאָ, און פון דאָרט האָט מען זיי, נאָך שווערע ענויים, אַרויסגעפֿירט הינטער דער שטאָט, לעבן דער עלעקטראָווניע, אַדער צו די וועלדער אויף די „ליפּיע", צום שלאָס־באַרג און נאָך ווייטער, צו זבילים־אָוואָסקי־באַרג — ווו זיי פלעגן דערשאָסן ווערן. צו די אַרבעטן ביים כאַראַבן די מתים, פלעגט די דייטשע פּאָליציי כאַפּן צופֿעליק אנגעטראָפֿענע אויף דער גאַס יידן און צופּירן זיי צום עקזעקוציע־אָרט צו דער אַרבעט ביים אויסגראָבן מאַסן־קבֿרים. די פֿאַרמשפּטע צום טויט יידן פלעגן די דייטשע הענקער אויסשטעלן לענגאויס אוא אָפענעם גרוב... כאָפּוילן אויסטון די בגדים ביז צו נאַקעטקייט.. א דייטשער רוצח פלעגט פֿאַרלייענען דעם טויט־„אורטייל"... א קנאל פון א מאשינגעווער־סאַלוּוע האָט פֿאַרטויבט די יללות פון די קרבנות... זייערע גופים זענען געפֿאַלן אין די אָפענע גריבער, וועלכע זענען תיכף פֿאַרשיט געוואָרן מיט ערד... אָן די יידן, וואָס זענען באַשעפּטיקט געווען ביי די גרוב־אַרבעטן און זענען אָנווזונט געווען בעת אזעלכע שוידערלעכע עקזעקוציעס, איז שטרענג פֿאַרווערט געוואָרן צו דערציילן, וואָס זיי האָבן געזען... און כדי זיי זאָלן דעם דאָזיקן פֿאַרבאָט נישט פֿאַרגעסן, פלעגן די דייטשן מיט א חיהשער רוגזה שלאָגן זיי מכות רצח... ערשט דערנאָך, צעבלוטיקסטע... האָלב־לעבעדיקע, האָבן זיי זיך צוריקגעקערט אין זייערע היימען.

די פויערים, וואָס האָבן געווינט אין דער שכנות פון די דאָזיקע מאַסן־קבֿרים פלעגן דערציילן, אז אָפט האָבן זיי נאָך אוא עקזעקוציע געהערט מענטשלעכע קרעכצן פון אונטער דער ערד... דאָס האָבן יידן, לעבעדיקערהייט פֿאַרשאָטן מיט ערד אין

שרידערלעכע יסורים געמאטערט זיך אין זייער נסיסה. ביז זיי האבן אויסגעהויכט זייערע הייליקע נשמות.

גאר שווער איז געווען מיט יידישע קינדער, וועלכע זענען פלוצים ארויסגעריסן געוואָרן פון דער היימישער סביבה און צוקוקנדיק זיך צום פחד פון זייערע עלטערן, האָבן זיי אינסטינקטיוו מיט זיי מיטגעפילט און פאָרשטאָנען די טראָגישקייט פון זייער מצב.

מיין 11־יאָריק טעכטערל האָלינקע, האָט אונדז אפט געשטעלט פאַרשידענע שאלות, פון וועלכע ס׳איז געווען קלאָר, אז זי אַריינטירט זיך שוין, און פאָרשטייט, אז עס האָנדלט זיך וועגן אַ מלוחמה קעגן די יידן. תמיד פלעגט זי איבערחזרן: „פריער אָדער שפעטער וועט אויף יעדן פון אונדז קומען די ריי״...

מיין צווייטע טאָכטער עדיט, איז געווען פון איר מיט 5 יאָר יינגער. ביידע שוועסטער האבן זיך זייער גערן געהאָט און האבן זיך געהאלטן צוזאמען. היות ווי די אלגעמיינע שולן זענען איצט געשלאסן געוואָרן פאָר יידישע קינדער, האָט די עלטערע, האָלינע, געלערנט די יינגערע שוועסטער לייענען און שרייבן און דערציילט איר פאַרשידענע מעשיות.

אין יאָר 1940 זענען אויך איינגעפירט געוואָרן שפייז־קאַרטן פאָר יידן אויף ברויט, מעל, צוקער און קאַרטאָפל, דערביי איז די צוטיילונג פון די דאזיקע פראָדוקטן געווען א מינימאלע, ביי וועלכע ס׳איז שווער געווען אפילו צו הונגערן. די אריש שטאָט־איינוווינער האָבן באָקומען באַזונדערע שפייז־קאַרטן, וועלכע האבן באערכטיקט צו גרעסערע צוטיילונגען פון פראָדוקטן.

מיינע צוויי קינדער: פון רעכטס: עדיט ז״ל און תבלח״א האלינקא (היינט פרוי פיינגאלד אין פאריז)

ערגער איז געווען מיט קוילן, ווייל מען האָט זיי געקאָנט קויפן נאָר אויפן שוואַרצן מאַרק פאַר טייער געלט. פאַר פריי־טרייבעריי האָט געדראָט טויט־שטראָף.

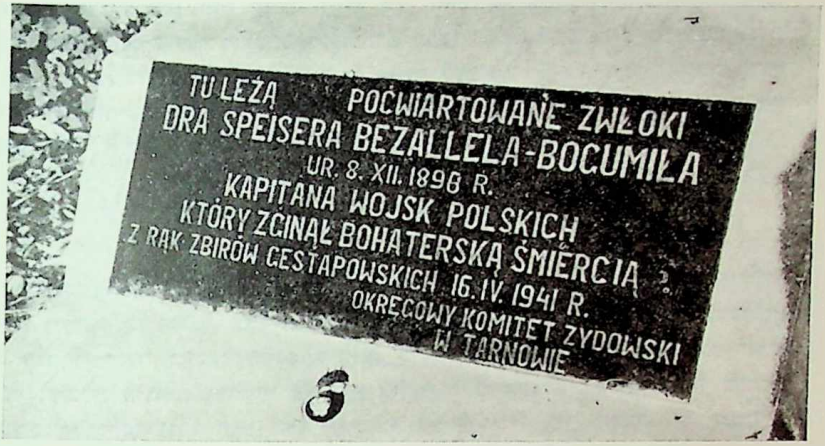
דערביבער איז אוממעגלעך געווען צו קויפן לעבנסמיטל אין דער שטאָט, אַדער אין די שכנותדיקע ארטשאפטן אויפן פרייען מארק. אפילו צו באַווייזן זיך אין א קאַנדיטאַריי אַדער קאפע־הויז איז געווען פאר יידן פארבאָטן.

הונגער ,נויט און קראַנקהייטן האבן איצט געהערשט אין ייִדישע היימען.

— 9 —

דאָס יאָר 1941 האָט זיך אָנגעהויבן מיט נייע אַנטי־ייִדישע גזירות און אכזריותדיקייטן מצד די דייטשע אָקופאַנטן. וואָס אמאל שטרענגער איז געווארן דער דייטשער רעזשים כלפי דער ייִדישער באפעלקערונג. מיט א סיסטעמאטישער אויסגערעכנטקייט האבן זיך די דייטשע רוצחים געגרייט צו דער אויסראָטונגס־אקציע אינעם יידישן טאָרנע. אַנפאַנגס פעברואר 1941 האָט מען פאַרדעכטיקט די יידן אין טאָרנע .אז עמעצער פון זיי האָט פארוונדעט דעם געסטאַפאַוויעץ פאַן מאלוטקי, בעת ער האָט דורכגעפירט א רעוויזיע. ווי ווילדע חיות האבן זיך די דייטשן געווארפן אויף די יידן, וואָס האבן זיך צופעליק געפונען אויף די גאַסן פון טאָרנע און פיל פון זיי דערשאָסן.

צו דער דאָזיקער צייט, האָט זיך פון די באַזעצטע דורך די רוסן מזרח־גאליציע געביטן צוריקגעקערט א גרופע יידן, וואָס זענען בייַם אויסברוך פון דער מלחמה אַנטלאָפן פון טאָרנע. באלד — ווי זיי זענען נאָר וואָס אָנגעקומען, האָט זיך די געסטאַפּא צו זיי געגומען... רעוויזיעס אין זייערע ווינונגען, באגלייט מיט מערדערישע קלעפ. דערביי זענען אייניקע פון זיי אויף א בעסטיאַלישן אופן פאַרפייניקט און אנדערע ארעסטירט געווארן .אזוי זענען דעמאָלט פון צווישן די יידן, וואָס זענען צוריקגעקומען קיין טאָרנע פונעם סאָוויעטישן געביט, דערשאָסן געווארן אינזש. שיף, דער ארצט ד״ר האָלענדער, דער רב פון כיאלא לעבן ביעלסקא, ד״ר הירשפעלד, וואָס איז נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה צוריקגעקומען פון דער שווייץ, פון ציוניסטישן וועלט־קאָנגרעס און האָט זיך אויפגעהאלטן אין טאָרנע; פארפייניקט איז געווארן דער אייזן־סוחר אסטערוויל און דער אייגנטימער פון האָטעל, מאיר ווייס. עס איז אויך דעמאָלט ארעסטירט געווארן דער געוועזענער אפיציר פון דער פוילישער ארמיי, ד״ר בצלאל שפייזער, וועלכער איז צוריקגעקומען פון לעמבערג און איז פארשפארט געווארן אין די קעלערן פון דער געסטאַפּא אינעם בנין פון בערגמאַנס אייער־מאגאזין אויף דער אורשולאַנסקא־גאס. ער איז בעת די אָפּטע אויספארשונגען מערדערלעך געפייניקט געווארן... ביי יערער אויספארשונג האבן אים די געסטאַפאָוצעס (מייסטנס גרונאָוו און אָפערמאן) אָפגעשניטן א טייל פון זיין קערפער (אויערן, די נאָז, די פינגער)ביז ער איז צום טויט פארפייניקט

מצבת ד״ר בצלאל שפייזר ז״ל שנרצח בידי הנאצים בטרנוב בשנת 1941

געווארן. דעם צעשטיקלטן גוף זיינעם האט די געשטאפּא־געביידע געארבעט אלס טישלער חיים פאבער. וועלכער האט דעריבער געהאט די מעגלעכקייט צו פארשטענדיקן זיך מיטן אומגליקלעכן ד״ר שפייזער און האט אויך געהאט ענויע ידיעות וועגן די גרויזאמקייטן, וואס זענען פארגעקומען אין דער געסטאפּא־געביידע. ער האט דאס סאקע דערציילט וועגן די שוידערלעכע יסורים פון ד״ר שפייזער און האט זיך אפילו געוועגדעט צום יודענראט וועגן הילף פאר אים... פאר דער דאזיקער טאט זיינער האט ער באצאלט מיט זיין לעבן. אויך ער איז אין די געסטאפּא־קעלערן אומגעבראכט געווארן. ביידע קדושים, ד״ר בצלאל שפייזער און חיים פאבער זענען געבראכט געווארן צו קבורה אויפן טארנער בית עלמין. נאך דער באפרייאונג פון טארנע האט דער דארטיקער יידישער קאמיטעט, אויף די קברים פון ביידע שטאלצע טארנער יידן אויפגעשטעלט מצבות.

זינט דעם 18.2.1941 האבן טארנער יידן נישט געטארט ווייזן זיך אויף די טראטוארן פון די טארנער גאסן און דעם 20־טן פעברואר איז אויסגעבריטערט געווארן דער פארבאט צו באנוצן זיך מיט באנען אויך אויף כלערליי קאמוניקאציע־מיטלען, ווי אויטאס, טראמווייען און אפילו פשוטע וועגעלעך. דערביי איז פאר יעדער נסיעה מיט דער באן נייטיק געווען א באזונדערע דערלויבעניש פונעם קרייז־הויפמאן, וועלכע ס׳איז זייער שווער געווען צו באקומען.

מצבת ר' חייט פבר זל שנרצח בידי הנאצים בשנת תש"ב

דעם 16טן אקטאבער 1941 איז פארעפנטלעכט געוואָרן א פאַראַדענונג, לויט וועלכער עס איז פארבאָטן געוואָרן יידן צוליב „סאַניטאַרע גרינדן" צו טראָגן פול־און באקן־בערד. מיט דער זעלבער פאַראַדענונג איז אין טאָרנע פארווערט געוואָרן צו גיין אויף די גאַסן: קראָקעווער (פון דער קאָמענדאַטור־גאַס אנגעהויבן), וואַלאָווער, בריי־טער, מארק, קאַטעדראַלער (איינשליסלעך דעם קאזימיר־פלאַץ ביז צום מארק), די קלייניע און גרויסע שטיגן, פישפלאַץ און שלאָס־גאַס (זאמקאָווא).

עס איז יידן פארבאָטן געוואָרן אויפצוהאלטן זיך און צו שפּאַצירן אויפן שטח פון גאַנצן מערבדיקן טייל פון טאָרנע, דערבייַ זענען גלייכצייטיק אָנגעגעבן געוואָרן די גאַסן, מיט וועלכע אַלע יידן, וואָס האָבן נאָך צו דער צייט געווינט אין דעם דאָזיקן מערבדיקן טייל פון דער שטאָט, האָבן געקאָנט צוקומען צום מזרחדיקן שטח פון טאָרנע.

A N O R D N U N G

1./ Aus sanitären Gründen ist den Juden das Tragen von Voll- und Backenbärten verboten.

Zuwiderhandlungen werden mit Geldstrafe bis zu 100 Zl und 14 Tagen Haft bestraft.

2./ Juden ist das Begehen:

der Krakauerstrasse / von der Kommandanturstrasse ab/
der Wallstrasse
der Krvitz-Strasse
der Marktstrasse
der Kathedralstrasse einschliesslich Kasimir-Platz bis zum Ring
der Kleinen und Grossen Treppe
der Bastei-Treppe
der Fischgasse
und der Rathausgasse verboten.

3./ Auch das Begehen der Querstrasse an diesen Strassen ist bis zu einer Entfernung von 100 m. verboten.

4./ Der Aufenthalt und das Spazierengehen ist den Juden im ganzen West-Stadtteil verboten.

5./ Die im West-Stadtteil wohnenden Juden können den Ost-Stadtteil auf der südlichen Gehsteigseite der Karwjewicz-Strasse oder auf der südlichen Gehsteigseite der Lisiska und Miskiewicz-Strasse, die auf dem Ring wohnenden Juden können den Ostteil nur durch das Pilsener Tor erreichen.

6./ Der Zugang zu den Dienst- und Geschäftsgebäuden, die auf den verbotenen Strassen gelegen sind, ist nur von der nächsten angrenzenden Querstrasse möglich.

7./ Zur Durchführung dieser Anordnung wird ein Ordnungsdienst beim Judenrat errichtet. Er trägt eine Armbinde mit dem Judenstern und der Aufschrift "Ordnungsdienst beim Judenrat in Tarnow" und eine Dienstnummer auf linker der Brustseite in Judensternform.

Zuwiderhandlungen werden mit 100 Zl Geldstrafe bestraft.

Diese Anordnungen treten sofort in Kraft.

Tarnow,den 16.Oktober 1941.

Der Stadtkommissar:
Dr.Zeis

די נאָציש פֿאַראָרדענונג פון 16טן אָקטאָבער 1941 לויט וועלכער טאַרנער יידן איז פֿאַרבאָטן געוואָרן צו טראָגן בערד און צו גיין אויף די הויפּט־גאַסן

צו דער דורכפֿירונג פון דער דאָזיקער פֿאַראָרדענונג איז געגרינדעט געוואָרן בײַם טאַרנער יודענראַט אַן אָרדנונגסדינסט. וועמענס מיטגלידער האָבן געדאַרפֿט טראָגן אָרעמבענדער מיט מגן דוד און מיט דער אויפֿשריפֿט: „אָרדנונגסדינסט בײַם יודענראַט אין טאַרנאָוו", מיט א דינסט־נומער אויף דער לינקער זײַט פון דער ברוסט. אָלס קאָמענדאַנט פונעם אָרדנונגסדינסט איז באַשטימט געוואָרן זיגמונט מילער און אָלס זײַן פֿאַרטרעטער. הערמאַן וואַסערמאַן. צום אָרדנונגסדינסט האָבן געהערט. צווישן אנדערע: פלוגאייזן, וו. לערנער, בייטשער, צימערמאַן, האָלענדער, צימעס. טראום און גרושאָוו. צימערמאַנען האָט דאָס טאַרנער געריכט ,נאָך דער מלחמה פֿאַרמשפּט צום טויט דורך הענגען.

— 10 —

טראָגיש האָס זיך פֿאַרצייכנט אין דער געשיכטע פונעם טאַרנער יידנטום דאָס יאָר 1942. דאָס כאָפּן יידן אויף די גאַסן, דאָס דערשיסן זיי אָן א שום סיבה און משפּט

דאָס פּאַרשמעלערן דעם שטח, אויף וועלכן יידן האָבן געקאָנט ווינען, די רויב־אקציעס און דאָס אָפּטע פּאַרטרייבן יידן פון זייערע ווינונגען — אָלע די דאָזיקע אכזריותדיקייטן זענען איצט געוואָרן א טאָג־טעגלעכע ז'ערשיינונג.

דעם הויכפונקט האָבן די רדיפות און מאָרד־אקציעס מצד די דייטשע הערשער דערגרייכט אין חודש אפריל 1942. נאָכן אויסברוך פון דער דייטש־אמעריקאנישער מלחמה, די צעוישטע געסטאפּא־לייט האָבן אויף די גאָסן פון דער שטאָט געשאָסן אויף יעדן ייד, וועלכן זיי האָבן נאָר אנגעטראָפן. גרויזאָם זענען געווען אין זייערע סאָדיסטישע, מערדערישע אויסטערלישקייטן די געסטאָפּאָווצעס ראָמעלמאָן, גרונאָוו, יעק, נאָא, אפערמאָן, ליבאר, אילקאָוו (ראָמעלמאָן און קאסטורא זענען נאָך דער מלחמה דורך דעם געריכט אין טארנע פּאָרמשפט געוואָרן צום טויט דורך העענגן*). געסטאָפּא־קאָמענדאַנט אין טארנע איז געווען דעמאלט פּאלטען און פּאָליצייי־קאָמענדאַנט איז געווען דער דייטשער אָפּיציר שטראוס, וועלכער האָט אָנטייל גענומען אין אָלע מארד־אקציעס אין טארנע. זיין פּאַרטרעטער איז געווען דער וואכמייסטער ווינדער.

מיט א באָונדערן פּלייסיר האָט מען אָנגאָנגס 1942 געאַרבעט אין די ביוראָען פונעם טארנער יודענראַט. זייער פּאַרדעכטיקט איז אונדז פּאָרגעקומען די דורכגעפירטע רעגיסטראציע פון דער יידישער באפעלקערונג אין טארנע, לויט וועלכער עס זענען צונויפגעשטעלט געוואָרן רשימות פון טארנער יידן לויט באָונדערע גרופּן פון ארבעטספעאיקע און אומפּעאיקע צו דער ארבעט, פּון זקנים, אינוואָלידן און וואָס האָבן באָקומען הילף פון דער סאָציאלער אפטיילונג ביים יודענראַט.

אויף די מעלדעקאָרטן פון די ארבעטס־ אומפּעאיקע און זייערע משפחות, איז אריינגעטראָגן געוואָרן די באָמערקונג: „ארבעטס־אונפּעאיק". די דאָזיקע גרופּע האָט מען דערווייל געלאָזט צו רו. זיי האָבן געארבעט ביי זייערע באָשעפטיקונגען אין דער היים, נישט האָבנדיק קיין שום פּארדאָכט, וואָס עס דראָט זיי...

אָנהויב חודש יוני 1942 זענען קאָנטראָלירט געוואָרן אלע מלדעקארטן. אין פּארשידענע פונקטן פון דער שטאָט, ווי אויך אינעם געסטאפּא־אָמט האָבן באָונדערע קאָמיסיעס געסטעמפּלט די מעלדעקארטן. א טייל מעלדעקארטן האָט באָקומען א רונדן שטעמפּל מיט אן אָפּצייכן פון א סוואסטיק, דעם אזוי גערופענעם „האָהייטס־זיגעל" אן אָנדערע האָבן באָקומען אויסגערוקט דעם אות „ק". מען האָט זיך פּארשידנס אויסגעטייטשט דעם באַדייט פון די דאָזיקע צייכנס.

מאָנכע האָבן געוואָגט, אז דער רונדער שטעמפּל דארף באַדייטן „נייטיקער צו דער ארבעט" און דאָקעגן דער אות „ק" דארף באַדייטן „קרעמאָריום", אָדער „קאָפוט".

---

* פּרטימדיקן באריכט פונעם פּראָצעס קעגן ראָמעלמאָן גיכן מיר איבער אויף אן אָנדער אָרט (רעד.)

א פאקט איז געווען, אז אלע, וואס האבן געהאט אויף זייערע מעלדעקארטן די באמערקונג „אומפעאיק", האבן איצט ביי דער נייער רעגיסטראציע באקומען דעם צייכן „ק".

צו גלייכער צייט איז געוואלדיק געשטיגן די צאל טערמר־ און מארד־אקטן אינעם יידישן טארנע.

דעם 10טן יוני 1942 האבן זיך באוויזן אויף די מויערן פון די הייזער מודעות ווענן דער אויסזידלונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין טארנע. אלס יסוד פאר דער אויסזידלונג האט געדינט א רשימה, וועלכע איז צונויפגעשטעלט געווארן דורך דעם ארבעטס־אמט און האט אנטהאלטן נעמען פון ארבעטס־אומפעאיקע, אלטע און קראנקע יידן, פון פרויען און קינדער. אלע אנגעצייכנטע אין די רשימות יידישע איינוווינער פון טארנע, זענען דורך שליחים פון יודענראט אויפגעפאדערט געווארן צו שטעלן זיך דעם 11טן יוני 1942, אזייגער 6 אין דער פרי פאר די טויערן פון זייערע ווויינונגען. דערביי איז זיי דערלויבט געווארן מיטצונעמען בין 25 קילא באגאזש.

אלע אנדערע יידן, וואס האבן נישט באקומען אזא אויפפאדערונג, איז אין טאג פון 11טן יוני פארוועדט געווען צו פארלאזן זייערע ווויינונגען.

שווער און טראגיש איז געווען דער דאזיקער טאג פארן טארנער יידנטום. שוין גאר פרי האט מען געהערט אין דער שטאט א שיסעריי... דייטשע זשאנדארמעריי־אפטיילונגען, עס.עס.־לייט און פוילישע מיליציאנטן. האבן געטריבן די איבערשראקענע יידן, וואס האבן שוין געווארט ביי די טויערן פון די הייזער, אין דער ריכטונג צום מארק־פלאץ. פון אלע עקן שטאט זענען געגאנגען יידן, צעטומלטע, באלאדענע מיט וואליזן און טאבאלקעס מיט פראוויאנט, מיט ווענ און אפילו מיט ארבעטס־מכשירים... די דייטשע רוצחים האבן מיט די קאלבעס פון זייערע ביקסן נעשלאגן יידן, וואס האבן זיך אפגעשטעלט אויף א רגע, כדי צו כאפן דעם אטעם. באלד איז דער גאנצער מארק־פלאץ געווען פול מיט יידן... אונטער א האגל פון קלעפ מיט די ביקסן־קאלבעס און נאהייקעס, האבן זיי געמוזט קניען, האלטנדיק זייערע קעפ געבויגן צו דער ערד... גרויזאם האט געווילדעוועט דער עסטאפא־קאמענדאנט פאלטען און אים האבן געהאלפן זיינע באנדיטישע געסטאפא־ און עס.עס.־לייט, דערביי האט מיט דער גאנצער מארד־אקציע אנגעפירט מארטין פעלענץ, דער עס.עס.־אפיציר פון קראקע, וועלכער איז ספעציעל געשיקט געווארן צו דער אנפירונג מיט דער „אויסזידלונגס־אקציע" אין טארנע.

די אכזריותדיקייטן און דאס ווילדעווען פון די צעוישעטע געסטאפוצעס און די אוקראינישע באנדיטישע מיליציאנטן איבער די קניענדיקע יידן אינעם מארק־פלאץ, האבן אבערשטיגן יערן מענטשלעכן באגריף.

יידן, וואס האבן אין די אויגן פון די תליגים אויסגעזען ווי אומפעאיקע צו דער ארבעט, אלע זקנים, קראנקע און קינדער, זענען אויפן ארט דערשאסן, ארער מיט

„פין אלע עקן שטאט זענען געגאנגען יידן, צעטומלטע, באלאדענע מיט וואליזן און טאבאלקעס"
אין דער ריכטונג צום מארק־פלאץ

לאסט־אויטאָ אויפקעפירט געווארן צו די מאסן־קברים אויפן טאָרנער בית הקברות... ארער אויפן זבילי־טאָווסקי־בארג. במשך דעם גאנצן טאג האבן אויף דעם וועג פון מארק־פלאץ ביז צום בית הקברות קורסירט הין און צוריק לאסט־אויטאָס, אנגעלאדענע מיט פארפיניקטע און דערשאסענע יידן... איין קרבן איז געלעגן אויפן אנדערן... די מענטשן אויף די גאסן זאלן נישט באמערקן, וואס און וועמען מען פירט.

גרויזאם איז געווען דער גורל פון די אומשולדיקע, נאך גאר יונגע נפשהלעך. וועלכע דייטשע און אוקראיניש מערדער, וויל דע חיות אין א מענטשלעכער געשטאלט, האבן געכאפט ביי די פיסלעך אן צעהאקט די קעפלעך אויף דעם סטיינערנעם ברוק אויפן מארק־פלאץ. הארצרייסנד זענען געווען די יללות פון פרויען, וען מען האט זיי מיט געוואלט אוועקגעריסן פון זייערע מענער... וען מען האט אוועקגעשלעפט די קינדער פון די מוטערס...

אויפן מארק־פלאץ זענען פארמירט געווארן טראנספארטן פון טויזנטער יידן, וואס זענען אונטער באוואכונג פון דייטשע זשאנדארמען געגאנגען זייער לעצטן וועג אין דער ריכטונג צו דער באן־סטאציע. דארט זענען זיי אויפגעלאדן געווארן צו 80 ביז 90 מענטשן אין איין פערד־וואגן, וועלכער איז דערנאך געצלעך פארמאכט געווארן. ווי מיר האבן זיך שפעטער דערווויסט, זענען אין דעם טאג אלע טראנספארטן מיט טאָרנער יידן אוועק אין דער ריכטונג קיין בעלזשעץ.

דער בלוטזויגער פעלענץ האָט זיך אָבער נאָך נישט אָנגעזעטיקט מיט יידיש בלוט. עס האָבן אים געפעלט נאָך עטלעכע הונדערט יידן צו דער צאָל קרבנות, וואָס האָבן געדאַרפט אויספולן די גאָז־אויוונס אין בעלזשעץ. ער האָט באָלד טעלעפאָנירט צום יודענראַט מען זאָל אים צושטעלן א צוגאָב־רשימה פון יידן, וועלכע זענען נישט דעפאָרטירט געוואָרן, ביים טעלעפאָן איז געזעסן דער באַשעפטיקטער אינעם יודענראַט פליט פון דייטשלאַנד, פאול ריים, וועלכער איז בעת דער זאָנשין־אקציע געקומען קיין טאַרנע... ער האָט זיך קאָטעגאָריש אָפגעזאָגט צוצוגרייטן פאַר דער געסטאַפּ וועלכע ס'איז רשימה מיט יידן...

באָלד איז דער רוצח פעלענץ דערשינען אין ביורא פון יודענראַט און אַן שום טענות אַרויסגעטריבן אלע אָנגעטראָפענע דאָרט יידן... שרין אויף די טרעפ האָט פעלענץ דערשאָסן דעם מוטיקן פאול ריים... אויפן הויף פונעם בנין האָט ער דערשאָסן די רעשט יידן פונעם יודענראַט... עס זענען דעמאָלט אומגעקומען אזעלכע טייערע טאַרנער יידן, ווי מאיר ראָזענבוים, פנחס טרינטשער, הירש עדער און חיים טראום.

איצט האָט זיך אָנגעהויבן א בלוטיקע שחיטה אין אלע הייזער אין דער שטאָט, אין וועלכע עס האָבן געווויינט יידן. בלוט האָט געריננען פון די דאָזיקע ווויינונגען... וועמען די דייטשע מערדער האָבן דאָרט אָנגעטראָפן, איז דערשאָסן געוואָרן.

במשך א גאַנצער וואָך מיט קורצע הפסקות, האָט געדויערט די שוידערלעכע מאָרד־אקציע, וועלכע די דייטשע פאַרברעכער האָבן באַצייכנט מיטן נאָמען „אויס־זידלונג". דער טראָגישער סך הכל פון דער דאָזיקער ערשטער „אויסזידלונג" אין טאַרנע אין חודש יוני 1942 האָט באַטראָפן איבער 12.000 קרבנות. טויזנטער יידן זענען דעפאָרטירט געוואָרן אין די פארניכטוס־לאגערן... טויזנטער יידן זענען אומגעקומען אין טאַרנע גופא פון די הענט פון דייטשע און אוקראַיניש בלוטזויגערס.

— 11 —

נאָכן פאַרענדיקן די שוידערלעכע מאָרד־אקציע „די אזוי גערופענע „אויסזידלונג", האָבן די דייטשע תלוינים אָנגעהויבן צו טרייבן די ביים לעבן געבליבענע טאַרנער יידן צו דער אַרבעט ביים רייניקן די גאַסן און אָפווישן די סימנים פון דער בלוטיקער שחיטה.

אויך איך בין צוגעטיילט געוואָרן צו דער דאָזיקער אַרבעט, וואָס איז באשטאַנען בעיקר אין אויפלאָדענען די טויטע יידן אויף פויערישע וועגעלעך, וועלכע מיר האָבן געשלעפט צום בית עולם. עס זענען דאָרט אָנגעקומען לאַסט־אויטאָס אין סתם וועגענער, אָנגעלאָדענע מיט טויטע יידן... באַלד ביים טויער פונעם בית הקברות זענען אָנגעלייגט געוואָרן הויפנס פון מתים. איצט האָט זיך ערשט אָנגעהויבן די אייגנטלעכע אַרבעט. קודם כל האָט מען אַראָפגעצויגן פון די טויטע קערפערס די בגדים... די

נאקעטע גופים האָט מען אריינגעוואָרפן אין די צוגעגרייטע אָפענע גריבער... די בגדים האָט מען אוועקגעשיקט אין די מאגאזינען, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דער טשאצקי־שול.

נישט איינמאָל פלעגט מען צווישן די דאָזיקע מתים אָנטרעפן אויף שוועד פאַרוונדעטע יידן, וואָס האָבן נאָך געאָטעמט... אויעלכע גוסספדיקע יידן האָבן די געסטאַפּאָ־לייט געטאָן א „טובה" און דערשאָסן צום טויט.

אזוי האָבן מיר שוועד געהאָרעוועט במשך צוויי טעג. קוים האָבן מיר פאַרענדיקט די אַרבעט אריפן בית הקברות, האָט מען אונדז ווידער געגעבן אן אנדערע באַשעפטיקונג: מיר האָבן געמוזט ארויסטראָגן דאָס האָב און גוטס, דאָס אזוי גערופענע „יודענגוט" פון די ווייטנוגען נאָך די דערמאָרדעטע, אָדער דעפּאָרטירטע יידן. טייערע חפצים, דיוואָנעס, קונסט־בילדער, זילבערנע און קרישטאָל־סערוויסן... — אלץ האָבן מיר געמוזט אריבערטראָנספּאָרטירן אין די ספעציעלע מאגאזינען.

— 12 —

די לעבנגעבליבענע טאָרנער יידן האָט איצט באהערשט א געפיל פון פחד און דערשיטערונג. קיינער האָט נישט געוווסט, וואָס ס'איז געשען מיט זיין פרוי, קינדער, עלטערן אדער שוועסטער־ברידער און מען האָט זיך קעגנזייטיק ארומגעזוכט. נישט געוווסט קיין אייַן פאַמיליע, וואָס זאל נישט האָבן באוויינט וועמען פון די אומגעקומענע.

עס איז אָבער נישט געווען קיין צייט צו קרעכצן. תיכף דעם אָנדערן טאָג נאָך דער „אויסזידלונג" — דעם 19טן יוני 1942, האָט דער דעמאָלטיקער קרייז־האופטמאן אין טאָרנע, האָקבאַרט, פאַרעפנטלעכט די פאראַרדענונג צו שאפן אין טאָרנע א געשלאָסן גיטא פאר יידן. דער גיטאָ־שטח האָט זיך אָנגעהויבן בייַם פּילזנער סויער פון דער לינקער זייט און האָט זיך געצויגן לענגאויס דער לינקער זייט פון דער לוואָווסקא־גאָס ביז צו דער וויידאָק־גאָס, און צום סוף — לענגאויס דער רעכטער זייט פון דער קאָשאַראָוא־גאָס.

דער אינערלעכער שטח פונעם גיטא האָט ארומגענומען די גאָסן: פאָלוואָרטשנא, נאָוא, בוזשניץ, שפּיטאָלנא. די אלטע דאָמבראָווסקא. דעם פלאַץ־וואָלנאָשצי (געוועזענ מאָגדעבורגער־פלאַץ), ווי אויך אלע געסלעך, וואָס האָבן געגרענעצט מיט די דאָזיקע גאָסן, ווי זאמקניענטא, דרוקאַרסקא, פאָלנא און יאסנא.

אָרום דעם גאנצן גיטאָ־שטח איז אויפגעשטעלט געוואָרן א הויכער פלויט, וועלכער איז ארומגעצוימט געוואָרן מיט שטעכל־דראָט. צום גיטאָ האָבן געפירט 3 טויערן: צוויי אויפן פלאַץ וואָלנאָשצי — דערפון איינע פון דער לוואָווסקא־גאָס און די צווייטע , פון דער שפיטאָלנא־גאָס; א דריט טויער האָט זיך געפונען אויף נאָוא־גאָס, בייַם יודענראט. אלע טויערן זענען טאָג און נאכט געהיטן געוואָרן

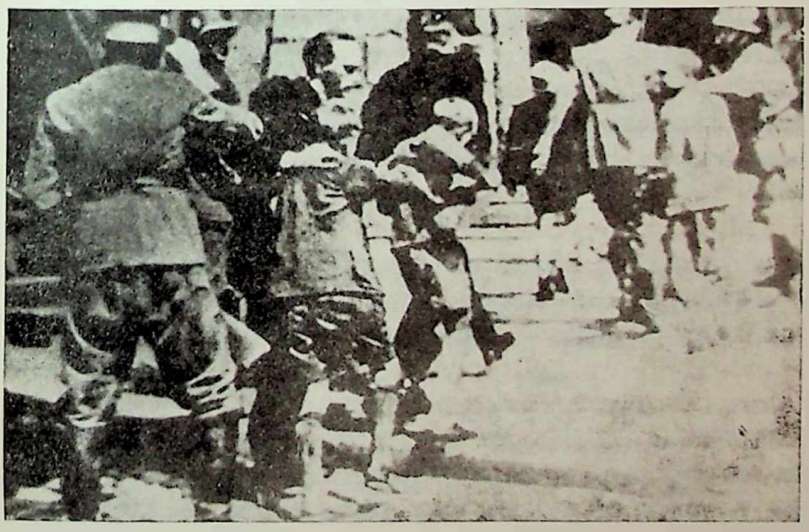
פון דער אויסנזייט דורך דער פוילישער „גראנאטאווער" פאליציי און פון דער אינפווייניקספער זייט דווך יידישע מיליציאנטן פונעם אַרדנונגס־דינסט. פאר דערווייסערן זיך פון געטא אן א ספעציעלער דערלויבעניש, האט געדראָט טויט־שטראָף.

דאס איבערטראָגן זיך אין געטא האט גענומען געשען במשך 48 שעה, דערבייַ איז דערלויבט געווען מיטצונעמען נאר די נויטוועניקע שטוב־זאכן, עס זענען דערביבער פארבליבן אין די יידישע ווויינונגען אויסערהאלט דעם גטא טייערע מעבל־ און שטוב־זאכן, וועלכע זענען באלד נאך דער איבערזידלונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין די נייע געטא־ווויינונגען — איבערגעפירט געוואָרן אין די מאגאזינען אין דער שאָפקי־שול און אין הויז פון מאלער האלער, אויף דער נאָוא־דאמבראָווסקא־גאס.

די איבערגעבליבענע יידישע ווויינונגען אויסרהאלב דעם געטא האבן, א חוץ דייטשע בושפחות, אויך צוגענומען פאליאקן, וואס האבן געמוזט פארלאָזן זייערע ווויינונגען אינעם געטא־שטח.

אזוי זענען אין די ענגע ראמען פונעם טאָרנער געטאָ אריינגעפרעסט געוואָרן בערך 20.000 יידן, וואס זענען נאך געבליבן לעבן נאך דער ערשטער מאָרד־אקציע. צו עטלעכע משפחות אין איין שטוב — דאס איז געווען איצט א נארמאלער צושטאנד.

די דאָזיקע אויסטערלישע ווויינונגס־באדינגונגען, די מוראדיקע ענגטאפס, דאס פעלן פון פרימיטיוע סאניטארע אייניריכטונגען אין די ווויינונגען און דערצו דער הונגער,

אויסן וועג צום פארמאכטן געטא...

וואָס האָט זיך מיט יעדן טאָג מער אויסגעבריטערט אויפן געטא־שטח — דאָס זענען געווען די גורמים, וואָס האָבן געשאפן גינסטיקע באדינגונגען פאר אנטשטיין אזא פארשפרייטן זיך פון אנשטעקנדיקע מגיפות.

פאר קראנקע איז אין געטא נישט געווען קיין פלאץ. זיי זענען ברוטאל פארטילקס און שוידערלעך אומגעבראכט געוואָרן. טראץ דער ענגשאפט אינעם סארנער געטא פלעגן אנקומען טראנספארטן דעפארטירטע יידן פון די שכנותדיקע שטעטלעך און דערפער.

— 13 —

אין געטא פלעגן זיך אפט באווייזן די געסטאפא־פארבראכער ראמעלמאן, גרונאוו, אפערמאן, יעק און פון צייט צו צייט פלעגן קומען אויך עס.עס.־לייט. זיי האָבן דאָס געוועלטיקט איבער לעבן און טויט פון די געטא־אייגווינער...

דער גרויזאמסטער פארברעכער אין געטא איז געווען ראמעלמאן. זיינע רציחות פלעגט ער אויספירן אויף קאלט. מיט א סאדיסטישער רוגזה. זיין באווייזן זיך אין געטא פלעגט אנווארפן א טויט־אימה אויף יעדן, וועמען ער האט צופעליק געטראפן. אזוי גוט ער, ווי אויך זיינע געסטאפא־חברים פלעגן אויף א שוידערלעכן אופן איזדעקשוען זיך איבער זייערע קרבנות. פארן אויספירן א מארד־טאט פלעגן זיי פרעגן די דערשראקענע יידן — אין וואס פארא פאזיציע זיי ווילן, מען זאל זיי דערשיסן... „איך מאכע דאס ליכט, אהנע טמערצען" — פלעגן זיי אפחוזקן פון די אומגליקלעכע...

א קרכן פון אוא ווילדן סאדיזם זענען געפאלן צוויי יונגע טארנער מיידלעך: ראזענבער און ווייסבערג... די דאזיקע צארטע, טייערע יידישע קינדער האָבן נאך פארן טויט געמוזט זיך צוהערן צו די שפאט־ווערטער פונעם געסטאפא־מערדער: „דו ביסט צו שעהן אום צו לעבען אלס יידישעם קינד".

דער געשטאפא־באנדיט יעק האָט אמאל געכאפט א גרופע יידן בעת זיי האָבן געדאווענט... דער רוצח האָט געפרעגט וויפל יידן עס פעלן נאך צום מנין און אזוי ווי עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז ס'זענען גאר פאראן מער יידן, ווי ס'איז נויטיק צום מנין — האָט ער עטלעכע יידן ארויסגעפירט און אויפן ארט דערשאסן.

דער געסטאפאוויץ יעק האָט געשטאמט פון א דארף לעבן מיעלעץ (ווו ס'האָט עקזיסטירט א דייטשע קאלאניע). ער איז דערצויגן געוואָרן אין א יידישער סביבה און דעריבער זענען אים נישט פרעמד געווען יידישע רעליגיעזע מנהגים, וואָס איז אים צוגוץ גקומען ביים זוכן יידן אויף די פעריפעריעס פון דער שטאָט אדער אין ארומיקע דערפער.

אמאל איז ער אריין אין א יידישע ווויגונג, וואָס האָט אויסגעזען צו זיין לגמרי ליידיק... יעק האָט שנעל אָנגעטאָן טלית און תפילין און אָנגעהויבן מכלומרשט

דאוועגען... ווען עס האָבן דאָס דערהערט יידן, וואָס זענען געווען פּאַרשטעקט אין פּאַרשידענע באַהעלטענישן אין דער ווינטער, האָבן זיי אָנגעהויבן ארויסצוקריכן פון די נאָרעס... דער מערדער יעק האָט זיי אַלע אויפן אָרט דערשאָסן.

— 14 —

די יידישע איינוווינער אין געטא האָבן געלעבט איצט מיט איין געדאַנק: ווי אזוי צו ראַטעווען זיך, ווי אזוי אויסבאַהאַלטן זיך פּאַר א ווייטערדיקער אויסזידלונג. ווען דאָס איז אַלע זענען געווען איבערצייגט. אז זי וועט קומען. טאַרנער יידן האָבן שוין געווּסט, וואס עס איז אויפן בעלזשעץ... זיי האָבן שוין געהערט וועגן די גרויזאַמקייטן און וועגן דעם גיהנום אין די טויט־לאָגערן, פון וואַנען קיינער איז נאָך נישט צוריקגעקומען.

דעריבער האָט מען שוין נישט געווארט מיט פּאַרלייגטע הענט אויף א שפּעטערדיקער אויסזידלונג, יעדער האָט זיך באַמיט עפּעס צו טאָן, כדי צו האָבן די מעגלעכקייט אויסצובאַהאַלטן זיך אין א גורלדיקער שעה. עס זענען געווען יידן, וואָס האָבן אַראָפּגענומען די אַרעמבענדער און האָבן פּאַרלאָזן טאַרנע, זוכנדיק א באַהעלטענישּ אין אַנדערע מקומות, ביי באַקאַנטע קריסטן, אַדער אין שכנותדיקע וועלדער. עס זענען געווען אויסלכע, וואָס האָבן אָנגעהויבן צוצוגרייטן בונקערס, אַדער האָבן זיך לכל הפּחות באַגנוגנט איבערצוגעבן זייערע קינדער אין רשות פּון זייערע אַרישע באַקאַנטע.

אַבער אויר אויף דער „אַרישער" זייט זענען יידן מיט אַרישע פּאַפּירן נישט געווען זיכער מיטן לעבן. אזוי האָבן די דייטשן געכאַפּט די פּרויען פון ד"ר שאַליט און ד"ר מענדערער, וואָס האָבן נישט געטראָגן קיין אַרעמ־בענדער... בייידע פּרויען האָט דער תלין גרונאָוו אריבערגעפּירט אין בית הקברות אין טאַרנע און זיי דאָרט דערשאָסן.

עס איז אויך געכאַפּט געווארן הענעק וויים מיט זיין פּרוי (פון דער היים בראָנד) און קינד... אויך זיי האָט גרונאָוו דערשאָסן אויפן טאַרנער בית עלמין.

נאָר אַיין האָפענונג האָט איצט אויסגעפילט די הערצער פון א גרויסן טייל טאַרנער יידן: די אַרבעטס־קאַרט. ביים יודענראַט איז טעטיק געווען אן אַרבעטס־אַמט, וועמענס ביורא האָט זיך געפונען אין דער געביידע פון דער אויטאָבוס־סטאַציע אויפן פּלאַץ־וואַלנאָשצי. די עיקרדיקע זאַרג פון אַרבעטס־אַמט זינט זיין אַנטשטייאונג איז געווען צו באַווּרגן פּאַר די דייטשן דעם געפּאַדערטן קאַנטינגענט פון יידישע אַרבעטס־הענט. בעת אָבער אין די ערשטע אָקופּאַציע־חדשים האָט זיך קיינער נישט געאיילט צו אַרבעטן פּאַרן דייטש, האָט מען איצט געוואָלט אַלץ אוועקגעבן, כדי צו באַקומען אַרבעט און ווערן א באַזיצער פון א פּאַפּירל, וואס האָט געדאַרפט כלומרשט אָפּהיטן פון אל דאָס בייז. איצט איז אַרבעט געווארן א פּריווילעגיע, נישט פּאַר יעדן צוגענגלעך.

די אַרבעט איז אויך וויכטיק געווען צוליב דעם, וואָס ווער עס האָט געהאַט אַן

ארבעטס־פלאץ, וואס האט זיך געפונען אויף דער ארישער זייט, האָס אויך געהאס א מעגלעכקייט יעדן טאג ארויסצובאקומען זיך אויסער די געטא־טויערן. און האס ביי דער גלעגנהייט געקאנט זיך אויך פארשאפן שפייז־ארטיקלען, הגם דאס איז געווען פארבונדן מיט גרויסע סכנות. און נאך עפעס: אזא „דרויסנדיקער" האס גיכער געהאט א מעגלעכקייט און שאנסן צו באזארגן זיך אריש פאפירן, אדער גאר אויסזוכן א באהעלטעניש אויסערן געטא.

ס'רוב יידן אינעם טארנער געטא האבן נאך נעגלויבט, אז די ארבעטס־קארט איז דאס כאפע בעסטע שוץ־מיטל, אז אוועקגעבנדיק די דייטשן דאס געזונט, די כוחות — ראטעווען מען דאס לעבן — זיך און דער משפחה. טארנער יידן האבן נאך גלעלבט מיט האפענונג אויפן באלדיקן סוף פון דער מלחמה... איז דאך דער פראנט שוין נישט געווען ווייט... און די דייטשע מפלות אויף די פראנטן זענען שוין פאר קיינעם נישט געווען קיין סוד... דערביבער האבן מיר געהאס נאר איין ציל... איבערהאלטן... ארבעטן איבער די כוחות... ווייל וועד ס'וועט איבערלעבן — אזוי האבן מיר געגלויבט — דער וועט זיך דערוואַרטן היטלערס ימ"ש מפלה.

איז נישט קיין וווּנדער, וואס יעדער פון אונדז האס געחלומט וועגן באקומען אן ארבעטס־פלאץ און אין שייכות דערמיט אן ארבעטס־קארט.

צו דער דאזיקער צייט זענען אין טארנע אנטשטאנען דייטשע אונטערנעמונגען, וואס האבן געארבעט סיי אויסערן געטא, סיי אויפן שטח פונעם טארנער געטא גופא.

עס זענען טעטיק געווען צווישן אנדערע שנייידער־, וועש־, טריקאטאזש־ און רימער־ווארשטאטן און א חוץ אזוי גערופענע „שוואַרצע" ארבעטס־פלעצער ווי „אסס־באן", „מאנאטן", „האך אונד טיפנבאו" האבן אויך א סך יידישע ארבעטער באשעפטיקט די „בערשטן־צענטראלע" און די ווארשטאטן פון דער פירמע „מאדריטש".

אין צוואמענהאנג מיט דער באדייטונג פון די דאזיקע ארבעטס־ווארשטאטן פאר די יידן אינעם טארנער געטא, מוז באזונדערס אונטערגעשטראכן ווערן די ראל און די באדייטונג פונעם שנייידער־ווארשטאט פון דער פירמע „מאדריטש". מאדריטש — אן אייגלעלער דייטש * האס געפירט אין טארנע א שנייידער־ווארשטאט, ווו עס זענען באשעפטיקט געווען עטלעכע הונדערט טארנער יידן (פרויען אן מענער), לגבי וועלכע מאדריטש האט זיך באנומען מענטשלעך אן פריינלעך... נישט אייגער פון די יידישע ארבעטער, וואס האבן געארבעט אין מאדריטשס ווארשטאט, זענען ארויס לעבעדיק פונעם נאציש־ן גיהנום, נאר א דאנק דעם, וואס זיי זענען געווען באשעפטיקט אין דער דאזיקער אונטערנעמונג אין טארנע און שפעטער אין פלאשאוו. בעת דער ליקווידאציע

---

* וועגן דער דאזיקער פערזענלעכקייט וועלט אויספירלעכער גשריבן אויף אן אנדער ארט אינעם דאזיקן בוך (רעד.).

פונעם טאָרנער געטאָ האָט מאדריטש איבערגעפירט די גאַנצע אונטערנעמונג מיט אלע באַשעפטיקטע דאָרט יידישע ארבעטער, אין ארבעטס־לאַגער אין פלאשאוו. בעת אלע אנדערע ארבעטספלעצער אינעם טאָרנער געטאָ זענען דעמאָלט ליקווידירט געוואָרן און די באשעפטיקטע דאָרט ארבעטער זענען דעפאָרטירט געוואָרן קיין בעלזשעץ און אוישוויץ.

א נאַענטער מיטארבעטער פון מאדריטש איז געווען סיטש, אויך א דייטש, וואָס האָט געשטאמט פון ווין. מאדריטש און סיטש — צוויי זעלטענע אין יענער תקופה איידעלע געשטאלטן, מענטשן מיט א טיפער איינגעבוירענער מענטשלעכקייט. נישט איינמאל האבן זיי מיט סכנות נפשות געמוזט אַנווענדן פיל מי און געוואָגטקייט, כדי נישט צו דערלאָזן, אז זייערע יידישע ארבעטער זאָלן דעפאָרטירט ווערן אין די טויט־לאגער.

עס זענען אויך אינעם טאָרנער געטאָ טעטיק געווען נאָך אנדערע דייטשע אונטערנעמונגען, וואָס האָבן געארבעט פאר די בארערפענישן פון די דייטשע מושלים און תלינים. אין פארשידענע שניידער־ און שוסטער־וואַרשטאטן האָבן יידן געארבעט פאר א לוין, וואָס האָט לכאורה נישט געסטייעט פאר שטילן דעם הונגער פון די ארבעטער און זייערע משפחות.

די השגחה איבער אלע ארבעטספלעצער האָט געהאט די געסטאפא. דער זאמלפונקט פאר אלע ארבעטער האָט זיך געפונען אויפן מאגדעבורגער פלאַץ (דעם אזוי גערופענעם חויר־פלאַץ). פון וואַנען זיי זענען געגאנגען צו דער ארבעט גרופנווייז, אונטער א קאנוואי פון מיסגלידער פונעם אַרדנונגסדינסט. יועלכע האבן זיי באגלייט ביז צום ארבעטס־פלאַץ אויסערן געטאָ.

זייער שטרענג איז אָפגעהיטן געווען די ארבעטס־דיסציפלין. פאר דער קלענסטער טולד — אפילו מצד איין ארבעטער, פלעגט די גאנצע ארבעטס־בריגאדע באשטראפט ווערן, דערביי זענען די שטראָפן מיט יערן טאָג געוואָרן שווערער. געגנג איבערצוגעבן א פאל, וועו אין איינעם א טאָג זענען אויפן אפעל־פלאַץ דערשאָסן געוואָרן 12 יונגע יידן נאָר ווייל זיי האבן פארפעלט איין טאָג ביי דער ארבעט.

מיט די לעצטע כוחות אונדזערע האבן מיר זיך געשטעלט צו דער ארבעט אין דעם גלויבן, אז דערמיט וועלן מיר זיך דערהאלטן ביים לעבן און ראַטעווען אויך אונדזערע פרויען און קנידער.

— 15 —

דאָס יידישע שפיטאָל איז איצט איינגעאָרדנט געוואָרן אינעם בנין פונעם פריערדיקן זקנים־הויז אויסערהאלב דעם געטאָ. די דאָקטוירים, דענטיסטן און קראַנקן־שוועסטער האבן געשאפן א באזונדערע ארבעטס־בריגאדע, וואָס איז אַרויס צו דער ארבעט אין באגלייטונג פון א דייטשער מיליציאנטן־וואַך. ביים שפיטאָל איז אויך טעטיק געווען

א דעזינפעקציע־אפטיילונג. יעדן טאָג אין די מאַרגנשטהן פלעגן אַלע קראַנקע אינעם געסטאָ. אַרויסגעפירט ווערן צום שפּיטאָל.

לכתחילה האָבן די יידן געמעגט כאַנוצן די בעדער אין דעם בנין פון דער פּריעדיקער מקוה, צו וועלכער עס זענען געווען צוויי אַרײַנגענג: אײנע פון דער אַרישער — אוּ די צווייטע פון דער געסטאָ־זײַט. אין באַד פלעגן זיך טרעפן יידן און קריסטן אָן ס'איז געווען א מעגלעכקייט צו פאַרשטעכן זיך מיט דער דרויסן־וועלט. באלד אָבער, ווי נאָר די געסטאַפּאָ האָט זיך דערפון דערוווסט, איז יידן פאַרבאָטן געוואָרן דאס באַנוצן זיך מיט די בעדער.

אין געטאָ פלעגן זיך טאָג־טעגלעך אַריינשמוגלען פון פאַרשידענע באַהעלטענישן. יידישע זקנים און אינוואַלידן, פאַרשטייט זיך בסוד סודות — און די געסטאַפּאָ האָט נישט געטאָרט דערפון וויסן, דעריבער האָט דער יודענראַט איינגעאָרדנט פאַר דעם דאָזיקן עולם א באַזונדער אויפנהאלטס־אָרט, א מין אזיל אינעם פריערדיקן אייער־מאַגאַזין פון דער פירמע ווּיצטום, אויף דער שפּיטאַלנע־גאס 6 — ווו ס'פלעגן זיך טעגלעך אויפהאלטן בערך 70 אזעלכע עלטערע און קראַנקע יידן. ווען די געסטאַפּאָ איז דערפון געווויר געוואָרן, איז זי אין איינעם א טאָג באַפאַלן דעם דאָזיקן אזיל און אויסגעמאָרדעט אַלע יידן, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען.

מיטן איינפירן אין טאָרנע דאָס געסטאָ, איז גאָר שווער געוואָרן מיט דער באַשפּייזונג פון דער יידישער באַפעלקערונג .עס האָבן נישט געהאָלפן די באַמיאונגען פון דער סאָציאַלער אָפּטיילונג ביים יודענראַט צו לינדערן די נויט, וואָס האָט פאַרכאַפט אזוי פיל יידישע היימען. צו דער דאָזיקער סאָציאַלער אָפּטיילונג האָבן געהערט אלטע און אינערגעזעבענע געזעלשאַפּטלעכע טוער, ווי מאיר ראָזנבאום, הירש עדער, פנחס טרינסשער, חיים טראָם. דערביי זענען אויך אינעם געסטיק געווען נאָך אנדערע כלל־טוער, וואָס האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי און קרבנות כדי ארויסצוהעלפן וייערע נויטבאַדערפטיקע ברידער. מיט שוועדער מי און אַנשטרענגונגען זענען אין טאָרנער געסטאָ אויפגעהאלטן געוואָרן 4 פּאַלקס־קיכן, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן עטלעכע טויזנט מיטאָגן טעגלעך.

מען האָט זיך געהאָלפן מיט צוקויפן שפּייז־פּראָדוקטן אויפן שוואַרצן מאַרק, איינשטעלנדיק זיך מיטן לעבן. די, וואָס ווענען ארויס צו דער ארבעט אויסערהאלב די געסטאָ־מויערן, האָבן אין פאַרם פון אויסטויש פאַר פאַרסידענע זאכן געזומען ביי קריסטן שפּייז־אַרטיקלען, וועלכע זיי האָבן צוריקווועגס אין געהיים אַרײַנגעפירט אין געסטאָ. זייער אפט פלעגן די דייטשע אָן אוקראַינער מיליציאַנטן דורכפירן ביי יידן, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון דער ארבעט אויסערן געסטאָ — רעוויזיעס אָן ווייַ דעם, ביי וועמען זיי האָבן געפונען די מינדסטע זאך פון שפּייז... די שסראָף איז אויסגעפירט געוואָרן אויפן אָרט... מכות רצח און נישט זעלטן טויט־שטראָף.

ביי אזעלעכ באדינגונגען, ביי א מצב פון הונגער, פיין און קראַנקהייטן, האָבן יידן געלעבט אינעם טאַרנער געטא. יחידים איז געלונגען ארויסצורייסן זיך פון געטא אויפן סמך פון אויסגעקויפטע אַרישע פאפירן, געווען אויך אזעלכע, וואס זענען אַנטלאָפן אין אַנדערע אַרטשאָפטן, כדי זיך אויסצובאַהאַלטן ביי באַקאַנטע קריסטן.

אָבער דער רוב יידן, פארשפארטע אין געטא, האבן געלעבט אין דוחק, אין פחד, נישט וויסנדיק וואס דער מאָרגן וועט ברענגען.

דעריבער האָט ווי א דונער געטראָפן אונזיו די ידיעה .אז אויף די מויערן פון די הייזער אויסערהאלב דעם געטא, איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן א מודעה פונעם 9טן

Der Kreishauptmann
in Tarnow

BEKANNTMACHUNG!

Zur Durchführung der vom SS- und Polizeiführer in Krakau angeordneten Judenaussiedlungen wird folgendes bekannt gemacht:

§ 1

Ab 10 IX 1942 erfolgen Judenaussiedlungen

§ 2

Jeder Pole, der in irgendeiner Form durch seine Handlung die Aussiedlung gefährdet oder erschwert, oder bei einer solchen Handlung Mithilfe ausübt, wird strengstens bestraft.

§ 3

Jeder Pole, der während und nach der Aussiedlung einen Juden aufnimmt oder versteckt, wird erschossen.

§ 4

Alle zum Betreten des Judenwohnbezirkes ausgestellten Passierscheine verlieren vom Tage dieser Bekanntmachung ihre Gültigkeit. Wer trotzdem das Ghetto betritt, wird strengstens bestraft und laufe Gefahr erschossen zu werden.

§ 5

Wer Sachen von Juden unmittelbar oder mittelbar kauft, geschenkt erhält oder sonst erwirbt wird strengstens bestraft.

Jeder Pole, der in Besitz von Juden gehörigen Sachen ist, ist verpflichtet, den Besitz sofort bei der Sicherheitspolizei in Tarnow anzumelden, widrigenfalls er mit strengster Bestrafung wie ein Plünderer zu rechnen hat.

§ 6

Während des Transportes der Juden vom Sammelplatz zum Bahnhof ist das Betreten folgender Strassen und Plätze verboten:

Lembergerstr., Holzplatz, Bernardinerstr., Alter Markt, Generalstr., Narutowiczstr., Kommandanturstr., Sportplatz am Bahnhof.

Die Bewohner der Häuser der genannten Strassen und Plätze haben bei Annäherung des Zuges die Haustüren und Fenster zu verschliessen und jede An der Beobachtung des Zuges zu unterlassen.

Verstösse gegen diese Anordnung werden bestraft.

Der Kreishauptmann:
Dr. PERNUTZ.

די מודעה פון טאַרנער קרייזהאופטמאַן וועגן דער דעפאָרטאציע פון יידן פון טאַרנער געטא
דעם 10טן סעפטעמבער 1942

סעפטעמבער 1942 ווערן א דעפארטאציע פון יידן פון טארנער געטא, וועלכע איז באשטימט געווארן שוין אויפן 10טן סעפטעמבער 1942 און אז דער דייטשער קרייז־הויפטמאן אין טארנע האט געדראט מיט טויט־שטראף יעדער פאליאק, וואס וועט באהאלטן, אדער העלפן א ייד.

מיר האבן זיך אויך דערוווסט, אז דער קרייזהויפטמאן האט אין דער דאויקער מודעה אויפגעפאדערט אלע פאליאקן צו מעלדן ווער יידיש פארמעגן, וואס געפינט זיך אין זייערע הענט און — האט פארבאטן די פאליאקן צו וויזן זיך אין די גאסן פון טארנע, וואס פירן צום באנהויף בעת דער צייט, ווען מען וועט פירן די „אויסגעזידלטע" יידן.

דעם 10טן סעפטעמבער 1942 — באגינען — האט די געסטאפא און דייטשע זשאנדארמעריע ארומגערינגלט דאס גאנצע טארנער געטא. אלע געטא־איינוווינער. אויך די כיט די ארבעסס־קארטן. האבן געמוזט פארלאזן זייערע ווינונגען און צונויפזאמלען זיך אויפן אפעל־פלאץ (פלאץ וואלנאשצי). נאכדעם, ווי אלע יידן האבן זיך דארט אויסגעשטעלט לויט זייערע ארבעסס־פונקטן, האט זיך אנגעהויבן א סעלעקציע. ארבעסס־גרופן, וועלכע די דייטשן האבן געהאלטן נאך פאר נויטיקע פאר דער דייטשער מיליטער־מאשין, זענען ארויס צו דער ארבעט מיט א פארשפעטיקונג. דאקעגן אנדערע זענען פארבליבן אויפן ארט און ס'איז ערשט איצט פארגעקומען די איינטלעכע סעלעקציע. וואס איז דורכגעפירט געווארן דורך א דייטשן שטאב פון געסטאפא־ און זשאנדארמעריע־אפיצירן אין דער אנוועזנהייט פונעם געטא־קאמענדאנט און מיטגלידער פונעם יודענראט.

שווידערלעך און גרויזאם איז געווען די דאזיקע סעלעקציע. מענער זענען אוועקגעריסן געווארן פון זייערע פרויען... קינדער פון זייערע מוטערס...

זקנים און פרויען מיט קינדער זענען קאנצענטרירט געווארן אויף איין ארט און יונגע מענטשן אויף א צווייטן ארט.

האַרצרייסנד זענען געווען די יללות, דאס געוויין און קלאגן... קינדער וואבן געשריגן „מאמע" — און מאמעס האבן גערופן: „איך ווייל צוזאמען מיט דיר"... פון טאטעס האבן זיך געלאזט הערן קולות: „לאז מיך גישט איבער"...

געווען עלטערן, וואס האבן אין דער פארצווייפלונג אוועקגעגעבן זייער קינד, כדי זיך צו ראטעווען... געווען אבער אויך עלטערן, וואס האבן געקלאגט און געשריגן: „גיט מיר צוריק דאס קינד" — „איר קאנט מיך הרגענען צוזאמען מיטן קינד"...

געווען אויך עלטערן, וואס האבן אנטקעגנגעשטעלט זיך דער זשאנדארמעריע און נישט געוואלט אפגעבן זייער קינד... געווען אויך אזעלכע, וואס האבן זיך געווארפן אויף די געשטאפא־באנדיטן, וואס האבן אומברחמנותדיק געשלאגן מיט די נאהייעס...

געווען צווישן די עלטערן אזעלכע גיבורים, וואס האבן בעת דער סעלעקציע באווארפן די דייטשע רוצחים מיט זידלווערטער, נישט מורא האבנדיק פאר די פאלגן...

במשך דעם גאנצן טאג — האבן מיר געמוזט אזוי קניען אונטערן פרייען הימל, וועו די זון האט אונדז פארברענט און מיר זענען אויסגעגאנגען פאר הונגער און דורשט.

ערשט נאכן זון־אונטערגאנג האבן זיך געעפנט די טויערן פונעם געטא און דער גאנצער טראנספארט פון עלטערן מיט קינדער און קינדער אן טאטע־מאמעס איז ארויסגעפירט געוואָרן פון געטא.

איך און מיין פרוי מיט אונדזערע צוויי קינדער האבן זיך געפונען אין דער דאזיקער גרופע. די עלטערע טאכטער מיינע, האלינא, איז געגאנגען מיט מיר, די יונגערע, עדית, האט געפירט ביי דער האנט מיין פרוי. מיר זענען געווען אנטשלאסן נישט צו שיידן זיך פון אונדזערע קינדער און צו טיילן זייער גורל.

נאך איידער מיר האבּ אָנגעהויבן צו מארשירן — האט מיר א מיטגליד פון יודענראט, וואס איז געשטאנען לעבן מיר, אונטערגעוואגט, אז אין דעם מאמענט, וועו איך וועל זיך דערנענטערן צום ארט, וווּ ס'איז געשטאנען דער געסטאפא־שטאב — זאל איך א געשריי טאן: „איך בין איין ארצט!" איך האבּ אזוי געטאן... אבער נאך מיינע ווערטער האבּ איך באקומען א זעץ איבער די פלייצעס מיט א דיקער נאהייקע און איך האבּ געהערט די ווערטער: „איין שוויין ביסט דו"...

מיר זענען געגאנגען אויסגעשטעלט צו 4 מענטשן אין א רייִ... פון בּיידע זייטן האבן אונדז באגלייט דייטשע ס.ס.־לייט און „גראנאטענע" מיליציאנטן... אומברח־מנותדיק האבן זיי אונדז געשלאגן מיט די קאלבעס פון זייערע ביקסן, וועו ס'האט נישט געקאנט מיטהאלטן אינעם מארש... איז געפאלן, נישט אויסהאלטנדיק די שווערע קלעפ. אזוי זענען מיר געגאנגען דורך די גאסן: קאשאראווא, מיצקעוויטשא, סעמינארסקא... ביז מיר זענען אָנגעקומען צו דעם מיליטעריישן שיס־פלאץ, וואס האט זיך געפונען הינטער דעם ספארט־פלאץ פון דעם יידישן גימנאסטישן פאראיין „שמשון". עס זענען דארט געשטאנען אלטע הילצערנע בארַאקן, ווּעלכע די דייטשן האבן איצט באנוצט אלס פערד־שטאלן. אין די דאזיקע בארַאקן האט מען אונדז פארטריבן. געווען איז שוין כמעט געגלעך פינצטער... דורך א קליין פענצטערל, פארקלאפט מיט ברעטער, איז אריין א ביסל לופט פון דרויסן... פונעם דורכגעגעצטן פון פערדישן טנופת שטרוי, האט געשלאגן א שרעקלעכער געשטאנק.

מידע און פארמאטערט זענען מיר געפאלן אויף דער גראָיווקע... אין דער פינצטערניש האט מען נישט געזען ווער עס ליגט דערנעבן. ..מען האט נאר געהערט דאס ווייגען און לאמענטירן פון מענטשן, וואס האבן זיך אויס מאנגל פון א ביסל לופט ממש געשטיקט אויפן פארטרחטן שטרוי.

דעם אנדערן טאג, באלד צו מארגנס, האט אונדז דער יודענראט באזארגט מיט

ברויט און א וואַרעמען געטראַנק. אזא באַשפּייזונג האָבן מיר באַקומען סונעם יודענראַט צוויי מאל טעגלעך. פון צייט צו צייט פלעג זיך נאָווייזן א געסטאַפּאָוויץ, וואס האָט, לויט א רשימה, ארויסגערופן עטלעכע מענטשן און ארויסגעפירט זיי פון בראָק, ס'רוב זענען דאָס געווען שוסטער און שנייידער, וועלכע האָבן געארבעט אין געטא פאר דער געסטאפא און אויף וייער ארט פלעגן קומען אַנדערע ייִדן.

צוואַמען מיט אונדז האָט זיך אין בראָק געפונען אונדזערס א באַקאַנטע פרוי לייבל, דעם טישלערס לייבל א פרוי, וועלכע האָט איבערגעלאָזן אין געטא א טאַכטער, וואָס האָט זיך באַמיט ארויסצובאַקומען סונעם סראַנספּאָרט איר מוטער. איך האָב די דאָזיקע פרוי געבעטן רחמים, זי זאָל אונדז נישט פאַרגעסן, ווען זי וועט ארויס פון בראָק און וועט זיך ווידער געפונען אין געטא. זי האָט מיר צוגעזאָגט צו העלפן...

אויפן צווייטן טאָג איז טאַקע די פרוי לייבל ארויסגעפירט געוואָרן פון בראָק... איך האָב איצט געהאט א פונק פון האָפענונג געראַטעוועט צו ווערן... נאָר צי וועט די פרוי לייבל האַלטן וואָרט?... צי וועלן אירע באַמיאונגען מיר עפעס העלפן?

אויפן דריטן טאָג איז דערשינען אין אונדזער בראָק א געסטאפאוויץ און האָט אויסגערופן מיין נאָמען, ווי אויך מיין פרוי און מיינע צוויי קינדער... מיר זענען "נעל ארויס פונעם בראָק, האַלטנדיק אין דער האַנט די „מעלדקאָרט" און די לעגיטאַמאַציע פונעם „געזונטעהייטסאַמט".

צו דער זעלבער צייט האָבן דייטשע עס.עס.־לייט ארויסגעפירט דעם גאַנצן עולם פונעם בראָק... עס זענען פאַרמירט געוואָרן גרופן צום ארויסמאַרש. א טייל קראַנקע און מאַרש־אומפעאיקע זענען אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן... נאָר א קליינע צאָל קראַנקע זענען אויפגעזעצט געוואָרן אויף וועגענער.

איך מיט מיין פרוי און קינדער זענען אין גרויס איילעניש געגאַנגען אין דער ריכטונג צום טויער, וואָס האָט זיך געפונען געגנוב וויים פונעם בראָק... אויפן וועג האָבן מיר געהאט צרות מיט די געסטאפא־לייט, וועלכע האָבן אונדז לעגיטימירט, אָן נאָר על פי נס איז אונדז געלונגען צו דערנענטערן זיך צום ארויסגאַנגס־טויער און צו פאַרלאָזן דעם מיליטעריש שיס־פלאַץ.

ווידער זענען מיר געגאַנגען מיט די זעלבע גאַסן און געסלעך, מיט וועלכע מען האָט אונדז פריער געפירט צום שיס־פלאַץ. דער געסטאפא־מאַן, וועלכער האָט אונדז ארויסגעפירט פון בראָק, האָט אונדז איצט דורך א הינטערטירל אַרייַנגעפירט אין געטא און איבערגעגעבן דעם יודענראט.

מיין ערשטע אויפגאבע איז געווען אויפצוזוכן די פרוי לייבל, וואָס אַראַנק איר האָבן מיר זיך געראַטעוועט. זי האָט מיר דערציילט, אז זי האָט אוועקגעגעבן דעם געסטאפאוויץ, וואָס האָט אונדז ארויסגעפירט פון בראָק, אלץ, וואָס עס האָט זיך

געפונען אין מיין ווויינונג. בעת דער דריטער אויסזידלונג איז ליידער די איידעלע פרוי לייבל אומגעקומען.

דער גאנצער טראַנספּאָרט יידן איז פון די פערד־באַראַקן לעבן שמשון־פּלאַץ דעפּארטירט געוואָרן קיין בעלזשעץ. בערך 8000 יידן זענען אומגעקומען בעת דער צווייטער אויסזידלונגס־אקציע. אינעם טאָרנער געטא.

— 16 —

עס זענען פאַרבּי עטלעכע טעג נאָך דער שרעקלעכער שחיטה... יידן האָבן אַנגעהויבן ארויסצוקריכן פון די בונקערס, פון די קעלערס, בוידעמער און אַנדערע באַהעלטענישן. שוידערלעך איז געווען זייער אויסזען... אויסגעהונגערטע... פאַרמאַטערטע האָבן זיי ארומגעזוכט וויערע נאָענטע.

דער שטח פונעם געטא איז ווידער פארשמעלערט געוואָרן. אייניקע ארבעטס־פונקטן זענען ליקווידירט, אדער פאַרקלענערט געוואָרן. דאָס לעבן אין געטא איז איצט ווי אפגעשטאָרבן. די געמיטער פון די פארבליבענע ביים לעבן טאָרנער יידן האָט פארכאפט נאָר איין געדאנק: צוגרייטן א באַהעלטענים... אויסבויען א בונקער, אדער פאַר יעדן פרייז אַנטלויפן, וויל קיינער האָט שוין נישט געצווייפלט, אז דאס טאָרנער געטא גענפינט זיך ערב דער ליקווידאציע. אייניקע יחידים איז געלונגען ארויסצוגנבענען זיך פונעם געטא און אויסצוהאַלטן ביי באקאַנטע פּאָליאקן, בפרט ביי פּוילישע ארבעטער, וועלכע האָבן אין עטלעכע פאַלן נישט אפגעזאגט זייערע הילף אין דערמעגלעכט אַנטלאָפענע פון געטא יידן אויסצוהאַלטן זיך אין גוט צוגעגרייטע באַהעלטענישן. מען פלעגט אין פּאַרטער־ווויינונגען אונטער דעם דנא פון א שאפע, אויסגראָבן אן איינגאַנג צו א קעלער... אדער מען פלעגט אויסגראבן אין דער קיך א פשוטן טיפן גרוב, וועלכן מען האָט פּארדעקט אין אזוי פלעגן זיך אויסצוהאַלטן 6 ביז 7 מענטשן, צוגויפגעקוועטשט איינער לעבן אנדערן... א חוץ אזעלכע „משפחה־באַהעלטענישן" פלעגט מען אויך צוגרייטן קליינע בונקערלעך פאַר 1 אדער 2 מענטשן, ס'רוב אין באַד־צימער אונטער דער וואַנע... אין קלאָזעטן פלעגן געבויט ווערן דאָפּלטע וועגס.

עס זענען אויך אויפגעבויט געוואָרן גרעסערע בונקערס פאַר בערך 100 מענטשן אין באַזונדערע שווער־צוגענגלעכע ערטער. אזא בונקער האָט זיך אינעם טאָרנער געטא געפונען אויפן בוידעם פונעם הויז אויף דער לוואָווסקא־גאַס 4... אויפגעבויט האָט דעם דאָזיקן בונקער א מיטגליד פונעם טאָרנער אַרדנונגסדינסט, א געוויסער פלאָצקי (ער האָט נישט געשטאָמט פון טאָרנע)... וועמען מען האָט געמוזט גוט באַצאָלן פאַר א פלאַץ אינעם בונקער.

אן ענלעכער בונקער האָט זיך געפונען אויף דער נאָוואַ־גאַס. אונטער די חורבות

פון דער נייער שול, ווהין עס האָבן געפירט סטעציעלע אונטערגרונט־וועגן. עס זענען אויך אריסגעבויט געווארן בונקערס אויף דער גאראבארסקא־גאס און נאך אין אנדערע פונקטן פון דער שטאָם.

מיין גרעסטע זאָרג איז איצט געווען אויסצובאהאלטן מיינע צוויי קינדער. ארויסגייענדיק יעדן טאָג אינדערפרי צו דער ארבעט אין שפיטאָל, פלעג איך מיטנעמען מיינע 2 קינדער .דערביי איז אויך ארויס צו דער ארבעט מיין פרוי, וועלכע איז געווען באשעפטיקט אין דער דעזינפעקציע־אנשטאלט. די קינדער פלעג איך איבערלאָזן נישט וויט פון דער דאָזיקער אנשטאלט. בעת די געסטאפא־לייט האָבן זיך באווינן אין שפיטאָל־בנין, פלעג מיין פרוי פארשטעקן די קינדער אין דער „אנטלויזונגס־אנשטאלט", ווייל דארט פלעגן די דייטשע העלדן קיינמאל די טיר נישט עפענען און דעריבער איז דאָס געווען באהעלטעניש פאר די קינדער.

— 17 —

קוים זענען פארביי 3 חדשים נאָך דער לעצטער מארד־אקציע... נאָך זענען נישט פארהיילט געווארן די ווונדן נאָך דער לעצטער שחיטה און שוין דעם 15טן נאָוועמבער 1942, אזייגער 8 אינדערפרי, האָבן אפטיילונגען פון דער געסטאפא און עס.עס ארומגערינגלט דעם גאנצן שטח פונעם טארנער גטא. ארויסלאָזנדיק נאָר די איינצעלנע ארבעטס־בריגאדן. אלע יידן, וואס זענען פארבליבן אין גטא האָבן זיך געמוזט שטעלן אויפן מאגדעבורגער־פלאץ.

די פרוי מיינע האָט זיך תיכף אריינטירט, וואָס עס דראָט און אין איין אויגנבליק איז זי מיט די קינדער אריין אין א בונקער, בעת איך בין מיט מיין ארבעטס־גרופע ארויס צום שפיטאָל. מיר זענען געווען געצלעלט אפגעשניטן פונעם גטא־שטח און מיר האָבן נישט געהאט פון דארט קיין שום ידיעות.

אין די נאָכמיטאָג שעהן איז געקומען אין שפיטאָל א יידישער מיליציאנט, ווערלכער האָט מיר געבראכט די בשורה, אז מיין פרוי און ביידע קינדער, האָבן זיך מיט נסים געראטעוועט. וועג איך בין אין אוגוסט זוריקגעקומען פון דער ארבעט, האָבן זיי שוין געווארט אויף מיר אין דער היים.

שפעטער, ווען מיר האָבן זיך שוין געהאט באראויקט, נאָך די לעצטע איבערלעבונגען, האָט מיין עלטערע טאָכטער ערשט אָנגעהויבן צו דערציילן, אויף וואָס פארא ווונדערלעכן אופן זיי האָבן זיך אלע דריי געראטעוועט. אינעם בונקער, אין וועלכן זיי זענען געווען פארמויערט — האָט זי דערציילט — האָבן זיך אויפגעהאלטן נאָך א 50 מענטשן, ס'רוב פרויען און קינדים אָן שום פארבינדונג מיט דער אויסנוועלט. קוים זענען פארביי עטלעכע שעה און דער בונקער איז געעפנט געווארן... מען האָט

געהערט דאס בילן פון די הינט און די שטימען פון די דייטשן, וועלכע האבן געשריען מען זאל שנעל אַרויס פון בונקער.

איינציקווייז — איינער נאכן אנדערן, זענען אלע אַרויסגעקראכן פונעם בונקער. מיין פרוי מיט די קינדער זענען געווען די לעצטע... צומערשט איז געגאנגען די עלטערע האלינע... וועו זי איז צוגעקומען צום אַרויסגאנג פון בונקער, האט דער מיליציאנט פון אַרדנונגסדינסט, וועלכער איז דאַרט געשטאנען — געפרעגט ווי זי הייסט .און זעען זי האט אים געזאגט איר נאמען, האט ער זי ווידער געפו־עגט וועגן איר מוטער, וואס איז פונקט אין דער רגע אַנגעקומען מיט דער יינגערער עדיט ביי דער האנט... דער אַדעמאן האט בליץ שנעל אלע דריי — מיין פרוי מיט די צווייי קינדער — אויסבאהאלטן אין די קאסטנס, וואס זענען געשטאנען דערנעבן און געמאלדן די דייטשן, אז אלע מענטשן פונעם בונקער זענען שוין אַרויס צום אפעל־פלאץ. דער מוטיקער אדעמאן, א געוויסער צימעט, האט געקענט מיין פרוי פון יאסלע — פון וואנען ער אליין האט געשטאמט.

בעת דער לעצטער אויסזידלונגס־אקציע אינעם טארנער גטאָ זענען ווידער אומגעקומען בערך 3000 יונגע, ארבעטספעאיקע יידן. מיט הילף פון הינט און מוסרים זענען אויסגעפונען געווארן אלע בונקערס און באהעלטענישן אינעם גטא... וועמען מען האט געכאפט, איז אויפן אַרט דערשאסן געווארן.

נאך דער דאזיקער מאַרד־אקציע איז ווידער פארקלענערט געווארן דער שטח פונעם גטאָ .צו דער ארבעט זענען מיר געגאנגען ווי פריער, גרופנווייז. די עלטערע טאכטער אונדזערע, האלינע, האט געארבעט אויף דער אַרישער זייט, אין א שניידער־וואַרשטאט אלס אויסהעלפערין.

איצט איז געבליבן נאך צו פארזיכערן אויך די יינגערע טאכטער אונדזערע, עדיט און מיר האבן באשלאסן איינצואַרדענען זי ביי אן אַרישער משפחה.

אין שפיסאל האב איך זיך באקענט מיט א פאליאק, וועגן וועלכן עס זענען ארומגעגאנגען שמועות, אז ער האט שוין מערערע יידן אריבערגעפירט קיין וואַרשע. דעם דאזיקן פאליאק האב איך איצט אויפגעזוכט און זיך פאר אים פארסרויט. אז איך זוך א באהעלטעניש אויף דער אַרישער זייט פאר מיין עדיט. ער האט מיך געשיקט באלד א קריסטין, וועלכע איז געווען גרייט אויסצובאהאלטן ביי זיך מיין טעכטערל עדיט. זי האט געווינען נישט ווייט פונעם וועלדל „ליפיע", עפעס א צוויי קילאמעטער ווייט פון טאַרנע און נאכן אפשמועסן די באדינגונגען איז זי דעם אַנדערן טאג אינדערפרי געקומען איבערנעמען אונדזער עדיט. דאס קינד אונדזערס, הגם זי איז געווען נאך זייער יונג, האט אבער שוין פארמאגט אזוי פיל שכל, אז זי האט מארשטאנען, אין וואס פאר א מצב מיר געפינען זיך און אז נאר איר לטובה, גיבן מיר זי אוועק פון דער היים. דעריבער האט זי נישט געשטעלט קיין שום ווידערשטאנד און ווינטשנדיק אונדז

פיל געזונט און כוחות דורכצוהאלטן און באלד זיך ווידער צו זען נאָך דער מלחמה — איז זי שטיל, מיט טרערן אין די אויגן, אַרויס פון דער שטוב.

— 18 —

נאָך דער לעצטער „אויסזידלונג" פונעם טאַרנער געטאָ, האָט זיך דער יודענראַט באַמיט צו באַרואיקן די ביים לעבן געבליבענע יידן מיט הבטחות, אַז מער וועט שוין אינעם טאַרנער געטאָ קיין אויסזידלונגען נישט פאָרקומען. ווייל דער רעשט יידן איז נייטיק צו די אַרבעטן פאַרן דייטשן מיליטער.

אַ חוץ דעם זענען איצט אין טאַרנער געטאָ פאַרשפרייט געווארן קלאַנגען, אַז אלע ביים לעבן געבליבענע טאַרנער יידן, וועלן דעפאַרטירט ווערן אין די אַרבעטס־לאַגערן אין שעבניע. לעבן יאסלע, אַדער אין פלאַשאָוו. די דאָזיקע שמועות האָבן פאַרשפרייט די דייטשע רוצחים, וועלכע האָבן זיך באַמיט נאָך מער צו צעטומלען די געמיטער פון די אויסגעמאַטערטע יידן, כדי ס'זאָל לייכטער זיין צו פאַרפיניקן און פאַרטיליקן זיי. דערווייל האָט מען געכאַפט יידן, וואָס האָבן געווכט באַהעלטענישן אין די כּכנותדיקע דערפער. יידן, וועלכע זענען געכאַפט געווארן אין בונקערס, האָבן די דייטשע רוצחים דערשאָסן אויפן אָרט. גרעסערע גרופן יידן האָט מען אַרויסגעפירט אויפן בית הקברות אוּן דאָרט דערשאָסן.

קיינער איז נישט זיכער געווען מיטן לעבן. הונגער אוּן נויט האָבן געהערשט אין יידישע ווויונגען. מיט יעדן טאָג איז שטרענגער געווארן דער דייטשער טעראָר.

אונדזער קריסטין פון „ליפיע"־וואַלד איז איצט צוריקגעקומען מיט אונדזער סעכטערל אויף די הענט. זי האָט אונדז צוריקגעבראכט דאָס קינד, ווייל — ווי זי האָט אונדז דערקלערט — זי קאָן עס אויס מורא פאר די שכנים ווייטער ביי זיך נישט האלטן.

אַוי איז אונדזער עדיט ווידער געווען מיט אונדז צוואמען... מיר האָבן זי עמוזט איצט היילן, ווייל זי איז צוריקגעקומען מיט אַפגעפרוירענע פיס... ווי זי האָט אונדז דערציילט, האָט זי ביי דער קריסטין געלעבט אין שרעקלעכע באַדינגונגען. די ווויונג פין דער קריסטין איז באַשטאַנען פון 2 שטיבלעך מיט אַ קיך. אין צווייטן שטיבל איז הינטערן אויוון געשטאַנען אַ קויש אין ווועלכן אונדזער עדיט איז געזעסן במשך דעם גאַנצן טאָג און ווו זי איז אויך ביינאכט געשלאָפן. דאָס שטיבל איז נישט געווען באַהייצט און נישט קיין ווונדער, וואָס דאָס קינד איז אַרויס פון דאָרט מיט אַפגעפרוירענע פיס. זי האָט נישט געווויינט — דערציילט זי אונדז — זי האָט זייער... זייער געליטן פון הונגער... פון קעלט... אָבער נאָך מער פון בענקשאפט נאָך אונדז...

— 19 —

זייער אומרואיק זענען מיר געווארן, ווען מיר האָבן באמערקט, אַז די געסטאַפאַ־לייט

זענען אפֿטע געסט געווארן אין ביורא פון יודענראט. זייער באווייזן זיך אין געטא פלעג תמיד ארויסרופן אן אלגעמיינע בהלה. דעריבער — אזוי ווי מען האט זיי נאר דערזען — האט מען אנגעהויבן צו זוכן די צוגעגרייטע באהעלטענישן. ווער עס האט נאר געהאט די מעגלעכקייט — האט זיך שנעל פארשטעקט אין די בונקערס... אין קעלערן, אדער אין אנדערע נארעס.

אין יאר 1943 איז קאמענדאנט פון טארנער געטא געווען דער עס.עס.־מאן הערמאן בלאכע. אנפאנגס האט ער געווינט אויף דער ארישער זייט אין הויז, וואס האט געגרענעצט מיטן געטא ביי דער לוואסקא־גאס לעבן דער „נייער אפטייק", פון וועלכן ס׳איז געווען נאר איין אויסגאנג אויפן שטח פון געטא. ווו ער האט זיך אויפגעהאלטן במשך דעם גאנצן טאג.

א גרויזאמע.. אמתדיקע חיה אין א מענטשלעכער געשטאלט איז ער געווען. ביי יעדן אפעל איז ער געווען אנווענד, ער האט קאנטראלירט די צוואנגס־ארבעטן פון די יידישע שקלאפן. ער איז געשטאנען ביים ארויסגעבן די „מאלצייטן". בלאכע האט נישט געהט אין געטא. ער האט געווילדעוועט, געשאסן, געהויבט, וואס עס האט זיך נאר גילאזט צונעמען ביי יידן...

עס זענען נישט געבליבן הינטערשטעליק דער שרף פון דער יידן־אפטיילונג אין געסטאפא, ראמעלמאן און זיינע באנדיטישע ארויסהעלפער: גרונאוו, קאסטורא, אילקעף, יעק, אפערמאן און אנדערע, וואס זענען כמעט יעדן טאג געקומען אין געטא און אונטער פארשידענע אויסריידן געמארדעט, געהויבט און געפלינדערט יידיש האב און גוטס.

אין אויגוסט 1943 איז געקומען אין געטא אן אפטיילונג פון „וואכריינסט", צו וועלכער עס האבן געהערט אוקראינער, מיסן דייטשן זשאנדארם קעסלער בראש. איין חלק פון דער דאזיקער אפטיילונג האט ארומגערינגלט דעם גאנצן געטא־שטח פון דער דרויסן־זייט און באזעצט די איינגאנגס־טויערן און דער צווייטער טייל האט געזוכט יידן אין אלע ווינקלען פון געטא גופא.

מיר האבן נישט געצווייפלט, אז מיר געפינען זיך ערב א נייער מארד־אקציע. מיין טאכטער האלינע, וואס איז דעמאלט אלט געווען 12 און א האלב יאר, האט באשלאסן אויסצובאהאלטן זיך אויף דער אריישער זייט. זי איז געווען הויך געוואקסן און האט געהאט אן אריש אויסזען. די שווערע ביז־איצטיקע איבערלעבונגען האבן געשטארקט איר כאראקטער, זי האט זיך באמיט אונדז צו איבערצייגן, אז אויב מיר וועלן זיין צוואמען, וועלן מיר בלי ספק אלע אומקומען... ערשט, ווען יעדער פון אונדז וועט זיך אויף אן אנדער ארט אויסבאהאלטן, איז פאראן א מעגלעכקייט, אז זי און מיר אלע זאלן זיך ראטעווען.

שווער איז געווען דער אנטשלוס צו שיידן זיך פון אונדזער האלינע... אבער מיר האבן פארשטאנען, אז ס׳איז נישט פאראן קיין אנדערער אויסוועג... א חוץ עטלעכע

זלאַטעס. האָט זי באַקומען אַ מאַטריקל־שיין, וועלכן מיר האָבן נאָר פריער צוגעגרייט און א נאטיץ־ביכל מיט אדרעסן פון קרובים, וואָס ווינענן אין אויסלאַנד. מיר האָבן זיך אפגערעדט, אז נאָך דער מלחמה — אם ירצה השם — און מיר וועלן לעבן — וועלן מיר זיך טרעפן אין טאָרנע...

דעם אנדערן טאג אינדערפרי איז אונדזער האַלינע אַרויסגעגאַנגען מיט איר גרופע צו דער ארבעט אויף דער אַרישער זייט... איצט איז אונדזער גרעסטע זאָרג געווען צו געפינען א באהעלטעניס פאר אונדזער עדיט.

— 20 —

דעם 2טן סעפטעמבער 1943 האָט זיך אנגעהויבן אין טאָרנער געטא די 4טע „אויסזידלונגס־אקציע. דאס האָט שוין געדאַרפט זיין דער לעצטער גירוש פון טאָרנער יידן. נאָך דער אקציע האָט טאָרנע געדאַרפט זיין „יודען־ריין".

די ראזיקע בלוטיקע מאַרד־אקציע האָט דורכגעפירט אמאָן גסט, דער לאַגער־קאָמענדאַנט פון פלאַשאָוו, וועלכן די דייטשן האבן ספעציעל אראָפגעשיקט קיין טאָרנע מיט דער אויפגאבע צו פארענדיקן די שחיטה אינעם טאָרנער געטא... גרינטלעך אויסצוקוילן די רעשטלעך פונעם טאָרנער יידנטום... אָזוי, אז פונעם יידישן ישוב אין טאָרנע זאל נישט בלייבן קיין זכר.

דער אכזריותדיקער רוצח געט איז דערשינען אין טאָרנער געטא אין באַגלייטונג פון העכערע ס.ס.־אפיצירן און געסטאַפּאַ־אפטיילונגען און האָט תיכף מדיע געווען, אז דאס טאָרנער געטא ווערט ליקווידירט און אז אלע זיינע אינווויינער וועלן דעפארטירט ווערן אין ארבעטס־לאַגער אין פלאַשאָוו.

ס׳איז שווער צו באשרייבן די בהלה און מהומה, וואָס זענען אנטשטאַנען אין געטאָ, ווען עס האָט זיך פארשפרייט די ידיעה וועגן דעם נייעם גירוש. פון אַלע זיימן האָט זיך אַנגעהויבן איצט א געלויפערייַ אין די צוגעגרייטע בונקערס און באהעלטענישן...

צוגלייך אין דעמזעלבן טאָג באַגינען, איז דער גאַנצער געטאָ־שטח אַרומגערינגלט געווארן דורך געסטאפא־ און ס.ס.־אפטיילונגען. לויט א באפעל פון אמאָן געט האבן אלע יידן געמוזט צונויפזאמלען זיך אויפן פלאַץ־וואָלנאשצי (אפעל־פלאַץ) און דאָרט אויסשטעלן זיך גרופנווייז לויט די באזונדערע ארבעטס־פונקטן.

דער אפעל־פלאַץ איז באלד פול געוואָרן מיט די ארבעטס־גרופן. סאָר יעדער גרופע איז געשטאַנען אַן אַריענטירונגס־טאָוול, וואָס האָט אַנגעגעבן דעם נאָמען פונעם ארבעטס־פונקט, ווי למשל אסטבאן, מאדריטש. שנייידער־ווערקשטאט א.א.ו.ו. — ביי יעדער ארבעטס־גרופע איז געשטאנען א צאָל יידישע מיליציאנטן. געט איז צוגעגאַנגען צו יעדער גרופע מיט זיינע באגלייטער, געשטעלט פראַגן און אַרויסגעצויגן פון דער גרופע אינצעלנע מענטשן, וועלכע די מילץ האָט תיכף אוועקגעפירט אין די סטאַרא־

דאָמבראָווסקאָ־גאָס. ווו מען האָס אויסגעשטעלט באָזונדער מענער און באָזונדער פרויען.

מיט האַרץ־ציטערניש האָס יעדער געוואָרט אויף זיין גורל. וועגן אַלץ און וועגן יעדן מענטש האָס דעצידירט דער מערדער געס. וועו ס'איז צו אים צוגעגאַנגען אַ פרוי און געבעטן, ער זאל זי צוטיילן צו דער גרופע, אין וועלכער עס האָס זיך שוין געפונען איר חתן — האָס גענט שטאָס אן ענטפער. ארויסגעצויגן דעס רעוואָלווער און אויפן אָרט דערשאָסן די ארעמע פרוי.

וועו די גרופע מענער אין דער סטאַראָ־דאָמבראָווסקאָ־גאָס האָס שוין דערגרייכט די צאָל 200 און די גרופע פון פרויען 100 — זענען ביידע גרופן איבערגעפירט געוואָרן אין 2 באָזונדערע הילצערנע בארַאקן, וואָס האבן גענהערט צו דער פירמע „זעגע־פאבריק" זינגער. ביידע בארַאקן זענען איצט באָוואכט געוואָרן דורך אן עס.־אָפטיילונג און גענצלעך אָפגעשלאָסן געוואָרן. איך בין צוגעטיילט געוואָרן צו דער גרופע פון מענער און מיין פרוי צו דער גרופע פון פרויען. דערביי איז איר געלונגען אויסצובאהאלטן אונדזער עדיס. דורך די פענצטערלעך פון אונדזער בארַאק, וועלכע זענען ארויסגעגאַנגען אויפן אָפעל־פלאַץ האב איך געהאט די מעגלעכקייט צו זען אלץ. וואָס האָס זיך שפעטער דאָרט אָפגעשפילט. ווי גענט און בלאכע האבן מיט א חיהשער ווילדקייט געשאָסן אויף קינדער און פרויען... די שוידערלעכע פרטים פון דער דאָזיקער לעצטער שחיטה אינעם טאָרנער גענטאָ זענען שוין איבערגעגעבן געוואָרן אינעם ערשטן באנד פונעם יזכור־בוך „טאָרנע".

איך בין צוגעטיילט געוואָרן צו דער גרופע, וואָס איר אויפגאבע איז געווען אָפצורייניקן דעס פלאַץ־וואָלנאָשטשי פון די מתים, די קרבנות פון דער לעצטער שחיטה. מיר האבן זיי אלע אוועקגעפירט צום בית הקברות אין געבראכט צו קבורה אין א געמיינזאמען מאסן־קבר. צווישן די מתים האב איך דעמאָלט דערקענט די פרוי קלאָפהאלץ (חיזקאלס פרוי) און אירע קינדער, די פרויען מעטינגער און געצלער...

איין טראָנספארט יידן, וואָס איז בעת דער סעלעקציע אינעם ערשטן טאָג פון דער פערטער אויסזידלונגס־אקציע באָשטימט געוואָרן צו דער דעפּאָרטאציע, בערך א 5000 יידן — איז אוועק קיין אָשוויענצים און דער צווייטער טראָנספּאָרט מיט פאר־ארבעטער — בערך 3000 יידן איז אוועק קיין פלאָשאָוו. פונקט אזוי, ווי בעת די פריערדיקע אקציעס, זענען אויך איצט דערשאָסן געוואָרן אלע שווער־קראנקע און טראָנספּאָרט־אומפעאיקע מענטשן.

אפילו דאָס פראָווויזאָרישע שפיטעלעכל האָס גענט ליקווידירט. די 8 קראנקע, וועלכע ער האָס דאָרט אנגעטראָפן, האָס ער דערשאָסן. און אזוי האָס דער בעסטיאליסטער מערדער אמאָן גענט פארענדיקט די ליקווידאציע פונעם טאָרנער גענטאָ.

נאָך דער מלחמה איז דער בלוטיקער הענקער דעם 5טן סעפטעמבער 1946 פארמשפט

געוואָרן דורכן פּוילישן העכסטן נאַציאָנאַלן טריבונאַל צום טויט... דער דאָזיקער מענטשן־מערדער האָט נאָך געהאט די העזה צו וועגדן זיך צום פּרעזידענט פון פּוילן מיט א בקשה וועגן באַגנאדיקונג... זי איז נישט געגעבן געוואָרן און דעם 13טן סעפּטעמבער 1946 איז דער מאַסן־רוצח אמאָן גענג געגאַנגען אויף דער תליה.

— 21 —

אונדזערע גרופן (200 מענער און 100 פרויען) איז באַצייכנט געוואָרן מיטן נאָמען „זויבערונגס־קאָמאַנדאָ" און האָט געהאט די אויפגאַבע אָפּצורייניקן דאָס געטאָ פון סימנים פון דער לעצטער מאָרד־אַקציע. בלאַכע האָט אונדז איינגעשלאָסן אין 2 הייזער אויפן פלאָץ־וואָלנאַשצי נומער 10 און 12. צו דער ארבעט זענען מיר אַרויסגעגאַנגען אזייגער 7 אין דער פרי און תיכף נאָכן צוריקקער פון דער ארבעט, אזייגער 6 אָוונט, זענען פאַרמאַכט געוואָרן די טויערן פון די 2 הייזער... במשך דער גאַנצער נאַכט האָבן אונדז געהיטן אוקראַינישע וואַכלייט.

שוער איז געווען די ארבעט אונדזערע אינעם אויסגעליידיקטן פון ידן געטאָ... מיר האָבן קודם כל געריניקט די פאַרבלוטיקטע גאַסן און צונויפגעזאַמלט די פאַרבליבענע אין יידישע ווויינונגען זאָכן, דאָס אזוי גערופענע „יודענגוט" אין די מאגאַזינען, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער טשאַצקי־שול, ווו מען האָט אלץ סאָרטירט, געפּאַקט און צוגעגרייט צום אָוועקשיקן קיין דייטשלאַנד. אין אַלע געטאָ־ווויינונגען, אין אלע בוידעמער און קעלערס האָט מען געמוזט דורכזוכן אלע ווינקלען און רייניקן און פאַרווישן די סימנים פון די דייטשע פאַרברעכנס...

אין אייגעם א טאָג האָט מען מיר געברענגט פון דער טשאַציק־שול א „מעלדקאָרט" פון מיין ברודער חיים, וועלכע מען האָט געפונען אין זיינס א מאַרינאַרקע... צו דער „מעלדקאָרט" איז געווען צוגעפעסטיקט א פאַסט־קאָרטל, אדרעסירט צו מיר, אין וועלכן מיין ברודער ז"ל האָט מיר איבערגעגעבן די ידיעה, אז ער געפינט זיך אין דער טשאַצקי־שול און אז אונדזערע עלטערן זענען ערגעץ אנדערש.

דער רוצח בלאַכע האָט זיך באַנוצט מיט פאַרשידענע פאַרברעכערישע מיטלען, כדי אַרויסצולאָקן פון די פאַרשידענע באַהעלטענישן דאָס ביסל יידן, וואָס האָבן זיך נאָך אויסבאַהאלטן... צו דעם צוועק האָט ער פאַרשפּנטלעכט אן אויפרוף צו די יידן, וואָס באַהאלטן זיך אויס, זיי זאָלן זיך צוריקקערן צו דער ארבעט. און וויבאַלד דאָס האָט נישט זייער געהאָלפן, האָט ער באַפוילן צו שליסן אין אלע הייזער די וואַסער־לייטונגען און איבערצורייסן דעם עלעקטרישן שטראָם. די אויסגעמאַטערטע, קראַנקע יידן האָבן איצט געמוזט פאַרלאָזן זייערע באַהעלטענישן און ארויס אויפן טאָגליכט. אין דער צווייטער העלפט סעפּטעמבער 1943 איז א גאַנצער טראַנספּאָרט פון בערך 700 אַיעלכע אומלעגאַלע געטאָ־אייגווויינער דעפּאַרטירט געוואָרן קיין

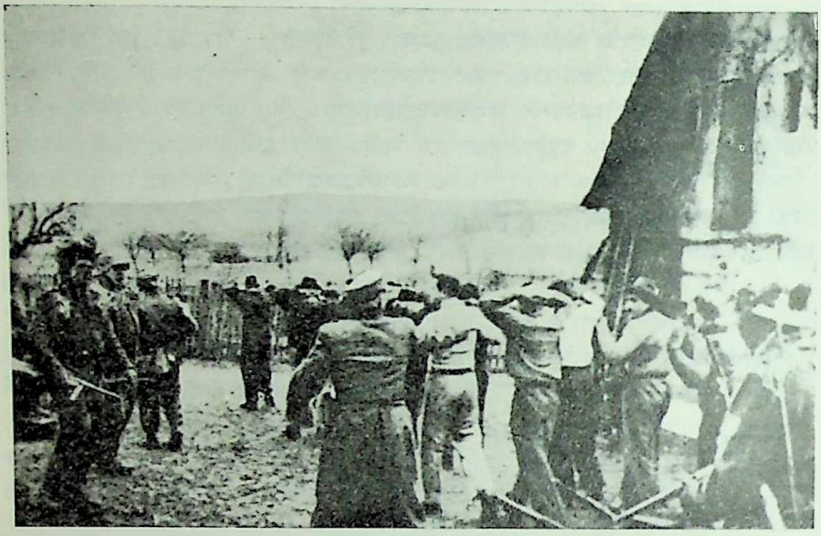
בדרך להורנ ביער ע״י טרנוב
אַ טראַנספּאָרט יידן וועלכע נעפּירט צום דערשיסן אינעם וואַלד לעבן סארנע

שעבניע. נישט דער גאַנצער טראַנספּאָרט איז אַנגעקומען אין דעם דאָזיקן טויט־לאַגער... אויפן וועג. אינעם וואַלד לעבן טאַרנאָוויץ, זענען דערשאָסן געוואָרן ארום 600 מענטשן און זייערע גופים פאַרברענט. קיין שעבניע זענען פון דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט אַנגעקומען קוים 100 מענטשן.

בלאַכע איז אַליין ווי אַ ווילדע חיה ארומגעלאָפן אינעם אויסגעלייקטן געטאָ און געזוכט... אפשר האָט זיך נאָך ערגעץ ווו פאַרשטעקט אַ קרבן?.. אַזוי האָט ער דערשאָסן דעם יונגן שטורם. וועו ער איז פלוצים ארויס פון זיין באַהעלטעניש און גמחאלס שפּרינגען איבער די מויער פון געטא...

אויסגעצייכנט מיט שיסן צו יידן האָט זיך בלאַכעס זון — דער יונגער 15־יאָריקער מערדער... בלאַכע פלעגט זיך באַרימען פאַר זיינע געסטאַפּאָ־חכרים, אַז זיין זון האָט שנעל געלערנט די מלאכה פון שיסן צו יידן...

יעדן ייד, וועלכן בלאַכע האָט אַרויסגעשלעפט פון א באַהעלטעניש, פלעג ער פאַרשפּאַרן אין אַ טונקעלן קעלער אין קאַכס הויז אויפן פלאַץ־וואַלנאַשצי און וועו עס האָבן זיך אַזוי צונויפגעזאַמלט דאַרט א 100 יידן, האָט מען אלע אַרויסגעטריבן, צום אַזוי גערופענעם „מיסט־הויפן״ אויף דער סטאַראַ־דאַמבראָווסקאַ־גאַס און דאַרט דערשאָסן. פאַר דער עקזעקוציע האָבן זיך אלע געמוזט אויסטון... די מתים האָט מען

לפני המתת מספר יהודים בבית הקברות בסרנוב
סארנער יידן ווערן געפירט צו דער עקזעקוציע אויפן בית הקברות אין סארנע

אריסגעריסן די גאלדענע ציין און די גופים באגאסן מיט נאפט און בענזין און פארברענט. במשך א קורצער צייט האט מען דארט אומגעבראכט בערך 500 יידן. דארט זענען אויך אומגעקומען דער ארצט ד"ר לוסטיק און די קראנקן־שוועסטער חיה ארגאנד, ווייל זיי האבן זיך מסכים געווען מיט אן עלטערן ייד, וועלכער איז געלעגן אין א בונקער און איז דארט קראנק געווארן. ווען בלאכע האט זיך דערפון דערוווסט, איז ער תיכף אהינגעלאפן מיט וויינע העלפערס און דעם גאנצן עולם אריסגעפירט פון בונקער צום „מיסט־הויפן" און דארט ברוסאל דערשאסן.

אונדזער גרופע פון דער „אויפרוימונגס־קאמאנדא" האט דערווייל שווער געארבעט ביים סארטירן און פאקן דאס איבערגעבליבענע נאך די אויסגעמארדעטע און דעפארטירטע יידן האב אין גוטס. אלץ האט פאר די דייטשע רוצחים געהאט א ווערט... כעטגעוואנט, ווען, מלבושים, שיך... אלץ האבן מיר באזונדער סארטירט און באזונדער געפאקט און אוועקגעפירט צו דער פראכט־באן, פון וואנען עס פלעגן טאג־טעגלעך אוועקגיין קיין דייטשלאנד בערך 10 וואגאנען מיט אזעלכע זאכן.

פון צייט צו צייט פלעגט אונדז בלאכע ביים מארגן־אפעל דערמאנען, מיר זאלן די געפונענע ביים סארטירן גאלדזאכן ווי גלט אדער צירינג איבערגעבן אין וואך־

צימער אויפן פלאַץ־וואַלנאַשטשי... צום איבערגעבן די דאָויקע זאָכן פלעגן מיר זיך אויסשטעלן אין דער ריי — באַזונדער מענער אין באַזונדער פרויען. איינער נאָך אן אַנדערן איז מען מיט קליינע שפּיגעלעך ארויף אין א צימער, וווּ עס זענען געזעסן בלאכע ,דער קאָמענדאַנט פון דער וואַך־אָפּטיילונג — קעסלער און א וואכמאַן... און מען האָט איבערגעגעבן דאָס בינטל צונויפגעזאַמלטע „אוצרות". בלאכע פלעג דערנאָך אליין דורכפירן א לייב־רעוויזיע.

בעת אזא רעוויזיע האָט בלאכע דערשאָסן דעם יונגן גאָלדבערג, א זון פונעם אייגנטימער פון דער זייף־פאַבריק אויף דער לוואָווסקא־גאַס — ווייל ער האָט מכלומשרט געפונען ביי אים א דאָלאַר.

דערווייל איז אין די מאַגאזינען געווען וואָס אמאָל וויניקער צו טון. מיר האָבן געציטערט אויפן בלויזן געדאַנק, אז באלד וועלן מיר בלייבן אן ארבעט און וואָס וועט דעמאָלט זיין מיט אונדז...

איך און מיין פרוי האָבן נישט געהאָט קיין ספק, אז אונדזער גורל איז געחתמעט. אבער פאר יעדן פריין האָבן מיר געוואָלט ראַטעווען אונדזער טעכטערל עדיט. וועלכע מיר האָבן נאר מיט נס׳ם ביז איצט דערהאלטן ביים לעבן.

אויף דער אַרישער זייט האָט געווינט אונדזער א געוועזענע דינסט, באַשע. וועלכע איז געבליבן אונדז געטרייַ און פיס וואָס זי האָט נאר געקאָנט. פלעגט זי אונדז העלפן. מיט גרויסע שוועריקייטן האָבן מיר זיך מיט איר פאַרשטענדיקט און זי איז גרייט געווען צו העלפן אונדז ביים אויסבאהאלטן אונדזער עדיט. אין א באשטימטן טאָג האָט זיך עדיס פארשטעקט אין א וואָגן, וואָס פלעג אַרויספאָרן פון געטא. כדי צו ברענגען שפּייז־פראַדוקטן. אויף דער אַרישער זייט האָט שוין געווארט אונדזער דינסט באשיע און האָט אראָפּגענומען פון וואָגן אונדזער עדיט.

די אַרבעט ביים אָפּריניקן דאָס געטא און אוועקטראנספארטירן דאָס צוגערויבטע „יודנגוט" איז געווען שוין כמעט פאַרענדיקט. פלוצים זענען דעם 3.11.1943 פאַרפאָרן אין געטא עטלעכע לאַסט־אויטאָס פון שעבניע מיט עס.עס.־לייט מיטן לאָגער־קאָמענדאַנט גושימעק בראש און אוועקגעפירט פון אונדזער ליקווידירונגס־גרופע 150 מענטשן. דער גאַנצער טראַנספאָרט איז אווק קיין שעבניע.

איבער דעם איבערגעבליבענעם הייפעלע טאַרנער יידן האָבן זיך איצט די געסטאַפּא־לייט ברוטאל איודעקעווט, אויסזוכנדיק שטעטס נייע עינויים. טאָג־טעגלעך האָבן זיי אונדז געמאַטערט מיט לאַנגדויערנדיקע אויספּאַרשונגען אונטערן פּאַרראָכט. אז מיר האָבן א פאַרבינדונג מיט אריער און גרייטן זיך צו אַנטלויפן... בעת די אפעלן פלעגן זיי ארויסשלעפן פון די רייען איינצלנע מענטשן, ארויספירן זיי אויפן „מיסט־הויפן" און דאָרט דערשיסן.

סוף 1943 — ווען די ליקווידירונגס־ארבעטן האָבן זיך שוין פאַרענדיקט, האָבן

די געסטאַפּאָ־מערדער אויף אַן אכזריותדיקן אופן אומגעבראכט די מיטגלידער פון יודנראט, וואָס האָבן זיך נאָך אויפגעהאַלטן אין געטאָ.

מיר — די 115 יידן פון דער „אויפרוימונגס־גרופּע, זענען אונטער באַוואַכונג פון גע־סטאַפּא־לייט אַרויס פונעם טאָרנער געטאָ קיין פּלאַשאָוו... טאָרנע איז געווארן „יודן־ריין".

אין חודש מאי 1945 בין איך אין דעם שרעקלעכן לאָגער מאטהאוזען באפרייט געוואָרן דורך די זיגרייכע אמעריקאנישע ארמיי־אפטיילונגען .אין חדש אויגוסט 1945 בין איך צוריקגעקומען קיין טאָרנע אין דער האָפענונג צו טרעפן עמיצן פון מיין משפחה. איצט בין איך געווויר געוואָרן, אז מיין טעכטערל עדים, וואָס האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי א קריסטין — איז געסטאָרבן... עס זענען ארומגעגאַנגען שמועות, אז מען האָט זי געפּמט.

נאָך לאַנגע זוכענישן בין איך געווויר געוואָרן, אַז מיין טייערע פּרוי רבקה ז"ל איז פון ארבעטס־לאָגער דעפּאַרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ און פון דאָרט קיין

אחרי הטבח בגיטו טרנוב — נאָך דער שחיטה איגעם טאָרנער געטאָ

בערגען בעלזען. ווו זי איז אומגעקומען דעם 15טן אַפּריל 1945 — פונקט אין סאָג, וועו בערגען־בעלזען איז באפרייט געוואָרן דורך דער אמעריקאנישער ארמיי.

אין עטלעכע חדשים אַרום איז צוריקגעקומען פון דער צוואַנגס־אַרבעט אין דייטשלאנד מיין עלטערע טאכטער האַלינע... זי איז איצט אלט געווען קוים 15 יאָר און האָט שוין דורכגעמאכט שבעה מדורי גיהנום.

דער משפט איבער ווילהעלם היינריך ראָמעלמאַן יס"ש

דער רוצח פון טאַרנער יידנטום

אין די טעג פון 17טן ביזן 19טן מערץ 1948 איז אין טאַרנער קרייז־געריכט פאַרגעקומען דער פּראָצעס איבער דעם רוצח פון טאַרנער יידנטום ווילהעלם היינריך ראָמעלמאַן ימ"ש. וועלכער איז פאַרמשפט געוואָרן צום טויט.

אין אונדזער ליטעראַטור געפינט זיך אַן עקזעמפּלאַר פון אַ קאָפּיע פונעם דאָזיקן פּסק־דין. וועלכער גיט אונדז די מעגלעכקייט צו באַקענען זיך פּרטמדיק מיט די שוידערלעכע אַכזריותדיקייטן און פאַרברעכערישע מעשים פון דער געסטאַפּאָ אינעם טאַרנער גיטאָ.

מיר פאַרפּנטלעכן כּמעט דעם גאַנצן כּסק־דין אָן קיין צונגענן אין יידישער איבערזעצונג. בלויז א טייל פון דער כּעניטעניץ פונעם פּסק־דין ביז צום אָפּזאַץ I. גיבן מיר איבער אין אָריגינאל אין דער פּוילישער שפּראַך. מיר איבערחזרן דעמזעלבן אָפּשניט אין דער יידישער איבערזעצונג און ציטירן שוין ביז צום סוף אין יידיש.

ר ע ד.

Sąd Okręgowy Wydział VI. Karny
Tarnów, dnia 25 Marca 1948 r.
Nr. akt. VI. K. 1025/47

SENTENCJA WYROKU

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ!

Dnia 25 marca 1948 r.

Sąd Okręgowy Wydział VI. Karny w Tarnowie w składzie następującym:
Przewodniczący: Sędzia S. O. Dr. St. Król
Ławnicy: Władysław Lorenc
Lieber Gottlob
Protokolant apl. Dr. J. Piechowicz
w obecności Podprokuratora S. O. Mgra St. Szatki-rozpoznawszy w dniach 17, 18 i 19 marca r. sprawę:
Wilhelma Heinricha 2-ga imion Rommelmanna, urodzonego 1.II.1907 r. w Bremen (Niemcy), syna Wilhelma i Wilhelminy z domu Schone, wyznania ewangelickiego, obywatela niemieckiego i niemieckiej narodowości, sekretarza policyjnego, posiadającego wykształcenie średnie, żonatego, nie posiadającego majątku, ostatnio zamieszkałego w Bremen, przetrzymanego przez Angielskie Władze Okupacyjne dnia 3.VI.1946 r., aresztowanego dnia 28.II.1947 r., przebywającego w więzieniu w Tarnowie,

oskarżonego o to, że:

קרייזגעריכט VI שטראף־אפטיילונג
טאַרנוב דעם 25טן מערץ 1948
נומ. אקט 1025/47 ק.

די סענטענץ פונעם פסק־דין

אין נאָמען פון דער פוילישער רעפובליק!
דעם 25טן מערץ 1948.

דאָס קרייזגעריכט אין טאַרנע, זעקסטע שטראַף־אפטיילונג אין פאַלגנדיקן צווא־מענשטעל: פאַרויצער: קרייזגעריכט־ריכטער ד״ר סט. קרול; בייזיצער: וולאדיסלאַוו לאַרענץ, ליבער גאַטלאַב, פראַטאקאלאַנט: אפל. ד״ר פיעכאוויטש.

באַטראכטנדיק אין דער אנווועזנהייט פונעם פראקוראָר פון קרייזגעריכט מגר. סט. סאטקא. אין די טעג פון 17טן, 18טן און 19טן מערץ 1948 דעם פראָצעס פון:

ווילהעלם הייניריך ראממעלמאַן, געבוירן דעם 1.2.1907 אין ברעמען (דייטשלאַנד), זון פון ווילהעלם און ווילהעלמינע, פון דער היים שענע, עוואַנגעליקער, דייטשער בירגער, פון דייטשער נאציאָנאליטעט, מיטלשול־בילדונג, פאַרהייראָט, פארמעגנלאָז, לעצטנס געווויינט אין ברעמען, פאַרהאלטן דורך די בריטישע אקופאַנטישע מאכטארגאַנען דעם 3.6.1946, ארעסטירט דעם 28.2.1947, געפינט זיך איצט אין דער תפיסה אין טארנע.

באשולדיקט אין דעם, אז:

I. ער אין בעת דער דייטשער אָקופאַציע געוועז אויף פוילישע געביטן, דהיינו: אין קראקע און טאַרנע, סעקרעטאַר פון דער מלוכהשער געהיים־פּאָליצי־ געסטאַפּאָ און האָט אַנטייל גענומען אין א פאַרבראָכערישער אָרגאַניזאַציע, געשאַפענער דורך די מאכט־אָרגאַנען פון דער דייטשער מלוכה, וואָס האָט געהאַט פאַר א ציל דעם פאַרברעכן קעגן דער מענטשהייט. —

II. ער האָט אין די יאָרן 1942 און 1943, אלס מיטגליד פון דער פאַרברעכערישער אָרגאַניזאַציע געסטאַפּאָ אין די אונטן אָנגעגעבענע אָרטשאַפטן אנטקעגנקומענדיק דער מאכט פון דער דייטשער מלוכה, אַנטייל גענומען אין אויספירן מאָרדטאַטן איבער ציווילער באפעלקערונג אויף דעם אופן, אָז:

א) ער האָט אין דער צייט פון מאי 1942 ביז הערבסט 1943 אינעם טאַרנער קרייז ווי אויך אין בריגלער און דאָמבראָווער קרייז, דערפילנדיק אלס רעפערענט פאַר יידישע ענינים די אויפזיכטס־פונקציעס איבער איזאָלירונגס־ערטער פאַר יידן (געטאָס) אַנטייל־גענומען אין מאסן־ און אין אינדיווידועלע הריגות פון פערזאָנען פון יידישער אָפשטאַמונג, דערשיסנדיק די דאָזיקע פערזאָנען אָדער אומברענגנדיק

זיי אויף אן אנדערן אופן און דאָס, אדער פערזענלעך. אדער דורך ארויסגעבן די אים אונטערגעארדנטע ארגאנען באפעלן זיי צו דערשיסן און צו פארטיליקן, דערביי פלעגט ער פייניקן זיינע קרבנות אויף דעם אופן, אז פאַרן דערשיסן האט ער זיי געהאלטן במשך א ריי סעג אן שפייז אין א פארמאכטן רוים, האט זיי געצוונגען אויסצוטאָן זיך ביז צו נאַקעטקייט און צו ליגן בעת דעם דערשיסן מיטן פנים צו דער ערד און האט ארויסגעגעבן באפעלן צו פארברענען אויף א שייטערהויפן די דערשאסענע און נאך לעעבדיקע קרבנות.

ב) ער האָט אין יוני און יולי 1943 יאר אין אטפינאב, קארס, ניעצועציטש אוז גרענבאשוב, ווי אויך אין אנדערע אוטשאפטן פון דאמבראוער קרייז און אין שכנותדיקע קרייזן, אנטיילגענומען אין דער אזוי גערופענער פאציפיקאציע־אקציע קעגן די פאליאקן, בעת וועלכער ער האָט דערשאסן א ריי פערזאָן, צווישן אנדערע: סטאניסלאוו באדוך פון פשיסלאוויץ, נ. ליר פון ווייעלאפאלע, יוזעף באכענעק פון קארס, נ. פיאנטעק פון געורזענעם פוילישן מיליטער, מיטן פסעודאנים „אדראוואנזש" פון גרענבאשוב און יאנינא וואזניאק פון באריסלאוו, דערביי האָט ער די לעצטע געפייניקט אויף דעם אופן, אז איבערפירנדיק זי אויפן צמענטאזש, האָט ער זי אויסגעטאָן ביז נאַקעט און מיטן ערשטן רעוואלווערשאָס האָט ער זי פארוונדעט אין דער האנט און ערשט מיטן צווייטן שאָס אין קאפ האָט ער זי דערהרגעט.

ג) ער האָט אין אויגוסט 1943 אין בריגל (בזשעסקא) אנטייל־גענומען אין דערשיסן די אירענא פירקאווא פון זאקליצין, א שוואנגערע פרוי אין 6טן חודש, אלס רעפרעסיע ארעסטירט פאר אויסבאהאלטן איר מאן פראנצישעק פירעק, וועלכן די געסטאפא האָט געוווכט אלס פארדעכטיקטן אין שעדלעכער פאר דער דייטשער מלוכה סעטקיים. דערביי האָט ער נאך פאר דער דערשיסונג זיך נוקם געווען איבער דער אירענא פירקאווא, שלאָגנדיק זי און מימתדיק זי אויף א שרעקלעכן אופן.

ד) ער האָט אין יולי 1943 אין זשאבנע אנטטייל־גענומען אין מאסן־הריגות פון פערזאָן פון ציגיינער־אפשטאמונג. דערשיסנדיק זיי פערזענלעך און פיט הילף פון אן אונטערגעארדנטן דייטשן זשאנדארם און דאָס אין דער צאל פון בערך 70 פערזאָן, מענער, פרויען און קינדער. דערביי האָט ער געפייניקט זיינע קרבנות. באפוילנדיק זיי אויסצוטאָן זיך ביז נאַקעטקייט און צו ליגן מיטן פנים צו דער ערד.

III. ער האָט אין די יאָרן 1942 און 1943, אלס מיטגליד פון דער פארברעכע רישער ארגאניזאציע געסטאפא אנטקעגנקומענדיק דער מאכט פון דער דייטשער מלוכה, אנטוויקלט א טעטיקייט צום שאָדן פון פערזאָנען, געזוכטע און פארפאלגטע דורך דער מאכט צוליב פאליטישע, נאציאנאלע און ראסיסטישע מאָטיוון, אויף אזא אופן, אז:

א) ער האָט אין יאָר 1942 אין טאָרנע, אין טאָרנער קרייז ווי אויך אין בריגלער

און דאָמבראָווער קרייז אָנטייל גענומען אין אַרגאַניזירן און שאַפן איזאָלירונגס־ערטער, געטאָס. פאַר פערזאָנען פון יידישער אָפשטאַמונג מיטן ציל צו האָבן א קאָנטראָל איבער די דאָזיקע פערזאָנען און זיי פאַרטיליקן, דערביי האָט ער דורך אַן איבערמעסיק צוגיפֿזאַמלען א גרויסע צאָל פערזאָנן אויף א קליינעם שטח, דורך סיסטעמאַטיש אייסהונגערן און צווינגען צו אויסערגעוויינילעך שווערער אַרבעט, געשאַפֿן באַדינגונגען, ווי האָבן גורם געווען בייַ די פאַרשפּאַרטע דאָרט פערזאָן דעם פאַרלוסט פון געזונט און לעבן.

ב) ער האָט אין דער צייַט פון יוני 1942 ביז הערבסט 1943 אין טאָרנע און אין די קרייזן פון טאָרנע, בריגל (בזשעסקאָ) און דאָמבראָווע, דורכגעפירט אַליין און מיט הילף פון די אונטערגעאָרדנטע אים אַרגאַנען, מאַסן־סעלעקציעס פון די פאַרשפּאַרטע אין די געטאָס פערזאָנען און זיי דעפּאָרטירט אין פאַרניכטונגס־ערטער אין פאַרשידענע קאָנצענטראַציע־לאָגערן.

ג) ער האָט אין די יאָרן 1942 און 1943 אין טאָרנע און אין די קרייזן פון טאָרנע, בריגל און דאָמבראָווע, אָנטייל גענומען אין מאַסן־ און אינדיווידועלע ארעסטירונגען פון צווייל־פערזאָנען. פאַרדעכטיקטע אין שעדלעכער פאַר דער דייטשער מלוכה טעטיקייט און דערמיט האָט ער פאַראורזאַכט דאָס פאַרשפּאַרן די ארעסטירטע פערזאָנען אין חפיסות און אין קאָנצענטראַציע־לאָגערן, ווו זיי זענען על פי רוב אומגעקומען און א חוץ דעם האָט ער זיך איזדיעקעוועט איבער די דאָזיקע קרבנות, שלאָגנדיק זיי און קאָפּנדיק.

IV. ער האָט אין דער צייַט פון מאי 1942 ביז הערבסט 1943 אין טאָרנע און אין די קרייזן פון טאָרנע, בריגל און דאָמבראָווע, אָלס מיטגליד פֿון דער פאַדערבער־כערישער אַרגאַניזאַציע געסטאַפּאָ און אָלס רעפערענט פאַר ייִדישע ענינים, אָנטקעגן־קומענדיק די מאַכט־אַרגאַנען פון דער דייטשער מלוכה, אָנטייל גענומען אין מאַסן־רויב פֿין פאַרמעגן, בפרט פון מלבושים, שיך, אַרבעטס־מכשירים, מעבל, תכשיטים, געלט און אנדערע ווערטזאַכן, צוגענומענע ביי פערזאָנען פון יידישער אָפשטאַמונג. פאַרשטאַרקנדיק מיט די דאָזיקע זאַכן די ווירטשאַפטלעכע כוחות פונעם דייטשן רייך און זייַנע בירגער.

V. ער האָט אין דער צייַט פון יוני 1943 ביז הערבסט 1943 אין טאָרנע און אין די קרייזן פון טאָרנע, בריגל און דאָמבראָוע, אויסנוצנדיק די געשאַפענע דורך דער מלחמה באַדינגונגען, ווי די צוואַנגסלאָגע פון די יידן, פאַרפאָלגטע דורך די דייטשע הערשער, ווי אויך זייַן שטעלונג אָלס געסטאַפּאָוויץ — האָט ער געצווונגען פערזאָנען פון יידישער אָפשטאַמונג אָפצוגעבן אויסלייוגעלט אין מזומנים און אין חכשיסים אונטער דער דראָונג אויסצוזידלען אָלע יידן פון דער געגעבענער אָרטשאפט.

די אויבן באשריבענע טאטן שטעלן מיט זיך פאָר: אונטער I דאָס פאַרברעכן

פון ארטיקל 4 פאראגראף 3. פונקט צ. — אונטער II א/ב/צ/ד פארברעכן פון ארטיקל 1, פונקט 1. — אונטער III. א/ב/צ פארברעכן פון ארטיקל 2. — אונטערIV. פארברעכן פון ארטיקל 2. — אונטער V פארברעכן פון ארטיקל 3 פון דעקרעט פון 31. VIII. 1944

האט דאס געריכט באשלאסן

אנערקענען דעם אנגעקלאגטן ווילהעלם ראממעלמאן פאר שולדיק אין די פארברעכנס פון ארט. 1. פונקט 1 און 2 אין צוזאמענהאנג מיט ארט. 4. פאר׳ 1, ווי אויך אין צוזאמענהאנג מיט ארט. א/2 און צ/3 פון דעקרעט פון 31.VIII.1944 פאז. 377/46 געזעץ־בלאט פון דער פוילישער רעפובליק — באגאנגענע דורך דעם, אז ער האט בעת דער דייטשער אקופאציע, פון פרילינג 1942 ביז ווינטער 1943, אין טארנע און אויפן שטח פון די קרייזן, טארנע, בריגל און דאמבראווע, אנטקעגנקומענדיק דער מאכט פון דער דייטשער מלוכה, אלס געסטאפא־באאמטער געהערט צו א פארברעכערישער ארגאניזאציע, געשאפענער דורך די מאכטארגאנען פון דער דייטשער מלוכה, וואס איר ציל זענען געווען פארברעכנס קעגן דער מענשהייט — און האט אנטיילגענומען אין אויספירן אזוי פערזענלעכע ווי אויך מאסן־הריגות פון פערזאנען פון צווישן דער ציווילער באפעלקערונג אין אפזאץ II א—ד פון דער דאזיקער אנקלאגע נענטער באשריבענע — און אז ער האט אלס געסטאפא־באאמטער און רעפערענט פאר יידישע ענינים ביים טארנער געסטאפא דורך זיין אנטייל אין ארגאניזירן דעם געטא, אין כאפן פערזאנען פון דער פוילישער און יידישער באפעלקערונג און פארשפארן זיי אין דער תפיסה און אין געטא. דורך מיטארבעט ביי דער סעלעקציע פון פערזאנען פון יידישער באפעלקערונג, באשטימטער צו פארשידענע ארבעטן אדער צום דעפארטירן אין אפרניכטונגס־לאגערן, ווי אויך דורך מיטארבעט ביי דער ליקווידאציע פון געטא אין טארנע און אין זאקליטשין און דורך באטיליקן זיך אין גזילות פון זייער פארמעגן — געהאנדלט צום שאדן פון דער דאזיקער באפעלקערונג. געזוכטער און פארפאלגטער דורך די דייטשע מאכטארגאנען אויס פאליטישע, נאציאנאלע און ראסיסטישע מאטיוון

און פאראורטיילן

דעם דאזיקן ווילהעלם ראממעלמאן אויפן סמך פון ארט. 1 פונעם אויביקן דעקרעט,

אויף טויט־שטראף

און אויפן סמך פון ארט. 7 א/ב/ פונעם דאזיקן דעקרעט און ארט. 52 פאר. 2

און ארט. 47 פאר. א/1 פונעם שטראָף־קאָדעקס צום פאַרלוסט אויף תמיד די עפענטלעכע און ערן־בירגערשאפט.

איבערצולאָזן די ציווילע־פאַדערונג פונעם יידישן קרייז־קאָמיטעט אין טאָרנע אָן באהאַנדלונג, דערביי טראָגט דער קאָמיטעט אַליין די פראָצעסקאָסטן.

באפרייען דעם אָנגעקלאָגטן ווילהעלם ראָממעלמאן פון פראָצעסקאָסטן אין געריכטס־אָפּצאָל.

דאקעגן באפרייען

דעם אנגעקלאָגטן ווילהעלם ראָממעלמאן פון אַנדערע פונקטן פון דער אָנקלאָגע און באַלאָסטן דעם מלוכה־אוצר מיט דעם טייל פון פראָצעס־קאָסטן, וואָס האָבן א שייכות צו די דאָזיקע פונקטן פון דער אָנקלאָגע און דאָס אויפן סמך פון ארט. 581/ד פון דער "שטראָף־פראָצעדור.

מאָטיווירונג:

דער אָנגעקלאָגטער ווילהעלם ראָממעלמאן האָט איבערגעגעבן בעת דעם פראָצעס, אז ער איז אלס בירגער פון דייטשן רייך נאָכן ענדיקן די מיטלשול אריינגעטראָטן אין יאָר 1927 אין דינסט פון דער דייטשער אָרדנונגס־פאָליציי און אין דעם כאראקטער איז ער געווען טעטיק אין דער שטאָט ברעמען ביז צום יאָר 1937, לעצטנס אין דער ראַנג פון אן עלטערן רעוויר־וואַכמייסטער (אָבערוואַכמייסטער).

אין יאָר 1937 איז ער אריבער אין דינסט פון דער קרימינאל־פאָליציי (קריפּאָ). סוף יאָר 1938 איז ער אריבער אין פאָליציי־שול אין בערלין, וווּ ער איז פאַרבליבן ביז צום אויסברוך פון דער דייטש־פוילישער מלחמה אין סעפטעמבער 1939.

פרילינג 1940 איז ער פון דייטשלאַנד געשיקט געווארן אין די אָקופירטע פוילישע געביטן און צוגעטיילט צום דינסט אין דער דייטשער קרימינאל־פאָליציי אין קראָקע, אויף דער פאַמאַרסקא־גאַס.

זומער 1942 איז ער איבערגעפירט געווארן פון קראָקע קיין טאָרנע מיט דער צוטיילונג אויך צו דער דייטשער קרימינאל־פאָליציי און גלייכצייטיק איז אים איבערגעגעבן געווארן די אויפזיכט איבער דעם פאַרמעגן פון די אויסגעזידלטע יידן פון טאָרנע און אומגעבונג, אויף דעם פאָסטן איז ער פאַרבליבן ביז הערבסט 1943 און דערנאָך איז ער צוריקגעשיקט געווארן קיין דייטשלאנד.

אויפקלערנדיק אויף אזא אופן דעם פאַרלויף פון זיין דינסט, האָט דער באַשולדיקטער גלייכנס, אז ער האָט געהערט צו דער אָרגאַניזאציע געסטאפּאָ און אז ער האָט אויסגעפירט די אינעם אָנקלאָגע־אקט אים פאָרגעווארפענע פאַרברעכערישע מעשים.

דאָס געריכט, שטיצנדיק זיך אויף די רעזולטאַטן פון די דורכגעפירטע באַווייזן, האָט סעסטגעשטעלט, אַז דער אַנגעקלאָגטער איז געווען בעת זיין דינסט אין טאַרנע א באַאַמטער פון דער דייטשער מלוכהשער געהיים־פּאָליציי —— געסטאַפּאָ, וווּ ער האָט געפירט דעם רעפּעראַט פּאַר יידישע ענינים און לעצטנס, זינט דער העלפט יאָר 1943 ביז צום פּאַרלאָזן טאַרנע. האָט ער זיך אויך פּאַרנומען מיט ענינים, וואָס האָבן געהאַט א שייכות צו דער פּוילישער באַפעלקערונג.

די דאָזיקע הזלטות האָט דאָס געריכט געשטיצט אויף די באַשווירענע, שטאַנד־האַפּטיקע, אויסצווייפלהאַפּטע עדות־דערקלערונגען פון א רויי עדות און בפרט פון: אינזשיניער יחזקאל קאָוואַליק, יעזשי קאָסטורא, לעאָן לעזער, איואַק אירזאָעל, יוסף קאַרנילאָ, ד״ר יעזשי איוואַנסקי, ד״ר הענריק וואכטעל, ד״ר הענריק פּאָבער, ווילהעלם לערנער.

די ערשט־וואָס דערמאָנטע עדות, בפרט דער געוועזענער באַאַמטער אין טאַרנער גע־סטאַפּאָ, יעזשי קאָסטורא, האָבן זייער גענוי געקענט דעם אַנגעקלאָגטן, זיי האָבן אָבסערווירט זיינע טעטיקייטן אויפן שטח פון טאַרנער געסטאַפּאָ און אויף דעם יסוד האָבן זיי באַשטעטיקט אויף אן אוטאָראָטיוון אופן — און דאָס געריכט האָט דאָס אַנגענומען פּאַר באַווייזן — אז דער אַנגעקלאָגטער איז געווען א גאַר וויכטיקער געסטאַפּאָוויץ.

אויך די עדות: דער גלח יוזעף קלאָר, זיגמונט וווּשאָסק, מגר. ראָמאַן קי־ש־טאָפאָוויטש, עוגעניאַ פּירעק — האָבן באַשטעטיקט, אז דער אַנגעקלאָגטער פלעגט בעת זיינע אקציעס אין אָטפּינאָוו, זשאָבנע, בריגל, אויפטרעטן אלס געסטאַפּאָוויץ אן אין דעם כאַראַקטער איז ער בכלל אלגעמיין באקאַנט געווען.

אינעם ליכט פון די דאָזיקע פאקטישע פעסטשטעלונגען מוז די באַהויפּטונג פונעם אַנגעקלאָגטן, אז ער איז געווען אַ באַאַמטער פון „קריפּאָ" און נישט פון געסטאָפּאָ, באַטראַכט ווערן אלס א לגמרי נישט אמתדיקע.

ס׳איז קלאָר, אַז דער אַנגעקלאָגטער, א רוטינירטער, פאַכמענישער פאָליציי־פונקציאָנאָר, גיט זיך אָפּ א געוויע רעכנשאַפט פון דער אחריות בשייכות מיט זיין צוגעהעריקייט צו דער געסטאָפּאָ־אָרגאַניזאַציע און איר פאַרברעכערישער טעטיקייט און דעריבער באַמיט ער זיך — הגם אומבאַהאלפן און אין קעגנזאַץ צו די קלאָרע פאַקטן און באַווייזן — אָפּצוגרענעצן זיך פון דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע און איר טעטיקייט.

וואָס שייך דער טעטיקייט פונעם אַנגעקלאָגטן בעת זיין אַנווועזנהייט אין טאַרנע און זיין דינסט אין טאַרנער געסטאָפּאָ, ריקט זיך אָרויס אויפן ערשטן פלאַן זיין אַנטייל אין דער ליקווידאַציע פון די געטאָס אין טאַרנע און זאקליטשין, דערנאָך אין מאַסן־מאָרד פון דער יידישער באַפעלקערונג, ווי אויך אין דער אויסמאָרדונג פון א גרופּע ציגיינער אין זשאָבנע.

אויפן סמך פון די באַשלוסן פון דער קלאַרונגען פון די עדות: אינזש. יוזעף קאַוואַליק, ד"ר יעזשי אייואַנסקי, יוזעף קאַרניל, ווילהעלם לערנער, יעזשי קאַסטורא, לאַן לעזער, אשר בלייוויים, ד"ר הענריק וואכטל, מאַריאַ זיסקינד — האָט דאָס געריכט בנוגע דעם אַנטייל פונעם טאַרנער געסטאַפּאָ בכלל און פונעם אַנגעקלאָגטן (ראַממעלמאַן) בפרט אין דעם אַרגאַניזירן און ליקווידירן דאָס יידישע געטאָ אין טארנע — פעסטגעשטעלט ווי פאלגנדיק:

דעם 10טן יוני 1942 האָט זיך אַנגעהויבן אויפן שטח פון טאַרנע די ערשטע אויך א גרויסער מדרגה געפלאַנטע אקציע קעגן יידן, וואָס איר ציל איז געווען צו קאנצענטרירן אלע יידן, וואָס האָבן געווינט אין טאַרנע און אומגעבונג אין א פארמאכטן ווינונגס־פערטל, אַזוי געראפענעם געטאָ. די דאָזיקע אַקציע האָט דורכגעפירט א ספעציעלע גרופע עס. עס.־מענער פון קראַקע (זאַנדערקאַמאַנדאָ) מיט דער באטיליקונג פונעם טאַרנער געסטאַפּאָ און דייטשער זשאַנדארמעריע.

בעת דער דאָזיקער אקציע, וואָס האָט געדויערט עטלעכע טעג, זענען אויסגע־בארדעט געוואָרן אין די ווינונגען, אויך די גאסן. אויפן יידישן בית הקברות און אויפן זביבילטאַווסקי־באַרג 10—8 טויזנט יידן, ס'רוב זקנים, קראַנקע, קינדער און אומפּאיקע צו פיזישער ארבעט. א חוץ דעם זענען עטלעכע טויזנט פערזאָן פון ביידע געשלעכטער. אויך דער באַסטאַציע אין טארנע אויפגעלאַדנט געוואָרן אין צוגעגרייטע צו דעם צוועק באַן־וואַגאַנען און דעפּאַרטירט אין פּאַרטיליקונגס־לאַגערן, פון וועלכע קיינער פון די דעפּאַרטירטע איז נישט צוריקגעקומען.

דעם רעשט פון דער יידישער באפעלקערונג, אפגעראַטעוועטער פון דער אויביקער אקציע — אין דער צאָל בערך א 20 טויזנט פערזאָן, איז אריינגעוועצט געוואָרן אין געטא. וואָס איז אויפגעטיילט געוואָרן אין א געטא א פאר אומפּאיקע צו דער ארבעט און אין א געטא ב — פאר ארבעט־פעאיקע. אין דער דאָזיקער אקציע האָט אַן אקטיוון אַנטייל גענומען דער אַנגעקלאָגטער ראַממעלמאַן, וועלכער איז גראָד צו דער צייט געקומען פון קראַקע קיין טארנע און איז אלס געסטאַפּאָ־רעפערענט פאר יידישע ענינים באשעפטיקט געווען ביים אַרגאַניזירן דאָס געטאָ און אהין איבערפירן די יידישן באפעלקערונג.

וויי ס'דרינגט ארויס פונעם ווייטערן גאַנג פון די געשעענישן, איז די אקציע, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן דעם 10.6.1942 געווען נאָר דער ערשטער עטאַפּ פונעם פלאַן אויסצומאַרדן און צו פארטיליקן די גאַנצע יידישע באפעלקערונג. דעם דאָזיקן פלאַן האָט מען רעאַליזירט אויך א גרויזאַמן אופן. שוין אין סעפּטעמבער 1942 איז מען צוגעטראָגן צום פּאַרקירצן דעם געטאָ, וואָס איז באַשטאַנען אין דעם, אז מען האָט ליקווידירט דאָס געטאָ א דורך דעפּאַרטירן פון דאָרט עטלעכע טויזנט

פערזאָן, אומפּאיקע צו דער אַרבעט, אין טויט־לאָגערן און אַ טייל פון די אַרבעטס־אומפּאיקע האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט.

אין נאָוועמבער 1942 זענען ווידער דעפּאָרטירט געוואָרן פון געטאָ בערך 5 טויזנט פערזאָן אין פּאָרניכטונגס־לאָגערן. און אָן אַנדערן טייל פון די גענטאָ־איינוווינער האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט און זייערע גופים פאָרברענט אויף א שייטערהויפן.

סוף יאר 1943 איז דעפּאָרטירט געוואָרן פון גענטאָ טאָרנע דער רעשט פון דער יידישער באָפעלקערונג — א חוץ א גרופע פון בערך 300 פערזאָן, וועלכע כּדי האָט איבערגעלאָזן אויף א געוויסע צייט צו די אַרבעטן אין גענטאָ, און צום סוף דעפּאָרטירט אין קאָנצענטראַציע־לאָגער אין פלאָשאוו און אין שעבני, פון וועלכע נאָר א קליינע צאָל האָט זיך געראָטעוועט. אויף אזא אופן איז ליקווידירט געוואָרן דאָס טאָרנער גענטאָ.

אין רעוולטאָט פון די דאָזיקע אקציעס איז אויסגעמאָרדעט געוואָרן סיי אויפן אָרט אין טאָרנע און אומגעבונג, סיי אין די טויט־לאָגערן — בערך 40 טויזנט פערזאָן פון דער יידישער באָפעלקערונג.

א חוץ דעם אַנטייל אין די דאָזיקע מאַסן־מאָרדן און אין די אַלגעמיינע אקציעס פאָר דער פאָרטילקונג פון דער יידישער באָפעלקערונג — פלעגן אייַנצלנע געסטאַפּאָ־לייט כּמעט טאָג־טעגלעך באָווייזן זיך אויפן שטח פין טאָרנער גענטאָ. בשעת עס האָט עקזיסטירט, און אונטער פאָרשידענע קליינלעכע אוסריידן האָבן זיי געמאָרדעט סיי אַיינצלנע, סיי גרופּן פון עטלעכע פערזאָן און דאָבי אַיזדיעקעווועט זיך איבער די געמאָרדעטע דורך שלאָגן, קאָפּן און פאָרשפּאָרן אין בונקערס.

אין אזא אינדיוויידועלן מאָרדן האָבן זיך באָזונדערס אויסגעצייכנט די געסטאַפּאָ־לייט גרונאָוו און דאָממעלמאַן. אויפן סמך פון די דערקלערונגען פון די עדות לעאָן לעזער, אשר בלייוויים, מגר. פראַנצישקא קרישטאָל, מאָריע וויסקינד, ד״ר יעזשי איוואַנסקי, יוזעף קאָרנילאָ — שטעלט פעסט דאָס געריכט, אז דער אָנגעקלאָגטער דאָמעלמאַן איז געווען א שרעק פאָרן גענטאָ און האָט די רציחות אויסגעפירט מיט פולן סאַדיזם, אויף קאָלט. דאָס באָווייזן זיך פונעם אָנגעקלאָגטן אויפן שטח פון גענטאָ — און ער איז געווען דאָרט כּמעט א טאָגטעגלעכער גאָסט — האָט געוואָרפן א טויט־שרעק אויף יעדן, ווער ס׳האָט אים באָגעגנט.

אויפן סמך פון די איבערגעלייענטע אויפקלערונגען פונעם לייטער פונעם אזויגערופענעם „אָרבייטסאָמט״ אין טאָרנע, דעם ווינער דייטש עמיל אוצינגער, האָט דאָס געריכט פעסטגעשטעלט, אז דער אָנגעקלאָגטער האָט אפילו צוויישן זיינע מיט־אַרבעטער געשפּט אלס אַ סאַדיסט, אלס א פלייסיקער אין מאָרדן יידן, געסטאַפּאָוויץ.

וואס איז כאראקטעריסטיש פאר דער אפשאצונג פון זיין פערזאן, אלס א פארברעכער־רישער טיפ און פון זיין אכזריותדיקער טעטיקייט.

עס איז נישט מעגלעך געווען פעסטצושטעלן די ענויע צאל קרבנות, דערשאסענע דורך דעם אנגעקלאגטן — בלויז שוין צוליב דעם, ווייל ס'איז געמארדעט געווארן אין פארשידענע ערטער; עס לעבן נישט די משפחות פון די קרבנות און אויך צוליב דעם, ווייל עס איז אויסגעמארדעט געווארן כמעט די גאנצע יידישע באפעלקערונג פונעם טארנער געטא און עס זענען אויך נישטא מער די עדות פון זייער רציחות.

טראצדעם אבער, מוז אויפן סמך פון דורך די ביים לעבן געבליבענע עדות פעסטגעשטעלטע פאקטן פון סיסן דורכן אנגעקלאגטן אויף דער יידישער באפעל־קערונג — אנגענומען ווערן, אז דער אנגעקלאגטער איז געווען איינער פון די בלוטיקסטע געסטאפא־תלינים.

בפרט האט דאס געריכט פעסטגעשטעלט אויפן סמך פון די דערקלערונגען פון די עדות: אינזש. יוזף קאוואליק, אשר בלייוויים, ד"ר יעושי איוואנסקי, אז דער אנגעקלאגטער האט אייגנהענטיק דערשאסן אין אקטאבער 1942 אויפן שטח פון טארנער געטא, אויף דעם אזוי גערופענעם דעמאלט מאגדעבורגער פלאץ — אכט מאנספערזאנען, דערפאר, וואס זיי זענען נישט געווען בייַ דער ארבעט. א חוץ דעם האט דאס געריכט אויפן סמך פון די דערקלערונגען פונעם עדות אינזש. יוזף קאוואליק פעסטגעשטעלט דעם פאקט פון דערשיסן דורכן אנגעקלאגטן אין חודש סעפטעמבער 1942 אויפן שטח פון געטא 6 פרויען פון יידישער אפשטאמונג.

אויפן סמך פון די דערקלערונגען פון עדות לאזן לעזער, באשטעטיקט דאס געריכט דעם פאקט פון דערשיסן דורכן אנגעקלאגטן אויפן הויף פון „יודענראט" אין אויגוסט 1942 אכט יידן און אויפן סמך פון די דערקלערונגען פון עדות אשר בלייוויים דעם פאקט פון דערשיסן אויף דעם דאזיקן הויף אין א נעמטער נישט אנגעגעבענער צייט 5 יידישע ארבעטער צוליב דעם, וואס זיי זענען אומפעאיק געווען צו דער ארבעט.

אויפן סמך פון דערקלערונגען פון עדות לאלא גימפעל האט דאס געריכט פעסט־געשטעלט, אז דער אנגעקלאגטער האט דעם 4.12.1942 דערשאסן צווויי יידישע פרויען פון צווישן 4 דורך אים פארנומענע אין דער פירמע „מאדריטש".

דער עדות יאסעק מאנסדארף האט באשטעטיקט דעם פאקט פון דערשיסן דורך דעם אנגעקלאגטן אין אקטאבער 1942 די שוועסטער פונעם עדות און דער עדות ד"ר הענריק וואכטעל האט באשטעטיקט דעם פאקט פון דערשיסן דורכן אנגעקלאגטן אויף דער סטאראוואלסקי־גאס צווויי יידן, מילער און פאלקסמאן, ועלכע ער האט באגענגט אויסערהאלב דעם גטא און דריי יידן און צווויי יידישע פרויען אויפן מאגדעבורגער פלאץ. א חוץ דעם האט דער דאזיקער עדות באשטעטיקט דעם פאקט

פון דערשיסן דורכן אַנגעקלאָגטן אויפן שטח פון געטאָ 10 יידישע יינגלעך און נעבן דער אַכראַנקאַ־גאַס אַ פוילישע פרוי דערפאַר, ווייל זי איז אריינגעגאַנגען אין געטאָ.

דער עדות הערש בוך האָט באַשטעטיקט דעם פאַקט פון דערשיסן דורכן אַנגע־קלאָגטן אין אַ נישט פעסטגעשטעלטער צייט, צוויי פאַליאַקן דערפאַר, וואָס זיי זענען אריינגעגאַנגען אין געטאָ.

אויפן סמך פון די דערקלערונגען פון עדות ווילהעלם לערנער, וועלכער איז געווען אַ יידישער מיליציאַנט אינעם טאַרנער געטאָ און האָט געהאַט דעריבער די מעגלעכקייט צו אַבסערווירן די טעטיקייט פונעם אַנגעקלאָגטן, האָט דאָס געריכט פעסטגעשטעלט פאַלגנדע פאַקטן פון דערשיסן דורך דעם אַנגעקלאָגטן, פערזאָנען פון צווישן דער יידישער באַפעלקערונג: עטלעכע טעג נאָך דער ערשטער אַקציע האָט דער אַנגע־קלאָגטער דערשאָסן 12 פערזאָן, אומפאַראיקע צו דער אַרבעט און בערך אין דער זעלבער צייט האָט ער דערשאָסן אַ יידישן מיליציאַנט, וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך בייַם טויער פון געטא־מויער דערפאַר, ווייל ער האָט אַ פרוי אריינגעלאָזן אין געטאָ.

אין יוני 1942 האָט ער דערשאָסן צוגעפירטע פון דער שטאָט 6 מענער. 2 פרויען און איין קינד; אַ חוץ דעם האָט ער דערשאָסן דעם ד״ר לוסטיג און זיינע צוויי שוועסטער און אַ געוויסן ייִד, וועלכער האָט אים געבעטן, ער זאָל אים איבערלאָזן אין געטאָ, ווייל ער קאָן און ווייל ארבעטן.

דער עדות נאַרבעט מאַנהיימער האָט באַשטעטיקט דעם פאַקט פון דערשיסן דורכן אַנגעקלאָגטן אין אקטאָבער 1943 אַ געוויסע פרוי בעללער און אַז אים אליין האָט דער אַנגעקלאָגטער געפיניקט און פארשפּאַרט אין אַ קעלער.

אויפן סמך פון די אונטער שבועה אָפגעגעבענע דערקלערונגען פון די עדות רוזשא פינדער, מינא לאוב, ד״ר יעושי איואַנסקי — האָט דאָס געריכט פעסטגעשטעלט, אַז דער אַנגעקלאָגטער האָט דעם 21טן דעצעמבער ליקווידירט דאָס געטאָ אין זאקליטשין, ווו עס זענען דערמאָרדעט געווארן בערך 50 פערזאָן און דער רעשט איז איבערגעפירט געווארן אין געטאָ בריגל (בושעסקא). דאָרט זענען זיי נאָך אין דעמזעלבן טאָג פון וויער אַנקומען פון זאַקליסשין דערשאָסן געווארן אויפן יידישן בית הקברות אַ חוץ 3 יונגע יידישע מיידלעך, וועלכע זענען איבערגעפירט געווארן אין געטאָ טאַרנע, ווו זיי זענען אַ חוץ דער רוזשא פינדער, וועלכער ס׳איז געלונגען צו אַנטלויפן, דערשאָסן געווארן.

אַ חוץ די אויבן פעסטגעשטעלטע מאָרדטאַטן, האָט דער אַנגעקלאָגטער אויך אַנטייל גענומען אין אויסמאָרדן אַ גרופע ציגיינער אויפן בית הקברות אין זשאַבנע. בפרט האָט דאָס געריכט אויפן סמך פון די אונטער שבועה אָפגעגעבענע דערקלערונגען פון עדות מגר. ראַמאַן קשישטאָוויטש פעסטגעשטעלט, אַז דער אַנגעקלאָגטער האָט

בעת זיין אויפנטהאלט אין דער העלפט יאר 1943 אויפן שטח פון דשאבנע. דערשאסן נעבן דער ציל 2 יונגע ציגיינערינס. איינע אין עלטער פון 16 און די צווייטע פון 17 יאר.

אויפן סמך פון די דערקלערונגען פונעם אויביקן עדות אין פון עדות סטאניסלאוו פשיביטעק, סטאניסלאוו שטרענג, ווי אויך אויפן סמך פון די איבערגעלייענטע שריפטלעכע דערקלערונגען פון עדות סטאניסלאוו פאיאנק, האט דאס געריכט פעסט־געשטעלט, אז נישט לאנג נאכן דערשיסן די ציגיינערס, בערך אנהויב יולי 1943, האט דער אנגעקלאגטער ארגאניזירט דאס פארנעמען און איבערפירן אין גרופן צו עטלעכע פערזאנען. ביי נאכט אויפן בית הקברות אין זשאבנע א גרופע ציגיינער מיט די פרויען און קינדער — אין דער צאל פון בערך 60 פערזאנען. אלע גרופנווייז איבער־געפירטע אויפן בית הקברות, האט דער אנגעקלאגטער מיט הילף פונעם דייסטן זשאנדארם גוסטעק, דערשאסן. באפוילנדיק זיי אויסצוטון זיך ביז נאקעטקייט און צו ליגן מיטן פנים צו דער ערד. אויף אזא אופן האט ער אויסגעשאסן אלע ציגיינער, וואס האבן זיך צו דער צייט אויפגעהאלטן אין זשאבנע.

אין דער זעלבער צייט איז דער אנגעקלאגטער אויך טעטיק געווען אויפן שטח פון דער געמיינדע אטפינאוו, ווו ער האט געווויינט במשך עטלעכע וואכן אנהויב יוני 1943 אויף דער פלעבאניע פון גלח יוזעף קלאך.

וואס האט באצווענקט דער אנגעקלאגטער אין אטפינאוו? דאס איז נישט מעגלעך געווען פעסטצושטעלן, אבער דער אנגעקלאגטער האט אנגעגעבן, אז ער האט געהאט די אויפגאבע צו אבסערווירן די דורכפליענדיקע ערשפלאנען. עס איז אבער א פאקט, אז דעם אויפנטהאלט זיינעם דארט האט דער אנגעקלאגטער אנגעמערקט מיט דערשיסן פאלגנדע פערזאנען: באדוך, לירא, באכענעק, פיאנטעק, ווי אויך יאנינא וואז'ניאק. דערביי האט ער זיך איבער איר. פאר איר טויט איזדיעקעווטש און נאכן אויסטאן זי ביז צו נאקעטקייט, האט ער זי צווערשט לייכט פארווונדעט און ערשט א רגע דערנאך דערהרגעט.

די דאזיקע פאקטן פון מארדן אויפן שטח פון אטפינאוו זענען באשטעטיקט און פעסטגעשטעלט געוואָרן אויפן סמך פון די דערקלערונגען פון די עדות: דער גלח יוזעף קלאך, אנגא סלאוויק, זיגמונט ווושאסטעק, יאן ליפינסקי און זאפיא באכענעק.

אויפן סמך פון די אונטער שבועה אפגעגעבענע דערקלערונגען פון די עדות עוגעניא פירעק, פראנצישעק פירעק, לעאפאלד פירעק, האט דאס געריכט פעסטגע־שטעלט, אז דער אנגעקלאגטער האט אין חודש אויגוסט 1943 ארעסטירט אירענא פירעק, די פרוי פון פראנצישעק און איבערגעפירט זי קיין בושעסקא און די ווויונונג פון עוגעניא פירעק און דא אויפפאדערנדיק זי אנצווויינען דאס ארט, ווו עס באהאלט זיך אויס איר מאן, האט ער זי געשלאגן, געקאפעט — הגם זי האט זיך ביי אים

געבעטן רחמים, אַנווייזנדיק, אַז זי איז אין שוואַנגער אין 6טן חודש. ערשט נאָכדעם זוי ער האָט זי געפֿינקט במשך עטלעכע שעה, האָט ער זי אַרויסגעפֿירט הינטערן הויז און דאָרט נעבן קלאָזעט דערשאָסן.

דער עדות עוגעניא פירעק האָט בעת איר פֿאַרהער געזוי דערקענט דעם אַנגעקלאָגטן און באשטעטיקט, אַז ער האָט דאָס דערשאָסן אירענא פירעק.

אויפן סמך פון די אונטער שבועה אָפגענעבענע דערקלערונגען פון די עדות העלענא פוויאָ, וולאַדיסלאָוו לאָבענדז׳, סטעפאַניא ראָמזאָווא — האָט דאָס געריכט פעסטגעשטעלט, אַז דער אַנגעקלאָגטער האָט בשותפות מיטן געסטאָפֿוויץ ליבאר, אַנהויב אָקטאָבער 1943 אַרעסטירט די מאַריא פוויאָ .אַן איינווינערין פון טאַרנע, אונטער דעם פארדאכט, אַז זי האָט געהאַנדלט מיט גאָלד און פרעמדע וואלוטן און בעת דער פֿאַרהער אין געסטאפֿאָ, האָט ער זי אַזוי געשלאָגן, אַז זי איז געשטאָרבן — און אייגנטלעך דערמאָרדעט געוואָרן.

אויפן סמך פון די אונטער שבועה אָפגענעבענע דערקלערונגען פון די עדות קאַראָל ליט, מאריאַ ליט, יאָן וואַשטשינא — האָט דאָס געריכט פעסטגעשטעלט און באשטעטיקט, אַז דער אַנגעקלאָגטער האָט געפירט אויספֿאָרשונגען בנוגע דעם ענין פונעם באווסטן אופן טאָרנער שטח סאָציאַליסטישן טויער, עוגענויש שיט — פסעדאָנים: „סראָקא" — וואָס האָט זיך אויסבאהאלטן פאר דער געסטאפֿאָ און בשייכית דערמיט האָט דער אַנגעקלאָגטער אין חודש מערץ 1943 אַרעסטירט יאָן וואַשטשינא, קאראָל שיט, מאריאַ שיט און גורם געוועז דאָס פארשפּאָרן זיי אין קאָנצענטראציע־לאָגער אין אַשוויענטשים.

בעת דעם פֿאַרהער פון מאריאַ שיט האָט דער אַנגעקלאָגטער זי אויסגעטאָן ביז נאָקעטקייט און דערנאָך זי געשלאָגן ביז זי האָט פארלוירן דעם באווסטזיין.

דער אַנגעקלאָגטער איז זיך נישט מודה געווען צו קיין איין פון די פעסטגעשטעלטע טאַטזאכן און קאָנפראָנטירט מיט די איינצעלנע עדות — האָט ער זיך בכלל נישט אַרויסגעזאָגט בנוגע זייערע דערקלערונגען באהופטנדיק, אז זיי זענען זיך טועה. וואָס אַנבאלאַנגט זיין פערזאָן און אין רעזולטאַט פון דעם טעות שרייבן זיי אים צו מעשים, וועלכע ער האָט נישט אויסגעפירט.

דאָס געריכט גיט נישט קיין גלויבן דעם פֿאַרענטפערן זיך פונעם אַנגעקלאָגטן, זעענדיק אין זיין אַפלייקענען די באַשטעטיקטע דורך די עדות פאקטן. אַן אויסדרוק פון פחד פאר דער אחריות פאר די גרויזאמע פארברעכנס, וועלכע ער האָט אויסגע־פירט בעת זיין אמטירן אין געסטאָפֿאָ אין טאַרנע.

אנאליזירנדיק די טעטיקייט פונעם אַנגעקלאָגטן אינעם ליכט פון די אייבן אַנגעפירטע פעסטשטעלונגען — האָט דאָס געריכט אַנגענומען פאר באוויזן, קודם כל — או דער אַנגעקלאָגטער האָט אַנטייל גענומען אין דער אַרגאַניזירונג פון

געסטאפא — וואס איז אנערקענט געווארן פאר א פארברעכערישע ארגאניזאציע אויפן סמך פון פסק־דין פונעם אינטערנאציאנאלן טריבונאל אין נירנבערג און אויפן סמך פון ארט. 4, פאר. 2 אות/צ פון דעקרעט פון 31.8.1944 פאז. 377/46, געזעצבלאט פון דער פוילישער רעפובליק. אויפן פאן פון דער אויביקער פעסטשטעלונג נויטיקט זיך שוין נישט קיין נענטערע באגרינדונג פונעם פארברעכערישן כאראקטער פון געסטאפא — ווערט קאן נישט קוועסטיאנירט ווערן. און אזוי ווי ס'איז באַווּיזן געווארן, אז דער אנגעקלאגטער איז געווען א מיטגליד פון געסטאפא איז שוין איבעריק וויטער צו באטראכטן דאס באשולדיקן אים אין אנטיילנעמען אין א פארברעכערישער. דורך די מאכטארגאנען פון דער דייטשער מלוכה געשאפענער ארגאניזאציע.

וואס שייך דער סוביעקטיווער זייט בנוגע דעם אחריות פארן אנטיילנעמען אין דער דאזיקער ארגאניזאציע, האט די גערייכטס־פארהאנדלונג באַווּיזן:

א) אז דער אנגעקלאגטער האט פרייוויליק אנגענומען דעם דינסט פון געסטאפא.

ב) אז ער האט געווּסט וואס עס זענען די צילן און ארבעטסמעטאדן פון געסטאפא.

ג) אז ס'איז אויסער יעדער דיסקוסיע די פעסטשטעלונג פון גערייכט, אז געסטאפא האט געהאט פאר א ציל אויסצוּפירן פארברעכנס קעגן דער מענטשהייט און אז די דאזיקע צילן — אויף וויפל עס האַנדלט זיך וועגן דער טעטיקייט פון דער געסטאפא אין טאַרנע — האט ער קאנסעקווענט רעאליזירט.

בעזּיכות דער פעסטשטעלונג אונטער א) — איז דער אנגעקלאגטער — הגם ער איז געווען און איז א דייטשער בירגער און האט בלי ספק געהאט דאס רעכט צו ווערן פרייוויליק א מיטגליד פון געשטאפא־ — דורך די דייטשע מלוכה־ארגאנען געשאפענע ארגאניזאציע — דאך אלס א מיטגליד פון דער דאזיקער דורך דעם אינטערנאציאנאלן טריבונאל אלס א פארברעכערישע אנערקענטער ארגאניזאציע — פאראנטוואַרטלעך פארן בלויזן אנטיילנעמען אין איר.

עד ב) דער אנגעקלאגטער — פארמאגנדיק א מיטלשול־בילדונג, באקאנט מיט די 25 פונקטן פון פראגראם פון דער נ.ס.ד.א.פ.* • האט געווּסט און האט זיך גוט אריענטירט, וואס פאר א ציל עס האט די געשטאפא — דער אויספיר־ארגאן פון דער דאזיקער פארטיי — כלפי דער יידישער באפעלקערונג און האט זיך אויך אפגעגעבן א דין וחשבון דערפון, אז געשטאפא רעאליזירנדיק דעם דאזיקן פראגראם כלפי דער יידישער באפעלקרונג ,באנוצט זיך מיט ברוטאלע און אכזריותדיקע פארטיליקונג־מעטאדן.

עד ג) דאס רעאליזירן די דאזיקע צילן אויפן שטח פון טאַרנער געטא האט געפונען אזא בולטן אויסדרוק, אז עס קאן פאר קיינעם נישט זיין קיין ספק, אז ס'

---

* נאציאנאל־סאציאליסטישע דייטשע ארבעטער־פארטיי (רעד.)

דער ציל און סיי דער אופן פון רעאליזירן אים זענען פארברעכנס קעגן דעו מענטשהייט. דער אַנגעקלאָגטער האָט נישט בלויז געהערט צו אַן אַרגאַניזאַציע מיט אועלכע צילן און אופנים פון סטטיקייט — נייערט עד האָט — ווי דאס איז פעסט געשטעלט געוואָרן — געגומען אַן אקטיוון אַנטייל אין רעאליזירן די דאָזיקע צילן און האָט זיך באנוצט מיט אירע פארברעכערישע מעטאָדן.

בפרט האָט ער אַנטייל גענומען אין די אקציעס פונעם טאָרנער געשטאפּא — אלס איר מיטגליד, פארבינדן מיטו געמיינזאמען ציל פונעם גאַנצן קאַלעקטיוו — ביים ליקווידירן די יידישע באַפעלקערונג, ביים אויסמארדן זי און דעפארטירן אין מיידלאגערן צוליב איר ראסישער, רעליגיעזער און נאציאנאלער צוגעהעריקייט.

באסראכטנדיק פון דעם אויסגאַנג־פונקט די אינדיווידועלע טעטיקייט פון אַנגע־קלאגטן — נעמלעך די קאַנקרעטע הריגות פון פערזאָנען פון צווישן דער ציווייל־באפעלקערונג ווי אויך דאס פארנעמען זי אוים ראסישע, נאציאנאלע מאטיוון, — הגם וועזנטלעך בילדן די דאָזיקע קאַנקרעטע הריגות געווינלעכע פארברעכנס — מוזן זיי סוביקטיוו אַנגענומען ווערן ווי אַן אויסדרוק און קאַנסעקווענץ פון דער צוגע־הערייקייט צו דער געשטאַפּא, אַן ארגאַניזאַציע מיט געמיינזאמע צילן און טעטיקייטס־מעטאָדן מצד אלע אירע מיטגלידער. ווייל אויב דער אַנגעקלאגטער האָט אלס געשטאפּאוויץ אויפן שטח פון טאָרנער, אדער ואקליטשינער געטא, אדער אויסערהאלב דעם געטא, געשאָסן צו איינצעלנע פערזאָנען פון דער יידישער באפעלקערונג, אויב ער האָט אין זשאבנע דערשאָסן ציגיינער און אויפן שטח פון דער געמיינדע אַספינאוו פאַליאקן און אין בושעסקא האָט ער דערשאָסן אירענא פירעק — טא האָט ער אין די אלע פאלן אויסגעפירט די פארברעכנס פון הרגענען די דאָזיקע פערזאָנען בשייכות מיטן געמיינזאמען פאר אלע געשטאַפּא־ליט, ווילן צו רעאליזירן די פרינציפן און צילן פון דער געשטאפּא־ארגאניזאציע — דאָס איז, צו פארטילקן יידן, ווי אויך ציגיינער — פארפאלגטע צוליב זייער ראסן־צוגעהעריקייט און די פאליאקן צוליב פאליטישע און נאציאנאלע מאטיוון.

אלע דורכן אַנגעקלאָגטן אויסגעפירטע אין אויבן פעסטגעשטעלטע פארברעכנס שטעלן מיט זיך פאר א פארברעכן קעגן דער מענטשהייט, ווי א רעזולטאט פונעם אַנטיילנעמען פונעם אַנגעקלאָגטן אין אזא פארברעכערישער ארגאניזאציע, ווי די געשטאַפּא.

די פארברעכערישע טעטיקייט פון אַנגעקלאָגטן, וועלכע איז אים באוויזן געוואָרן בעת דעם פראָצעס ,שעפט אויס דעם גאַנצן רעכטלעכן טאטבאשטאנד, וואס איז פאָרגעזען אין ארט. 1 פונקט 1, 2 און אין ארט. 4 און פאראגראף 1 פון דעקרעט פון 31.8.1944. פאָזיציע 377/46 פון געזעצבלאַט פון דער פוילישער רעפובליק.

וואס שייך בפרט די דאָזיקע פארברעכנס פון ארט. 4 פאראג. 1 און פון ארט. 1.

פּאַראַג. 1 און 2 פון ציטירטן פּריער דעקרעט — זענען זיי בהתאם מיט די אויבּיקע אויספּירונגען און מיט די פּאַרשריפטן פון ארט. 36 פון שטראָף־קאָדעקס, באַטראַכט געווארן אַלס איין פּאַרברעכערישע האַנדלונג, וואָס איז עובר ביידע פּאַרשריפטן פונעם דאָזיקן דעקרעט און וואָס אַנטשפּרעכט דער קוואַליפיקאַציע פון ארט. 1. פונקט 2/1 — ווי א פּאַרשריפט, וואס אַנטהאלט שטרענגערע שטרעפלעכע סאַנקציעס. גלייכצייטיק האָט דאָס געריכט אַנגענומען, אז די פּאַרגעוואָרפענע דעם אַנגעקלאָגטן פּאַרברעכערישע האַנדלונג בעת זיין אויפנטהאַלט און טעטיקייט אין טאַרנער געשטאַפּא, טראגט דעם כאַראַקטער פון איין כסדרדיקן פּארברעכן, וואָס אַנטהאלט איין ציל — אַנטקעגנצוקומען די מאַכטאַרגאַנען פון דער דייטשער מלוכה און צום שאַדן פון פערזאנען פון דער ציווייל־באַפעלקערונג, גלייכגילטיק צו דאָס וועלן זיין יירן, פאליאקן צי ציגיינער. דערמיט זענען די איינצלנע מעשים פונעם אַנגעקלאָגטן נאָר אויסערלעכע אויסדרוקן פון אויף אַזא אופן און מיט אזא ציל אויסגעפירטער פּאַרברעכערישער האַנדלונג און דעריבער דאַרף דער אַנגעקלאָגטער פּאַראַנטוואָרטלעך זיין פאר דער גאַנצער שיטה פון זיין טעטיקייט ווי א סך הכל פון די פּאַרברעכערישע מעשים.

אויס די דאָזיקע סיבות האָט דאָס געריכט אַנערקענט דעם אַנגעקלאָגטן ווילהעלם ראָמעלמאן פאר שולדיק אין פּאַרברעכן נאָר פון ארט. 1 פונקט 1/2 אין פּאַרבינדונג מיט ארט. 4, פּאַראַג. 1 פון דעקרעט פון 31.8.1944 פאָז. 377/46 געוועצבלאָט פון דער פּוילישער רעפובליק, וואָס נעמט ארום דעם סך הכל פון זיין פּאַרברעכערישער טעטיקייט. ביים אויסמעסטן די שטראָף האָט דאָס געריכט אין באַטראַכט גענומען די גרויסקייט פון פּאַרברעכנס, אויסגעפירטע דורכן אַנגעקלאָגטן, פון וועלכן יעדעס איינע באַגרינדעט דאָס פּאַראָרטיילן אויסשליסלעך צום טויט־שטראָף.

אין ליכט פון די דורכגעפירטע פאקטישע באַווייזן, איז דער אַנגעקלאָגטער אָן אויסערגעווינלעכער פּארברעכערישער און געפערלעכער טיפ, אזוי, אז עס באשטייט אָן אומבאדינגטע נויטוועניקייט אים אויסצולימינירן פון א געזעלשאפט מיט א חוש פאַר געזעצלעכקייט.

דער אַנגעקלאָגטער קאָן זיך נישט פאַרענטפערן מיט דער באַהויפטונג, אַז אַלס בירגער פון דער דייטשער מלוכה האָט ער געמוזט איר אַנטקעגנקומען, ווייל הגם געפיל פון פאַטריאָטיזם, די פליכט פון טרייהייט און איבערגעגעבנקייט לטובת דער אייגענער מדינה זענען יסודותדיקע און פאַרשטענדלעכע מאָטיוון פון טעטיקייט מצד יעדן בירגער, וועלכע מען דאַרף נעמען אין באַטראַכט — קאָנען זיי אָבער בשום אופן נישט באַרעכטיקן אויסצופירן אַזעלכע משנהדיקע פּאַרברעכנס קעגן דער מענטשהייט. וועלכע זענען באַוויזן געווארן דעם אַנגעקלאָגטן און זענען אַנגעגעבן געווארן אין דער סענטענץ פונעם פסק־דין, די דאָזיקע פּאַרברעכנס האָבן אויפגעטרייסלט דעם

יסודותדיקן סדר פונעם אינטערנאציאנאלן רעכט ווי אויך דעם פרינציפ פון גלייכ־
בארעכטיקונג פון זעמטלעכע מענטשלעכע וועזנס און זייערע רעכט צו אנטוויקלונג
און קיום אן אונטערשייד פון ראסישער, אדער נאציאנאלער צוגעהעריקייט.

היות ווי די דאזיקע פארברעכנס האט דער אַנגעקלאָגטער אויסגעפירט אויפן
שטח פון דער פוילישער מלוכה און כלפי זיינע בירגער און פוילן איז איינע פון
די סיגנאטארן פון דער לאנדאנער פארשטענדיקונג פין 8טן אויגוסט 1945 בנוגע
פארפאלגן און באשטראפן די הויפט־קריגסשולדיקע און בהתאם מיט די פארשריפטן
פון אינטערנאציאנאלן רעכט, האט זי אריינגעפירט אין דעם דעקרעט פון 31.8.1944
מיטן דעקרעט פון 10.12.1964 פאו. 377 געזעצבלאט פון דער פוילישער רעפובליק —
דעם ארט. 4 בנוגע דער אחריות פארן אנטייל אין א פארברעכעריישער, דורך די מאכט־
אַרגאנען פון דער דייטשער מלוכה געשאפענער אַרגאניזאציע — האט זי דאס רעכט
צו פארפאלגן קריגס־פארברעכער, צו וועלכע מען דארף צורעכענען דעם אנגעקלאָגטן,
אזוי אופן סמך פון דער אויביקער לאנדאנער פארשטענדיקונג ווי אויך אויפן סמך
פון ארט. 3 פון שטראף־קאדעקס.

די באשטימונג בנוגע דעם פארלוסט פון עפנטלעכע און ערנבירגער־רעכט, ווי
אויך בנוגע דער קאנפיסקאציע פון זיין פארמעגן איז אבליגאטאריש בשייכות מיטן
טויט־אורטייל ארט. 7 א/ב) פונעם ציטירטן אויבן דעקרעט און ארט. 52 פאראג. 2
פון שטראף־קאדעקס. צוליב דעם וואס דער אנגעקלאָגטער האט נישט קיין פארמעגן,
האט דאס גאריכט באפרייט אים פון די פראצעס־קאסטן און גאריכטס־אפצאל.

דער וויטערדיקער טייל פונעם פסק־דין באהאנדלט דעם פונקט פין דער אנקלאגע
בנוגע דעם אַנטייל פונעם אַנגעקלאָגטן אין אַרגאניזירן און ליקווידירן די געטאס
אין דאמבראוע און בזשעסקא — וועלכע זענען אים נישט באוויזן געווארן, און
דעריבער גיבן מיר דעם טייל נישט איבער.

צום סוף פאלגן די אונטערשריפטן: דער פארזיצער: ד"ר סט. קדול און די
בייזיצער: ליבער גאטלאב און וולאדיסלאוו לארענץ.

נתן־אריה גינצברג
בני־ברק — ישראל

לזכר הורי היקרים פנחס ויוכבד גינצברג ואחיותי בתיה ומלכה שנהרגו עקה"ש בבלזץ בראש־השנה תש"ג. הי"ד.

תפילת האם

פרק מספר זכרונות על יהודי טרנוב

נתן־אריה גינצברג

הנה עומדת להסתיים שנת תש"ב, אותה שנה, עקובה מדם קדושים, שבה נמחקו מאות קהילות ישראל ומליוני יהודים נהרגו על קדוש השם בכל מיני מתות משונות.

גם גיטו טרנוב מסר את קרבנו. בימי האקציה הראשונה נרצחו באכזריות ע"י הנאצים הארורים, אלפים רבים במקומות שונים ובסביבתה ובתוך בית־הקברות. דם יהודי נשפך כמים ועוד אלפים מבין תושבי הגיטו הוסעו בקרונות משא בתנאים נוראים ונפחו את נשמתם בתאי הגז במחנה השמדה בלוז.

אבל זאת היתה כנראה רק התחלת ביצוע של התכנית השטנית של ה„פתרון הסופי" הידוע לשמצה.

החיים בגיטו היו חיי פחד, רעב ועבודת פרך של נדונים למוות. זאת היתה סיסמתם המטעית של הנאצים להשלות את היהודים כי „מי שיעבוד — ישאר בחיים". כוונתם הגועלית היתה לנצל כוח־אדם של היהודים ממש עד לרגע האחרון.

בבוקר, בשעות המוקדמות יוצאים דרך שערי הגיטו בקבוצות, לעבודת הפרך מחוץ לגיטו. עובדים 12 שעות וחוזרים בערב לגיטו, עיפים, רעבים, מוכים ומלוכלכים. אבל יחד עם זאת משתדל כל איש ואשה לצאת לעבודה בתקווה להנצל אולי בדרך זאת ממות. את היהודים מנצלים בכל מיני עבודות קשות ומסוכנות. האנשים נחלשים מדי יום ביומו מעבודת פרך ומחוסר הזנה מספקת. כך היו חיינו, חיים מליאי פחד בזמן עבודה וגם בחזרנו לגיטו סבלנו ממחלות, מצפיפות מרעב ומדאבון־נפש. ממס כלשון התוכחה: „בבוקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר מפחד לבבך וממראה עינך".

באותה התקופה החלו להגיע בשורות־איוב על פעולות טבח המבוצעות נגד היהודים

בכל רחבי פולין הכבושה. אנחנו נוכחים לדעת כי כל העולם התרבותי שכח אותנו ואין מי שיעזור לנו במצבנו האיום והנורא. גם שכננו הגויים פועלים נגדנו ונודע בגיטו על מקרים של יהודים שהסתתרו בכפרי הסביבה ולאחר שנשדד כל כספם ורכושם הדל, נמסרו לידי הגסטפו הידוע לשמצה, עונו באכזריות והוצאו להורג.

מרוב יאוש מתחילים להכין מקומות מחבוא, במרתפים, בעליות גג ובמחסנים. בני־נוער בעלי חזות פנים „ארייים" רוכש תעודות פולניות מוזייפות ובורח מהגיטו. והנה יומיים לפני ראש־השנה בחצות הלילה נדדה שנתם של יהודי הגיטו. כרוח סערה התפשטה השמועה המרה מפי האנשים שגרו בגבולות הגיטו כי מכמרות כבדים של אנשי משטרה וס. ס. מזויינים בנשק קל וכבד תופסים עמדות מסביב לגיטו לבל ימלט איש. בניטו לא ישנים כבר. בהלה איומה אוחזת את היהודים המסכנים.

בינתיים מודיעים כקידי ושוטרי היודנראט כי כל העובדים חייבים למסור את תעודות־עבודה לשם החתמתם ע"י הגסטפו ואלה מהעובדים שתעודותיהם יוחתמו בחותמת מיוחדת, יושארו בחיים בזכות היותם נחוצים למאמץ המלחמתי. בסביבות בית היודנראט מתקבצים המוני עובדים המוסרים תעודות עבודה להתחמה. אולם רק חלק קטן מהעובדים מקבל את התעודות במקום ואילו כעבור מספר שעות משתררת מהומה במקום ואלפים כבין העובדים ואני בתוכם נשארים בלי כל תעודה ביד לאחר והתעודות נלקחו ולא הוחזרו. היו גם מקרים של זיוף חותמת והטבעתם ע"ג התעודות אבל אני נשארת לצערי בלי כל תעודה לאחר שזאת נלקחה ממני ע"י שוטרי היודנראט.

בשעות המאוחרות של הלילה אני חוזר הביתה. בדרך פוגש אני משפחות עם ילדים וצרורות על שכמם האצים ורצים מבוהלים כחיות שנתפסו במלכודת על מנת להסתתר בבונקרים שהוכנו מראש לשם כך. פה ושם משפרים עדיין ומסווים היטב את מקומות המחבא ומכניסים מעט מזון ומים עד יעבור הזעם. כל אחד מחפש תחבולות כיצד להציל את חיו וחיי משפחתו.

אני מגיע הביתה והנה אני רואה איך כולם מוכנים לירידה לבונקר. לכל אחד חבילה ביד וגם עבורי הכינו קצת אוכל ומלבושים חמים. אני מצטרף אל משפחתי וכולם נכנסים בקושי רב למחסן קטן שהוא כבר ממילא מלא אנשים ובו מצטופפים כ־15 איש כולל ילדים קטנים. החום ומחנק איום ובקושי רב אפשר לנשום. כל רעש קל הנשמע בחוץ גורם ביננו פחד בל ישוער ובמיוחד מקפידים ומשתיקים את הילדים הקטנים לבל ישמיעו קולם.

בשעות בוקר המוקדמות נרדמו הילדים, אולם המבוגרים החלו באמירת הסליחות. אני נמצא בקרבת אמי היקרה אשר ממלמלת תוך בכי קורע לבבות ודמעותיה מרטיבות את הסליחות אשר בידיה. אני עומד ממש על ידע ומצליח לקלוט קטעים מתוך תפילתה הנאמרת מתוך התלהבות עילאית.

היא עוצמת עיניה ושפתותיה רוכבות תפילה חרישית. היא מתחננת ומבקשת רחמים: אבינו שבשמים... ידוע לי כי אנחנו בסכנה גדולה... מי יודע מה יעלה בגורלנו... אם נגזר

עלי, אני מוכנה למות על קדוש השם... אבל מתחננת אני, השאר מאתנו לפחות שריד ופליט ממשפחתי ומילדי.. שישאר לפחות זכר כלשהוא מאתנו...

וכך דובבות שפתותיה הקדושות והטהורות את תפילתה האחרונה אותה שמעתי מפיה ולא אוכל לעולם לשכוח את תפילתה, „תפילת האם", שנאמרה בתמימות ומתוך אמונה שלמה כי הנה הגיעה עת רצון ותכילתה תתקיים.

במזרח מפציח השחר. הגברים מתעטפים בטליתותיהם ומניחים טפילין. מי יודע אולי זאת תפילתם האחרונה. התפילה נאמרת בדבקות ובכוונה גדולה. גם אני משתתף בתפילה ולאחר שסיימתי אותה, הנני יוצא מחוץ לבונקר, עקב המחנק בפנים וכדי לשאוף קצת אויר צח של בוקר סתווי. יתר האנשים פוחדים לצאת. אולם אני לבשתי עוז ואומץ לאחר ששמעתי בלילה תפילת אמי, אשר הפיחה בי רוח של אמונה כי אני עומד להנצל.

בבוקר נודע לי מפי יהודים שחזרו ממגרש המשלוחים כי הנאצים החלו כבר לאסוף את יהודי הגיטו בלי „חותמות" למשלוח וגם יחד עם זאת מחתימים תעודות עבודה במיוחד לאנשים צעירים.

אני חוזר אל הבונקר ומתייעץ עם הורי באם להסתכן ולצאת לככר, כי הדבר מסוכן ביותר, ממש יש להכנס בתוך לוע הארי הנאצי מבלי לדעת באם אצליח לחזור בשלום. ההורים מיעצים לי לצאת, מנשקים לי ומאחלים לי שאחזור בשלום.

אני מתקרב לככר ומרחוק אני רואה בתורים צעירים החוזרים משם, כשבידם תעודות עבודה ועליהם מוטבעת החותמת של הגסטפו. אני מחליט סופית ונכנס לככר. ברגע הראשון אחזני פחד בראותי גרמנים לעשרות המתרוצצים במגרש הגדול. באחת הפינות מונחות ערימות כרטיסי־עבודה ותוך מספר דקות אני מוצא את תעודתי ומתיצב מיד בתור העומד על יד שולחן שעל ידו יושב איש הגסטפו. בעל הבעת פנים של רוצח. כשמגיע תורי, הוא שואל אותי לגילי ומקום עבודתי ומודד אותי מכף רגלי ועד לראשי ולכסוף מטביע את החותמת בתוך תעודת־עבודה שפרושה להשאר בחיים. אני עתב חיש מהר את הככר וע״י אני רואה כבר יהודים כורעים על הברכים וראשם מכופף לארץ. יהודים מסכנים שנתפסו ע״י הנאצים ואשר נועדו להשלח למחנה השמדה בבלזץ. היהודים מוקפים גרמנים אשר שומרים עליהם בשמקלות ונשק בידם וכל מי המנסה להרים את הראש מוכה על ידם עד זוב הדם. עד היום לא אוכל להבין איך קרה הדבר. ממש מעשי ניסים ונפלאות. לאחר כמה שעות נודע, כי אני הייתי בין האחרונים שקבלו את החותמת וכל יתר האנשים שעלו לככר אחרי, נלכדו ונשלחו ישר למשלוח. הגרמנים, בראותם כי היהודים מסתתרים בבונקרים וקשה למצאם, ידעו כי בהודע הדבר על הטבעת חותמות, יבואו האנשים בעצמם, וכך היה. מאות יהודים נלכדו בצורה כזאת ונשלחו לבלזץ.

אני חוזר אל משפחתי ומבשר להם את דבר קבלת החותמת. אבי היקר מעודדני ומבקשני להתחזק ולהתאמץ להחזיק מעמד בתנאים הקשים ואמי היקרה מביעה את דעתה

כי הכל קרה בזכות תפילתה ותחנוניה שנאמרו בלילה. ההורים מברכים אותי שלא יאונה כל רע ושאזכה להנצל מידיהם הטמאים של הנאצים הארורים.

הלילה הוא לילה אחרון של השנה. אני מפנה את מקומי בתוך המחבא. בכוונה להפחית את הצפיפות ונאת מתוך הסיבה שאני „מיוחס" עקב החותמת שקבלתי בכרטיס־עבודה. בדירות נמצאים במיוחד צעירים אשר הושארו ע"י הנאצים ככוח עבודה האפשרי לנצול ומשפחותיהם, ביניהם ההורים והילדים הקטנים מסתתרים במרתפים, בעליות גג ובמחסנים.

לפנות בוקר אני חוזר לבונקר איפה נמצאת משפחתי בכדי לבדוק את המצב במקום, ובכדי להביא אוכל ומים למשפחתי ולכל יתר האנשים. אני מוצא את האנשים עיפים מאד חצי נרדמים וחצי ערים. הילדים הקטנים ישנים שינה מתוקה מבלי לדעת איזה סכנה גדולה אורבת להם.

בשעות הבוקר אני נפרד ממשפחתי היקרה בחמימות ומאחל להם שנתראה שוב בשעות הערב. אני סוגר את הבונקר היטב ומסווה את הכניסה אליו שהיתה דרך ארוך שהסתיר דלת כניסה ויוצא החוצה לראות ולבדוק את המתרחש.

עובר זמן מועט בלבד והנה אני שומע קולות פראיים של הגרמנים המתקרבים בלווי כלבי גשוש אימתנים הצועקים „הראוס"! הם מצווים על כל דייר הבית לצאת מהבית לחצר ומכאן מובילים אותנו תחת משמר כבד לכיכר המשלוחים. יתר הגרמנים בלווי הכלבים נשארים במקום ונגשים מיד לבדיקת ולעריכת חפושים מדוקדקים.

בכיכר רעש איום ומעל לכל נשמעות צעקות של הנאצים המביאים יהודים מכל פינות הגיטו. באמצע הכיכר כורעים אנשים, נשים וטף, זקנים וזקנות. כלי הפסק מובאים היהודים המסכנים כשעיניהם מביטות מתוך פחד ויאוש ותוך מכות, דחיפות וצעקות איומות של הרוצחים. בהתאסף קבוצה של מאה איש, מובלים המסכנים למקום רכוז הנמצא בתוך בית־ספר הנמצא מחוץ לגיטו, אנשים חולים, זקנים ונכים המתקשים בהליכה נרצחים באכזריות במקום ע"י הנאצים המסתובבים במאות בכיכר המשלוחים. בצדי הכיכר מרוכזים כל אלה שנועדו לעת־עתה להשאר בגיטו, כמוכשרים לעבודה. כך אנו עומדים שעות על גבי שעות בתום לוהט בלי מים ובלי כל אפשרות לזוז מהמקום. לא רחוק מאתנו כורעים היהודים המשולחים. הלב מתכווץ מכאב ומתוסר אונים למראה היהודים המסכנים.

השעה היא שעה 3 אחר הצהרים והנה עוזב משלוח האחרון את הגיטו בדרכו האחרונה לתחנת האיסוף שמחוץ לגיטו. האקציה נפסקת. אבל מתברר לנאצים, כי עדיין לא התמלאה הכמות של היהודים שנועדו להשלח לבלוז, בהתאם לתכניתם השטנית של הנאצים הארורים. הם מתליטים לבחור אותם המאות מתוך המתנה שנשאר עדיין לפליטה.

נעמד לו באמצע הכיכר גרמני שמן, מקציני הגסטפו ומקל בידו. כל היהודים שהשיגו את החותמת בכל הדרכים וחשבו שכבר ניצלו, חייבים לעבור כעת לפני איתו גרמני המחליט כתרף עין „מי לחיים — ומי למוות". קרבנות הראשונים הם הזקנים וכל מי

המוביל ילד בידו. הורים המרגישים במתרחש פורצים פרצה בגדר ומגניבים ילדים קטנים דרך הפרצה. הקטנים הנמלטים מסתתרים בבתים ובחצרות הסמוכים לככר. אולם כאן הרגישו גם הרוצחים הגרמנים בנעשה, ומתחילים בצייד אחרי הילדים הנמלטים. המחזה מלא סיוט ומזעזע. כמו חיות פרא מתנפלים הגרמנים על הילדים הקטנים המסכנים והורגים אותם במקום בדם קר. מעטים מאד הילדים אשר הצליחו בדרך הזאת להמלט ולהנצל. באמצע הככר מתגלה מחזה משמר שערות. אב אינו רוצה להפרד מבנו הקטן ושניהם נרצחים במקום ע"י הנאצי.

בחוץ מחשיך. האקציה מתקרבת לסיומה. אחרוני היהודים, משפחות עם ילדים וכל אלה שנבחרו למשלוח מבין היהודים עם החותמות, עוזבים את הגיטו. הנאצים גמרו את מלאכתם הנפשעת ומשחררים אותנו לביתנו.

שנת תש"ב עקובה מדם קדושים וביניהם קדושי סרנוב הגיעה לסיומה ועומדת על הסף שנה הדשה. שנת תש"ג. הנשארים ברובם בני נוער וצעירים שהשאירו הורים ומשפחות במחבואים ובבונקרים לפני יציאתם לככר המשלוחים, רצים במהירות כדי לראות מה קרה ליקיריהם. וגם אני בתוכם רץ במהירות ומגיע לביתנו בו נמצא הבונקר. השקט בבית מביאר רעית. לבי אומר לי כי אירע האסון האיום. אני מגיע לבונקר ומוצא אותו ריק מאדם. רק אני מוצא אי אלו חלקי מלבושים וספרי קודש המתגלגלים על הרצפה. אני רץ כמטורף לדירתנו, לראות, אולי בכל זאת, יקירי נמצאים בבית. אבל לדאבון לבי, גם את הדירה אני מוצא ריקה מאדם. אני פורץ בבכי קורע לבבות וכמוני, מאות ואלפים בגיטו שאבדו היום את היקר להם. כולם מסתובבים כמו מטורפים, המומים ונדהמים מגודל הכאב.

בליל התקדש החג ובפרוס השנה החדשה והנה בגיטו שוררת אוירת „תשעה באב", שוד ושבר אבל ובכיה לרבים מגודל האסון. מי מילל ומי פילל לזאת. רק הבוקר עדיין דיברתי עם יקירי ונפרדתי מהם מתוך תקוה כי נתראה שוב לאחר עבור הזעם, אולם הפרידה היתה לעולמים. נגזר עלי לא לראותם יותר ואני מסתובב כמשך כל הלילה ותוהה ושואל, מדוע? מדוע, נגזר עלינו לאבד את הורינו ומשפחותנו ביום אחד ולהשאר מיותמים.

אז אני נזכר בלילות ראש השנה בשנות לפני המלחמה, התפילות בבית־הכנסת שלנו המלא מפה אל פה, החגיגות וההתרוממות הנפש של הצבור, רחובות העיר מלאות יהודים התוזרים מבתי־הכנסת ומברכים איש את רעהו בברכת „שנה טובה". בבית אורה ושמחה ושולחן מכיסה מפה צחורה, פמוטים דולקים ומאכלי חג על השולחן וכל המשפחה מסביב לשולחן.

למחרת היום, יום ראשון של ראש השנה, אי־פה אי־שם מתאספות קבוצות קטנות של יהודים לתפילת חג. במרתפים, במחבואים ובמחסנים מוסווים היטב כשתמיד עומד על

המשמר, כדי שיוכל להזהיר בעוד מועד את המתפללים בפני סכנת בואם של הנאצים המתקרבים.

תפילת ראש השנה נאמרת בניגון של „איכה" וכל המתפללים ממררים בבכי על אבדן יקירנו שנלקחו באופן אכזרי מאתנו. משמעות מיוחדת במינה לתפילת „ונתנה תוקף" כשאנחנו הנידונים למוות ע"י הנאצים הצוררים מתפללים בנוסח התפילה „מי יחיה ומי ימות, מי במים ומי באש, מי בחניקה ומי בסקילה". התפילה נאמרת בשקט ממש בלחש מטעמי זהירות ולבנו בוכה. מי יודע, אולי ממש ברגעים האלו נחנקים ונשרפים יקירנו ואהובינו על קדוש השם ואנו מה יהיה לנו. מי יודע איזה גורל מר נועד לנו. במחשבותינו, ואנו רואים כיצד בעת הזאת עולים על המוקד במחנה ההשמדה בבלזץ אלפי יהודים, קדושים וטהורים שבחייהם ובמותם לא נפרדו.

ואז, ברגעים הקשים ביותר, אני נזכר כתאום, בתפילת אמי היקרה ובדבריו האחרונים של אבי מורי שצווה עלי להתאמץ ולהתחזק ולעמוד איתן במאבק על החיים.

אני מרבה בתפילה ובתחנונים ולבי מתמלא אמונה ובטחון, כי אזכה בעו"ה להנצל מגיא ההריגה ותפילת אמי היקרה תתקיים.

אנדרסה לזכר קרבנות המשטר הנאצי כטרנוב שנרצחו בשנות 1942-1943
דענקמאל לזכר די קרבנות פון נאצישן רעזשים אין טארנע, וואס זענען דערמארדעט נעווארן אין יארן 1942-1943

מנשה אונגער
(ניו־יארק)

טאָרנער רביים — וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם

דער גראָדזשיסקער רבי, ר' אליעזר האָראָוויץ

דער גראָדזשיסקער רבי ר' אליעזר האָראָוויץ, וואָס האָט געווינט אין סאָרנע, איז געווען פון די ערשטע רביים אין סטאט, וואָס איז אומגעקומען אויף קידוש השם. זיין געשריי „שמע ישראל" איידער די דייטשן האָבן אים דערשאָסן, האָט געמאַכט אויפציטערן די גאַנצע יידישע געגנט.

דער גראָדזשיסקער רבי, ר' אליעזר האָראָוויץ איז געווען א זון פון רבין ר' אברהם חיים האָראָוויץ פון פלאָנטש, וואָס האָט געווינט אין ראָדאָמישל (מערב־גאַליציע) און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ריישע.

ר' אליעזר איז געבוירן געווארן אין יאָר תרמ"א (1881). ער איז געווען אַן איידעם פון רבין ר' מאיר־יהודה שפירא פון בוקאָווסק.

דער פלאָנטשער רבי ר' אברהם־חיים איז געווען א זון פון ראַזוואַדאָווער רבין ר' משה האָראָוויץ, זצ"ל. ער איז געבוירן געווארן אין יאָר תר"י (1850). ער האָט נאָך געקענט זיין זיידן דעם רבין ר' אליעזר פון דזשיקעוו, וועלכער איז געווען א זון פון ראָפשיצער רבין ר' נפתלי־צבי האָראָוויץ. אבער ער האָט נישט געקאָנט זיין זיידן פון דער כוטערס צד, דעם סיגעטער רבין ר' יקותיאל־יהודה טייטלבוים פון סיגעט, דעם בעל „ייטב לב", כאטש ער האָט גערעדט פון אים.

דער פלאָנטשער רבי ר' אברהם־חיים איז געווען אַן איידעם פון ר' בצלאל פילוגער, א ייד א גביר. ער האָט חתונה געהאַט צו דרייצן יאָר. ער האָט געגעסן קעסט אין ראַזוואַדאָוו ווי לאַנג זיין פאָטער, דער ראַזוואַדאָווער רבי ר' משה זצ"ל האָט געלעבט. דער ראַזוואַדאָווער רבי ר' משה זצ"ל איז נפטר געווארן י' סיון תרנ"ד (1894) און ר' אברהם־חיים איז געווארן רב און רבי אין פלאָנטש, קאָנגרעס־פוילן. ער האָט זיך דערנאָך באָזעצט אין ראָדאָמישל. ער איז געווען א גדול בתורה און ער האָט צוזאַמען געלערנט א שיעור מיט זיין שוואָגער דעם ושאבנער רבין ר' שלום־דוד אונגער זצ"ל, בעת ער האָט געגעסן קעסט ביים ראַזוואַדאָווער רבין.

דער פלאָנטשער רבי איז געווען אַן איש תמים און פול מיט הארץ. ער האָט

• איבערגעדרוקט פון מחברת „ספר קדושים" — רביים אויף קידוש השם — וואָס איז דערשינען אין ניו־יארק, 1967, אין פארלאג שולזינגער־ברידער.

געהאט א מתיקותדיקן קול און פרייטיק צונאכטס ביים טיש פלעגט ער אליין זינגען זמירות.

זיין זינגען „מה ידידות" און בפרט „מעיין עולם הבא", פלעגט ארויסרופן גרויס התעוררות ביי די חסידים.

פרייטיק צונאכטס ביים טיש, פארן זאגן תורה, פלעגט ער ברומען אין דער שטיל א ניגונדל. זיין פנים פלעגט אנגעצונדן ווערן און ווען ער האט אנגעהויבן צו זאגן תורה, פלעגט ער זיך פארהאקן אין די ווערטער, אזוי אז ס'איז שווער געווען צו פארשטיין די תורה. א געשרייער תסיד זיינער, ר' חיים פעפער, האט געקאנט אויפכאפן די קלאנגען און די האלבע ווערטער פון פלאנטשער רבין און ער האט די תורה דערנאך איבערגעחזרט פאר די חסידים.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האט דער פלאנטשער רבי געפליכטעט מיט זיין בני־בית קיין בודאפעשט, אונגארן, און נאך דער מלחמה האט ער זיך באזעצט אין ריישע און דארט אויסגעשטעלט זיין רבישן הויף.

דער פלאנטשער רבי איז נפטר געווארן ערב ראש חודש חשון, תרע"ט (1919).

דער פלאנטשער רבי האט געהאט דריי זין: ר' דוד, פשעצוואער רב, וועלכער איז געווען דערנאך רבי אין ריישע (ער איז אומגעקומען אויף קידוש השם), ר' שלמה וועלכער איז געווען אן איידעם פון רבין ר' יחיאל, פאקשעוויצער רבין (ער איז נפטר געווארן יונג) און ר' אליעזר. וועלכער איז געווען רב אין גראדזשיסק און האט נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה געווינט אין טארנע און האט געהאט דריי טעכטער. איין איידעם איז געווען דער סאטמארער רבי ר' יואליש טייטלבוים (זיין ווייב מיט די קינדער זענען אומגעבראכט געווארן דורך די דייטשן).

דער גראדזשיסקער רבי ר' אליעזר האט חתונה געהאט. ווען ער איז אלט געווען זעכצן יאר, ער האט געגעסן קעסט ביי זיין שווער, דעם בוקאווסקער רבין.

אין יאר תרס"ט (1909), ווען דער בוקאווסקער רבי איז נפטר געווארן, איז ר' אליעזר געווארן רב אין גראדזשיסק, א שטעטל אין מערב־גאליציע, נעבן טארנע.

אין טארנע האט דער גראדזשיסקער רבי ר' אליעזר געווינט אויף דער גראבווקע (לוואווסקא־גאס), א ביסל ווייט פון צענטער פון שטאט און דארט האט ער געפירט רביסטוווע.

דער גראדזשיסקער רבי האט א חוץ זיינע דריי טעכטער געהאט נאך צווי זין: ר' משה, וועלכער איז געווען אן איידעם פון ר' יוסף האראוויץ פון קראם (ער איז יונגערהייט נפטר געווארן), ר' דוד, וועלכער איז געווען אן איידעם פון ר' מרדכי־זאב האלבערשטאם, רב אין גריבאוו. די טאכטער הענע האט חתונה געהאט מיט ר' משה סייטלבוים פון קראקע, די טאכטער אלטע־חיה איז געווען די רביצין פון ראזוואדאווער רב אהן רבין ר' משהלע האראוויץ (זיי זענען מיט זייער בני בית אומגעקומען אויף

קידוש השם) און די טאַכטער רבקה, וועלכע איז געווען די פרוי פון הרב ר׳ דוב־בער פערי־טמאן, דער רעדאַקטאָר פון „דאס יידישע וואָרט״ אין זאַמאַשטש־וואַרשע.

*

וועָן די דייטשן זענען אריין קיין טאַרנע, האָבן זיי אַרויסגעגעבן גזירות אויף יידן, איינע שוועכער פון דער צווייטער, כדי צו פאַרביטערן דאָס לעבן פון די יידן.

אין יענער שרעקלעכער צייט האָבן די דייטשן געזוכט אומצוברענגען די גייסטיקע מנהיגים פון די יידן — די רביים — דערנאָך וועט שוין פאַר זיי זיין לייכטער צו שיקן אַלע יידן פון טאַרנע אין די גאַז־קאַמערן אין אוישוויץ.

האָבן די רביים געוזכט וווּ זיך צו באַהאַלטן.

דער גראַדושיסקער רבי איז געלעגן באַהאַלטן אין א בונקער אויף דער לעמ־בערגער גאס נומער 10, וווּ ס׳האָט געוווינט זיין געשוועסטער־קינד, דער זשאַבנער רבי, ר׳ אליעזר אונגער, הי״ד.

„די דייטשן האָבן זיך אריינגעריסן אין הויף און האָבן אָנטדעקט דעם בונקער. זיי האָבן אריינגעוואָרפן א גאַז־באָמבע אין דעם בונקער און דער גראַדושיסקער רבי האָט געמוזט אַרויסגיין פון בונקער״ — גיט איבער אין א בריוו מרדכי עבערשטאַרק, אייניער פון די שארית־הפליטה פון טאַרנע, וועלכער ווויינט אין אַנטוווערפן, בעלגיע. לויט דעם דאָזיקן בריוו איז דאָס געשען אין ראש־השנה. ער מאכט אָבער א טעות אין דער דאַטע, ווייל דאָס איז געווען י׳ כסלו תש״ג (1943).

אָט וואָס עס שרייבט ווייטער מרדכי עבערשטאַרק אין דעם דאָזיקן בריוו:

„דער גראַדושיסקער רבי איז אַרויס פון בונקער. ער האָט געהאָט זיין באַרד און פיאות, כאָטש די דייטשן האָבן געהאָט אַרויסגעגעבן א באפעל, אז אַלע יידן מוזן זיך אפשערן די באַרד און פיאות.

„די דייטשן האָבן דעם גראַדושיסקער רבין צוגעשטעלט צו דער וואָנט און האָבן אים געזאָגט אז אין צען מינוט וועלן ער דערשאָסן. אויב ער האָט עפעס א ווונטש, זאָל ער עס זאָגן.

„דער גראַדושיסקער רבי האָט געבעטן, מען זאל אים ברענגען דאָס כאַלאַטל. וואָס ער האָט בירושה פון זיין פאָטער, דעם פלאַנטשער רבין און זיין טליח. דער גראַ־דושיסקער רבי האָט אָנגעטאָן זיין פאָטערס באַלאַטל און דעם טלית און וועָן ער האָט דערזען אז די דייטשן ציילן אויף אים מיט די רעוואָלווערן, האָט ער א געשריי געטאָן „שמע ישראל״, וואָס ס׳האָט אפֿגעהילכט אין אַלע ארומיקע הייזער און אין אַלע בונקערס, וווּ יידן זענען געווען באַהאַלטן.

„אין דעם טאָג האָבן די דייטשן דערשאָסן 3.500 יידן, אין די שטובן, אויף די הייף און אויף די שטיגן.

„ביים איבערפירן די מתים אויפן בית־החיים, האָט איין חסיד געזומען דעם הייליקן גוף פון קדוש, דעם גראָדזשיסקער רבין און האָט אים געבראכט צו קבר ישראל.

„אם מיטן התלהבותדיקן געשריי „שמע ישראל" איז דער גראָדזשיסקער רבי אומגעקומען אויף קידוש השם, הי"ד".

דער דזשיקאָווער רבי, ר' אלטערל האָראָוויץ
אומגעקומען אויף קידוש השם

דער רבי ר' אלטערל האָראָוויץ פון דזשיקאָוו איז געווען דער לעצטער רבי פון דער דזשיקאָווער־ראָפשיצער דינאַסטיע.

געווינט האָט דער דזשיקאָווער רבי נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין טארנע, אָבער געהרופן האָט מען אים וויייטער דער דזשיקאָווער רבי. אומגעקומען אויף קידוש־השם איז דער דזשיקאָווער רבי דורך די דייטשן אין קראָקע.

דזשיקאָוו (טאַרנאבזשעג, אויך געהרופן דזשיקאָוו) איז געווען א שטעטל אין מערב־גאַליציע, וואָס איז געלעגן ביי דער גרענעץ פון קאָנגרעס־פוילן, אויף דער רעכטער זייט וויייסל.

דער יידישער ישוב אין דזשיקאָוו איז געווען איבער א פינף הונדערט יאָר אלט. דזשיקאָוו איז געווען באָקאַנט אין דער חסידישער וועלט. נאָך דעם ווי דער ראָפשיצער רבי ר' נפתלי הערש האָראָוויץ איז נפטר געווארן (י"א אייר, תקפ"ז—1827), איז זיין זון ר' אליעזרל געווארן רבי אין דזשיקאָוו. פון דעמאָלט אן איז דזשיקאָוו געווארן דער המשך פון ראָפשיצער חסידות און פיר דורות זענען דארט געווען רביים, ביז עס איז געקומען די אכזריותדיקע האַק פון די דייטשע מערדער און האָט איבערגעהאַקט דעם ראָפשיצער־דזשיקאָווער בוים — און די דזשיקאָווער רבישע דינאַסטיע איז אונטער־געגאַנגען.

דער רבי ר' אליעזרל דזשיקאָווער האָט גאָרנישט געוואָלט האָבן קיין גרויסן עולם חסידים. ער האָט מרחק געווען די חסידים און ער האָט נישט דערלאָזן, אז מען זאָל פון אים דערציילן א מופת.

איין מאָל האָט דער רבי ר' אליעזרל, אין א תורה געזייטשט: „וזכני לקבל שבתות... מתוך מיעוט עוונות" — מיעות עוונות, מיינט מען צו האָבן וויניק חסידים, וויייל די חסידים רעדן זיך דאָך איין, אז זיי זענען פול מיט זינד — אז מען האָט וויניק חסידים, האָט מען וויניק עוונות...

דער רבי ר' אליעזרל האָט נישט געוואָלט, אז זייער תורות זאָלן ארויסגעגעבן

ווערן אין אַ ספר[1]. דער דזשיקאָווער רבי ר׳ אליעזרל האָט געגעבן אַ טעם בדרך הלצה:

„איך וויל נישט, אַז א יד זאָל זיך גוט אָנעסן פרייטיק־צו־נאכטס ביי דער סעודה און אינערעדן זיך, אַז ער איז אַ חסיד, דערנאָך וועט ער נעמען פֿאָרט שלאָפֿ מיין ספר אין בעט אַריין, אין אים אַריינצוקוקן. איך וויל נישט שלאָפֿן מיט אַזא יידן אין איין בעט״.

און כאטש דער רבי ר׳ אליעזרל האָט נישט געהאַלטן פון מופתים און ער האָט געזאָגט, אַז פין וינם עס איז נפטר געוואָרן דער „חוזה״ פון לובלין, איז אונטערגעגאַנגען דאָס באוויזין מופתים און האָבן רוח־הקודש. האָבן אָבער חסידים פון אים דערציילט אַ מעשה, וואָס איז אַ מין רוח־הקודש.

דער רבי ר׳ אליעזרל האָט געהאַט אַ מנהג, אַז ראש־השנה, ווען ער האָט עולה געווען צו דער תורה, האָט ער געמאַכט אַ „מי שברך״ אַלע צדיקי־הדור. ער אליין פלעגט ערב ראש־השנה אויפשרייבן אויף אַ פאַפּיר די רשימה פון די רביים און ער האָט תמיד געשטעלט דעם ריזשינער רבין דעם ערשטן אין דער רשימה. דער שמש פלעגט די נעמען אויסרופן בעת דער דזשיקאָווער רבי האָט געהאַט די עליה.

אין יאָר תרי״א (1851) האָט דער דזשיקאָווער רבי געהייסן שטעלן אין אַנהייב פון דער רשימה דעם נאָמען פון סאַנזער רבין, „ר׳ חיים בן מרים״ און נישט געשטעלט אין אַנהייב פון דער רשימה דעם נאָמען ר׳ ישראל בן חנה״, דעם נאָמען פון ריזשינער רבין.

און ראש־השנה ביי דער עליה האָט ער נישט געהייסן מאַכן קיין „מי שברך״ דעם ריזשינער רבין. חסידים האָבן נישט פארשטאַנען דעם טעם און אין דעם זעלבן יאָר, ג׳ חשון, איז דער ריזשינער רבי נפטר געוואָרן.

האָבן חסידים געזאָגט, אַז דער רבי ר׳ אליעזר האָט געזען ברוח־הקודש, אַז דער ריזשינער רבי וועט נישט מוציא שנתו זיין...

געשען האָט אויך די מעשה פון רבין ר׳ אליעזרל, וועו ער האָט אין יאָר תר״ך (1860) געשווירן אין דער סוכה, אַז משיח וועט אינעם דאָזיקן יאָר נישט קומען.

עס האָט זיך אין יענעם יאָר געהאַט פאַרשפּרייט די אמונה ביי יידן, אַז משיח וועט קומען אין יאָר כת״ר. מען האָט דערויף געפונען רמז אין זוהר. האָט דער רבי ר׳ אליעזרל סוכות ביי נאַכט ביים טיש אין אַ תורה, מיט גרויס התלהבות געזאָגט: „רבונו של עולם, מיר בעטן דיך: ,הרחמן הוא יזכנו לישב בסוכת עורו של לויתן׳ —

---

1. אויך דער ראָפשיצער רבי האָט נישט געלאָזט זיינע תורות אָפּדרוקן. ערשט נאָך דער פטירה פון ראָפשיצער רבין האָט זיין תלמיד, דער סאַנזער רבי, דער גאון ר׳ חיים האַלבערשטאַם, מחיר געווען, אז מען זאָל דרוקן דאָס ספר „זרע קודש״ פון ראָפשיצער רבין.

דו, דערבאַרעמדיקער באשאפער, זאלסט אונדז מזכה זיין צו זיצן אין דער סוכה פון דער הויט פון לויתן, און דאָך שוועך איך, אז משיח וועט הייַיאָר נישט קומען!"

דער רבי ר' אליעזרל האָט נאך סוכות מסביר געווען זיין זון, פאר וואָס ער האָט געשווידן, אז משיח וועט אין יענעם יאָר נישט קומען:

„איך האָב מורא געהאַט, אז די אמונה, אז משיח וועט הייַיאָר קומען, האָט זיך אזוי שטאַרק פארשפרייט צווישן המון, אז טאַמער, חס־ושלום, קומט ער נישט. וועט זיך שטאַרקן די כפירה. האָב איך געשווירן, אז משיח וועט נישט קומען. קומט ער נישט, וועט מען דאָך וויסן פון מיין שבועה; וועט ער טאַקע יא קומען הייַיאָר, נו, זאל ער קומען און איך זאל באַדיי בלייבן אַ ליגנער"...

דער רבי ר' אליעזרל איז נפטר געוואָרן ג' חשון תרכ"א (1861). ער האָט איבער־געלאָזט פיר זין, וואָס צוויי פון זיי האָבן געגרינדעט אייגענע דינאַסטיעס, וואָס האָבן געהאט טויזנטער חסידים. זיי זענען געווען: דער רבי ר' מאירל זצ"ל, דער בבור, וועלכער איז געוואָרן רבי אין דושיקאָוו און זיין צווייטער זון, דער רבי ר' משה האַראָוויץ זצ"ל פון ראַזוואדאָוו, נפטר געוואָרן י' סיון תרנ"ד (1894) [2].

דער רבי ר' מאירל דושיקאָווער איז געגאַנגען אין דרך פון זיין פאָטער און זיידן. ער האָט אין זיך פאַראייניקט צדקות און גאונות. זיין שו"ת־ספר „אמרי נועם" איז באַקאַנט אין דער לומדישער וועלט [3].

פון רבין ר' מאירל איז אויך ארויס דאָס ספר „אמרי נועם" אויף תורה. די תורות זענען פול מיט גימטריאות. לויטן דרך פון „ברית כהונת עולם".

דערמיט וואָס דער רבי ר' מאירל האָט יאָ געלאָזט דרוקן זיינע חיבורים, האָט ער אָפגעווייכט פון דעם מנהג פון זיין פאָטער און זיידן, וועלכע האָבן אָנגעזאָגט, אז מען זאל זייערע חידושים נישט דרוקן.

דער בעל „אמרי נועם" האָט געהאָט אַ מנהג, אז יעדן חנוכה ביינאכט האָט ער געשפילט מיט זיינע קינדער אין דרייידל און אין דעם יאָר, וועו ער איז נפטר געוואָרן — דערציילן די חסידים — האָט דער רבי ר' מאירל אויך געשפילט מיט די קינדער אין דרייידל, אָבער בשעת דעם שפילן איז דאָס דרייידל כסדר געפאַלן אויפן אות „נון". דריי מאָל האָט דער רבי ר' מאירל געדרייט דאָס דרייידל און אלע דריי מאָל איז עס געפאַלן אויפן אות „נון". האָט דער בעל „אמרי נועם" אן עצבותדיקער גלייך אויפגעהערט צו

---

2. די אנדערע צוויי זין זענען געווען דער רבי ר' ראובן פון דעמביץ און ר' ישראל פון באראנאוו.

3. מיין פאָטער, דער זשאָבנער, רבי ר' שלום דוד זצ"ל, און אייניקל פון רבין ר' מאירל און איידעם פון רבין ר' משה פון ראַזוואדאָוו. האָט אַרויסגעגעבן הגהות אויפן ערשטן חלק פון שו"ת „אמרי נועם" אין עלפער פון עטלעכע און דרייסיק יאָר און מיין פעטער, דער מאַקאַלאָווער רבי, ר' יהודה זצ"ל, האָט אַרויסגעגעבן דעם צווייטן חלק „אמרי נועם" מים זיינע הגהות.

שפילן. די חסידים האבן נישט געוווסט די סיבה. אין דעם זעלבן יאָר, ה' תמוז תרל"ח (1878) איז דער רבי ר' מאירל נפטר געוואָרן אין קאָרלסבאד (די „גוט" האָט געזאָלט זיין א רמז אויף „נפטר").

דער בעל „אמרי נועם" איז געבראכט געוואָרן פון קאָרלסבאד קיין דושקאָוו און ער איז נקבר געוואָרן אין אוהל פון זיין פאָטער — דעם רבין ר' אליעזרל.

*

נאָך דער פטירה פון „אמרי נועם" איז זיין זון, ר' יהוש'לע געוואָרן דער ממלא מקומו.

דער רבי ר' יהושע'לע איז געווען מפורסם אין דער וועלט מיט זיין גאונות אָן חריפות. ער איז אויך באקאַנט מיטן נאָמען פון זיין ספר „עטרת ישועה". ער האָט אויך מחבר געווען דאָס ספר „עמק הלכה" און אַנדערע ספרים.

דער בעל „עטרת ישועה" האָט נישט שטאַרק געהאַלטן פון דער עסטרייכישער מלוכה, וואָס איז געווען צונויפגעשטוקעוועט פון פאַרשידענע פעלקער: פון אונגאַרן, טשעכן, פאָליאָקן, באַסניאָקן און אַנדערע פעלקער. ער האָט די עסטרייכיש־אונגאַרישע מלוכה פארגליכן צו ר' זיינוול ראַפשיצערס תפילין־זעקעלע.

ר' זיינוול ראַפשיצער איז געווען דער וואַרט־זאָגער אין ראַפשיצער רבינס הויף. איינמאָל האָט ר' זיינוול פאַרלוירן זיין טלית־אָן־תפילין־זעקעלע.

מאַכט צו אים דער ראַפשיצער רבי: „זיינוול, וואָס ביסטו אזוי פאַרזאָרגט? בסך־הכל האָסטו מער נישט פאַרלוירן ווי בלויז דאָס תפילין־זעקעלע, וואָרים דער טלית, ווייסט דאָך אַליין מודה זיין, אַז ער איז געווען א סערקישער[4], די תפילין, ווידער, זענען דאָך, איין פאָר — רש"י תפילין און די צווייטע פאָר, רבינו תם'ס תפילין; דיין אייגנס איז געווען דאָס תפילין־זעקעלע"...

דאָס זעלבע איז אויך מיט דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מלוכה — האָט דער דזשיקאָווער רב אויסגעלאָזט — פון דער גאַנצער מלוכה ווען מער נישט פאַרבלייבן ווי דאָס „תפילין־זעקעלע" — ווייַן מיט דער קליינער עסטרייכישער פראָווינץ.

אָט אַזוי האָט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה פארויסגעזען דער דזשיקאָווער רבי, אַז די עסטרייכיש־אונגאַרישע אימפעריע וועט זיך צעפאַלן ווי א קאַרטן־הייזל אָן פון דער גרויסער מלוכה וועט מער נישט פארבלייבן ווי וויין מיט דער פראָווינץ עסטרייך.

---

4. חסידים האָבן געטראָגן טליתים. געמאַכט אין סערקיי און מען האָט זיי גערופן „סערקישע טליתים".

דער דזשיקאָווער רבי ר׳ יהושעלע, דער בעל „עטרת ישועה״ איז נפטר געוואָרן י״א טבת תרע״ב (1912) און נאָך זיין פטירה איז זיין זון, ר׳ אלטערל, געוואָרן רבי.

*

דער רבי ר׳ אלטערל איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תרל״ט (1879). ער איז געווען א בן־יחיד און א שוואכער. מיט א סך קראנקייטן. אבער מיט דער צייט האט ער גובר געווען אלע תולאתן.

דער דזשיקאָווער רבי ר׳ אלטערל האָט יונג חתונה געהאט מיט דער טאָכטער פון זיין פעטער, דער רבי ר׳ ישראל׳טשע האגער פון ווישניץ, וואס האט געשמ׳ט פאר אן אוהב ישראל.

ר׳ אלטערל האט געגעסן קעסט אין ווישניץ און דערנאָך איז ער צוריקגעקומען קיין דזשיקאָוו און אויפגענומען געוואָרן אלס „יונגער רב״.

דער רבי ר׳ אלטערל דזשיקאָווער איז געווען שטאַרק באליבט ביי די חסידים, ווייל ער איז בטבע געווען א מזג טוב. ער האט פרייטיק־צונאכטס געפירט דעם טיש, לויטן דזשיקאָווער־ראָפשיצער דרך. ביז פּאָרטאג און הגם ער אליין איז נישט געווען קיין גרויסער בעל־מנגן, איז אבער תמיד געווען א חסידישע קאפעליע, וואס האט געזונגען ראפשיצער־דזשיקאָווער חסידישע ניגונים.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האט דער דזשיקאָווער רבי געווויינט אין טארנע, אויפן האלץ־פלאץ. אויף א ראש־השנה פלעגן קומען צופאָרן הונדערטער און הונדערטער חסידים פון גאליציע און חסידישע גבירים פון אנטווערפן און לאָנדאָן.

וען די דייטשע האָרדעס זענען אריין קיין גאליציע, איז דער דזשיקאָווער רבי אנטלאָפן קיין קראָקע. ער האָט געזאָגט, אז דאָרט וועט ער זיך קענען אויסכאהאלטן. ער איז דאָרט געווען אין געטא, ביז די דייטשע רוצחים האָבן אים געכאפט. דער דזשיקאָווער רבי איז אומגעקומען אויף קידוש־השם דורך די דייטשן, ה׳ אדר תש״ג (1943), צוזאמען מיט זיין רביצין, דעם וויזשניצער רבינס טאָכטער.

אויך זיין זון, ר׳ מענדעלע, וועלכער איז געווען רב אין דזשיקאָוו, איז געווען א צייט אין קאָנצענטראציע־לאָגער אין פלאשאָוו, נעבן קראָקע. ער איז דערנאָך איבער־געפירט געוואָרן אין א צווייטן לאָגער קיין מאטהויזען און פון די כסדרדיקע פיניקונגען איז ער זייער אָפגעשוואכט געוואָרן און ער איז דאָרט פון הונגער אין נויט נפטר געוואָרן אין שמח־תורה תש״ד (1944).

זיין ווייב, די יונגע רביצין, האָבן די דייטשן אויסגעפירט קיין דאנציג און צוזאמען מיט אנדערע הונדערטער יידישע פרויען האָבן די דייטשן זי דערטרונקען אין א טייך. אויך דעם דזשיקאָווער רבינס אנדערע צוויי זין, ר׳ מאירל און ר׳ יעקעלע זענען אומגעבראכט געוואָרן דורך די דייטשן.

געראָטעוועט האָבן זיך, ווי דורך א נס, דעם דושיקאָווער רבינס טאָכטער, דבורהלע אַבראַמאָוויטש־ארנון[5] און דעם דושיקאָווער רבינס א זון, ר׳ יהודהלע. וועלכער וווינט אין ירושלים. ער וואָלט געקענט ממשיך זיין די דושיקאָווער רבישע דינאַסטיע, ער וויל אָבער נישט זיין קיין רבי.

דער זשאַבנער רבי, ר׳ אלעזר אונגער
אומגעקומען אויף קידוש־השם

דער זשאַבנער רבי ר׳ אלעזר אונגער, איז געווען א זון פון רבין ר׳ שלום־דוד אונגער זצ״ל.

די זשאַבנער רבישע דינאַסטיע זיצט זיך פון רבין ר׳ מרדכי־דוד אונגער זצ״ל, פון דאָמבראָוע (מערב־גאַליציע), וועלכער איז געווען א תלמיד פון רבין ר׳ יעקב־יצחק האראָוויץ, געוראָפן דער „חוזה״ פון לובלין.

די זשאַבנער רבישע גזע איז געווען פאַרצווייגט מיט די באַגרינדער פון חסידות אין פוילן און גאַליציע. דער זשאַבנער רבי איז געווען אן אַפשטאַמער פון רבין ר׳ אלימלך פון ליזשענסק, פון רבין ר׳ ישראל — דעם קאָזשעניצער מגיד, פון ראַפשיצער רבין ר׳ נפתלי צבי האָראָוויץ און דער זשאַבנער רבי ר׳ יעקב־יצחק זצ״ל איז געווען אן איידעם פון רבין ר׳ מאירל האראָוויץ פון דושיקאָוו, וועלכער איז געווען איינער פון די גדולי ישראל.

דער דושיקאָווער רבי ר׳ מאירל זצ״ל האָט מחבר געווען די ספרים „אמרי נועם״ אויף תורה און שאלות ותשובות.

דער זשאַבנער רבי ר׳ שלום־דוד זצ״ל האָט פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווינט אין טאָרנע. דאָרט האָט אויך געווינט זיין זון, דער זשאַבנער רבי ר׳ אלעזר אונגער, וואָס איז אומגעקומען אויף קידוש השם.

*

ווי נאר די דייטשן האבן באַהערשט טאָרנע, האָבן זיי אָנגעהויבן צו ליקווידירן די יידן פון די ארומיקע שטעטלעך. זיי האָבן ארויסגעשיקט די יידן פון דאָמבראָוע, סטוטשין, זשאַבנע, בריגל און אַנדערע שטעטלעך, א גרויסע צאָל יידן האָבן די דייטשן דערהרגעט אויפן אָרט און די אַנדערע אַריינגעשטופט אינעם געסאָ. וואָס די דייטשן האָבן געשאפן אין טאָרנע.

---

5. זי האָט אין א סעריע אַרטיקלען אין דער צייטונג „טאָג״, ניו־יאָרק, באַשריבן אויספירלעך ווי אַזוי זי האָט זיך נעראָטעוועט מיט איר קינד.

און באלד האבן זיך אנגעהויבן די אקציעס אין טארנע גופא.

דעם 9טן סעפטעמבער 1939 האבן די דייטשן, לכבוד זייער אנדענק־טאג פון פוטש, וואס זיי האבן דורכגעפירט, געפייערט זייער שווארצן יום־טוב, מיט פארברענען אלע שולן, בתי־מדרשים און קלויזן אין טארנע.

די דייטשן האבן פארברענט אין דעם דאזיקן טאג די „אלטע שול", וואס איז געבויט געווארן אין יאר 1581[6], דעם בית־המדרש נעבן דער שול, דעם טעמפל, דבורה מענקעס שול, די שול אויף דער סטרוסינע־גאס, די „גרויסע קלויז", די פארשידענע חסידישע קלויזן, די שול אויף דער לוואוסקא־גאס, די „טרעגער־שול" אויף דער גראבאווקע און אלע שולן אויף דער יידישער גאס, צוזאמען מיט די ספרי־תורות און טויזנטער און טויזנטער ספרים.

וועז די דייטשן האבן ארויסגעגעבן א באפעל, אז די יידן מוזן פארלאזן זייערע ווינונגען און אריין אין געטא, האט דער ראבינאט אין טארנע ארויסגעגעבן א קול־קורא, אז יעדער ייד זאל פאסטן און אויב איינער קאן נישט פאסטן, זאל ער גענבן אויסלייז־געלט צו שטיצן די ארעמע יידן.

דער ערשטער מוראדיקער, אכזריותדיקער אקט פון די דייטשן, וואס האט געמאכט אויפציטערן אלע יידן אין שטאט, איז געווען דאס ארויסנעמען א צען טויזנט יידן און זיי אויסשטעלן אויפן מארק־פלאץ. זיי האבן אלע געדארפט קנייען און דערנאך זענען זיי דערשאסן געווארן. בלוט האט גערונען אין די רינשטאקן. דער דייטשער מערדער, דער אנפירער פון דער מאסן־שחיטה, האט ארויסגענומען זיינע צוויי קינדער, ויי זאלן זען, ווי אזוי מען שיסט יידן...

און פארנאכט, ווען די צען טויזנט קדושים זענען געלעגן דערשאסענע, האט דער דייטשער קאמאנדיר זיך געהייסן געבן א בעקס־וואסער און א ריין האנטער. ער האט זיך אפגעוואשן די הענט פון „יודען־בלוט" און איז מיט די קינדער אוועקגעפארן צו א קאנצערט...

אין יענער שרעקלעכער צייט האבן די רבנים געזוכט אן ארט ווו זיך צו באהאלטן. די רבנים האבן געווסט, אז זייערע נעמען געפינען זיך די ערשטע אויף דער ליסטע פון די געשאפענע זיי אומצוברענגען. חסידים זענען אריין צום זשאבנער רבין און האבן אים געבעטן, ער זאל אוועק פון טארנע, ער זאל אריינפארן קיין זשאבנע, ווו ס׳איז פאר אים צוגעגרייט געווארן א זיכערער בונקער. עס איז אויך באוואוגט געווארן, אז

---

6. בעת מיין באזוך אין טארנע אין יאר 1960, האב איך געטראפן שטיין בלויז דעם בא־לעמער פון דער „אלטער שול", וואס איז נעווען פון געפלאכטענעם איזן, אלס א מאנומענט. ארומגערינגלט מיט א נערסנדל, וואס די שטאט־פארוואלטונג אין טארנע האט אריסגעשטעלט.

ער מיט זיין גאנצער משפחה זאלן דארט קאנען לעבן עד יעבור הזעם... אבער דער זשאבנער רבי האט נישט געוואלט פארלאזן די עדה יידן אין טארנע.

און יעדן טאג זענען ארויס נייע גזירות אויף יידן. די דייטשן האבן ארויסגעגעבן כסדר נייע באפעלן אויף די יידן, אלץ כדי זיי צו דערנידעריקן און זיי צו אטראפירן, עס זאל דערנאך לייכטער זיין זיי צו שיקן אין די טויטן־לאגערן אריין.

אזוי איז ארויס א באפעל, אז יידן מוזן טראגן ארעם־בענדער. א צוויים מאל, אז יידן מוזן זיך אפשערן בארד און פיאות.

ביז דעמאלט האט דער זשאבנער רבי ר' אלעזר נאך געהאט א בארד און פיאות. ער איז אפטמאל אין דער גאס געגאנגען פארבונדן דאס פנים, מען זאל מיינען, אז ער האט צאן־וויייטיק. אבער וען עס איז ארויס דער באפעל פון די דייטשן, אז מען מוז זיך אפשערן די בארד און פיאות, זענען חסידים אריין צום רבין און אים געבעטן ער זאל חס זיין אויף זיין לעבן און זאל זיך אויך לאזן אפשערן די בארד און פיאות.

דער זשאבנער רבי האט געהאט אין טארנע א געטריען חסיד ר' שמעון־יעקב פרידמאן, האט דער רבי געבעטן ר' יעקב־שמעונען ער זאל אים אפשערן די בארד און פיאות, אבער דער חסיד האט דאס נישט געקאנט טאן...

האט דער זשאבנער רבי געבעטן זיין גבאי ר' איטשע איינהארן, אז ער זאל אים אפשערן די בארד און פיאות...

דער גבאי ר' איטשע איז געווען גבאי ביים פריערדיקן זשאבנער רבין ר' שלום־דוד אונגער זצ"ל. ער האט געשטאמט פון ראזוואדאוו און זיין פאטער ר' יוסף איז געווען אייגער פון די גבאים ביים אלטן ראזוואדאוער רבין ר' משה הארוויץ זצ"ל.

וען דער ראזוואדאוער רבינס איידעם, ר' שלום־דוד זצ"ל האט געגעבן קעסט ביי זיין שווער, האט דער ראזוואדאוער רבי געבעטן דאס יונגע בחורל, איטשע, ער זאל זיין זיין איידעמס משמש.

נאכן כארענדיקן עסן קעסט אין ראזוואדאוו, האט דער זשאבנער רבי שוין געהאט צוויי קינדער, דעם בכור ר' אלעזר און די טאכטער פערל[1], האט זיך דער זשאבנער רבי אריבערגעצויגן קיין זשאבנע און דארט געוואלן רב און רבי אויפן ארט פון זיין פאטער ר' יעקב־יצחק אונגער זצ"ל. און דער שוער זיינער, דער ראזוואדאוער רבי האט אים מיטגענעבן דעם משמש ר' איטשע פאר א גבאי.

ר' איטשע האט חתונה געהאט אין זשאבנע און איז געווארן דער משמש בקודש אינעם זשאבנער הויף. ער איז אלע יארן געווען דער הויפט־גבאי ביים זשאבנער רבין.

---

1. זי איז נעווען די רביצין פון הייגטיקו בלאזשעוער רבין ר' ישראלטשע שפירא פון ברוקלין, ניו־יארק. זי איז אומגעקומען אויף קידוש־השם אין גאז־קאמער פון בעלזשעץ, ז' תשון 1942.

אין אַנהייב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו דער זשאַבנער רבי, ר׳ שלום־דוד איז מיט זיין גאַנץ בני־בית אַנטלאָפן פון די רוסן קיין ווין, ווו ער האָט געהאַט א סך חסידים און אַן אייגענעם קלויז, האָט ער אויך מיסגענומען ר׳ איטשע גבאי.

אַזוי איז ר׳ איטשע גבאי כל־ימיו געווען צוגעבונדן צום זשאַבנער רבי ר׳ שלום־דוד.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דער זשאַבנער רבי ר׳ שלום־דוד זצ״ל זיך באַזעצט אין טארנע.

*

דער זשאַבנער רבי ר׳ שלום־דוד זצ״ל האָט געשמט פאר א גאון. צו פינף־אוּן־דרייסיק יאָר האָט ער געשריבן הגהות אויף זיין זיידנס ספר „שאלות ותשובות אמרי נועם״, חלק ראשון פון רבין ר׳ מאירל האראוויץ זצ״ל פון דזשיקאָוו, נישט אַנגעבנדיק זיין נאָמען.

אויך האָט דער זשאַבנער רבי אין יאָר 1911 אַרויסגעגעבן זיין שאלות ותשובות ספר „יד שלום״ אָן זיין נאָמען[2].

דער אלטער זשאַבנער רבי זצ״ל איז נסתלק געוואָרן אין ווין ב׳ דר״ח אלול תרפ״ג (1923). דער ארון איז געבראַכט געוואָרן מיט א ספעציעלן צוג קיין זשאַבנע אָן ער איז באַהאַלטן געוואָרן אינעם אוהל פון זיין פאטער.

די חסידים האָבן געקרוינט זיין עלטסטן זון ר׳ אלעזר פּארן רבין[3] און דער גבאי ר׳ איטשע איז געבליבן גבאי ביים רבין ר׳ אלעזר אין טארנע.

*

דער אלטער ר׳ איטשע גבאי האָט געדארפט אפשטרן דעם זשאַבנער רבין ר׳ אלעזר די באַרד און פיאות, וועו די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן דעם באַפעל. אַז אלע יידן מוזן אפשטרן בארד און פיאות.

דער גבאי ר׳ איטשע האָט זיך פאַרמאַכט מיטן רבין אין א באַזונדער שטיבל און דער גבאי האָט אַנגעהויבן אָפּצושטרן דעם זשאַבנער רבין די בארד און פיאות. ביים שטרן איז דער גבאי געפאלן אין חלשות און די חסידים האָבן אים געמוזט אָפּמינטערן.

דער זשאַבנער רבי האָט די ערשטע ציים אונטער די דייטשן געפירט טישן כמעט יעדן שבת אין געהיים.

---

2. געדרוקט אין טאלטשאוע, אונגארן, תרע״א (1911) „יד״ באטרעפט „דוד״, אזוי, אז אין דעם נאָמען פון ספר איז זיין נאָמען. דאָס ספר „יד שלום״ ווערט איצט איבערגעדרוקט אין ניו־יאָרק.

3. דעם זשאַבנער רבינס צווייטער זון, ר׳ ישראלקע זצ״ל, איז געווען רב און רבי אין זשאַבנע. ער איז נפטר געוואָרן אין ניו־יאָרק. ראש חודש כסלו. 1936. זיין רביצין חיה׳שע, דעם סאַנזער רבס, ר׳ אריה־לייב האַלבערשטאַמס סאַכטער, איז אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין בני־בית דורך די דייטשן.

*

וועו די נאַציס האָבן אַנגעהויבן די מלחמה קעגן סאָוויעטן־פאַרבאַנד, האָט זייער רציחה קעגן די יידן שוין מער נישט געהאַט קיין גרענעץ. זיי האָבן יעדן טאָג געכאַפט יידן צו דער אַרבעט און ביי דער אַרבעט זיי אַזוי שטאַרק געשלאָגן, אז אַ סך פון די יידן זענען שוין מער נישט צוריק געקומען...

און איין מאָל זענען דייטשע סאָלדאָטן אַריין צום זשאבנער רבין אין שטוב און האָבן געכאַפט דעם רבין, ער זאָל מיט זיי מיטגיין צו דער אַרבעט.

אין שטוב איז געווען ר׳ איטשע גבאי, וועלכער איז שוין דעמאָלט געווען אַ ייד זקן. האָט ער נישט געוואָלט לאָזן דעם רבין גיין אַליין, ער האָט געוואָלט מיטגיין מיטן רבין, צו פארלייכטערן דעם רבין ביי דער אַרבעט.

איז ר׳ איטשע גבאי צוגעלאָפן צו די דייטשע סאָלדאָטן און זיך געבעטן:

„נעמט מיך אויך מיט!״

די דייטשע סאָלדאָטן האָבן נישט פאַרשטאַנען די כוונה און האָבן פאַרחידושט געקוקט אייגנער אויפן צווייטן:

„דאָס ערטער מאָל, ווי אַ שמוציקער יודע בעט זיך מען זאָל אים נעמען צו דער אַרבעט... דו מוזט זיין זיין פאַטער. דערפאַר וועסטו טאָקע נישט מיטגיין — האָבן זיי זיך צעלאַכט אויף אַ קול — דו ווירסט קרעפירן דאָ אויפן אָרט און נישט ביי דער אַרבעט!״. — נייַן, איך בין נישט זיין פאַטער — האָט ר׳ איטשע גבאי זיך צעווייזנט — איך בין בלויז דער גבאי! — ער איז געפאַלן צו די פיס פון רבין און האָט זיך צעהעשעט אויף אַ קול — אַ גבאי קען נישט לעבן אָן אַ רבין. איך ווייל מיטגיין מיטן רבין!

און די דייטשע מערדער האָבן „רחמנות״ געהאַט אויף ר׳ איטשע גבאי און האָבן אים אויך מיטגענומען צו דער ארבעט...

ביי דער אַרבעט האָבן די דייטשע רוצחים אַזוי מערדערלעך צעמזיקט דעם רבין און דעם אַלטן ר׳ איטשע גבאי, אז ביידע זענען געוואָרן זייער קראַנק פון די קלעפ.

*

אין טאָרנע איז געווען אַ זקן — ר׳ יחאל־מאירל, וועלכער האָט געדאַוונט ביים רבין ר׳ ישראל־יאָסעלע אונגער זצ״ל. ער האָט אויף זיך גענומען די הייליקע עבודה מקבר צו זיין די טויטע. אין שטאָט האָט געהערשט אַ מוראדיקע טיפוס־עפידעמיע, זענען אַ סך יידן געשטאָרבן. אויך האָט די געשטאַפּאָ דערשאָסן יידן אויף די הויפן. ווו זיי האָבן געווינט און זיי פלעגן אַרויסרופן מיטגלידער פון דער חברה קדישא זיי זאָלן מקבר זיין די טויטע. די מיטגלידער פון דער חברה קדישא האָבן מורא געהאַט צו קומען אין הויף אַריין. אַבער דער זקן ר׳ יחיאל־מאירל האָט זיך מער פאַר גארנישט געשראָקן. ווען די געשטאַפּא־רוצחים: ראָמעלמאַן, פאַן מאָלוטקי און גרוגאָוו, זענען

געקומען אין געטאָ נאָך פרישע קרבנות, האָט דער זקן יחיאל־מאירל נישט מורא געהאַט צו לויפן אין דער קיך פאַר אַרעמע, כדי אהיימצוברענגען א לעפל געקאָכטס פאַר זיינס א קראַנקן שכן...

און אין עטלעכע טעג ארום, נאָך דעם ווי דער גבאי ר׳ איטשע איז פרייוויליק געגאַנגען צו דער ארבעט צוזאַמען מיט זיין רבין, איז ער נפטר געוואָרן און מיט זיין קבורה האָט זיך שוין מתעסק געווען דער זקן ר׳ יחיאל־מאירל.

*

וועגן אומקום פון זשאבנער רבין, ר׳ אלעזר הי״ד, אויף קידוש־השם דערציילט אין א בריוו א טאַרנער ייד מ. עבערשטאַרק, וועלכער האט זיך גערעטעוועט אין אַנט־ווערפן, בעלגיע.

מ. עבערשטאַרקס פאָטער איז געווען א זשאבנער חסיד. ער שרייבט: „שוין אין נאָוועמבער 1939 האבן די דייטשן געכאפט אייער ברודער, דעם זשאבנער רבין צו דער ארבעט. דער האבן אים געפירט איבער דער קראקעווער גאס. זיי האבן פון אים געכאכט א פוריס־שפיל און האבן אים מוראדיק געשלאָגן. איך געדענק אויך, ווי אייער ברודער ר׳ אלעזר איז דעם 2טן סעפטעמבער 1943 געגאַנגען צו דער אויסזידלונג צופוס צום באנהויף מיט נאָך צען טויזנט יידן. די דייטשן האבן די יידן אריינגעשטופט אין לאָסט־וואַגאָנען, הונדערט און זעכציק מענטשן אין איין לאסט־וואגאָן. אויפן וועג איז דעם זשאבנער רבין אראפגעפאלן זיין קאפעליוש. ער האט אים געוואלט אויפהייבן, אבער די דייטשן האבן אים שרעקלעך געשלאָגן און נישט געלאזט אים אויפהייבן זיין קאפעליוש.

„דער זשאבנער רבי איז געגאַנגען צוגעדעקט מיט ביירע העמד זיין קאָפ, ער זאל נישט גיין בגלוי־ראש און בלוט האָט גערונען פון זיין קאָפ און פנים...

„די דייטשן האבן אַנגעפילט די לאסט־וואַגאָנען מיט 40 סענטימעטער קאלך, אזוי אַז ווען דער צוג מיט די לאסט־וואגאָנען איז אַנגעקומען קיין באכניע, האבן שוין אלע געהאט אויסגעהויכט זייערע הייליקע נשמות. בלויז דריי קליינע קינדער זענען געבליבן לעבן“...

אַט אויף אזא אכזריותדיקן אופן איז דער זשאבנער רבי ר׳ אלעזר אונגער, הי״ד אומגעקומען אויף קידוש־השם, צוזאמען מיט זיין רביצין, אַרעלע, וועלכע איז געווען די טאָכטער פון קראסנער רבין ר׳ אהרעלע טווערסקי מיט זיין טאָכטער לאה׳ססע און זייער עלף יאָריק ייִנגעלע מאָטעלע (מרדכי־דוד), הי״ד.

געבליבן לעבן איז בלויז זיין טאָכטער גיטעלע, וואָס האָט זיך גערעטעוועט פון דעם טויטן־לאגער אין אוישוויץ און זיין עלטסטע טאָכטער מלכה׳לע (פון זיין ערשטער פרוי), וואָס איז נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה אַוועק קיין ארץ־ישראל.

האדמו"ר מגרודזיסק

והי' עניך ראות את פני מורך: תמונות כ"ק הרב הצדיק הקדוש מורנו אלעזר הארוויטץ היד וצללה אדמו"ר מ'גראדזיסק: בפק ההצהק מורנו אברהם חיים זצללה. אדמור מפלאנטש: נולד בשנת תרלו – יצא נשמתו בטהרה באחד, ששה ימים לחודש כסלו. תשג בעיר טשרנא. ניעוכיא

בשעה שהובילו את האדמו"ר מגרודזיסק, יחד עם אלפי יהודים אחרים, אנשים נשים וטף, אל תאי הגזים באחד ממחנות ההשמדה הגרמנים, ביקש הרבי שיינתן לו לומר דברים אחדים אל המון היהודים. הרבי פתח ואמר: אחים ואחיות! אחד מחכמינו ז"ל בזמן התלמוד אמר בשעתו: „ייתי ולא אחמיניה", כלומר, יבוא המשיח ובלבד שאני לא אראנו. אותו חכם לא רצה לראות בעיניו את היסורים הגדולים שיתייסרו בהם ישראל לפני בוא הגואל. אולם רק הוא יכול היה להחזיר לעצמו לבקש בקשה כזאת. בזמנו עוד היתה את הגאולה רחוקה מאוד. ברם עתה, בשעה שאנו עומדים על סף הגאולה ממש, עתה בשעה שאנו שוטפים ומטהרים בדמנו את הדרך לפני הגואל, בשעה שאנו מטהרים באפרנו, כבאפר פרה אדומה, את עם ישראל כדי שיהיה ראוי להקביל פני משיח צדקנו — עתה אסור לנו לומר כך. היפוכו של דבר, אנו חייבים לראות את עצמנו מאושרים שנפל בחלקנו לסלול את הדרך לפני הגואל ההולך ובא, ולקבל באהבה את עקידתנו על קידוש שמו יח', בואו איפוא יהודים ונקרא בחדוה „שמע ישראל", בואו ונשיר אני מאמין"... וכן היה. בהתלהבות של קדושה שרו הכל אני מאמין", ובשורה על שפתותיהם התקרבו והלכו אל תאי הגאזים...

(סופר ע"י הרב א. ד. הלוי הרצוג, רבה הראשי של ישראל, לאחר סיורו במחנות של שארית הפליטה באיטליה. פורסם ב„העולם"). (מתוך „השואה והמרי" — ילקוט על חורבן יהדות אירופה בשנות ת"ש—תש"ה (1940—1945) הוצ' משרד החינוך והתרבות).

אהרן שפּאָרן
(פאָנטרעאָל)

וועגן דער העלדישער ראָל פון יידישע קינדער בעת דער נאַצישער הערשאפט

שוין אין די ערשטע חדשים נאכן אַרײַנמאַרש פון די דייטשע חיילות קיין פוילן, האָבן זיך אנגעהויבן די אכזריותדיקע יידן־פאַרפאָלגונגען. א שווערע קאַטאַסטראָפולע פלאָג איז געווען דאָס כאפן דערוואקסענע פרויען און מענער צו צוואנגסאַרבעטן. צוליב די פאַרפאָלגונגען האָבן די דערוואקסענע יידן פאַרמאכט זיך אין זייערע היימען און נישט געוויזן זיך אויף די גאַסן. דער עול פון זארגן פאַר פרנסה, די פונקציע פון באַשפּײַזן די פאַמיליעס האָבן געוויסע אויף זיך יונגעטשקע קינדער. וואס זענען נישט געווען פאַרפליכטעט צו טראגן דעם שאַנד־צייכן, דעם ארעם־באַנד און עס האָט זיי נישט געדראָט די סכנה געכאפט צו ווערן צו צוואנגסאַרבעטן.

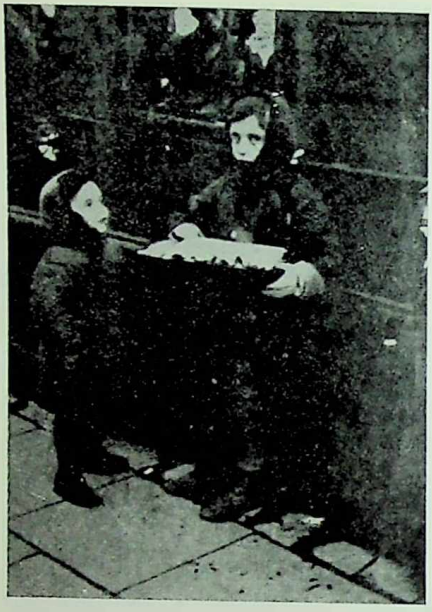
מיט א זעלטענער העלדישקייט האָבן די אומדערשראָקענע יידישע קינדערלעך דערפילט אַן אייגנאַרטיקע „ווירטשאפטלעכע" פונקציע, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין עטלעכע פאַרמען, ווי:

א) שטובפאַרזאַרגונג
ב) גאַסן־און שמוגל־האַנדל
ג) בעטלעריי

שמוב־פאַרזאַרגונג: כדי צו באקומען די ווינציקע צוגעטיילטע פאַרציע ברויט, האָבן יידן גערמזט שטייגן גאַנצע נעכט אין די רייען... און ווען עס האָט באַגינען אָנגעהויבן ליכטיק ווערן, איז אנטשטאַנען פאר די דערוואקסענע די סכנה געכאפט צו ווערן צוואנגסאַרבעט... נישט איינמאָל האָט פאַסירט, אז זיי זענען במשך א גאַנצער נאכט אפגעשטאַנען אין דער ריי און צום סוף זענען זיי אַוועק מיט גארנישט, ווייל פלוצים איז פאַרגעקומען אַז אַבלאָוע און דערנאָך איז שוין נישט געווען קיין ברויט. דעריבער האָט מען געשיקט אין די רייען די יונגעטשקע קינדערלעך... און דערווייל געלעבט אין שרעק... ווי זעט מען שוין צוריק דאָס קינד מיסן שטיקל ברויט.

גאַסן־האַנדל: נאָך דער מלחמה האָב איך באַגעגנט אין טארנע א יונג מיידעלע מיטן נאָמען ווינער, וואס האָט געלעבט אין טאַרנער געטא און איז נאר על־פי־נס גע־בליבן לעבן.

אין א שמועס מיט איר האָט זי מיר דערקלערט: „אלע האָבן געהאַנדלט, האָב איך זיך אויך געמוזט צום האַנדל... א בריה האָב איך געהאָט?... מיר האָבן נישט געהאָט

יידישע קינדער אינעם קאנצער געטא ילדים יהודיים בגיטו טרנוב

כון וואס צו לעבן און אין האב געמוזט זיין די פאריאָרגערין... איך סלעג ארומגיין און האנדלען צוואמען מיט מיינס א חברטע... זי איז דעמאלט אלט געווען 13 און איך 11 יאר.

שמוגל־האנדל

אומדערטרעגלעך איז געווארן דאס לעבן נאכן פארעפנטלעכן די פארארדענונג. לויט וועלכער פאר ארויסגיין פון גענא האט נעדראט טויט־שטראף. איצט איז כמעט ווי אוממעגלעך געווארן אריינצושמוגלען אין גענא וועלכע ס׳איז שפייז־ארטיקלען און דער הונגער האט געדראט געוצלעך צו דערשלאגן די שוין פיזיש און גייסטיק אפגעשוואכטע יידן. אין אזא האפנונגסלאזן מצב האבן יידישע קינדער אנגעהויבן אריינצושמוגלען אין די פארשפארטע געטאס לעבנסמיטל פון דער ארישער זייט. וויפל מאראלישע דערהויבנקייט... וויפל מוט און דרייסטקייט האבן פארמאגט די דאזיקע יונגע קינדער, די איינציקע באשפייזער פון זייערע זיימען... אומדערשראקן האבן זיי

בדרך לגיטו עם המזון — אויפן וועג צום געטא מיט שפייז־ארטיקלען

ריזיקירט מיט זייער לעבן און פיל פון די דאזיקע יונגעטשקע העלדן זענען דערביי אומגעקומען.

די דאזיקע מסירות־נפשדיקייט פון די יידישע קינדער און זייער ראל אלס דער־ נערער פון זייערע עלטערן, פון זייערע בריידער און שוועסטער באשטעטיקט יאנאס טורקאוו: אונטערשטרייכנדיק, אז ביים אריינשמוגלען שפייזארטיקלען אין די געטאס. האבן זיך באזונדערס אויסגעצייכנט די יידישע קינדערלעך, וועלכע פלעגן זיך ארויס־ באקומען אויף דער אריישער זייט און פון דארט אריינשמוגלען אין די געטאס ברויט, מעל און קארטאפל.

עס זאגט זיך אזוי לייכט... ארויסבאקומען זיך אויף דער אריישער זייט... זענען דאך די מויערן ארום די געטאס באוואכט געווען פון אינעווייניק דורך דער יידישער פוליץ און פון דרויסן דורך דער פוילישער און דייטשער פאליציי. נישט איינמאל האט אזא

---

1. יאנאס טורקאוו — אזוי איז עס געווען... ז. 127.

יידיש קינד געמוזט לאנגע שעהען ווארטן ביז עס האָט זיך געקאָנט אומבאמערקט, דורך די אָטא דריי וואכן אריבערכאפן אויף דער אָרישער זייט. הונדערטער יידישע קינדער זענען בעת דער דאָזיקער ארבעט געפאלן פון די קוילן פון די וואכלייט.

וועגן דער העלדישער ראָל פון יידישע קינדער אלס באשפייזער און דערנערער פון זייערע הייפען אין די געטאָס שרייבט אויך ד״ר הלל זיידמאָן[2], באמערקנדיק, אז דאָס אינטערעסאַנטסטע און צוגלייך פרויעריקסטע קאפיטל פון דער יידישער קינדער־מארטיראָלאָגיע איז געווען דער שמוגל, וועלכן עס האָבן אויסגעפירט די קינדער, קלייַנע קינדער פון 5 ביז 8 יאָר, מיט שמאָלע אויסגעדאָרטע קערפערלעך, וואָס פלעגן זיך דורכשטופן דורך ענגע שפאלטן פֿון די געטאָ־מויערן, דורך לעכער פונעם וואַסער־אָפפלוס און אריינבאקומען זיך אויף דער אָרישער זייט. דאָרט האָבן זיי פאר אייניקע צענדליק זלאָטעס אייגעקויפט א ביסל לעבנסמיטל, ס׳רוב קאָרטאָפל און ברויט און דערנאך באָלאָדן אונטער די קליידער מיט דער דאָזיקער „סחורה״, פלעגן זיי וואַרטן אין א לויערונג נעבן איינעם כון די געטא־טויערן ביז ס׳איז מעגלעך געווען צוריק אריינצוכאפן זיך אין געטאָ. ווייַ איז געווען צו א״א קינד, ווען עס איז מיט זיין „סחורה״ אריינגעפאלן אין דייטשע אָדער פוילישע הענט.

„די דאָזיקע קליינע קינדער־שמוגלער־סוחרים״ — שרייבט ד״ר הלל זיידמאָן[3] — „זענען געווען זייער קלוג... זיי זענען געהאָדעוועט געווארן אין שווערער און סכנות־כולער ארבעט, זיי האָבן זיך אויסגעשאַרפט די מוחות אין קאָמפליצירטן משא־מתן פון די געטא־געשעפטן. א סך זענען געפאלן אין דעם דאָזיקן שווערן געראַנגל, געפאלן אלס העלדן, אין געטריישאַפט צו זייערע נאָענטע און אין ליבשאפט פאר דער משפחה און א סך מאל געהאָלפן אויך סתם יידן מיט א שטיקל ברויט...״

בעטלער: דאָס בעטלען איז נישט געווען קיין דערפאָלגרייכע פרנסה. עס האָט זיך דערביי אויסגעבילדעט א נייע שיכט פון „כאָפערס״, וואָס פלעגן הויפטזעכלעך כאפן שפייז און גלייך עס אויפעסן אויפן אָרט. אין ווארשעווער געטאָ איז דאָס כאָפעריי געווען א טאָג־טעגלעכע מאַסן־דערשיינונג. די געטאָ־פאָליציי האָט געפירט א דער־פאָלגלאָזן, פאַרביטערטן קאַמף קעגן די דאָזיקע כאָפערס. אנשטאָט צו געבן די אויסגע־הונגערטע קינדער עפעס צו עסן און אויף א דערצירישן אופן באקעמפן דאָס כאָפן, האָט די געטאָ־פאָליציי אָנגעוועגדעט א סיסטעם פון שלאָגן מיט גומי־שטעקנס... דאָס האָט אָבער נישט געזעטיקט דעם הונגער פון די קינדערישע כאָפערס. דאָס שלאָגן האָט געהאט א פארקערטע ווירקונג. די כאָפערס האָבן זיך צוגעווויגט צו די שמיצן און קלעפ פאָרן פרייַ פון שטילן דעם הונגער אויף עטלעכע שעה.

---

2. ד״ר הלל זיידמאָן — מאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ — ז. 158—157.
3. ווי אונטער 2)

בערנאַרד גאָלדשטיין[4] באַשרייבט ווי אַן עד ראיה סאָלגנדן עפיזאָד: „א בעליף קולות, געשרייען: „כאפט אים!". א בארוחס יינגל אין שמאטעס, זיינע פערד־שוואַרצע, ברודיקע פיס סאָפּטשען אין בלאָטע, פּאַרטשעפן זיך אין א לינגדיקן מת, עס פּאַלט אנידער, האָלט אין דער האַנט א לעבל ברויט און גריזשעט עס מיט די לעצטע כוחות...

דער אייגנטימער פונעם לעבל ברויט רייסט זיך מיט אים, וויל אַרויסבאַקומען דאס ברויט, וואס איז אים אזוי שווער אָנגעקומען צו קריגן אוו וואס איז איצט באגריזשעט. פּאַרשמוצט מיט שפייכץ פונעם „כאפער", אפשר דערצו נאך א טיפּוס אָנגעשטעקטער..."

„א ספעציעלע קאטעגאריע „כאַפערס" איז דאס געווען" — שרייבט בערנארד גאלד־שטיין. יענע, וואס האבן אין זייער פּאַרצווייפלונג און הונגעראָנגסט נאך פּאַרמאָגט א ביסל כוח און דרייסטקייט צו ברעכן דעם הייליקן געזעץ פון אייגנטום־רעכט אויף... א שטיקל ברויט. מען פלעגט זיי מערדערלעך שלאָגן, סיי די באַרויבטע... סיי די פּאָליציי... אבער אויסראָטן די „כאפערס" איז געווען אוממעגלעך. פונקט ווי אויסראטן דעם הונגער".

מצבת זכרון ביער בוצ'ינה ע"י טרנוב לזכר 800 ילדים שנהרגו בטרנוב בשנת 1942
אָנדענק־טאָוול אין ווואלד בוטשינא לעבן טאַרנע לזכר 800 קינדער דערמאָרדעטע אין יאָר 1942

4. בערנאַרד גאָלדשטיין — 5 יאָר אין וואַרשעווער געטאָ, ז. 254—253.

די קינדער־טראגעדיע בעת די אויסזידלונגען

קאנסעקווענט מיט סיסטעמאטישער אכזריותדיקייט האבן די דייטשע תלינים שוין אין דער ערשטער העלפט פון יאר 1942, אנגעהויבן צוואיילן די מארד־אקציעס, די אזוי גערופענע „אויסזידלונגס־אקציע" און דערמיט ענגער פארצויגן די שטריק ארום דעם האלדז פון דער פארמאטערטער, צום טויט פארמשפטער יידישער באפעלקערונג אין די פוילישע שטעט און שטעטלעך.

די ערשטע קרבנות בעת אזעלכע מארד־אקציעס זענען געווען די יידישע קינדער. הונדערטער פון זיי האבן די דייטשע רוצחים בעת אן אויסזידלונג קודם כל אויסגע־קוילעט אויף די ערטער און נאך מער פארשיקט אין די קאנצענטראציע־און טויט־לאגערן.

אזא טרויעריק און שוידערלעך גרויזאם בילד ווען דעם טראגישן גורל פון יידישע קינדער בעת איינער פון די אויסזידלונגען אין לאדזשער געטא, א בילד, וואס האט זיך איבערגעחזרט אין אלע געטאס אין פוילן בעת דער גאנצער אויסראטונגס־תקופה — גיט אונדז רבקה קוויאסקאוסקא[5], ווען זי דערציילט:

„נעבן זייערע עלטערן, פארלוירן און דערשראקן, האבן זיך געפלאנטערט די מיט נסים אויסבאהאלטענע קינדער, שטום און דערשראקן זענען זיי נאכגעגאנגען זייערע טאטע־מאמעס. אין זויבערע אנצוגלעך, אפגעוואשענע און צוגעקעמט. מיט קליינע האלץ־טיך אויף די פיסלעך, אויף די פארציטערטע, פארקלעמטע אין שרעק קינדישע הערצלעך זענען געהאנגען צוגעטשעפטע קליינע טאוועלעך מיט אדרעסן און פאמיליען־נעמען".

פון די דאזיקע העלדישע יידישע קינדער זענען געבליבן לעבן נאר יחידים. דא און דארט האבן זיך איינצלנע יידישע קינדער אויסבאהאלטן אויף דער ארישער זייט, דורכ־מאנדיק אלע שבע מדורי גיהנום אין די אריש באהעלטענישן.

---

5. רבקה קוויאטקאוסקא — סון לאגער אין לאגער.

קינדער באשולדיקן

אונסער דעם דאזיקן באמען איז אין יאר 1947 דערשינען אין פוילן א בוך אין דער באארבעטונג פון מאריא האכבערג־מאריאנסקא און נח גרים, וועגן דער קינדער־מארטיראלאגיע בעת דער היטלעריסטישער אקופאציע. אין דעם דאזיקן זאמלבוך איז אויך אפגעדרוקט די גבית־עדות פונעם קינד יאסעק מאנסדארף • (געבוירן דעם 21־סטן דעצעמבער 1931 אין טארנע). זיינער צייט איבערגעגעבן דער היסטארישער קאמיסיע אין טארנע. די גבית־עדות (נומ' 14) נעפינט זיך אויף די ז"ז 100—103 אין טראגט דעם טיטל: „טארנע — דאס צעקלאפן די משפחה. האנדל דורכן פארקאן. אויפן דארף. דער פאראבעק. מענטשן שלעכטע אין מענטשן גוטע".

(איבערגעזעצט פון פויליש)

איינמאל, וועו די דייטשן זענען שוין געווען אין טארנע, האט פאר אונדזער הויז אויף דער ווידאק־גאס זיך אפגעשטעלט אן אויטא. דרייי ס.ס.־לייט זענען פון אים אויסגעשטיגן, אריין אין אונדזער ווינונג מיט א פראגע — ווער עס ווויינט דא. וועו מיין טאטע האט געזאגט אז יידן, האבן זיי אים געשלאגן און באפוילן אלע זאלן ארויסגיין פון דער דירה אויפן הויף. פון דער שטוב האבן זיי צוגענומען די בעסטע זאכן און אוועקגעפארן.

אן אנדער מאל, וועו מען האט שוין געטראגן ארעמבענדער, בין איך געגאנגען מיט דער לעמבערגער גאס און געטראגן עטלעכע פודעלעך צוקערקעס צום פארקויפן אין געוועלב .א דייטשער פאליציאנט האט מיך אנגעכאפט ביים ארעמבאנד און געוואלט צונעמען די צוקערקעס. אזוי ווי כ'האב שטארק געווויינט, האט ער מיך אוועקגעפירט אין סטאראסטווע און דארט, נאכדעם ווי זיי האבן מיך אויסגעפרעגט פונוואנען כ'האב דאס און ווו איך טראג עס, האבן זיי מיר דערלויבט צו גיין אהיים. דערנאך האב איך שוין מורא באקומען און מער נישט געטראגן קיין צוקערלעך.

פיר טעג פאר דער ערשטער אויסזידלונג האב איך געהערט, אז די שכנים רערן ווועגן אן איכערזידלונג. מיין עלטערער ברודער האט זיך געפונען אין וואליע־לובאצקע לעבן יאסלע. די מאמע און דער טאטע האבן מיר געהייסן פארן צום ברודער, ער זאל קומען קיין טארנע. עס זענען געווען פארשידענע שטערונגען און מיר האבן נישט געקאנט באלד זיך אומקערן. דעריבער האבן מיר קיין טארנע ארויסגעשיקט א פאלאק,

---

• היינם אין ישראל (רמת־גן).

ער זאָל זיך דערווײַסן, וואָס עס הערט זיך אין דער שטאָט. ער האָט אונדז געבראַכט אַ צעטל, אז מיר זאָלן נישט קומען אַהין. עס איז געווען די אויסזידלונג. ער איז נאָכאַמאָל געפֿאָרן זיך דערווײַסן און געבראַכט די ידיעה .אז די מאַמען .דעם ברודער און דאָס זעקס־יאָריקע שוועסטערל האָט מען אויסגענומען צו דער אויסזידלונג. די עלטסטע שוועסטער, 19 יאָר אלט, האָט מען דערשאָסן אין בעט, ווו זי איז געלעגן קראַנק. דער ברודער איז געשטאַנען דערבײַ, ווי זיי האָבן זיך פונאַנדערגעלאָכט און עס האָט אָפּגעהילט א כאַס. דעם ברודער האָט מען אויסגעפירט אויפן מארק־פלאַץ, ווו ער איז געשטאַנען א גאנצן טאָג. ביינאַכט האָט ער באקומען א שטעמפל און מ׳האָט אים אָפּגעלאָזט אהיים. מ׳האָט מיר געזאָגט, אז דער ברודער איז געפֿאָרן צו מיר און דער טאַטע איז בעת דער אויסזידלונג אנטלאָפֿן אויפן דאַרף.

כ׳האָב זיך אומגעקערט קיין טאָרנע און אין צוויי טעג שפּעטער זענען בײַדע ברידער געקומען צו פֿאָרן, נאָר דער טאַטע איז קיין טאָרנע שוין נישט צוריקגעקומען. ער איז געבליבן אויפן דאַרף. שפּעטער האָט דער אַרבעטסאָמט אַרויסגעשיקט איין ברודער אין דער עראָפּלאַנען־פֿאַבריק קיין מיעלעץ אלס מעטאל־אַרבעטער. דעם צווייטן ברודער האָט דערשאָסן דער געסטאַפֿאָוויעץ ראָמעלמאָן. דער ברודער איז אלס געווען 20 יאָר. כ׳בין געבליבן אַליין. כ׳האָב געהאַט נאָך איין שוועסטער, כ׳האָב אַבער נישט געוווסט וואָס מיט איר האָט פֿאַסירט בעת דער אויסזידלונג, ווייל זי האָט גראָד דעמאָלט באַדאַרפט פֿאָרן קיין קראַקע. איך האָב זיך געמעלדעט אינעם אַרבעטסאָמט, באקומען אן ארבעטס־קאַרטע און מ׳האָט מיר באפוילן מעלדן זיך צווישן מאָל אין וואָך.

וועג מען האָט געשאָפן דאָס געטאָ, האָט געווינט ביי אונדז דער בלעכער ווייזער מיט זיין פֿאַמיליע פון 6 פערזאָן. כ׳האָב אים געבעטן, ער זאָל זיך אין ארבעטאָמט באַמיען וועגן צוטיילן מיך צו אים צו דער אַרבעט. מיר זענען אוועק צום לייטער פון ארבעטס־אָמט מיללער און אים וועגן דעם געבעטן. ער האָט אָפּגעזאָגט. כ׳בין געווען צו יונג. ווייזער האָט מיך געהייסן גיין צו דער ארבעט אָן א צוטייל. אַזוי בין איך געגאַנגען דריי חדשים. ער האָט מיר געהייסן אַראָפּנעמען די אַרעמבאַנד און אויסערן געטאָ אײַנקויפן פוטער. אייער און חזיר־שמאַלץ און מיט דעם אלץ אָוונט צוריקקומען אין געטאָ. וועג די אַרבעטער פלעגן פארנאַכט זיך אומקערן אין געטאָ, פלעג איך אַנטאָן די אַרעמבאַנד און צוואַמען מיט זיי אריינגיין. דאָס האָט געדויערט דריי חדשים. דערנאָך האָב איך צוויי מאָל אין וואָך געמאַלדן זיך פֿערזענלעך אינעם ארבעטס־אָמט. איינמאָל האָט מען מיך אויסגענומען ארבעטן אויף א וואָך צייט אין דער „מיעסשאַנקע״, דערווייל האָט וייזער זיך אויסגעזוכט אַן אנדער ייִנגל צו דער ארבעט. אומגעריכט האָט מיין שוועסטער זיך אומגעקערט אין געטאָ. בעת דער גאנצער צייט איז זי

געווען אין קראָקע. זי האָט זיך אינערגעץ נישט געמאלדן. אזוי האבן מיר נעלעבט ביז דער צווייטער אויסזידלונג.

צוזאמען מיט די וייזערס האבן מיר זיך צוגעגרייט א באהעלטעניש אונטערן צימער. דער אריינגאנג איז געווען דורכן באלקאן. איין טייל איז געווען אפן. אין צווייטן טייל זענען מיר געזעסן. בעת דער צווייטער אויסזידלונג האבן געסטאפּלייט אראָפגעריסן די ברעטער אין דעם ערשטן טייל פונעם באהעלטענש, ווו ס׳איז געווען אָנגעלייגט א סך האלץ. זיי האבן אָפּגערוקט עטלעכע בעלקעס, אבער קיינעם נישט געזען. וויל אין באהעלטעניש איז געווען פינצטער. דערפאר האבן מיר אינעם פון זיי יא געזען. וועג ער האט אין דעם באהעלטעניש אריינגעשטעקט זיין קאפ און די האנט מיט אן אנגעצילטן רעוואלווער, און דערנאך צוריקגענומען דעם קאפ און געזאגט דעם צווייטן, אז ס׳איז פאראן פיל האלץ און אויסער דעם איז קיינער נישטא.

צווי טעג נאך דער אויסזידלונג זענען מיר אַרויסגעאָנגען פון באהעלטעניש. די ווינונג איז געווען אינגאנצן צעראבירט. נישט געווען פון וואס צו לעבן. כ׳האָב געקלערט וואס צו טאָן. ביי א באקאנטן האב איך זיך געבארגט 500 זלאטעס, אויפק אין דער פוילישער געגנט. איינגעקויפט סיגארעטן און ביינאכט פארקויפט זיי אין געטא. ביז דער דריטער אויסזידלונג האָב איך געהאנדלט מיט סיגארעטן. איינמאל האט מיך באמערקט א געהיים־אָגענט פון דער פוילישער פאליציי, וועג כ׳בין געשטאנען מיט די סיגארעטן. כ׳בין אנטלאפן. די סיגארעטן האב איך צעשיט. ער האט מיר נאכגעשאסן דריי מאל, אבער איך בין אריין אין א צווייט הויז. ווו ס׳איז געווען אן ארויסגאנג אויף אן אנדערער גאס. דערנאך בין איך אהיימגעקומען אן סיגארעטן און זייער אן איבערגעשראקענער. כ׳האָב אויפגעהערט האנדלען מיט סיגארעטן.

כ׳בין אלס געווען 12 יאר. כ׳בין געגאנגען צום געטא־פארקאן. דארט האב איך זיך באקענט מיט פאלאקן, וועלכע האבן מיר אנגעהויבן ברענגען פוטער און אייער. אין געטא האב איך געקויפט וועש און סחורות און ביי זיי אויסגעביטן די זאכן. אזוי איז געווען ביז דער דריטער אויסזידלונג. מיר האבן זיך וויידער באהאלטן אין דערזעלבער באהעלטעניש, אבער קיין אויסזידלונג איז נישט געווען. אזוי האבן מיר געוואָרט א גאנצע וואך. זונטיק האב איך אָנגעהייצט דעם אויוון, צוגעשטעלט קאווע, וויל די שוועסטער האָט באדארפט וועש אויסוואשן און רייניקן דעם דיל. א מינוט שפעטער איז געקומען צו לויפן א שכנה, אז ס׳קומט פאר אן אויסזידלונג און זיי זענען שוין דא אינעם דריטן הויז. מיין שוועסטער האָט זיך שנעל אויפגעהויבן און מיר האבן קוים באוויזן צו באהאלטן זיך. קוים באוויזן צו פאריכטן דאָס האלץ אין באהעלטעניש און זיי זענען שוין געווען אין דער ווינונג. מיר האבן גארנישט געגומען מיט זיך קיין עסן. פינף טעג זענען מיר געזעסן באהאלטן און גארנישט געגעסן. נאך פינף טעג זענען מיר ארויסגעגאנגען. די וייזערס האבן זיי צוגענומען, וויל זיי האבן נישט באוויזן צו

באהאלטן זיך. כ׳בין ארויס אין גאס און קיינעם נישט געזען. כ׳בין אריין אין דער ווינונג, געזומען ברויט מיט פוסער און צוריק אוועק אין דער באהעלטעניש. מיר זענען דארט געזעסן נאך פיל טעג, ביז מיר זענען צוריק אריין אין דער שטוב.

מיין שוועסטער האט געוואלט, כ׳זאל אוועק אין דער פוילישער געגנט אן אן ארבעמבאנד און כ׳זאל פארן קיין יאסלע דערוויסן זיך צי דער טאטע לעבט. ווען כ׳בין ארויסגעגאנגען, האב איך געטראפן א באקאנטן פון יענער געגנט. כ׳האב זיך דערוווסט פון אים, אז דער טאטע לעבט. כ׳האב זיך אומגעקערט אין בעסא און אלץ דערציילט דער שוועסטער.

זי האט מיך געהייסן גיין נאכאמאל, כדי צו געפינען עמעצן, וואס וועט אונדז, פאר א גוטער באלוינונג, אוועקפירן צום טאטן. כ׳האב קיינעם נישט געטראפן און כ׳בין צוריקגעקומען. די שוועסטער איז אוועק אין פוילישן קוואסטאל, אבער זי האט זיך נישט צוריקגעקערט, וויל אויף די וואלעס איז געווען א שמירה. במשך צוויי טעג האב איך אלץ אריינגעקלערט, וויאזוי ארויסצובאקומען זיך פון בעסא. ענדלעך האב איך באשלאסן, אז ווען די ארבעטער וועלן גיין צו דער ארבעט, וועל איך זיך אנטאן אין צעריסענע דארפישע בגדים און גיין מיט דער גרופע. כ׳האב זיך איבערגעטאן, אנגעהאנגען די האנט אויף א הענגסוך, אז ס׳טוט מיר כלומרשט ווייטיק, כדי עס זאל מיר לייכטער זיין ארונטערצונעמען די ארעמבאנד. ווען מיר זענען צוגעקומען צו דער פאבריק, זענען פאלאקן געשטאנען אויפן טראטואר, ווי אויך פוילישע און דייטשע פאליציי. כ׳האב אראפגעצויגן די ארעמבאנד און זי געהאלטן אין פויסט. אויף איין טריט האב איך זיך ארויסגערוקט פון דער ריי, אויסגעדרייט זיך דערנאך מיטן פנים צו דער גרופע און אויפן קול געפרעגט צי זיי האבן נישט וואס צו פארקויפן. די יידן זענען אריינגעגאנגען אין פאבריק און איך בין אוועק מיט א פעקל אין האנט. עס זענען צו מיר צוגעלאפן פאלאקן און געפרעגט זיך צי כ׳האב עפעס געקויפט. כ׳האב געזאגט, אז נישט.

מיט זייטיקע דערפער בין איך אוועק קיין יאסלע און אנקומענדיק אהין בין איך אוועק צו א באקאנטן פאלאק און געפרעגט אים אויפן טאטן און שוועסטער. זיי האבן געענטפערט, אז זיי ווייסן נישט וועגן קיינעם און געלאזט מיך ביי זיי איבערנעכטיקן. אינדערפרי בין איך אוועק קיין וואלע־לובאצקע. כ׳בין אריין צו א פויער און פלוצים דערזע איך דורכן פענצטער... מיין שוועסטער גייט. כ׳בין צו איר ארויס און מיר זענען געגאנגען צוואמען. מיר האבן נישט געוווסט וווּ מיר גייען. עס איז צוגעפאלן די נאכט. כ׳האב געזאגט דער שוועסטער, אז איך וועל גיין קיין טארנע. קויפן דארט פארשידענע קליניקייטן, ווי נאדלען, פאדעם, קאמען און לאזן זיך מים דעם צוויסן פאלאקן .זי איז מסכים געווען און באדארפט אויף מיר ווארטן אין וואלד.

כ׳בין אוועק, אלץ איינגעקויפט און זיך אומגעקערט צו איר.

דאָס האָט געדויערט 4 טעג. כ׳בין געגאַנגען אַן איבערראיס. אַן אָפרו, טאג און נאַכט. ווען כ׳בין צוריקגעקומען, האָב איך איר געזאָגט, אַז כ׳וועל אַוועק צו פאלאקן און אויב כ׳וועל געפונען א גוטן מענטש, וועל איך זיך מודה זיין וועט כ׳בין און פרעגן, צי ער וואלט נישט פאר א גוטע באלוינונג געגומען מיך צו זיך. כ׳האב נישט געפינען אוא איינעם. איינער האָט מיך געפרעגט צי כ׳וויים נישט עפעס וועגן א דינסט. כ׳האב געענטפערט .אז כ׳וויים וועגן איינער אַן אויסגעוידלטע, וואס ארבעט ביי מענטשן, אבער מען צאלט איר נישט דערפאר. אירע בגדים וועלן צעריסן און זי האט נישט פאר וואס צו קויפן אנדערע. זי וואלט געוואלט גיין אויף דינסט, כדי זיך עפעס קייפן. ער האָט מיר באפוילן זי צו ברענגען און צוגעזאגט מיר צו געבן דערפאר 100 זלאטעס, כ׳בין אוועק צו דער שוועסטער און מיר זענען געגאנגען צום פויער. זי איז אים געפעלן געווארן און איז דארט געבליבן. איך האב זיך געלאזט ווייטער אין וועג אריין, אין דער ריכטונג צו דער שטאט יאסלע. דארט האב איך אנגעטראפן א וייער גוטן פויער ,איך בין זיך מודה געווען פאר אים וועל איך בין. ער האט געזאגט, אז ער וועט מיך האלטן. כ׳בין געווען ביי אים א חודש. כ׳האב אים דערציילט וועגן מיין שוועסטער, אז זי האָט פארשידענע ווערטפולע חפצים, און געפרעגט צי ער וואלט זי נישט צוגענומען, דאס איז נישט געווען אמת, נאר כ׳האב געוואלט גיין קיין טארנע, כדי עפעס קויפן און דערפאר האָב איך אזוי געזאגט. ער האָט מסכים געווען, ווייל ער איז געווען כישרע און האט געוואלט, כ׳זאל אים עפעס געבן. דער שוועסטער מיינער האב איך אלץ דערציילט און זי האט מיך געלויבט דערפאר, וואס כ׳האב געפונען אוא פויער, ווייל דארט קאן זי שוין לענגער נישט זיין... זיי האבן אנטדעקט, אז זי איז א יידישקע.

בייגאנט בין איך שוין געווען אין טארנע, דורכן פארקאן אריבערגעקראכן אין געטא און פארן גאנצן גלעט איינגעקויפט סחורה. באקאנטע האבן מיר געגעבן זאכן אן געלט, כדי אונדז צו העלפן. די זעלבע נאכט בין איך ארויס פון געטא און אוועק צו דער שוועסטער און צוזאמען האבן מיר זיך געלאזט צום פויער. אביסל זאכן האב איך באהאלטן אין דער סטאדאלע ,אביסל איבערגעלאזט און דאס איבעריקע האבן מיר געגעבן דעם פויער מיט אן אויסרייד, אז יעדע וואך, אדער צוויי, וועל איך אים עפעס ברענגען .ער האָט מסכים געווען אוז מיר זענען איבערגעבליבן. עס זענען פארביי צוויי וואכן און כ׳האב געזאגט, אז כ׳גיי אים עפעס ברענגען. ביינאכט בין איך אוועק אין סטאדאלע, ארויסגענומען אביסל זאכן. אלע צוויי וואכן האב איך עפעס געגעבן און אזוי זענען מיר א יאר צייט געזעסן אויסבאהאלטן. כ׳האב שוין מער גארנישט געהאם אויסער 50 זלאטעס. כ׳האב געבעטן דעם פויער ער זאל מיר בארגן 250 זלאטעס, כדי אוועקלאזן זיך קיין טארנע און דערווייל זאל ער האלטן די שוועסטער ביז כ׳וועל זיך אומקערן און ברענגען אים פיל זאכן. אין טארנע האב איך איינגעקויפט

א שעכטל ביבולע־פאַפּיר, אַרומגעגאַנגען דערמיט איבער די דערפער, פאַרקויפט איינציקוויז און פארדינט נאָכאָמאָל אזויפיל. כ׳האָב דערפאר איינגעקויפט פוטער און אייער און דערמיט זיך אומגעקערט אין געטאָ. אין געטאָ האָב איך אלץ פאַרקויפט און פארדינט 500 זלאָטעס. פאר דעם געלט האָב איך געקויפט וועש, אוועק אין אַן אַנדער דערפל און פארקויפט אלץ. כ׳האָב איינגעקויפט פוטער און חזיר־שמאלץ, ווידער ביינאַכט געבערנגט עס דורכן פארקאן אין געטאָ. פארקויפט און ווידער איינגעקויפט וועש פאר 1.800 זלאָטעס. און ווייטער אוועק אויפן דאָרף, פארקויפט און ווידער איינגעקויפט שפייז. דאָס האָט זיך איבערגעחזרט אכט מאָל. נאָך צוויי הדשים האָב איך שוין געהאט 5.000 זלאָטעס. א ציך האָט דעמאָלט געקאָסט 120—100 זלאָטעס. כ׳בין אוועק צו דער שוועסטער פארשן ווי עס זעט אויס די לאגע. די שוועסטער האָט געזאָגט, אז זי ווייל אורעק פון דארט. ווייל מענטשן ווייסן שוין. אָן פויערס וויסן איז זי אורעק אין א צווייט דאָרף. כ׳האָב אויפגעזוכט אן אָרט ביי א צווייטן פויער, וויייטער געהאנדלט און פאר איר געצאלט. כ׳האָב געפירט חזיר־שמאלץ, אבער שוין נישט אין געטאָ, נאָר אין א שניידערי־פאבריק וווּ ס׳האבן געארבעט יידן. דאָרט האָב איך פאַרקויפט שפייז און איינגעקויפט פארשידענע זאכן.

אין בויקנגייט האב איך געטראפן א ייד, מיט וועלכן איך בין אורעק אין וואלה, ווו מיר האבן אויפגעבויט א בונקער. בייסאָג בין איך געגאַנגען אין שטאָט אריין, ביינאכט אוועק אין וואלד. עס איז שוין געווען הארבסט. אזוי האָט געדויערט דריי חדשים. כ׳האָב נאָר געטראכט, וויאזוי צו באזארגן זיך פאפירן, כדי כ׳זאָל קאָנען גיין אויף ארבעט אין א פרעמד דארף. כ׳האָב געהאט א באקאנט פוליש ייִנגל. פופצן יאר אלט. כ׳בין אורעק צו אים. געפרעגט אים וויאזוי ער הייסט, ווען געבוירן, וויאזוי הייסט זיין פאמיליע. ער האָט מיר אלץ געזאגט. אויפן צווייטן טאָג בין איך אורעק צום גלח, געזאגט אים דעם נאָמען פונעם יינגל און געבעטן ארויסגעבן מיר א מעטריקע, ווייל כ׳וויל מיר באזארגן א „קענקארטע". ער האָט מיר געגעבן דעם דאָקומענט. כ׳האָב באצאלט 5 זלאָטעס. אויפן צווייטן טאָג בין איך אורעק אין דער גמינע קיין ריגליץ, אפגעגעבן די מעטריקע. זיי האָבן מיך געהייסן מאכן א בילד און ארויסגעגעבן א קענקארטע. וועו כ׳בין צוריקגעקומען, האָב איך זיך דערוווסט, אז איין פויער זוכט א יינגל צו הילפס־ארבעט. כ׳האָב זיך געמאלדן און ער האָט מיך צוגענומען. ער האָט געפרעגט אויף פאפירן. כ׳האָב אים געוויזן. ער איז מיט מיר אורעק צום סאלטיס, איינגעמאלדן מיך אלס זיין פאראבעק. א גאנץ יאר בין איך געווען ביי אים און געפאשעט די קי. כ׳בין אויפגעשטאנען פרי, אויפגעריימט. דער פויער איז געווען שטארק צופרידן פון מיר. איינמאל איז אומגעריכט געקומען צו מיר מיין טאטע, אין סטאדאלע, ווו כ׳בין געשלאפן. איך האָב גארנישט געווסט וועגן מיין פאטער, נאָר ער האָט זיך וועגן מיר דערווסט ביי מענטשן. מיר האבן געריידט א גאנצע נאכט. ארום

דריי האָב איך אים געהייסן גיין, כדי דער פויער זאָל אים נישט זען. ער איז אוועק, נאר ארויסגייענדיק, האָט אים דער בעל־הבית באמערקט און דערקענט. ער האָט זיך אַנגעשטויסן ווער איך בין, אַבער גאָרנישט געזאָגט. דערנאָך האָט זיך דערוווסט דערפון דאס גאַנצע דאָרף. אַבער דער פויער האָט מיך נישט ארויסגעטריבן און מענטשן האָבן מיך נישט אויסגעגעבן. אין חודש יולי, ווען די דייטשן האָבן זיך צוריקגעצויגן האָט די געסטאַפּאָ באָזעצט זיך אינעם מאַנאָסטיר אין דאָרף. דאָרט האָבן זיי זיך איינקוואַרטיריט. איינמאָל אין אָוונט איז אייַנער פון די געסטאַפּאָ פֿאַרביַיגעגאַנגען און פונדערווייטנס דערזען עפעס א מענטש. וואָס האָט אויף זיין אויפֿאַדרונג נישט אָפּגעשטעלט זיך און דערפֿאַר האָט ער דריי מאָל אויסגעשאָסן. דער „עמעצער" איז אַנטלאָפן. אין דער פינצטער האָט דער געסטאָפּוויץ נישט באמערקט, אַז דאס איז געווען א מיידל, וואס איז אריין אין אונדזער הויז און געפרעגט אויף א 12־יאָריק ייִנגל. כ׳בין דעמאָלט געווען אויפן בויעדם און דאס אַלץ געזהרט. אין דער וואָנט האָב איך געמאַכט א לאָך און באהאלטן זיך. כ׳בין איינגעדרימלט און געשלאָפן ביז אינדערפרי. וועו איך בין אַראָפּגעגאַנגען. האָט דער בעל הבית מיר געהייסן אָפּעסן און גיין, ווייל דער געסטאָפּאָוויץ האָט מיך געזוכט. כ׳בין אוועק צו דער שוועסטער. אויך דאָרט איז איינגעשטאַנען מיליטער און זי האָט געארבעט אין א מיליטערישער קיך. ס׳האָט זיך געפאַדערט א יינגל צו טראָגן וואסער פאר דער קיך. אין דער דאָזיקער דייטשער קיך האָב איך געארבעט צוויי וואָכן. דערנאָך זענען די דייטשן אוועקגעפאָרן. כ׳האָב זיך אומגעקערט צום פויערן ביי וועלכן כ׳האָב געדינט. דאָרט האָבן זיי שוין געווּסט, אז מ׳האָט מיך נישט געמיינט און הגם כ׳האָב אויס מורא נישט געוואָלט, האָבן זיי מיך געהייסן בלייבן. כ׳האָב ווייטער געפאַשעט די קי. זונטיק פליגט איך פאַשען די קי און גיין אין קלויסטער. דאָרט בין איך געווען ביז סעפטעמבער 1944. דערנאָך, ווען מען האָט פון דאָרף טשאָרנע אַנגעהויבן אויסוידלען די פאַלאָקן, זענען זיי געקומען אין אונדזער דאָרף. ווער ס׳האָט געהאָט אָרט, האָט זיי צוגענומען. ביי אונדז איז נישט געווען קיין פלאַץ, ווייל עס זענען געווען פיל מענטשן און דער פויער האָט קיינעם נישט אריינגענומען. די אויסגעוידלטע פאַלאָקן האָבן זיך דערוווסט, אז ער האָלט אויס א ייד, זענען זיי צו אים געקומען און איינגעטענהט, אז אזויפיל מענטשן זענען אַן א דאָך איבערן קאָפּ און ער האָלט גאר א ייד אַנשטאָט עמעצן אַנדערש. ער האָט זיך געשפּאָרט מיט זיי, אז דאָס איז נישט אמת. און האָט קיינעם נישט אריינגענומען און מיך ווייטער געהאָלטן.

אין האַרבסט האָט מען באַדאַרפט גיין גראָבן אקאָפעס. די יינגלעך פון דאָרף האָבן געזאָגט דעם דייטש, אז איך קען דייטש. ער האָט טאָקע געזוכט אזעלכן, און האָט מיך צוגערופן און געפרעגט פונוואַנען איך קען דייטש. כ׳האָב אים געענטפערט,

אז כ׳האָב זיך געלערנט פון א ווערטער־בוך בעתן פאשן די קי. ער האָט מיך באשטימט אלס איבערזעצער. כ׳בין כסדר געווען מיט אים און מיר איז גוט געווען. עמעץ האָט אים געזאגט, אז כ׳בין א ייד. איין יינגל האָט מיך געוואָרנט, אז כ׳זאָל מער נישט גיין גראָבן, וויל דער דייטש וויסט, אז כ׳בין א ייד. כ׳האָב אים געדאָנקט און מער נישט געאנגען. דער פויער האָט מיך געפרעגט פאַרוואָס כ׳גיי נישט, האָב איך אים געענטפערט, אז כ׳איז שוין מער נישט נויטיק קיין איבערזעצער. כ׳בין דאָרט פאַרבליבן וווינטער און געארבעט. כ׳האָב זיך אַנגעטאָן אַנדערע בגדים, מען זאל מיך נישט דערקענען, וויל מ׳האָט מיך געווינטשט. א געוויסן טאג איז געקומען אייגער פון די, וואס האָבן מיך געווינטשט און געפרעגט אויף אַזאַ יינגל. דער פויער האָט געזאגט, אז ס׳איז געווען אַזא איינער ,נאָר ער איז שוין נישטאָ.

כ׳האָב אַנגעהויבן מורא קריגן און געבעטן, ער זאָל א געוויסע צייט מיך האַלטן אין באהעלטעניש. דערפאַר האָב איך אים געגעבן א פאלטאָ. כ׳האָב אים געהייסן אַנעמען עפעס אַן אויסגעזידלטן פויער, אזעלכן מער־ווייניק ווי איך, כדי אין פאַל, וועָן מען וועט אים פרעגן, זאָל ער האָבן וועמען צו ווייזן. ער האָט צוגענומען א אויסגעזידלטע משפחה, און מיך געהאָלטן אין באהעלטעניש, און קיינער האָט נישט געוווסט, וואס ס׳איז מיט מיר געשען. מענטשן האָבן זיך נאָכגעפרעגט אויף מיר. אַבער ער האָט געזאגט, אז ער ווייסט נישט. כ׳בין געזעסן אין א קעלער. דער קעלער איז געווען אַפגעצוימט מיט א ברעט. פון איין זייט זענען געווען קאַרטאָפל, פון דער צווייטער זייט בין איך געזעסן. אזוי בין איך איבערגעזעסן ביז עס זענען געקומען די רוסן. דעמאָלט האָט ער מיך געהייסן אַרויסגיין. כ׳בין אַרויס פון קעלער און אַוועק קיין טאַרנע.

רחל גאלדבערג־קלימאק
תל־אביב

א בינטל זכרונות פון היטלעריסטישן גיהנום

רחל גאלדבערג־קלימאק

אין מאמענט ווען איך באמי זיך ארויסברענגען פונעם תהום פון פארגעסונג מיינע מלחמה־איבערלעבונגען — זכרונות פון דער שוועריסטער און פינצטערסטער תקופה אין מיין לעבן, פיל איך מיס שטוינונג, און אפילו מיט א לייכטער זשעניראונג, אז דאס פארשרייבן אויפן פאפיר קומט מיר אן שווער, זייער שווער.

נאך איידער כ'וועל אנהייבן דערציילן וועגן זיך, האלט איך פאר מיין הויב צו באערן דעם הייליקן אנדענק פון מיין טייערן פאטער, שלמה (סאלאמאן) גאלדבערג, דעם טייערן מענטש, וועלכער האט זיין נאנץ לעבן געווידמעט דער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט, פארנאכלעסנדיק אפטמאל זיינע פריוואטע אינטערעסן און באשעפטיקונג. וועגן דער ציוניסטישער און אלגעמיינער טעטיקייט פון מיין פאטער, איז שוין א סך געשריבן געווארן אין דעם ערשטן באנד פון אונדזער יזכור־בוך „טארנע". דא ווייל איך בלויז צוגעבן א ביסל דערינערונגען וועגן די פיין און צרות, וועלכע מיין פאטער האט געהאט אויסצושטיין פון די היטלעריסטישע רוצחים. בין ער האט אין די קאזעמאטן פון געשטאפּא אויסגעהויכט זיין נשמה.

נאכן אויסברוך פון קריג, ווען קיין טארנע זענען געקומען געוועלטיקן די אפּטייטונגען פון דער „סאנדערקאמאנדא" און די דייטשע בארבארן האבן אנגעהויבן צעשטערן און פארברענען שולן און אנדערע אינסטיטוציעס, און יידן זענען באהערשט געווארן פון פאניק און שרעק — האט מיין פאטער, מיט זיין האלטונג, ריואיקייט און מוט, בעגעבן א ביישפיל די אלע וועלכע זענען ביי זיך געהאט געפאלן.

אין יענע טעג, האט ער אין די הארבע באדינגונגען פון דער כרוטאלער אקופאציע, געהאלפן ארגאניזירן דאס יידישע לעבן אין טארנע. געדינט אלעמען מיט ראט און טאט. וועגן די דייטשן האבן אנגעוועגדט רעפרעסיעס און כוח און געפארערט פון די יידישע געזעלשאפטלעכע טויער אקטיוויע מיטהילף און צוזאמענארבעט, האט מיין פאטער געשטעלט אן ענערגישן ווידערשטאנד. די רעזולטאטן דערפון זענען שנעל געקומען. א געוויסן אוונט האבן באוואפנטע געשטאפּא־לייט זיך אריינגעריסן אין דעם הויז

ראכטן מימין: דער ערשטער פון רעכטס: ד"ר שלמה גאלדבערג ז"ל (אב של רחל)
הכני דער צווייטער: יוסף פערלבערג והשלישי (און דער דריטער: מ. סאפיר

וואַלאָווע 18, ווו מיר האָבן געווינט אין משך פון א סך יאָרן, מיט די קאָלבעס פון די ביקסן אויסגעזעצט דעם שווערן טויער און געגומען מיט זיך אונדזער פאָטער, נאכן אַדורכפירן א געניע רעוויזיע און צורויבן ווערטפולע זאכן.

מיין פאָטער האָבן זיי צוו. אַנד. באָשולדיקט אין שרייבן אנטי־דייטשע אַרטיקלען אין „טיגאדניק זשידאָווסקי" („ידישע וואכנשריפט"), ותעמענס רעדאקטאָר ער איז געווען א געווסע צייט. מיין מוטער עלוא ע"ה, האָט געמאכט איבערמענטשלעכע באמיאונגען צו באפרייען דעם פאטער — און דאס איז איר געלונגען. גוטע פריינד האָבן אים געעצהט ער זאל אנטלויפן פון טאָרנע און זיך אויסבאהאלטן ביי פאָליאקן. אָבער מיין פאָטער איז נישט גרייט געווען דאס צו טאָן — און פאַרבליבן איז שסאָס.

ער איז אָבער נישט לאָנג געבליבן אויף דער פריי, ווייל אין עטלעכע חדשים שפעטער האָט געשטאפּא ווידער אָנגעקלאפט אין אונדזער ווינונג, ווען כ'האָב געעפנט די טיר, איז מיך באפאלן אַן אימה, ווייל צווישן די תליינים האָב איך דערקענט די צוויי באַרימטע רוצחים פון טאָרנער יידן: דעם דעגענעראט פאָן מאלאָטקי און דעם פאָלקס־דויטש נאָוואק פון שלעזיע — ביידע גוט באקאַנטע סאדיסטן.

איך האָב זיי פאַרבעטן אין צימער און געגאַנגען רופן דעם טאָטן, ווען כ'האָב אים געזאָגט ווער עס וואַרט אויף אים, האָט ער רואיק אויסגעטרונקען א גלעזל בראַנפן

און אַן אויסגעגליכטער, מיט שטאלץ, איז ער אריין צו די הענקערס. אין דאָס אויף שנעל צוגעגרייט אַ קאַלדערע, עסן, סיגארעטן, וואן זיי זענען אוועק מיטן טאטן. האט אן אומענטשלעך געווינן מיך צעטרייסלט, ווייל כ׳האב זיך אפגעגעבן א דין־וחשבון, אז כ׳וועל שוין מערער נישט זען דאס טיערע פנים, כ׳וועל שוין קיינמאל נישט פילן זיין גוטסקייט, זיין נאַענטקייט, זיין חכמה.

יענעם טאג האט די געשטאפּע געווילדעוועט אין שטאט. מען האט ארעסטירט עטלעכע פערזאן פון דער טארנער גייסטיקער עליטע — פאליאקן און יידן, צווישן זיי אויך דעם ד״ר שענקל, ד״ר ווידער און אנדערע.

פון תפיסה־קאמער האט מען מיין פאטער געברענגט אין דער געשטאפּע אויף א פארהער. ער האָט געמוזט לויפן נאכן ראוער פונעם געסטאפאָוויץ, וועלכער האט אים געפירט. אין פארלויף פון עטלעכע שעה האט מען אים מוראדיק געפיניקט. אַריינגעשטעקט האלץ־נאדלען הינטער די נעגל, געשלאָגן. א דאנק געוויסע קאנטאקטן מיט פוילישע תפיסה־וועכטער, וועלכע האבן געקענט מיין פאטער נאך פארן קריג אלס אדוואקאט, איז מיין מוטער געלונגען, פאר א הויכן אפצאל פארשטייט זיך, איבערצוטיקן אים א ביסל ספייז און סיגארעטן. אזוי וויי די וועכטער האבן שטארק מורא געהאט פאר די דייטשן, האבן זיי גענומען פארן פאטער וואס וויניקער שפייז. אדאנק זיי האבן מיר אויך געווסט וועגן געזונט־צושטאנד פון טאטן, זיין האלטונג און שטימונג.

צוויי חדשים איז ער געלעגן אין תפיסה־שפיטאל, היילנדיק זיך פון זיי ווונדן און פאלגן פון דער אויספארשונג אין געסטאפא. נישט געקוקט אויף די איבערמענטשלעכע ליידן און האפענונגסלאזער לאגע אין וועלכער מיין טאטע האט זיך געפונען, איז ער געבליבן אַן אָפטימיסט און געבעטן אונדז איבערגעבן, אז ער גלויבט דאס מיר וועלן נאך אמאל זיין צוזאמען.

נאָכן אפזיין א יאָר אין טארנער תפיסה, איז ער מיט נאָך ארעסטירטע, איבערגעפירט געוואָרן קיין אוישוויץ. לוידער, קען איך נישט אָנגעבן קיין ענויע דאָטעס, ווייל אַנטלויפנדיק פון בעסָא, האָב איך פארניכטעט אלע דאָקומענטן און פאפירן. מיין פאטער האָט מען אוועקגעפירט קיין אוישוויץ.איידער מען האט געשאפן דאס אפגע־שלאָסענע געטא אין טארנע און פארן אָנהייבן אנוועגדן די רעפרעסיעס און דאס פיזישע אומברענגען די יידישע באפעלקערונג. מען האָט מיין מוטער ארויסגערופן אין דער געסטאפּע אין עטלעכע חדשים ארום און געמאלדן, אז איר מאן אין געשטארבן אין לאגער, נאר צוליב טעכנישע סיבות איז די לאגער־מאכט נישט אימשטאנד איר צוצושטעלן די אורנע מיטן אש. (א יאר נאכן פארענדיקן די מלחמה האב איך געהערט פון געוועזענע אינטערנירטע אין אוישוויץ, אז מיין פאטער זאל נאך האבן געלעבט א יאר צייט נאך דער דאטע פון זיין כלומרשטן טויט, אבער דאס זענען אומקאָנטרא־לירטע ידיעות און איך וויל גלויבן, אז ער האָט זיך אזוי לאנג נישט געפיניקט).

*

דער אויסברוך פון קריג האָט מיך געטראָפן אין טאָרנע, בעת די זומער־פעריזן אויפן וואַרשעווער אוניווערסיטעט, וווּ כ׳האָב שטודירט די ענגלישע ליטעראַטור און שפראַך. הגם מען האָט ווענן דער בעפֿאָרשטייענדיקער מלחמה געשריבן זייער אַ סך אין דער פרעסע און דער אויפרייס פון דער טאָרנער באַן־סטאַנציע איז פאָרגעקומען נאָך פאַרן אָנהייבן די קריגס־אָפּעראַציעס — איז דער רוב פון דער באפעלקערונג ניטט געווען פסיכיש צוגעגרייט און פאַר זיי זענען אָפּילו די געשעענישן פון 1סן סעפּטעמבער געקומען אומגעריכט.

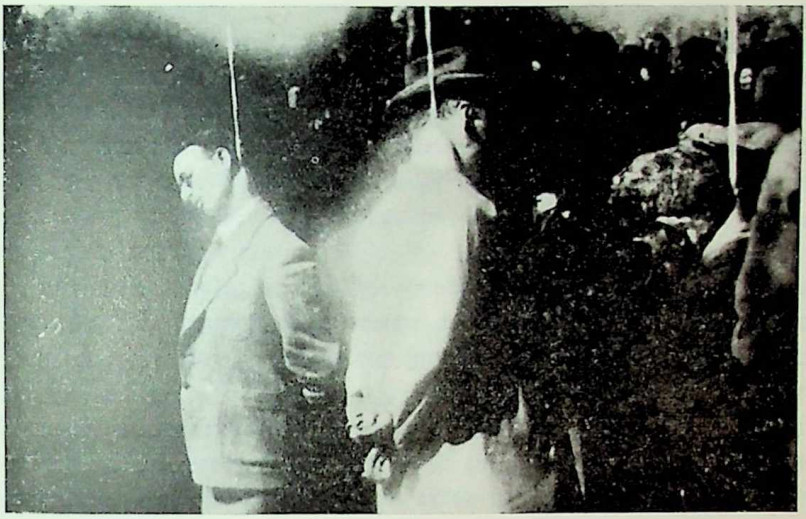
די דייטשע אָקופּאַנטן האָבן פון דער ערשטער מינוט אָן געפירט זיך לויט אַ פּריער אויסגעאַרבעטן פלאַן, וועלכער האָט געהאָט פאַר א ציל צו צעברעכן אונזו פּריער כאַראַקטער. און דערנאָך — אומברענגען פיזיש. אָנגעהויבן האָט זיך עס פון קלייַנע סיקאַנעס, פון טרעטן מיט די פיס דעם מענטשלעכן כבוד — ביז אלץ האַרבערע סאַנקציעס. אונטערצינדונגען, אויפרייסן שולן, אָנטאָן די געלע לאָטע, נישט לאַזן באווגן זיך. שפעטער האָט מען געשאָפן דאָס געטא און אהין פאַרטריבן אַלע יידן פון אַנדערע גאסן און קוואַרטאַלן. די איינצלנע מאָרד־אקטן זענען מיט דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער מאַסנהאפטער אויסראָטונג.

אין דער ערשטער תקופה פון דער אָקופּאַציע, בין איך צוגעשטאַנען צו אַ גרופּע יוגנטלעכע, וועלכע האָט באשלאָסן מיט אַלע מיטלען צו באקעמפן דעם יאוש און אַפּאטיע. צו דער גרופּע האָבן געהערט: לושא מאשלער, סאניא ראסקעס, עריק און פריץ שפילער, מאקס שפינדלער, ווי אויך עטלעכע מיידלעך און יינגלעך פון ביעלסק, צווישן זיי — מיין צוקונפטיקער מאַן.

מיר האָבן באשלאסן אנצוגיין מיט א נארמאל לעבן, גלייך עס איז נישט מלחמה און היטלעריסטישע אָקופּאַציע. אממיינסטן זענען מיר זיך צונויפגעקומען בייַ די שפילערס, געהערט מוזיק פון פלאַטן, איינגעארדנט צוזאַמענטרעפן אין די אָוונטן, געטאַנצט. אויסער דעם האָבן מיר אפגערייניקט א שטיקל באַדן און איינגעאָרדנט א פלאַץ צו שפילן אין נעצבאל. נישט געקוקט אויף דער האָפענונגסלאָזיקייט פון אונדזער לאגע, האָבן מיר זיך באמיט צו לעבן נאָרמאל ווי יוגנטלעכע. נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייטן צו שטודירן, האָבן מיר זיך געלערנט שפראַכן: ענגליש און פראַנצויזיש.

אַבער נישט לאַנג האָט מען אונדז געלאָזט אזוי זיך פירן. מ׳האָט אונדז געזומען אויף צוואַנגס־אַרבעט פאַר דער דייטשער קריגס־אינדוסטריע. צוליבן שטייגנדיקן טעראָר, האָבן מיר אָנגעווויירן א סך פון אונדזער יוגנטלעכן ברען און אָפּטימיזם. בפרט, נאָכן באזייטיקן פון די אייגענע ווויונגען און אריינקוועטשן אינעם ענגן געטאָ.

די רדיפות זענען געוואָרן שטאַרקער, מען האָט אָנגעהויבן שיסן צו יידן אויפן גאַס, געווען אָפּילו פאַלן פון דערמאָרדן פויערטעס. וועלכע האָבן געברענגט אין

נאך אן עקזעקוציע

אהרי הוצאת להורג

יידישן קוואַרטאַל פראַדוקטן צום פארקויפן. די יידישע גאַס איז באַהערשט געוואָרן פון יאוש, הילפלאָזיקייט, איינזאַמקייט. די דייטשן האבן א געוויסן טאָג צוגענומען אלע אלטע לייט און זיי דערשאַסן אויפן בית־הקבורות. אזוי איז אויך אומגעקומען מיין באָבע.

בעת דער ערשטער אקציע, האָט מען טויזנטער מענטשן אויסגעמאַרדעט, זייערע קערפערס אַרויסגעפירט אויף לאַסט־אויטאָס און קובר געווען אין מאַסן־גריבער, וועלכע זענען געגראָבן געוואָרן דורך אונדזערע יוגנטלעכע. נישט איינער האָט דערקענט דעם טויטן קערפער פון זיינע נאָענטע מענטשן. מיין קוזין, מילעק פרימערמאַן, איז געווען דער קברן פון זיין אייגענעם טאַטן...

אין דער ערשטער און צווייטער אקציע איז א טייל פון אונדזער גרופע אַרויסגעפירט געוואָרן אין די לאָגערן, אַנדערעווידער — נלייך אין די קרעמאַטאָריעס פון אוישוויץ. דאָס איז געשען מיט עריק שפילער און לושא מאשלער .אַנדערע זענען אין שוידערלעכע באדינגונגען אומגעקומען אין פאַרשידענע לאגערן. פריץ שפילער האָט דערלעבט די באַפרייאונג פון לאָגער, נאָר געשטאָרבן פון דערשעפונג און הונגער. אין די אַרעמס פון זיין פאָטער. סאַניא ראָסקעס, וועמענס פאָטער איז אין טאָג פון מלחמה־אויסברוך געווען אין אויסלאנד, און באַוויזן דערליידיקן פאספארטן און אריינפאָר־ווייזעס אין

א דרום־אמעריקאניש לאנד, האָט איבערגעלעבט די מלחמה אין א לאגער פאר אינטער־נירטע אויסלענדער און צוזאמען מיט דער מוטער און שוועסטער אַנגעקומען קיין קאנאדע.

איך האָב געאַרבעט אין דער טראַנספאָרט־געזעלשאפט „בראַניקאָווסקי", וועלכע איז אין די מלחמה־יאָרן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א דייטשער בוי־פירמע.

*

פאר דער צווייטער אקציע, האבן די דייטשן געסטעמפלט די ארבעסס־קארטן פון די באַשעפטיקטע ייון און נאר די וואָס האבן געאַרבעט פאַר דער קריגס־אינדוסטריע. האבן באקומען דעם סטעמפל. דאָס האָט באדייט — לעבן, וויייל דאָס גיבט האבן דעם סטעמפל איז געווען א טויט־אורטייל. די פירמע אין וועלכער איך האָב געארבעט, האָט די געסטאפּא גיבט אַנערקענט אלס „קריגס־וויכטיקער בעטריב". דעריבער בין איך פסיכאלאגיש געווען גרייט צום אומקום, וען די רוצחים האָבן אַנגעהויבן שלעפן פון די שטובן די אלע, וועלכע האָבן נישט באקומען דאָס „גליקלעכע" סטעמפעלע. וען די דייטשן זענען געקומען צו אונדז א היים, איז געשען אועלכעס, וואָס מען קען באצייכענען אלס נס. נאָך א קורצן געשפּרעך מיט מיר אין דער דייטשער שפּראַך — האָבן זיי מיר איבערגעלאָזן אין דער היים. איך וייס נישט, צי איז זיי מיטאַמאָל א שאָד געווען א יונג מיידל, אדער ס'איז זיי געפעלן געוואָרן דער גוטער דייטש, וועלכן כ'האָב גערעדט — א פאקט איז, אז כ'בין גערעטעוועט. מיינע נאָענטע זענען געווען אויסער זיך פון גליק. די פרייד האָט אבער לאַנג נישט געדויערט.

די געשטאפּא האָט, א סברה, געהאט א פארדאכט, אז פשוטע דייטשע וועלנער קענען נאָך אמאָל ארויסווייזן רחמנות צו די אומגליקלעכע יידן, האָבן זיי געשיקט אין געטאָ יידישע פאליציאנטן, וועלכע האָבן באַדאַרפט די גאנצע יידישע באַפעלקערונג צונויפטרייבן אויפן אויסאָבוסן־פלאַץ. הגם מיין מוטער האָט זיך געבעטן ביי די פאליציאנטן (צווישן וועלכע, עס זענען אגב געווען גוטע באקאנטע פון פאר דער מלחמה), זיי זאלן מיך איבערלאָזן, האָט עס גארנישט געהאָלפן. זיי האָבן אונדז געטריבן צום פלאַץ, וווּ ביים אַרייננאנג האָט מען סאָרטירט די מיט די סטעמפלען און אָן זיי. די אָן די סטעמפלען האָט מען באפוילן צו קניען אין מיסן פלאַץ, לעבן דער געבוידע, וואָס האָט געדינט אלס וויאַרטע־זאל אויף די אויסאָבוסן און בעת דער אקופאציע — אלס ביוראָ פון דייטשן ארבעטס־אמט. אווי ווי איך האָב נישט געהאט דאָס סטעמפעלע, האָט מען מיך צוגענומען פון מיין מוטער און מאָן און מיט א זעץ פון דער קאָלבע געצווונגען צו קניען אויף די שטיינער („קעציש קעפ". מיט וועלכע ס'איז געווען אויסרוקירט דער אויסאָבוסן־פלאַץ). איך בין געווען לגמרי גלייכגילטיק. נישט געפילט קיין פחד, קיין האָפענונג, געוואָרט אויפן סוויט א רעזיגנירטע און פאסיווע.

אין צווישנצייט האט מיין מאן, ריזיקירנדיק מיטן לעבן, זיך אריינבאקומען אינעם ארבעטס־אמט און אנגעהויבן בעטן דעם פארוואלטער, ער זאל מיר העלפן, ער האט גוט געקענט מיין מאן, וועלכער האט געהאט ביי אים געארבעט אין דער ווינונג, און צוגעזאגט מיך אריינצומען פון טראנספארט. דער פארוואלטער איז צוגעקומען צו מיר און געהייסן צוגיין צום טיש וווּ עס זיצן די געשטאפּע און דארט זאגן, אז מיין מאן ארבעט אין א וויכטיקער אונטערנעמינג פאר די דייטשן און איך בעט מיך איבערלאָזן מיט אים. מיט הארץ־קלאפעניש בין איך צוזאמען מיט מיין מאן צוגעגאנגען צום טיש, וואס האט אין מיינע אויגן אויסגעזען ווי א לייבן־נארע. מיט א ציטערנדיק קול האב איך געבעטן מיך איבערלאָזן אין געטא. איין געשטאפּוויעץ האט געזומען מיין קארטע און נאכן איבערלייענען זי, געזאגט: „האסט דאך אן אנדערן נאמען ווי דיין מאן". איך האב אים אויפגעקלערט, אז אונדזער חתונה איז פארגעקומען ערשט נישט לאנג און כ'האב נישט געהאט קיין מעגלעכקייט צו ענדערן דעם פאמיליע־נאמען. דערביי האב איך ארויסגענומען די חתונה־צייגעניש. האט דער דייטש אירגעניש א זאג געטאן: „די צייגענים איז הייבט פרעפארירט געווארן". אויף דעם האט זיך אנגערופן פאלקמאן, דער פרעזעס פון יודענראט, וועלכער איז געשטאנען הינטערן דייטש: „איך האב דאס אונטערגעשריבן, ס'איז א ריכטיק צייגענים". איצט האט געהערשט א געשפאנטע שטילקייט — לעבן. אדער נישט לעבן... מיט אמאל האט אייגער פון די יידישע פאליציאנטן מיר גוטברודעריש א קלאפ געגעבן אין פלייצע און געזאגט: „איך בין דאך געווען אויף דיין חתונה" — און אין דעם מאמענט האט דער געשטאפּוויעץ ארויפגעקלאפט דעם סטעמפל אויף מיין ארבעטס־קארטע... אווי ארום איז מיין לעבן פארלענגערט געווארן, אדאנק עטלעכע ווערטער פון פאליציאנט. וועלכן כ'האב נישט געקענט און איז, פארשטייט זיך, בכלל נישט געווען אויף מיין, זייער טרויעריקער חתונה אין די באדינגונגען פון מלחמה.

ווען כ'האב אן איבערראשט און צעטומלטע ענדלעך זיך געפונען צוריק מיט מיין מוטער און מאן, בין איך געווען אן עדות פון געשענישן, וועלכע שטייגן אין אלץ איבר אוענדזערע באגריפן וועגן דאנטעס גיהנום. אלע באזיצערס פון די געסטעמפלטע קארטן, האבן די דייטשן באפוילן זיך אויסשטעלן אין זעקסטלעך און מארשירן ארום דעם פלאץ מיט די אויפגעהויבענע קארטן אין דער הייך. דערנאך האבן זיי ארויסגעשלעפט פון די רייען די פאטערס און מוטערס מיט קליינע קינדער פאר די הענט, ווי אויך אלטע לייט און דיקע. די דאזיקע סעלעקציע איז געווען אין גאנצן א צופעליקע. דער פלאץ איז געווען ארומגעשטעלט פון אלע זייטן מיט זשאנדארמעריע און ס. ס־אפטיילונגען, וועלכע האבן געהאלטן אנגעצילט זייער מאשין־געווער אויף די קרבנות.

פארצווייפלטע טאטע־מאמע האבן מיט אלע כוחות זיך באמיט צו באהאלטן די קינדערלעך, אנדערע האבן געפריווט דורכן הויכן פארקאן ארויסבאקומען זיך אין

דרויסן, אָדער דורך די עפענונגען אין דער פאַרצוימונג אַדרורכשטופן די קינדער. די רוצחים האבן תיכף געעפנט אַ פייער אויף די דאָזיקע יידן און די שטייגער זענען באַפאַרבט געוואָרן מיט בלוט. וועג מען האָט אונדז דורך א שמאָלן דורכגאנג צוריקגע־טריבן אין געטאָ, האבן די פאַרצוויפלטע טאַטעס, צי מאַמעס, וועלכע האָבן נאָר וואָס כאַרלוירן זייערע קינדער, געקלאָפט זיך דעם קאָפ אָן וואנט, געריסן זיך די האָר פון קאָפ. געשריגן פון וויטאָג און ווילדקייט. איצט האָב איך אָנגעהויבן באַגרייפן וואָס דאָס מיינט גיהנום...

דעם טאָג האָבן מיר באַשלאָסן אַנטלויפן פון געטאָ אויף אַרישע פאַפירן.

✶

אונדז איז געלונגען צו באַקומען א דיכטיק חתונה־צייכעניש פון א פויליש־פרוי. וועלכע האָט זיך געפונען אין אויסלאנד און אויסגעאַרבעט א ענוויעם פלאָן פון אַנטלויפן. ס'איז באַטיימט געוואָרן, אז צום ערשט פאָר איך אליין אוועק, כדי צוגרייטן אלץ פאַרן מאן און כיין מוטער. פון א פריינדלעכער פוילישער משפחה אין טאָרנע האָב איך באקומען א רעקאָמענדאַציע־בריוו צו א יונגער פוילישער פרוי אין וואַרשע, די טאָכטער פון געוועזענעם טאָרנער סטאָראָסטע, האלינא ליסאָווסקא. איר פאָטער איז דעמאָלט געווען אין לאָנדאָן און די מוטער האָט מען אַרעסטירט און פאַרשיקט קיין אוישוויץ.

סוף יולי 1942 בין איך צוגעשטאַנען צו א גרופע, וועלכע האָט ארויסמארשירט פון געטאָ צו דער ארבעט. אויפן וועג האָב איך אויסגענוצט די נישט־אויפמערקזאמקייט פונעם דייטשן זשאנדאַר און אנטלאָפן אין נאָענטסטן טויער, אראָפגענומען דעם אַרעם־באנד מיטן מגן־דוד, אוועקגעוואָרפן דעם ארבעטס־קאָמבינעזאָן און אוועק איז ביורא פון דער פירמע „בראָניקאָווסקי", וווּ כ'האָב פריער געארבעט. דער באשעפטיקטער דאָרט שאָפּער, קאושיק, אן ארנטלעכער און גוטער קריסט, האָט מיר פאַרגעלייגט זיין הילף אין צוזאמען מיט מיר אוועק אויף דער באן־סטאנציע. דאָס איז געווען א ביז גאָר גענפער־לעכע אונטערנעמונג, ווייל מען האָט מיך געקענט אין טאָרנע. בפרט נאָך, אז מיין מומע, די פרוי פרימערמאן, איז דערשאָסן געוואָרן אויפן גאָס פון א פוילישן פאַליציאַנט, וועג זי האָט געוואָלט זיך ראַטעווען און אַנטלאָפן פון געטאָ.

פון דעסטוועגן איז מיר געלונגען אַנצוקומען קיין וואַרשע און א דאנק האלינא ליסאָווסקא, וועלכע האָט מיר געהאָלפן דינגען א צימער, האָב איך זיך דאָרט איינגע־אַרדנט. מען דארף נישט פאַרגעסן, אז דאָס שווערסטע פראָבלעם אין יענע צייטן איז וואַרשע, איז טאָקע געווען די פראגע פון א ווינטונג, ווייל די פאַליאקן האָבן נישט געוואָלט אַריינענעמען צו זיך אין די דירות אומבאקאנטע מענטשן.

איך האָב געמאכט אַלע נייטיקע צוגרייטונגען, אז מיין מאן און מוטער זאָלן קומען קיין וואַרשע. מיט דער הילף פון ה' קושאק, שפילערס שותף, וועמענס פאברריק פון

וואליזן האָט זיך געפונען נישט וויַיט פון געטאָ, איז מיר געלונגען צו וויסן צו געבן מיינע נאָענטע דעם וואַרשעווער אדרעס. אין גיכן איז געקומען מיין מאַן, דערנאך האָבן מיר געבראַנגט צו אונדז די מאַמען. אין אנהייב האָבן מיר געלעבט אין זייער שווערע באַדינגונגען, אין הונגער און קעלט. בעת א שווערן ווינטער, אין א ציכער אן שריבן, וועלכע זענען ארויסגעפאַלן נאָך בעת דער באַמבאַרדירונג פון וואַרשע אין יאָר 1939. א דאנק אנאנסן אין דער צייטונג, האָבן מיר געפונען ארבעט. מיין מאן האט געאַרבעט אין דער פאַבריק „פיליפסווערקע" אויף דער וואַליע, איך — אין א קליינער, פריוואַטער דייטשער פירמע, וואָס האט זיך געפונען — אירגיע פון גורל! — אנטקעגן דער זשור־נאליסטן־שול, אין וועלכער כ'האב אזוי שטארק געוואלט לערנען פארן קריג, נאר מ'האט מיך נישט דארט אנגענומען צוליב מיין אפשטאם. איצט האבן אין דער שול זיך געפונען די מונדירן־מאַגאזינען פון דער ס. ס.

פאר מיין מוטער האָב איך געדונגען א צימער, ווייל צוליב זיכערקייט איז געווען געווונטשן, אז אין איין דירה זאלן נישט ווינען צו פיל מענטשן. צום באדויערן, האָט מיין מאַמע, וועלכע האָט אזוי מוטיק זיך געהאלטן אין טארנער געטא און דארט אנגע־פירט מיט א קיך פאר ארעמע און געווויסט ווי אזוי צו ראַנגלען זיך מיט אלע שווערקייטן פון יענער צייט — האָט זיך איצט אין גאנצן געבראכן צוליב די אפטע שאַנטאַזשן פון די פאַליאַקן־אויסווורפן, די א. ג. „שמאלצאוניקעס", וועלכע האָבן זי אפט אריינגעשלעפט אין א טויער און געדראָט מיט איבערגעבן די דייטשן, אויב זי וועט זיך נישט „אויסקויפן" ביי זיי פאר א סומע געלט, אדער צירונג. זיי פלעגן ביי איר צינעמען די עטלעכע זלאָטעס און דערביי געזאגט, אז זי מעג זיך פרייען וואס מען גיט איר נישט איבער דער גאַסטאפּא, וועלכע וועט זי „איבערארבעטן אויף זייך". צוליב די אפטע כסדרדיקע שאַנטאַזשן, האָט זי אפט געמוזט טוישן די דירה. ענדלעך האָט זי זיך איינגעאַרדנט ביי א משפחה פון באַן־אַרבעטער, אויף דער מוראַוואָסקע גאס. וואָס האָט געגרענעצט מיטן געטא. ווען אין געטא איז דעם 19טן אפריל אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד, האָבן די בעלי־הבתים איר פארגעלייגט צו קוקן ווי „מען מאַרדעט די יידעלעך"... פאר די באַן־ארבעטער איז דאס נעווען אַן אינטערעסאַנטער ספעקטאַקל, און מיין מוטער, כדי נישט ארויסרופן קיין פארדאַכט, האָט געמוזט צו אלעמען זיך צוקוקן און מיט אלע כוחות באהערשן דעם יאוש, וועלכער איז זי באפאלן. זי האָט יאַרן־לאַנג געליטן אויף גאלשטיינער, אבער געהאָט זיך דערפון אויסגעהיילט. איצט, אונטערן איינדרוק פון די שרעקלעכע רציחות אין פארברענען די געטא־איינווינער, האָט די באַנייטע קראַנקייט אנגענומען שארפע פארמען. זי האָט געליטן פון שרעקלעכע וויטאַגן און געשטאַרבן אין שפיטאָל, אויפן אפּראציע־טיש. מען האָט זי קובר געווען אויפן ברודנער בית־הקברות. אויסער מיר, האָבן איר באגלייט צו דער לעצטער רו מגר. פעלעק פערלבערג, וועלכער האָט זיך אויך אויסבאהאלטן אויף אריש פאפיר און טראגיש אומגעקומען שוין נאָך דער מלחמה.

אין אַ יאָר אַרום איז אויסגעבראַכן דער פּוילישער אויפשטאַנד, אונטער דער אַנ־
פירונג פון גענעראַל באַר־קאַמאַראָווסקי. אין משך פון דריי חדשים האָבן מיר זיך
געפונען אויף זשאַליבאָזש, באַמבארדירט פון די דייטשן פון דער לופט און פון דער
ערד. אין דעם שפיסאל פון די אויפשטענדלער אויף זשאַליבאָזש האָט געארבעט אַלס
כירורג דער טארנער דאקטאָר זיגמונט שיינפעלד, וועלכער לעבט איצט אין וואַרשע.
בעתן אויפשטאַנד זענען אומגעקומען יאָנקאָ און מאַקס שפּינדלער. נאָך דעם ווי די
דייטשן האָבן פארנומען זשאַליבאָזש, זענען מיר איבערגעפירט געוואָרן אינעם איבער־
גאַנגס־לאַגער אין פרושקאָוו. דערנאָך אין שטעטל קאָנסקיע, ווו ערשט מיט אַ האַלב יאָר
שפּעטער זענען מיר געווען פריי, צוליבן פאַרענדיקן די מלחמה.

הענא בארנשטיין־רוזם
(נתניה)

זכרונות וועגן ווידערשטאַנד אין טאַרנער געטאָ

אין טאַרנע האָבן מיר געווויינט אויף דער פאַלוואַרטשנע־גאַס, נישט ווייט פון
דער גרויסער שול — אַ ריזיקער מאסיוו מיט אַ גרויסער קאָפּול. איבער אַ האַלבן
יאָרהונדערט האָט מען זיך אנגעשטרענגט איבער איר אויפבוי. און דערפאר האָט
די שול נישט געלאָזט אַזוי שנעל זיך פארניכטן דורך די היטלעריסטישע צעשטערער.
אַ גאַנצן מעת־לעת האָבן אַנגעשיכורטע דייטשן, מיט דינאַמיט אויפגעריסן די שול.
ביז דער קאָפּול איז אַריינגעפאַלן אינמיטן די תורות מיט אַזא שטורעם און געוויש,
גלייך די וועלט וואלט צעשטערט געווארן. די דייטשן, פארשיכורטע מיטן נצחון איבערן
מקום קדוש, האָבן אויפן וועג אהיים געשאָסן אין די פענצטער פון יידישע היימען.
מיר זענען געזעסן צונויפגעקנויפלט, דערשראָקן פון דעם, וואס ס'איז געשען, נישט
וויסנדיק, אַז דאס וואס ס'וועט ווייטער פאַרקומען, וועט זיין נאָך שרעקלעכער.

אינגיכן האָט מען אונדז אריינגעטריבן אין געסאָ, וואס האָט אין אָנהויב,
ארומגענומען דעם גאַנצן יידישן קוואַרטאַל. עס האָט זיך פונאַנדערגעשפּילט אַן אמתדיק
גיהנום: כאפונגען, סעלעקציעס, אומשלאָג־פלאַץ, ליקווידאציעס, ארויספירונגען אין
די קרעמאַטאריעס. די יידישע באַפעלקערונג איז אויסגעגנדיקט געוואָרן בליץ־שנעל,
געוואָרן איינגעשרומפענער און לויט איר צאָל האָט מען כסדר צוגעשניטן די געטא.
כ'ווייל נישט דא איבערחזרן די בדרך כלל באַווסטע פאקטן פון דער גייסטיקער און
פיזישער פארניכטונג, וועלכע די ברוינע באנדיטן האָבן דורכגעפירט איבער דער

שוצלאָזער יידישער באַפעלקערונג. כ׳וועל אבער קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן דאָס בליד, וואס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין אונדזער שכנות. דאָס איז סאָרגעקומען אין געטאָ „פּאָד דעמבעם", בעת דער ערשטער ליקווידאַציע. צעווילדעוועטע דייטשע סאָלדאָטן זענען אַריין אין א דירה, וואָס האָט שוין פון לאנג פארלוירן דעם אויסזען פֿון א ווויננג פאָר מענטשן. דאָרט האָט מיט זיין פאַמיליע געווויינט לישע אונגער. די דייטשן האָבן אויף בלינד אַנגעהויבן שיסן, טויטנדיק זיין גאַנצע משפּחה. לישע, זעענדיק דאָס, האָט זיך אַוועקגעלייגט לעבן טויטן קערפּער פון זיין פרוי, בעטנדיק די רוצחים זיי זאָלן אויך אים דערשיסן. די דייטשן האבן געחווקט פונעם ליגנדיקן ייִד, געקאָפּעט אים און געשלאָגן ביז זיי האָבן אים דערשאָסן. דאָס דאָזיקע טראַגישע בילד האָט געזען מיין פאָטער גדליהו באַרנשטיין ז״ל.

געווען אין טאַרנע אָפּטע פאָלן פון אָפּענעם ווידערשטאַנד מצד געוודפּטע יידן. דער קירזשנער פאָבער, ביי וועמען די דייטשן האָבן געוואָלט צונעמען זיין קינד, האָט נישט געלאָזט דאָס טאָן און געשלאָגן, געראַפּעט און געקאָפּעט די געסטפּאָ־לייט. צום סוף האבן זיי אים אומגעוואלגערט אויף דער ערד, דערשאָסן אויף אים זיין קינד אָן אויך אים מיט די ביקסן־קאָלבעס דערהרגעט אויף א בעסטיאלישן אופן.

אויך דער 18־יאָריקער אלבאָן האָט זיך ווירדיק פאַרטיידיקט אין אַנבליק פון טויט. אויפן אומשלאָג־פלאַץ האָט ער נישט געוואָלט אנידערקניען אָן דערלאָנגט א זעץ דעם ס.ס.־מאָן, וואָס איז געשטאַנען לעבן אים. די דייטשן האָבן אים א לעבעדיקן צעריסן אויף שטיקער.

עס איז כדאי אויך אונטערצושטרייכן די העלדישע האלטונג פון עטלעכע פערציק יידן, ווען די האָבן זיך אויסבאהאלטן אין ראָטענבערגס בונקער. וועָן זיי זענען אנטדעקט געוואָרן, האָבן זיי געשאָסן צו די דייטשן, טויטנדיק עטלעכע פון זיי, זיי האבן העלדיש געקעמפט ביזן סוף פון זייער אומקום.

די ווידערשטאַנד־באַוועגונג האט ביי אונדז באַונדערס ארומגענומען די יוגנט, וועלכע האָט זיך אַנגעהויבן צו אָרגאַניזירן. מיט דער צייט איז געלונגען אָנצוקניפּן א קאָנטאַקט מיט דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג פון דער יידישער יוגנט אין קראָקע און מיט דער פּוילישער אונטערערדישער אַרגאַניזאַציע. פּאַרשטייט זיך, אז צוליב די לויפֿרנדיקע געפֿאָרן, פּאַרפּאַלגונגען, ליקווידאציעס און פּיניקונגען, איז דער קאָנטאַקט געווען א לויזער און אָפּט זיך איבערגעריסן. פונדעסטוועגן האָט אונדזער יוגנט מיט איבערמענטשלעכע כוחות אָרגאַניזירט די פּאַרטיידיקונג. דער זון פון שוחט (ליידער, געדענק איך נישט זיין נאָמען). איז סון געטאָ אריבער אויף דער אריישער זייט, כדי אָנבינדן א שטענדיקן קאָנטאַקט מיט דער קראָקעווער יידישער יוגנט און פּוילישן אונטערערד. די דייטשן האָבן אים אָנטדעקט און אַרעסטירט. אים איז אָבער געלונגען אָרויסצורייסן זיך פון זייערע הענט און אנטלויפן, שיסנדיק אויף די

פּאַרפּאַלגער. ער איז אַנגעקומען אין געטאָ און די רוצחים, נישט קאָנענדיק אים כּאָפּן. האבן געדראָט דעם געטאָ מיט אומברענגען טויזנט יידן, אויב דעם שוחסט זון וועט נישט ווערן אַרויסגעגעבן. כּדי נישט דערלאַזן צו אזא מאַסן־מאָרד, האָט דער בחור אליין זיך איבערגעגעבן אין די דייטשע הענט.

געווען אויך פיל ספּאַראַדישע און אַרגאַניזירטע פאַלן פון ווידערשטאַנד און זעלבסט־פּארטיידיקונג פון אונדזער מוטיקער יוגנט. אָבער ליידער זענען די נאָטיצן וועגן דעם פּאַרלוירן געגאַנגען בעת מיין אַנטלויפן פון טאַרנער געטאָ. איך ברענג דעריבער נאר די פאקטן, וואָס האבן זיך מיר אייגנעקריצט אין זכרון.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס אַלעמאָל פלעגט אן אנדערע גרופע צי יחידים פון די ווידערשטענדלער אריינפאלן אין די הענט פון געסטאַפּאָ, האָט אויפן שטח פּין טאַרנער געטאָ געווירקט א גרופע יוגנט פון השומר הצעיר. דאָס האָט זי אַרגאַניזירט דאָס אריבערגיין אויף יענער זייט גרענעץ — קיין אונגארן און טשעכאָסלאָוואקיי. די לעצטע ליקווידאַציע פין געטאָ האָט די דאָזיקע גרופע געטראָפן אומגעריכט און זיי האבן נישט באַווייזן אַנצוקניפן א קאָנטאקט מיט די פּאָקטאָרן, וועלכע האבן אַנגעפירט מיט דער אונטערערדישער באַוועגונג. צו דער דאָזיקער גרופע האָבן געהערט: ברודער, רעבהאָן, שיסלער, ביידע שוועסטער שיסלער, פרוי בריידע (פון דער היים גראָס), שטראוס און דער פאָפולערער שומר, באָקאַנט אונטערן פסעודאָנים „קובטשו" מיט זיין יינגערן ברודער. די געטאָ־מויערן וענען דעמאָלט געווען געדיכט אַרומגעשטעלט מיט באַוואָפנטע סאָלדאטן. אויף יעדע צען טריט איז געשטאַנען א באַוואָפנטער דייטש צי אוקראינער. דאָס האָט אבער לגמרי נישט אָפּגעשראָקן די שומרים פון דורכפירן דעם אַנגעצייכנטן פלאַן. מיט געווער אין האַנט זענען זיי ביינאכט אַנטלאָפן פון געטאָ. שווער זיך פאָרצושטעלן דעם פאַרנעם און העלדישקייט פון דעם אויפסטי. סיסנדיק, איז זיי געלונגען אַרויסצובאַקומען זיך אויסער די געטאָ־מויערן און אוועק אין דרום־טייל פון שטאָט, אין דער ריכטונג פון די טוכאָווער וועלדער. דאָ האָט זיי דערגרייכט אַן ס.ס.־גרופע, זיי אַרומגערינגלט און אויסגעמאָרדעט. בלויז דעם פאַרווונדעטן אין האַנט „קובטשו" און זיין ברודער איז געלונגען זיך אָפּצוראַטעווען. קיין אַנדערן וועג האָבן זיי נישט געהאט. זיי זענען צוריקגעקומען אין געטאָ, כּדי צום צווייטן מאָל פרווון דאָס מזל, וואָס איז זיי אויך געלונגן. לויט פאַראַנענע קלאַנגען לעבן זיי ביידע.

פּאַרשטייט זיך, אז דאָס זענען נישט געווען קיין ספּאַראַדישע פאלן. פיל פון אונדזער יוגנט האָט מיט געווער אין האַנט פּאַרטיידיקט דעם יידישן כבוד.

געוויסע פאַרמען פון ווידערשטאַנד האָבן אויך אַרויסגעוויזן די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, צונויפגעטריבענע אין געטאָ טאַרנע. כ'מוז דאָ דערמאָנען די 65־יאָריקע פרוי אסתר פליישער פון דאָמבראָוע נעבן טאַרנע. זי איז צווי מאָל אַנטלאָפן פונעם טראַנספּאָרט, וואָס האָט געפירט אין קרעמאַטאָריע. זי האָט זיך באַמיט אַנצוקניפן

א קאנטאקט מיט די פארטיזאנער פון די ארומיקע וועלדער. ליידער, איידער זי האט דאס דערגרייכט, איז זי פארכאפט געוואָרן דורך דער לעצטער ליקווידאציע פון געטא. זי איז באגאנגען זעלבסטמארד, אראפשלונגענדיק לומינאל, וואס איז פון פריער צוגעגרייט געווארן, כדי זי זאל נישט א לעבעדיקע ארויפאלן אין די הענט פון די היטלעריסטן.

זעענדיק, אז די היטלעריסטישע טייוואנים מארדן סיסטעמאטיש די יידישע באפעלקערונג, איינגעשלאסענע אין געטא. האב איך באשלאסן צו אנטלויפן, כדי ראטעווען זיך און מיינע עלטערן. א זונטיק אוונט, ערב דער דריטער אויסזידלונג. ווען די געסטאפא־לייט פלעגן זיך גוט אנשיכורן, האב איך ,דורכן אויסברעכן די פארצוימונג, זיך ארויסבאקומען פון געטא. דאס איז געווען א מאמענט פון איבערמענטשלעכער אנשטרענגונג און מי, וויל די אוקראינישע אויסווארפן, וועלכע האבן געהיטן דאס געטא, זענען ביים רחפן ייִדן געווען פיל פלייסיקער ווי די דייטשן גופא. מיר איז דאך געלונגען ארויסצוקריגן זיך פונעם אפגעשלאסענעם קוואַרטאל און געלאזט זיך לויפן אין דער ריכטונג פון דער וואסער־לייטונג ביים דארף קזשיזש אין ווי געפירט מיטן אינסטינקט, בין איך אריין צו דעם פויער, וועלכער האט אמאל געהאט געארבעט בייַ מיינע עלטערן. ער האט געהאט אַ בונקער, וווּ עס איז שוין געווען אויסבאהאלטן די פאמיליע שמוקלער (5 פערזאן). דער פויער האט מיר געגעבן א דאך איבערן קאפ און מיר איז געלונגען אים איבערצורעדן ער זאל אנקניפן א קאנטאקט מיט מיינע עלטערן, כדי זיי ארויסצונעמען פון געטא. גליקלעכערווייזע האט ער גראד דעמאלט געהאט ארבעט אויפן שטח פון געטא, צופירנדיק מיט זיין וואגן געווייסע מאטעריאלן. מיט אן אויסערגעווינלעך שפיצל איז אים געלונגען ארויסצופירן פון געטא מיינע עלטערן. דעמאלט זענען מיר אבט מענטשן געווען אין אן ענגן בונקער, וווּ מ׳האט זיך אויסבאהאלטן אין משך פון 27 חדשים. דער בונקער איז געווען אזוי געבויט, אז מיר האבן נישט געקאנט שטיין, נאר ליגן, אדער זיצן. די באהעלטעניש האט זיך געפונען אויף א בוידעם, ס׳איז געווען פינצטער, נאם און אויסערגעווינלעך קאלט. ברויט, נאך 12 שעה, פלעגט אינגאנצן פארשימלט ווערן. נאר בעת אַ רעגן אדער שטורעם, האבן מיר זיך געקאנט דערלויבן א וואַרט ארויסצורעדן, און דאס אויך שטילערהייט. דער האלדז, נאך לאנגע וואכן שווייגן, פלעג אנהויבן שטארק ווייַ טאן, וועז מען האט געעפנט דאס מויל אַ וואַרט ארויסצורעדן. מ׳האט געלעבט אין שטענדיקן פחד, וויל אין יענער געגענט פלעגן פארקומען אפטע זוכונגען און דאס געשפענסט פון טויט פלעג אונדז שטענדיק שטיין פאר די אויגן, שוירערלעך איז געווען דער מאמענט, וועז איינער פון אונדזערע מיטווויינער, אַ יונגער מאן, האט אין אַ פינצטערער נאכט פארלאזט דעם בונקער און מער זיך נישט צוריקגעקערט. מיט יעדן טאג זיין אין בונקער, וענען מיר ענלעך געוואָרן צו משוגענע מענטשן. מיר זענען געווען זיכער, אז דער געכאפטער יונגערמאן וועט אויסגעבן אונדזער באהעלטעניש. צום סוף האב איך באשלאסן צו

פֿאַרלאַזן דעם בונקער. האַבנדיק אין מיין רשות „אַרישע" פאַפּירן, ביי דער אַרבעט פון גראַבן גריבער, בין איך דערקענט געוואָרן דורך מיינע אַ פּוילישע שול־חברטע. כ'האָב דעמאָלט איבערגעלעבט מינוטן פון טויט־שרעק: וועט ווייסט צי זי וועט מיך נישט אויסגעבן? דאָס איז נישט געשען. מיר איז געלונגען צוריקצוקומען אינעם בונקער, ווו כ'בין שוין געווען אויסבאַהאַלטן ביז דער באפרייאונג.

מיר זענען געווען די ערשטע יידן, וואָס האָבן זיך באַוויזן אויף די גאַסן פון באפרייטן טאַרנע. די פאַלאַקן האָבן אויף אונדז געקוקט ווי אויף בייזע ווונדער. מיר גופא, בארויסטע און איבעראַשטע פונעם טאָג־ליכט און דער מעגלעכקייט פון פרייען באַוועגן זיך, האָבן נאָר אַלץ נישט געגלויבט. אַז מיר לעבן, אַז מיר זענען פריי, אַז מ'האָט אויפגעהערט צו זיין פארפאָלגטע הינט. אין משך פון אַ לאַנגער צייט האָבן מיר נישט געקאָנט פון זיך אַראָפּווארפן די געשפענסטיקע איבערלעבונגען און קאָשמאַרן פון דער נישט־וויייטער פארגאַנגענהייט.

יעקב קעסער*

ווי אַזוי מירים קאָרן איז העלדיש אומגעקומען

אין איינעם פון מיינע רעפֿאַרטאַושן האָב איך געשילדערט דאָס געשעעניש. וויאַזוי די קאָליטער 28־יאָריקער פרוי חנה אראַנאָוויטש־ראָקמאַן, וועלכע איז פאָליטיש־געזעלשאפטלעך דערצויגן געוואָרן אינעם פאַר־מלחמהדיקן פוילישן „השומר־הצעיר", האָט בעת דער נאַצישער אקופּאַציע פון פוילן, עפּנטלעך געפאָטשט אַ דייטשן אָפיציר און זיך איז דערפאר אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט איר קינד.

חנה אראַנאָוויטש־ראָקמאַן פון קאָליש (פוילן) איז אָבער נישט געווען די אייניקע יידישע פרוי, וואָס האָט אזוי מוטיק געהאַנדלט. ס'האָבן זיך יעדנפאַלס געפונען אין פוילן נאָך יידישע פרויען, וועלכע האָבן זיך דערהויבן צו דער מדרגה פון אמתער העלדישקייט און מפקיד געווען זייער יונג לעבן, כדי צו ראַטעווען דעם כבוד פון זייער פאָלק. איינער אוא שטילער העלדין — אן אקטיוטע חברטע פון לינקע פועלי־ציון — איז געווידמעט דער היינטיקער רעפֿאַרטאַזש, וואָס איז נישט חלילה קיין „צוגעפאַסטע מעשה", נאָר אַן אמתע געשעעניש, וואָס באַזירט זיך אויף אַ פאַקטישן פארלויף.

איבערגענעבן האָט עס מיר בשעתו אן אויגן־עדות, וואָס געפינט זיך איצט אין די פאראייניקטע שטאַטן פון צפון־אמעריקע. כדי די געשיכטע צו קאָנטראָלירן, האָב איך

---

* פאַרוינסטפולער פועלי־ציוניסטישער עסקן, איינער פון די גרינדער פון דער פועלי־ציון כאַוועגונג אין גאַליציע, נפטר געוואָרן אין ישראל אין יאָר 1951.

זיך וועגן דעם אַנגעפרעגט בײַם ברודער פון דער דאָזיקער העלדין, וואָס געפינט זיך איצט אין שוועדן, און זיין שריפטלעכער ענטפער, וואָס שטיצט זיך אויף אַ גרינטלעכער אויספֿאָרשונג פונעם גאַנצן ענין, שטימט אין פּוילע הונדערט פּראָצענט מיט דער שילדערונג פונעם אויבנדערמאָנטן אויגן־עדות. אזוי, אַז ס'בלייבט נישט איבער קיין שום ספֿק, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַן אמתער געשעעניש, און אַז די פערזאָן, וועגן וועלכער עס ווערט דאָ וויטער דערציילט, פֿאַרדינט אַן ערן־אָרט צווישן דער גאַלעריע פון אומבאַקאַנטע העלדינס, וועלכע האָבן מוטיק און דרייסט אויסגעפֿירט הערואישע טאַטן.

עס האַנדלט זיך דאָ וועגן דער חברטע מרים קאָרן פון טאַרנאָוו — די פרוי פונעם פּוילעי־ציוניסטישן ראָטמאַן אינעם טאַרנאָווער שטאָט־ראָט דוד לענקאָוויטש, וועלכער איז אין 1943 דורך די דייטשן דערמאָרדעט געוואָרן אין ראָוא־רוסקא (מיטל־גאַליציע). מרים, אַרער ווי מ'האָט זי געקרופן אין די פּאַרטיי־קרייזן פון מערב־גאַליציע, די חברטע מאַניע, האָט איר פֿאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכע דערציאונג געקראָגן אין דער פּועלי־ציוניסטישער „יוגנט"־אַרגאַניזאַציע פון ניי־סאַנץ, ווו זי איז געבוירן געוואָרן און אויסגעוואַקסן אין אַ חסידיש־באַלעבאַטישער פאַמיליע. מרים איז אכער פרי אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין די בילדונגס־קרייזלעך פון דער פּועלי־ציון־„יוגנט" און אונטער דער השפּעה פונעם דעמאָלט נאָך־יונגן ענטוזיאַסט עמנואל רינגעלבלום, — וועלכער איז שפּעטער, אינעם וואַרשעווער געטאָ אויסגעוואַקסן צו א ממש לעגענדאַרער פערזענלעכקייט — איז מאניע קאָרן בשעתה געוואָרן איינע פון די אַקטיווסטע טוערינס, צוערשט אין דער „יוגנט" און דערנאָך אין דער פּועלי־ציון־אַרגאַניזאַציע פון ניי־סאַנץ.

שפּעטער האָט זי זיך פֿאַרבונדן מיטן חבר דוד לענקאָוויטש פון טאַרנאָוו, און זי איז גיך געוואָרן דער ליבלינג פון דער טאַרנאָווער ייִדישער ארבעטערשאַפֿט, סיי פֿאַר איר אומדערמידלעכער טעטיקייט אויפן געביט פון ארגאניזירן די אַרבעטערינס אין דער דאָזיקער פראָפעסיאָנעלער אַרגאַניזאַציע און סיי פֿאַר איר קולטור־דערציִעריישער טעטיקייט צווישן דער יוגנט.

אין די ערשטע טעג פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע — אין סעפּטעמבער 1939 — נאָכדעם ווי איר מאַן, דער ח' מגר' דוד לענקאָוויטש האָט זיך אַדורכגעשמוגלט קיין מזרח־גאַליציע, ווו עס איז שוין געווען אוועקגעשטעלט די סאָוויעטישע מאַכט — איז חברטע מרים געבליבן אין טאַרנאָוו מיט זייער אייניק קינד, און זי האָט באשלאָסן מיט אירע אייגענע כוחות צו שיצן און צו דערציען דאָס קינד ביז די דייטשן וועלן אַרויסגעטריבן ווערן פון פוילן און איר מאן וועט צוריק אהיים־קומען.

אזוי האָט זיך מרים קאָרן־לענקאָוויטש געמאטערט אונטער דער דייטשער הערשאפט אין דער טאַרנאָווער געטאָ ביזן סוף פון 1943. דאָרטן האָבן די דייטשן דאָס געטאָ גלאָזט לענגער עקזיסטירן ווי אין א סך אנדערע שטעט, וויל א היפשער טייל פון דער

יידישער באפעלקערונג איז דאָרט באַטראַכט געוואָרן פאַר „אַרבעטס־פעאיקע". און האָט געשקאַלפט אין די פאַבריקן פון דער באַקלייד־אינדוסטריע.

סוף 1943, ווען די דייטשן זענען צוגעטראָפן אויך דאָס טאַרנאָווער געטאָ צו „ליקווידירן", האָט מרים קאָרן זיך באַזאָרגט מיט אן אריש דאָקומענט און אין א טונקעלן פארנאכט, ווען א גרופע יידישע ארבעטער זענען פון דרויסן צוריקגעקומען אין געטא אַריין, האָט זי געזיקט אויסגענוצט די געלעגנהייט און אין, צוואמען מיט איר קינד אריוס פונעם געטא־טויער.

דאָס אַרויסגעבענען זיך פונעם געטאָ צוואמען מיטן קינד איז איר געלונגען — אַבער דאָס האָט באמערקט אן אויסוווּרף פון דער יידישער געטא־פּאָליציי, און אָט דער דאָזיקער כנוול האָט זי תיכף, אויפן אָרט, פארמסרט פארן דייטשן אָפיציר. ד'ער נאצי־אָפיציר האָט זי נאָכגעיאָגט, און נאך איידער זי האָט ציים געהאט צו פארשווינדן אין א זייטיקן גאסל, האָט ער זי געכאפט. דער דייטשער אָפיציר האָט קודם־כל אויסגעפּאָרש וועד זי איז און פעסטשטעלנדיק, אז זי איז פון צווישן די „ארבעטספעאיקע" האָט ער געפּסקנט, אז זי קען צוריקגיין אין געטאָ אַריין אָן א שטראָף, נאָר דאָס קינד מוז זי אים אָפגעבן, ווייל קינדער ברענגען נישט קיין נוצן דער דייטשער ארמיי...

מרים קאָרן האָט אַבער נישט געוואָלט אויסליפערן איר קינד צו די דייטשע מערדער, און אויך וויסנדיק זייער גוט, אז סיי־ווי־סיי וועט פריער אדער שפעטער זיין איר גורל — אומקום, אויב זי קערט זיך אום אין געטאָ אַריין — האָט זי כהרף־עין באשלאָסן דאָס קינד באין־אופן נישט אויסצוליפערן דעם דייטשן אָפיציר.

און ווען דער דייטש האָט דווקא געוואָלט פון איר אַרויסרייסן איר קינד מיט כוח — האָט מרים קאָרן, אין דער קעגנווארט פון דער גרופע יידישע אַרבעטער, וועלכע זענען דערווייל ביים טויער פאַרהאַלטן געוואָרן, צוערשט אָנגעשפּיגן דעם מסור — דעם יידישן פּאָליציאנט — אין זיין פּראַוואָקאַטאָרישן פרצוף אריין, און באלד דערויף דעם דייטשן אָפיציר, וועלכער האָט ביי איר אַרויסגעריסן דאָס קינד פון אירע הענט, עפּנטלעך אויסגעפּאָטשט...

דער דייטשער אָפיציר האָט אַרויסגעכאפט זיין רעוואָלווער און אויפן אָרט מרימען דערשאָסן. זי האָט נאָך באויזן אויסצורופן א קללה פאַר איר מערדער און דערביי אויסגעהויכט איר העלדישע נשמה. דערנאָך ערשט האָט דער צעווילדעוועטער דייטשער אָפיציר געכאפט דאָס קינד און מיט ווילדער רציחה געקלאפט מיטן קינדערישן קעפל אָן דער דערנעבנדיקער געטא־מויער, ביז ער האָט עס אויך אוא בעסטיאָלישן אופן דערמאָרדעט.

דאָס איז אים אַבער „געלונגען" צו טאָן ערשט נאָכן טויט פונעם קינדס העלדיקער מוטער, וועלכע האָט פאַרן פריי, אז זי זאָל אַליין נישט צוזען דעם טויט פון איר אומשולדיק קינד, באצאָלט מיט איר אייגענעם לעבן.

אט אזוי איז העלדיש אומגעקומען די חברטע מריט קאַרן־לענקאָוויטש פון טאַרנאָיז, וועלכע וועט אַלעמאָל בלייבן אין זכרון פון די אלע וואס האבן זי געקענט און פאַר יענע וואס האבן זי נישט געקענט פערזונלעך, וועט איר אַנדענק עקזיסטירן ווי א מוסטער פון מוט און העלדישקייט.

לילא ווידער־ראָזענבערג
ישראל

לילא ווידער־ראָזענבערג

זכרונות פון יענע שרעקלעכע צייטן

סעפטעמבער 1939 איז פאַר מיר געווען דער סוף פון א גליקלעכער און זארגלאָזער קינדהייט און דער אַנהייב פון א גיהנום זינט דער אקופאציע פון די היטלעריסטישע רוצחים. יענעם חודש, ווי נאָר די וועלט־מלחמה האבן פארנומען טאָרנע, הייבן זיך באַלד אָן רדיפות קעגן יידן: פאַליציייאישע שעה, דאס אַבליגאַטאָרישע טראָגן אָן אַרעמבאַנד מיטן מגן־דוד, דאס פאַרמאַכן די שולן פאַר יידישע קינדער. איך, רוסקע וויס און איר קוזין, לערנען זיך פריוואַט, ביי דער לערערין מילא טירקעל. אויסער דעם לערן איך זיך ענגליש.

דעם 3טן מאַי 1940 אַרעסטירט די געשטאַפּאָ מיין פאָטער, ד״ר שמיל ווידער ז״ל. און אין דעצעמבער 1940, באַקומען מיר אַ טעלעגראַם פון אוישוויץ, אז מיין פאָטער איז דאָרט געשטאָרבן. כדי פארגרעסערן אונדזערע ליידן, רופט די געסטאַפּאָ אַרויס מיין מוטער, כדי כלומרשט איר איבערגעבן פרטים פון איר מאַנס טויט. אין דער אמתן האבן זיי געוואלט חוזקן פון איר פאַרצווייפלונג און איבערלעבונג און דערביי נישט געקאָרגט איר קיין קלעפ. די דייטשן פאַרגעסן נישט פון צייט צו צייט איבערשיקן אונדז אלע

מאל מיין פאַטערס זאכן: זיין אַנטאַן, פאַסט־מאַרקעס, געלט, און צום סוף — א פושקע מיטן אָט פונעם טאַטן ז״ל, וועלכע מיר האָבן קובר געווען אויפן כית־עלמין אין טאַרנע.

מיט דער צייט ווערט געפערלעך און ריזיקאַליש דאָס באוויזן זיך פון א ייד אויף די טאַרנער גאַסן. די דייטשן שלאָגן, פייניקן, כאַפן צו דער אַרבעט, שניידן בערד. די קינדער זענען זייער אומעטיק, זיי טרעפן זיך אין ווינונגען, מען באַמיט זיך וואָס ווייניקער זיין אין גאַס.

אין יאָר 1941 הייבן זיך אָן די ערשטע דערשיסונגען פון מענטשן. קודם כל די, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פון די מזרח־געביטן, פאַרנומענע דורך די רוסן, בעת יענע דער־כייסונגען, זענען צווישן אַנדערע אומגעקומען: ד״ר יאַנעק ריסטער, אַטאַ ווייס, ד״ר ווילעק האַלענדער. גייענדיק צו די לעקציעס, האָב איך צו מיין גרויסער פאַרצווייפלונג נעזען ליגן אויפן גאַס דערשאָסענע יידן. אַבער דאָס ערגסטע קומט ערשט אין יוני 1942 — די ערשטע אויסזידלונג. מיר ווייסן נאָך נישט, אז אויסזידלונג מיינט אומקום. דערפאַר באַמיט זיך יעדער צו שטעלן זיך אויפן מאַרק־פלאַץ, ווו ס׳איז דער זאַמל־פונקט. פון אונדזער דירה אויף טאַרגאָווע 3, זענען מיר די דייטשן, וועלכע שורייען, וידלען. שיסן און שלאָגן בייַם טרייבן אלטע לייט און קינדער אין די לאַסט־אויטאָס. פון רינעק הערן מיר כסדר שאָסן. די אקציע האָב איך מיט מיין מאַמען בשלום אדורכגעמאַכט, וויל מיר האָבן געהאט א פאַפירל פאַרזען מיטן סטעמפל פון דער זיכערהייט־פאַליציי.

עטלעכע וואָכן נאָך דער ערשטער אויסזידלונג, ווערן אלע פאַרשפאַרט אין געטא. מיר דערוויסן זיך אויך ווען די טויט־לאַגערן. די קינדער רעאַגירן אויף דעם פאַרשידנ־ארטיק. איניקע האַלטן, אַז זיי וועלן נישט איבערלעבן די מלחמה, אַנדערע ווידער, צווישן זיי — אויך איך. זענען בייַ דער מיינונג, אז מיר וועלן זיך אַפראַסטורן.

אין געטא באַקום איך אָן אַרבעט אין דער טשאַקי־שול: סאַרטירן אַרן דעזינפעקצירן דאָס אַנטאָן פון די דעפאַרטירטע יידן. מיין מוטער אַרבעט ביי רישען און כ׳בין קיין מאָל נישט זיכער, צי נאָכן אומקערן זיך פון דער אַרבעט, וועלן מיר בייזע זיך נאָך טרעפן. און די דייטשן שיסן דערווייל אויף יידן אין געטא — אָן א סיבה, אָן אָן אויסוואָל. מיין מוטער אַרן איך באַשליסן אויסארבעטן זיך פאַלשע דאָקומענטן אַרן אַנטלויפן פון געטא. נאָר מיר לייגן דאָס אָפ פון טאָג צו טאָג. ערשט נאָך דעם ווי ס׳איז אונדז גע־לונגען אַרויסצודרייען זיך פון דער צווייטער אקציע, פאַרלאָזן מיר דאָס געטא אין סעפ־טעמבער 1942. די ערשטע נאכט נעכטיקן מיר אין זשענדזשינער וואַלד, דערנאָך לאָזט מען זיך צו פוס קיין טשאַרנע און פון דאָרט, מיטן באַן, קיין לעמבערג. עס ווילט זיך גלייבן, אַז אין א גרעסערער שטאָט וועט לייכטער זיין זיך אויסצוכאַהאלטן. אויסער דעם לעבט מען מיט דער האָפענונג, אַז לעמבערג וועט נקרוב באַפרייט ווערן דורך די רוסן. מיר נעכטיקן איבער אין א פריוואַטער אכסניה, וואָס האָט זיך דערנאָך ארויסגע־וויזן צו זיין א פולאַפקע סאר יידן, ווי נאָר מיר האָבן זיך צוגעלייגט, איז געקומען

געסאפּאַ מיט אוקראַאיניש פּאָליציאַנטן. מען הייבט אָן קאַנטראָלירן די דאָקומענטן. מיין מוטער זאָגט שטיל: „מאַך דעם אָנשטעל, אַז דו שלאָפסט, וויין זיי נאָר דיין פּנים". דאָס מאָל האָט מיין „אַרישער אויסזען" מיך גערעטעוועט.

צומאָרגנס האָבן מיר צופּעליק געפונען אַ צימער אויף דער סאָפיעהאַ גאַס. דעם אייגנטימער האָב איך צוגעטראָכט אָן אויסרייד, אַז איך באַהאלט זיך אויס פּאָרן כאָפן און אַריינשיקן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד, דעריבער דאַרף ער אונדז נישט איינמעלדן. אין דער דירה האָבן מיר זיך אויפּגעהאַלטן נאָר דריי טעג אין וואָר, די אַנדערע טעג זענען מיר געפאָרן אין די דערפער, געקויפט מילכווארג. פאַרקויפט אין שטאָט — און פון דעם געלעבט. מיר האָבן זיך באַמיט צו פאָרן ביי נאַכט, ווייל אין די באַנען איז פאַרהעלטנישמעסיק געווען זיכערער. אין נאָוועמבער 1942 האָבן מיר פון טאָרנער גאַסאַ געבראַכט אונדזערע צוויי קוזינעס: גיזשא און טאַשע וואַסערלאָוף ז"ל (פון קראַקע). מיר האָבן זיי געוואָלט ראַטעווען. בין איך מיט זיי געבליבן אין לעמבערג, בעת מיין מוטער איז ווייטער ארומגעפאָרן אין די דערפער. אין עטלעכע וואָכן ארום, בעת מ'זן מאַמע איז נישט געווען, זענען אין אונדזער דירה אַריין שאַנטאַזשיסטן, וועלכע האָבן זיך אַנגענומען אלס „קריפּא"־פונקציאָנארן. מיר האָבן זיך ביי זיי אויסגעקויפט מיט די זיגערלעך, וועלכע מיר האָבן אראָפגענומען פון די הענט.

צומאָרגנס זענען מיר אוועק קיין פּשעמישל, איבערלאָזנדיק דער מוטער מיינער אַ צעטל, אַז מיר פאָרן צו דער באַקאַנטער. איידעלער פּוילישער פּרוי, יוזעפּינא לומבע. זי האָט אונדז טאַקע אויפגענומען מיט טרערן אין די אויגן און אויסבאַהאלטן גאַנצע דריי וואָכן. צו דער זעלבער צייט איז מיין מאַמע אוים מורא פאַר די דייטשן געשפּרונגען פון צוג אויף דער טראַסע לעמבערג־פּשעמישל. אין אַ באַווסטלאָזן צושטאַנד האָט מען זי געבראַכט אין שפּיטאָל אין... פּשעמישל.

מיינע צוויי קוזינעס האָבן געמוזט פאַרלאָזן די דירה פון דער גוטער קריסטין און זיך אומקערן אין געטא. ווו זיי זענען אומגעקומען. מיך האָט פרוי לומבע נעלאָזן ביי זיך, כל זמן מיין מוטער איז געלעגן אין שפּיטאָל. נאָר דאָס האָט זיך געצויגן וואָכן. ווייל דאָקטוירים האָבן פעסטגעשטעלט, אַז צוליבן אימגליקלעכן שפּרונג האָט די קראַנקע באַקומען טובערקולאָז אין די בייניער און וואָר ווייסט צי זי וועט נאָך אמאל קענען גיין. איך האָב מיין מוטער אוועקגעפּירט קיין לעמבערג, צום בארימטן ספּעציאליסט פּראָפ' גרוצא, וועלכער האָט אין זיין קליניק איר ענגומען היילן און אַנגעטאָן גיפּס־באַנדאַזשן.

אין לעמבערג האָב איך געדונגען אַ סוטערינע־ווויונג אויף דער קורקאָווע־גאַס. אין יאָר 1942, בעת אַן אַבלאָוע אין גאַס, האָט מען מיך געכאַפט און פּארשיקט אויף צוואַנג־ארבעט קיין דייטשלאַנד. איך בין געוואָרן פאַרצווייפלט, ווייל מיין מוטער האָט נאָך נישט געקענט גיין און כ'האָב אויך מורא געהאַט, אַז ביי אַ געוויערער אונטערזוכונג פון מיין פאַלשער קענקארטע, וועלן זיי אַנטדעקן אַז איך בין אַ יידיש קינד. דערנאָך האָט זיך

אַרויסגעווינען, אז דאָס פּאַרשיקן קיין דייטשלאַנד האָט מיך גראָד גערַאטעוועט. דאָקעגן מיין מוטער, געבליבן גאַנץ אליין, האָט אין גיפס אַנגעהויבן גיין כדי צו פאַרדינען אויף חיונה.

אין דייטשלאַנד האָב איך א סך און פּארשידנס אַדורכגעמאכט. אין האלל, אין דעם איבערגאַנגס־לאַגער, האָב איך זיך באַקענט מיט יאנינא רוזשיצקא, אויך א יידיש מיידל. מיר האבן זיך שטאַרק באַפרײַנדעט, אַבער קיין מאל נישט דערמאַנט אונדזער אַפשטאַמונג. נאָך עטלעכע וואָכן האָט מען אונדז צעטיילט. זי האָט מען איבערגעשיקט קיין זאַלצ־וועדעל, אין מיר, א דאנק דער הילף פון אן אומבאַקאַנטן דייטש — אין דער געווער־פאַבריק „סטאַר עם קאמפ.", אין סטאַלבערג־טיראַטהאל, אלס איבערועצערין פון דייטש אויף רוסיש און פראַנצויזיש. ווען ס'האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, אז איך קאָן נישט קיין איינע פון די שפּראַכן, איז מיר א דאַנק דער הילף פון אַן איבערועצער פון דייטש גע־לונגען צו באַקומען אַרבעט אין דער בוכהאַלטעריע־ביורא. שפּעטער האָט מען מיר פאַר־געלייגט צו פאַרשרייבן זיך אויף דער רשימה פון פאַלקס־דייטשן, וואָס וואָלם מיר דער־מעגלעכט צו אַרבעטן ווייטער אויף דעם פאַסטן. איך האָב אָפּגעזאָגט און דערפאַר בין איך איבערגעפירט געוואָרן אויף אַרבעט אין א באַן־דעפּאָראַן און שפּעטער ביי א לאַנד־ווירט. באַפרייט בין איך געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי, אין אפריל 1945.

בעלזשעץ — דאָס אומקום-אָרט פון די טאָרנער יידן

יעזשי בערגמאַן

די היטלעריסטישע טויט־לאגערן זענען אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט איינע פון די סאמע פינצטערע און שענדלעכע בלעטער. כדי געבן אַן אויסדרוק דער דאזיקער אָרגיע פון בעסטיאַליש־קייט און פולקאמער וואַרווילדונג, האָט דער נירנבערג־ער טריבונאַל, וועלכער האָט געמשפט די מלחמה־פֿאַרברעכער, געמוזט באַרייכערן די מענטשלעכע שפּראַך מיט נאָך איין וואָרט, וואס אַנטהאלט אין זיך גרויל, ווייטיק און צאָרן: מענטשן־מאָרד!

די ווייטערדיקע שילדערונג איז געווידמעט בלויז איינעם אוא ארט. אַן איינצלנעם פונקט פון דער געדיכטער און גרויסער טויט־מאַפּע — די מאַפּע פון מאַסן־מארד פון אומשולדיקע מענטשן. דער דאזיקער קליינער פונקט איז דער מאַסן־קבר פון זעקס הונדערט טויזנט מענטשלעכע באשעפענישן, דאס איז דער בית־עולם פון זעקס הונדערט טויזנט יידן פון פוילן, רוסלאַנד און טשעכאָסלאָוואקיי.

דאָ, אין בעלזשעץ, איז אויך דאס אומקום־אָרט פֿין טויזנטער יידן פון טאָרנע.

דאָס דאָזיקע קליינע שטעטל אויף די דרום־מזרחדיקע ראַנדן פון לובלינער וואיע־ווודסטוע, 8 קילאמעטער פון טאמאשאָוו־לובעלסקי, איז אין די יאָרן פון דער היטלע־ריסטישער אָקופּאַציע, טרויעריק באַרימט געוואָרן, וועג ס׳איז אין אנהייב 1942, אויפ־געשטעלט געוואָרן איינער פון די גרעסטע טויט־לאגערן, וועלכער האָט געהאַט איין־און־איינציקע אויפגאבע: אומברענגען יידן.

שוין אין מערץ יענעם יאָר האָבן אַנגעהויבן אָנקומען די ערשטע טראַנספּאָרטן אויף א ספעציעלער, זייטיקער באַן־ליניע. אין יעדן וואַגאָן האָט מען אַריינגעשטופט 150 פערזאָן. דער לאגער איז געווען שטאַרק אַרומגעצוימט און באוואכט, אז קיינער פון דרויסן זאָל נישט זען אָדער קענען אריין קומען אינעווייניק.

ביי דער באַן־ליניע איז געשטאַנען א בארַאק, וווּ די קרבנות האָבן זיך באַדאַרפט אויסטאָן. איבער אייך פענצטערל אין דעם בארַאק איז געהאַנגען אַן אויפשריפט: „קאָשטאָוונאָשטשי" (קאָסטבאַרקייטן, אָדער צירונג). אין דעם בארַאק האָט זיך אויך געפונען א זאָל מיט 100 בענקלעך און אַן אויפשריפט „פריזירער".

נאכן אויסטאן זיך, האָט מען די קרבנות געטריבן אין אַן אייגנאַרטיקן קאַרידאָר — א דורכגאַנג, אָפּגעצוימט פון ביידע זייטן מיט שטעכלדראָט, א 150 מעטער די לענג, וועלכער האט געפירט אין דער „לאושניא אי אינהאלאסאריום" (באָד און דעזינפעקציע), ווו עס האבן אינפאָרמירט די אויפשריפטן אויף דער פארצוימונג. צוגעקומען איז מען צו א געבויד, וואס האָט מיט איר אויסערלעכן אויסזען דערמאָנט א באָד. פון ביידע זייטן זענען געוואקסן בלומען און פארשידענע קוסטן. אויפן דאך — א שילד מיט אן אייסגעמאלענעם מגן דוד מיט אַן אויפשריפט: „פונדאציא האקענהאלטא" („האקענהאלטס פונדאציע"). האקענהאלט. דער אונטערשאָרירער פון ס. ס., האָט באזיגט די דיזל־מאטאָרן, וועלכע האבן אויסגעארבעט דעם גאז צו טויטן די יידן אין די קאמערן. די אויפשריפט איז בלויז געווען א ציניש איראָניע איבער די קרבנות.

אויף דעם אָרט טאָקע, אין דער גרויסער פאָבריק פון טויט, וועלכע איז באשטאָנען פין עטלעכע באשיידענע געביידעס, איז דעם 11טן יוני 1942, אין די שפעטע נאכט־שעהן, אדער באָגינען דעם 12טן יוני, אָנגעקומען דער טראנספאָרט פון 8.000 טאָרנער יידן.

און אזוי, ווי ביי אלע אַנדערע טראַנספארטן ,קאָן מען זיך פאָרשטעלן דעם לצון וועג זייערן:

נאך א לאַנגדויערנדיקער רייזע אין וואָגאָנען, באשטימטע אויף איבערצופירן בהמות, איז דער טראַנספּאָרט, באוואכט פון דייטשן און „גראנאטענע" (פוילישע) פאָליציאַנטן, אָנגעקומען אויף דער באן־סטאציע בעלזשעץ. דאָ האָבן איבערגענומען די שמירה איקראיניש באַנדיטן, וועלכע האָבן אוודאי געשווירן אָפּצוהיטן דעם סוד פונעם לאָגער, הגם דער רויך און ריח, וואָס האָבן זיך פון דאָרט געטראָגן, האָבן אויסגעזאָגט דעם שרעקלעכן סוד.

פונעם טראַנספּאָרט ווערן אָפּגעטשעפעט עטלעכע וואָגאָנען, וועלכע מען פירט דורך דער זייטיקער באן־ליניע צום לאָגער. א 200 אוקראינער שטעלן זיך ארום די וואָגאָנען און הייבן אָן מיט קלעפ און ווילדע געשרייען ארויסטרייבן די אומגליקלעכע יידן. דורך הילכערס הערן זיך באפעלן: „אלץ אויסטאָן און אַראָפּנעמען, אפילו בריליַן און פראָטעזן. געלט און צירונג אוועקגעבן אין פענצטערל, מיט דער אויפשריפט „קאָשטאָור נאשטשי". פרויען און קינדער גייען צום פריזיערער, ווו מען וועט זיי אָפּשערן די האָר!"

דערנאך לאזן זיך די נאקעטע מענער, פרויען און קינדער צו די גאז־קאמערן, דורך דעם שטאַרק אַרומגעצוימטן דורכגאַנג. דער ס. ס.־מאָן וועלכער שטייט ביים אַריינגאַנג, רעדט מיט א מילדן טאָן: „עס וועט אייך גאָרנישט געשען, איר דאַרפּ נאָר טיף אָטעמען..."

שטיל, נאָר אונטערגעשטופט איינער פון אנדערן, זענען די קרבנות אראָפּ דורך הילצערנע טרעפ אין דער געביידע, ווו ס'האָט זיך געפונען די גאז־קאמער. א סך

האבן געזאגט א תפילה. אויף א שטח פון 93 קוואדראט מעטער, האט מען אריינגעשטופט א 700—800 מאן .איצט האט מען פארקלאפט די טיר און באלד דערנאך איינגעשלאסן די מאטארן, וועלכע האבן אויסגעטיילט דעם טויטן־גאז.

...עס זענען פאריבער 25 מינוט. דורכן פענצטערל האט מען געקענט זען (די גאז־קאמער אינעווייניק איז געווען באלויכטן), אז א סך קרבנות זענען שוין נישט בייַם לעבן. נאך 32 מינוט פון פארהאקן די טיר — זענען אלע געווען טויט. אינטערנירטע יידן האבן פון דער צווייטער זייט באראק געווארט אויפן באפעל צו עפענען די הילצערנע טיר — און פאר זייערע אויגן האט זיך אנטפלעקט א שוידערלעך בילד: די פארגאזטע יידן זענען געשטאנען ווי שטיינערנע קאלומנעס, אן באוועגונג. וויַיל דער געדרענג און ענגשאפט זענען דארט געווען אין לשער. לויט די ארומגענומענע הענט און ארעמס, האט מען געקענט דערקענען, אז דאס זענען משפחות, וועלכע האבן פארן טויט זיך געזוכט...

עטלעכע צוואנציק לאגערניקעס האבן זיך איצט פארנומען מיטן קאנטראלירן די ציין פון די אומגעקומענע. די אין קראמפן פארהאקטע מיילער האבן זיי געעפנט מיט אייזערנע האקעס. די מיט גאלדענע ציינער — אייף לינקס, די אנעם גאלד אין מויל — אויף רעכטס. אנדערע האבן געקוקט אין די פארבאהרגענע טיילן פון קערפער, זוכנדיק דארט גאלט, גאלד, בריליאנטן.

נאך דער קאנטראל, האט מען די פארגאזטע קערפערס געוואלפן אין גרויסע גריבער (אן ערך 100×12 מעטער), וועלכע האבן זיך געפונען נאענט פון דער גאז־קאמער. אין מזרחדיקן טייל פון לאגער. נאך עטלעכע טעג. האט די מאסע גופים זיך אנגעבלאזן און אויפגעהויבן — א סימן, אז דער גאז האט אנגעהויבן ארויסצוגיין... ערשט דעמאלט האט מען די קערפערס געלייגט אויף ריזיקע רושטעס, באגאסן מיט נאפט און אונטערגעצונדן. דאס אש איז צעשיט געווארן אויף די ארומיקע פעלדער, אדער באגראבן טיף אין דער ערד.

אזעלכע גרויליקע סצענעס האבן זיך אפגעשפילט דא כמעט יעדן טאג, אין משך פון דער גאנצער צייט, וואס דער לאגער האט עקזיסטירט. די טויט־„פראדוקציע" פון בעלושיצער לאגער איז דערגאנגען ביז 15 טויזנט קרבנות א מעת־לעת. די ליקווידאציע פון בעלושעצער לאגער האט זיך אנגעהויבן אין דעצעמבער 1942, וועו ס'איז אהין אנגעקומען דער לעצטער טראנספארט, נאך 9 חדשים עקזיסטענץ. אנהייב 1943 איז פון בעלושעצער לאגער נישט געבליבן קיין זכר. וועגן דעם האט שוין געזאגט דער לאגער־שעף קריסטיאן ווירט, מאיאר פון ס. ס. אויף דעם אויסגעגלייכטן באדן זענען פארפלאנצט געוואלן סאסנע־ביימער און אפגעווישט אלע שפורן פון דער טויטן־פאבריק.

אבער איצט, 24 יאר נאך דער ליקווידאציע, איז בעלושעץ נישט אפגעווישט

געווארן פון מענטשלעכן זכרון. קיין דאקומענטן זענען טאקע נישט געבליבן, אבער די טויזנטער איינצלנע ביינער פון די מענטשלעכע סקעלעטן זאגן עדות וועגן די דייטשע פארברעכנס אויף דעם ארט. און אין סאמע צענטער פון אמאליקן לאגער איז אויפגעשטעלט געוואלן א דענקמאל, פאר וועלכן עס האבן זיך פארזאמלט, אין 24סן יאר־טאג פון דער ערשטער אויסזידלונג אין טארנע, א הייפל לעבן־געבליבענע טארנער יידן, וועלכע זענען געקומען אפגעבן כבוד די קדושים. ביים דענקמאל האט מען אנגעצונדן ליכט. עס האבן זיך דערהערט תפילות און שטילע געווײנען.

די דייטשע רוצחים איז נישט געלונגען לגמרי צו פארווישן אין בעלזשעץ די שפורן פון זייערע שוידערלעכע פארברעכנס. די אלע מאל געפונענע ביינער דערציילן פון דער גרויסער טראגעדיע וואס האט זיך דא אפגעשפילט.

*

די באשרייבונגען וועגן אופן פון אומברענגען די קרבנות, זענען גענומען פון די דערקלערונגען פונעם ס. ס. פאלקאוויק ד״ר קורט גערסטיין, אן אנטי־פאשיסט. וועלכער האט נאך עטלעכע טעג פארן פארענדיקן די מלחמה, דערציילט פאר דער פראנצויזישער מיליטערישער מאכט וועגן דעם בעלזשעצער פארניכטונג־לאגער. זיינע דערקלערונגען מוזן זיך נישט דווקא באציען צום טראנספארט פון די טארנער יידן, אבער קיין אנדערע לעבעדיקע עדות פון יענעם גיהנום זענען נישטא — און מיר מעגן אננעמען, אז אווי זענען אומגעקומען אונדזערע טארנער יידן.

גערסטיינס שילדערונג איז די אייניציקע וועגן בעלזשעצער לאגער.

ד״ר ישעיהו העגדלער
(תל־אביב)

דער בעלזער רבי האָט מיך געבענטשט

ד״ר ישעיהו העגדלער

איך האָב פאַרלאָזן טאַרנע נאָך אין יאָר 1924 און ערשט אין יאָר 1940 בין איך צוריק געקומען אַ היים צו מיינע עלטערן און געשוויסטער אין טאַרנע, ווו עס האָבן שוין דעמאָלט געהערשט די דייטשע מושלים און די פאַרברעכערישע מעשים פון דער געסטאַפּאָ און אירע מיטהעלפער האָבן שוין פאַרביטערט דאָס לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

בין צו דער ערשטער אויסזידלונגס־אַקציע האָב איך געהאָט די מעגלעכקייט צו אַרבעטן אַלס פּריוואַטער אַרצט און איך האָב אויפגענומען און באַהאַנדלט קראַנקע אין דער ווויינונג פון מיין פּריינט, דעם לאַריינגאָלאָג ד״ר רובין (ער איז נאָך היינט טעטיק אין טאַרנע אַלס אַרצט) און ערשט אין יאָר 1942 האָב איך אַנגעהויבן צו אַרבעטן אויך אין יידישן שפּיטאָל.

די אויסראָטונגס־אַקציע קעגן דער יידישער באַפעלקערונג האָבן די נאַצישע רוצחים דורכגעפּירט פלאַנמעסיק, גרויזאַם און אומברחמנותדיק. קודם כל האָבן זיי דעפּארטירט און פאַרטריבן די יידישע איינווויינער פון קלענערע אין די גרעסערע אַרטשאַפּטן, ווו עס זענען געשאַפּן געווארן די קאָשמאַר־פּולע, ענגע געטאָס... וויער פון די פאַרמאַטערטע און געפּייניקטע געטאָ־איינוווינער איז נאָך אַ צייט געבליבן לעבן, איז צום סוף דעפּאָר־טירט געווארן אין די טויט־לאָגערן צום ענדגילטיקן אומקום.

נאָר יחידים איז געלונגען אַרויסצורייסן זיך פונעם דייטשן גיהנום. — יידן האָבן געפרווט אויסבאַהאַלטן זיך אין בונקערס, ביי קריסטן, אויף אַרישע פאַפּירן אַדער פאַר טייער געלט אַרויסשמוגלען זיך קיין אויסלאַנד.

אזא אַרט, פון וואָנען ס׳איז אַנגעגאַנגען א שמועל פון יידן קיין אינגאַרן — איז

געווען באַכניע, א שטעטל צווישן קראַקע און טאַרנע. פאַרשטייט זיך, אז דער דאָויקער שמוגעל איז געווען פאַרבינדן מיט סכנת נפשות און זייער אָפט האָט אזא פרווו ארויס־צוראַטעווען זיך פון גיהנום געהאט א טראגישן סוף.

*

אין יאָר 1942 — ווען אין טאַרנע איז מיט דער פולער אכזריותדיקייט דורכגעפירט געווארן די ערשטע מאסן־שחיטה איבער דער יידישער באפעלקערונג — די אזוי גערופענע ערשטע אויסזידלונגס־אקציע און בערך 20.000 יידן זענען בעת דער דאָזיקער מארד־אקציע פארטיליקט געווארן סיי אין טאַרנע גופא, סיי דעפאַרטירט אין די גאַז־קאַמערן אין אויכוויץ און בעלזשעץ — איז אויף מיר געפאלן דער גורל בייהילפיק צו זיין צום אפראַטעווען דעם בעלזער רבין, וועלכן זיינע חסידים האָבן אין דער לעצטער מינוט ארויסגעפירט פון בעלז און אים ממש אין דער לעצטער מינוט ארויס־געריסן פון די נאַצישע נעגל.

ווי איך בין ערשט שפעטער געווויר געווארן, איז דאָס געווען דער בעלזער רבי ר' אהרעלע רוקח זצ"ל, וועלכער איז דעמאָלט אנטלאָפן פון בעלז קיין סיקאָל און פון דאָרט איז ער ווייטער אנטלאָפן מיט זיין גאַנץ בני בית און א צאָל חסידים קיין פרע־מישלאן. אבער אויך דאָ האָט דער רבי נישט געפונען קיין מנוחה, ווייל די דייטשע רוצחים האבן אונטערגעצונדן דאָס שטעטל און כמעט די גאַנצע יידישע באפעלקערונג איז אומגעקומען בעת דער שריפה.

א דאנק די באמיאונגען פון עסלעכע בעלזער חסידים איז דער רבי ארויסגערא־טעוועט געווארן. זיי האָבן אויפגעזוכט א פוילישן טעקסי־באויצער, וועלכער האָט זיך פאר א גרויסן סכום געלט אונטערגענומען אריבערצופירן דעם בעלזער רבי קיין ווישניץ נעבן באכניע, פון וואנען ער האָט געזאָלט ווייטער אריבערגעשמוגלט ווערן קיין אונגארן. צוזאמען מיטן רבין איז געפארן זיין ברודער, דער בילגאָרייער רבי און נאָך צוויי בעלזער חסידים — דעם רבינס גבאים. די נסיעה איז דורכגעגאנגען כשלום ביז צום דאָרף זשענדז'ין נישט ווייט פון טאַרנע, ווו די טעקסי האָט זיך פלוצעם איבערגעקערט, איז מיט די מענטשן אריין אין א רינשטאָק, און דער רבי מיט זיינע באגלייטער זענען שטארק פארוווונדעט געווארן.

און אָט אין דער דאָזיקער נאכט, ווען ס'איז געשען דאָס אומגליק — איז פלוצעם געקומען צו מיר צו לויפן א טאַרנער יוד, א געוויסער גאָלדפאַרב און שרעקלעך אויפגערעגט האָט ער מיך געבעטן, איך זאָל תיכף ומיד פאָרן מיט אים צום בעלזער רבין, וועלכער ליגט שווער פארוווונדעט ביי א גוי אין זשענדזשין נעבן טאַרנע אוך אין דער שנעלקייט האָט ער מיר דערציילט וועגן דעם ארויסראַטעווען דעם בעלזער רבין פונעם ברענענדיקן שטעטל און וועגן זיין נסיעה מיט דער טעקסי, וואָס האָט זיך

אויפן וועג איבערגעקערט און דער רבי און די באגלייטער זיינע זענען שווער פאר־ווונדעט געוואָרן.

הגם פאר פארלאָזן אַן דערלויבעניש דאָס געטאָ האָט געדראָט טויט־שטראָף, האָב איך באלד צוגעגרייט די נייטיקע מעדיקאַמענטן און עטלעכע אינסטרומענטן און מיר האָבן זיך געלאָזן אין וועג אריין צום פארוווונדעטן רבין און זיינע גבאים. ביים ארויס־גאַנג פון געטאָ האָט שוין אויף אונדז געוואַרט א פרילישער קריסט מיט פערד און וואגן און א דאנק דעם, וואָס די נאַכט איז געווען שטאַק־פינצטער, האָט אונדז אויפן וועג קיינער נישט באַגעגנט און נאָך עפעס א שעה צייט זענען מיר אַנגעקומען אין דאָרף אריין, ווו מיר זענען צוגעפאָרן צו א זייטיק געלעגענעם הייזל, דעם אויפנט־האלטס־אָרט פון די פארוווונדעטע. מיר זענען אריין אין א שטוב. ווו אויף א באנק איז געלעגן דער רבי... דאָס פנים זיינס ארומגעווויקלט מיט א רויט טיכל, אזוי ווי ער וואָלט געליטן פון א ציין־ווייטיק... ער האָט געוואָלט א פנים פארדעקן די בושה... ווי שרעקלעך האָט ער מסתמא געליטן, וועז ער האָט געמוזט לאָזן זיך אפשערן די באָרד און פאות... דער גאנצער קאָפ זיינער... די הענט און די קליידער זענען באפלעקט געווען מיט בלוט.

אויף א צווייטער באנק איז געלעגן אויך א פארוווונדעטער ייד, אויך מיט אפגע־שוירענע באָרד און פאות... די הענט און קליידער אויך פארשמירט מיט בלוט.

איך האָב באפוילן צו מאַכן מער ליכט אין דער טונקעלער שטוב, אין נאַכן אפ־רייניקן דעם רבינ'ס קאָפ פון בלוט. האָב איך פעסטגעשטעלט א טיפע וווּנד אין שטערן און אין אָרעם. דאָס זעלבע ביי דעם צווייטן פארוווונדעטן.

נאָך אפרייניקן און צונייען די אפענע וווּנדן און נאָכדעם ווי איך האָב געמאַכט די נויטיקע פראָפילאַקטישע אינשפריצונגען, האָט מיך דער רבי געפרעגט, וויפל ער דארף מיר באצאָלן... מיין תשובה איז געווען, אז איך פארלאָנג נישט קיין גראָשן, וויל איך האָב נאר געטאָן מיין מענטשלעכן חוב און אז איך בין צופרידן און באמת גליקלעך, וואָס אַלץ איז אַדורך בשלום און איך האָב געהאָט די מעגלעכקייט צו העלפן דעם רבין און זיינע באַגלייטער אין עת צרה.

דערויף האָט דער רבי געבענטשט מיך און מיין גאנצע משפחה און דערצו דערלאַנגט מיר נאָך א 20־זלאָטעס מטבע, באגלייט זי מיט ברכות אין אַנגעזאָגט מיר איך זאָל זי באהאלטן ווי א קמיע... מיר האָבן זיך גאָר הארציק געזעגנט און מיט דעמזעלבן גוי, וועלכער האָט אונדז געפירט צום רבין, בין איך צוזאַמען מיט גאָלדפארבן צוריקגעפאָרן קיין טאָרנע.

באלד ביים אַנהויב פון אונדזער נסיעה האָט מיך גאָלדפארב געבעטן, איך זאָל אים „פארקויפן" די קמיע פון רבין.

„דאקטאר — האט ער צו מיר געטענה'ט — איר זייט דאך נישט פרום... צו וואס טריג אייך די קמיע ?..."

ער האט אנגעהויבן מיט 2000 זלאטעס... באלד האט ער שוין געוואלט געבן 20.000 זלאטעס און צום סוף יעדן סכום. ווען איך ווייל נאר פארלאנגען... מיין תשובה איז געווען איינע און די זעלבע... די מטבע האט דער רבי געגעבן מיר פערזענלעך, אלס א קמיע מיט ברכות פאר מיר און מיין משפחה. מיר האבן מער דערפון נישט געדעדט און איך בין גענבליבן ביי דער קמיע.

שפעטער, ווען מיר זענען פון טארנער געטא דעפארטירט געווארן קיין פלאשאוו און עס האט שוין אויך דארט געהאלטן ביים ליקווידירן דעם דארטיקן ארבעט־לאגער, האב איך די קמיע צוואמען מיט אנדערע וויכטיקע דאקומענטן פארגראבן אין דער ערד נעבן צריף. אין וועלכן איך האב געווויינט.

נאר דער מלחמה האט מיך מיין ערשטער וועג געפירט קיין פלאשאוו, צו דעם צריף, וווּ איך האב געווויינט. ס'איז נישט געבליבן פון אים קיין זכר און ערשט נאך לאנגע זוכענישן האב איך געפונען דעם ארט, וווּ עס איז געשטאנען דער צריף. בענוג לאנג געגראבן, ביז איך האב אנגעטראפן אויף דעם בלעכערנעם שאכטל. אויך די קמיע האט זיך דארט געפונען און אזוי איז זי ביי מיר ביזן היינטיקן טאג.

נישט איין מאל טראכט איך מיר... אפשר בין איך טאקע ארויס לעבעדיק פונעם נאצישן גיהנום אין זכות פון די ברכות, מיט וועלכע דער בעליזער רבי האט מיך געבענטשט ביים דערלאנגען מיר די 20־זלאטעס־מטבע.

*

אזעלכע מחשבות וועקן זיך תמיד אין מיין מח, ווען פארטיפנדיק זיך אין מיינע זכרונות קומט מיר אויס אזוי אויסערליש דער נס, וואס טראף די שבעה מדורי גיהנום, טראף די שווערע וואגלעניסן און לייד וועלכע איך האב דורכגעמאכט, בין איך געבליבן לעבן און אומבאוווסטזיניק פארבינד איך די רעטונג מיינע מיט דער קמיע און ברכות פונעם בעליזער רבין.

איך בין דאך אין יאר 1940 אריבער פון קראקע קיין טארנע נאר צוליב דעם, ווייל איך בין געווען איבערצייגט, אז אין מיין געבורטשטאט וועט מיר לייכטער זיין צו רא־טעווען מיין משפחה. ליידער פון דער גאנצער פאמיליע מיינער בין נאר איך און מיין יונגערע שוועסטער לאה (לוסקא) געבליבן לעבן (מיר האבן ביידע געהאט מזל און געארבעט אין דער מיליטער־קאנפעקציע־פאבריק — צוערשט אין טארנע און שפעטער אין פלאשאוו). מיין עלטערער ברודער יוסף איז מאביליזירט געווארן ביים אויסברוך פון דער מלחמה צום פוילישן מיליטער און איז געבליבן אין לעמבערג. ווען די דייטשע חיילות האבן זיך שוין געפונען אין רוסישע הענט און שפעטער, ווען די דייטשע חיילות האבן

פֿארנומען מנרח־גאליציע מיט לעמבערג, איז ער געווארן דירעקטאר פון ייִדישן שפּיטאל אין דראָהאָוויטש און געאַרבעט דארט אויך אלס חירורג און גינעקאָלאָג.

בעת איינער פון די אויסזונדלונגס־אקציעס איז ער אין יאר 1943 אומגעקומען צוואמען מיט זיין זון ארסעק.

מיין יונגערער ברודער משה, אויך אן ארצט, איז אומגעבראכט געווארן אין טוראָבין, ווּהין ער איז געשיקט געווארן צו באַקעמפן א טיפוס־עפּידעמיע, וואס איז אויסגעבראָכן אין לובלינער קריז. בעת דער ליקווידאציע פון דעו דאַרטיקער יידישער באפעלקערונג איז ער אומגעקומען צוואמען מיט אלע דארטיקע יידן.

אן דערפאָלג זענען געווען אלע מיינע באמיאונגען צו ראטעווען מיין משפּחה, וואס האָט געלעבט אין סאַרנער געטא. אומגעקומען זענען דארט מיינע עלטערן ע"ה, אומגע־בראכט געווארן זענען דארט מיין שוועסטער רבקה בראון מיט אירע קינדער, מיין ברודער הערש צבי ווי אויך די שוועגערין מיינע מיט איר קינד.

און דער בעלזער רבי, ועלכן איך האב איבערגעלאָזן אין זשענדזשין נעבן טאַרנע, נאָכדעם ווי איך האָב אים פאַרבאַנדעוושירט די ווונדן? שוין אין ישראל האבן די בעלזער חסידים ארויסגעגעבן א ספרל, ווו זיי האבן באשריבן די גאנצע פרשה ווען דער רעטונג פונעם בעלזער רבין, ר' אהרעלע זצ"ל און זיין ברודער, דעם רבין פון בילגאָריי, וואָס איז מיט אים געפאָרן אין דער טעקסי, וואס האט זיך אומגעקערט, דערביי ווערט אויך דאָרט אויספירלעך דערציילט ווען דער ערצטלעכער הילף, ווּעלכע איך האב דער־טיילט דעם שוועסטער פאַרוווונדעטן בעלזער רבין און זיינע באגלייטער.

ווי עס ווערט איבערגעגעבן אין דעם דאָזיקן ספרל, האָט זיך דעם בעלזער רבין באלד נאך מיין וויזיט איינגעגעבן בשלום אריבער צו פאַרן קיין ווישניץ (נעבן באבניץ) און פון דאָרט קיין אונגאָרן, פון וואנען ער איז געפאָרן קיין אמעריקע. ערשט אין יאר 1954 איז ער געקומען קיין ישראל, ווו ער איז נפטר געווארן אין יאר 1957.

ד"ר אברהם כאַמעץ (חומט)
(רמת־גן)

די סאָציאַלע הילפסטעטיקייט אינעם יידישן טאַרנע בעת דער דייטשער אָקופּאַציע

באַלד אין די ערשטע טעג נאָך דער דייטשער אָקופּאַציע פון פּוילן, האָבן די היטלעריסטישע מאַכט־אַרגאַנען, די געשטאַפּא־ און עס. עס.־אָפּטיילונגען אָנגעהויבן צו רעאַליזירן דעם פאַרברעכעריש פּלאַן פון טאָטאַלער פאַרניכטונג און פאַרטיליקונג פֿונעם פּוילישן יידנטום.

די אייַנצלנע עטאַפּן פון דעם דאָזיקן פּלאַן זענען פּריסידיק אָנגעצייכנט געוואָרן אין געהיימען טעלעפּאָנאָגראַם, דעם אזוי גערופענעם „שנעל־בריוו", וועלכן דער שעף פון דער דייטשער זיכערהייטס־פּאָליציי, היידריך, האָט דעם 21סטן סעפּטעמבער 1939 איבערגעשיקט צו די אָנפירער פון די איינזאַץ־עס. עס.־גרופּן, וועלכע זענען טעסיק געווען אין די אָקופּירטע פּוילישע געביטן.

אויפן ערשטן עטאַפּ איז אין דעם דאָזיקן פּלאַן ארויסגעריקט געוואָרן א גאַנצע רייַ הכנות, וואָס האָבן געדאַרפט אונטערגרובן און פאַרניכטן די ווירטשאַפטלעכע באַזע פון דער יידישער באַפעלקערונג — קודם־כל דורך אַרויסשטויסן די יידן פון זיינערע עקאָנאָמישע פאָזיציעס.

אחוץ א מבול פון אַנטי־יידישע גזירות, וואָס האָבן געדאַרפט לעגאַליזירן די סאַגטעגלעכע מאַרד־ און רויב־אַקציעס מצד די היטלעריסטישע מאַכטהאָבער, אחוץ דעם בלוטיקן טעראָר אין די שטעט און שטעטלעך לגבי דער שוצלאָזער יידישער באַפעל־קערונג, אחוץ די גרויליקע פאַרניכטונגס־אַקציעס מיט אויפרייסן און פאַרברענען שולן און בתי־מדרשים, אחוץ קאָנפיסקאַציעס פון יידיש האָב און גוטס, זענען יידן אַרויס־געשטויסן געוואָרן פון זעמטלעכע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, פון האַנדל אַן מלאכה. די יידישע אינטעליגענץ איז דערווייטערט געוואָרן פון אירע ביזאיצטיקע אַרבעטס־פּלעצער, יידישע דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, לערער און וויסנשאַפטלער האָבן פאַרלוירן זייערע פרנסות.

עס זענען צוגעריבט געוואָרן ביי יידן זייערע רעכט אויף פענסיעס, רענטעס און אנדערע סאָציאַלע פאַרזיכערונגען און דערמיט זענען שטאַרק געטראָפן געוואָרן יידישע עמעריטן און מלחמה־אינוואַלידן.

צום שוועריקן עקאָנאָמישן מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אָקופּירטן פּוילן האָט פיל בייגעטראָגן די דייטשע פאַראָרדענונג פון 18.9.1939, וועלכע איז פאַרעפנטלעכט

געווארן ערשט סוף אקטאבער 1939, לויט וועלכער יידן איז שטרענג פארבאטן געווארן צו באזיצן מער ווי 2000 זלאטעס און דער רעשט געלט האט געמוזט דעפאנירט ווערן אין א באנק אויף א פארבלאקירטן קאנטא. דערבייַ האבן די בענק געמעגט פון אזא קאנטא אויסצאלן העכסטנס 250 זלאטעס וועכנטלעך.

די דאזיקע גזירה איז שפעטער דעם 20.11.1939 פארשארפט געווארן מיט א פאר־ אַרדענונג, לויט וועלכער ס׳איז דערלויבט געווארן אויסצאלן פין אזא שפערקאנטא נאר 500 זלאטעס חודשלעך. פארשטייט זיך, או ביי אזעלכע באדינגונגען האט יעדע יידישע אונטערנעמונג, נישט האבנדיק די מעגלעכקייט צו באנוצן איר פארבלאקירט געלט, געמוזט אינשטעלן איר טעטיקייט.

טרויעריק איז געווען דער גורל פון די יידישע בעלי־מלאכות. עס איז זיי פארוועדט געווארן צו איבערזידלען פון איין ארטשאפט אין אן אנדערער אן דער דערלויבעניש פון די דייטשע מאכטארגאנען און עס איז זיי אויך פארבאטן געווארן צו פארקויפן זייערע ארבעטס־מכשירים.

לויט דער פאראדענונג פון 16טן דעצעמבער 1939 און פון 9טן נאוועמבער 1940 האבן יידן נישט געקאנט ענניסן פון די אונטערשטיצונגען פאר ארבעטסלאזע.

לויט דער פאראדענונג פון 7.3.1940 האט די יידישע באפעלקערונג אין דער גאנצער ענגעראל־גובערניע נישט געהאט קיין רעכט צו ענניסן פון וועלכער ס׳איז מעדיצינישער הילף מצד די קראנקן־קאסעס. הגם זיי האבן געמוזט צאלן די חודשלעכע קראנקן־קאסע־געבירן.

זינט מערץ 1940 איז פארווערט געווארן די טעטיקייט פין יידישע קרעדיט־קאאפע־ ראטיוון. ערשט שפעטער, וועו די יידישע סאציאלע אליינהילף (יים״א) האט אנגעהויבן איר טעטיקייט, איז דאס דערטיילן אומפראצענטיקע הלוואות געווען אייגע פון די אויפגאבן פון דער געזעלשאפט „צעקאבע״, וועלכע איז אריין אין דער יים״א אלס רעפעראט פאר „אומפראצענטיקע לייקאסעס[1].

די רעזולטאטן פון דער דאזיקער דייטשער פארטיליקונגס־אקציע לגבי דער יידישער באפעלקערונג אין אקופירטן פוילן האבן נישט געלאזט לאנג אויף זיך וואַרטן... שוין אין דער ערשטער העלפט פון יאר 1940 האט הונגער און נויט געהערשט אין די יידישע היימען.

— 2 —

דער יידישער ישוב אין טארנע איז נישט געווען קיין אויסנאם. אויך דא האבן זיך באלד אין די ערשטע חדשים פון דער דייטשער אקופאציע געלאזט מערקן בולטע סימנים פון א דערשיטערונג אינעם יידישן ווירטשאפטלעכן לעבן.

---

1. מיכאל וויכערט — זכרונות — דריטער באנד ז. 300.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג אין טאַרנע האָט זיך געפונען אין א מצב פון עקאָנאָמישער ירידה. הונגער, קעלט און קראַנקייטן האָבן געוועלטיקט אויף דער יידישער גאַס, דערביי מוז נאָך אין באַטראַכט ענומען ווערן דער פאַקט, אַז די צאָל יידן אין טאַרנע איז באלד אין די ערשטע חדשים נאָכן פאַרנעמען די שטאָט דורך די דייטשן זייער געשטיגן, ווייל שוין זינט דעם חודש דעצעמבער 1939 זענען אַנגעקומען קיין טאַרנע דעפאַרטירטע יידן, סיי פון שכנותדיקע, סיי פון ווייטערע ארטשאפטן.

בעת פאַר סעפטעמבער 1939 האָבן אין טאַרנע געלעבט 25.600 יידן[2], האָט טראָץ רדיפות, דערשיסונגען און דעפּאָרטאַציעס — די צאָל יידן אין טאַרנע אין חודש מערץ 1942 באַטראָפן 28.000 נפשות[3].

עס זענען נאָך געווען דעמאָלט אין טאַרנע יידן, געזעלשאפטלעכע טויער פון פאַר דער אָקופּאַציע, וואָס האָבן געמאַכט אַנשטרענגונגען צו העלפן זייערע נויטבאַדערפטיקע בריידער. מען האָט זיך באַשטרעבט קעגנזייטיק צו העלפן אויף א נישט אַרגאַניזירטן אופן. אויפן אָרט פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג האָבן די דייטשן געשאפן א יודענראַט, וועמענס אויפגאבע ס׳איז צווישן אַנדערע געווען אָנצופירן מיט דער סאַציאַלער הילפס־טעטיקייט לטובת דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט. ביים יודענראַט אין טאַרנע איז טאָקע געשאפן געוואָרן א באַזונדערע הילפס־קאָמיסיע, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער אזוי גערופענער „וואַלפּאַרט".

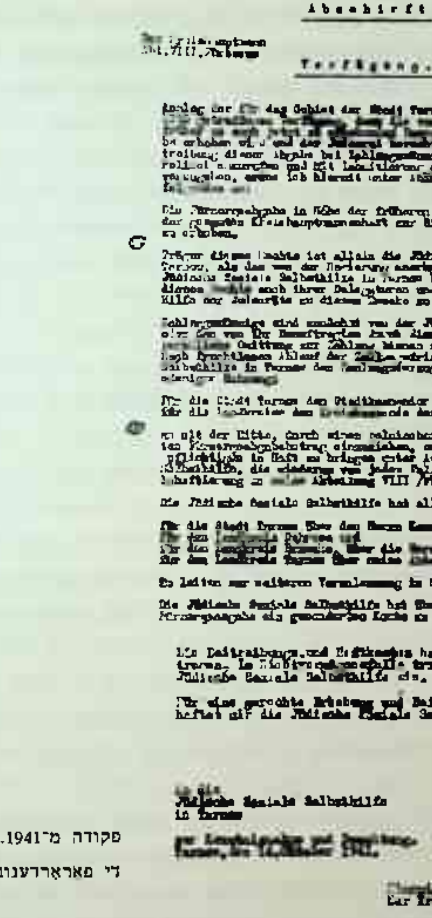
אָבער די נייע שוידערלעכע באַדינגונגען, אין וועלכע סאַרנער יידן איז איצט אויסגעקומען צו לעבן, — צונויפגעפרעסטע אויף א וואָס א מאָל מער באַגרענעצטן שטח... באַרויבטע פון זעמטלעכע הכנסה־קוואלן, — האָבן אויעקגעשטעלט די מיטגלידער פון דער סאַציאַלער אָפּטייל־ונג פון יודענראַט אין טאַרנע פאַר שווערע פאַר שווערע און אַחריותפולע אויפגאבן.

לויט א פאַראַרדענונג פונעם טאַרנער קרייזהויפטמאַן פון 16.9.1940, איז דער יודענראַט געווען באַרעכטיקט אייגצומאַנען ביי יידישע איינווינער פון דער שטאָט דעם קהל־שטייער, דעם אזוי גערופענעם פריער דאַמעסטיקאַל־שטייער, וועלכן זיי האָבן געצאָלט נאָך פאַר דער אָקופּאַציע, דערביי זענען די דאָזיקע אָפּצאָלונגען איצט באשטימט געוואָרן פאַר די הוצאות פאַר דער סאַציאַלער הילף. דער יודענראַט האָט אויך באַקומען דאָס רעכט צו באַנוצן זיך מיט צוואַנגס־מיטלען קעגן יעדן יידישן איינווינער אין סאַרנע, וואָס האָט נישט געצאָלט דעם דאָזיקן שטייער און אפילו אים צו אַרעסטירן מיט דער הילף פון דער פּאָליציי.

---

2 לויט אָפיציעלע סטאַטיסטישע מקורות.

3. מיכאל וויכערט — זכרונות — דריטער באַנד, ז. 257.

Abschrift

Verfügung.

פקודה מ־14.X.1941

די פאראדענונגען פון 14.X.1941

די הכנסות פון דעם דאזיקן שטייער־אפצאל האט דער יודענראט אין טארנע. נאר אין א מינימאלן אופן בעקאנט פאר סאציאלער הילפס־טעטיקייט. די קאנטרי־בוציעס, די פארשידענע צוואנגס־אפצאלונגען און טייערע מתנות פאר די נאצישע מאכטאראגענען האבן אויסגעשעפט די באשרענקטע געלט־מיטלען פונעם יודענראט.

א וויכטיקער צושטייער צו דער סאציאלער טעטיקייט לטובת דער יידישער באפעלקערונג אין דער געגנראל־גובערניע אין געווען די אויסלענדישע הילף.

די באגרענעצטע מינימאלע הילף לטובת די פארארעמטע יידישע מאסן אין

אקופירטן פוילן איז אין א גרויסער מאס מעגלעך געווען א דאנק די אמעריקאנער טראנספארטן, וועלכע זענען אנגעקומען קיין פוילן שוין אין די ערשטע חדשים 1940. זיי האבן געשטאמט בעיקר פון דריי ארגאניזאציעס: 1) פון אמעריקאנער רויטן קרייץ, וועלכער האט געשיקט הילף פאר דער גאנצער ציווילער באפעלקערונג — חוץ די דייטשן.

2) פון דער אמעריקאנער הוועד־קאמיסיע (פאליטיש־רעליעף) און

3) פון „דזשאינט" בלויז פאר יידן.

ספעטער, וועו ס'איז געגרינדעט געוואָרן דער „יידישער סאציאלער אלייגהילף" — יס"א — האט דער לעצטער לויט אן אפמאך פארטיציפירט אין די ערשטע צוויי פאנדן מיט 17%, דערביי איז אויך באשטימט געוואָרן, אז דער יס"א האט באדארפט באקומען 17% אויך פון די מזומנע דאטאציעס, וועלכע דער נר"א (נארדאמוא ראדא אפיעקונטשא) האט געוואלט באקומען פון די שטייערן. וועלכע די אקופאנטישע מאכט־ארגאנען האבן אייגנעמאנט ביי דער באפעלקערונג לטובת דער סאציאלער הילף. דער דאזיקער אנטייל איז שפעטער — זינט מאי 1942 פארקלענערט געוואָרן אויף 16%.

אבער שוין אין חודש יולי 1942 זענען די דאזיקע דאטאציעס פאר דער יס"א אפגעשטעלט געוואָרן.

אין דער ערשטער ריי איז אין טארנע אויפגעהאלטן געוואָרן א פאלקס־קיך, וווּ מען האט אריסגעגעבן בילליקע מיטאגען. דאס איז אבער געווען ווי א טראפ אין וואסער. הונגער און קראנקייטן, רויב און מארד־אקציעס — זענען געוואָרן א טאגטעגלעכע דערשיינונג.

א בולטן אויסדרוק האט דער דאזיקער טראגישער מצב פון דער יידישער באפעלקערונג אין טארנע געפונען אין א דין וחשבון פארן חודש מאי 1940, וועלכן דער קרייז־הויפטמאן פונעם טארנער קרייז האט צוגעשטעלט דער דייטשער אקופאציע־מאכט בנוגע דער צוואנגס־ארבעט פון דער יידישער באפעלקערונג אין טארנע.

„בולב דעם — האט ער געשריבן אין דעם באריכט — וואס איך דערווייטער אין אייגקלאנג מיט דער נייער שיטה אויפן געביט פון ווירטשאפט־ און באשפייזונגס־ארגאניזאציע, וואס אמאל מער און מער די יידן פון זייערע פארדינסטמעגלעכקייטן, אנטשטייט תמיד מער און מער די שאלה, וואס עס דארף אין צוקונפט געשען מיט די יידן. דאס איינשפאנען די יידן אין דער צוואנגס־ארבעט שאפט די מעגלעכקייט פאר באשעפטיקונג און נישטיקער דערנערונג נאר פון א טייל מאנספארשוינען, אבער נישט פון פרייען און קינדער. די לייזונג פונעם יידן־פראבלעם וועט מיט דער שטייגנדער פארשמעלערונג פון זייערע פארדינסט־מעגלעכקייטן וואס א מאל דרינגלעכער[4].

---

4. "Eksterminacja zydów, na ziemiach Polskich w okresie okupacji hitlerowskiej". Warszawa, 1957. Str. 210.

אין דער דאָזיקער מרה־שחורהדיקער תקופה פון יאוש און פולשטענדיקער הילפ־לאָזיקייט, האָבן זיך אין דער יידשער געזעלשאפטלעכקייט געפונען נאָך יחידים, וואָס האָבן באשלאָסן דורכצוברעכן די וואַנט פון אָפהענטיקייט און רעזיגנאַציע. וואָס האָט באהערשט די געמיטער פון די געפיניקטע יידישע מאסן אין אקופירטן פוילן. סיף חודש מאי 1940 איז געשאפן געוואָרן די „יידישע סאציאלע אלייניהילף", לויט די ראשי תיבות ייס"א, — א געזעלשאפט, וואָס איז לעגאליזירט געוואָרן דורך דער דייטשער אדמיניסטראציע אלס פרייוויליקע הילפס־אינסטיטוציע (זשידאוונסקא סאמאפאמאץ ספא־לעטשנא). מיט דער אויפגאָבע אָנצופירן מיט דער גאנצער אפענער און געשלאָסענער סאציאלער הילפס־טעטיקייט, צו פאַראייניקן אלע ארגאניזאציעס פאר פרייוויליקער סאציאלער הילף, צו שאפן די נייטיקע מיטלען, פונאנדערטיילן די געלט־ און זאכן־מתנות, ארגאניזירן, אויסהאלטן און שטיצן אלע אנשטאלטן און אינסטיטוציעס פאר סאציאלער הילף און מיטצוארבעטן מיט אויסלענדישע הילף־ארגאניזאציעס דורך דער פארמיטלונג פונעם דייטשן רויטן קרייץ.

די ערשטע אָנפירונג מיט דער דאָזיקער ייס"א איז געלעגן אין די הענט פון א פרעזידיום פון 7 גרינדער און צוואמען מיטן פארזיצער און ויצע־פארזיצער האבן זיי געבילדעט דעם עקזעקוטיוו, וואס האָט געדארפט יעדעס יאר אויף ס'ניי געווײלט ווערן. לויטן סטאטוט און רעגולאמין זענען אין יערן זיצארט פון דייטשן שטאט־ און קרייז־הויפטמאן געשאפן געווארן יידישע סאציאלע קרייז־הילפס־קאמיטעטן, וואס זענען באשטאנען פון 5 מיטגלידער און אומעטום, וווּ עס האָבן געווינט יידן. האט דאס פרעזידיום געהאט דאס רעכט צו עפענען דעלעגאטורן פין דער ייס"א[5].

אחוץ מיטגלידאָפצאָלן האָט ייס"א געקאָנט געניסן פוּז מלוכהשע און קאָמונאלע דאָטאַציעס, שפענדונגען במזומנים און אין זאכן, געלדואמלונגען. לאָטעריעס און אַנדערע מתנות[6].

אין פרעזידיום פון דער ייס"א זענען אריין 4 מיטגלידער פון ווארשע און דריי פון קראקע. במשך דער גאנצער צייט פון איר עקזיסטענץ איז בראש פין דער ייס"א געשטאנען ד"ר ווייכערט.

די נייע הילפס־ארגאניזאציע אויף דער יידישער גאס איז אבער געשטאנען פאר א שווער פראבלעם פון שאפן די נייטיקע געלדמיטלען פאר דער רעאליזירונג פון איר גרויסער אויפגאבע. די יודענראטן זענען אפילו געווען מחויב צו סובסידירן די טעטיקייט פון די ייס"א־אפטיילונגען אין די שטעט און שטעטלער אין אקופירטן געביט. זענען

---

5. ד"ר ווייכערט — זכרונות — באנד דריי, ז. 25.
6. ד"ר ווייכערט — זכרונות — באַנד דריי ז. 16.

דאָך די יודענראַטן געווען בעת דער דייטשער אָקופּאַציע די איינציקע יידישע קערפער־שאַפֿטן, וואס זענען געווען בארעכטיקט צו מאַנען שטייערן און פֿארשידענע אָפּצולונגען ביי דער יידישער באַפֿעלקערונג.

אין צוזאַמענהאַנג דערמיט האָט דאָס פּרעזידיום פון דער יס״א באַלד אין אָנפֿאַנג פון איר טעטיקייט אויפֿגעפֿאָדערט די יודענראַטן צו באַשטימען אין זייערע בודזשעטן א באַדייטנדיקע דאָטאַציע פֿאַר די יס״א־קאָמיטעטן. די דאָזיקע וועגדונגען האָבן ליידער נישט געהאָט קיין גרויסן אפֿקלאַנג ביי די אָרטיקע יודענראַטן.

א געוויסע צייט האָט די יס״א באקומען א ממשותדיקע הילף פון „דזשאָינט״, וועלכער האָט תיכף געשטעלט אין רשות פון דער יידישער הילפס־אָרגאַניזאַציע זיינע פֿאָנדן און רעזערוון. אָבער שוין אין חודש דעצעמבער 1941 איז דער „דזשאָינט״ אין פוילן פֿאַרמאַכט געוואָרן און דאָס פּרעזידיום פון דער יס״א האָט געמוזט זוכן אַנדערע הכנסה־קוואַלן.

אחוץ די הכנסות פון די מיטגלידער־אָפּצאָלונגען און געלט־זאַמלונגען, צו וועלכע די הילפסקאָמיטעטן זענען געווען בארעכטיקט לויט די סטאַטוטן פון דער יס״א, האָט — ווי מיר האָבן דאָס שוין פריער באמערקט — איר פּרעזידיום אויסגעקאָמפּט אָן אַנטייל אין די באַזונדערע שטייערן און אָפּצאָלן, מיט וועלכע דער אָקופּאַנט האָט באַלאַסטעט די יידישע באַפֿעלקערונג אין די געביטן פון דער געראַל־גובערניע.

אחוץ דעם איז מיט דער פאַרַדענונג פון 17טן יוני 1940 אייגעפֿירט געוואָרן די „איינוואַנדערונגס־אבגאבע״, א מין קאָפּשטייער פון אלע דערוואַקסענע יידן אין עלטער פון איבער 18 יאָר, דערבי זענען די הכנסות פון דאָזיקן שטייער באַשטימט געוואָרן אין דער ערשטער רייַ לטובת דער סאָציאַלער הילף[7].

די דאָזיקע הכנסות האָבן מאַכט דערמעגלעכט דעם סאָרנער יודענראַט, אין א גע־וויסער מאָס, צו טראָגן הילף די סאָרנער יידן, וואָס זענען פֿארשלעפּט געוואָרן אין די צוואַנגס־אַרבעטסלאָגערן. ווי עס גיט איבער ד״ר וויכערט אין זיינע זכרונות[8] האָט דער טאָרנער יודענראַט אויסגעגעבן אין יאָר 1940 איבער 150.000 זלאָטעס אויף הילף פֿאַר די באַשעפּטיקטע אין די לאָגערן און אין אַרבעטס־באַטאַליאָנען, טאָרנער יידן.

עס איז כדאי נאָך איבערצוגעבן, אז פֿאַר דעם לאָגער אין פּוסטקאָוו, ווו עס זענען לכתחילה פֿאַרשפּאַרט געוואָרן 750 יידן פון דעמביץ, מעלץ, סענדזישאָוו, ראַפּשיץ, וויעלאָפּאָלי און סאָרנע — האָבן די יודענראַטן פון די דאָזיקע אָרטשאַפֿטן געמוזט איינאַרדנען א קיך, פֿארפּראָוויאַנטירן זי, צושטעלן אַרבעטס־מכשירים, כלים און קאָצן פֿאַר די פֿארשפּאַרטע יידן און אָנהוב דעם נאָך אויסהאַלטן זייערע משפּחות.

עס האָט אויך עקזיסטירט אין די אָקופּירטע געביטן אָן אלגעמיינע איינוווינער־

---

7. ד״ר וויכערס זכרונות — באנד דריי, ז. 141.

שטייער. אבער ווי עס גיט איבער דער פרעזעס פון דער ייס"א, ד"ר וויכערט אין די דערמאנטע שרין זכרונות זיינע[9], האבן די שטענדיקע איבערבאזעצונגען פון דער יידישער באפעלקערונג גורם געווען, אז א סך יידן האבן נישט געצאלט דעם דאזיקן שטייער. א דאנק די באמיאונגען פון ייס"א־פרעזידיום איז ענדגילטיק רעגולירט געווארן דאס פארטיילן די הכנסות פון איינווינער־אפצאל און עס איז באשטימט געווארן דער פרינציפ, אז אלס יסוד פארן יידישן אנטייל אין דעם דאזיקן שטייער איז אנגענומען געווארן די צאל יידן, וואס האבן געווינט אדער האבן זיך אויפגעהאלטן אין ארטשאפט דעם 1טן אפריל 1940 (פון וועלכן עס דער שטייער איז געווען תל). ניסט געקוקט דערויף, צי די יירן האבן אים איינגעצאלט צי נישט.

עס איז באשטימט געווארן, אז דער סכום, וואס איז אויסגעפאלן אויפן חלק פון די יידן, זאל אויסגעצאלט ווערן דורך דעם קרייז־ ארער שטאט־הויפטמאן דעם ארטיקן ייס"א־קאמיטעט זינט דעם 1טן אפריל 1940 גערעכנט[10].

אויפן סמך פון דער דאזיקער רעגולירונג האט צוויישן אנדערע שטעט אויך דער יידישער קרייז־הילפסקאמיטעט אין טארנע באקומען א גרעסערע דאטאציע פון דעם דאזיקן שטייער[11].

די דאזיקע באשטימונגען האט שפעטער דער געזעראל־גובערנאטאר פראנק דעם 19טן אקטאבער 1941 מבטל געמאכט און מיט דער פארארדענונג פון 6טן דעצעמבער 1941 האט ער פארעפנטלעכט אן איינהייטלעכן טעקסט פאר דעם דאזיקן שטייער־אפצאל, נישט דערמאנענדיק שוין, אז די הכנסות זיינע זענען באשטימט פאר צו דעקן די הוצאות פאר דער סאציאלער הילפסטעטיקייט, — אזוי גוט לטובת דער פוילישער — ווי אויך לטובת דער יידישער באפעלקערונג, הגם דער דאזיקער שטייער איז בפירוש איינגעפירט געווארן פאר דעם דאזיקן צוועק.

— 4 —

די אנפירונג מיט דעם יידישן סאציאלן קרייז־קאמיטעט אין טארנע איז אנפאנגס געלעגן אין די הענט פון ד"ר שפייזער און שפעטער, נאך דעם, ווי די געשטאפע האט אים אויף א בעסטיאלישן אופן אומגעבראכט, איז פרעזעס פון דעם טארנער ייס"א קרייז־קאמיטעט געווארן ארטור פאלקמאן, וועלכער איז גלייכצייטיק געווען אויך פרעזעס פון יודענראט אין טארנע, דערבי האבן צום קאמיטעט נאך געהערט י. לערהויפט,

---

8. דארט ז. 83.
9. דארט ז. 142.
10. וויכערט־זכרונות, דריטער באנד, ז. 142.
11. וויכערט־זכרונות, דריטער באנד, ז. 142.

יהושע גרינעוויזע און פאול רייס, וועלכער האָט אָנגעפירט אויך מיט דער סאָציאַליסטיש־קאָמיסיע בײַם יודענראַט.

לכתחילה, כל זמן ד״ר שפּיזער האָט געלעבט, האָט צווישן דעם ייס״א קרייז־קאָמיטעט און דעם יודענראַט געהערשט אַן ענגער קאָנטאַקט און א נוצלעכע צוואַמענ־ארבעט. שפּעטער אָבער, ווען אָן דער שפּיץ פון בײַדע קערפּערשאַפטן איז געשטאַנען איין און די זעלבע פערזאָן, האָבן דערפון שטאַרק געליטן די ייס״א־אָפּטיילונגען אין די שכנותדיקע אָרטשאַפטן, וואָס האָבן געהערט צום סאָרנער סאָציאַליסטיש־קאָמיטעט, ווי בריגל, באָכניע וכו׳.

ווי מיר לייענען אין א שריפטלעכן באריכט[12], וועלכן דער מיטגליד פון ייס״א־פרעזידיום ד״ר אליהו טיש (א סאָרנער יליד, במשך פיל יאָרן געווען טעטיק אין דער ציוניסטישער באוועגונג אין סאָרנע, בין 1939, אַדוואָקאַט, ציוניסטישער און געזעל־שאַפטלעכער עסקן אין ניי־סאָנץ, נאָך דער מלחמה, אָנפּירער פון קולטור און פרעסע־אָפּטייל פון יידישן וועלט־קאָנגרעס אין שטאָקהאָלם — אין יאָר 1951 עולה געווען קיין ישׂראל און אין יאָר 1953 נפטר געוואָרן אין ירושלים) — האָט איבערגעגעבן בשייכות מיט זיין אָנווענדונג אין סאָרנע אין אָקטאָבער 1951 — „וויסט קיינער נישט אין סאָרנע וועגן א „יידישער סאָציאַליסט ועלבסהילף. מען קען נאָר דעם יודענראַט, — וואָס ס׳איז נישט קיין ווונדער, וויל אין אויפּנאַמס־צימער פון דעם סאָציאַליסטן קרייז־קאָמיטעט דער הער רייס אין כאראקטער פון א מיסגליד פון יודענראַט און אין דעם ביורא פּאַרן קרייז־קאָמיטעט געפּינט זיך אויך די אָפּטיילונג פון יודענראַט, וואָס דערטיילט פּאַרשידענע דערלויבענישן...״

אין דעם דאָזיקן באריכט וועלט אויך אונטערגעשטראָכן, אז דער סאָרנער סאָ־ציאַליסטישער קרייז־קאָמיטעט איז נישט מער ווי אַן עקספּאָזיטור פון דעם סאָרנער יודע־דאָט און האלט אַן א גאָר לויזן קאָנטאַקט מיט דער פּראָווינץ.

א געוויסע אויפקלערונג בנוגע דעם דאָזיקן פּאַרהעלטעניש צווישן דעם סאָרנער יודענראַט און דעם סאָרנער ייס״א קרייז־קאָמיטעט, גיט אונדז א שריפטלעכער פּרא־סאָקאָל, אָנגעשריבן אין פרעזידיום פון דער ייס״א אין קראָקע דעם 20.11.1941[13], אין וועלכן מיר לייענען, אז עס זענען דערשינען ד״ר יעקב גאָנס, דער פּרעזעס פון דער ייס״א דעלעגאַטור אין גומניסק לעבן סאָרנע און גלייכצייטיק וויצע־פּרעזעס פונעם דאָרטיקן יודענראַט, — און צוזאַמען מיט אים מאיר באזלער, דער פּרעזעס פון דאָרטיקן יודענראַט און ביידע האָבן זיך באַקלאָגט, אז זינט דעם אָפּשטאָרבן פון ד״ר שפּיזער ז״ל

12. לויט א פּאַטאָ־קאָפּיע פון אָריגינאל, וואָס געפּינט זיך אין אַרכיוו פון דער צענטראַלער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין וואַרשע.
13. ווי פריער.

עקזיסטירט דער ייד. סאצ. קרייז־קאמיטעט נאר אויפן פאפיר, ווייל דער הער רייס, וועלכער איז א גוטער ארבעטער אויפן געביט פון יודענראט, האט דאָרט אזוי סיל באשעפטיקונג, אז ער האט שוין נישט קיין צייט פאר דעם סאציאלן קרייז־קאמיסעט. דאס זעלבע — באקלאגן זיך די דעלעגאטן — איז אויך נוגע דעם פרעזעס פאלקמאן און אין רעזולטאט דערפון „שלאפט דער גאנצער קרייז־קאמיטעט"... און הגם עס זיצן דאָרט אפילו 2 באאמטן, די דאקטוירים מאשלער און פפעפער, אבער ס'איז נישט מצלעך מיט זיי וועלכע ס'איז זאך צו דערלעדיקן, ווייל אין קיין שום ענין קאנען זיי נישט דעציידירן. די דעלעגאטן האבן זיך געבעטן. מען זאל אריינזעצן אין טאָרנער סאציאלן קרייז־קאמיטעט כאטשבי איין מענטש, וואס זאל זיין טעטיק נאר פאר די ענינים פון דער סאציאלער זעלבסהילף אין טארנער קרייז.

דער יודענראט איז אבער געווען אין אלע זיינע האנדלונגען אפהענגיק פון די דייטשע מאכטאָרגאנען, וועמענס באפעלן ער האט געמוזט אויספירן. צוליב דער נוטוועניקייט צו באפרידיקן די משנהדיקע פארגלוסטענישן פון די דייטשע מושלים און באַאספעס מיט דער אילווייע, אז מיט נאכגיביקייט כלפי די דייטשע גזלנים וועט מעגלעך זיין אפצוטאמפן און אפצושוואכן די דייטשע אכזריותדיקייטן און זייענדיק אין א שווערער ווירטשאפטלעכער לאגע — איז דער טארנער יודענראט נישט געווען בכוח צו דערמיילן דעם ייס"א קרייז־קאמיטעט א באדייטנדיקערע דאטאציע. גענוג צו ציטירן דעם שריפטלעכן באפעל, וועלכן דער טארנער קרייז־הויפטמאן האט דעם

A b s c h r i f t

Tarnow, den 3. Oktober 1941.

Generalgouvernement
der Kreishauptmann
des Kreises Tarnow
Abteilung VIII.
Fürsorge.

Der
Jüdischen Sozialen Selbsthilfe in Tarnow.

wird hiermit aufgetragen, für die Unterkunft und Verpflegung von 1000 Juden aus Hamburg, die heute noch hier mit der Bahn eintreffen sollen, zu sorgen. Es muss damit gerechnet werden, dass die Ansiedler etwa auf eine Woche in Tarnow werden verbleiben müssen, bis sie in ihre ständigen Unterkünfte /z.T. auch in Tarnow/ eingewiesen werden können, da vor der Verteilung in diese Unterkünfte eine genaue Registrierung in der bekannten Form und eine Quarantäne-Behandlung notwendig sein wird.

Dieses Schreiben gilt auch als Ausweis gegenüber der Abteilung V /Ernährung/ und gegenüber anderen Dienststellen.

Stempiglie:
Der Kreishauptmann
in Tarnow.

Im Auftrage:
W. Gibbers m.p.

פקודה מ־3.10.1941 די פאראר־ענונג פון 3.10.1941

דריטן אקטאבער 1941 צוגעשיקט דעם ייס"א קרייז־קאמיטעט אין סארנע, אין וועלכן דער לעצטער איז אויפגעפאדערט געווארן צוצוגרייטן נאכטלעגערס און באשפייזונג פאר 1000 יידן, וועלכע האבן געדארפט אנקומען קיין טארנע פון האמבורג אין דעם זעלבן טאג. אין וועלכן עס איז ארויסגעשיקט געווארן דער דאזיקער אויפטראג מיט דער באמערקונג, אז דער אויפנטהאלט פון די דעפארטירטע האמבורגער יידן אין טארנע איז בארעכנט געווארן אויף בערך א וואך צייט, ביז זיי וועלן נישט באקומען א שטענדיקן אויפנהאלטס־ארט".

פארשטייט זיך, אז פארוואס במשך איין מעת לעת 1000 יידן מיט שלאפגעלעגער און באשפייזונג האט נישט געהערט צו די לייכטע זאכן און ס'איז געווען פארבינדן מיט גרויסע הוצאות. באלאסטעט מיט אזעלכע אויפגאבן — האט סיי דער יודענראט און סיי דער ייס"א קרייז־קאמיטעט נישט געהאט שוין קיין מעגלעכקייטן צו אנטוויקלען א בריטערע הילפסטעטיקייט לטובת דער יידישער באפעלקערונג אין דעם ענגן שוין יידישן קוואדראט אין טארנע... דערווייל איז מיט יעדן טאג געשטיגן די צאל הונגעריקע. קראנקע און פארמאטערטע יידן, וואס בארויבט פון זייער האב און גוטס, דערווייסערט פון זעמטלעכע פרנסה־מקורות. זענען זיי אין דער גרויסער מערצאל דעגראדירט געווארן צו געווינלעכע בעטלער, וועלכע זענען איצט געצלעך אנגעווויזן געווארן אויף דער הילף מצד דער איינציקער אויף דער יידישער גאס הילפס־אינסטיטוציע, אויף דעם יידישן סאציאלן זעלבסהילף־קאמיטעט, וואס איז אין טארנע כמעט אידענטיש געווען מיט דער סאציאלער קאמיסיע ביים יודענראט.

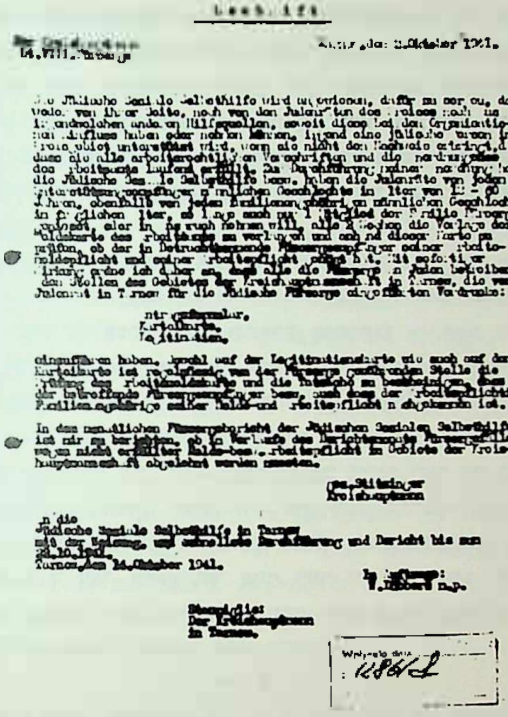
— 5 —

מיר האבן שוין פריער אנגעווויזן אויף די פארארדענונג פון 16.9.1940, לויט וועלכער דער יודענראט איז געווען בארעכטיקט איינצומאנען ביי דער יידישער באפעלקערונג אין טארנע דעם פארמלתמהדיקן קהל־שטייער (דאמעסטיקאל־שטייער) אויף צו דעקן די הוצאות פון דער סאציאלער קאמיסיע.

מיט א נייער פארארדענונג פונעם טארנער קרייזהאופטמאן פון 14.10.1941 איז איצט דאס רעכט אויפגעהויבן דעם דאזיקן „דאמעסטיקאל־שטייער" איבערגעגעבן געווארן אויסשליסלעך דעם טארנער קרייז־קאמיטעט פון דער יידישער סאציאלער זעלבסהילף (ייס"א) — אלס דעם דורך דער דייטשער רעגירונג אנערקענטן אויפציקן יידישן הילפס־קאמיטעט און ווי עס דריקט זיך אויס דער קרייזהאופטמאן אין דער ציטירטער פארארדענונג — „באנוצט זיך די יידישע סאציאלע זעלבסהילף אין טארנע אין דער אויספירונג פון דער דאזיקער בארעכטיקונג אויך מיט דער הילף פון אירע דעלעגאטורן און אויך פון די ארטיקע יודענראטן".

---

14. זע די סאמאקאפיע פון דער טארארדענונג פון 3.10.1941.

סקודה מ־2.10.1941 די פאראדענונג פון 2.10.1941

די דאזיקע פאראדענונג האט אויך אנגעגעבן אנווייזונגען ווי אזוי צו האנדלען לגבי יידן, וואס האבן נישט איינגעצאלט דעם געפאדערטן שטייער־סכום. אין אזא פאל — האט דער יסו"א־קאמיסעט אין טארנע אדער זיינע דעלעגאטורן אין די אייגלנע ארטשאפטן, וואס האבן געהערט צום טארנער קרייז — געהאט דעם חוב אויפצופאדערן אזא שטייערפליכטיקן במשך 2 וואכן איינצוצאלן דעם געפאדערטן סכום און נאך א פרוכטלאזן אפלויף פון דעם דאזיקן זמן מודיע צו זיין וועגן דעם, דעם שטאט־אדער קרייז־קאמענדאנט פון דער פוילישער פאליציי מיט דער בקשה „צו העלפן" איינצוקאסירן דעם שטייער־בעסראג און אויב דאס איז נישט געווען מעגלעך אפילו צו ארעסטירן דעם שטייערפליכטיקן[15].

אבער אויך די דאזיקע, אזוי אויך ווינציקע הילפסמגלעכקייט אויף דער יידישער

15. זע די סאטאקאפיע פון דער פאראדענונג פון 14.10.1941, ז' 280.

גאס האבן די דייטשע מאכטארגאנען אפהענגיק געמאכט פון באוואַרענישן. וואס זייער ציל איז געווען באדייטנד צו באגרענעצן און פארשמעלערן די הילפסטעטיקייט פון דעם טארנער ייס"א קרייזקאמיטעט.

דעם 14טן אקטאבער 1941 האט די אפטיילונג פון דער ייס"א אין טארנע דער־האלטן פונעם טארנער קרייזהאופטמאן אן אפשריפט פון א פארארדענונג פון 2טן אקטאבער 1941, אין וועלכן דער יידישער סאציאלער זעלבסהילף־קאמיטעט אין טארנע איז אויפגעפאדערט געווארן צו זאַרגן דערפאר, אז ער אליין ווי אויך דער טארנער יודענראט זאל פון יעדן ייד, וואס דארף באקומען שטיצע פון די דערמאנטע הילפס־אינסטיטוציעס, פארלאנגען א באשטעטיקונג, אז ער האט דערפילט אלע געזעצלעכע פארכליכטונגען לגבי דעם ארבעטסאמט. דער ייס"א־קאמיטעט אדער דער יודענראט האט געהאט דעם חוב צו פאדערן פון יעדן מאנספארשון, אין עלטער פון 12 ביז 60 יאר. וואס האט באקומען שטיצע, ער זאל יעדע 2 וואכן פאַרלייגן די מעלדעקארט פון ארבעטסאמט[16] און דערמיט האבן טארנער יידן, וואס האבן געוואלט געניסן פון דעם טראפן שטיצע, וועלכע דער ייס"א־קאמיטעט אדער דער יודענראט איז שוין געווען בכוח צו דערטיילן, געמוזט באוויזן, אז זיי גיבן אוועק זייערע לעצטע נאך כוחות דער דייטשער מלחמה־מאשין.

דאס פרעזידיום פון דער ייס"א האט געזוכט הכנסות אויך פון אנדערע מקורות. די דייטשע מאכטארגאנען האבן ארויסגעזעצט טרייהענדער נישט בלויז אין די יידישע האנדלס־ און אינדוסטריע־אונטערנעמונגען. אויך די יידישע הייזער און פלעצער, וואס האבן זיך געפונען מחוץ דעם יידישן קוואַרטאל אין טארנע זענען איבערגעגעבן געווארן אין די הענט פון דייטשע פארוואלטער.

א דאנק די באמיאונגען פון דער ייס"א האבן איוע לאקאלע אפטיילונגען געקאנט גענישן פון דער באשטייערונג פון יידישע הייזער און פלעצער און די טרייהענדערס האבן אפגעגעבן א סייל פון די דאזיקע שטייערן לטובת דער יידישער סאציאלער הילף. אזוי איז אין יאר 1941 אין טארנע אויסגעצאלט געווארן דעם דארטיקן ייס"א־קרייזקאמיטעט פון דעם דאזיקן שטייער דער סכום פון 16.200 זלאטע[17].

ליוט א באריכט פונעם ייס"א־פרעזידיום אין קראקע האט דאס יידישע שפיטאל אין טארנע דורך דער פארמיטלונג פון פולישן רויטן קרייץ אין קראקע באקומען צוגעטיילט פון ערשטן אויסלענדישן מעדיקאמענטן־טראנספארט א ביסל היילמיטל און פארבאנד־מאטעריאל[18].

---

16. וויי אונטער 15.
17. ד"ר וויכערט — זכרונות — באנד 3, ז. 148.
18. ד"ר וויכערט — זכרונות, באנד 3, ז. 158.

טראָץ די שוועריקייטן וואָס זיי האָבן אונטערגענומען צו אונטערהאַלטן ווי אויך די היסטאָרישע פֿונקציעס פֿון דער פֿאָלקסביבליאָטעק, האָבן זיי נישט אויפֿגעהערט צו אַרבעטן. אין דער צייט פֿון דער דייטשער אָקופּאַציע האָבן זיי אויפֿגעהאַלטן אַ ליכטיקן פּונקט פֿאַר דער ייִדישער קולטור. אין דער צייט פֿון דער אָקופּאַציע האָבן זיי אויפֿגעהאַלטן אַ ליכטיקן פּונקט פֿאַר דער ייִדישער קולטור.

ווי מיר לייענען אין אַ באריכט[19] פֿונעם דעלעגאַט פֿון דעם ייִס"א־פֿאָרזיצער אין קראָקע, ד"ר אליהו סיש (אַ טאָרנער יליד אין פֿאָרדינסטפֿולער ציוניסטישער עסקן אין טאָרנע נאָך פֿון פֿאָר דער 1טער וועלט־מלחמה) — וועלכער האָט זיך אין די טעג פֿון 10טן ביזן 18טן אָקטאָבער 1941 אויפֿגעהאַלטן אין טאָרנע און באַקומט זיך מיט דער הילפֿסטעטיקייט פֿונעם דאָרטיקן קריזיז־הילפֿס־קאָמיטעט — זענען אין דעם דאָזיקן פֿעריאָד טעטיק געווען אין טאָרנע 3 פֿאָלקס־קיכן. אין וועלכע עס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן גאָנץ גוטע מאָלצים. דערבייַ איז געווען אין צוגרייטונג די דערעפֿענונג פֿון א 4טער קיך. לויט דעם דאָזיקן באריכט האָבן זיך געפֿונען אין א גוטן מצב דאָס זקנים און יתומים־הויז, דאָס יידישע שפּיטאָל און די אַמבולאַטאָריע.

פֿאַרשטייט זיך, אז טראָץ דער דאָזיקער נוצלעכער טעטיקייט פֿונעם יידישן סאָציאַלן קריזיז־קאָמיטעט מיט דער הילף פֿון דער סאָציאַלער אָפּטיילונג ביים טאָרנער יודענראַט — איז מיט יעדן טאָג געשטיגן די נויט אין די יידישע היימען אין טאָרנע... הונגער און קראַנקייטן האָבן זיך אויף א געוואַלטיקן אופן פֿאַרשפּרייט אויף דער יידישער גאַס.

גאָר טראָגיש איז געווען דער מצב פֿון די יידישע יתומים און היימלאָזע קינדער.

די ממש איבערמענטשלעכע אָנשטרענגונגען פֿון די אָרטיקע טורס — שרייבט דער נישט לאַנג־פֿאַרשטאָרבענער פֿרעזעס פֿון דער ייס"א אין זיינע זכרונות, ד"ר וויכערט[20] — האָבן נישט געקאָנט אַרויסרייסן צענדליקער און הונדערטער טויזנטער קינדער פֿון תהום, אין וועלכן עס האָט זיי אַריינגעשליידערט דער אָקופּאַנט. אויב שוין אין די ערשטע חדשים נאָכן אַריינמאַרש פֿון די דייטשן, איז דאָס לעבן פֿון קינדער, וואָס זייערע עלטערן האָבן נישט געהאַט קיין פֿרנסה, אַן זענען געווען אויסגעשטעלט אויף גזילות, כאָפּונגען, אַרעסטן, פֿאַרשיקונגען, דערשיסונגען — געווען שווער, אזוי ווי עס נאָכן שאפן די געטאָס געוואָרן אומדערטרעגלעך און עס איז דערגאַנגען צום העכסטן טראָגיזם נאָכן אייַנפּירן די פֿאַראַדענונג, וואָס האָט באַשטראָפט מיט טויט דאָס אַרויסגיין פֿון געטאָ".

די טראַגישקייט פֿון דעם דאָזיקן מצב איז נאָך בולטער געקומען צום אויסדרוק,

---

19. לויט א פֿאָטאָקאָפּיע פֿון אָריגינאַל, וואָס נעפֿינט זיך אין אַרכיוו פֿון דער צענטראַלער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין וואַרשע.
20. וויכערט — זכרונות, באַנד 3, ז. 314.

וועז עס זענען לויט דער פאראדענונג פונעם 23סטן יולי 1940 סארמאכט געווארן אין טארנע אלע יידישע געזעלשאפטלעכע ארגאניזאציעס. אנשטאלטן און אינסטיטוציעס. די אינציקע מעגלעכקייט צו אנטוויקלען וועלכע ס׳איז סאציאל־געזעלשאפטלעכע טעטיקייט איז איצט מעגלעך גענוען נאר אין די ראמען פון דער „יידישער סאציאלער אלייגהילף״ (יס״א).

דאס פארמאכן פאר די יידישע קינדער די טויערן פון זעמטלעכע שולן, די נויט און הונגער אין די יידישע היימען — דאס אלץ האט געצוווונגען די אנפירער פונעם סארנער יידישן סאציאלן קרייזקאמיטעט דורכצופירן א קאנקרעטע הילפס־אקציע למובת די פארוואלאזטע יידישע קינדער אין דער שטאט.

א דאנק די דאזיקע באמיאונגען איז מעגלעך גענוען במשך א גענוימער צייט — ביז צו דער ערשטער אויסזידלונגס־אקציע אין טארנע אין חודש יוני 1942 אויפצוהאלטן דאס יידישע יתומים־הויז פאר יידישע יתומים און צו באשפייזן און באקליידן א גרויסע צאל יידישע ארעמע קינדער [21].

וועגן דעם אופן און פארנעם פון דער דאזיקער הילפסטעטיקייט לטובת די יידישע קינדער אין טארנע אין דעם דאזיקן פעריאד, דערוויסן מיר זיך פון א שריפטלעכן דין־וחשבון, וועלכן דער יידישער סאציאלער קרייז־קאמיטעט אין סארנע האט דעם 8.10.1941 [22], צוגעשיקט דעם פרעזידיום פון דער יס״א אין קראקע. ווי עס אונטער־שטרייכט דער דאזיקער באריכט, זענען לויטן מצב פון 1.8.1941 טעטיק געווען אין טארנע:

א) דאס יידישע יתומים־הויז, וואס האט עקזיסטירט דאס זינט דעם יאר 1919 און עס האבן זיך דאס אין דעם דערמאנטן טאג אויפגעהאלטן:

10 קינדער אין עלטער פון 3 ביז 7 יאר
47 „ „ „ „ 7 „ 14 „
13 „ „ „ „ 14 „ 18 „

דאס איז צוזאמען 70 קינדער.

ב) זינט דעם חודש מרץ 1941 איז אין טארנע טעטיק געווען א באשפייזונגס־פונקט פאר יידישע קינדער און לויט דעם מצב פון 1.8.1941, האבן דאס באקומען צוגאבלעכע באשפייזונג צווישן מאל טעגלעך:

33 קינדער אין עלטער פון 3 ביז 7 יאר
689 „ „ „ „ 7 „ 14 „

---

21. ד״ר וויכערט — זכרונות, דרייסער באנד, ז. 313.

22. לויט א סאמא־קאפיע פון אריגינאל, וואס נעפינט זיך אין ארכיוו פון דער צענטראלער יידישער היסטאריישער קאמיסיע אין ווארשע.

די סאציאלע אפטיילונג ביים יודענראט אין טארנע האט זיך באשעפטיקט מיט פארשאפן פאר די קינדער קליידער און וועש.

ווי מיר דערוויסן זיך נאך פון דעם דאזיקן באריכט, האבן זיך נאך צו דער דא־זיקער, אזוי שוועכער שוין צייט פארן טארנער יידנטום, געפינען אין טארנע יידישע משפחות, וואס האבן מיט דעם ביסעלע שפייז, וועלכן זיי האבן אליין פארמאגט, געטיילט זיך מיט הונגעריקע ארעמע יידישע קינדער.

אויך אויפן געביט פון סאניטאר־ערצטלעכער הילפס־טעטיקייט איז אין טארנע, ווי מיר דערוויסן זיך פונעם דערמאנטן פריער באריכט, א טך אויפגעטאן געווארן. ביים טארנער יודענראט איז טעטיק געווען א סאניטארע קאמיסיע, וועלכע האט געזארגט פאר ערצטלעכער הילף און האט דערטיילט אומזיסט מעדיקאמענטן, האט קאנטראלירט דעם עגזונטהייסס מצב פון די קינדער און האט געהאט אויפזיכט איבער דעם היגיענישן שטאנד פון די דירות.

בכלל — ווי עס גיט איבער דער ציטירטער אויבן באריכט — האבן אין טארנע אין דעם דאזיקן פעריאד בערך 2000 דערוואקסענע יידן טעגלעך באקומען שפייז אין די עפנטלעכע קיכן.

— 7 —

ווי מיר זענען, איז אין דער צווייטער העלפט פון יאר 1941 די סאציאלע הילפס־טעטיקייט אין יידישן טארנע געשטאנען נאך אויף א גענוייסער הויך, הגם דער צעשטע־רונגס־פראצעס פונעם יידישן ווירטשאפטלעבן לעבן האבן אין אלע ארטשאפן. וואס האבן געהערט צום טארנער צאליאלן קרייז־קאמיטעט, שוין דערפירט צו א מצב פון גענצ־לעכער פאופעריזאציע פון דער יידישער באפעלקערונג, וועלכע האט מיט די לעצטע כוחות געראנגלט זיך מיט דעם שרעקלעכן קאשמאן פון הונגער, קעלט און קראנקהייטן.

אין א בריוו פונעם יידישן סאציאלן קרייז־קאמיטעט אין טארנע פון 29.10.1941 [23] צום פרעזידענט פון יס"א אין קראקע — וועלט געשילדערט דער טראגישער ווירט־שאפטלעכער מצב פון דער יידישער באפעלקערונג אין אלע פונקטן פונעם טארנער יידישן סאציאלן קרייז־קאמיטעט. און ווי מיר לייענען דארט, „שטויסט אן דאס איינציגן דעם „דאמעסטיקאל־שטייער" פאר דער סאציאלער הילף צוליב דער אלגע־מיינער פארארעמונג פון דער אַרטיקער יידישער באפעלקערונג אויף אלץ גרעסערע שווערקייטן", דערבייַ ווערט נאך אנגעוויזן אין דעם דאזיקן בריוו, אז אין חודש אויגוסט 1941 זענען אין אלע דריי עפנטלעכע פאלקסקיכן, וועלכע זענען דעמאלט טעטיק געווען אין יידישן טארנע, אַרויסגעגעבן געווארן 145.333 מיטאגן.

---

23. לויט א מיקראפילם פון אריגינאל, וואס נעפינט זיך אין אַרכיוו פון דער צענטראלער יידישער היסטארישער קאמיסיע אין וואַרשע.

נאר א דאנק דער סיסטעמאטישער הילף מצד דער צענטראלע פון דער יים"א אין קראקע, האט דער יידישער סאציאלער קרייזקאמיטעט אין טארנע, אין א באגרענעצטער מאס דערפילט זיינע אויפגאבן און דערמיט איז מעגלעך געווען אויפצוהאלטן אין טארנע עטלעכע אינסטיטוציעס, וואס האבן געטראגן א מינימאלע הילף פאר דער דארטיקער יידישער באפעלקערונג און אין א גאר מינימאלער מאס אויך אין די עטלעכע ארט־שאפטן, וואס האבן געהערט צום טארנער סאציאלן קרייז־קאמיטעט.

אזוי, למשל, באשטעטיקט דער יידישער סאציאלער קרייז־קאמיטעט אין טארנע אין א בריוו פון 20.10.1941 צום יים"א פרעזידענט אין קראקע[24] דאס דערהאלטן פון דעם סכום 5.100 זלאטע אויף צו פארטיילן, דערפון 4000 זל. פאר דער באשטייזונגס־אקציע, 1000 זל. פאר הילף לטובת יידישע קינדער און 100 פאר דער סאניטארער הילף אין ריגלינ. ווי עס ווערט דארט אונטערגעשטראכן, האט זיך אין דעם דאזיקן סכום באטייליקט דער „דזשאינט" מיט 2.550 זלאטע.

בכלל קאנען מיר אויפן סמך פון די פארבליבענע פראטאקאלן פון די זיצונגען פונעם יידישן סאציאלן קרייז־קאמיטעט אין טארנע, וואס געפינען זיך אין ארכיוו פון דער יידישער היסטארישער קאמיסיע אין וואַרשע פעסטשטעלן, או ביז צום סוף יאר 1941 האבן די מיטגלידער פונעם דאזיקן קאמיטעט שראץ די גרויסע שווערקייטן ארויסגעווייזן אן אקטיווע רירעוודיקיים אויפן געביט פון דערטיילן הילף פאר די עקזיסטירנדיקע נאר אין יידישן טארנע סאציאלע אינסטיטוציעס.

ווי מיר דערוויסן זיך פון א פראטאקאל[25] פון א זיצונג פון דעם יידישן סאציאלן קרייז־קאמיטעט אין טארנע פון 31.10.1941 — האט דער לעצטער אויסגעצאלט אין חודש אקטאבער 1941:

1000 זלאטע פארן יידישן זקנים־הויז אין טארנע

1000 „ „ „ יתומים־„ „ „

פון א צווייטן פראטאקאל[26] פון א זיצונג פון דעם זעלבן קאמיטעט פון 30.11.1941 דערוויסן מיר זיך ווידער, אז אין חודש נאוועמבער 1941 זענען אויסגעצאלט געווארן:

2.000 זל. פאר דער אפטיילונג פאר אנשטעקיגע קראנקייטן ביים ייה. שפיטאל,

1.000 זל. פאר דער אמבולאטאריע ביים יידישן שפיטאל אויף אינצוקויפן מעריקאמ.,

1.500 זל. פאר רעמאנטירן די אויוונס אינעם ייד. זקנים־הויז.

דער יידישער סאציאלער קרייז־קאמיטעט האט אויך באקומען דאטאציעס פון דעם „פוילישן הויפט־ראט פאר סאציאלער הילף" (ראדא גלוונא אפיעקונטשא) אין קראקע.

---

24. ווי ביי 23.

25. לויט א מאטאקאפיע פון אריגינאל, וואס געפינט זיך אין ארכיוו פון דער היסטארישער קאמיסיע אין וואַרשע.

26. ווי ביי 25.

אזוי דערוויסן מיר זיך פון א בריוו פונעם ייד. סאציאלן קרייז־קאמיטעט אין טארנע צו דעם דערמאנטן הויפטראט אין קראקע פון 21.10.1941[27], אז דער טארנער קאמיטעט האט באקומען 100 פאר האלץ־שיך מיט שנירנבענדלעך און באלד דעם נעכסטן הודש — דעם 18.11.1941[28] באשטעטיקט דער ייד. סאצ. קרייז־קאמיטעט אין טארנע דעם דער־האלט פון פוילישן הויפט־ראט:

170 קילא „בעקאנען" (חזיר־פלייש)

100 קאלדרעס

100 ליטער טראן.

גרויס געוויכט האבן די מיטגלידער פון ייד. סאצ. קרייז־קאמיטעט אין טארנע געלייגט אויף די דערנערונגס־פראגע, ווייל דער רוב פון דער יידישער באפעלקערונג איז עם יידישן טארנע איז שוין אין דער צווייטער העלפט 1941 געווען אנגעוויזן אויף די פאלקס־קיכן אלס דעם איינציקן מקור פון דערנערונג. אין דער דאזיקער ריכטונג זענען טאקע געגאנגען די באשטרעבונגען פונעם יידישן סאציאלן קרייז־קאמיטעט אין טארנע און ווי מיר דערווייסן זיך פון א שריפטלעכער ידיעה פון דעם דאזיקן קאמיטעט פון 11.12.1941 צום פרעזידיום פון ייס"א אין קראקע, איז דעם 14.12.1941 געעפנט געווארן אין טארנע אויף דער לוואוסקא־גאס 7, די 4טע פאלקסקיך, וועלכע איז באשטימט געווארן הויפטזעכלעך פאר ארבעטנדיקע בעלי־מלאכות.

אין דער דאזיקער תקופה האבן די אקטיוויסטן פונעם יידישן סאציאלן קרייז־קאמיטעט אין טארנע געמאכט נאך פרווון צו שאפן נייע ארבעטסמעגלעכקייטן פאר יידישע ארבעטסמענטשן, בפרט פאר דער דערוואקסענער יידישער יוגנט.

אזוי דערוויסן מיר זיך פון א בריוו פון פרעזידיום פון דער ייס"א אין קראקע צום יידישן סאציאלן קרייז־קאמיטעט אין טארנע פון 17.12.1941[29], אז דער לעצטער האט געמאכט באשטרעבונגען צו ארגאניזירן אין טארנע פאקטארסן.

ווי עס גיט איבער ד"ר ווייכערט אין זיינע זכרונות[30], האט דער יידישער סאציאלער קרייז־קאמיטעט אין טארנע געפלאנט צו גרינדן א פארם אויפן פאלווארק פון דער משפחה גאלדמאן (אזוי געפונענער „גאלדמאנווקע"), אבער אזוי ווי דאס דאזיקע גוט איז קאנפיסקירט געווארן דורך די דייטשן לטובת די אוקראאינער — האט דאס ייס"א־ייס"א־פרעזידיום אין קראקע געדארפט זיך באשטרעבן צו באפרייען דעם דאזיקן שטח פון דער קאנפיסקאציע. צום סוף יאר 1941 האט זיך אבער שוין פארענדיקט דער

27. ווי ביי 25.

28. ווי ביי 25.

29. לויט א סאטאקאפיע פון אריגינאל, וואס געפינט זיך אין ארכיוו פון דער יידישער היסטארישער קאמיסיע אין ווארשע.

30. ווייכערט — זכרונות — דרייטער באנד.

סייוולאנישע שפיל פון די דייטשע תלינים, עס האבן זיך שוין איצט אנגעהויבן צו אנטפלעקן די אמתע כוונות פון די דייטשע רוצחים לגבי דעם פולישן יידנטום.

נאכן אויסברוך פון דער דייטש־סאוויעטישער מלחמה האבן די דייטשן אנגעהויבן צו פארווירקלעכן די לאנגפלאנירטע אויסראטונגס־אקציע לגבי דער יידישער באפעלקערונג אין די פולישע שטעט און שטעטלעך.

אין דער צווייטער העלפט פון יאר 1941 האבן זיך אויך אין סארנע בולטער און קלארער אנגעהויבן ארויסצווייזן די דייטשע צוגרייטונגען צו א סיסטעמאטישער אקציע פיזיש צו פארניכטן דאס שוין גייסטיק און ווירטשאפטלעך אפגעשוואכטע טארנער יידנטום.

אין דווקא אין דער צייט, ווען דער פראצעס פון עלימינירן די פולישע יידן פון ווירטשאפטלעכן לעבן איז געווען פארענדיקט און מיט יעדן טאג איז געשטיגן די צאל יידן, וואס זענען בארויבט געווארן פון זייערע ארבעטס־וואארשטאטן און וואס זענען פארבליבן אן פרנסה און אן וועלעכער ס'איז מעגלעכקייט צו דערנערן זייערע פרויען און קינדער, איז, ווי מיר האבן שוין דאס אויף אן אנדער ארט פריער איבערגעגעבן — אין חודש דעצעמבער 1941 פארמאכט געווארן אין גאנץ פולן דער „דושאינס", וועמענס פאגדן האבן אין א גרויסער מאס דערמעגלעכט די הילפסטעטיקייט פון דער יס"א.

דעריבער איז איצט זייער ערנסט געווארן דער מצב פון דער דאזיקער הילפס־אינסטיטוציע. ערשט סוף מערץ 1942 האט דער באו"פ [31] ארויסגעגעבן א באשייניקונג, אז דאס יס"א־פרעזידיום איז באפולמעכטיקט וויטער צו פירן די טעטיקייט פון „דושאינס" און איז כארעקטיקט איבערצונעמען די אויסלענדישע טראנספארטן, וואס זענען אנגעקומען אויף זיין אדרעס [32].

— 8 —

אין די ערשטע חדשים פון יאר 1942 האט זיך אין די הערצער פון די טארנער יידן געווען דער חשד, אז די דייטשע רוצחים גרייטן זיך אויך אין סארנע צו א שחיטה, צו דער אזוי גערופענער „אויסזידלונג" פון דער יידישער באפעלקערונג. עס האבן זיך פארשפרייט שמועות, אז עס וארפן אויסגעזידלט ווערן אין דער ערשטער רייע די ארעמע יידן, וועלכע באקומען שטיצע פון דער „וואלפארט" ביים יודענראט. מאסנהאפט האבן זיך יידן אפגעזאגט פון יודענראט־שטיצע און האבן זיך אפילו באמיט, אז זייערע נעמען זאלן אויסגעמקט ווערן פון די רשימות פון די צדקה־נעמער.

---

31. „בעפעלקערונגס־וועזן אונד סיכערהייט" — די דאזיקע אפטיילונג ביי דער סארוואלטונג פון דער גענעראל־גובערניע — האט זיך באשעפטיקט מיט אלע אלגעמיינע טאציאלע ענינים אין דער ג. ג.

32. וויכערט־זכרונות — באנד 3, ז. 275.

און וועט עס האט זיך אין טארנע אנגעהויבן דער טרעל מיט די ארבעטס־קארטן, מיט די פארשידענע סטעמפלען, — וועט טארנער יידן האבן פאר יעדן פרייז געוואלט זיך אריינבאקומען אויף אן ארבעטס־פלאץ, גלייבנדיק, אז ארבעט וועט זיי באפרייען פון דער אויסזידלונג, וועגן וועלכער זיי האבן שוין געהאט שוידערלעכע באריכטן, — זענען אין דער שטאט אנטשאנען האנטווערקער־געמיינשאפטן, — ארבעטס־אונטער־נעמונגען, — געשאפענע דורך בעלי־מלאכות פון פארשידענע פאכן, וואס האבן געארבעט פארן דייטשן מיליטער.

ווי מיר דערוויסן זיך פון א מעמאריאל פון 25סטן מערץ פון דעם יס״א־פרעזידיום[33], האט דער יידישער האנטווערקער־פאראיין אין טארנע געשאפן אועלכע ארבעטס־געמיינשאפטן פאר שניידער, וועשערינס, שלאסערס, שוסטערס, שטעפערס, רימערס, זאטלערס, היטל־מאכערס, טאפעצירערס, עס האבן זיך אויך באוויזן אין טארנע דייטשע פירמעס, וואס האבן צוגעטיילט באשטעלונגען פאר יידישע האנט־ווערקער־געמיינשאפטן[34].

צו אועלכע דייטשע אונטערנעמונגען אין טארנע האבן געהערט: „עסקאטע", אסטבאן, לאצינא, קראקאוער־קאנפעקציאן־יוליוס מאדריטש, אקאן, „צענטראלע פיר האנטווערקליפערונגען".

אין דער ערשטער צייט זענען יידן באשעפטיקט אין די האנטווערקער־פאראייני־קונגען און ארבעטס־געמיינשאפטן אדער אין דייטשע אונטערנעמונגען. אפגעהיטן געוואָרן פון א גירוש. א באשייניקונג געחתמעט אדער באשטעטיקט דורך א דייטשער פירמע, צו וועלכער די יידישע וואָרשטאטן האבן צוגעשטעלט זייערע אויסארבעטונגען אדער ביי וועלכע זיי האבן געארבעט — האט אנפאנגס, אפט מאל געראטעוועט פון א דעפארטאציע אין א טויטלאגער.

טארנער יידן האבן אויך געארבעט אויף פארשידענע דייטשע ארבעטס־פלעצער אויסערהאלב דער שטאט. בערך 400 טארנער יידן זענען געווען פארשפארט אינעם ארבעטס־לאגער פוסטקאוו, הינטער דעמביץ און העכער 1000 טארנער יידן זענען געווען באשעפטיקט ביי דער דייטשער וווערמאכט אין פארשידענע ארטשאפטן.

בשייכות מיטן אויסנוצדי יידישע ארבעטס־כוחות פאר דער דייטשער מיליטער־מאשין, האט זיך געפירט א העפטיקער קאמף צווישן דער עס. עס. און דער וואפן־אינדוסטריע ארום דער פראגע צי מען דארף דערהאלטן ביים לעבן די דאזיקע יידישע ארבעטס־כוחות.

אין דעם דאזיקן קאמף האבן זיך לטובת די יידן אויסגעצייכנט אייניקע קריסטן,

---

33. ד״ר ווייכערט — זכרונות, באנד 3, ז. 275.
34. ד״ר ווייכערט — זכרונות, באנד 3, ז. 268.

ווי יוליוס מאדריטש, דער אייגנטימער פון דער גרויסער קאנפעקציע־פאבריק, — ראבערט וואגנער, דער דירעקטאר פון צפ"ה און אסקאר סינדלער, דער אייגנטימער פון דער עמאיל־פאבריק. אין די דאזיקע אונטערנעמונגען איז באשעפטיקט געווען א צאל יידישע ארבעטער און א דאנק דעם האט זיך א הייפעלע יידן אפגעראטעוועט פון א זיכערן טויט.

ווי עס גיט איבער ד"ר וויכערט אין זיינע זכרונות (דריטערע אנד ז. 287), האט דער עס.עס. און פאליציי־פירער שערנער אויף דעם צוזאמענקום פון די פארשטייער פון די באליציי־און אדמיניסטראציע־ארגאנען, וואס איז פארגעקומען אין קראקע דעם 18.6.1942, כדי אפצוגעבן א באריכט פון די דורכגעפירטע אנטי־יידישע מארד־אקציעס, אינפארמירנדק וועגן דעם זיכערהייסס־מצב אין קראקעווער דיסטריקט אונטערגעשטראכן, אז צווישן אנדערע זענען אין טארנע צווישן די ווינענדיקע דארט 32.000 יידן — 8000 באשעפטיקט געווען ביי פארשידענע ארבעטן.

עס איז כדאי ביי דער געלעגנהייט צו באמערקן, אז אין דער ערשטער העלפט 1942, איז די צאל יידן אין טארנע געשטיגן צוליב די טראנספארטן דעפארטירטע יידן פון די ארומיקע שטעטלעך, וווּ עס זענען צו דער צייט ליקווידירט געווארן א דריי געטאס.

דער לויף פאר דער יידישער ארבעט אין די דאזיקע אונטערנעמונגען איז געווען א מינימאלער, אפט האבן יידן נאך צוגעצאלט, מען זאל זיי באשעפטיקן, ווייל די ארבעט האט געדארפט אפראטעווען פון אן אויסזידלונג קיין בעלזשעץ, קיין אוישוויץ אדער אין אן אנדער טויטלאגער.

— 9 —

דאס אפגעבן די כוהות פאר דער דייטשער מיליטער־מאשין האט מיט גארנישט געענדערט די טרויעריקע מאטעריעלע לאגע פון די טארנער יידן. דער הונגער האט אויסגעמאטערט אלע און יונג. ימט די גרעסטע אנשטרענגונגען האט דער טאציאלער זעלבסהילף־קאמיטעט און די „וואלפארט" ביים יודענראט אויפגעהאלטן די טעטיקייט פון די 4 פאלקס־קיכן אין טארנע. און אין אועלכע באדינגונגען איז שוין שווער געווען אפצוהיטן די שטאט פון מגפות. אין די ערשטע חדשים פון 1942 איז אין טארנע אויסגעבראכן א פלעק־טיפוס. פונעם דערמאנטן שוין פריער מעמאריאל, וועלכן דאס פרעזידיום פון דער יס"א אין קראקע האט דעם 25.3.1942 צוגעשיקט דעם באו"ם, דערווייסן מיר זיך, אז דער געזונטהייטס מצב פון דער יידישער באפעלקערונג אין טארנע איז א דאנק די ענערגישע פארהיטונגס־מאסמיטלען געווען א צופרידנשטעלנדיק און אז פון 1טן יאנואר 1942 ביז צום 2טן מערץ 1942 האט מען דארט פארנאטירט

ס״ה 45 אַרטיקע און 64 פֿאַרשלעפּטע — בעיקר פון לאַגער אין פּוסטקאָוו — פֿאלן פון פלעק־טיפוס [35].

אין חודש יוני 1942 איז דורכגעפֿירט געוואָרן אין טאָרנע די ערשטע אויסזידלונג בעת וועלכער בערך 10.000 יידן זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין טאָרנע גופא און די צווייטע 10.000 יידן זענען דעפּאַרטירט געוואָרן קיין בעלזשעץ. נאָך דער דאָזיקער מאַרד־אַקציע איז אין טאָרנע געשאַפֿן געוואָרן דאָס געטאָ. די יס״א־אַפּטיילונג אין טאָרנע האָט איצט אין די נייע באַדינגונגען אָרגאַניזירט איר הילפס־טעטיקייט און האָט זיך לויט די פֿאַראַנענע מעגלעכקייטן באַמיט אויסצופֿולן ביי די לאַקאַלע דייטשע מאַכטאָרגאַנען געוויסע הנחות לטובת דער פֿאַרמאַטערטער יידישער באַפֿעלקערונג.

אָבער באַלד נאָך דער ערשטער גרויזאַמער כוואַליע פון בלוטיקע אַקטיוויטעטן אין טאָרנער געטאָ, האָבן די דייטשע מאַכטאָרגאַנען דעם 29.7.1942 פֿאַרשטענדיקט דעם פֿרעזעס פון דער יידישער סאָציאַלער זעלבסהילף, ד״ר ווייכערט, אז די יס״א דאַרף אויפֿגעלייזט ווערן — און צוגלייך איז ביי איר צוגעגומען געוואָרן דער אָנטייל אין די אלגעמיינע דאָטאַציעס אין דער הויך פון 17%.

נאָך דער צווייטער בלוטיקער אויסזידלונג אין טאָרנער געטאָ, אין אויגוסט 1942, איז נאָך לאַנגע אינטערוועניצן און פֿאַרהאַנדלונגען מיט דער פֿאַראַרדענונג פון 20סטו אָקטאָבער 1942 דערלויבט געוואָרן דעם פֿרעזידיום פון דער יס״א ממשיך צו זיין איר סאָציאַלע טעטיקייט, נאָר דער נאָמען פון דער אַרגאַניזאַציע איז געביטן געוואָרן אין האָט זיך איצט גערופֿן „יידישע אונטערשטיצונגס־צענטראַלע (יאו״ס). דאָס פֿרעזידיום ווי אויך די אַרטיקע אָפּטיילונגען האָבן געקאָנט ווי פֿריער אָנגיין מיט זייער הילפֿסטעטיקייט, דערבייַ איז איצט די יאו״ס־אָפּטיילונג אין טאָרנע באַרעכטיקט געווען צו טראָגן הילף טאָרנער יידן, וואָס זענען געווען פֿאַרשפֿאַרט אין די לאָגערן — בפֿרט צו ליפֿערן פֿאַר זיי ארצנייַען און פֿארבאַנדסמיטלען.

פון וויכטיקער באַדייטונג איז געווען די באַשטימונג, אז די געלטער פֿאַר דער דערפֿילונג פון די סאָציאַלע אויפֿגאַבן פון דער יאו״ס — האָט די לעצטע געדאַרפֿט אַרויסבאַקומען פון דער יידישער באַפֿעלקערונג גופא [36].

מיט דעם פֿאַרווערן אוז מיט דעם באַלד ווידער דערלויבן די טעטיקייט פון דער יידישער סאָציאַלער זעלבסהילף, אפֿילו אונטער א געוענדערטן נאָמען, האָבן די דייטשע תלינים באַצווועקט אָפּצונאַרן די יידישע באַפֿעלקערונג און צו וואַרפֿן א שלייער אויף

35. ד״ר ווייכערט — זכרונות, באַנד 3, ז. 275.
36. ד״ר ווייכערט — זכרונות, באַנד 3, ז. 318.

זייערע סיוואַנישע צוגרייטונגען צו ווייטערדיקע יידן־שחיטות. כדי צו שאַפן דעם רושם, אז נאָך די לעצטע מאַרד־אַקציעס אין יוני און אויגוסט 1942 אין די שטעט אין שטעטלעך פון דער ג. ג., וועלן די ביים לעבן פאַרבליבענע יידן האָבן די מעג־לעכקייט פלייסיק צו אַרבעטן לטובת די דייטשע אונטערנעמונגען אוּ דערמיט אַפּ־ראָטווען זייער לעבן — איז דעם 10.11.1942 אויפן שטח פון קראַקעווער דיסטריקט פאַרפּינטלעכט געוואָרן אַ פאַראַרדענונג לויט וועלכער אלע יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די דערפער און שטעטלעך, האָבן געקאָנט אָן שטראָף זיך אומקערן און זיך באָועצן אין איינער פון די אויסגערעכנטע דאָרפֿ 5 שטעט — ד. א. קראָקע, באָכניע, טאַרנע, זשעשאָוו און פשעמישל און זיך איינאַרדענען אין די דאָזיקע אזוי גערופענע „רעשט־געטאָס". טויזנטער יידן האָבן זיך געלאָזט אָפּנאַרן און וענען געפאַלן א קרבן אין די מאַרד־אַקציעס, וועלכע די דייטשע מערדער האָבן באַלד דורכגעפירט אין די דאָזיקע שטעט. און כדי נאָך ענגער צו פּאַרציען דעם שטריק אַרום דעם האַלדז פון די ביים לעבן פאַרבליבענע יידן האָבן די דייטשע פאַליציי־ און זיכערונגס־אַרגאַנען אין דער ג. ג. וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט די ענינים פון סאָציאַלער טעטיקייט, מיט דער פאַראַרדענונג פון 18.11.1942 מבטל געמאַכט די פּריערדיקע באַשטימונגען בנוגע דער גרינדונג פון דער יידישער אונטערשטיצונגס־צענטראַלע (יאו"ס). צו דער באַגרינדונג פון דער דאָזיקער פאַראַרדענונג איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן, אז אזוי ווי דער עס. עס. רייכספירער האָט אינצווישן באָפוילן צו צואיילן די אויסזידלונג פון די יידן אוּן בסייכות דערמיט „דאַרפן אַרבעטספּאָטענציאַל מענער אוּן פרויען פראַקטיש פאַר־בלייבן צו דער דיספּאָזיציע נאָר פון דער מיליטער־ווירטשאַפט אוּן פון דער באַוואָפ־נונגס־אינספּעקציע אוּן דאָס אויך נאָר דעמאָלט, וועּן זיי וועלן זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון דער עס. עס. אוּן פון דער פּאָליציי — איז די טעטיקייט פון דער יידישער אונטערשטיצונגס־שטעלע נישט מער נייטיק אוּן בעת דער דאָזיקער ציים וועלן אלע יידן — מיט אויסנאַם פון די אויבנבאַצייכנטע אין די אַרבעטסלאַגערן פאַרשפּאַרטע אַרבעטספּאָטענציאַל — פאַרשווונדן, אזוי, אז פראַקטיש וועלן דערנאָך אלע וויסטערע סאָציאַלע מאַסמיטלען לגבי די פאַרבליבענע יידן ליגן אין די הענט פון דער עס. עס. אוּן דער פּאָליציי [37]".

דעם 1.12.1942 איז ד"ר וויכערט פאַרשטענדיקט געוואָרן וועגן דער אויפלייזונג פון דער יידישער אונטערשטיצונגס־צענטראַלע פאַר דער ענעראַל־גובערניע אוּן כדי צו זיכערן די פאַראַנענע התחייבותן זענען אלע געלט־ אוּן מאַטעריאַל־באַשטאַנדן קאַנפיסקירט געוואָרן.

---

37. ד"ר וויכערט — זכרונות. באנד 3, ז. 319.

אין דער ערשטער העלפט 1943 האבן די אין טאַרנער געטא בײַם לעבן פֿאַרבליבענע יידן נישט געוואַט שוין קיין אילוזיעס. אַז זיי זענען פֿאַרמשפּט צום טויט. אַז זיי געפֿינען זיך אין א האפֿנונגסלאזער לאגע. עס האָט זיך אפֿילו דעם ד״ר ווייכערט איינגעגעבן צו פֿרעלן ביי די אקופֿאַנטישע מאכטאַרגאַנען, אַז אין חודש מערץ 1943 איז ווידער דערלויבט געווארן די טעטיקייט פֿון דער יידישער אונטערשטיצונגס־צענטראלע. אבער שוין אין חודש אויגוסט — קוים 5 חדשים נאכן באנייען די יאו״ס טעטיקייט, איז ענדגילטיק ליקווידירט געווארן דאס טאַרנער געטא. עטלעכע טויזנט יידן זענען דעפּארטירט געווארן קיין אוישוויץ און בערך 2.000 יונגע יידן זענען פֿאַר־שיקט געווארן קיין פּלאשאוו און טרעבלינקע, אין די דאַרטיקע אַרבעטס־לאַגערן. כמעט אלע בונקערס אין דער שטאָט זענען אויפֿגעריסן געוואָרן און הונדערטער יידן זענען דערשאסן געוואָרן. איצט האָט דער אקופֿאַנט אויף דאס נ״י — דאס איז צום דריטן מאל פֿארוועדט די הילפס־טעטיקייט פון דער יידישער סאציאלער אליין־הילף. די רעשטלעך פון דער יידישער באפֿעלקערונג אין טאַרנע, די 300 יידן פון דער אויפֿרומינגס־קאַמאַנדע האבן געהונגערט און געארבעט עבודת־פֿרך לטובת די דייטשע הענקער. און וען אויך דאס הייפּעלע פֿארמאַטערטע יידן זענען דעפּארטירט געווארן — א טייל קיין שעבניע און א טייל קיין פּלאשאוו — איז אין פּעברואר 1944. טאַרנע געווארן „יודענריין".

ד"ר אברהם חומס (כאמעט)
יסף קארניל

קריסטן — וואס האבן גאראטעוועט טארנער יידן

די אנטי־יידישע פאליטיק פון דער היטלעריסטישער אקופאציע־מאכט האט געהאט פאר א ציל מיט דער גרעסטער אכזריותדיקייט און אומברחמנותדיק צו פארטיליקן די יידישע באפעלקערונג און צו דעם צוועק האבן זיך די נאצישע רוצחים באנוצט מיט אלע מעגלעכע פארברעכערישע מיטלען. כדי סיסטעמאטיש און פלאנמעסיק צו פארניכטן די יידישע באפעלקערונג, האבן די נאצישע תלינים אריינגעטריבן די פארשיידענסטע בעת די מערדערלעכע אויסזידלונגס־אקציעס יידן אין די געטאָס, אין די געשלאסענע און באוואכטע תפיסות און דערמיט אוממעגלעך געמאכט יערן קאנטאקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט און אפגעהאקט יעדע מעגלעכקייט ארויסצורייסן זיך פון גיהנום. ווי אויך יעדע פארבינדונג מיט קרובים און פריינט, וואס וואלטן געקאנט ברענגען וועלכע ס'איז הילף.. ווייל טויט־שטראף האט געדראט פאר פארלאזן דאס געטא... און טויט־שטראף האט באקומען יעדער קריסט, וואס האט אויסבאהאלטן א ייד אדער געפרווט אים העלפן מיט א שטיקל ברויט...

*

אין אטא דער לאגע האבן זיך געפונען אויך די טארנער יידן... באלד נאך דער צווייטער אויסזידלונג, נאך דעם מאסן־מארד פון איבער 20.000 יידן איז אין טארנע געשאפן געווארן דאס געטא. די פארשפארטע אין טארנער געטא יידן, האבן זיך איצט געפילט שוין געצילעך ארומגערינגלט, באלאגערט... הונגער און קראנקהייטן האבן איצט געבושעוועט אין די ענגע יידישן געטא־ווינונגען. איצט זענען שוין קלאר געווארן די אמתע כוונות פון די נאצישע רוצחים... דעריבער האבן יידן אנגע־הויבן צו זוכן וועגן זיך צו ראטוועז... מען האט אנגעהויבן צו בויען בונקערס און אנדערע באהעלטענישן.

עס זענען געווען פאלן פון אנטלויפן פון געטא און פארזארגן זיך ארישע פאפירן... געווען איינצלנע פאלן, וועו פאליאקן האבן ארויסגעווינען פיל הארץ און רחמנות' און האבן געטראגן הילף די פארשפארטע אין געטא יידן, מייסטנס דורך שאפן א באהעל־סעניש אויף דער ארישער זייט.

געווען פאלן, וועו פויערים האבן ביי זיך אויסבאהאלטן — מאנכע פאר באלוי־נונג — יידישע משפחות, אנטלאפענע פון געטא. שוין אין ערשטן באנד פון יזכור־

בוך "טאַרנע" איז איבערגעגעבן געוואָרן, אז א דאַנק דער דאָזיקער הילף האָבן זיך אָפגעראַטעוועט עטלעכע נפשות פון דער משפחה פאַסטראַנג, לאַנדמאַן, מיטלער און בעטריבענים...

גאָר ווינציק איז געווען אין טאַרנע די צאָל אָזעלכע מוטיקע קריסטן. וואָס האָבן נישט געקוקט אויף די אַלע געפאַרן. וואָס האָבן געלויערט אויף טריט און שריט, איינשטעלנדיק זייער אייגן לעבן און שטייענדיק פיל מאָל פנים אל פנים מיטן טויט. האָבן זיי אויסגעשטרעקט זייערע הענט די פאַרפאַלגטע יידן און נישט איינעם אפגעראַטעוועט פון א זיכערן טויט.

מיר רופן זיי: „חסידי אומות העולם". פאַר וועלכע דער יד ושם אין ירושלים האָט אויפן „הר הזכרון" איינגעאַרדנט א באַזונדערע „אלעע פון די גערעכטע" און יעדער פון די דאָזיקע קריסטן, וואָס האָבן מיט אַן איבערמענטשלעכער גבורה געראַטעוועט יידן בעת דער שואה־תקופה — וועלכע מיר דעם כבוד איינגערעכנט צו ווערן צו די חסידי אומות העולם און צו פלאַנצן אין דער דאָזיקער אלעע א ביימל..

מיר האָבן צונויפגעזאַמלט עטלעכע פרטים וועגן א הייפעלע קריסטן, וואָס האָבן אין דער צייט פון די גרויזאַמע מארד־אַקציעס אין טאַרנער געטא, אין זייער טיפער מענטשלעכער דערהויבנקייט אַרויסגעוויזן איבערמענטשלעכן מוט און מסירת נפש און האָבן נישט געשפּאַרט קיין כוחות און מי כדי אָפצוראַטעוון יידישע לעבנס פון נאַצישן גיהנום.

*

ריימונד טיטש
Raimund Titsch

יוליוס מאדריטש
Julius Madritsch

דעם אויבן אן פארנעמען אינעם פאנטאן פון די חסידי אומות העולם — דער איידעלער, ווינער קריסט, יוליוס מאדריטש אוז זיין מיסאדבעטער ריימונד טיטש *.

בעת דער נאצישער אקופאציע איז געווען אין דער גאליציישער גענעראל־גובערניע א תקופה, ווען יידן האבן זיך געריסן צו דער ארבעט פאר דער דייטשער קריגס־אינדוסטרי, לעבנדיק מיט דער אילוזיע, אז די ארבעט וועט זיי אפהיטן פון טויט.

מאדריטש האט נאך אין יאר 1941 געעפנט אין קראקעווער גטא א שניידער־ווארשטאט, אין וועלכן ער האט באשעפטיקט הונדערטער יידישע ארבעטער, פארזאמלט זיי מיט די נייטיקע לעבנסמיטלען און אנגעוועגדעם פיל מי און אנשטרענגונגען — ריזיקירנדיק אפט זיין אייגן לעבן — כדי אפצוהיטן זיינע ארבעטער פון סעלעקציעס און אויסזידלונגען.

א פיליע פון זיין שניידער־אונטערנעמונג אין קראקע און שפעטער אין פלאשאוו, האט מאדריטש געעפנט אין טארנע, ווו עס האט נאך פאר דער מלחמה געלעבט א גרויסע צאל קאנפעקציע־ארבעטער.

אין דער אנפירונג מיט דער קאנפעקציע־ווארשטאט אין טארנע איז בייהילפיק געווען ריימונד טיטש, אויך א דייטשער קריסט פון ווין, וועלכער האט אויך איינ־שטעלנדיק זיין אייגן לעבן אפט איבערגעגעבן זיינע ארבעטער ראדיא־ידיעות פון דער מלחמה־פראנט. די צאל יידישע ארבעטער אין דער טארנער קאנפעקציע־אונטער־נעמונג האט דערגרייכט ביז 500 און די, וואס זענען ארויס לעבעדיק פונעם נאצישן גיהנום, קאנען זיך נישט אנלויבן — אין וואס פארא מענטשלעכע און גינסטיקע באדינגונגען ס'איז זיי אויסגעקומען צו ארבעטן אין דער דאזיקער אונטערנעמונג.

אין דער הקדמה צו א דייטש־זכרונות־ביכעלע, וואס מאדריטש האט אנגעשריבן און ארויסגעגעבן נאך דער מלחמה אין יאר 1962, אונטער דעם טיטל: „מענטשן אין דער נויט" — שרייבט ד"ר דוד שלאנג, דער געניאל־סעקרעטאר פון דער ציוניס־טישער פעדעראציע אין עסטרייך: „כדי מען זאל קאנען אפגעבן דעם געהעריקן כבוד דעם מחבר פון דעם ביכעלע, וואלט מען געמוזט האבן געלעבט אין גטא, מען וואלט געמוזט זען די רייען פון מענטשן, וואס האבן געארבעט אין די ווארשטאטן פון יוליוס מאדריטש און וואס זענען סאג־טעגלעך געפירט געווארן דורך דעם קליינעם טויער אין דער גטא־מויער... די מענטשן, וועלכע האבן געהאט דאס מזל, צוגעטיילט צו ווערן צו מאדריטשס ארבעטס־קאמאנדא, האבן זיך באשראכט ווי די ,אויסדערוויילטע' פונעם גטא און דאס זעלבע שפעטער, פון קאנצענטראציע־לאגער אין פלאשאוו־קראקע... די אומגליקלעכע יידישע באפעלקערונג, וואס איז אויסגעשלאסן געווען פון

---

* ער איז געשטארבן דעם 9.3.1968 אין ווין.

יעדן מענטשלעכן רעכט, האָט געפונען אין דער פערזאָן פונעם מחבר דעם אמתן באשיצער — אפט האָט מען אים גערופן דער מלאך פון פלאָשאָוו".

אלע זיינע ארבעטער האבן במשך דער גאנצער צייט באקומען כאָלצייטן פון דער פאבריקס־קוך. דערבי האָט מאדריטש אר־יסבאקומען א דערלויבעניש פון זיין אייגענער טאש צו פרעמירן יעדן זיינעם ארבעטער מיט צוויי לעבל ברויט וועכנטלעך. א דאנק זיינע באמיאונגען זענען אין חדש סעפטעמבער 1943 בעת דער ליקווידאציע פונעם טאָרנער געטא, אלע זיינע בערך 500 יידישע ארבעטער פון דער טאָרנער קאָנפעקציע־אונטערנעמונג איבערגעפירט געוואָרן קיין פלאָשאָוו און באקומען דאָרט באָשעפטיקונג אין דער דאָרטיקער מאדריטשס קאָנפעקציע־פאבריק.

אין די שווערסטע באדינגונגען, וועו עס האָט זיך געדוכט, אז אלץ איז פארלוירן, האָבן ביידע, מאדריטש און טיטש נישט רעזיגנירט און מיט אן אויסערגעווייניקלעכער ענערגיע און עקשנות געזוכט מיטלען און וועגן אפצוראָטעווען זייערע יידישע ארבעטער פון א זיכערן טויט.

אפילו שוין ביים סוף פון דער נאצישער אנטי־יידישער אויסראָטונגס־אקציע, וועו די נאצישע תלינים האָבן באשלאָסן צו ליקווידירן דעם פלאָשאָווער לאגער, האבן די צוויי אידעלע קריסטן נישט פארגעסן זייערע אומגליקלעכע צום טויט פארמשפטע יידן. מיט גרויסע שווערקייטן און באמיאונגען איז זיי געלונגען אפצוראָטעווען 100 יידישע ארבעטער זייערע, פארשאָפנדיק פאר זיי ארבעט אין דער אונטערנעמונג פון אָסקאר שינדלער אין דער טשעכאָסלאָוואקיי. וווּ זיי האבן זיך שוין דערווארט די באפרייאונג מצד דער אליאירטער ארמיי.

די אויף אזא אופן אפגעראָטעוועטע יידן וואָס זענען עולה געווען קיין ישראל האָבן נישט פארגעסן די העלדישע מסירת נפשדיקע מעשים טובים פון די צוויי אידעלע קריסטן. ביידע, יוליוס מאדריטש און ראימונד טיטש, איז אלס אויסדרוק פון דאנק־בארקייט און אלס אנערקענונג פאר זייערע העלדן־מאָטן אויפן געביט פון ראָטעווען געפירדפטע דורך די נאצישע הערשער יידן — צוגעטיילט געוואָרן דער כבוד אריינ־גענומען צו ווערן אין פאָנטאָן פון די חסידי אומות העולם.

אין חודש אפריל 1955 איז פאר ביידע חשובע געסט, מאדריטש און טיטש, וואָס זענען אייגעלאדן געוואָרן דורך די געראָטעוועטע „מאדריטשאנער", איינגעארדנט געוואָרן אויפן הר הזכרון אין ירושלים א פייערלעכער קבלת פנים אין דער אלטע פון חסידי אומות העולם. מאדריטש און טיטש האבן פארפלאנצט דאָרט — יעדער א באזונדער ביימל אוֹן די אנפירונג פון „יד ושם" האָט יעדעם פון זיי איבערגעגעבן א ספעציעלע „תעודת כבוד" — אן אויסצייכנונגס־צייגעניש — מיט דער הקדשה: „כל המקיים נפש אחת — כאילו קיים עולם מלא" (וועו ס'דערהאלט איין נפש — אזוי וויי ער וואלט דערהאלטן די גאנצע וועלט).

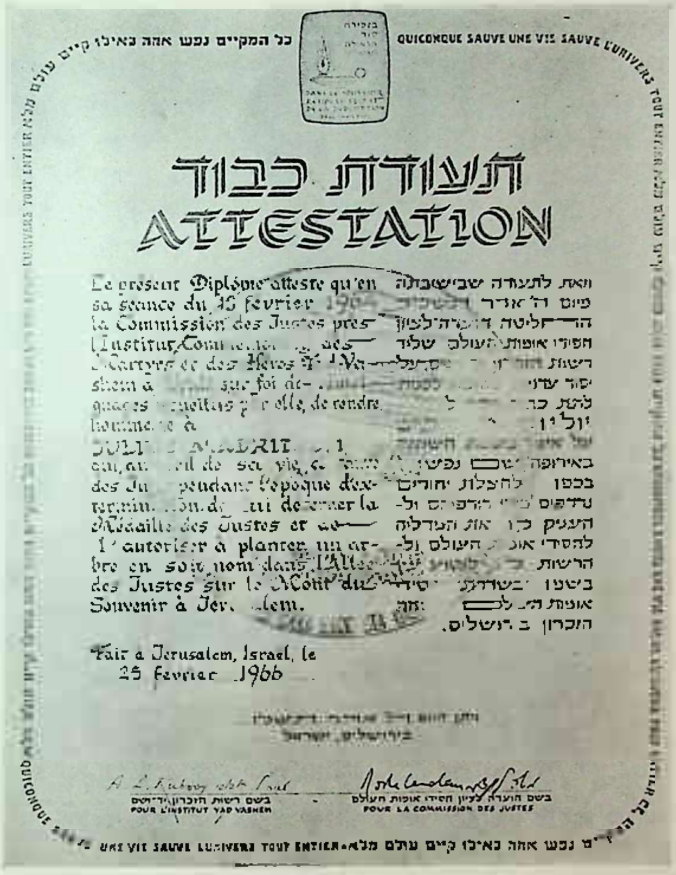
מאריא דירדאלאוואַ
Maria Dirdal Kielbasa

אין א בריוו, וועלכן יוליוס מאדריטש האט געשריבן אין חודש מערץ 1966 צו יוסף קאַרנילאַ דריקט ער אויס דעם וווּנטש באלד ווידער צו קומען קיין ישראל, כדי ווידער צו טרעפן זיך מיט זיינע גראַטעוועטע יידן און צו זען, ווי עס האַט זיך צעווואַקסן דאס פארפלאַנצטע דורך אים כיימעלע...

איבערמענטשלעכע גבורה און מאַראַלישע דערהויבנוג האַט בעת דער נאַציסער אקופאַציע אין טארנע אַרויסגעווויזן די טאַרנער קריסטין מאַריאַ דירדאַלאַווּאַ. וועלכע האַט נישט געקענט קיין פחד און האַס גובר געווען די שווערסטע מניעות, וועו עס האט זיך געהאַנדלט אַפצוראַטעווען א יידיש קינד פון א זיכערן טויט. אליין אן ארעמע פרוי, וואַס האט שווער געהאַרעווט אויפן שטיקל בריוט, בכּשׂך פיל יאָרן א דינסט אין יידישע הייזער, האַט זי פאַרמאַגט אן איידל הארץ מיט פיל פאַרשטענ־ דעניש און מיטגעפיל פאר מענטשלעכע ליידן. אין פולן באַווּוסטזיין וועגן דער געוואַגטהייט פון אירע מעשים, האַט זי נישט איין מאָל ריזיקירט איר לעבן, כדי צו ראַטעווען אומגליקלעכע יידן.

„מאריא דירדאלאווא געהער צו די שענסטע געשטאלטן פון די תּסידי אומות העולם (לייענען מיר אין א מאמר, וואַס איז דערשינען אין דער היגער צייטונג „לעצטע נייעס" פון 4.11.1964 — אין וועלכן עס וועלן איבערגעגעבן פרטים וועגן אירע מסירת נפשדיקע מעשים) — „ווּעלכע האַבן אויפגעשיינט אַווי זעלטן אין יענע גרויזאַמע טעג, וועו עס האַט זיך אויסגעווויזן, אז דער צלם אלוקים איז אויף אייביק אַפגעווישט געוואָרן פון דער ערד און עס איז געבליבן בלויז די חיה"...

און וועו מען באַקענט זיך מיט די מוטיקע און ריין מענטשלעכע האַנדלונגען

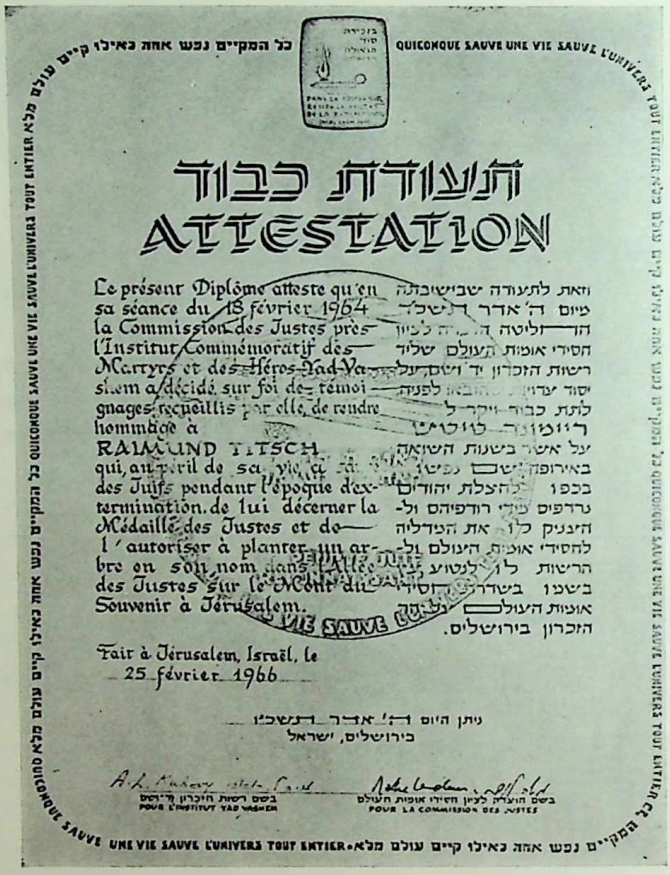
העודת־כבוד

אויסצייכענונגס־ציינענים פון „יד ושם" פאר יוליוס מארדיטש

Julius Madritsch

פון מאריא דירדאלאוא, מוז מען באוונדערן די פשוטע, ארעמע און באשיידענע פרוי, וואס האָט געשטראלט מיט גוטסקייט און האָט ארויסגעוויזן אזוי פיל מוט און כוח קעגנצושטעלן זיך די בייזע רוחות פון יענער פינצטערער צייט.

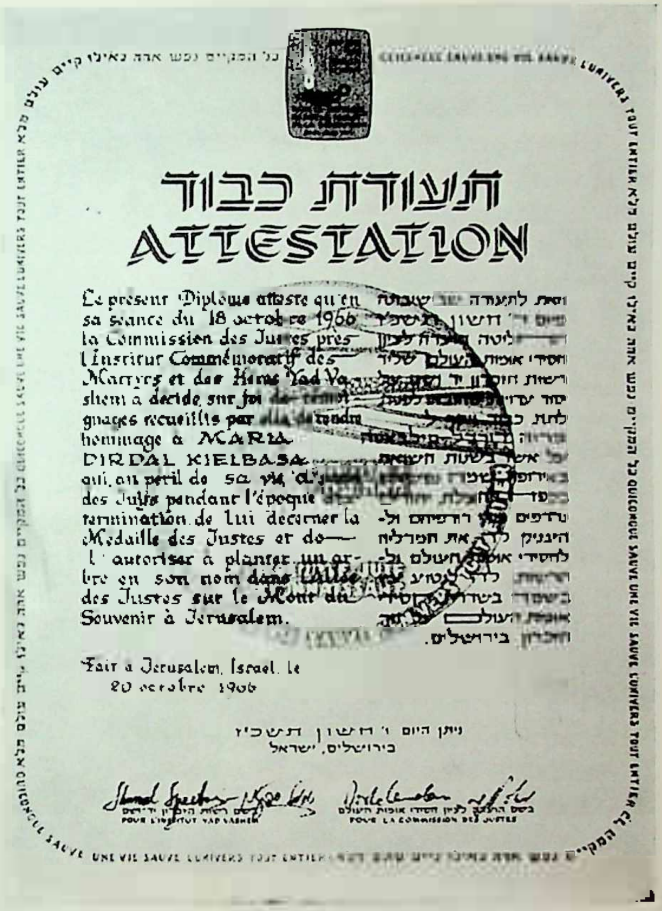
ווען מאריא דירדאלאוא האָט נאכן פארשפארן די טאַרנער יידן אין געטא — געזומען זיך צום האַנדל און פלעגט פאָרן מיט איר „סחורה" פון שטאָט צו שטאָט, איז זי געקומען קיין באַכניע און האָט דאָרט אין א שטוב פון אירס א קונה, דערהערט

תעודת כבוד — אויסצייכענונגס־צייגענים פון „יד ושם" פאר ריימונד טיטש

Raimund Titsch

אַ שרעקלעך בשויין פון אַ קינד... לויט די אויסקלערונגען פון דער פרוי, ביי וועלכער עס האָט זיך געפונען דאָס קינד, איז דאָס געווען אַ יידיש קינד אין עלטער פון קוים 7 חדשים. וועמענס עלטערן די נאַצישע רוצחים האָבן דערשאָסן און איצט איז נישט געווען, ווער עס זאָל איר צאָלן פאַרן דערציען און אויסבאהאלטן דאָס קינד. מאריא דירדאַלאוואַ האָט נישט לאַנג געצויגערט — זי האָט איבערגעגעבן דער קריסטין איר גאַנצע סחורה און צוגענומען דאָס ווייניקע יידיש קינד...

תעודת כבוד
ATTESTATION

Le présent Diplôme atteste qu'en
sa séance du 18 octobre 1966
la Commission des Justes près
l'Institut Commémoratif des
Martyrs et des Héros Yad Va-
shem a décidé sur foi de témoi-
gnages recueillis par elle de rendre
hommage à MARIA
DIRDAL KIELBASA
qui, au péril de sa vie, a sauvé
des Juifs pendant l'époque de la
terrination de lui décerner la
Médaille des Justes et de
l'autoriser à planter un ar-
bre en son nom dans l'Allée
des Justes sur le Mont du
Souvenir à Jérusalem.

Fait à Jérusalem, Israël, le
20 octobre 1966

ניתן היום י' חשון תשכ"ז
בירושלים, ישראל

תעודת־כבוד אויסצייכענונגס־צייגעניש פון „יד ושם" פאר מאריא דירדאל קיעלבאסא

Maria Dirdal Kielbasa

שוועך און באלאדן מיט סיל סכנות איז איצט געווען דאס לעבן פון מאריא דירדאלאווא... פון אלע ווינקלען האס בעלויערם דער טויט... ארויסגעריסן זיך פון די נעגל פון דער געסטאפא — צוליבן חשד, או זי האלט א יידיש קינד, האס זי געמוזט וואגלען זיך פון איין שטאס אין דער אנדערער... און אפילו נאך דער מלחמה האס זי געמוזט זיך ראנגלען מיט כל מיני שווערייקייטן... ערשט ווען

דאָס מיידעלע פון באָכניע איז אלט געוואָרן 15 יאָר האָט מאריא עס איבערגעגעבן דעם יידישן יוגנט־הויס אין טאָרנע. פון וואנען עס איז אין יאָר 1957 מיט עלית הנוער עולה געווען קיין ישראל. אין „נווה־איתן" — האָט אלישבע — דאָס איז געווען איצט דער יידישער נאָמען פונעם אָפגעראָטעווענטן מיידעלע — פאַרבראָכט עטלעכע יאָרן אין פון דאָרט איז זי אריבער קיין תל־אביב, און נאָך א צייט חתונה געהאט מיט א בחור פון בני־ברק, אברהם פאט. מיט דער „מוטער" אירער — מאריא דירדאלאָווא — איז אלישבע פארבליבן אין א הארציקן קאָנטאקט.

אויף דעם בלאט פון די הערלעכע גבורה־טאטן פון מאריא דירדאלאָווא איז נאָך פארצייכנט די געשיכטע מיט די צוויי קינדער, פון א טאָרנער ייד, א געוויסן משה לעווינאָווסקי... ווען דער זעלבער איז שווער קראנק געוואָרן און ער האָט געפילט, אז ער האלט פארן שטארבן, האָט ער גערופן צו זיך די באָפריינדעטע מיט אים פרוי מאריא דירדאלאָווא און זי געבעטן — זי זאָל איבערנעמען צו דערציען וויינע צוויי קינדער און בעיקר — זי זאָל אָפהיטן. זיי זאָלן בלייבן יידישע קינדער און זאָלן פאָרן קיין ישראל.

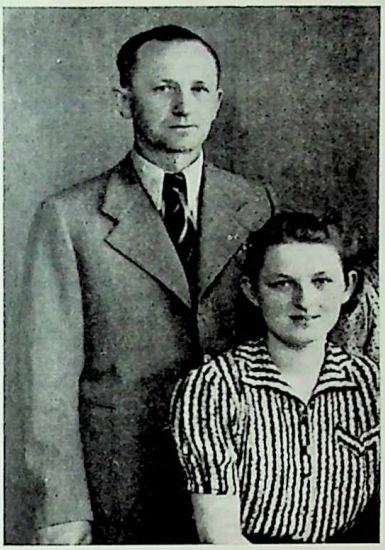
מאריא דירדאלאָווא האָט נישט אָפגעזאָגט און זיך מתחייב געווען צו דערפילן משה לעווינאָווסקיס צוואה... ווידער האָט זיך אָנגעהויבן א שווערער וועג פון באמיאונגען און אנשטרענגונגען, ביז זי איז צוזאמען מיט די צוויי קינדער געקומען קיין ישראל... און מקיים געווען די הבטחות, וועלכע זי האָט געגעבן זיינער ציים לעווינאָווסקי.

פאר אירע גבורה־מעשים, פאר איר מענטשלעכע האלטונג, פאר איר מסירת נפש ביי אפראָטעווען יידישע קינדער פון טויט בעת דער נאציסער הערשאפט — איז איר דערטיילט געוואָרן מצד דעם „יד ושם" דער כבוד אָנצוגעהערן צו די חסידי אומות העולם און אלס אזעלכע האָט זי געהאט די זכיה צו פלאַנצן א ביימל אין דער אלעע פון די אויסדערווילטע אויפן הר הזכרון אין ירושלים.

*

א ביימל אין דער אלעע פון די חסידי אומות העולם אין ירושלים האָט פארפלאנצט אן אנדערע פוילישע קריסטין פון טאָרנע: בראָניסלאָווא גאָוועלטשיק.

עס האָט שוין געהאלטן ביים סוף פון דער ליקווידאציע פון טאָרנער געטא, ווען די מערדערלעכע אויסראָטונגס־אקציעס קעגן די רעשטלעך פון דער יידישער באפעל־קערונג אין טאָרנע האָבן דערגרייכט דעם העכסטן גראד פון גרויזאמע שחיטות, האָבן יידישע מאמעס אין זייער פארצווייפלונג געזוכט ווען וויניקסטנס צו ראטעווען די קליינטשיקע קינדערלעך זייערע, וואָס זענען געווען די ערשטע קרבנות פון די נאציסע אכזריותדיקייט. אָועלכע אָנשטרענגונגען האָט אויך געמאכט די פרוי עלה האָפמייסטער, די מוטער פון איר — נישט קיין גאנצע צוויי יאָר אלס טעכטערל

יוזף באנעק און זיין טאכטער אירמא Józef Banek — Irma Banek

שרה און וועז די נאצישע תלינים האבן ווי ווילדע חיות געוואלפן זיך אויף די יידישע קינדערלעך בעת דער לעצטער אויסזידלונגס־אקציע אינעם טאָרנער געטא אין סעפטעמבער 1942. האט זיך די פרוי האָפמייסטער געוואָנדן צו דער קריסטין בראָנים־לאוא גאורעלטשיק, סתם בלויז א באקאנטע קליינטקע פון געשעפט, מיט דער בקשה, זי זאל נעמען צו זיך איר קינד, וואס ליגט שוין זינט עטלעכע חדשים אין א בונקער... די קריסטין האט באלד מסכים געווען און געזומען צו זיך די קליינע שרהלה, נישט פארלאנגנדיק דערפאר קיין גראשן באלוינונג. אויך אין דעם פאל האבן נישט געפעלט קיין צרות און סכנות מצד שלעכטע שכנים, מוסרים און שאנטאזשיסטן. די פרוי בראָניסלאוא האט מיט אויסערגעווינלעך העלדישער שטאנדהאפטיקייט דורכגעמאכט די שוערסטע נסיונות און במשך 4 יאר אויסגעהאלטן ביי זיך די קליינע שרה, נישט רעכנדיק זיך מיט די נאצישע דראונגען צו דערשיסן יעדן קריסט, וואס וועט זיך דערוואגן צו טראגן הילף יידן.

שרהלעס עלטערן, מוטער און פאטער זענען אומגעקומען אין די נאצישע פארניכטונגס־לאגערן... נאך דער מלחמה, אין יאר 1947 איז שרה מיט עלית הנוער עולה געווען קיין ישראל, ווו זי האט געענדיקט די העברעישע מיטל־שול און דעם יורידישן

קאזימיעזש יארמולא Kazimierz Jarmula

פאקולטעט אויף דער העברעישער אוניווערסיטעט אין ירושלים... זי האָט דערנאָך חתונה געהאַט און אין איר זכרון איז פאַרבליבן אַ האַרציקער אַנדענק נאָך איר רעטערין, בראָניסלאַווא גאָוועלטשיק... און כדי אויסצודריקן אירע האַרציקסטע געפילן פון דאַנקבאַרקייט דער איידעלער קריסטין, האָט שרהלע צוואמען מיט אירע קרובים, וואָס זענען אויך אַרויס לעבעדיק פון נאצישן גיהנום, פאַרבעטן זי קיין ישראל.

אויך די פּרוי בראָניסלאַווא גאָוועלטשיק האט דער „יד ושם" אלס אויסצייכנונג פאַר אירע העלדישע מעשים בעת דער השואה־תקופה אריינגענומען אין פאַנטאַן פון די חסידי אומות העולם און דערטיילט איר דעם כבוד צו פלאַנצן אַ בייסל אין דער אַלעע פון די אויסדערוויילטע פון אומות העולם.

*

צו דער צאָל טאָרנער קריסטן, וואָס האָבן אין די שווערסטע באדינגונגען אוך מיט סכנות נפשות, בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע אין טאָרנע, אויסגאהאלטן ביי זיך אין דער ווינונג במשך 3 יאָר עטלעכע יידן און דערמיט גערעטעוועט זיי פון אַ זיכערן טויט, געהערן אויך יוזעף באַנאַך און זיין טאָכטער אירמאַ, וואָס האָבן געווינט אין טאָרנע אויף דער זשעלאַזנא־גאַס. ווי עס באַשטעטיקט דער יידישער קריזקאָמיטעט אין טאָרנע אין זיין שרייבן פון 10טן אויגוסט 1947, האָבן די דאָזיקע צוויי פוילישע קריסטן אויסגאהאלטן ביי זיך און דערנערט אָן שום באַלוינונג די טאָרנער יידן: חיים, דורה און אינגע בעטריבניס ווי אויך שמואל ראָפאָפּאָרט, סאָבינא ליכטינגער און משה מיטלער. אויך די דאָזיקע צוויי קריסטן וועלן בקרוב אויסגעצייכנט ווערן אלס יחידי אומות העולם.

צווישן דער באגרענעצטער צאל קריסטן, וואס האבן גובר געווען דעם פחד און זייענדיק טעטיק אין דער פוילישער אונטערגרונט־באוועגונג, האבן זיי פיל געהאלפן יידן בעת דער נאצישער הערשאפט אין טארנע. האט זיך באדייטנד אויסגע־צייכנט קאזימיזש יארמולא, וואס האט געווינט אין טארנע אויף דער פארערוסקי־גאס.

פאר „שעדיקן די דייטשע אינטערעסן" איז ער אין אויגוסט 1940 דורך דער געסטאפא ארעסטירט געווארן און עטלעכע טעג דערנאך איז ער דעפארטירט געווארן קיין אשוועניצים און פון דארט שפעטער אין אנדערע קאנצענטראציע־לאגערן. ביז ער ער איז ערשט אין יאר 1945 באפרייט געווארן דורך די אלי־רטע ארמייען. אויך דער העלדישער קריסט דארף בקרוב אויסגעצייכנט ווערן אלס איינער פון די יחידי אומות העולם.

מצבת זכרון
לחושבי טרנוב
שהושמדו
ע"י הרוצחים הנאצים
בשנות 1940—1945

דער מאנומענט
צום אנדענק פון
טארנער תושבים
אומגעבראכטע דורך
די נאצישע רוצחים
אין די יארן 1940—1945

אחרי החורבן

נאָך דעם חורבן

יוסף קאַרנילאָ

וואָס איז געבליבן פון אונדזער יידיש טאָרנע...

דעם 18טן יאַנואַר הייַיאָר זענען פאַרביי 23 יאָר זינט די סאָוויעטישע אַרמיי האָט באפרייט טאָרנע און פאַרטריבן די נאַצישע אָקופאַנטן. במשך די ערשטע יאָרן נאָך דער באפרייאונג האָט א הייפעלע טאָרנער יידן, וואָס האָט זיך אַפגעראַטעוועט אין די בונקערס ביי קריסטן און די לאַגערן און וועלדער, צוזאַמען מיט די רעפאַטריאַנטן פון סאָוויעט־רוסלאַנד געמאַכט אַנשטרענגונגען אויף די חורבות פונעם פאַרשניטענעם טאָרנער יידישן ישוב צוריק אויפצושטעלן יסודות פאַר א ניי יידיש לעבן, וואָס זאָל זיין א המשך פונעם פריערדיקן יידישן קיום און שטייגער אין טאָרנע.

שוין אינעם ערשטן באַנד ווי אויך איצט אינעם דאָזיקן צווייטן באַנד פונעם יזכור־בוך „טאָרנע" זענען איבערגעגעבן געוואָרן פרטים וועגן דער שווערער און אחריותפולער סטטיקיים פון די דעמאָלטיקע יידישע געזעלשאַפטלעכע טעער אין טאָרנע אויף אלע סאַציאַל־געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע געביטן לטובת דער פאַראַרעמטער שארית הפליטה פונעם טאָרנער יידנטום.

אונדזער אויפגאַבע איז צו געבן א בילד פונעם היינטיקן יידישן לעבן אין טאָרנע און צו ענטפערן אויף די פראגע, וואָס איז היינט צו טאָג נאך פאַרבליבן פונעם אמאָליקן יידישן טאָרנע...

*

ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָבן זיך נישט אייגנגעגעבן די פרוון צו בויען א ניי יידיש לעבן אויף א בית הקברות... ווייל מער איז דאָך פון אונדזער הערלעכן יידישן ישוב אין טאָרנע נישט פאַרבליבן...

דער שרעקלעכער חורבן... די וויסטע אָפגעשטאָרבענע, ליידיקע גאַסן האָבן אָנגעוואָרפן אן אימה מיט זייער פוסטקייט...

ווי געבלוטיקט האָבן אונדזערע הערצער, ווען פון די פענצטער אין די צופעליק נישט צעשטערטע הייזער אין דער יידישער גאַס, אין דעם דאָזיקן זינט יאָרהונדערטער ריין יידישן פערטל, וואָס האָט געאָטעמט מיט פולער יידישקייט, האָבן אַרויסגעקוקט נישט־יידישע פנימער.

איז דעריבער קיין וווּנדער, וואָס דאָס ביסל יידן, וואָס האָט זיך צוריקגעקערט קיין טאָרנע — האָט קודם כל א בליק געטאָן אויף די קברים פון זייערע נאָענטסטע אויפן בית עלמין.

טרויעריק זענען זיי געבליבן שטיין ביי די פארשוועכטע קברים מיט די צעווארפענע און צעבראכענע מצבות. איז טאקע די ערשטע אויפגאבע פון די טארנער יידן, וואס זענען נאך יארן פון יסורים און וואגלענישן צוריקגעקומען קיין טארנע — געווען אפצורייניקן דעם שטח פון די קופעס מיסט... צונויפצוזאמלען די מצבות פון די טראטוארן אויף די טארנער גאסן און אומצוקערן זיי דעם פארשוועכטן בבוד.

א גרופע שארית־הפליטה פונעם טארנער יידנטום ביים ערשטן יידישן קאמיטעט אין טארנע נאכן חורבן — וואס איז געווען טעטיק ביים צונויפואמלען און צוריק אויפשטעלן די צעשטערטע מצבות אויפן בית עלמין אין טארנע. שטייען פון לינקס: אדלער, בלייוויים אשר, מגר, בירקען־קריסטאל, בעטריבניס, שיפער, מנר, טירקעל־קלאפהאלץ, קארנילא יוסף, (—), קלאפהאלץ, קניען פון לינקס: פרל, צוגהאפט, לאובער ש, (—).

פאר שאפן נייע עקזיסטענצמעגלעכקייטן, פאר צוריק אויפבויען ווירטשאפטלעכע פאזיציעס, ארבעטסווארשטאטן אדער האנדלס־צווייגן — איז נישט געווען מער קיין פלאץ.

טארנער יידן האבן אנגעהויבן צו וואנדערן. א גרויסער טייל צומערשט קיין נידערשלעזיען, אין די געווענע דייטשע געביטן, וואס זענען נאך דער מלחמה צוגע־פאלן פוילן, דערביי האבן טארנער יידן גלייכצייטיק אנגעהויבן צו זוכן ווגן. כדי אנצושליסן זיך אין דעם שטארקן שוין דעמאלט שטראם פון אומלעגאלער עליה קיין ארץ־ישראל.

אין יאר 1947 זענען נאך געווען אין טארנע בערך 700 יידן, אבער שוין אין יאר 1948 האבן נאך געלעבט דארט קוים 360 יידן. אין יאר 1965 האבן געווינט אין טארנע 35 יידן. דערפון די מערהייט פון שכנותדיקע ארטשאפטן. פון די איבער 25.000 יידן. וואס האבן געלעבט אין טארנע אין יאר 1939 פארן חורבן, זענען היינט — אין יאר 1968 פארבליבן דארט קוים עטלעכע משפחות.

קבוצת הלוצים מתנועת „איחוד" בטרנוב בדרך בלתי־לגלית לארץ־ישראל
בשנת 1946 באוסטריה
א גרופע חלוצים פון דער „איחוד"־אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע אויפן וועג קיין ארץ־ישראל
מיט דער אומלעגאלער עליה אין יאָר 1946 אין עסטרייך

בשנת 1947 בקפריסין

אין יאָר 1947 אין קאַפריסין

*

אין טאַרנע איז בעת דער דייטשער אָקופּאַציע חרוב געוואָרן בעיקר דער טייל פון דער שטאָט, ווו עס האָבן געווויינט יידן — בפרט ווו עס האָט זיך געפינען דאָס געסאָ.

איצט זענען אויפן שטח פונעם געטאָ אויפגעבויט געוואָרן נייע מאָדערנע ווויינונגס־הייזער. אויפן ארט, ווו עס איז געשטאַנען די מאָנומענטאַלע נייע גרויסע שול און אין דער גאַנצער סביבה אויף דעם פלאַץ, ווו עס זענען געשטאַנען די הייזער פון דער יידישער קהילה און די הערלעכע דמורה־מענקעס־שול — זענען אויפגעשטעלט גע־ווָארן גרויסע פילשטאקיקע הייזער־בלאָקן... אין דער שכנות פון די דאָזיקע נייע הייזער איז פאַרבליבן אומבאַרירט בעת די דייטשע פֿאַרניכטונגס־אקציעס דער שיינער בנין פון דער מקוה — וואס ווערט הייַנט באַנוצט אלס א שטאַטישע עפֿנטלעכע באַד־אַנשטאַלט.

עס זענען נישט צעשטערט געוואָרן אין טאַרנע די בנינים פון שאַנצערס מיל, פון שוואַנענפעלד'ס ליקער־פֿאַבריק, פון דער מאָדערנער פאַבריק פון שוסטער־קאַפּיטעס, וואָס האָט געהערט צו יידישע בעלי־בתים, נישט באַרירט זענען געבליבן די געבייַדעס פון די קאָנפעקציע־פאַבריקן, וואָס זענען אויפגעבויט געוואָרן און אָנגעפירט דורך אזעלכע פעאיקע אונטערנעמער, ווי קעץ, ווירצעל און דאָאר, די בריידער בראון און אַנדערע יידישע באַזיצער פון גרויסע קאָנפעקציע און וועש־ווארשטאט, אין וועלכע עס האָבן געפונען באַשעפטיקונג הונדערטער יידישע און נישט יידישע אַרבעטער. אַלץ פראָדוציר־אַנשטאַלטן, וועלכע טאַרנער יידן האָבן במשך פון דורות אויפגעבויט און אָנטוויקלט און מיט וועלכע דער טאַרנער יידישער ישוב פלעגט אזוי שטאַלצירן.

עס זענען נישטא מער די יידישע בעלי בתים פון די דאָזיקע הייַנט ריין „אריש" פאַבריקן און אונטערנעמונגען.

*

נישט באַשעדיקט זענען פֿאַרבליבן אין טאַרנע די בנינים פון דער שפּה־ברורה־שול, דער יבנה־שול, פון דער סוחרים־שול, די תלמוד־תורה־געבויַדע, דאָס יידישע יתומים־הויז, דאָס יידישע שפּיטאל און זקנים־הויז ווי אויך דאָס הויז פון דעם בונדישן אר־בעטער־היים א. נ. פון מ. מיכאַלעוויטש.

מיט וויפל מי און איבערמענטשלעכע אַנשטרענגונגען און קרבנותפולער ארבעט איז אויפגעבויט געוואָרן די העברעאישע פאָלק־שול און גימנאזיע „שפה־ברורה", וואָס איז געווען אַן אמתער אוצר אינעם יידישן שולוועזן אין גאַליציע. אין דער דאָזיקער געבייַדע, דער פרוכט פון פיליאַריקע אַנשטרענגונגען פון די בעסטע ציוניסטישע כלל־טוער איז פאַרמלחמהדיקן טאַרנע — געפינט זיך הייַנט אַן אינטערנאַט פאַר פוילישע שילער פון סעכנישער מעכאַניק־שול.

און ווי שווער איז דאָס געווען צוזויפצוואַמלען דעם גויטיקן סכום געלט, כדי צו

דער בנין פון דער „תלמוד תורה"

קויפן פאַר דער מזרחי־שול „יבנה" דעם הערלעכן בנין פון דער אַמאַליקער באַראַן־הירש־שולע אויף דער טאפאלאווא־גאס אין טאַרנע.

היינט איז דאַרט טעטיק א שטאַטישע טעכנישע שול פאר פלאסטיק...

יאָרן האָט געדויערט, ביז עס איז אויפגעבויט געוואָרן דער בנין פאַר דער תלמוד־תורה און דערמיט איז געשאפן געוואָרן א פעסטער יסוד פאר דער עקזיסטענץ פון א רחבותדיקער אנשטאלט, וואס האָט געהאַט צו דערפילן וויכטיקע אויפגאבן אויפן געביט פון רעליגיעזער דערציאונג, היינט געפינט זיך אין דער געביידע פון דער תלמוד־תורה אין טאַרנע א מלוכהשע שול פאר קראנקשוועסטער.

און די נייע געביידע פון דער האַנדלס־שולע, וועלכע עס האָט מיט אזוי פיל מי און מאַטערנישן געלאָזט אויפבויען די לייטערין פון דער שול, די פרוי איינשפרוך... אויך דאַרט געפינט זיך היינט א שטאַטישע עפנטלעכע אינסטיטוציע.

און די מוסטערהאפט ג׳ידסע אגודיסטישע „בית־יעקב־שול?... אדער די האַנדלס־שול פון הענריק ראוש, דעם לאַנגיאריקן פאַכמענישן לייטער פון בוכפירונגס־קורסן... און אפילו די מרזיק־שול פון פראַפעסאָר באו... אלץ הערלעך אייגעאַרדנטע בנינים, וואָס זענען היינט פארנומען דורך נישט־ייִדישע אינסטיטוציעס.

קיין זכר איז נישט געבליבן פון דער גרויסער סאַלקס־ביבליאָטעק „ספריה־עממית"

דער בנין פון ארבעטער־היים א. נ. פון כ. ביכאלעוויטש

מיט די איבער 10.000 ביכער... דער זעלבער גורל האט אויך געטראפן די יידישע פאלקסביבליאטעק פון דער „פועלי־ציון" מיט עטלעכע טויזנט יידישע ביכער... ווי אויך די ביבליאטעקן פון „השומר־הצעיר" און פון אנדערע יידישע יוגנט־ארגאניזאציעס.

וואס פארא ווינדערלעכע אנטוויקלונג האבן דורכגעמאכט די יידישע ספארט — און גימנאסטישע פאראיינען. וואס יעדע פון זיי האט נישט געוואוסט, ביז עס איז נישט אויפגעשטעלט געווארן אן אייגענער סטאדיאן מיט כלערליי גימנאסטישע אייניריכטונגען.

אויפן בריסן שפיל־פלאץ פון „שמשון" זענען נאך דער מלחמה אויפגעשטעלט געווארן ווויניהייזער און דעם שטח פונעם שפיל־פלאץ פון דער בונדישער ספארט־ארגאניזאציע „יוטשענקא" זענען איינגעארדנט געווארן גערטנדלעך פאר קריסטלעכע איינוווינער פון דער שטאט... אויך אויף אלע אנדערע יידישע שפילפלעצער גופינען זיך היינט פארשידענע מאגאזינען און סקלאדעס.

דער בנין פונעם יידישן „יתומים־הויז"

די ערשטע פרעבל־שולע פאר אפנעראטעווטע יידישע קינדער אין באפרייטן טאָרנע אין יאָר 1946.

מיטגלידער פון דער פאָרוואלטונג:

שטייען פון לינקס: עדווארד קלאָפהאָלץ, בעטריבנעס און יוסף קאָרנילאָ

זיצן פון לינקס: מגר. בירקען־קרישטאָל, מגר. טירקעל, שיפער

דער בנין פונעם ייִדישן „זקנים־הויז"

ווי אויסערגעווייניעך איז געווען די עקשנותדיקע טעטיקייט פון די בונדישע טוער אין טאַרנע, ביז זיי האָבן נישט רעאליזירט זייער ציל אין האבן אויף דער לוואוסקאַ־גאס — אין צענטער פון דער יידישער ארבעטערשאפט אין טארנע אויפגעבויט אן אייגן ארבעטער־הויז אין אייגענעם הויז, א. נ. פון ב. מיכאלעוויטש, און וועלכן עס זענען קאַנצענטרירט געוואָרן אלע בונדישע אינסטיטוציעס אין טאַרנע... אויך דארט איז היינט א שטאַטישער אנשטאלט.

*

אויף א הויכער מדרגה איז געשטאנען אין טאַרנע די סאציאל־געזעלשאפטלעכע טעטיקייט אויף דער יידישער גאס. וווילטעטיקע פאראיינען, דאס יידישע שפיטאל, דער פאוויליאן פאר לונגען־קראנקע, דאס זקנים־הויז, דאס יתומים־הויז און קינדער־הויז. די פארשידענע פרעבל־שולן — אלץ אינסטיטוציעס לטובת דער יידישער ארעמקייט אין טאַרנע... וואס איז געבליבן פון די אלע אזוי נוצלעכע אנשטאלטן?...

געפלאגט זיך, געראנגלט זיך מיט כלערליי שוועריקייטן און מניעות, ביז אומדער־מידלענע יידישע כלל־טוער האָבן פארזיכערט די עקזיסטענץ פון די דאזיקע אינ־סטיטוציעס...

היינט איז דאס אלץ אריבער אין נישט יידישע הענט... וויל פארטיליקט, אויסגע־מארדעט איז געוואָרן דאס טארנער יידנטום...

בעת דעם לייענען די פרשה פון דער וואָך איינעם שולעכל אין סארנע אין יאָר 1968.
פון לינקס: מגר. יעקב כאובעלעס און מיכאל גוטער בעוינסטיין

מיטגלדער סון „בונד" אין סארנע נאכן חורבן אין יאָר 1948

נאר איין זכר איז געבליבן פונעם אמאליקן ברויזנדיקן יידישן לעבן אין טארנע.

אינעם הויז פון אמאליקן האטעל „זאלזינגער" אויף דער גאלגהאמער־גאס האט דאס הייפעלע טארנער יידן, וואס ווינען היינט אין טארנע, באקומען צוגעטיילט איין צימער, אין וועלכן עס איז קאנצענטרירט דאס גאנצע יידישע „לעבן" אין היינטיקן טארנע.

דער באלעמער פון דער אלטער שול

א חוץ דעם „יידישן קאמיטעט" גענינט זיך אין דעם דאָזיקן צימער אויך א שולעכל, ווו עס טליעט נאָך א ליכטעלע פון אמאליקער סאָרנער יידישקייט. עס לאָזן עס נישט אויסגיין די עטלעכע ערלעכע יידן, וואָס לעבן נאָך היינט אין טאָרנע. צווישן וועלכע מיט באָזונדערער איבערגעבנקייט צייכנט זיך אויס ר' בערגשטיין — גוטער מעכל. וועלכער האָט גענומען אויף זיך די אויפגאָבע צו זאָרגן פאַר די רעליגיעזע הצטרכותן פון די עטלעכע טאָרנער יידן, וואָס האלטן זיך נאָך היינט אויף אין טאָרנע.

און אויפהאלטנדיק דעם דאָזיקן לעצטן זכר פונעם יידישן סאָרנע, איז פאַר זיי הייליק דער אנדענק פין דער גרויליקער מארטיראלאגיע פונעם פאַרשניטענעם טאָרנער יידנטום.

צו יעדן יארטאג פון די שרעקלעכע נאציסע שחיטות אינעם טאָרנער געטא ווערן אָפגעהאלטן ביי די דענקמעלער, ווּעלכע עס האָט אויפגעשטעלט דער יידישער קאמיטעט אין טאָרנע און וועלכע סימבאָליזירן די אינצעלנע עטאפן פון פיין און אומקום פון טאָרנער יידנטום — אזכרות אויפן טאָרנער בית־הקברות ביים מאָנומענט וואָס שטייט אויפן מאסן־קבר מיט 20.000 קדושים, אויפן זבילישאָווער־בארג, אין בוטשינער וואַלד ביים קבר פון איבער 800 יידישע קינדער.

ס'איז אויך סאָראָן אין טאָרנע אַ זעלטענער יידישער מאָנומענט... אויפן ארט פון דער אלטער שול אין דער יידישער גאס איז פארבליבן דער „באלעמער" מיט די פיר זיילן... ער איז אפגעשלאסן און ארומגערינגלט געווארן מיט א גערטנדל... אין דער רשימה פין דענקמעלער אין טאָרנע, וועלכע ווערט געפירט דורך דער טאָרנער שטאָט־פארוואלטונג, געפינט זיך אויך דער דאָזיקער „באלעמער", א מין גל־עד נאָך דעם פאַרשניטענעם יידישן ישוב אין טאָרנע.

אהרן שמאַרן
(מאָנטרעאַל — קאנאדע)

דער „בונד" און זיין טעטיקייט אינעם יידישן קאַמיטעט אין טאַרנע נאַכן חורבן

וועגן דער אנטשטייאונג פון „בונד" אין טאַרנע, וועגן זיין פאליטישער, פראַפעס־יאָנעלער און סאציאל־קולטורעלער טעטיקייט, וועגן זיינע מנהיגים און אקטיוע בויער פון דער דאָזיקער אזוי וואָגיקער יידישער ארבעטער־באַוועגונג און וועגן זיין באדיי־טנדיקער השפעה אויף דער יידישער גאַס אין טארנע, האָט שוין דער שרייבער פון די שורות פרטימדיק געשריבן אינעם ערשטן יזכור־בוך „טאַרנע", וואָס איז דערשינען אין ישראל אין יאָר 1954.

אָן וועג ס'איז אין דער תקופה פון די נאַצישע אויסראָטונגס־אקציעס אכזריותדיק פארטיליקט געוואָרן דאָס טאַרנער יידנטום און דער הערלעכער יידישער ישוב אין טאַרנע איז פיזיש און גייסטיק טאָטאַל אָפגעווישט געוואָרן — איז אויך נישט געבליבן קיין זכר פונעם דאָרטיקן אמאָליקן אזוי פארבנרייכן יידישן פאָליטישן לעבן. מיט אלע זיינע פאָליטישע באוועגונגען, מיט אלע קולטורעלע און סאציאל־געזעלשאפטלעכע אנשטאָלטן און אינסטיטוציעס.

באַלד אָבער דערנאָך, ווי טאַרנע איז באפרייט געוואָרן פון די היטלעריסטישע חיהשע נעגל, האָט זיך תיכף ביי דעם הייפעלע טאַרנער יידן וואָס זענען ארויס פון די וועלדער און פארשידענע באַהעלטענישן, דערוועקט דאָס באדערפענישׂ, אויף די חורבות פונעם יידישן טאַרנער ישוב צו רופן צום לעבן די פריערדיקע פאליטישע באוועגונגען.

א רירעוודיקע אַקטיוויטעט מיטן ציל צו שאפן דעם יסוד פאר א נייער בונדישער ארגאניזאציע אין טאַרנע האָט ארויסגעווינן א גרופע ביים לעבן געבליבענע בונדישע טוער פון פארן חורבן. צו דעם צוועק איז פאַרגעקומען די ערשטע באַראטונג אין דער ווינונג פון חבר אשר בלייוויס (היינט אין ניו־יאָרק) מיטן אָנטייל פונעם שרייבער פון די שורות און נאָך עסלעכע חברים. פון וועלכע איך דערמאָן זיך נאָר די נעמען פון לייזער רויך, יונה צעלער, יעקב גארנרייך און מיין זון זאלעק שפאָרן.

אין דער ערשטער ריי איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן די גויטוועגדיקייט צו באקענען זיך נענטער מיט דער טעטיקייט פונעם „יידישן קאַמיטעט", וואָס איז געשאפן געוואָרן מיט דער הילף פונעם צענטראַלן יידישן קאַמיטעט אין וואַרשע. תיכף נאָך דער באַ־פרייאונג. לייזער האָט די דעמאָלטיקע ווירטשאפט פונעם טאַרנער קאַמיטעט אָנגעטראָפן אויף א שארפע קריטיק מצד דעם יידישן עולם.

אַ דאַנק דעם הסכם צווישן דעם „בונד" און דעם ציוניסטישן „איחוד", דער דעמאָל־סיקער צווייט גרעסטער ירדישער אַרגאַניזאַציע אין דער שטאָט, — איז מעגלעך געווען אַ הארמאָניש צוזאַמענאַרבעט אויפן געביט פון געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט לטובת דער שארית הפליטה פונעם פאַרשניטענעם טאָג־נער יידנטום.

צום רעאַרגאַניזירטן צווישנפאַרטייאישן יידישן קאָמיטעט האָבן דעמאָלט געהערט: מגר. קאָהן • און דער שרייבער פון די שורות אַלס פאַרזיצער, רויך אַלס סעקרעטאַר, בלאַנד אַלס קאַסירער און די מיטגלידער: אשר בלייוויס, יונה צעלער, יעקב גארנרייך, ליכטבלוי, ח. ל. שעדליסקער, דוד וויינער און ד"ר איגנאַץ גאָלדפינגער. דער ערשטער אויפטו פונעם קאָמיטעט איז געווען דאָס עפענען אַ פאָלקס־קיך, וווּ יעדער ייד, וואָס איז געווען רעגיסטרירט אין מאַרנער יידישן קאָמיטעט האָט געקאָנט באקומען אַן שום אָפצאָל אַ מיטאָג. דער לאָקאַל פונעם קאָמיטעט האָט זיך געפונען אין הויז אויף דער גאָלדהאַמער־גאַס נומ. 1.

דער שטאָטישער ווויגונגס־אָמט האָט דעם גאַנצן בנין איבערגעגעבן אין רשות פון יידיכן קאָמיטעט און ס'איז דעריבער מעגלעך געווען צו עפענען דאָרט אַן אַמכור־לאטאריע אונטער דער לייטונג פון צוויי דאָקטוירים: פאר דערוואקסענע פון פרוי ד"ר בלאָך •• און פאר קינדער פון ד"ר דינסטענפאס.

עס איז אויך אין דעמועלבן הויז איינגעאָרדנט געווארן א קינדערהיים פאַר יידישע קינדער אין עלטער פון 3 ביז 15 יאָר, דערביי זענען פאר די עטלעכע קינדער באַשטימט געווארן 2 לערער. איינעם פאַר דער יידישער און דעם צווייטן פאַר דער פוילישער שפראַך.

דער בודזשעט פונעם קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון ספעציעלע פאַנדן פונעם צענטראַלן יידישן קאָמיטעט אין וואַרשע. פון גרויס וויכטיקייט איז געווען דאָס פאַרוואַרגן מיט ווויגונגען יעדן ייד, וואָס האָט זיך צוריקגעקערט קיין סאָרנע פון די וועלדער און בונקערס. אַדער פון סאָוויעט־רוסלאַנד. מיט דער דאָזיקער אַרבעט האָט זיך באַוונדערט באַשעפטיקט דער שרייבער פון די שורות. וועלכער זייענדיק מיטגליד פונעם טאָרנער שטאָראָס נאָך פון פאַר דער מלחמה. האָט אויך איצט רעפרעזענטירט דאָרט די טאָרנער יידן און אַלס אָועלכער האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט אַנצוהאַלטן אַ דערפאַלגרייכן קאָנטאַקט מיטן שטאָטישן ווויגאַמט.

וואָס שייך דאָס פאַרוואַרגן די אַלע אינסטיטוציעס פונעם יידישן קאָמיטעט מיט נייטיקע שפייז־און אַנדערע באַדאַרפס־אַרטיקלען, האָט אויף דעם געביט פיל אויפגעטאָן

• נפטר בעוואָרן אין טאָרנע אין יאָר 1965.
•• נפטר בעוואָרן אין ישראל אין יאָר 1955.

דער זייער אַקטיוור חבר אשר בלייוויים, וועלכער האט אונדז אויך רעפרעזענטירט אינעם צענטראַלן יידישן קאָמיטעט אין וואַרשע.

די טעטיקייט פונעם יידישן קאָמיטעט איז נאכמלחמהדיקן טאַרנע איז נישט געווען קיין לייכטע. האָבן דאָך טאַרנער יידן, וואָס זענען אַרויס לעבעדיק פונעם נאַצישן גיהנום, אַדער וואָס זענען מיט דער רעפּאַטריאַציע צוריקגעקומען פון סאָוויעט־רוסלאַנד, נישט געפונען מער זייערע אַלטע היימען... גרויזאַם איז געווען דאָס בילד פון די דאָזיקע טאַרנער יידן... אָפּגעריסענע און אָפּגעשליסענע... נישט געהאט אפילו ווי די ערשטע נאכט צו איבערנעכטיקן. די ערשטע און די איינציקע הילף האָבן זיי באקומען בייַם יידישן קאָמיטעט.

*

וועָן איך שרייב היינט זכרונות פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט, וועָן דער טרויעריקער מצב פון דער ווינציקער שארית הפליטה פונעם טאַרנער יידנטום האָט געפאַדערט מצד די עטלעכע עסקנים אינעם יידישן קאמיטעט אין טאַרנע גרויסע אנ־סטרענגונגען און אומדערמידלעכע טעטיקייט, האָלט איך פאַר נייטיק אונטערצושטרייכן דאס לאיאָלע און אחריותפולע פאַרהאַלטן זיך פון די דעמאַלטיקע ציוניסטישע כלי־טויר, וואָס האָבן זיך מיט פולער איבערגעבנקייט אין ערנסטקייט באַצויגן צו די אויפגאָבן און אַרבעט אינעם יידישן קאָמיטעט אין טאַרנע. תמיד פלעגן זיי העכער שטעלן די אינטע־רעסן פון כלל איבער די אייגענע פּאַרטיי אינטערעסן, אָזוי ווי עס פלעגן זיך אמאל פירן אין דער פאַרמלחמהדיקער יידישער קהילה אין טאַרנע די ציוניסטישע עסקנים אונטער דער אָנפירונג פונעם נישט לאנג פאַרשסאַרבענעם אין ישראל, דעם פאַרדינסטפולן און אלגעמיין געשעצטן ראש הקהל ד״ר שמואל שפּאָן ז״ל און פונעם לעצטן פאַרן חורבן ראש הקהל אין טאַרנע צו זיינע לאנגע יארן ד״ר אברהם כאַמעט.

נאר א דאַנק דער האַרמאָנישער צוזאַמענאַרבעט, וואָס האָט געהערשט אינעם יידישן קאָמיטעט, האָבן מיר געקאָנט גובר זיין די אומגעהויערע שוועריקייטן אין אונדזער הילפסטעטיקייט. מיט אַן אמתער באַפּרידיקונג וויל איך אויף דעם אָרט כא־מערקן, אז די תקופה פון מיין אַרבעט אינעם יידישן קאָמיטעט אין טאַרנע בשותפות מיט אלע אַנדערע זיינע מיטגלידער האָט געהערט צו די שענסטע אָפּשניטן פון מיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אויף דער יידישער גאס אין טאַרנע.

בני עירנו בישראל ובתפוצות

אזכרה פון רער שארית־הפליטה פונעם טאָרנער יידנטום אין עבעלסבערג־לינץ (עסטרייך)
אין יאָר 1947

טארנער יידן אין ישראל
און אין אויסלאנד

צבי אזרחי (מט)
תל־אביב

י׳ בטבת, יום הקדוש הכללי והנצחת קהילת טרנוב

בעשרה בטבת, יום הקדוש הכללי, נערך טכס התיחדות של בית הספר הממלכתי „מוריה" בתל־אביב עם חללי השואה הי״ד. כמו כן נעשה הצעד הראשון להנציח את הקהילה הקדושה טרנוב.

בשעה 8 בבוקר שוחח הד״ר ז. כסיף, יליד העיר, על טרנוב ויהודיה. תלמידי כיתות ו—ח (6 כיתות) הקשיבו קשב רב לדבריו שיצאו מן הלב ונכנסו ללב. בשעה 12 בצהרים, הופיעו נציגי ארגון יוצאי טרנוב ד״ר חומט אברהם, מר הדס אליעזר, מר קורנילו יוסף ומר שיף דוד.

בחצר בית״ס הסתדרו התלמידים והתלמידות מכיתות ד׳—ח׳, הוצא ארון־קודש והתפללו תפילת מנחה. למדו משניות ואמרו מזמורי תהילים לזכר קדושי העיר הי״ד. תלמידות כיתה ז׳ הקריאו תכנית על יהודי טרנוב כפי שראיינו את ד״ר חומט ומר קורנילו. מנהל בית״ס מר מלכיאל, דיבר על ערך הנצחת קהילה קדושה זו. המורה צבי אזרחי (מט), יליד העיר טרנוב, הקריא את מגילת ההנצחה.

באמירת קדיש ע״י יוצאי העיר טרנוב נגמר הטכס.

תשמישי קדושה פון די צעשטערטע שולן, קלויזן און מניינים אין טאַרנע —
צונויפגעזאַמלט דורך י. בערנמאן אין טאַרנע

אהרן שמארן
מאנטרעאל, קאנאדע

די טעטיקייט פון דער טאָרנער לאנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאל

די טאָרנער לאנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאל האָט הינטער זיך א רייכע און נוצלעכע טעטיקייט, און זינט איר גרינדונג אין יאָר 1949 שטייט אין איר שפיץ דער שריבער פון די שורות.

מיט א גרינטלעכער פינקטלעכקייט איז אפגעהיטן געווארן דער עיקרדיקער יסוד פון דער לאנדסמאַנשאַפט: אפצוהאלטן יעדעס יאָר די יזכור־פייערונג לכבוד אונדזערע טאָרנער גיבורים און קדושים. גלייכצייטיק איז אבער אויך גרויס געווויכט געלייגט געווארן אויף דער פולער רעאליזירונג פון אונדזערע וויטערע אויפגאבן. אזוי האבן מיר זיך באמיט ארויסצוהעלפן טאָרנער לאנדסלייט, וועלכע זענען עולה געווען קיין ישראל און האבן געמוזט זיך ראנגלען מיט די ערשטע שווערקייטן ביים איינארדנען זיך אין די נייע באדינגונגען. מיט הארציקער וואַרעמקייט האבן מיר זיך באשטרעבט אנצוהאלטן א ברידערלעכן קאנטאקט מיט אלע עקזיסטירנדיקע אין פארשידענע לענדער ארגאניזאציעס פון טאָרנער יידן. עד היום נוצן מיר אויס יעדע געלעגנהייט אנטייל צו נעמען אין יעדער אקציע, וואס איר ציל איז צו פאראייביקן אונדזער טאָרנער יידנטום. אין וועלכער ס'איז פארם דאס זאל גישט זיין.

א דאנק דער וואַרעמער חברישער אטמאספער, וועלכע הערשט אין אונדזער לאנדסמאנשאפט, האט זיך אונדז איינגעגעבן צו שאפן א פאמיליערן היימישן צענטער, ווי א טימבאל פון אונדזער פארבנרייכער יידישער אמאליקער קהילה אין טאָרנע.

פון דער פארהעלטנישמעסיק קליינער צאל טאָרנער יידן, וואס לעבן היינט אין מאנטרעאל (א 30 משפחות), זענען כמעט אלע, מיט קליינע אויסנאמען ארגאניזירט אין אונדזער לאנדסמאנשאפט און א הארציק געפיל פון קרובהשאפט פאראייניקט אונדז אין ליידן און פרייד. ביי יעדער געלעגנהייט קומט צום אויסדרוק אונדזער גרייטקייט מיט בשותפותדיקע כוונות פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, וואס געהערן צו דער לאנדסמאנשאפט, צו באטייליקן זיך אין יעדער הילפס־אקציע לטובת דער שארית־הפליטה פונעם טאָרנער יידנטום, דערביי ענטפערן מיר תמיד מיט פולער איבערגעבנקייט אויף יעדן רוף, וואס קומט נישט בלויז פון אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל... תמיד געפינען מיר זיך אין די ריייען פון די זין פון יידישן פאלק, וואס דעמאנסטרירן מיט מעשים זייערע וואַרעמע אוז הארציקע געפילן פאר מדינת ישראל.

אין דער דערפאלגרייכער טעטיקייט פון אונדזער לאנדסמאנשאפט האבן מיר א סך

צו פֿאַרדאַנקען דעם קרייז פון אינדזערע פֿרויען, וועלכע האָבן געגומען אויף זיך די דאָגה און דעם עול צו שאַפֿן די כינאַנציעלע מיטלען, וואָס דערמעגלעכן אונדז צו דערפילן אונדזערע אויפגאָבן. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז אין אַמעריקע און אין קאַנאַדע איז איינגעפֿירט אין די געזעלשאַפֿטלעכע ארגאַניזאַציעס, אַז אויף די פֿרויען ליגט דער חוב צו זאָרגן פֿאַר די פינאַנצן פֿון דער ארגאַניזאַציע און זיי דאַרפֿן דאָס דורך איינאַרדנען פֿאַרשידענע אונטערנעמונגען אריינברענגען די נייטיקע הכנסות. אויף דעם דאָזיקן געביט האָבן זיך די פֿרויען פון דער טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפֿט אי"ס געצייכנט מיט פּולער איבערגעגעבנקייט בפֿרט בייַם איינאַרדנען די טראַדיציאָנעלע

טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין מאַנטרעאל
זיצן פון רעכטס, די פֿרויען: סאַלאַ בעלער, רעגינאַ בלייוויים (קאַנאַדע), מינא בעלערנטער, אהרן שפּאַרן, רוזשא שילדקראָוט, קלארא ווייזער.
שטייען פֿון לינקס: אברהם גאָלדמאן (פּלינק), חיים רובינשטיין, משה בירמאן (נוסבוים), אליעזר בינענשטאָק ז"ל *, — יבל"ח רעגינא האָזעלבערג (ראָט), אפרים בעלערנטער, דוד ווייזער, הערשל זיס, מענדל האָזעלבערג * (האָניג), זאלעק בלייוויים (זיסקינד) און שלמה שילדקרויט.

---

* נפטר בעוואַרן אין יאָר 1968.

שוין גרעסערע אונטערנעמונג, וועלכע זיי פלעגן יאָרליערלעך, מיט גרויסן דערפאָלג דורכפירן.

ווי איך האָב שוין פריער באמערקט, איז דאָס אָפמערקן דעם אַנדענק־טאָג נאָך אונדזערע טאָרנער קרושים געשטאַנען אין צענטער פון אונדזער טעטיקייט. יעדעס יאָר, ווען עס דערנענטערט זיך דער טאָג פון כ"ו סיון, פילן מיר א סיפן טרויער אין אונדזערע הערצער... א טרויער, וואָס פירט צוריק אונדזערע געדאַנקען צו אונדזער פאַרשוויטענער טאָרנער היים... וווּ יידישע ענערגיע, יידישן גייסט, יידישן אונטער־נעמונגס־כוח האָט מען אנגעזען אין יעדן ווינקל פון דער שטאָט.

מיט צער און וויסיק אין אונדזערע הערצער דערמאָנען מיר אין דעם יזכור־טאָג אונדזערע טאָרנער יידן, וואָס זענען אויף אזא אכזריותדיקן אופן אומגעבראכט געווארן דורך די דייטשע רוצחים. אין דעם יזכור־טאָג גיבן מיר אָפּ כבוד דעם אַנדענק נאָך אונדזערע פאַרפיניקטע טאָטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, קינדער און חברים אונדזערע.

תמיד וועלן זיי פארבלייבן אין אונדזער זכרון... אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט וועט הייליק אפהיטן דעם אַנדענק־טאָג נאָך אונדזערע טאָרנער קדושים.

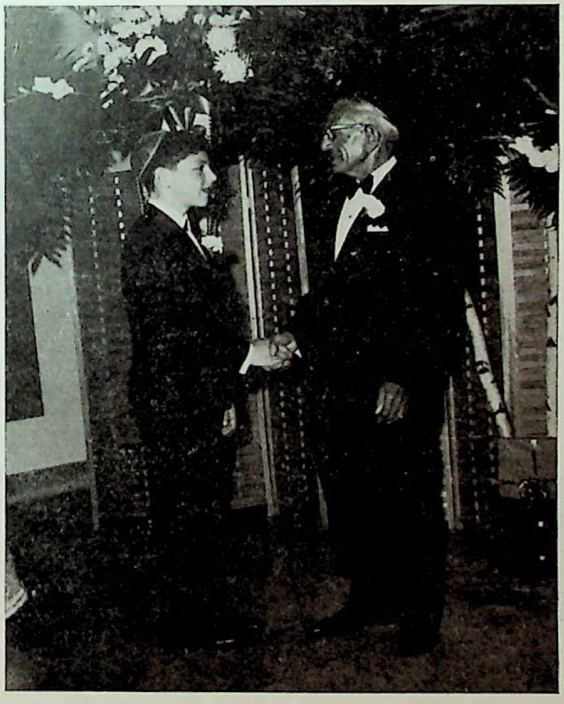
טאָרנער לאַנדסלייט פון ניו־יאָרק און סאַנטיאַגאָ אויף א צוזאַמענטרעף אין מאַנטרעאל אין יולי 1965.
אויפן בילד: פאַמיליע בערנער פון ניו־יאָרק, פאַמיליע סעלערמאַן פון ניו־יאָרק, פאַמיליע לעבענקאַרן פון ברידזש־פּורט, אהרן שפּאַרן, פאַמיליע גאָלדמאַן, פאַמיליע בליוויים און פאַמיליע געלער.

אברהם זינגער
(טאראנטא)

פון דער טאָרנער לאָנדסמאַנשאַפט אין טאָראָנטאָ

פרשים וועגן דער גריגדונג פון דער טאָרנער לאנדסמאנשאפט אין טאָראנטאָ אין וועגן איר טעטיקייט האבן מיר שוין איבערגעגעבן אין ערשטן באַנד פון יזכור־בוך „טאָרנע", וואס איז דערשינען אין יאָר 1954.

במשך די 14 יאָר פון אונדזער עקזיסטענץ האָבן מיר נישט געשפּארט קיין מי אין אָנשטרענגונגען צו דערפילן אונדזערע אויפגאָבן, דערביי האָבן מיר אָנגעהאלטן אָן ענגן קאָנטאַקט מיט אונדזער בריידער־אָרגאניזאציע אין מאָנטרעאָל, וועלכע ווערט

אהרן שפּאָרן און זיין אייניקל חיימל, בעת דער בר־מצוה־סייערונג אין מאָנטרעאָל אין יאָר 1968

זינט איר גרינדונג אין יאָר 1948 אַנגעפירט דורך אונדזער חשובן, אַזוי פֿאַרדינסטפולן און איבערגעגעבענעם געזעלשאַפטלעכן עסקן אהרן שפּאָרן.

ווי געשעצט און באליבט ער איז בייַ דער גאַנצער שארית־הפליטה פון טאָרנער ע"דן נישט בלויז דאָ ביי אונדז אין קאַנאַדע, האָבן דאָס באַווײַזן די הארציקע ווונטשן און ברכות. וועלכע ער האָט באַקומען נישט לאַנג צו דער בר־מצוה פון זיין איניקל, חיימל...

דאָס הייפּעלע שארית־הפליטה פון אונדזער יידישן טאָרנע, וואָס האָט זיך דער־ שלאָגן צו ברעגעס פון קאַנאַדע, האָט נישט געקאָנט פֿאַרגעסן דעם שרעקלעכן חורבן בונעם פֿאַרשניטענעם יידישן טאָרנע און דעריבער האָבן מיר, די איינגעוואַנדערטע קיין טאָראָנטאָ, טאָרנער יידן — פונקט ווי אין מאָנטרעאָל — געהאלטן זיך צוזאַמען אין אונדזער טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפֿט... צוזאַמען געטרויערט נאָך די פֿאַרטיליקטע סאָטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער אונדזערע...

אין קעגנזייטיקער הילף האָבן מיר זיך באַמיט גובר צו זיין די פֿארשידענע שוועי־ ריקייטן בייַם איינאַרדנען זיך אין נייַע לעבנס־ און ארבעטס־באַדינגונגען.

און דאָס וויכטיקסטע: מיר האָבן זיך א דאנק דער לאַנדסמאַנשאַפֿט נישט געפילט פֿאַראייניגאַמט... עפּעס ווי א המשך פון אונדזער אלטער טאָרנער הייַם, וואָס איז אַזוי אַכזריותדיק צעשטערט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער און זייערע מיטהעלפֿער.

מיר האָבן נישט פֿאַרגעסן אונדזערע נויטבאַדערפֿטיקע לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך דורך הונדערטער נסים אַפּגעראַטעוועט אין האָבן נאָך געמוזט וואַרטן אין טאָרנע אויף א מעגלעכקייט אויסצוואַנדערן פון זייער חרוב געוואָרענער היים און בעיקר האָבן מיר זיך באַמיט ארויסצוהעלפן אונדזערע טאָרנער ברידער און שוועסטער, וואָס זענען עולה געווען קיין ישראל און האָבן זיך געזייטיקט אין הילף בייַם איינאַרדנען זיך.

אַבער די גרעסטע אַנשטרענגונגען האָבן מיר תמיד געמאכט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט ווען הילף פאר ישראל. אויף יעדן רוף האָבן מיר נעענטפערט מיט ברייטער האנט און קרבנות־גרייטקייט. געזונג אַנצוווייזן אויף דעם פאקט, אז בעת דער אויסער־ אַרדנטלעכער געלט־אַקציע נאָך דער 6־טאָגיקער מלחמה, האָט אונדזערע לאַנדסמאַנ־ שאַפֿט מיט איר קליינער צאָל מיטגלידער איינגעצאָלט 1.100 דאָלאַר — אחוץ, וואָס יעדער פון אונדז האָט געשפּענדט פאר דעם צוועק פריוואט אין די שולן, אין פאר־ שידענע געזעלשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס און פראַפעסיאָנעלע פאראיינען.

און צים סוף וויל איך נאָך דערמאָנען, או פונקט ווי מיר האָבן זיך אקטיוו בא־ טיליקט און געהאלפן בייַם ארויסגעבן דעם ערשטן באַנד פון יזכור־בוך „טאָרנע",

האבן מיר אויך איצט פארשטאנען די וויכטיקייט פון דער ארבעט פארן צווייטן באנד און מיר האבן מיט אונדזערע באשרענקטע כוחות צוגעלייגט עטלעכע ציגל צום הייליקן מאנומענט נאך אונדזער אמאליקן הערלעכן טארנער יידישן ישוב.

פארשטייט זיך, אז מיר וואלטן געקאנט א סך מער אויפטאן אויף פארשידענע געביטן פון אונדזערע אויפגאבן אין דער לאנדסמאנשאפט פון טארנער יידן אין טאראנטא. אבער דאס איז אין א גרויסער מאס אפהענגיק פון אונדזערע טארנער לאנדסלייט... לאמיר האפן, אז להבא וועט זיך שטארקן זייער אקטיוויטעט און פארינטערעסירונג פאר אונדזער לאנדסמאנשאפט און דערמיט וועלן מיר זיין בכוח צו אנטוויקלען א ברייטע פארצווייגטע טעטיקייט לטובת דער שארית הפליטה פונעם פארשניטענעם טארנער יידנטום... פאר די באשטרעבונגען אפצוהיטן דעם זכרון נאך אונדזער אמאליקן, טייערן יידישן ישוב אין טארנע און בעיקר לטיבת אונדזער מדינה ישראל.

ל. גאָטלאָב
ניו־יאָרק

לעאָן גאָטלאָב

פון דער טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק

וועגן דער לאַנדסמאַנשאַפט פון טאָרנער יידן אין ניו־יאָרק, וואָס זענען זינט 1945 אָרגאַניזירט אין דער אָרגאַניזאַציע „רעליעף־קאָמיטעט פון טאָרנע און סביבה", האָבן געטאָן א זייער גוטע און נוצלעכע הילפס־אַרבעט לטובת די בריידער, וואָס זענען אַנגעקומען מיטן נאָכמלחמהדיקן אימיגראַציע־שטראָם — ווי אויך לטובת דער שארית־הפליטה פונעם טאָרנער יידנטום, וואס האָט געבויט א נייי לעבן אין ישראל. אָדער וואָס האָבן זיך נאָך אויפגעהאָלטן אין פוילן — איז לויידער אין די שפעטערע יאָרן באַדייטנד אָפגעשוואכט געוואָרן די דאָזיקע טעטיקייט פון דעם רעליעף־קאָמיטעט. עס איז מיט דער ציים געפאָלן די פאַראינטערעסירונג פאַר די אויפגאבן פון דער אָרגאַניזאַציע. וואָס האָט געהאָט א גאַנץ לויזן כאַראַקטער אן שום אָרגאַניזאַציאַנעלע פאָרמען און בפרט אן דעם חוב צו צאָלן וועלכע ס'איז חודשלעכע אָפצאָלונגען. געוג אַנצוווייזן אויף א טרויעריקן פאקט, אז הגם עס לעבן הייַנט צו טאָג אין ניו־יאָרק און סביבה בערך א 1000 טאָרנער יידן, איז ממש נישט מעגלעך צוזאַמענצושטעלן א פאַר צענדליק לאַנדסלייט אויף א פאַרזאַמלונג, און וועו מען רופט אויף א זיצונג דעם רעליעף־קאָמיטעט. צו וועלכן עס געהערן 15 מיסגלידער, קומען קוים 3 אָדער 7 קאָמיטעט־לייט צו דער זיצונג.

דער פועל־יוצא דערפון איז, אז דער רעליעף געפינט זיך אין א זייער שווערן פינאַנציעלן מצב. מיר קאָנען זיך אפילו נישט דערלויבן צו דינגען א לאָקאַל אויף

אַ פּאַרזאַמלונג אַדער אויף אַ זיצונג, ווייל די הוצאות באַטרעפן אַ 25 ביז 140 דאָלאַר. ביי אַזאַ מצב איז נישט קיין וווּנדער, אַז נישט איין מאָל געפינען מיר זיך אין אַ לאָגע, וואָס מיר קאָנען זיך נישט אָנרופן אויף בקשות וועגן הילף, וואָס קומען נאָך היינט פון פּאַרשידענע זייטן פון טאָרנער לאַנדסלייט. די הויפּט־סיבה דערפון איז, ווי מיר האָבן דאָס שוין פריער באַמערקט, וואָס מען צאָלט נישט קיין חודשלעכע בייטרעגע, כדי צו שאַפן אַ פּאָנד פּאַר אַ באַגרענעצטער אפילו הילפסטעטיקייט.

בכלל מערקט זיך ביי אונדזערע טאָרנער לאַנדסלייט אַ געוויסע נטיה צו פאַרגעסן זייערע אמאָליקע יידישע היים אין טאָרנע... אַ נטיה צו אָנטלויפן פון זכרונות, פון דער טראַגישער פאַרגאַנגענהייט, וואָס וויקלט אויף דעם גרויליקן קאָשמאַר פון דעם גיהנום, אין וועלכן ס׳איז אויסגעקומען צו לעבן בעת דער נאַצישער אַקופּאַציע... האָט מען שוין אַן אויסרייד נישט צו קומען צו אַ יזכור־אָוונט, וועלכן מיר אַרדנען איין יעדעס יאָר, כדי צו פייערן דעם אָנדענק נאָך אונדזער הערלעכן יידישן ישוב אין טאָרנע, פון וועלכן ס׳איז נישט געבליבן קיין זכר.

שווער און אחריותפול איז די אויפגאַבע פון די עסלעכע מיטגלידער פון אונדזער רעליעף־קאָמיטעט. טראָץ די אַלע מניעות, אויף וועלכע מיר טרעפן אָן איז אונדזער טעטיקייט, באַמיען מיר זיך אויפצוקלערן אונדזערע טאָרנער לאַנדסלייט, אז עס זענען נאָך נישט פאַרהיילט געווארן די כלוטיקע וווּנדן, אז עס זענען נאָך נישט אויסגעטרוקנט געווארן די טרערן נאָך אונדזערע טאָטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, קינדער און חברים, וואָס זענען דורך די נאַצישע מערדער בעסטיאַליש פאַרטיליקט, פאַרגאָזט, פאַרברענט אַדער לעבעדיקערהייט באַגראָבן געווארן.

דעריבער רופן מיר פון דעם ארט אַלע אונדזערע טאָרנער לאַנדסלייט, וווּ זיי זאָלן זיך נישט נעפינען, נישט צו פאַרגעסן דעם גרויזאַמען חורבן פונעם טאָרנער יידישן ישוב... אַח בפרט רופן מיר אונדזערע טאָרנער יידן אין ניר־יאָרק איין מאָל אין יאָר צו הייליקן דעם אָנדענק־טאָג פון אומקום פון טאָרנער יידנטום... לאָמיר האָפן, אַז טאָרנער יידן אין ניר־יאָרק און סביבה וועלן פאָלגן אונדזער רוף צוזאַמען־צוקומען זיך אינעם טאָג פון יזכור, כדי זיך צו באַהעפטן מיט די נשמות פון די אומגעבראַכטע טאָרנער קרובֿים.

טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין פאַריז

זייער א רירעוודיקע און א נוצלעכע סעטיקייט אנטוויקלט די טאַרנער לאַנדס־מאַנשאַפט אין פאַריז.

זינט 1948 עקזיסטירט דאָרט די לאַנדסמאַנשאַפט אונטערן נאָמען „פּריינד פון טאַרנע און אומגעגנט", וועלכע האָט אין יאָר 1966 אַרויסגעגעבן אַ באַשיידן „ספר הזכרון" אין יידישער און פראַנצויזישער שפּראַך מיט אַן אַריינפיר־וואָרט פון דעם אַקטיוון געזעלשאַפטלעכן טוער אין דער טאַרנער יידישער סביבה אין פאַריז — שלמה קלאַפהאַלץ. ווי ער גיט איבער אין זיין אַריינפיר צום דערמאָנטן „ספר הזכרון", וועמענס יידישער טייל אנטהאלט 40 זייטן, האָט די טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין פאַריז געהאַט צווייערליי צילן. מאַטעריעלע און קולטורעלע, דערביי האָט אַ וויכ־טיקן פלאַץ אין איר טעטיקייט פאַרנומען אָנהוץ הילף פאַר ארץ־ישראל — דער ענין פון בית־עלמין, וועלכער טראָגט אין די ספּעציפיש־אַרטיקע באַדינגונגען אַ זייער קאָמפּליצירטן כאַראַקטער. היות ווי צום רשות פון דער יידישער געזעלשאַפט אָדער קהילה אין פאַריז שטייט נישט קיין באַזונדערער יידישער בית־עלמין, מוז יעדע יידישע לאַנדסמאַנשאַפט קויפן אָדער אָפּדינגען אויף א לאַנגיאָריקן דויער א געוויסן פּלאַץ אויפן אַלגעמיינעם בית־עלמין אָן דאָרט בויט זי אויס אָן אַלגעמיינעם קבר פאַר אירע מיטגלידער צו זייערע לאַנגע יאָרן.

ווי מיר דערוויסן זיך פונעם דערמאָנטן „ספר זכרון" האָט דער קאָמיטעט פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין פאַריז אויסגעבויט אויפן אַלגעמיינעם בית הקברות אַן אייגענעם אחוזת־קבר, פאַרזען אים מיט א מצבה, וועלכע דינט גלייכצייטיק ווי א מאָנומענט צום אָנדענק פון די טאַרנער יידישע גיבורים אין קדושים.

עס זענען אויך דאָרט אויסגעקריצט געוואָרן די נעמען פון די טאַרנער געזעל־שאַפטלעכע טוער, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם.

„די טאַרנער יידן אין פאַריז — פאַרזיכערט שלמה קלאַפהאַלץ — צום סוף פון זיין אַריינפיר־וואָרט — באַמוען זיך געפריי אויסצופירן די התחייבותן, וואָס זיי האָבן אויף זיך גענומען בעת דער גרינדונג פון דער געזעלשאַפט אין די ראַמען פון זייערע מעגלעכקייטן".

פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל

אין תל־אביב

דער „ארגון יוצאי טרנוב" אין תל־אביב אַנטוויקלט א נאַרמאַלע טעטיקייט. אַחוץ די יערלעכע אזכרות צום אַנדענק פונעם פאַרטיליקטן סאַרנער יידנטום איז שוין געווארן א טראַדיציע, איין אַדער צוויי מאל אין יאָר איינצואַרדנען א צוזאַמענטרעף פון סאַרנער לאַנדסלייט.

מיט א מוסערהאַפטער אַרדנונג ווערט געפירט די גמילת־חסדים־קאַסע, וועלכע דערטיילט אומפראַצענטיקע הלוואות אויף לייכטע אפצאלונגס־באַדינגונגען.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער יד־ושם־אַקציע פון אַראַפטירן פאַרטיליקטע קהילות דורך שולן אין ישראל, האָט דער מלוכהשער רעליגיעזער בית ספר „מוריה" אין תל־אביב אַראַפטירט אונדזער פאַרשניטענע קהילה אינעם אַמאַליקן יידישן טאַרנע.

צום דורכפירן דעם באשלוס פון דער דאָזיקער שול צו אַראַפטירן די טאַרנער קהילה האָט א סך מיטגעווירקט אונדזער טאַרנער לאַנדסמאַן, צבי אזרחי (מאט),

אזכרה נאָך די טאַרנער קדושים (תל־אביב, בית החלוצות, 1964)
אויף דער רעפרעזענטאַנץ־טריבונע ויצן: פון רעכטס: ד"ר איסלער, פרוי דבורה אבראַמאָוויטש־ארנון, פרוי ד"ר סראַקא, ד"ר ישעיהו שפירא, ד"ר אברהם חומט (רעדט), עו"ד יעקב בינענשטאַק, פעלד א. מאַריא דירדאַלאָוא (נאָמס פון סאַרנע — איינע פון די חסידי אומות העולם), יוסף קאַרניל, ד"ר ז. כסיף.

וועלכער איז דאָרט באשעפטיקט אלס לערער און האָט זיך געגעבן פיל מי בייַם איינאָרדנען די פייערונג פון פאַרבינדן די שולע מיט אונדזער פאַרסניטענער טאָרנער קהילה. ער שרייבט דערפון באזונדער אויף אן אנדער אָרט פונעם דאָזיקן יזכור־בוך.

כדי צו געבן אן אויסדרוק דער דאָנקבאַרקייט פאַר דער גרייסקייט פון דער דאָזיקער שולע צו פאַראיביקן דעם אָנדענק נאָך אונדזער טאָרנער קהילה און כדי צו וועקן און שטאַרקן די פאַראינטערעסירונג פון די שולקינדער פאַר דער געשיכטע כוונעם יידישן ישוב אין טאָרנע, האָט די פאַרוואַלטונג פונעם „ארגון יוצאי טרנוב" אין תל־אָביב באשטימט 2 פרעמיעס — אייַנע פון 200 ל"י און די צווייטע פון 100 ל"י פאַר די בעסטע שולאויסארבעטונגען אויף א טעמע בשייכות מיטן קיום און אומקום פון דער טאָרנער קהילה.

אין חיפה

א ווייטיקלעכן פאַרלוסט האבן געליטן אונדזערע טאָרנער לאָנדסלייט אין חיפה. אין חודש מערץ 1967 איז נפטר געוואָרן ד"ר שמואל שפאן ז"ל, דער לאָנגיעריקער פאַרזיצער פון דער טאָרנער לאָנדסמאַנשאפט אין חיפה, דער פאָפולערער און אלגעמיין געשעצטער ראש פון דער אמאָליקער טאָרנער קהילה, דער פארדינסטפולער מנהיג און וועסטראן פון דער ציוניסטישער באוועגונג אינעם פארמלחמהדיקן גאליציע און במשך לאנגע יאָרן מיטגליד פונעם ציוניסטישן קאָנגרעס־גאריכט.

אויף דער יובל־פייערונג אין חיפה אין יאָר 1955 צום 75סטן געבוירנטאָג פון ד"ר שמואל שפאן ז"ל.

צו די שלושים נאָך דער פטירה פונעם מנוח האָט די טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל צוואַמען מיט „ברית ראשונים" און מיט דער אַלגעמיין־ציוניסטישער (ליבעראַלער) אָרגאַניזאַציע אין חיפה איינגעאָרדנט אַן אזכרה, צו וועלכער עס איז געקומען א גרויסער עולם טאָרנער יידן פון תל־אביב און אַנדערע ארטשאַפטן אין ישראל.

אויך שווער געטראָפן האָט אונדזערע טאָרנער לאַנדסלייט אין חיפה די פטירה פון דוד באום ז"ל, דעם פאָקטישן לאַנגיאַריקן אנפירער פון דער טאָרנער לאַנדס־מאַנשאַפט אין חיפה. א דאַנק זיין איבערגעגעבנקייט האָט די לאַנדסמאַנשאַפט פון טאָרנער יידן אין חיפה אַנטוויקלט א זייער נוצלעכע הילפס־טעטיקייט לטובת נויט־באַדערפטיקע לאַנדסלייט, דערביי האָט דער כאַרשטאַרבענער פיל געוויכט געלייגט אויף די באַמיאונגען אָנצוהאַלטן א ברידערלעכן. האַרציקן קאָנטאַקט מיט טאָרנער יידן אין אַנדערע טיילן פון לאַנד און די תפוצות.

אין ירושלים

אַן אַלגעמיינעם טרויער אין די הערצער פון טאָרנער יידן אין לאַנד האָט אַרויס־גערופן דער טויט פון דניאל לייבל, וועלכער האָט במשך פיל יארן (זינט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז צום יאָר 1919) געווינט אין טאָרנע און געווען דאָרט טעטיק אין דער פועלי־ציון־באַוועגונג. זייענדיק גלייכצייטיק אַקטיוו אינעם טאָרנער יידישן געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן לעבן.

הגם ער איז געבוירן געוואָרן אין דעמביץ, האָט ער תמיד זיך מיט שטאָלץ באַקענט צום טאָרנער יידנטום און האָט אַנטייל גענומען אין כּמעט אַלע אזכרות און אַנדערע פייערונגען פונעם ארגון יוצאי טרנוב אין תל־אביב און חיפה.

רשימת חללי השואה

רשימת הקדושים הנמסרת בזה, היא רק חלק מכלל קדושי עירנו טרנוב מימי השואה.

לצערנו לא עלה בידינו לזכור כל הקדושים של עירנו מתוך אי ידיעת שמותיהם.

ת' נ' צ' ב' ה'

ז כ ו ר

אלהים את נשמות קדושי טרנוב
שנהרגו, שנשחטו, שנשרפו ושנספו
על קדוש השם
הי"ד

א

אבענד מאוריצי און משפחה
אבענד שלמה
אבענד אסתר און משפחה
אבערדאם אזיאש און משפחה
אבערדאם חיים און משפחה
אבערדאם שמעון און משפחה
אבערדאם ניסן און משפחה
ד״ר אבערלענדער מאוריצי און משפחה
אברהם אזיאש און משפחה
אבראמאָוויטש שמואל און משפחה
אבראמאָוויטש ראובן און משפחה
ד״ר אגאטשטיין אלפרעד
אדלער טעאַדאָר און משפחה
אדלער אזיאש און משפחה
אדלער פנקס און משפחה
ד״ר אובער ערנעסט און משפחה
אדלער עקיבא און משפחה
אובער סטעפאן און משפחה
אווידע מאקס און משפחה
אווידע מאנעס און משפחה
אולמאן מאנעס און משפחה
אולמאן הערמאן און פרוי
אויסאיבעל טאביאש און משפחה
רבי אונגער אלעזר און משפחה
אונגער מנחם און משפחה
אונגער דורה און קינדער
אונגער עליאש און משפחה
אונגער מארקוס און משפחה
אונגער טאביאש און משפחה
אחלער אייזיק און משפחה
איזאק חיים און משפחה
איזראעלאוויטש יוסף און משפחה
ד״ר איזראעלאוויטש לעאן און משפחה
איזראעל אברהם שמואל
איזראעל משה בער
איזראעל חיים
איזראעל הינדה
אייזען שמואל און משפחה
אייזען משה און משפחה
אייזען מעכל און משפחה
אייזען ברוך און משפחה
אייזענבאך חיים און משפחה
אייזענבאך מאקס און משפחה
אייזענבערג עקיבא און משפחה
אייזענבאך רודעק
אייזענבערג עקיבא און משפחה
אייזענבערג מאיר און משפחה
אינוש. אייכהאָרן מאקסימיליאן און משפחה
אייכהאָרן דאלעק
אייכענהאָלץ־קאָרן מרים און משפחה
אייכענוואלד אייזיק און משפחה
אייכענהאָלץ יעקב און משפחה
איינהאָרן חנוך און משפחה
איינהאָרן יצחק און משפחה
איינשפרוך נחום און משפחה
איינהארן משה און משפחה
אינלענדער מענדל און משפחה
אינגבער טאָביאש און משפחה
אינגבער אָזיאש און משפחה
אינגבער מארקוס און משפחה
אינסלער לעאָן און משפחה
איראָם נפתלי און משפחה
אלבאן חיים און משפחה
אלבן דוד און משפחה
אלווייס נת און משפחה
אלווייס יוסף און משפחה
אלסמאן מנחם און משפחה
אלסמאן מענדל און משפחה
אמייז אברהם און משפחה
אניספעלד שכנא און משפחה
אנקער משה און משפחה
אָסטערווייל שמעון און משפחה
אָסטערווייל ישראל און משפחה
אָסטערווייל לעאן און משפחה
ד״ר אָסטערווייל ווילהעלם און משפחה
אָסטערווייל גבריאל און משפחה
אָסטערווייל הערמאן און משפחה
אָסטערווייל הערש און משפחה

ד״ר אָפנער יוסף און פרוי
אָפנער לעאָן און משפחה
אָפנער מאָינע און משפחה
אָפנער שמעון און משפחה
אפעלבוים משה און משפחה
אפעל שמעון און משפחה
אפסלער ליבים און משפחה
אפעלבוים עדוואַרד און משפחה
אפעלבוים בערנארד און משפחה
אפעל משה און משפחה
רב אַראָק קלמן און משפחה
ארגאנד נפתלי און משפחה
אריאָוויטש הערש און משפחה
משפחת אַרמיאַן
אַרשיצער דוד און משפחה
אַרשיצער איזאק און משפחה
אינזש. אַרשיצער יעקב און משפחה
אַבשיצער ישעיהו
אשכנזי איגנאץ
אירום נפתלי צבי און משפחה
איזראעל שמואל און משפחה
אפסלער ברוך און משפחה
אלוויים לאה
אייזיק דוד און משפחה
אייזיק קלמן און משפחה
אייזיק איזאק און משפחה
אונגער באָגען בילה און משפחה

ב

משפחה באָדנער
באָדעק ישראל און משפחה
פראָפ. באו סאלאָ און משפחה
באום מענדל און משפחה
באום פייבל און משפחה
ד״ר באזלער אנועלם
באזלער הערמאן און משפחה
באטיסט דוד און משפחה
באטיסט יעקב און משפחה
באלואם נפתלי און משפחה
באלואם מאקס און משפחה
אינזש. באלואם הערמאן און משפחה
באלואם שמואל און משפחה
באנק לאזאר און משפחה
באַרדאָך הענריק און זילעק
באַראָן אליהו און משפחה
באַראָן בערל און משפחה
משפחה בארטפעלד
בארנשטיין יידל און משפחה
בודין שמואל און משפחה
בוכבינדער פ. און משפחה
בוכהאָלץ רויזה אין משפחה
בודין מאיר אין משפחה
בורשטין אברהם און משפחה
בורנשטיין אסתר
בורג לעאָן און משפחה
ביבערבערג הענריק און משפחה
ביבערבערג דוד און משפחה
ביבערשטיין אהרן און משפחה
ביבערבערג מאיר און משפחה
ביגעלאייזן יחזקאל און משפחה
ביגעלאייזן מענדל און משפחה
ביים מענדל און משפחה
בייער וואָלף און משפחה
בייער יוסף און משפחה
בילד הענקיר און משפחה
בילאָוו וואָלף און משפחה
בילפעלד עמנועל און משפחה
משפחה בייטשער
בינענשטאָק אברהם און משפחה
בינענשטאָק יהודה און משפחה
בירנבאום וואָלף און משפחה
בירנבאום לייב און משפחה
בירמאן נתן און משפחה
בירענשטיין מלך און משפחה
בירער פנקס און משפחה
בירקען רייזל
בלאונער אָסקאר און משפחה
בלאונער מאיר און משפחה

בלאונער לעאן און משפחה
בלאונער צילא און קינדער
הרב ד״ר בלאזער מענדל
בלאזער ישראל און משפחה
משפחה בלאך
ד״ר בלאך מארצין און פרוי
בלאנד קארולה
בלאנד אברהם און משפחה
בלאנד אליאש און משפחה
בלאנד משה און משפחה
בלאנד ס. און משפחה
בלאנד יעקב און משפחה
בלאנדער אברהם (אבע) און משפחה
בלאנדער־וויים ביילא און קינדער
בלאנדער־לייבעל קאראלה
בלאנסקי י. און משפחה
בלוטנער משה און משפחה
בלוטנער יחיאל און משפחה
בלומענפעלד נתן און משפחה
בלומענפעלד משה און משפחה
בלומענשטיין נפתלי און משפחה
בלומענשטיין דוד און משפחה
בלייוויים מאיר און משפחה
בלייוויים אברהם און משפחה
בלייוויים פייגה און משפחה
בלייוויים סאביאש און משפחה
בלייוויים אזיאש און משפחה
בלייוויים אליהו און משפחה
בלייכער הירש אן משפחה
בלייכער שלמה און נשפחה
מגר. בלייכפעלד
בליץ שמואל און משפחה
בעדער ראובן און משפחה
בעטייל חיים און משפחה
בעבעלסקי ישראל און משפחה
בעטריבניס שמואל און משפחה
בעטריבניס משה און משפחה
בעלער אסתר אן משפחה
בעק יעקב און משפחה
בעק שמואל און משפחה

בערגמאן יואל און משפחה
בערגמאן בערל אן משפחה
בערגמאן נפתלי און משפחה
בערגמאן סאלאמאן און משפחה
בערגמאן יוסף און משפחה
בערגער שבתאי און משפחה
בערגער יהודה און משפחה
בערגער דוד און משפחה
בערגער שאול און משפחה
בערגער הערמאן און משפחה
בערנפעלד מאקס און משפחה
בערנקנאפף מנשה און משפחה
בערנער שאול און משפחה
בערעל מעכל און משפחה
בערקאוויטש מרדכי אן משפחה
משפחה בערנשטיין
בערקעלהאמר משה און משפחה
בערקעלהאמער ישעיהו אן משפחה
בערקעלהאמער קאראל אן משפחה
בערקעלהאמער זעליג אן משפחה
בערקעלהאמער טעקלא אן משפחה
בערקעלהאמער בערל אן משפחה
בראדהיים מאטיאש אן משפחה
בראדער יצחק אן משפחה
בראן זעליג אן משפחה
בראן שמואל אן משפחה
בראן־הענדלער רבקה אן משפחה
בראן ירוחם אן משפחה
בראנפעלד עמיל אן משפחה
בראכפעלד דוד אן משפחה
בראם יעקב אן משפחה
בראם דוד אן משפחה
בראנד משה אהרן
בראנר מעכל אן משפחה
בראנד אברהם אן משפחה
בראנד אולעק אן משפחה
בראנד ברוך אן משפחה
בראנשטעטער לוי־יוסק אן משפחה
בראנדשטעטער הענריק אן משפחה
משפחה בראונשטיין

ברדעד בנימין וואלף און משפחה
בריג ארטור און משפחה
ברוד׳ער יוסף און משפחה
ברוה יצחק און משפחה
ברוקנער יעקב און משפחה
משפחה ד״ר ברילאנר
בערגמאן מענדל
בערגמאן יצחק
בערגמאן אברהם
בערגמאן משה
בערגמאן דוד
בורמן מינדלה
ביננשטוק מלך
בלומענשטיין הדסה און קינדער
בלומענשטיין מאיר
בראון סימה מבית פאטאש׳מאן אוך קינדער
בלייווייס יצחק פנחס
בלאונער יחזקאל און משפחה
בלאונער מענדל און משפחה
באלואם איזאק און משפחה
בעק עטקא, רוזה, גיזה און אסתר
משפחה ביבער
בידער מארקוס
בראד איזאק
בראד לייב און משפחה
באגען און משפחה

ג

ד״ר גאלדבערג שלמה און פרוי
גאלדבערג חיים און משפחה
גאטלאב משה און משפחה
גאלדבערג מלך און משפחה
אינדש. גאלדבערג עדווארד
גאלוואסער ישראל און משפחה
גאלוואסער יעקב און משפחה
גאלדפארב וואלף מענדל און משפחה
גאלדוואסער לעאן און משפחה
גאלדפארב אליהו און משפחה
גאלדשטיין הערמאן און משפחה

גאלדשמיד חיים אוך משפחה
גאלדשטאף חיים און משפחה
גאלדפינגער ישעיה און משפחה
גאלדפינגער חוה אוך סאכטער
גאווראלאוויטש בנימין אוך משפחה
גאנז גרשון אוך משפחה
גאנז עמיל אוך משפחה
גאנז יהושע אוך משפחה
גאנז סאלא אוך משפחה
גאסט אהרון אוך משפחה
גאסטווירט מלך אוך משפחה
משפחה גוטווירט
גוטמאן לוי אוך משפחה
גוטער הערמאן אוך משפחה
גוטער לייב אוך משפחה
גוטער אייזיק אוך משפחה
גוטער זלמן
גוטער שלמה אוך משפחה
גוטער יהודה אוך משפחה
גורליצר אוך משפחה
גינגער איגנאץ אוך משפחה
גיסער לעאן אוך משפחה
גלאז אזיאש אוך משפחה
גלאזער עמאנועד אוך משפחה
גלאזער יחיאל אין משפחה
גלאזער איזאק אוך משפחה
גלאצנער ישראל אוך משפחה
גלאצנער שמעון אוך משפחה
גלויניק שמעון אוך משפחה
גלויניק חיים אוך משפחה
גליק פנקס אין משפחה
גלייכער צבי אוך משפחה
געטינגער חוה טאובה
געלב סאלא אין משפחה
געלב יאנאס אוך משפחה
געווירץ אליהו אוך משפחה
געוועלב טילה אוך משפחה
געלבוואקס ישראל אוך משפחה
געלערנטער אברהם אוך משפחה
געמינדער הערמאן אוך משפחה

געלדצעלער י. און משפחה
געצלער וואלף און משפחה
געצלער דוד און משפחה
געצנער נחום און משפחה
געצנער קלמן און משפחה
געצסטען גבריאל אין משפחה
געצסטען צבי און משפחה
געצסטען מאיר (מאקם) און משפחה
געצנער שלמה און משפחה
געצלער לעאָאלד און משפחה
גראבקאוויטש לעאן אין משפחה
גראוער העלענא און קינד
גראסמאן לייב און משפחה
גראסמאן שמואל און משפחה
גראס שלמה און משפחה
גראס שמואל און משפחה
פרוי גראס־מאנהיימער מרים און קינדער
גראס חיים און פרוי מלכה
גראס יעקב
גראס ישראל (איווא) און משפחה
גראסמאן אליהו
גראסבארט יעקב און משפחה
גרוזאוו יעקב
גרוזאוו אייזיק און משפחה
גרוזאוו־שווארצ לאלא
גרוזאוו ווילהעלם און משפחה
גרזיימאן ווילהעלם אין משפחה
גרייזמאן אליהו און משפחה
נראליצער אברהם און לייביש און משפחה
גרין הינדה
גרין הערש און משפחה
משפחה גרינעוויזע
גרים עזרא און משפחה
גרינבוים טוביה
גרינבאום יצחק און משפחה
גרינבאום אייזיק און משפחה
גרנבערגער יוסף און משפחה
גרינבערג נפתלי און משפחה
גרינבערג פרץ און משפחה
גרינבערג ישראל און משפחה

פרוי גרינבערג־אפפעל
גרינהוט שמואל און משפחה
גרינקראוט ענגלענדער אידה און קינדער
גרינשטיין מענדל לייב און משפחה
גרינשפאן עמנועל און משפחה
גרינשפאן נפתלי און משפחה
גרינפעלער שמואל און משפחה
גרינפעלד ראָמאן
פרוי גרינשפאן־וויימיסנער עדזיא
געלערנטער משה וואלף און משפחה
געלערנטער מענדל
לעגערנטער ליפע
גוטער יעקב
גרינשפאן יצחק
גאָלדקלאנג און משפחה
גרינשפאן שמעון און משפחה
גוויאזדא און משפחה
גרין חיים און פרוי
גליקמאן און משפחה
גינצבערג און משפחה

ד

דאם משה
דאמאסט חיה און משפחה
דארמאן ישעיהו און משפחה
דאר־דרייסיגער און משפחה
דארליך שמעון און משפחה
דארף פישל און משפחה
דומלער ארטור און משפחה
דינטענפאס מאקס און משפחה
דינטענפאס שמואל און משפחה
דעגען משה און משפחה
דעגען יוסף און משפחה
דיקשטיין מ. א.
דענער אזייק און משפחה
ד״ר דרעזנער יוליוש און פרוי
דרעליך שמואל און משפחה
דרוקער אברהם
משפחה דוד

דינדאס פייבל און משפחה
דרינגער און משפחה
דאמיניץ יהושע

ה

האבער אברהם און משפחה
ד״ר האבער חיים און משפחה
האבער אלטער און משפחה
האבער שמואל און משפחה
האבער יעקב און משפחה
האבער יצחק און משפחה
האבער יוסף און משפחה
האבער זיגמונט און משפחה
האבערמאן יוליוש און משפחה
האוזער אהרן און משפחה
האוזער אברהם און משפחה
האוס ישעיהו און משפחה
האוס נתן און משפחה
האוזנער יעקב און משפחה
האוזמאן העניריק און משפחה
האכנער אייזיק און משפחה
האכהייזער העניריק און משפחה
האכהייזער יוסף און משפחה
משפחה האכבערגער
האלאנד שלום און משפחה
רב האלבערשטאם לייביש און משפחה
האלבערשטאם קלמן
האלענדער העניריק און משפחה
האלענדער זיגמונט און משפחה
האלענדער יצחק און משפחה
ד״ר האלענדער יעקב און משפחה
האלעדער הערמאן און משפחה
האלענדער פעלה
האלענדער מאיר און משפחה
האלענדער הערש לייב און משפחה
רב האלענדער מיכל און משפחה
האלענדער מנחם מענדל און משפחה
האלענדער נתן און משפחה
ד״ר (מעדיצינער) האלענדער

האלער שמואל און משפחה
האלער הירש און משפחה
האלצער אייזיק און משפחה
האלצער טאביאש און משפחה
ד״ר האלצער איגנאץ און משפחה
האלעשיצער אייזיק און משפחה
האמער חיים און משפחה
האלפערן ישראל און משפחה
האמערשלאג שמואל און משפחה
האניג משה און משפחה
האניג חיים און משפחה
האניג יעקב און משפחה
האניג יואכים און משפחה
האניג פתחיהו און משפחה
האניג חנוך און משפחה
האמאן רפאל אין משפחה
האמאן מענדל און משפחה
רב האראוויץ אלטער און משפחה
רב האראוויץ אלעזר און משפחה
רב האראוויץ יחיאל אין משפחה
רב האראוויץ יצחק אין משפחה
האראוויץ משולם און משפחה
פרוי האר
האראוויץ בן ציון און משפחה
משפחה האפמייסטער
הודעס יהושע (יאשע) און משפחה
הודעס יוסף און משפחה
הוטער מאוריצי אין משפחה
ד״ר מער. הולעס און משפחה
הולעס יוסף און משפחה
הולעס שמואל אין משפחה
הולעס הערמאן אין משפחה
היסנער משה מאיר אין משפחה
היטטער שלמה אין משפחה
היטטער שמחה אין משפחה
היזיגער זעליג אין משפחה
היזיגער משה אין משפחה
הירשפעלד משה אין משפחה
הייבערג אייזיק אין משפחה
הייבערג יעקב אין משפחה

הירש מארקוס און משפחה
הירש אלטער חיים און משפחה
הירשפעלד שרה און משפחה
הייבערג דוד או משפחה
משפחה הירשהארן
הירש אידה און משפחה
העלין יצחק און משפחה
העלער שמואל און משפחה
העלער אברהם און משפחה
העלער מארצין
העניג דוד און משפחה
העניג ישראל און משפחה
העניג יהודה און משפחה
הענעבערג ישראל און משפחה
הערבסט יוסף און משפחה
הערבסט ישעיהו און משפחה
הערבסס שלמה און משפחה
הערצבערג משה און משפחה
הערצאג ווילהעלם און משפחה
הערציג הערמאן און משפחה
הערל אדאלף און משפחה
העניג עזריאל און משפחה
הערשקוביץ שבתאי און משפחה
האכבערג נח און משפחה
ד״ר העגדלער יוסף און משפחה
ד״ר העגדלער מאינע
האבער זישע און משפחה
הערבסטמאן יוסף און משפחה
האפמאן הירש און משפחה
הערצמאן און משפחה

ו

משפחה וואזניצער
וואכטעל יוסף מאיר און משפחה
וואכטעל מנשה און משפחה
וואכטעל יעקב און משפחה
וואכטעל סאלעק
וואלף אייזיק אין משפחה
וואלף מענדל און משפחה
וואלף זעליג און משפחה
וואלף לאה (לאטקה) און זון
וואלפאוויטש מענדל און משפחה
וואלפאוויטש שלמה און משפחה
וואלפאוויטש ישראל און משפחה
וואלפאוויטש משה און משפחה
וואלאך יעקב און משפחה
פרוי וואלאך און טאכטער
וואלק זלמן און משפחה
וואלק נחמן לייב און משפחה
ד״ר וואנדשטיין שמואל און משפחה
וואנדשטיין משה און משפחה
מגר. וואנדשטיין יאן
וואנדשטיין יוסף און משפחה
אינזש. וואנדשטיין אלעקסאנדער און פרוי
וואנדשטיין רויזה און טאכטער
וואנדער מענדל און משפחה
וואסערמאן שלמה און משפחה
וואסערמאן הערמאן און משפחה
וואסערמאן מאנפרעד און משפחה
וואסערלאוף הערמאן און משפחה
משפחה וואסערפאל
וואסערשטיין פנקס
ד״ר וואסערמאן פרידעריק און משפחה
וואסערשטראם שלמה און משפחה
וואקסמאן ראובן און משפחה
וואקסמאן מארקוס און משפחה
וואקספרעס גוסמאן און משפחה
ואקספרעס נפתלי און משפחה
וואקספרעס שמחא אן משפחה
וואקספרעס מאיר אן משפחה
וואקס מ. און משפחה
וואראוויטש אברהם אן משפחה
וואראנהאופס שמואל און משפחה
וווירצעל שלמה און זון
וווירצעל עזור אן משפחה
וווייזער אליעזר אן משפחה
וווייזער טוביה רוזענגאארטען אן משפחה
וווייזער אהרן לאזאר אן משפחה
וויידענבערג חיים אן משפחה

ווידמאן לייביש און משפחה
ד"ר ווידער עמיל
ווידער הערמאן און משפחה
ווילדשטיין יעקל און משפחה
וויל שמואל און משפחה
ד"ר וויט יעקב און משפחה
וויינריב שלמה און משפחה
וויינריב אהרן און משפחה
וויינריב אַסקאר און משפחה
וויינטראוב אלטער און משפחה
וויינדלינג חיים און משפחה
וויינבערגער אליהו און משפחה
וויינפעלד מאקס און משפחה
וויינבערג חיים און משפחה
וויינשטיין אבוש און משפחה
וויקסלבאום משה און משפחה
ד"ר וויס חיים און משפחה
וויס שאול און משפחה
וויס אביגדור און משפחה
וויס מאיר און משפחה
וויס שלמה און משפחה
וויס דוד און משפחה
וויס — געבוירן פעניכל־לאלא
ד"ר וויסמאן משה און משפחה
וויסמאן יעקב און משפחה
וויסמאן ארנאלד און משפחה
וויסבערג מנשה און משפחה
וויסענבערג אברהם און משפחה
וויל דשטיין בערנארד און משפחה
וויל דשטיין ... און משפחה
וויל נתן און משפחה
וויל חיים און משפחה
וויל חיים דוד און משפחה
וויל מאַריץ און משפחה
וויימיסנער הערמאן (העסיעק)
וויימיסנער מאיר און משפחה
וויינד ישראל און משפחה
וויעטשנער אבא און משפחה
וויינער מרדכי אהן משפחה
וויינער פנקס און משפחה

וויינער אביגדור אין משפחה
וויסטרייך יעקב און משפחה
וויסטרייך יוסף און משפחה
וויין בן ציון און משפחה
משפחה וויצטום
וויישנאַוויץ מאקס און משפחה
וועג חיים און משפחה
וועג שמעון און משפחה
וועג אהרון און משפחה
וועלטש משה אהן משפחה
וועלטש שלמה אהן משלחה
וועגנער יהודה אהן משפחה
וועסטריין לעאן אהן משפחה
וועסטרייך יעקב אהן משפחה
וועקסלער וואלף אהן משפחה
וועקסלער ישראל אהן משפחה
וועקסלער משה
וועקסלער מאיר
משפחה וועדמוט
וועדטיימער יחזקאל אהן משפחה
וועדנער וואלף אהן משפחה
וואצלאווסקי אהרן אהן משפחה
וורובעל יוסף או משפחה
וורובעל אייזיק אהן משפחה
וואסערקערץ נפתלי אהן משפחה
וואסערמאן מנפרעד
וואלקאן מאַריץ אהן משפחה
וויינשטאק מאריא אהן קינדער
וואַזניצער שרה אהן משפחה
וואלד נפתלי אהן משפחה
וואלד רבקה אהן משפחה
וורובעל ביילה
וואַסעררייך משה
וחזרם משה

ז

זאוערשטראם הענריק אהן משפחה
משפחה זאטלער
ד"ר זאלץ אברהם אהן משפחה

זאמער חיים און משפחה
זאמער שמחה און משפחה
זאמער שמואל און משפחה
ד"ר זאמער יצחק און משפחה
זאנדהויז און משפחה
זיגמאן עמנואל און משפחה
זיגלער לעאן און משפחה
זיגפריד עלמה און משפחה
זיידען משה און משפחה
זיידען אליהו און משפחה
זיידען מלכה
ד"ר זיידענווערג איגנאץ און משפחה
זיינשטיין שמואל און משפחה
זילבער דוד און משפחה
זילבער יחיאל און משפחה
זילבער הילדה און משפחה
ד"ר זילביגער זיגמונט און משפחה
זילבערמאן מ. ד. און משפחה
ד"ר זילבערמאן יוסף און משפחה
זילבערמאן ווילהעלם און משפחה
זילבערמאן טוביה און משפחה
זילבערמאן לייביש און משפחה
זילבערמאן אליעזר און משפחה
זילבערפעניג רייזל ינטה
זילבערפעניג הנדיל איסה
זילבערפעניג ישעיהו און משפחה
זילבערפעניג נתניאל און משפחה
זילבערשטיין משה און משפחה
זילבערשטיין שמואל און משפחה
זילבערשטיין מאיר און משפחה
זילבערשטיין מארעק און משפחה
משפחה זילבערשאץ
זינגער אפרים און משפחה
זינגער יחיאל און משפחה
זינגער יעקב דוד און משפחה
זינגער אלטער, חיים און יוסף
זינגער יחזקאל און משפחה
זינגער סביגה
זיס יצחק און משפחה
זיס שלמה און משפחה
זיס אליעזר ליפא און משפחה
זיעלאַנקא און משפחה
זיסער מ. און משפחה
זיסקינד ולאטע
זיסקינד אהרון און משפחה
זיסקינד פנחס און משפחה
זיסקינד־מאן נתליה און קינד
זעלינגער לאזאר און משפחה
זעלינגער זיגמונט און משפחה
זעבעל יעקב און משפחה
זעעבאלד ישראל און משפחה
ז'ארקער וואלף און משפחה
זאוואדער משה לייב און משפחה
זאוואדער לעאן און משפחה
זילמבערמאן מענדל און משפחה

ח

האַסשנער אהרן און משפחה
חאַסשנער דוד און משפחה

ט

טאַדער שמעון און משפחה
טאוב אהרן און משפחה
טאובער אַזיאש און משפחה
טאובענפעלד וואלף און משפחה
טאובעלעס פרידה און משפחה
טאַלער וויקטאַר און משפחה
טאַלער הערש און משפחה
טארן אברהם און משפחה
טורנהיים שלמה און משפחה
טורנהיים לעאן און משפחה
טורנהיים עדוואַרד און משפחה
טורנהיים חונא און משפחה
טום שלמה און משפחה
משפחה טוכפערדערבער
טוכפערדערבער יהודה און פרוי
טורטעלטאוב ישראל און משפחה
טוכשערער משה און משפחה

טייטעלבאום אברהם און משפחה
טייטעלבאום ברוך
טייטעלבאום חיים און משפחה
טייטעלבאום שמחא און משפחה
טייטעלבאום בן־ציון און משפחה
טיישעל פנקס און משפחה
טייכלער העלה
טיש הענריק און משפחה
טיש באסיה
טימבארג מ. און משפחה
טעלער שמעון און משפחה
טעלער יוסף און משפחה
טעלערמאן לייב און משפחה
טעמפלער פנקס און משפחה
טעמפלער אליעזר
טעמער יוסף לייב און משפחה
טעמער איזאק און משפחה
טענענבאום שמעון און משפחה
טראטנער ראובן און משפחה
טראפ נפתלי און משפחה
טראם ליפע און משפחה
טרינטשער ליפע און משפחה
טשאבאן יאן און משפחה
טשאבאן בערל און משפחה
טאלער יעקב
טיפענברון און משפחה
טינגר און משפחה
טאלער יעקב

י

יאקובאוויטש לייב און משפחה
יאקאב שמואל און משפחה
יאקאב קלמן און משפחה
משפחה יאבלאנסקי
יארמוש שלמה און משפחה
ד״ר יעקעל יעקב און משפחה
יאקובאוויטש מארקוס און משפחה
יאקובאוויטש יוסף און משפחה
יאכנאוויטש לייביש און משפחה
יאכנאוויטש מארקוס וויקטור
ר׳ יחיאל מאירל

כ

כהנה חנה און משפחה
כץ פישל און משפחה
כהנה וואלף און משפחה
כאמעט־ליבעסקינד יואגנה און משפחה

ל

משפחה לאדנער
לאוב מאוריצי און משפחה
לאוב שמשון און משפחה
לאוב אייזיק און משפחה
לאובער אדאלף און משפחה
לאוב מארקוס
ד״ר לאוטערבאך יעקב און משפחה
לאופער אפרים און משפחה
לאופער אשר און משפחה
לאופער בערנארד און משפחה
לאופער מארקוס און משפחה
לאופער מרדכי און משפחה
לאופער וואלף און משפחה
לאופער טאשא און משפחה
לאופער שמשון און משפחה
לאופער לייב און משפחה
משפחה לאמענסדארף
לאנדמאן חיים און משפחה
לאנדמאן שאול און משפחה
לאנדמאן אברהם און משפחה
לאנגער חיים און משפחה
לאנגער יעקב און משפחה
אינדוש. לאנגער און משפחה
לאנגער ברוך און משפחה
לאסט וואלף און משפחה
לאסט פתחיה און משפחה
לאסט־שילדקראוט חנה
לאסט יהושע און משפחה

לאסט לייביש
לאשקאוויץ שלמה און משפחה
וסטגדארטן איזאק און משפחה
ד״ר לוסטיג
לובאש דוד און משפחה
לוסטנאלד און משפחה
ליבליך איגנאץ און משפחה
ליבער מאיר און משפחה
ליבערמאן לעאן און משפחה
ליבער משה און משפחה
ליבער שמשון און משפחה
ליאן מאוריצי און משפחה
ד״ר ליאן איגנאץ
לייב בערנארד און משפחה
ד״ר לייבעל אנזעלם און משפחה
לייבעל קאראל און משפחה
לייבעל זיגמונט און משפחה
לייבעל אהרון און משפחה
לייבעל משה און משפחה
לייבעל דוד און משפחה
לייבל אקיבע און משפחה
לייסטען הירש און משפחה
אינגוש. לייכטער משה און משפחה
ליינוואנד אברהם און משפחה
ליינוואנד ישראל און משפחה
לייסטער לאזאר און משפחה
ליינוואנד גולדה
ליכטבלאו אדאלף און משפחה
ליכטיק אלטער און משפחה
ליכטינגער אזיאש און משפחה
ליכטיג מענדל און משפחה
לינהארד מאיר און משפחה
ליס קלמן און משפחה
ליפשיץ יוסף און משפחה
ליפשיץ מאיר און משפחה
ליפשיץ הערש און משפחה
ליפינער מכל און משפחה
משפחה לירר
לעדער נפתלי און משפחה
לעזער אהרון און משפחה

לעזער מענדל און משפחה
לעזער יוסף און משפחה
לעווניאבסקי יוסף און משפחה
לעווניאבסקי מענדל און משפחה
משפחה לעוויגנער
לעכענקאראן לייב און משפחה
לעווניאווסקי הענריק און משפחה
לעמעל ב. און משפחה
לעמבערגער יחזקאל און משפחה
לעמבערגער משה און משפחה
לעמבערגער איזאק און משפחה
לעפעל משה און משפחה
לעפעלהאלץ שלמה און משפחה
לערנער בנימין וואלף און משפחה
לערנער הערמאן און משפחה
לערמאן פנקס און משפחה
ד״ר לערנער
לערפעלד דוד און משפחה
לערנער זליג און משפחה
לערער רחל
לער רוזה
לערפעלד און זיין פרוי געב. פאוסט
לאנגוי יוסף און משפחה
לאנגר יהושע און משפחה
ליכט און משפחה
ליכטבלאו עווא און טאכטער
לערער מארקוס און משפחה
ליכטינגער אסתר און משפחה

מ

מאהלער אברהם און משפחה
מאלער רעגינא
מאהלער יהושע און משפחה
מאורער פנקס און משפחה
מאורער הערש און משפחה
מאורער שלמה און משפחה
מאזל גאלדה
מאזעס אהרן און משפחה
מאיבוך משה און משפחה

מאיער מענדל און משפחה
משפחה מאיערהאף
פראָם. מאלקישער גוסטאוו און משפחה
מאר רוזה (געב. הערצמן) און קינדער
דירעקטאָר מאלקישער און משפחה
מאָן איזידאָר און משפחה
מאָן יוסף און משפחה
מאנדעל משה און משפחה
מאָנדשיין עמיליה און משפחה
משפחה מאנדעלבאום
מאנהיים אברהם און משפחה
מאנהייט חיים און משפחה
מאנסדאָרף סאובה און משפחה
מאָנדערער יולישׂ און משפחה
מאנגעל וואלף (הערמאן) און משפחה
מאנדערער איזאק און משפחה
מאָסנער חיים און משפחה
מאָרדקאוויטש סימה און משפחה
מארגוליעס שלמה און משפחה
מאָנטעל יעקב און משפחה
משפחה מארמאָר
מארדער לאזאר און משפחה
מארגענבעסער יעקב און משפחה
מארקוס משה און משפחה
מארגוליעס אדאם און משפחה
מארגוליעס ארטור און משפחה
מארכפעלד יוסף און משפחה
פרוי מארגאָשעס
ד"ר מאשלער לעאָן און פרוי
מאשלער אגנאָץ און משפחה
מאשלער יוסף און משפחה
מושעל חיים און משפחה
מילער זיגמונט און משפחה
מילער ישראל און משפחה
מילער יוסף און משפחה
משפחה מינגעלגרין
מינץ מענדל און משפחה
מינץ מנחם און משפחה
מגר. מיץ לעאָן און משפחה
מינצער הערש און משפחה
מירע אָויאָש
מירע שמואל און משפחה
מיץ חיים און משפחה
מעס יעקב און משפחה
מערל חיים און משפחה
מעלינגער נתן און משפחה
מעצגער וואלף און משפחה
מעהר שלמה און משפחה
מעלינגער אברהם און משפחה
מעסינגער הערמאן און משפחה
מערעל איזאק און משפחה
מעווטס מ. און משפחה
ד"ר מענדערער מעיצ'יסלאוו און משפחה
מעסינגער וואלף און משפחה
מעסינגער מארקוס און משפחה
מעסינגער דוד און משפחה
מעצגער איזאק און משפחה
פרוי מערץ און משפחה
ד"ר מערץ יולישׂ און משפחה
מעלאך רבקה
מעשעל רוזה מבית בלאָנד
מאנסדאָרף חוה מבית רייבער
מינגעלגרין און משפחה
מאיס פנקס און משפחה
מעצנדארף און משפחה
מאָלער־זאוואדער אנדה

נ

משפחת נאָוואק
נאָס הערש און משפחה
נאָס שאול און משפחה
נאָס זיגמונט און משפחה
נאחמאן וואלף און משפחה
נייבערג זישע און משפחה
ניזינטסקי יעקב און משפחה
נייגאסער ווילהעלם און משפחה
מגר. נייגאסער עמיל
נייטאן שלמה און משפחה
נייטאן בן ציון און משפחה

ד״ר נייפאן הערפאן און משפחה
נייפאן הענריק און משפחה
נייפאן יחזקאל און משפחה
ניסנפעלד קאראל
נייפאן משה און משפחה
נתן סאלאמאן און משפחה
נייפעלד און משפחה
נאט סאבינא און סאכטער
ניסנפעלד חנה
ניסנפעלד קלמן
נאוואמיאסט און משפחה

ס

אפט. סאלאמאן איגנאץ און משפחה
סאלפעטער זעליג און משפחה
סאלפעטער שמואל און משפחה
סאלענדער הירש און משפחה
סאמבאר מאקס (מאיר) און משפחה
סאלאמאן געלער פרומה און קינדער
סאפיר קלרה
ד״ר סימחע מאוריצי און משפחה
סוקמאן חיים און משפחה
סוקמאן יוסף און משפחה
סוקמאן איסער און משפחה
סטאושאווסקי הערש און משפחה
ספאדעק דוד און משפחה
סראקא מאיר און משפחה
ד״ר סראקא ישראל
סאקאלער לעאן און משפחה
סאלאמאן עזריאל און משפחה
סאלאמאן ראובן
סאכוואלד שמעון או ומשפחה

ע

עבערשטארק איזאק און משפחה
עדער הערש און משפחה
עדער שמואל און משפחה
עדער איזאק און משפחה
עדעלשטיין אנטאניא
משפחה עדעלשטיין
עסינגער אברהם און משפחה
עליאש חיים און משפחה
עליאש יואל און משפחה
עלענד יעקב און משפחה
עלענד מארקוס און משפחה
אינזש. ענגעלהארד משה און משפחה
ד״ר ענגעלהארד ארטור
ענדער סענדער און משפחה
ענגלענדער גוטמאן און משפחה
ענגלענדער אברהם יעקב און משפחה
ענגלענדער חיים און משפחה
ענגעל דוד און משפחה
ענגעל יחיאל און משפחה
ענגלענדער שמואל און משפוחה
ענגעלבערג יצחק און משפחה
ענגלענדער יחיאל און משפחה
ענדער זלדה און רבקה
עקשטיין און משפחה
ערליך יהושע און משפוחה
ערליך וויגדור און משפחה
ערליך חיים און משפחה
ערליך פישל און משפחה
ד״ר ערענפרוינד הענריק און משפחה
ערליך משה און משפחה
עקער שמואל און משפחה
משפוחה ערינעבערג
ענגלענדער משה
עקער מענדל. שרה און יחזקאל
ענגעל מאטל
ענגעל וואלף
ערליך־זאוואדער רבקה

פ

פאבער איזאק און משפחה
פאבער בנימין און משפחה
פאבער נתן און משפחה
פאבער גענ. ענגעלהארד מלה און קינד

פאביאן יעקב און משפחה
פאגלער בערנארד און משפחה
פאגעלפאנג הירש לייב און משפחה
פאגעלפאנג אלטער און משפחה
פאגעלהוט שלמה און משפחה
פאדאוער יוסף און משפחה
פאדאוער יוסף און משפחה
פאדאוער נפתלי און משפחה
פאוסט אברהם און משפחה
פאוסט נפתלי און משפחה
פאטאשמאן בערל און משפחה
פאטאשמאן מייסה
פאטאשמאכער מענדל און משפחה
משפחה פאכער
פאלאנעצקי יאנאס און משפחה
פאלאנעצקי ארטור און משפחה
פאלמאן שמחא און משפחה
פאמעראנץ לאזאר און משפחה
פאמעראנץ אננא
פאסט געב. סאמבאר רעגינה און קינד
פאסט שמעון און משפחה
פאסט משה און משפחה
פאסטערנאק יחזקאל און משפחה
פאסטראנג סענדער און משפחה
פאסטראנג שלמה און משפחה
פאסטראנג הירש און משפחה
פארשטענצער הירש און משפחה
פארנעם נפתלי און משפחה
פארנעם ישראל און משפחה
פארשירם שרה און משפחה
פודער ישראל און משפחה
פוקס שמעלקע און משפחה
פוקס שלום און משפחה
פוקס ניסן און משפחה
פוס סענדער און משפחה
פינדער שמעון און משפחה
פינדער איזאק און משפחה
ד״ר פייבעל לאזאר און משפחה
פייבעל יעקב און משפחה
פייערשטיין נוח און משפחה
פייגענבאום שמואל און משפחה
פייגענבאום יוסף און משפחה
פייעראיזן משה און משפחה
פייער ישראל און משפחה
פייער אנשעל און משפחה
פייער הערש און משפחה
פילערסדארף זיגמונט און משפחה
פיינבערגער אליאש און משפחה
פינטער בנימין און משפחה
פינק נפתלי און משפחה
פינק וואלף (דיין) און משפחה
פינק איגנאץ און משפחה
ד״ר פינק אדאלף און משפחה
פינקעלשטיין יוסף און משפחה
פיש מאיר און משפחה
פיש פנקס און משפחה
פיש יהודה און משפחה
ד״ר פיש איגנאץ און משפחה
פיש חיים און משפחה
פיש מרדכי און משפחה
פישלער יוסף און משפחה
פישמאן משה און משפחה
פישביין וואלף און משפחה
פייערשטיין פאול און משפחה
פיינער יחזקל און משפחה
פיינער שמעון און משפחה
פיינער וויגדור און משפחה
פישעלבערג עמנואל אק משפחה
פישלער שאול און משפחה
ד״ר פישלער הערש און משפחה
משפחה פלאום
משפחה פלאטטא
פלאומענהאפט אסקאר און משפחה
פלאומענהאפט יעקב און משפחה
פלאטנער אדאלף און משפחה
פלאנצער הערמאן און משפחה
פלאשען משה און משפחה
אינוש. סלאכטע לעאן און משפחה
פליישער זאפיא
פלור הענריק און משפחה

פלור עליאש און משפחה
פלור מאקס
פליישער שמואל און משפחה
פליישער אליעזר און משפחה
פליישער יעקאן און משפחה
פליישער איזאק און משפחה
פלינק לאזאר און משפחה
פלינק זעליג און משפחה
פלינק אשר און משפחה
פלינק לעאן און משפחה
פלעק ליב און משפחה
פלעטשער שלמה און משפחה
פעלבער מעכל און משפחה
פעלדבאום גוסטאוו און משפחה
פעלד יוליוס און משפחה
פעלד אניעלא און משפחה
פעלד מאוריצי און משפחה
פעלד משה און משפחה
פעלד ארנאלד
פעלדמאוס חנינא און משפחה
פעלדגרעבער אויאש און משפחה
פעניג ישראל און משפחה
פעניק אהרון און משפחה
פעניק אדאלף און משפחה
פעללער מענדל און משפחה
פעניכל ראובן און משפחה
פעניכל אסתר און משפחה
פעניכל מענדל און משפחה
פעניכל חונא און משפחה
פעניכל זיגמונט און משפחה
פעניכל חיים און משפחה
פעניכל בערנארד און משפחה
פעפער חנינא און משפחה
פערבער מעכל און משפחה
פערלבערגער בראניסלאוא
פערלבערגער מארקוס און משפחה
פערלבערגער יוסף און משפחה
פערלמוטער וויגדור און משפחה
פערלבערגער אויאש און משפחה

פערלשטיין ה. און משפחה
פערשטענדיק מאקס און משפחה
רב זאב פרידמאן און משפחה
פראנק דוד און משפחה
פראנק הדסה
פראוויזאר הענריק און משפחה
מגר. פרימעס און משפחה
פרידמאן חיים און משפחה
פרידמאן מנחם מענדל און משפחה
(היטל־מאכער)
פרידמאן יעקב שמעון
משפחה פרידלער
פריד אזיאש און משפחה
פריס פייבל און משפחה
פריס דוד און משפחה
פריס לאה
פריס שמעון און משפחה
פריס לעאן און משפחה
פריס משה און משפחה
פריס יעקב און משפחה
פריס איגנאץ און משפחה
פריס פערנעץ חנה און קינדער
פרייאמן נתן (נוחם) און משפחה
פרייאמן מארקוס און משפחה
פריירייך יהודה און משפחה
פרישטאק יעקב און משפחה
פריש יוסף און משפחה
פרעליך מאיר און משפחה
פרענקעל אליהו און משפחה
פרענקעל אברהם און משפחה
משפחה פרידליך
פאגעל שמעון און משפחה
פאגעל לאזאר און משפחה
פאבער מרים מבית פאטאשמאן און משפחה
פאמעראנץ פראנצישקא
משפחה פעדער
פארגאש פאני
פארשירם ברוך און משפחה
פראסעסאר פעלד און משפחה

צאודער איזאק און משפחה
צאודערער דוד און משפחה
צוגהאפט אבע און משפחה
צוגהאפט שמואל און משפחה
צוקער שמואל און משפחה
צוקער שלמה און משפחה
צוויבעל חיים דוד און משפחה
צוויבעל יעקב און משפחה
צווייג ראובן און משפחה
צוויקעלבערג יעקב און משפחה
צוועכער צבי און משפחה
ציטער שמעלקע און משפחה
ציטראַנענבאום בצלאל מאיר און משפחה
ציטראַנענבאום יצחק און משפחה
ציגעלטויך דאַרא און משפחה
ציזער שמואל און משפחה
צימערמאן יעקב און משפחה
צימערמאן ישראל און משפחה
צימעטבאום שמואל און משפחה
צייכנער העלה און זון דוד
צייזלער נתן און משפחה
צייזלער יוסף און משפחה
ציעכאַדאַווסקי אהרון און משפחה
ציטז שמואל און משפחה
צעטעל צילה און משפחה
צעלניק אשר און משפחה
צעלס שמואל און משפחה
צעלניק לאזאר און משפחה
ד"ר צ'עך בערנארד און משפחה
צייזלער פסח און משפחה
צייזלער ישראל און משפחה
צעללער יוסף
צעמיר יוסף און משפחה
צעלס יעקב און משפחה
צעלניק רווה

משפחה קאַהלער
קאופמאן מארקוס און משפחה
קאופמאן אייזיק און משפחה
קאופמאן חיים און משפחה
קאופמאן ראובן און משפחה
קאַך ישראל און משפחה
קאַך משה און משפחה
קאַך מענקע און משפחה
קאַך פייבל און משפחה
קאַך יחזקאל און משפחה
קאַך שמעון אין משפחה
קאַך מענדל און משפחה
קאַלב הענריק און משפחה
קאַלפוס יצחק
קאַמף שמואל און משפחה
קאַמף הענריק און משפחה
קאַמף משה און משפחה
קאַמף אזיאש און משפחה
קאַמף אייזיק און משפחה
קאַנארעק יהושע און משפחה
קאַנט הענריק און משפחה
קאַנער פייגה און משפחה
קאַס לייב און משפחה
משפחה קאַסטמאן
קאַפלער אַסקאר און משפחה
קאַפעלנער בערנארד און משפחה
קאַפעלנער מאוריצי און משפחה
קאַפעלנער איזאק און משפחה
קאַץ בנימין און משפחה
פרוי קאַץ־מוסקאַטענבליט
קאַרן חיים הערש און משפחה
קאַרן הערשל
קאַרנהאוזער עמנואל און משפחה
קאַרנהאוזער יחיאל און משפחה
קאַרנבליט לאזאר און משפחה
קאַרנרייך הערש מאיר און משפחה
קאַרנרייך שרה און משפחה
קאַרנילאַ שלום און משפחה

קאַרגילאַ רבקה און טאכטער
קארנרייך מתתיהו און משפחה
קוואדראטשטיין לייב און משפחה
משפחה קוואדראטשטיין
קופפערמאן מארקוס און משפחה
קופפער יואל און משפחה
קופפערבלום אהרון און משפחה
קופפערמאן משה און משפחה
קורץ יצחק און משפחה
קורץ יעקב און משפחה
קורץ יחיאל און משפחה
קורץ לייב און משפחה
רב קורץ שלמה און משפחה
קיסטען אברהם און משפחה
קיפפעל יוסף מאיר און משפחה
קיפפעל פייבל און משפחה
קיפפעל שלמה און משפחה
קירש אדאלף און משפחה
קירש מענדל און משפחה
קירש הערמאן און משפחה
רב קירש־ענבאום יוסף חיים און משפחה
קירשענבאום איזאק און משפחה
קייטעלמאן הערמאן
קייל יעקב און משפחה
קייל לאזאר און משפחה
קייל סאלא און משפחה
קייל אברהם און משפחה
קייטש אברהם און משפחה
קייטש ישראל און משפחה
פראפ. קיטאי און משפחה
קלאהר ווילהעלם און משפחה
קלאהר יוסף און משפחה
קלאוזנער משה און משפחה
קלאוזנער שמואל און משפחה
קלאפהאלץ הענריק און משפחה
קלאפהאלץ יחזקאל און משפחה
קלאפהאלץ איזאק און משפחה
קלאפהאלץ מ. און משפחה
קלאפהאלץ שלמה
קלוגער הערמאן און משפחה

קליין יוסף און משפחה
קליינמאן חיים און משפחה
קליין עליאש און משפחה
קליינהענדלער הערמאן און משפחה
קליינהענדלער דוד
קליינהענדלער שמעון און משפחה
קליינמאן לעאן און משפחה
ד״ר קליינבערגער איגנאץ
קליין קאראלינא
קליין פסח און משפחה
קליין זעליג און משפחה
קליינפיסל ארטור
קליינמאן פנקס און שמחה
קליינקאפף שלמה און עלטערן
קליינבערגער יהודה און משפחה
קליין שמעון און משפחה
קליינער אזיאש און משפחה
קליין מ. און משפחה
קלעפעל ש.
קנאבעל פנקס און משפחה
קנאבלאך יוסף און משפחה
קנעכט־זיידמאן יחזקאל און משפחה
קעגעל מאוריצי און משפחה
קעגעל־גראס גיזעלה און טאכטער
קעלער יוסף און משפחה
קעלער שמואל און משפחה
קעלנער מארקוס און משפחה
ד״ר קעניג עליאש און משפחה
קערנער זיגמונט און משפחה
קראקנער וואלף און משפחה
קראנץ־קעגעל דורה און משפחה
קרישער מארקוס און משפחה
פראפ. קרעש און משפחה
קרומהאלץ זיגמונט און משפחה
קריגער יחזקאל און משפחל
קרייזלער הענריק און משפחה
משפחה קלויבאוף
קאם לייביש
קאם פישל
קאלפוס נפתלי און משפחה

קאך לייב און משפחה
קעלער גיזלה
קארן יעקב
קלאפהאלץ בערטא מבית פאטאשמן
קראנצלער־פעניכל אידסה
קעסטענבאום און משפחה
קרישער פרץ און משפחה
קעץ חיים און משפחה
משפחה קאצנער
משפחה קראניש

ר

ראאב בערנארד און משפחה
ראדוואן מלכה און משפחה
ראוש הענריק און משפחה
ראוש אהרן און משפחה
ראוכווערג מאריה און משפחה
ראוכווערג אליעזר (לאזאר) און משפחה
ראוונער עדווארד און משפחה
ראזען מאיר און משפחה
ראזנער יהודה און משפחה
ראזענבערג מארקוס און משפחה
ראזענבערג שלום און משפחה
ראזענבערג גיטל און משפחה
אינזש. ראזענבלאט יעקב און משפחה
ראזענשטאק שמחא און משפחה
ראזענבליט ווילהעלם אין משפחה
ראזענבליט חיים און משפחה
ראזענבאום יעקב און משפחה
ראזענבאום מאיר און משפחה
ראזענבאום און זיין פרוי גיב. דומלער
רוזענטאל לייב און משפחה
ד״ר ראזענבוש מאקסימיליאן
ראזענבלאט בענדיט און משפחה
ראזענצווייג אהרן און משפחה
ראט הערמאן און משפחה
ראט בערל און משפחה
ראט סעאדאר און משפחה
ראטענבערג בנימין און משפחה
ראטענבערג סאלא און משפחה
ראנד נתן און משפחה
ראפאפארט אייזיק און משפחה
ראפאפארט וואלף און משפחה
רובעל קלרה חיה אין משפחה
רובעל יוסף און משפחה
רובין אלעקסאנדער און משפחה
רובין חיים אין משפחה
מגר. רובין סטאניסלאוו און משפחה
רובינשטיין הערש און משפחה
ד״ר ריטער און משפחה
רייבער יוסף און משפחה
כשפחה ריין
ד״ר רייך שמואל און משפחה
אינזש. רייך משה
רייך דוד און משפחה
מגר. רייך איגנאץ און משפחה
רייך חיים און משפחה
רייך וואיציעך אין משפחה
רייך ישראל און משפחה
אפטייקער רייך און משפחה
רימער נפתלי און משפחה
רייכמאן שלמה און משפחה
רייכמאן חיים און משפחה
ריינהאלד מלך און משפחה
ריינהאלד אהרון און משפחה
ריינער טינה אין משפחה
רייס פאול און משפחה
רייפען מאיר און משפחה
רינדער יוסף און משפחה
רינדער ברוך
ריק משה
רעבהאן אברהם און משפחה
רעבהון לאזאר און משפחה
רעדער יוסף און משפחה
רעסלער חיים און משפחה
פראפ. רעסלער און משפחה
פרוי רעמער־קעגל רוזה און קינדער
ראזען שלמה קלמן
ראזען זאב און משפחה

ראזען אברהם און משפחה
ראפאפארט שבתאי
ראזענשטאק ישראל און משפחה
ראזענשטאק ניסן און משפחה
רייך יעקב
ראזענשטאק הערש און משפחה
רובין ערנעסטינא
ראזוועלג שבתאי און משפחה
ראזענצווייג דוד
ריינבאך יוסף
ריינבאך ישראל
ריינבאך אברהם גרשון
ריינבאך דוד
רעגערט נחמן און משפחה

ש

שאכנער לייב און משפחה
שאכער יעקב און משפחה
ד"ר שאליט עדוואַרד און משפחה
שאמראָס משה הערש און משפחה
אינזש. שאנצער קאראל און משפחה
שאפירא ש. און משפחה
ד"ר שארנשטיין יוליוש און פרוי משפחה שולבאום
שווארצקאכעל הערמאן און משפחה
שוללעהרער גדליהו און משפחה
שווארצקיכל לעאן און משפחה
שווייץ ישראל און משפחה
שוויידט איזאק און משפחה
שוואַרץ אבוש
שוואַרץ יעקב און משפחה
שוואַרץ שמעון און משפחה
שווינגער זאב און משפחה
שווימער שלמה און משפחה
שוועבער משה און משפחה
משפחה שוועבער
משפחה שטארק
שמארקמאן פראנצ'ישקה
שמאמבערגער שלמה און משפחה
שטוב יסעיהו און משפחה
שטורם יעקב און משפחה
שטורם אברהם און משפחה
שטייער זיגמונט און משפחה
שטייער עליאש און משפחה
שילדער הערמאן און משפחה
שילדער לעאן און משפחה
שילדער עדוואַרד און משפחה
שינאגעל ארטור
שינאגעל איגנאץ
שינדעל דוד און משפחה
שינדעל יעקב און משפחה
שיף אהרון און משפחה
שיף אדאלף און משפחה
שיף דוד און משפחה
שיף חנינא און משפחה
אינזש. שיף זיגמונט און משפחה
שיף שמואל און משפחה
שיף שלמה און משפחה
שיף ווילהעלם און משפחה
שיפמאן משה און משפחה
שעפס פסח און משפחה
שיפער יצחק און משפחה
שיפער אבעק און משפחה
שטיל נחמיא און משפחה
שטיל יונה און משפחה
שטיין אייזיק אהרן משפחה
שטיינהאוער הירש און משפחה
שטיינער יעקב און משפחה
שטיגליץ הערמאן און משפחה
שטיגליץ וואלף און משפחה
שטייגלער יולידש און משפחה
שטיגלער מאוריצי און משפחה
שטיינבאַק און משפחה
שטיין יצחק און חאשע
שטיינהאַרן בנימין און משפחה
שטראוס ראובן און משפחה
שטראוס אייזיק און משפחה
שטראוס העניריק און משפחה
שטראַם אברהם און משפחה

שראוס אברהם און משפחה
שטראָם דורה און משפחה
שטראמער נ. און משפחה
שטראָם משה און משפחה
שטראבינג משה און משפחה
שטרום יעקב צבי און משפחה
שטערן נתן און משפחה
שטערן לאזאר און משפחה
שטערן אדאלף אין משפחה
שטערנליכט איזאק און משפחה
שטריקער און משפחה
שלאנגענקאפף און משפחה
שלאף ישראל און משפחה
שליסעל יעקב און משפחה
שליסעל ישראל חיים און משפחה
שליסעל משה און משפחה
שלעזינגער לייב און משפחה
שמוקלער לעאָן און משפחה
שמוקלער חיים און משפחה
שמידט ליפע און משפחה
שמידט אזייק און משפחה
שמידט מענדעל און משפחה
שנור יצחק און משפחה
שנור שאול אין משפחה
שנור נפתלי און משפחה
שניידער דוד און משפחה
שניידער בן ציון און משפחה
שניידער פרץ און משפחה
שניידער שלמה און משפחה
שנעפס הינדע און משפחה
שעכטער פייבל און משפחה
שעכטער ישראל און משפחה
שעכטער פנקס און משפחה
שענאוג משה און משפחה
שענבערג שלמה און משפחה
שיובין אברהם און משפחה
שילאי יעקב און משפחה
שילער שמעון און משפחה
שילדקראוס ישראל און משפחה
שעדלעסקער אהרן און משפחה

שעדלעסקער נעכה און קינדער
שענבערג חיים און משפחה
שענבערג ראמאן און משפחה
שענוועטער ווילהעלם און משפחה
ד"ר שענפעלד שמחא און משפחה
ד"ר שענקעל וואלף און משפחה
שענקעל נתן און משפחה
שענקעל נחום און משפחה
שענירער אשר אריה און משפחה
שענקעל ישראל און משפחה
שענירער יהודה משה
שער שלום און משפחה
שער עליאש און משפחה
שפאץ חיים און משפחה
שערמאן יהודה און משפחה
שפארן שלמה און פייגה
שפארן הינדה, חיים און אברהם
שפאנגעלעט אברהם און משפחה
שפאנגעלעט דוד און משפחה
שפאנגעלעט אלטער און משפחה
שפיגעל ב. און משפחה
ד"ר שפיגעל לעאָן און משפחה
שפייזער הענריק און משפחה
ד"ר שפייזער בצלאל
שפילפאגל הענריק און משפחה
שווארצבארד הערמאן
שטיינער בערל און משפחה
משפחה שטראָל
שטראָם־שפיצען ישראל און משפחה
שטראָם ניסן און משפחה
שינדעל חיים און משפחה
שיף יהודה און משפחה
שיף יעקב און משפחה
שיף יצחק און משפחה
שיף רחל און משפחה
שיף שאול און משפחה
אינזש. שיף יהושע
שיף אדאָלף (אברהם יעקב)
שטראסבערג ריסיה
שלענגער אלטער און משפחה

שלענגער מענדל און משפחה
משפחה שמאלבערג
שמוקלער לעאן און משפחה
שניידער משה און משפחה
שנעפס אברהם און משפחה
משפחה שענבאך
שפאנגעלעס שרה און משפחה
שער שיינדל צלובה
שעכטער יעקב און משפחה
שפערבער יחזקאל און משפחה
שפערלינג אברהם און משפחה
שפיצצן־שטראם און משפחה
מגר. שפילמאן הענריק
משפחת שפינראד
ד"ר שפינראד ע. און משפחה
שפינראד לודוויק און משפחה
שפילער עריק און פריץ

שפירא יוסף
שפירא יחזקאל און משפחה
שפירא מאוריצי און משפחה
ספירא מ. און משפחה
שפענאדעל משה און משפחה
שפעס אלטער משה און משפחה
שפריצער עליאש און משפחה
שפרינגער עליאש און משפחה
שפרינגער שמואל און משפחה
שרייבער משה און משפחה
שראוב הערש און משפחה
שרייבער בלומה און משפחה
שינדעל טוביהו און משפחה
שפאנגעלעס שרה מבית האניג
שילינג גיסל און משפחה
משפחה שילדקראוט

דפי הנצחה

אנדענק־בלעטער

מצבת
יום כ"ו
הזכרון
זכרון
לקדושי קהלת
טרנוב
והסביבה
האבן הזאת תהיה לנו לגל-עד
ולמזכרת נצח לזכר הורינו אחינו
אחיותינו נשינו וטפינו הקדושים
שנהרגו ונשחטו נשרפו ונקברו ח"ם
אחרי עט"ם קש"ם עי האכזרים הנאצים
הגומרים וצוריהם הארורים ימ"ש
בימי ההשמדה וההרג בשנות
התרצ"ט-התש"ה. ארץ אל תכסי דמם
וזכרם הטהור לא ימוש מקרבנו
ה"י"ד תנצב"ה
מנציחים
יוצאי טרנוב
מרתף השואה
ירושלים - הר ציון

גל-עד לנשמות יקירנו

גבריאל ובערטא
אוסטרוויל

ניספו בימי השואה הי"ד

מנציח:
יוסף קורנילו

לזכר עולם

מיין פאטער **יוסף איזרעאל** בן **אברהם** געב. 1869
מיין מוטער **פייגא** בת **אברהם יצחק בייטראג**
מיין זון **יוסף איזרעאל** בן **אברהם** געב. 1940
מיין שוועסטער **מינא בראנד** בת **יוסף** געב. 1896
מיין שוועסטער **בערטא אדלער** בת **יוסף** געב. 1898
מיין ברודער **דוד איזרעאל** בן **יוסף** געב. 1899

אלע אומגעקומען אין טארנער געטא
ת' נ' צ' ב' ה'

סאראייביקט:
אברהם איזרעאל מאנטרעאל—קאנאדע

אין אייביקן אַנדענק

מיין פאטער **עקיבא אייזענבאד**

מיין מוטער **רבקה אייזענבאד** געבוירן: **מעצקער**

מיין שוועסטער **גיתה ריין**

מיין שוואגער **יעקב ריין**

זייערע קינדער **העניי** און **רעזינא**

און די **נאנצע משפחה אייזענבאד**. וואס איז אומגעבראכט געוואָרן

בעת דעם חורבן

תנצב"ה

פאראייביקט אין צער:

אנשל אייזענבאד נאנסי—פראנקרייך

אין הייליקן אַנדענק

פון לינקס: ר' נפתלי צבי אירום
און ר' אלתר לוי

מיין פאטער **נפתלי צבי אירום**

מיין מוטער **פימה**

מיט די קינדער:

רבקה, דוד, מרים און **משה יעקל**

דאס בילד פון מיין פאטער און זיין פרייַנד ר' אלתר לוי איז נעפונען בעוואָרן ביי א זייטשער משפחה אין דייטשלאנד — זאגט עדות אויף וואס פאראן אופן די נאציש׳ע הערשער האבן זיך איידיקע־חעט איבער זייערע קרבנות.

מיין פאטער ע"ה, אַן עוסק בצרכי ציבור איז כמשך פיל יאָרן געווען נבאי אין דער תלמוד תורה, אין דער סאַנדוער קלויז און אין דער חברה קדישא אין סאַרנע.

די נאַנצע דערמאַנטע אויבן משפחה מיינע
איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאציש׳ע רוצחים. הי"ד.

פאַראייביקט:

אלימלך אירום, תל־אביב

אין אָנדענק

דוד באטיסט

און זיין משפחה

דער פאַרדינסטפולער עסקן פון „בונד"
אין טאָרנע

דוד באָטיסט

פאַראייביקן:
חברים אין פּריזמע

אין הייליקן אָנדענק

מיין פאָטער **נתן בירמאן** נפטר געוואָרן אין יאר 1932
מיין מוטער **מינדלא בירמאן**
מיין שוועסטער **חנה בירמאן**
מיין שוועסטער **מאלא בירמאן**
מיין שוועסטער **טאַנקא** און קינד
מיין שוועסטער **לאָלא בירמאן**
מוטער און שוועסטער זענען אומגעבראכט געוואָרן דורך די נאצים
אין יאָר 1942. הי"ד

איבערגעגעבן דורך:
מאוריצי בירמאן, מאנטרעאל—קאנאדע

אין הייליקן אָנדענק

יוסף **בערגמאן** און פרוי **אנא בערגמאן** געב. גאלב
מענדל **בערגמאן** און פרוי **צעצילי** געב. קאמק
און קינדער **רייזל** און **חיים**
אברהם בערגמאן מיט פרוי און קינד
משה בערגמאן מיט פרוי און קינד
דוד בערגמאן און פרוי **צעצי** געב. איצקאָוויטש און קינד **הערש**
שרה בערגמאן געב. לערמאן

תנצב"ה

פאַראייביקט:
יעזשי בערגמאן, טאָרנע

אין אייביקן אַנדענק

מיין פאָטער **אברהם בינענשטאָק** אומגעקומען אין אוישוויץ אין יאָר 1942

מיין מוטער **חיה** בת **מנשה** אומגעקומען אין סאָרנער געטאָ אין יאָר 1943

מיין שוועסטער **דבורה הערשקאָוויץ** אומגעקומען אין סאָרנער געטאָ אין יאָר 1942

מיין שוואָגער **שבתאי הערשקאָוויץ** אומגעקומען אין סאָרנער געטאָ אין יאָר 1942

זייערע קינדער: **שרה, איתה, פערל** און **מנשה** אומגעקומען אין סאָרנער געטאָ, 1942

מיין ברודער **מלך בינענשטאָק** און זיין פרוי **ניטל** מיטן טעכטערל **רות** אומגעקומען ביי א קריסטלעכע פאמיליע פון דייטשלאנד

מיין ברודער **מענדל** אומגעקומען אין קאָנצ. לאגער אין מעלק אין יאָר 1944

השם ינקום דמם — תנצב"ה

איבערגעגעבן דורך:

לייזער (אליעזר) בינענשטאָק •
ישראל בינענשטאָק
משה בינענשטאָק

מאָנטרעאל—קאנארע

• אליעזר בינענשטאָק איז ליידער נפטר געוואָרן אין מאָנטרעאל, אָנפאָנג יאָר 1968. דער פריצייטיקער טויט פון דעם לאנגיאָריקן אקטיוון מיטגליד און פאָרזיצער פון דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע פון דער סאָרנער לאנדסמאנשאפט אין מאָנטרעאל — האָט ארויס־גערופן א סימן טרויער אין די הערצער פון אלע ראָרסיקע סאָרנער לאנדסלייט. די פאר־וואלטונג פין דער לאנדסמאנשאפט אין מאָנטרעאל מיט די פריינט אהרן כפאָרן (פאָרזיצער), און פ. געלערנטער, מ. בירמאן און מ. האוזלבערג (וויצע־פאָרזיצער) דריקט אויס אויף דעם וועג דער משפחה פינעם פארשטאָרבענעם, דער פרוי רעגינא, דער טאָכטער העלן, די זין: הערשל און שמואל און די ברידער: משה און ישראל די האָרציקסטע מיסנעפילן אינעם שווערן טרויער מיט די וואָנטשן, זיי זאָלן מער פון קיין צער ניט וויסן.

אין הייליקן אָנדענק

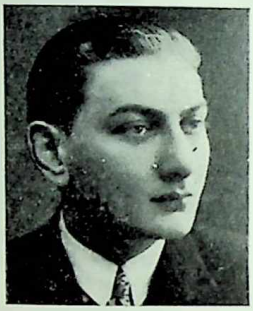
האבער און פרוי געב. בלאונער מיט זייער זון

לעאָן בלאונער און פרוי **לאה** געב. אייזען
יחזקאל בלאונער און פרוי **רחל** געב. ווילד
און קינדער: **פינעק** און **אַדאַ**
נתן (נוטעק) בלאונער און פרוי **צילא** געב. ביבער
און צוויי טעכטער
פרעדעק האַבער און פרוי **האַניאַ** געב. בלאונער
און זון **חילוש**
משה אייזען און פרוי **הינדה** געב. בלאונער
און טאָכטער
ראָמעק בלאונער

אָלע אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאָראייביקט:
מינא בלאונער־זיסקינד, בערלין

לזכר עולם

ישראל בלאזר

הרב ד"ר מענדל בלאזר

אחי **ישראל בלאזר**

אחי הרב ד"ר **מענדל בלאזר**

ניספו בימי השואה. — הי"ד

תנצב"ה

המנציח בכאב ובצער:

יצחק בלאזר, חיפה

אין אייביקן אַנדענק

מיין פאטער **יחזקאל בלאט**

מיין מיטער **פייגא בלאט**

מיין ברודער **דוד בלאט**

מיין ברודער **יעקב בלאט**

מיין שוועסטער **האניא רייך** געב. בלאט

מיין שוועסטער **בלומה פלוגאייזן** געב. בלאט

און איר סאכטער **פיירזיץ**

מיין שוועסטער **רעגינא פעלד** געב. בלאט

מיין ברודער **מענדל בלאט** און זיין פרוי **מאריא**

אלע אומגעבראכט געוואָרן דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד

פאראייביקט אין טרויער:
מאנואל בלאט. יאנקערס—ניו־יארק

אין הייליקן אַנדענק

ראובן בעדער

מיין פאטער **ראובן בעדער**
נפטר בעוואָרן פאר דער מלחמה

מיין מומער **הינדא בעדער**

מיין ברודער **שמואל בעדער**
(טעלערמאן)

מיין שוועסטער **נימל בעדער**

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד

פאראייביקט:
יעקב טעלערמאן
ברוקלין—ניו־יארק

צום אייביקן אָנדענק

משפחה סיגא בלייוויים און זין

פון משפחה בלייוויים

מיין מוטער **פייגא בלייוויים** בת אברהם
מיין ברודער **אברהם בלייוויים** בן אייזיק
מיין בויזער **אברהם בלייוויים** בן אייזיק
מיין ברודער **יעקב בלייוויים** בן אייזיק
גישל בלייוויים בת יחיאל
און זין **דוד צבי** בן זלמן בלייוויים

פון **משפחה לאַרנער** (קאַנער)

מוטער **פייגא לארנער** (קאנער) בת **זעליג**
ברודער **זעליג לארנער** (קאנער) בן יצחק
שוועסטער **אסתר לארנער** (קאנער) בת יצחק

אלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

מאראייביקן אין טרויער:

זאלעק בלייוויים און פרוי
רעניגא בלייוויים
נעב. לארנער (קאנער)
מאַנטרעאַל—קאַנאַדע

אין חיליקן אַנדענק

רוזה מעשעל מיט איר טעכטערל נינא

מיין פאטער **יעקב בלאַנד**
מיין מוטער **דינה בלאַנד**
מיין ברודער **אליהו (אליאש) בלאַנד**
מיין ברודער **אברהם בלאַנד**
מיין שוועסטער **קאראַלא בלאַנד**
מיין שוועסטער **שרה שפּערבער** געב. בלאַנד
מיין שוועספער **רוזה מעשל** געב. בלאַנד מיט איר טעכטערל **נינא**

א׳מגעבראכט דורך די נציגע רוצחים. — הי״ד
תנצב״ה

פאראייביקט:
איזאק בלאַנד. בראנקס—נויירשרק

אין אייביקן טרויער

נאָך

מיין פאָטער חיים בעטהייל בן אברהם

מיין מוטער מינה בעטהייל (בירענבוים)

מיין ברודער זאב (וואָלף) בעטהייל בן חיים

מיין ברודער נחום בעטהייל בן חיים

מיין שוועסטער פערל בעטהייל בת חיים

מיין שוועסטער רבקה בעטהייל בת חיים

מיין שוועסטער חיהלע בעטהייל בת חיים

מיין שוועסטער זאה בעטהייל בת חיים

אלע אומגעבראכט דורך די נאַציש רוצחים. — הי"ד — — תנצב"ה

פאַראייביקט:

טובה רוינשטיין נעב. בעטהייל

טאָראָנטא—קאַנאַדע

אין אייביקן טרויער

נאָך אונדזערע ליבע עלטערן, ברידער און שוועסטער:

פאָטער ישעיהו בערקעלהאמער

מוטער פרוידל בערקעלהאמער

שוועסטער זיסל בערקעלהאמער

ברודער משה (מאָריץ) בערקעלהאמער

שוועסטער מרים בערקעלהאמער

ברודער חנא בערקעלהאמער

ברודער אביש בערקעלהאמער

ברודער טוביה בערקעלהאמער (נפטר געוואָרן אין טאָראָנטא אין יאָר 1965)

אומגעבראכט דורך די נאַציש רוצחים. — הי"ד

תנצב"ה

פאַראייביקט:

אהרן און הערמאן בערקעלהאמער און די משפחה

אין טאָראָנטא

צום אייביקן אנדענק

נאָך מיין טייערן פרוינט, דעם איידעלן ייִד

עמנואל גרינשפאן

מיט זיין פרוי און קינד

אומגעקומענע אויף קידוש השם, — הי"ד

פאראייביקט אין טיפן סרוויער:
אברהם זינגער
סטראָנטא—קאנאדע

אין הייליקן אַנדענק

נאָך אונדזערע חברים און פרוינט

פרץ גרינבערג

מיט זיין פרוי **שרה** געב. שפינראד

מיט זייערע צוויי זין

תנצב"ה

פאראייביקן:
אברהם און **יוסף זינגער**
סטראָנטא—קאנאדע

לזכר עולם

משפחת גוטר–ענגלענדער–בעטריבניס

הרבני מו"ה **יעקב** וזקטי **הדס**
הרבני אחיו **ליפא** וזוגתו **יהודית**
ובניהם: **משה, זלמן** ו**בילא**
ואחותם **כריינדל ענגלענדר**
ובתה **גיטל**
והאשה **ברכה גוטר**
ובתה **בילא־שפרינצא**

כולם נספו בימי השואה והחורבן. — הי"ד

תנצב"ה

המנציח:
גוטר ברגשטין, טרנוב

צום אייביקן אנדענק

מלכה גראס

חיים גראס

מיין פאטער **חיים גראס** מיין מוטער **מלכה גראס** געב. **שוגדעלהיים**

מיין ברודער **ישראל** און זיין פרוי **רוזה** געב. **לעוו** פון זראהאביטש

ישראל גראס רוזה גראס

מיין ברודער **יעקב גראס**

מיין שוועסטער
גיזעלא קעלער געב. **גראס**

מיט זייער כעכטערל **האניא**

מיין מומע **גיזעלא שמיל**
געב. **שינדעלהיים**

מיט איר מאן **יונה שמיל**

און קינדער:

שלמה און **פריידל**

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — ת״נ
חנצב״ה

פאראייביקט: **שלמה גראס**. בערלין

לזכר עולם

חיה טובה געטינגער
שלמה קלמן רוזן
שרה רוזן
זאב ומרים רוזן ובניהם
אברהם וחיה רוזן ובניהם
דב רוזן ואשתו
מלכה רוזן
מרדכי רוזן
נפתלי ושרה וואכסקרץ ובניהם

בולם נספו בימי השואה והחורבן. — הי"ד
תנצב"ה

המנציחה:
ערנא (נעטינגער) עאסטון
ארצות־הברית

צום אייביקן אַנדענק

מ"ן פאטער אברהם עקיבא געלערנטער
מ"ן מוטער שרה רבקה געלערנטער
מיין ברודער משה וואלף געלערנטער
מיין ברודער מענדל ישראל געלערנטער
מיין ברודער ליפא יום טוב געלערנטער

אומגעקומען אין די שואה־יארן. — הי"ד
תנצב"ה

פאראייביקט:
אפרים געלערנטער, מאנטרעאל—קאנאדע

אין הייליקן אַנדענק

נאָך אונדזער טייערער משפחה:

מנחם מענדל האַלענדער בן צבי
נפטר געוואָרן אין מאָנטרעאל אין יאָר 1953

שיינדל האַלענדער
בת מנחם מענדל
נפטר געוואָרן אין רוסלאַנד אין 1943

יצחק סאַלאַמאַן בן אברהם דוד
העני סאַלאַמאַן בת אברהם דוד
רייזל סאַלאַמאַן בת פּייבל
ראובן סאַלאַמאַן בן יצחק
מלכה סאַלאַמאַן בת יצחק
אסתר שטיינער בת צבי
בערל שטיינער בן יצחק
הערשעלע שטיינער בן דב (בערל)
יצחקל שטיינער בן דב (בערל)

מענדל האַלענדער

אומגעבראכט דורך די נציטש רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

סאַראַיביקן אין סרויער:
מלכה האַלענדער
הינדא האַלענדער פיט איר מאַן
משה קוטנאַווסקי
הערשל האַלענדער
יהודית האַלענדער
סאַראַנטאַ—קאַנאַדע

לזכר עולם

יצחק הולנדר בן שמואל
גניה הולנדר בת שמואל
מאיר הולנדר בן שמואל
חנה הולנדר בת אברהם
שמואל הולנדר בן יצחק
אירנה הולנדר בת מאיר

נספו בימי השואה. — הי"ד

מנציחה:
סאבינה ליבלד מבית הולנדר
תל־אביב

אין הייליקן אַנדענק

העגריק האלענדער

זיגמונד האלענדער און זיין פרוי

ד"ר איגנאצי און ליבי זייטענווירט
מיט זייער זון

אומגעקומען אין די שואה־יארן. — הי"ד

פאראייביקט:
יוסף סאלאמאן
ניו־יארק

אין אייביקן אַנדענק

אונדזערע טייערע קוזינעס

זישע האבער מיט פרוי גיטל
בת חיים טוביה
און זון יצחק האבער בן זישע מיט
פרוי דבורה האבער בת חיים
טאכטער: בייליע (בעשי) גאסט
מיט איר מאן אהרן גאסט בן שמעון
מיט זייערע קינדער:
שרה גאסט און יצחק גאסט
טאכטער: עטל בערנפעלד
בת זישע האבער
מיט איר מאן מאקס בערנפעלד
מיט זייערע קינדער
זון יוסף האבער בן זישע
טאכטער:
שרה אלוויים בת זישע האבער
מיט איר מאן יוסף אלוויים
מיט זייערע קינדער

אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים
הי"ד

פאראייביקט:
די ברידער:
אברהם און יוסף זינגער
סאראנטא

אין אייביקן אַנדענק

שוועסטער:
חיה שרה הירש בת אפרים

שוואגער:
אלתר חיים הירש בן צבי

שוועסטערן־זון:
נפתלי צבי הירש
בן אלתר חיים

ברודער:
יעקב קאהן בן אפרים

שוועגערין:
חייה שרה קאהן בת אבתר
און דייי קינדער

אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים
הי"ד

פאראייביקט:
דוד זוויזער
מאנטרעאל—קאנאדע

אין הייליקן אָנדענק

נאָך אונדזערע טייערע קרובים:

משה הערצבערג
ציפּה הערצבערג
ישעיהו הערצבערג בן משה
מיניה הערצבערג בת משה
אליעזר הערצבערג בן משה

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פּראַייביקט:
אברהם זינגער, סאַראַנטאָ—קאַנאַדע

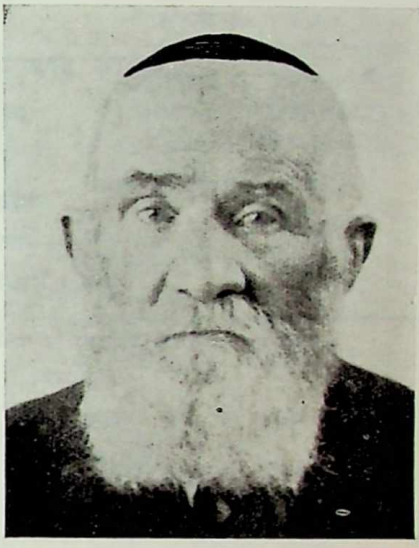
לזכרון עולם

משה וואַנדשטיין
ד"ר שמואל וואַנדשטיין בן משה
ישעיהו יוסף וואַנדשטיין בן משה
רוזליה וואַנדשטיין בת משה
ד"ר אלכסנדר וואַנדשטיין בן משה
מגר' יאַן וואַנדשטיין בן משה

כולם ניספו בימי השואה. — הי"ד
תנצב"ה

המנציח:
ד"ר יעקב וואַנדשטיין, לונדון

לזכר עולם

פתחיה הוניג

נתה הוניג

פתחיה הוניג בן שמואל

גישל דבורה הוניג בת מעכעל

רשקה רק בת פתחיה

נחה הוניג בת פתחיה

אדה הוניג בת פתחיה

רבקה מהלר בת מעכעל

פרידה קומלוס בת פתחיה

הלה הוניג בת פתחיה

נורברט הוניג בן פתחיה

אבי פתחיה הוניג היה חוכר חוות בסביבת טרנוב. יהודי שומר מצוות ידוע בעיר ובכביכה. אב למשפחה ענפה ועל אף היותו ארוך נתן לילדיו חינוך מתקדם וציוני. ביום השחור ליהודי טרנוב, מרץ 1942 נרצחו הוא ואמי גישל דבורה ע"י הנאצים. בני המשפחה הנזכרים, רשקה, נשקה, אדקה, רבקה, פרידה, הלה, נורברט ומשפחותיהם הובלו למחנות ההשמדה לאחר חיסול גטו טרנוב. — חייד תגצב"ה

מנציח:

ד"ר מרדכי גריס-הוניג

רחובות—ישראל

לזכר משפחת ישראל ווקסלר

ר׳ **ישראל ווקסלר** — מההרדים הבולטים בסרגוב, יו״ר חברת „תלמוד־תורה״ חבר ועד „לומדי תורה״, בעל אחוזות וכנקאי.

זוגתו מרת **רזיזה** בת ר׳ זכריה מנדיל **ווקסלר** לבית **אכרדם**

בתם מרת **רחל בזכם** בת ישראל, מסכילה ובעלת מידות תרומיות

עו״ד ד״ר **יורק בזכם**, בעלה של רחל, אציל רוח ובעל אופי היובי ביותר

מרדכי ווקסלר בן ישראל, מוסמך למשפטים

כולם נספו בתקופת השואה. — הי״ד

תנצב״ה

מנציחים:

ד״ר זכריה ווקסלר ובי״ב

סידני—אוסטרליה

אין אייביקן אַנדענק

שוועסטער

טאובע ווילדשטיין בת קלונימום

איר מאַן **יעקל** ווילדשטיין בן משה

זייערע קינדער: קלמן און משה

ברודער

אברהם שמואל איזראל

בן קלונימום

ברודער

משה בער איזראל בן קלונימום

ברודער **חיים איזראל** בן קלונימום

שוועסטער

הינדע איזראל בת קלונימום

אלע אומגעבראכט

דורך די נאַציסטע רוצחים. — הי״ד

תנצב״ה

מאראייביקס:

שיינדל הירשענהאַרן

סאַראַנטאַ—קאַנאַדע

אין אייביקן אַנדענק

סאסער **טובה** וויזער **ראַזענגארטן**

בן **אהרן**

מוסער **מינא** וויזער־**ראַזענגארטן**

ברודער **משה** וויזער־**ראַזענגארטן**

בן **טוביה**

שוועסטער **פערל** וויזער־**ראַזענגאר־טן** בת **טוביה**

ברודער **מאיר** וויזער־**ראַזענגארטן**

בן **טוביה**

אלע אומגעבראכט

דורך די נאַציסטע רוצחים. — הי״ד

תנצב״ה

מאראייביקס:

אליהו (עליע) וויזער־ראַזענגארטן

מאַנטרעאל—קאַנאַדע

גלעד לזכר

רות וולקן

מוריץ וולקן

מרים וולקן (רסלר)

מרים וולקן (רסלר) בת חיים מנדל

מוריץ וולקן

רות וולקן בת מוריץ

משפחת שפירא מוטל

משפחת קוק לויב

כולם ניספו בימי השואה וההורבן. — ה"ד

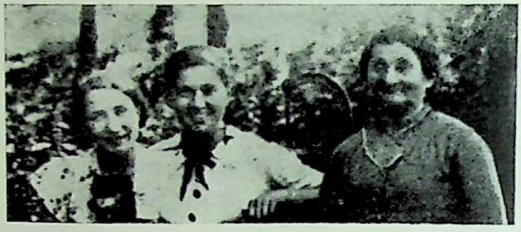
יהי זכרם ברוך

המנציחה:

פני (פייגה) כונה מבית רסלר

מוסד ילדים — בוסתנה 7, רמת־השרון

מיר הייליקן דעם אַנדענק פון אונדזערע טייערע

פון רעכטס: מרים ווינריב, ביילע בינע איזאק געב. ווינריב, און אירע פריינדין

הערש לאזאר ווינריב

אסתר ראוך געב. ווינריב

פאטער שלמה זלמן ווינריב בן אליהו — אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. הי"ד
מומער מרים ווינריב בת אברהם — אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים, הי"ד
שוועסטער רבקה וויצמאן בת שלמה — נפטר געוואָרן אין סאראנטא אין יאר 1955
שוואגער לייביש וויצמאן בן אברהם — אומגעקומען אין די יאָרן פון השואה, הי"ד
שוועסטער ביילע בינע איזאק געב. ווינריב בת שלמה — אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים, הי"ד
שוועסטער באשע וונריב בת שלמה — אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים, הי"ד
שוועסטער אסתר ראוך געב. ווינריב בת שלמה — אומגעקומען אין די יאָרן פון חורבן, הי"ד
איר קינד מאובעלע ראוך בת אליעזר — אומגעבראכט דורך די נאצים
שוועסטער פרימעט ווינריב בת שלמה — אומגעקומען אין סאוויעט־רוסלאַנד
ברודער אברהם יצחק ווינריב בן שלמה — אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים
ברודער הערש לאזאר ווינריב בן שלמה — נפטר געוואָרן אין פוילן אין יאר 1946

תנצב"ה

פאראייביקן: ניטל זינגער געב. ווינריב
און מאן יוסף זינגער
סאראנטא—קאנאדע

אין אייביקן אָנדענק

בן ציון ווייץ בן יוסף און פרוי **מרים** בת צבי
חנה פייגע ווייץ בת בן ציון
צבי ווייץ בן בן ציון
אברהם חיים שטראָם בן צבי
נתן שטראָם בן צבי
שרה שטראָם בת אברהם
פעשע שטראָם בת אברהם חיים
חנה רבקה שטראָם בת אברהם חיים

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד תנצב"ה

פאַראייביקן: שלמה ראוך און פרוי אסתר גיץ בן ציון ווייץ
טאָראָנטאָ—קאַנאַדע

צום הייליקן אָנדענק

משפחה: זאַוואַדער, ריינקראוט און געלערנטער

פאָטער: **משה לייב זאַוואַדער** בן אברהם און פרוי
ברודער: **לעמל זאַוואַדער** מיט פרוי אנדה געב. מאַלער און קינד
ברודער: **דוד זאַוואַדער** אין שוועסטער: **רחל געלערנטער** געב. זאוואדער
מיט 2 קינדער
רבקה ריינקראוט געב. זאוואדער און **בלומה, כרכה, צילה** און **גיטל**

ניספו בימי השואה. — הי"ד תנצב"ה

פאַראייביקן: חיים און דוב זאַוואַדער-מעסנער און פרוי
תל־אביב—ישראל

לזכר משפחת ישעיהו זילברפניג

ר' ישעיהו חיים זילברפניג
בגיל בערך 28--30 שנים

ר' **ישעיהו חיים** בן ר' **אברהם אבא זילברפניג** נולד בטרנוב בשנת 1883. נכדם של ר' **זכריה מנדל** ושל מרת **הנה מינדל אברדם**; גיס ונצר למשפחה רבת פעלים בגליציה; יו"ר ועד הקהילה היהודית בטרנוב, חבר מועצת העיר טרנוב, עסקן ציוני, נדבן רב פעלים, בעל תעשיה ואיש עסקים מוכשר, נעצר בטרנוב בתקופת הכיבוש על דברי בקורת נגד המשטר הגרמני. נספה בפחנה אושוויץ בשנת 1941.

שרה (סלומיאה) **זילברפניג**, לבית **בוימינגר**. נולדה בדרום בשנת 1881. אשה תרבותית ואצילת רוח, עדינת מידות, בעלת השכלה גבוהה ומגוונת, ידעה 5 שפות, נספתה בסטניסלבוב בסוף שנת 1941

ד"ר **יעקב צבי** (הנק) בן **ישעיהו חיים זילברפניג**. נולד בשנת 1904 בטרנוב. דוקטור למדעי ההברה מטעם אוניברסיטת ווינה. אה"כ למד רפואה. לאחר סלישת הגרמנים נדד על שבעה ימים" וגר במשך שנות חייו האחרונות במיאמי, פלורידה. נפטר ביום ר' אלול תשכ"א (18.8.61)

מרת **נולדה** בת **אברהם אבא מוזל**, לבית **זילברפניג**. נולדה בטרנוב בערך בשנת 1880. אשת חיל ובעלת מרץ, עסקנית ציבורית (בית החולים היהודי, וויצ"ן בטרנוב). נספתה בטרנוב בקיץ 1942

תנצב"ה

מנציחים:

פרופ' ד"ר **הלן סילבינג** (הנדה זילברפניג) ובעלה,
פורטו־ריקו

ד"ר **יהודית זילברפניג־קסטנברג** וב"ב,
ניריורק

לזכר משפחת בנימין זאב (וואלף) זילברפניג

גב' רייזיל זילברפניג
אמו של ד"ר ז. כסיף

ר' **בנימין זאב** (וואלף) ב"ר אברהם אבא **זילברפניג** נולד בשנת 1881. פעל הרבה בשנות חייו הקצרות, איחד תלמוד תורה עם דרך ארץ, ידע שפות. מראשוני התנועה הציונית וממיסדי תנועת המזרחי בטרנוב

נפטר ביום שמיני עצרת תרס"ח (1907)

מרת **רייזיל יענטא** בת ר' שניאור זלמן זילי **ברפניג** לבית **הודורוב**. נולדה בברדיצ'ב (רוסיה) בשנת 1883. בת ישראל צנועה ואדוקה במצוות, אצילת רוח וצרקנית. נתאלמנה בגיל 24 והקדישה את כל חייה לחינוך ילדיה. נספתה בטרנוב בימי השחיטה הגדולה. סיון תש"ב (יוני 1942)

מרת **הנריל איטה** בת ר' בנימין זאב **זילברפניג**. נולדה בטרנוב בשנת 1906. מומחית אוניברסיטה במקצועות גרמנית ואנגלית. למדה את מקצועותיה בגמנסיה של חברת „שפה ברורה" בטרנוב. נספתה בימי השחיטה הנדולה בטרנוב סיון תש"ב (יוני 1942)

תנצב"ה

מנציחים:
ד"ר זכריה כסיף (זילברפניג) וב"ב
תל-אביב

לזכרון עולם

יהודה אריה זיידן ואשתו מלכה זיידן

ישראל צבי זיידן בן יעקב
(נספר)

יהודה אריה זיידן
בן ישראל צבי

מלכה זיידן בת שמואל

הינדה שנפס
בת ישראל צבי

אברהם שנפס

חנה שנפס

משה זיידן
בן ישראל צבי

רבקה זיידן

דבורה זיידן בת משה

מטילדה זיידן בת משה

לולק זיידן בן משה

אליהו זיידן
בן ישראל צבי

הינדה זיידן

מטילדה זיידן בת אליהו

אברהם זיידן בן אליהו

יעקב זיידן בן אליהו

ניספו בימי השואה. — הי"ד

תנצב"ה

המנציח:
יעקב צידון (זיידן)
פתח־תקוה

גל עד לזכר

זילברמן־הירשפלד געלה

זילברמן־הירשפלד געלה
וזילברמן יעקטה עם 2 הילדים

זילברמן יעקטה מבית נאס עם
ילדיה מיכאלינה וזילהלם

וואטעררייך מאנטרד
ואשתו בלומקה מבית זילברמן־הירשפלד

כולם נרצחו ע"י הצוררים הנאצים. — הי"ד

יהי זכרם ברוך

המנציח:

שלמה (סאלומון) זילברמן
ברוקלין—ניו־יורק

מיר הייליקן דעם אָנדענק פון אונדזערע טייערע

זלאָטאַ זיסקינד
געב. גראָסבאַרד

אברהם זיסקינד

יעקב זיסקינד

נתליה זיסקינד געב. מאן

בעאַפילה זיסקינד

אומגעקומען אין די יאָרן פון השואה
תנצב"ה

פאראייביקט אין צער:
משפחה זיסקינד
בערלין

אין שטענדיקן טרויער און אין הייליקן אַנדענק
נאָך אונדזערע טייערע עלטערן, און שוועסטער
מיט זייערע מענער און קינדער

פאָטער: יעקב דוד זינגער בן ישעיהו
א באַיידענער ערלעכער ייד, הנפ שווער נעאַרבעט אויף פרנסה — האט ער נעפירט א בכבודיק הויז און נעזאָרגט פאַר א יידישער דערציאונג פון זיינע קינדער

מוטער: אסתר חנה זינגער בת יעקב
א טייערע נשמה פון א יידישער מאַמע. תמיד פאַרהאַרעוועט. מיט לייב און לעבן אויפֿגעגעבן פאַר איר מאַן און קינדער

שוועסטער: בלומה שרה זינגער בת יעקב

שוועסטער: יעניטל טאובע זינגער בת יעקב

שוועסטער: לאה גראָסמאַן נעב. זינגער בת יעקב

שוואָגער: שמואל גראָסמאַן בן צבי

און זייערע קינדער: יוסף און מיטל

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד

תנצב"ה

פאראייביקן אין צער:
די ברידער אברהם און יוסף זינגער
טאָראָנטאָ—קאַנאַדע

צום אייביקן אַנדענק

משפחה טענענבוים

זיצן פון רעכטס: **שמעון טענענבוים** און זיין פרוי **חיה**

שטייען פון רעכטס: יבלח"א **אַמקאר גראָס**

שטייען פון לינקס: יבלח"א **צבי טענענבוים** בן **שמעון**

פאָטער: **טענענבוים שמעון** בן יעקב

מוטער: **טענענבוים חיה** בת **ישראל**

ברודער: **לעאָן (לייב) טענענבוים** בן **שמעון**

שוועסטער: **האַנקא טענענבוים** בת **שמעון**

שוועסטער: **טאַנקא טענענבוים** בת **שמעון**

כולם ניספו ע"י הצוררים הנאצים. — הי"ד

אלע אומגעבראכט דורך די נאַציסטע רוצחים

תנצב"ה

פאראייביקן:

צבי טענענבוים
נתניה—ישראל

מינא געלערנטער נעב. **טענענבוים**
מאַנטרעאל—קאנארע

אין הייליקן אָנדענק

שרה הענע האָניג

יעקב טאַלער

מאיר טאַלער

פאָטער: **הערשל טאַלער** בן מאיר
מוטער: **חנה טאַלער** בת יעקב
שוועסטער: **דבורה שטראוס** געב. טאַלער בת הערשל
ברודער: **יעקב טאַלער** בן הערשל
ברודער: **מאיר טאַלער** בן הערשל
שוועסטערס־קינדער: **שלמה, יעקב, מינדל שטראוס**
שוואָגער: **הענעך שטראוס** בן שלמה
מומע: **שרה הענע האָניג** בת מינדל
שוועגערין: **יוכבד זילבערמאַן**

אַלע אומגעקומען אין די יאָרן פון השואה. — הי"ד
תנצב"ה

פאַראייביקן: בערל און מענדל טאַלער
מאַנטרעאַל—קאַנאַדע

אין הייליקן אַנדענק

מארקוס יאקובאוויטש

אידא יאקובאוויטש

פאטער: מארקוס וויקטאר יאקובאוויטש בן צבי

מוטער: אידא יאקובאוויטש בת מיכל

ברודער: משה יאקובאוויטש בן מארקוס וויקטאר

אומגעבראכט דורך די נאצים. — הי"ד

תנצב"ה

פאראייביקן:

מאלא שפּעלבאום, יעקב יאקובאוויטש

האלינא שטראסבערג, נעניא לייבנזאהן

לעאן יאקובאוויטש

פאריו

לזכרון נצח

אבינו: כץ שלמה דוד

אמנו: כץ שרה מבית רימלר

נרצחו ע"י הצוררים הנאצים באושוויץ. — הי"ד
תנצב"ה

מנציחים:
נחמיה ואברהם רימלר
ישראל

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער: לייביש יאָכנאָוויטש בן ישראל
מוטער: בריינדיל יאָכנאָוויטש בת משה
שוועסטער: רעגינא יאָכנאָוויטש בת לייביש
ברודער: משה יאָכנאָוויטש בן לייביש
שוועסטער: הינדע יאָכנאָוויטש בת לייביש
ברודער: יחיאל יאָכנאָוויטש בן לייביש
ברודער: אביגדור יאָכנאָוויטש בן לייביש
שוועסטער: צילא יאָכנאָוויטש בת לייביש
שוועסטער: פייגע יאָכנאָוויטש בת לייביש
שוועסטער: גאָלדע יאָכנאָוויטש בת לייביש

אַלע אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאַראייביקן:
מאיר יאָכנאָוויטש
און פרוי רעגינא יאָכנאָוויטש
טאָראָנטאָ—קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן,
שוועסטער, בריידער און קינדער

פאָטער: **אפרים לאופער** בן אשר
מוטער: **רייזל לאופער** בת משה דוד
שוועסטער: **שרה שער** געב. לאופער בת אפרים
איר מאן: **שמום שער** בן משה
זייערע קינדער: **יוסף שער** בן שלום
יחיאל שער בן שלום
אברהם שער בן שלום
ברודער: **אשר לאופער** בן אפרים
זיין פרוי: **העלא לאופער** בת אברהם
זייערע קינדער: **יחיאל לאופער** בן אשר
משה דוד לאופער בן אשר
חנה לאופער בת אשר
שוועסטער: **ברוכה ראָפאָפאָרט** געב. לאופער בת אפרים
איר מאן: **שבתאי ראָפאָפאָרט** בן שלום
און זייערע 3 קינדער
שוויגער: **לאה לאָנגער** בת מאָטל
שווער: **יוסף לאָנגער** בן יהושע
זיינע זין: **יחושע מאיר לאָנגער** בן יוסף
מיט פרוי **רבקה לאָנגער** בת אברהם
זימאָן לאָנגער בן יוסף
חנה לאָנגער בת יוסף

אלע אומגעבראַכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד
איר וועט תמיד בלייבן אין אונדזער זכרון!
תנצב"ה

פאראייביקן:
פסח און צפורה טייטעלבאום
טאָראָנטאָ—קאַנאַדע

לזכרון נצח

יושבת: אסתר לאוב מבית קאַמעט (כאַמעט)
עומדים מימין: מרדכי לאוב חתנו יעקב קא־
רנרייך עם אשתו לאה מבית לאוב

הינדא טשאטשקעס מבית קאמעט (כאמעט)

אסתר לאוב מבית קאַמעט (כאַמעט) בת שלמה
בעלה: **מרדכי לאוב** בן וואלף
בתם: **לאה קאַרנרייך** מבית לאוב בת מרדכי
עם בעלה: **יעקב קאַרנרייך**
וילדתם: **רבקה**
הינדא טשאטשקעס מבית קאַמעט (כאַמעט) בת שלמה
עם בעלה וילדה

כולם נספו בימי השואה. — הי"ד תנצב"ה

מנציחים:
ביילא (בערטא) בארדאך מבית לאוב, ארה"ב
ד"ר אברהם תומט (כאַמעט), ישראל

לזכר עולם

אבי **אברהם לינונד** בן **אלי** נרצח ע"י הנאצים, הי"ד
אמי **חנה לינונד** נפטרה בשנת 1942 ברוסיה
דודתי **הלנה וינטראוב** בת **אלי**, נרצחה ע"י הנאצים, הי"ד
בן דודי מגר. עו"ד **מרק זילברשטין**, נרצח ע"י הנאצים, הי"ד
סבתי **גולדה לינונד** נרצחה ע"י הנאצים

יהי זכרם ברוך!

יושבים מימין: אברהם לינונד ואמו גולדה ובאמצע בתו תבלח"א מינה בגיל 4 — היום אנגלמן גרה ברמת־גן
עומדים מימין: תבלח"א מינה וגשל מבית לינונד גרה בחיפה עו"ד מרק זילברשטין הלנה ווינטראוב מבית לינונד, וחנה לינונד.
אברהם לינונד ז"ל היה בטרנוב מבקר חשבונות מוסמך, תורגמן בבית הדין וגרפולוג של בית הדין המחוזי.
הוא התעסק בצרכי ציבור

מנציחה:
מינא אנגלמן מבית לינונד בת אברהם
רמת־גן

לזכרון נצח

נפתלי לדר בן **אהרן** — **רגינה לדר** (רנד) בת **יוסף**
אנה לדר בת **נפתלי** — **יוסף לדר** בן **נפתלי**
הרמן לדר בן **נפתלי**

כולם נרצחו ע"י הצוררים הנאצים. — הי"ד. תנצב"ה

המנציח:
אדולף לדר, באר־שבע

צום אייביקן אַנדענק

לייב לעבענקאַרן בן הערמאַן
נחמה לעבענקאַרן בת איזאַק
ארפאַד לעבענקאַרן בן לייב
שמואל ציזער־טיפענבריז בן אברהם
ראָזאַליה ציזער־טיפענבריז בת אפרים
ישראל ציזער־טיפענבריז בן שמואל
סאַבינא ציזער־טיפענבריז בת שמואל
סירא ציזער־טיפענבריז בת שמואל

אלע אומגעבראכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאראייביקט:
לאויס לעבענקאַרן, אה. ס. א.

צום אַנדענק פון מיינע ליבע פריינט, אומגעבראכט דורך די נאַצישע הי"ד

מעסינגער הערמאַן
און פרוי בעלא
מעסינגער מאַרקוס
און פרוי מינא
ציילער זיגמונט
און פרוי בוניא
קאָפעלנער בערנאַרד
און פרוי
ווייסבלאָנדער בילקא

פון רעכטס: מינא מעסינגער, (—), מעסינגער מארקוס
רעגינא קאַרניול נעב. לער פאראייביקט:
יוסף קאַרניול, ישראל

אין חיליקן אָנדענק

מיין מוטער **כיימא מאַרדקאָוויטש** (וויזער)
מיין שוועסטער: **רייזעלרחל מאַרדקאָוויטש**
מיין שוועסטער: **אידל קעניגסבערג**
מיין שוועסטער: **לאָלא נראי**
מיין ברודער: **אהרן מאַרדקאָוויטש** (וויזער)
מיין פעטער: **שאול שנור** (וויזער)
מיין מומע: **מאַטל** און מאַכטער **חנה שנור**

אלע אומגעקומען אין די יאָרן פון חורבן. — הי"ד

תנצב"ה

פאַראייביקט:
רעגינא בינעגשטאָק (מאַרדקאָוויטש)
מאַנטרעאָל—קאַנאַדע

אין אייביקן אָנדענק

מיין פאַטער: **שמואל מירע** בן **אפרים**
מיין מוטער: **פעסל מירע** בת **אוריש**
מיין שוועסטער: **בלימע מירע** בת **שמואל**
מיין שוועסטער: **זעמל מירע** בת **שמואל**
מיין ברודער: **בערל מירע** בן **שמואל**
מיין שוועגערין: **טאיבע מירע**
מיין ברודער: **אוריש מירע** בן **שמואל**

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד

תנצב"ה

מערל מירע, מאַנטרעאָל—קאַנאַדע

מיר הייליקן דעם אַנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן, שוועסטער און קרובים

יצחק (איזאק) טערל אומגעבראכט דורך די נאַצישע רוצחים. הי"ד

און זיין פרוי טובה טערל פון דער היים בראַנדשטעטער
געשטאַרבן

לענא שטרום פון דער היים בראַנדשטעטער

אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד

ריזל בראַנדשטעטער אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. הי"ד

שוואגער: נאסעק שטרום אומגעבראכט דורך די נאַצישע רוצחים. הי"ד

הערש פייער — געשטאַרבן

רבקה פייער — געשטאַרבן

ישראל פייער און זיין פרוי לאַלא פין דער היים קאַרן־
געשטאַרבן

העלען בערגמאַן
פון דער היים פייער

שוואגער זאלעק בערגמאַן
מיט זייער קינד

אומגעברכט דורך די נצישע רוצחים
הי"ד

פאראייביקן: מאלא אייזעם־בראַנדשטעטער
גיזא פייער־בראַנדשטעטער
ישעיהו פייער
טאראנטא—קאַנאדע

לזכר עולם

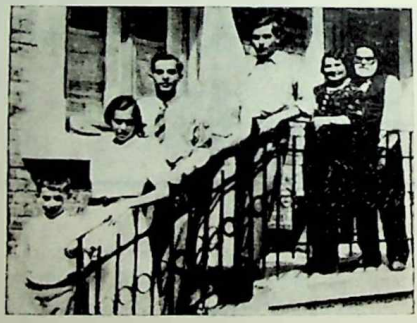
מצבה זו הוקמה על יד קברו של בעלה
ר' איזיק ספיר בבית העלמין בטרנוב

אמי: **ספיר קלרה** אשת איזיג, נספרה בטרנוב ב־15 באפריל 1942
אחותי: **ספיר וויינבערגער יולה**, נספתה בימי השואה. — הי"ד

תנצב"ה

מוקדש בצער ע"י:
עו"ד ספיר שמעון, ברלין

צום אייביקן אנדענק

משפחת סוקמאן

פאטער חיים סוקמאן בן אברהם
מוטער שיינדל סוקמאן בת רבקה
ברודער יהושע סוקמאן בן חיים
ברודער אברהם סוקמאן בן חיים
שוועסטער רחל סוקמאן בת חיים
ברודער ניסן סוקמאן בן חיים

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד

תנצב"ה

פאראייביקן:

מאלא ראט געב. סוקמאן
העלא נייהאוז געב. סוקמאן
בשנטריאל—קאנאדע

צום אייביקן אָנדענק

פּעסיל פּריילעך

פּאַטער **אברהם יעקב ענגלענדער**
אומגעבראַכט דורך די נאַצים

מוטער **חנה ענגלענדער** בת
אליעזר פּריילעך — אומגע־
בראַכט דורך די נאַצים. — הי״ד

ברודער **מענדל ענגלענדער** בן
אברהם יעקב — אומגעבראַכט
דורך די נאַצים. — הי״ד

ברודער **שמואל ענגלענדער** בן
אברהם יעקב — אומגעבראַכט
דורך די נאַצים. — הי״ד

מיין פּרוי **פּעסיל פּריילעך** בת
נפתלי הערצל בלומענשטיין,
געשטאָרבן אין טאָראָנטאָ אין 1963

מיין שוועסטער **נפתלי הערצל בלומענשטיין**, געשטאָרבן אין טאָרנע

מיין שוויגער **ידיס בלומענשטיין**
אומגעבראַכט דורך די נאַצים

מיין שוואָגער **מאיר בלומענשטיין** בן נפתלי הערצל אומגעבראַכט דורך די נאַצים

מיין שוועגערין **אסתר** בת נפתלי הערצל אומגעבראַכט דורך די נאַצים, — הי״ד

תנצב״ה

פּאַראייביקט:
אליעזר (לעאָן) פּריילעך
טאָראָנטאָ—קאַנאַדע

לזכר עולם

פּומערנץ יואננא אינג׳ינר **ענגעלהרט מאוריצי**
פּומערנץ פּראנצישקא ד״ר **ענגעלהרט ארטור**
ענגעלהרט־פּאבר מלבינה

ניספּו בימי השואה. — הי״ד
תנצב״ה

מנציחים:
אדולף ובלנקא פּומערנץ
גבעתיים

לזכר עולם

אבי אליעזר־ליאן פלישר בן פישל

אמי טאובה פלישר בת טוביה

אחי ליאופולד פלישר בן ליאון

ניספו בימי השואה

יהי זכרם ברוך!

מוקדש ע"י:
יעקב פלישר, קיבוץ מרחביה

אין אייביקן אַנדענק

פּאַסטער חיים פיש בן עלי

מוטער רייזל פיש (גראָסבאַרט) בת קלמן

מיינע ברידער: עלי פיש בן חיים

דוד פיש בן חיים

מיינע שוועסטער: חנה פיש בת חיים

ביילא פיש בת חיים

אומגעברכט דורך די נאַצישע רוצחים הי"ד

תנצב"ה

מאַראַייביקט:
הינדא פיש (אונגער)
מאַנטרעאל—קאַנאַדע

אין אייביקן אַנדענק

פּרים פּערנעץ האנקה

און קינדער:

פּערעץ מאַרילה

פּערעץ שמוּל

אומגעברַאכט דורך די נאַצישע רוצחים הי"ד

תנצב"ה

מאַראַייביקט:
סאלומון זילבערמאן
ברוקלין (ניו־יאָרק)

לזכר עולם

משפחת פעניכעל

פעניכעל חיים

פעניכעל שרה

פעניכעל כיילא

פעניכעל אידא קראַנצלער

פעניכעל בערנרד

ניספר ע"י הצוערים הנאצים. — תנצב"ה

המניח:
פעניכעל איזאק
חיפה

צום אייביקן אָנדענק

ישראל פורר בן צבי אליעזר
ריוה טאוב בת יצחק
אריה טאוב בן ישראל
העירש לאזאר טאוב בן אריה
משה טאוב בן אריה
כיילא טאוב בת אריה
יצחק גרינשפן בן אברהם
וואלף וועלנר בן מנחם יהודה

אין אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — ת"נ"צ"ב"ה

פאַראייביקט:
חנה לאוב, קורדני — ישראל

צום אייביקן אַנדענק

מיין טאַטער **צעמטעל שמואל** בן מאיר —
געשטאָרבן אין טאָראָנטאָ אין 1965

מיין מוטער **צעמטעל צילא** בת ישׂשכר דב —
אומגעבראכט דורך די נאַצישע רוצחים

מיין ברודער **צעמטעל זאב** בן שמואל —
אומגעבראכט דורך די נאַצישע רוצחים

מיין שוועסטער **צעמטעל שרה** בת שמואל —
אומגעבראכט דורך די נאַצישע רוצחים

און משפחה **ניזינסקי** — אומגעבראכט דורך די נאַצים. — הי"ד

תנצב"ה

טאראייביקס:
יוסף צעמטעל, טאָראָנטאָ—קאנאדע

לזכר עולם

אבי: **נחום פריימן**

אמי: **אמה פריימן**

אחותי:
רוזיה (רחל) צלניק
מבית פריימן

אחותי:
גיזיה (טובה) פריימן

משפחת פריימן

ניטפו בימי השואה. — הי"ד — — — יהי זכרם ברוך!

המנציח:
יוסף פריימן, רמת־גן

מיר הייליקן דעם אַנדענק פון אונדזערע טייערע

פאטער: **יצחק זיסס** בן מרדכי

מוטער: **מרים זיסס** בת ישעיה

ברודער: **שמואל** בן יצחק

שוועסטער: **טאובה ביבערבערג**, געב. זיסס בת יצחק

איר מאן: **מאיר ביבערבערג**

מיט זייערע קינדער: **יוסף, ישעיה, מרדכי** און **גבריאל**

ברודער: **שכר זיסס** בן יצחק

שוועסטער: **שאשא פרידמאן** געב. זיסס בת יצחק

איר מאן: **מנחם מענדל פרידמאן** בן חיים

מיט זייערע קינדער: **אברהם** און **פרומעט**

אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד

תנצב"ה

פאראייביקט:

העירשל מרדכי זיסס
שרה זיסס (גאַלדמאן)
מאַנטרעאל—קאַנאדע

צום אייביקן אַנדענק

מיין ברודער: **אשר פלינק** בן לייביש

זיין פרוי: **שרה פלינק**

מיט זייערע קינדער: **יוסף** און **רעגינא**

מיין ברודער: **לייזער פלינק** בן לייביש

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד

תנצב"ה

פאראייביקט:

אברהם גאַלדמאן-פלינק
מאַנטרעאל—קאַנאדע

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער: **שמואל פייגענבאום** בן אריה
מיין מוטער: **מינדל פייגענבאום** בת שלמה זלמן
מיין ברודער: **אליעזר פייגענבאום** בן שמואל
מיין ברודער: **אברהם פייגענבאום** בן שמואל
מיין שוועסטער: **אדעלא פייגענבאום** בת שמואל
מיין ברודער: **שאיעק (ישעיה) פייגענבאום** בן שמואל
מיין שוועסטער: **סאלא פייגענבאום** בת שמואל
מיין ברודער **לייביש פייגענבאום** בן שמואל

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאַראייביקט:
מאקס פייגענבאום קלמן
טאָראָנטאָ—קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק

פון די יונג פאַרשניטענע לעבנס פון מיין טייערן

פאָטער **יוסף קנאַבלאָך** בן אליהו

פון מיין טייערער

מוטער **יוכבד קנאַבלאָך** געב. קליין בת יוסף

וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאַראייביקט:
האנקע ניומאן געב. קליין
טאָראָנטאָ—קאַנאַדע

לזכר עולם

בראון כימה מבית פיטאשמן

אמי: פיטאשמן מאיטה

בראונפלד רוזליה מבית פיטאשמן

פלאפהולץ בערטה מבית סוטאשמן

סוטאשמן בערל

זאבר פרים מבית סוטאשמן

כולם נרצחו ע"י הצוררים הנאצים. — הי"ד

תנצב"ה

הפנציחה:

רנינא קורנילו (פוטאמשמן)

ישראל

צום אייביקן אַנדענק

רעגינא קאַרנילאַ געב. לער

עדיט קאַרנילאַ

פון
מיין ליבער מוסער **רעגינא קאַרנילאַ**
און מיין שוועסטערל **עדיט**
אומגעבראַכט דורך די נאַציש רוצחים
הי"ד — — תנצב"ה

פאַראייביקט:
האַלינא פיינגאַלד געב. קאַרנילאַ
פאריז

צום אייביקן אַנדענק

לייבוש קנעכט

פאַטער
יחזקאל קנעכט (זירמאן)
מוטער
סערקע קנעכט (זירמאן)
שוועסטער
סאלא קנעכט (זירמאן)
בת יחזקאל
ברודער
לייבוש קנעכט (זירמאן)
בן יחזקאל

אלע אומגעבראַכט דורך די נאַ־
ציש רוצחים. — הי"ד

תנצב"ה

סערקע קנעכט און סאַכטער סאלא

סאַראייביקן:
אברהם, דוד און **ליבע קנעכט (זירמאן)**
סאַנטראַל־קאַנאַרע

לזכר עולם

אבי
ישראל קייטש בן ישעיהו

אמי
רחל שפילמן—קייטש

אחותי מילה קייטש־איזנברג
בת ישראל

כולם נרצחו בימי השואה
יהי זכרם ברוך!

המנציחים:

יצחק קייטש
ואדלה קייטש—קרויצר
קבוץ עין־המפרץ

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער: **יצחק קאָרין** בן ישמעאל
מוטער: **דבורה קאָרין** בת נתן
ברודער: **משה וואָלף קאָרין** בן יצחק
ציפורה קאָרין בת אברהם מיט זייערע קינדער: **לייביש** און **שרה**
ברודער: **אלתר חיים קאָרין** בן יצחק
ברודער: **שמואל אריה קאָרין** בן יצחק
שוועסטער: **חנה רבקה קאָרין** בת יצחק
ברודער: **יצחק פנחס בלייוויים** בן אליעזר

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאַראייביקן:

חיוקע שטיינפלד געב. קאָרין
טאָראָנטאָ—קאַנאַדע

לזכרון נצח

אמנו:
צ'רנה קורנילו

אבינו:
שלום קורנילו

אחותנו: סרומס (פו'דה) קורנילו

אחינו: חיים קורנילו בן שלום

כולם ניספו בימי השואה
יהי זכרם ברוך!

המנציחים: יוסף קורנילו
יצחק קורנילו
גרשון קורנילו
אהרן קורנילו
כולם בישראל

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער **אַלעקסאַנדער רובין**
מיין מוטער **ערנעסטינאַ רובין**
מיין ברודער מגר. **סטאַניסלאַוו רובין**
מיין שוועסטער מגר. **אַלבינאַ רובין־ראָזענבלאַט**

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי״ד
תנצב״ה

פאַראייביקט:
ד״ר רובין בראַניסלאַוו
טאָרנע (טרנוב)

צום אייביקן אָנדענק

מרים ראוכווערג בת שלמה מארגולית
לאזאר ראוכווערג בן עלי ראוכווערג
רות ראוכווערג בת לאזאר ראוכווערג
לעאָן ראוכבערג בן לאזאר ראוכבערג
פאַלאָמאָן מארגולית בן נחום מארגולית
רעבעקאַ מארגולית בת יוחנן גראָסבארד

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי״ד

פאַראייביקט:
לעאָן מארגולית
מאָנטרעאל

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין טייערע מוטער: **גיטל ראָזענבערג** בת אביגדור
פון מיינע ליבע שוועסטער:
מרים ראָזענבערג בת משה
שרה ראָזענבערג בת משה
און מיין ליבן ברודער: **קלמן ראָזענבערג** בן משה

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי״ד
תנצב״ה

פאַראייביקט:
ישראל ראָזענבערג
טאָראָנטאָ — קאנאדע

לזכרון נצח הקדושים

שהושמדו ע״י הרוצחים הנאצים

בנדיט רוזנבלט תש״ה
מרים רוזנבלט תש״ב
יצחק רוזנבלט תש״ג
צילה רוזנבלט תש״ג
גולדה רוזנבלט תש״ג

יהי זכרם ברוך!

ונשמת **אברהם רוזנבלט**

שנפטר באופן טרגי ט״ו בכסלו תשכ״ז, בדטרויט ארצות הברית

מנציחים:

וואלף רוזנבלט ומשפחתו

טורונטו—קנדה

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע טייערע ברידער

יוסף ריינבאַך
ישראל ריינבאַך
אברהם גרשון ריינבאַך
דוד ריינבאַך

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי״ד

תנצב״ה

פאַראייביקט:

מאַקס ריינבאַך

צינצינאטי־אָהיא

צום אייביקן אַנדענק

פאמיליע ראָס: בעז'ל ראָט און פרוי חנה
מיט קינדער: לאה, יעקב, צירל, פייגע, חיה

סיינע האניג

משה און חיה הענע האָניג

פון אונדזערע סייערע פאַמיליעס:

ראָט:

מאַסער: **בערל ראָט**
מוטער: **צירל ראָט**
קוועסטער: **חנה ראָט** בת בערל
קוועסטער: **פייגה ראָט** בת בערל
קוועסטער: **לאה ראָט** בת בערל
ברודער: **יעקב ראָט** בן בערל

און האזעלבערג (האניג):

מאַסער: **משה האָניג**
מוטער: **חיה הענע האָניג**
שוועסטער: **פייגה האָניג**
ברודער: **מאנעק האָניג**
ברודער: **שמחה האָניג**

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — ה"ד
תנצב"ה

פאראייביקן: מענדל האזעלבערג (האניג)
און רענינא האזעלבערג (ראָט)
מאָנטרעאל—קאַנאדע

לזכרון נצח

משפחת רוזנברג

איש: שלום רוזנברג
אחות: גולדה רוזנברג
בת אחות: שרה רוזנברג
בן אחות: נתן רוזנברג
אחות: רחל לרר

כולם ניספו בימי השואה
יהי זכרם ברוך!

המנציחה:
וישיה פינגרסן–פרייטן
רמת־גן

צום אייביקן אַנדענק

פאטער: שמחה ראזענשטאק
מוטער: אלטע ראזענשטאק
שוועסטער: דאָרא קאלפים בת שמחה מיטן מאן און קינדער
שוועסטער: חוה מאכיואלר בת שמחה מיט מאן און קינדער
שוועסטער: חנה ראזענשטאק בת שמחה מיט מאן און קינדער
שוועסטער: רחל ראזענשטאק בת שמחה מיט מאן און קינדער
ברודער: נוסן ראזענשטאק בן שמחה מיט פרוי און קינדער
ברודער: אברהם ראזענשטאק בן שמחה
ברודער: ישראל ראזענשטאק בן שמחה
ברודער: העריש ראזענשטאק בן שמחה מיט פרוי און קינדער
ברודער: בערל ראזענשטאק בן שמחה

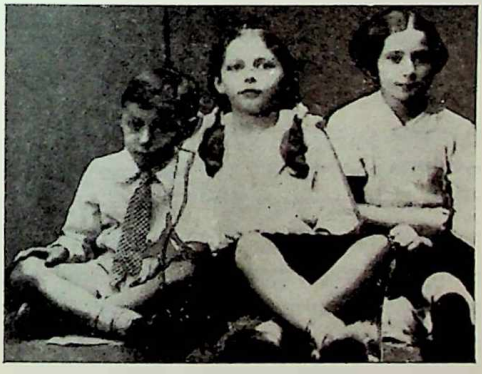
אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — ת.נ.צ.ב.ה

פאראייביקט:
דוד ראזענשטאק
מאנטרעאל–קאנאדע

מיר הייליקן דעם אָנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן, ליבע שוועסטער און זייערע משפחות

ששייען פון לינקס: נתן ראנד, שרה און לייביש אפסלער, רחל און פנחס זיסקינד זיצן פון לינקס: מינדל ראנד און קינד, זעלדע ענדער, הדסה און יהודה וועגגער

פון לינקס:
ברוך אפסלער
רחל אפסלער
רבקה ענדער

וואס זענען אלע אומגעבראכט געוואָרן דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאראייביקן:
אברהם און סייגעל וועגגער
ניו־יאָרק

אין אייביקן אָנדענק

שלמה רייכמאַן בן משה טוביה
רחל רייכמאַן בת אברהם
זון: חיים רייכמאַן בן שלמה
כאַכטער: פעפא (פעשע) רייכמאַן בת שלמה

אומגעבראַכט דורך די נצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

סאַראייביקן:
אברהם און יוסף זינגער
סאַראַנסק — קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק

ישראל שטראָם שפיצען בן צבי
פייגע שטראָם שפיצען בת חיים אהרן
זעלדע שטראָם שפיצען בת ישראל
האַנקע שטראָם שפיצען
יצחק האַבער בן מרדכי
ביילע האַבער בת ניסן
מרדכי האַבער בן יצחק
משה האַבער בן יצחק
מענדל האַבער בן יצחק
הינדע גרין געב. האַבער בת יצחק
שרה שפּאַנגעלעט געב. האַבער בת יצחק
בלומה שרייבער געב. האַבער בת יצחק
יענטיל האַבער בת יצחק
חוה מאַנסדאָרף געב. האַבער בת יצחק
העלאַ האַבער בת יצחק

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

סאַראייביקן:
חיים שטראָם שפיצען און פרוי
רחל שטראָם שפיצען
סאַראַנסק — קאַנאַדע

מיר הייליקן דעם אַנדענק פון אונדזערע טייערע

הינדע שפּאַרן בת מרדכי — מײַן פרוי
אומגעבראַכט דורך די דײַטשע רוצחים

חיים (הענעק) שפּאַרן בן אהרן — מײַן זון
אומגעקומען אלץ העלד אויפן שלאַכט־
פעלד אין יאַר 1945

אברהם מרדכי (מאַנעק) שפּאַרן בן אהרן — מײַן זון, אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים

שלמה שפּאַרן בן אברהם און זײַן פרוי פּײַגע
מײַן ברודער — אומגעבראַכט דורך די נאַצים

מירל מאַסנער בת **אברהם**, מײַן שוועסטער
חיים מאַסנער בן **יהושע** — איר מאַן
טאַשא שטיין געב. **שפּאַרן** בת **אברהם**
מײַן שוועסטער
יצחק שטיין — איר מאַן
מלכה גלינק בת **מרדכי**, שוועסטערין
חיים גלינק איר מאַן — שוואַגער
מאיר בלייוויים בן **מרדכי**
יענטע בלייוויים, זײַן פרוי
מאיר בלייוויים בן **מרדכי**, מײַן שוואַגער
און זײַן פרוי **יענטע בלייוויים**
אויך אלע מײַנע שוועסטער, שוועגערינס און
שוואַגערס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך
די נאַצישע רוצחים. — הייד — — תנצב"ה

פאַראייביקן:
אהרן און **זלמן שפּאַרן**, מאַנטרעאל

צום אייביקן אָנדענק

פאטער:
חיים מאָסנער בן יהושע

מוסער:
מירל מאָסנער בת אברהם

שוועסטער: העלא צייכנער בת חיים און איר זון דון
שוועסטער: סאבינא נאָס בת חיים געב. מאָסנער
און איר סאכטער העלען
שוועסטער: קלארא מאָסנער בת חיים
שוועסטער: סאלא מאָסנער בת חיים

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

סאראייביקן: דאָרא מאָסנער געב. זיס
האנקע און העגינא זיס
מאָנטרעאל—קאנאדע

לזכר עולם

אבא ז"ל אהרן שדליסקר
אמא ז"ל חוה שדליסקר
אשתי ז"ל נעכא שדליסקר
בתי ז"ל שיינדל שדליסקר
בני ז"ל נפתלי שדליסקר

כולם נרצחו ע"י הנאצים ימ"ש
תנצב"ה

המנציח:
חיים אליעזר שדליסקר
נשר (ישראל)

צום אייביקן אַנדענק

פעסל רחל שיף בת צבי כרוך האַלעַנדער Róża Schiff
חנה ניסענפעלד בת מרדכי דוד שיף Anna Nissenfeld
אינזש. יהושע שיף בן מרדכי דוד שיף Inż. Zygmunt Schiff
אברהם יעקב שיף בן מרדכי דוד שיף Adolf Schiff
קלמן ניסענפעלד בן אליהו ניסענפעלד Karol Nissenfeld

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאראייביקט:
ד"ר יצחק שיף
אַרגענטינא

אין אייביקן אַנדענק

פאַטער: הערש (הערמאַן) אויסענבערג (שילדער)
מוטער: רחל אויסענבערג (שילדער)
שוועסטער: ליפקע אויסענבערג (שילדער)
שוועסטער: פראַנקע אויסענבערג (שילדער)
שוועסטער: אסתר אויסענבערג (שילדער)
ברודער: בריך אויסענבערג (שילדער)
שוועסטער: פערל אויסענבערג (שילדער)

אלע אומגעבראכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאַראייביקט:
יצחק אויסענבערג (שילדער)
מאַנטרעאל

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער: **אברהם שטורם** בן **הערצקע**
מוטער: **רבקה שטורם־בוכהאָלץ** בת **לייביש**
שוועסטער: **רחל (רוזקע) בוכהאָלץ** בת **אברהם**
ברודער: **יעקב (יאנעק) בוכהאָלץ** בן **אברהם**

אָלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאָראייביקט:
מאָנעק שטורם
מאָנטרעאַל—קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער: **שלמה שטאמבערגער** בן **אברהם**
מיין מוטער: **דבורה שטאמבערגער**
מיין שוועסטער: **לאה שטאמבערגער** בת **שלמה**
מיין שוועסטער: **פייגע שטאמבערגער** בת **שלמה**
מיין שוועסטער: **מרים שטאמבערגער** בת **שלמה**

אָלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאָראייביקט:
חנה זאלצמאן (שטאמבערגער)
מאָנטרעאַל—קאַנאַדע

מיר הייליקן דעם אָנדענק פון

מיין פאָטער: **אלתר שפאנגעלעט** בן עזריאל
מיין מוטער: **גיטל שפאנגעלעט** בת מרדכי
מיין ברודער: **מרדכי שפאנגעלעט** בן אלתר
מיין שוועסטער: **זיסל שפאנגעלעט** בת אלתר
מיין ברודער: **ירוחם שפאנגעלעט** בן אלתר

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאַראייביקט:
טובה וואקס געב. שפאנגעלעט
און מאן ישעיה וואקס
מאַנטרעאַל—קאַנאַדע

לזכרון נצח

שינדל דוד בן שלמה
שינדל טוביהו בן דוד
שינדל בילה בת טוביהו
שינדל שרה בת דוד
כהנא האניא בת טוביהו

כולם ניספו בימי השואה
יהי זכרם ברוך — תנצב"ה

המנציח:
אברהם יצחק שינדל
בני־ברק

אין היילִיקן אַנדענק

משפחת שילדקראוט

פאָטער: ישראל יעקב שילדקראוט בן שלמה
מוטער: מילע שילדקראוט בת דוד בער
שוועסטער: לובע שילדקראוט (בלומענשטיין) בת ישראליעקב
שוואגער: דוד בלומענשטיין בן נפתלי הערצל
שוועסטערזון: נפתלי הערצל בלומענשטיין בן דוד
מיין שוועסטער פרוי: חנה לאפט שילדקראוט בת וואלף
מיין שוועסטער: דרעזיל שילדקראוט בת יעקב

משפחה קאהאנע (כהנא)

מוטער: חנה קאהאנע (כהנא) בת נוטע
ברודער: קלמן יוסף קאהאנע (כהנא) בן אהרן
ברודער: יחזקאל קאהאנע (כהנא) בן אהרן
ברודער: נוטע קאהאנע (כהנא) בן אהרן
ברודער: וואלף ליב קאהאנע (כהנא) בן אהרן
ברודער: שלמה מענדל קאהאנע (כהנא) בן אהרן
שוועסטער: שרה קאהאנע (כהנא) בת אהרן
ערשטער מאן: אברהם טייטלבוים בן יעקב
זיין זון: אהרן טייטלבוים בן אברהם

אלע אומגעבראכט דורך די נאציסטע רוצחים. — תייד
תנצב"ה

פאראייביקס:
שלמה שילדקראוט
מאנטרעאל—קאנאדע

פאראייביקס:
רייזל שילדקראוט-קאהאנע (כהנא)
מאנטרעאל—קאנאדע

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער: אלתר שלעננער בן אשר
מוטער: מלכה שלעננער בת שמחה
שוועסטער: חנה נויבערג געב. שלעננער בת אלתר
איר מאן: זישע נויבערג בן אברהם
מיין ברודער: ישעיה משה שלעננער בן אלתר
מיין ברודער: העניק שלעננער בן אלתר
מיין ברודער: מענדל שלעננער בן אלתר
מיין שוועסטער: אוידע שלעננער בת אלתר

אלע אומגעבראכט דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאַראייביקן:
אסקאר (אשר) שלעננער
און פאמיליע
טאָראָנטאָ—קאנאדע

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער: שלמה שפערבער
מיין מוטער: שרה שפערבער
מיין ברודער: איזאק שפערבער
מיין שוועסטער: נעלא קאָלב געב. שפערבער
מיין שוועסטער: רויזל רובינפעלד געב. שפערבער
מיין שוואגער: בערל רובינפעלד

אלע אומגעקומען אין די יאָרן פון חורבן דורך די נאצישע רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאראייביקט:
העלא בלאָנד געב. שפערבער
בראָנקס, ניו־יאָרק

מיר הייליקן דעם אַנדענק פון

אליהו (עלע) שער

שיינדל־סלובח שער מוסער פון שרה (סאלא) געלער געב. שער
אליהו (עלע) שער בן ישראל — ברודער פון שרה געלער
פרומע סאלאמאן געלער — מוסער פון אברהם נעלער
יחזקאל סאלאמאן־געלער בן מעכל — ברודער פון אברהם נעלער
לאזאר סאלאמאן־געלער בן מעכל — ברודער פון אברהם נעלער
רייזל סאלאמאן־געלער בת מעכל — שוועסטער פון אברהם נעלער

אלע אומגעבראכט דורך די נאַציס ע"ש רוצחים. — הי"ד
תנצב"ה

פאראייביקט:
שרה (סאלא) און אברהם געלער
מאָנטרעאָל—קאנאדע

לזכרון נצח

יעקב לאון שורץ

אחי: **יעקב לאון שורץ** בן **יוסף**
אשתו: **אידה שורץ** לבית **הרצמן**
אחותי: **רוז׳ה רובל** לבית **שורץ** בת **יוסף**
בעלה **יוסף רובל**
וילדים: **מרסל, מילק, רומן רובל**

כולם ניספי בימי השואה
יהי זכרם ברוך!

המנציח:
שחר (שורין) אהרן
קיבוץ מרחביה

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער: **מאָקס שפרונג**
מיין מוטער: **סאַלאַ שפרונג**
מיין ברודער: **דוד שפרונג**
מיין שוועסטער: **באַסיאַ שפרונג**
מיין שוועסטער: **העלאַ שפרונג**

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע רוצחים. — הי״ד
תנצב״ה

פאַראייביקט:
אַננאַ בלאָט געב. שפרונג
יאָנקער — ניו־יאָרק

לזכר עד

יוסף זוהר (קלאר)

נפל במילוי תפקידו

בצוללת „דקר"

בנו של ר' אליעזר זוהר (קלאר), יליד טרנוב. סוחר ואיש ישר, מכובד ואהוב, עלה ארצה אחרי החורבן.

יוסף נולד בשנת תש"ו ובגיל 17 שנה גמר את השמינית ונכנס לבר־אילן ולמד בפקולטה לפיזיקה. אחרי שנה החליט להמשיך בטכניון, אבל בגלל המצב הכספי הקשה של הוריו עבר לעבודה בהוראה והתקבל כמורה בבתי־ספר על יסודיים לפיסיקה ומטמתיקה ולמרות שיכול היה להשתחרר מהצבא — היות ובומן האחרון היה מורה בקרית־החינוך „עזתה", החליט להתגייס לצבא והתנדב לשרת בצוללת.

גמר את הקורס בהצטיינות ונשלח לאנגליה ויותר לא חזר הביתה. היה אחד מקרבנות הגבורים בצוללת „דקר".

כבוד ותהילה לגיבור יוסף זוהר (קלאר)!

כבוד והנחומינו להוריו!

המנציח:

ארגון יוצאי טרנוב בישראל

תוכן — אינהאלט

הקדמה — אַרויסגעבערס 7

א. פרקי עבר

בעזעץ אמאל א יידישע שטאָט סאַרנע — אהרן שפּירן 15
טרנוב „בימים ההם" — ד"ר ז. כסיף 18
סאַרנע — מיין אלטע היים — אברהם זינגער 25
לעזירי האהובה שאינה — יעקב פלישר 31
צושטייער צו דער בעשיכטע פון יידן אין סאַרנע — ד"ר אברהם חומס (כאַמעט) . 37
אַראָלף רודניצקי א סאַרנער ייד — מנשה אונגער 53
דער לעבנס־שטיגער פון דאַרסט־יידן אין סאַרנער קריין — ד"ר ישעיהו פייג (פגי) . 59
וואָס איך געדענק פונעם יידישן סאַרנע — יצחק בלאָזער 62
ידיעות ווענן דעם בית עלמין אין סאַרנע — ד"ר אברהם חומס (כאַמעט) . . . 76
אונדזערע ערשטע שריט — ד"ר נפתלי שוואַרץ 87
בקן „השומר הצעיר" בטרנוב — מינק 95
פון מיינע זכרונות — יוסף הייטאַן 98
ווענן יידישן סאַרנע דערציילט א פּוילישער דיכטער — א. ח. 106

ב. לזכר נעדרים 109

יוסף אומנסקי ז"ל — קנאי לשפה העברית — בן־ציון אומן 113
ד"ר שמואל שפּאַן ז"ל — יעקב פלישר 115
דניאל לייבל ז"ל — קרסל 116
זאב בלוך (ווביצו) ז"ל — י. פלישר 118
ד"ר נפתלי שוואַרץ ז"ל — א. ח. 118
לזכר אהוד שחר (שורץ) ז"ל — א. ח. 119

ג. סראַנטענען פון דעם אמאַליקן יידישן ישוב אין סאַרנע אין בילדער 121

ד. השואה — דער חורבן 147

דער וועג פון פּיין און יסורים — יוסף קאַרניל׳א 149
דער משפּט איבער ווילהעלם היינדריך דאַמעלמאַן ימ"ש — דער רוצח פון סאַרנער יידנטום 196
תפילת האם — נתן ארי׳ גינצבערג 213
סאַרנער רביים וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם — מנשה אונגער . . . 219
האדמו"ר סטרוזשסק 233

וועגן דער העלדישער ראָלע פון יידישע קינדער בעת דער נאַצישער הערשאפט —
אהרן שפּאָרן 234
קינדער באשולדיקן 240
א בינטל זכרונות פון היסלעריסטיצן גיהנום — רחל גאָלדבערג־קלימעק . . . 248
זכרונות וועגן ווידערשטאַנד אין טאַרנער געטאָ — העלא באַרנשטיין־רוס . . . 257
ווי אזוי מרים קאָרן איז העלדיש אומגעקומען — יעקב קענער 261
זכרונות פון יענע שרעקלעכע צייטן — לילא ווידער ראָזענבערג 264
בעלזשעץ — דאָס אומקום־אָרט פון די טאַרנער יידן — יעזשי בערגמאן . . . 268
דער בעלזער רבי זצ"ל האָט מיך געבענטשט — ד"ר ישעיהו הענדלער . . . 272
די מאַציאלע הילפסטעטיקייט אינעם יידישן טאַרנע בעת דער דייטשער
אָקופאַציע — ד"ר אברהם חומס (כאָמעס) 277
קריסטן · וואָס האָבן גערעטעוועט טאַרנער יידן — ד"ר אברהם חומס, יוסף קאָרנילאָ 301

ה. אחרי החורבן — נאָכן חורבן

וואָס איז געבליבן פון אונדזער יידיש טאַרנע — יוסף קאָרנילאָ 315
דער „בונד" און זיין טעטיקייט אינעם יידישן קאָמיטעט אין באפרייטן
טאַרנע — אהרן שפּאָרן 326

ו. בני עירנו בישראל ובתפוצות — טאַרנער יידן אין ישראל און אין אויסלאַנד

יום הקדוש הכללי והנצחת קהילת טרנוב — צבי אזרחי (מט) 330
די טעטיקייט פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאפט אין מאַנטרעאל — אהרן שפּאָרן . 331
פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאפט אין טאָראָנטאָ — אברהם זינגער 334
די טאַרנער לאַנדסמאַנשאפט אין ניו־יאָרק — ל. גאָסלאָב 337
פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאפט אין פאריז — א. ח. 339
דער ארגון יוצאי טרנוב אין ישראל — א. ח. 340

רשימת חללי השואה 343

דפי הנצחה — אַנדענק־בלעטער 369